

1553
1997
Є. В. САВЕЛЬЄВ

МІЖНАРОДНА ЕКОНОМІКА

Підручник

Є. В. САВЕЛЬЄВ

МІЖНАРОДНА ЕКОНОМІКА

Підручник

3-тє видання, перероблене і доповнене

*Затверджено
Міністерством освіти і науки України*

НБ ПНУС

732110

Київ

"Знання"

2008

ББК 65.5я73
УДК 339.9(075.8)
С12

*Затверджено Міністерством освіти і науки України (лист № 1.4/18-Г-679
від 25 березня 2008 р.)*

Рецензенти:

С.І. Юрій, доктор економічних наук, професор, ректор Тернопільського національного економічного університету, заслужений діяч науки і техніки України;

О.І. Шнирков, доктор економічних наук, професор, заступник директора Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, заслужений діяч науки і техніки України;

Ю.В. Макогон, доктор економічних наук, професор Донецького національного університету

Савельєв Є.В.

С12 Міжнародна економіка: Підручник. — 3-тє вид., перероб. і доп.
— К.: Знання, 2008. — 622 с.
ISBN 978-966-346-445-9

У підручнику розглядається теорія міжнародної торгівлі та фінансів як концепція неокласичного синтезу “мейнстрім” (mainstream), що об’єднує положення неокласичної і неокейнсіанської моделей, включаючи досягнення “нових класиків”, і теорію раціональних очікувань. Розкриваються основи міжнародного поділу праці, його вплив на національну економіку, гіпотези, які пояснюють рух товарів і переміщення факторів виробництва між країнами, концепції торгової рівноваги, прибутку від торгівлі та митної політики. Проаналізовано проблеми у сфері зовнішньої торгівлі, пов’язані з макроекономічними цілями, і монетарні аспекти економічної політики. Особливу увагу приділено платіжному балансу, механізму його зрівноваження, валютному ринку та обмінному курсу. Значне місце відведено політиці стабілізації у відкритій економіці (за фіксованого і гнучкого валютних курсів, за постійних і змінних цін на товари). Характерною особливістю підручника є широке використання формально-математичних методів у висвітленні теоретичних постулатів міжнародної економіки. Теоретичні підвалини викладено на основі широкого залучення матеріалів практики господарювання України та європейських країн.

Для магістрантів, які навчаються за спеціальностями “Міжнародна економіка” або “Державна служба”. Книга буде корисною також науковцям та економістам-практикам підприємств, банків, державних установ.

Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника

код 02125366 © Є.В. Савельєв, 2001

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА

© Є.В. Савельєв, зі змінами, 2008

ISBN 978-966-346-445-9

© Видавництво “Знання”, 2008

ISBN. No

ББК 65.5я73
УДК 339.9(075.8)

ЗМІСТ

Вступ	9
Розділ 1. МІЖНАРОДНА ЕКОНОМІКА ЯК НАУКА	17
1.1. Предмет курсу “Міжнародна економіка” і його зв’язок з іншими науками та навчальними дисциплінами	18
1.2. Зміст курсу “Міжнародна економіка”	21
1.3. Міжнародна торгівля як головна складова міжнародної економіки	24
1.4. Головні проблеми міжнародної економіки в сучасних умовах.....	25
Розділ 2. ЕМПІРИЧНА КАРТИНА МІЖНАРОДНОГО ПОДІЛУ ПРАЦІ	29
2.1. Розвиток міжнародної торгівлі як загальна економічна закономірність	30
2.2. Регіональна структура світової торгівлі	40
2.3. Товарна структура світової торгівлі	49
2.4. Залежність України від міжнародної економіки.....	54
2.5. Фактори виробництва та їх міжнародний рух	57
Розділ 3. АБСОЛЮТНІ ЦІНОВІ ПЕРЕВАГИ, ВАЛЮТНИЙ КУРС, ВІДНОСНІ ЦІНОВІ ПЕРЕВАГИ	64
3.1. Торгівля та її умови	66
3.2. Загальнотеоретичні концепції порівняльних переваг	68
3.3. Моделі абсолютних цінових переваг	74
3.4. Відповідність між бажаннями обміну як умова торгівлі та використання валютного курсу в економічній політиці	79
3.5. Умова торгівлі та обмінний курс	80
3.6. Порівняльні цінові переваги.....	84
3.7. Теорія зовнішньої торгівлі та розташування	86
Розділ 4. ГІПОТЕЗИ ПОЯСНЕННЯ ОБМІНУ ТОВАРАМИ: ОСНОВНІ МОДЕЛІ ТА ЇХ РОЗШИРЕННЯ	89
4.1. Теорема Рікардо про порівняльні переваги	90
4.2. Фактори, що визначають порівняльні цінові переваги.....	104
4.2.1. Відносні ціни в умовах автаркції.....	104
4.2.2. Огляд відмінностей у порівняльних цінових перевагах.....	110

4.3. Умови торгівлі за різних співвідношень попиту.....	110
4.4. Умови торгівлі за різних рівнів продуктивності	113
Додаток. Параметри ефективності та умови торгівлі	116
Розділ 5. УМОВИ ДЛЯ ТОРГІВЛІ ЗА НЕОДНАКОВОЇ ЗАБЕЗПЕ- ЧЕНОСТІ ФАКТОРАМИ ВИРОБНИЦТВА	121
5.1. Модель Гекшера — Оліна, або теорія факторних пропорцій. Постановка питання.....	122
5.2. Припущення до теоретичного аналізу	125
5.3. Вимірювання забезпеченості факторами виробництва за допомогою показників їх відносних обсягів.....	128
5.4. Вимірювання забезпеченості факторами виробництва за допомогою співвідношення цін на них.....	131
5.5. Взаємозалежність між ціновим співвідношенням на товари та фактори виробництва.....	133
5.6. Теорема Гекшера — Оліна	139
5.7. Обернена факторомісткість	142
Додаток. Зв'язок між відносною ціною на товари і співвідношенням цін на фактори виробництва	143
Розділ 6. МОДЕЛЬ ГЕКШЕРА — ОЛІНА ТА ЇЇ ЕМПІРИЧНА ПЕРЕВІРКА	146
6.1. Процеси пристосування після впровадження торгових відносин	147
6.2. Бідність навколишнього середовища	158
6.3. Системне представлення моделі Гекшера — Оліна	159
6.4. Теорема Рибчинського.....	159
6.5. Картина інтегрованої світової економіки.....	162
6.6. Імплікації для стану зовнішньої торгівлі Німеччини.....	164
6.7. Емпіричні вирази для визначення конкурентоспроможності секторів.....	165
Розділ 7. ПАРАДОКС ЛЕОНТЬЄВА ТА БАГАТОФАКТОРНЕ МОДЕЛЮВАННЯ МІЖНАРОДНОЇ ТОРГІВЛІ	171
7.1. Парадокс Леонтьєва, або емпірична перевірка теорії Гекшера — Оліна	172
7.2. Розширення моделі Гекшера — Оліна.....	179
7.3. Торгові й неторгові товари.....	187
7.4. Торгівля послугами.....	191
7.5. Специфічні фактори виробництва	194
7.6. Спеціалізоване виробництво	195
7.7. Ризики	196
7.8. Ієрархія за вертикальної інтеграції країн і всередині мультинаціональних корпорацій	197
7.9. Динамічні аспекти міжнародної торгівлі.....	197
Додаток. Міжгалузевий баланс виробництва та розподілу товарів і послуг	200

Розділ 8. ГИПОТЕЗИ ДО ПОЯСНЕННЯ ТОВАРНОГО ОБМІНУ: НЕДОСКОНАЛА КОНКУРЕНЦІЯ	211
8.1. Зростаючі скалярні доходи	213
8.2. Зростаючі скалярні доходи і торгівля	215
8.3. Зростаючі скалярні доходи і просторова структура	220
8.4. Диференційовані товари і товарна різноманітність	220
8.5. Взаємозв'язок між зростаючими скалярними доходами і товарними пріоритетами	221
8.6. Інтрасекторна торгівля	222
8.7. Монополія і міжнародна торгівля	224
8.8. Міжнародна торгівля як політика конкуренції	227
8.9. Міжнародна дуополія	229
8.10. Конкуренція за нові знання: ендогенний технічний прогрес	234
Розділ 9. ПЕРЕМІЩЕННЯ ФАКТОРІВ ВИРОБНИЦТВА	238
9.1. Рух товарів і переміщення факторів	239
9.2. Етапи розвитку міжнародної мобільності робочої сили	243
9.3. Переміщення фактора праці	246
9.4. Переміщення фактора капіталу	247
9.5. Міжчасова торгівля і рух капіталу	250
Розділ 10. РЕАЛЬНІ ВІДНОСИНИ ОБМІНУ ТА ТОВАРНА РІВНОВАГА	253
10.1. Відносини обміну й умови торгівлі	254
10.2. Відносини обміну та консистенція планів	261
10.2.1. Умови консистенції	261
10.2.2. Визначення відносин обміну	263
10.2.3. Крива обміну Онікі — Узава	264
10.2.4. Крива обміну Маршалла — Мілля	268
10.2.5. “Табличний підхід” до побудови кривої обміну	270
Додаток. Стабільність рівноваги обміну	273
Розділ 11. МОНЕТАРНІ ТЕОРІЇ РІВНОВАГИ ОБМІНУ І РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ	278
11.1. Властивості рівноваги обміну щодо впливу на виробництво, обмін, споживання, ціни, платіжний баланс і валютний курс	279
11.2. Гроші в неокласичній системі: деякі питання монетарної теорії зовнішньої торгівлі	283
11.3. Еластичність експорту й імпорту	286
11.4. Взаємозалежність між змінами експортно-імпортного потенціалу країни та відносинами обміну	288
11.4.1. Торгові умови країн, що розвиваються	289
11.4.2. Теорія периферійної економіки	295
11.4.3. Емпіричні дані	298
11.5. Торгові умови індустриальних країн	299
11.6. Порівняльні переваги і торгові умови: зіставлення двох підходів	301
11.7. Проблема трансферту	302

Розділ 12. МІЖНАРОДНА ТОРГІВЛЯ ЯК ЗАСІБ ПІДНЕСЕННЯ ВСЕСВІТНЬОГО ТА НАЦІОНАЛЬНОГО ДОБРОБУТУ	305
12.1. Економіка добробуту та критерії оцінки її розвитку завдяки міжнародній торгівлі	306
12.2. Зростання світового добробуту	309
12.3. Умови забезпечення добробуту для окремої країни	312
12.4. Проблеми компенсації	317
12.5. Динамічні вигоди для добробуту	317
12.6. Інші вигоди для добробуту	318
Додаток. Розподільна ефективність і функціонування конкурентної економіки	318
Розділ 13. ПРОТЕКЦІОНІЗМ І ЙОГО ВПЛИВ НА ВИРОБНИЦТВО ТА ДОБРОБУТ	324
13.1. Зміст і причини протекціонізму	326
13.2. Відправні мотиваційні положення протекціонізму зовнішньоекономічної політики	332
13.3. Вплив мита на виробництво і добробут	334
Розділ 14. ЕКОНОМІКО-МАТЕМАТИЧНІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ МОДЕЛІ МИТНОЇ ПОЛІТИКИ	340
14.1. Мито і мінове співвідношення	342
14.2. Оптимальне мито	344
14.3. Нетарифні торгові бар'єри	349
14.4. Війна мит	353
14.5. Стратегічна поведінка і "дилема в'язнів"	355
14.6. Порядок світової торгівлі	359
14.7. Інституційна конкуренція	364
14.8. Митний союз та інші регіональні форми інтеграції	367
Розділ 15. ПЛАТІЖНИЙ БАЛАНС І ФАКТОРИ, ЩО ЙОГО ВИЗНАЧАЮТЬ	373
15.1. Зміст і принципи розрахунку платіжного балансу	375
15.2. Складові платіжного балансу	379
15.3. Економічна тотожність сальдо балансу поточних операцій і сальдо балансу руху капіталів	386
15.4. Формальне вирівнювання платіжного балансу	390
15.5. Матеріальне вирівнювання платіжного балансу	392
15.6. Вирівнювання платіжного балансу як мета економічної політики	394
15.7. Платіжний баланс і його розвиток	395
15.8. Механізм сальдування і рівновага	397
15.9. Визначальні фактори сальдо платіжного балансу	399
Додаток. Схематичне зображення формального вирівнювання платіжного балансу	399
Розділ 16. МЕХАНІЗМИ ВРІВНОВАЖЕННЯ ПЛАТІЖНОГО БАЛАНСУ	403
16.1. Монетарна рівновага за сталого валютного курсу або наявності єдиної валюти на Батьківщині та у Закордоні	404

16.2. Автоматичне пристосування.....	408
16.3. Механізми врівноваження за сталого валютного курсу.....	409
16.4. Монетарна рівновага за гнучкого валютного курсу.....	413
16.5. Механізми врівноваження за гнучкого валютного курсу.....	415
16.6. Значення механізмів врівноваження	417
Розділ 17. ВАЛЮТНИЙ РИНОК І ПЛАТІЖНИЙ БАЛАНС	419
17.1. Поняття валютного ринку	421
17.2. Моделі валютного ринку в умовах обміну товарами	426
17.2.1. Рівновага на валютному ринку	426
17.2.2. Залежність попиту на валюту від зниження валютного курсу	429
17.2.3. Залежність пропозиції валюти від зміни валютного курсу Батьківщини	429
17.2.4. Стабільність	431
17.3. Валютний ринок і рух капіталу.....	434
17.4. Зміни валютного курсу і сальдо поточного рахунку платіжного балансу	435
Додаток. Похідна умови Робінсона	449
Розділ 18. ВАЛЮТНИЙ КУРС І ТОРГІВЛЯ ТОВАРАМИ	453
18.1. Ринок експорту, імпорту та валютний ринок	454
18.2. Зміни валютного курсу і цін на товари	458
18.3. Зміни валютного курсу та реальні відносини обміну	460
18.4. Вплив зміни валютних курсів. Огляд.....	464
18.5. Теорія паритету купівельної спроможності.....	465
Додаток 18.1. Міжнародний взаємозв'язок цін, сальдо балансу поточних операцій і розрахунків, імпорт інфляції.....	468
Додаток 18.2. Відносини між цілями стабільності рівня цін і вирівнювання платіжного балансу.....	481
Розділ 19. ВАЛЮТНИЙ РИНОК У КОРОТКОТЕРМІНОВОМУ ПЕРІОДІ	485
19.1. Обмінний курс і монетарні порушення. Огляд.....	487
19.2. Рух капіталу за незмінного обмінного курсу	489
19.3. Процентний паритет	493
19.4. Обмінний курс і портфельна рівновага	495
19.5. Порушення на грошовому ринку і портфельна рівновага у короткотерміновому періоді	500
Додаток. Монетарна теорія платіжного балансу.....	505
Розділ 20. ОБМІННІ КУРСИ, ГРОШОВИЙ ТА ФІНАНСОВИЙ РИНКИ ...	514
20.1. Грошовий ринок і обмінний курс у довготерміновій рівновазі	515
20.2. Рух капіталу за порушення рівноваги: перекриття обмінного курсу	518
20.3. Реальне господарське порушення рівноваги.....	525
20.4. Валютний ринок термінових угод.....	526
Додаток. Модель Бренсона.....	531

Розділ 21. ВАЛЮТНИЙ КУРС У ДОВГОТЕРМІНОВОМУ ПЕРІОДІ	542
21.1. Паритет купівельної спроможності валют	544
21.2. Паритет купівельної спроможності валют: емпіричне зображення	545
21.3. Очікування валютного курсу і паритет купівельної спроможності валют	546
21.4. Інфляційні різниці та різниці у процентних ставках	546
21.5. Реальний валютний курс	547
21.6. Реальні економічні порушення	552
21.7. Реальний процентний паритет	552
21.8. Торгові й неторгові товари	553
Розділ 22. ПОЛІТИКА СТАБІЛІЗАЦІЇ У КЕЙНСІАНСЬКІЙ МОДЕЛІ ТВЕРДИХ ЦІН ЗА ФІКСОВАНОГО ОБМІННОГО КУРСУ	558
22.1. Деякі альтернативні припущення	559
22.2. Основи макроекономічної моделі для відкритої економіки.....	561
22.3. Мультиплікатор експорту	564
22.4. Інвестиційний мультиплікатор з міжнародним зворотним впливом	568
22.5. Грошова політика	570
22.6. Фіскальна політика.....	579
22.7. Комбінація інструментів економічної політики.....	583
22.8. Зміни обмінного курсу.....	585
Розділ 23. ПОЛІТИКА СТАБІЛІЗАЦІЇ ЗА ГНУЧКОГО ОБМІННОГО КУРСУ	591
23.1. Основні положення	593
23.2. Експансія грошової маси.....	593
23.3. Фіскальна політика.....	597
23.4. Порівняння грошової і фіскальної політики	601
23.5. Припущення моделі і політико-економічні інструкції дій.....	601
23.6. Зв'язки цілей між внутрішньою і зовнішньою рівновагою	602
Термінологічний словник	605

ВСТУП

Міжнародна економіка з часів перебудови бурхливо ввійшла у наше життя, іншими словами, ми стали її невід'ємною частиною. Нинішні аспіранти, магістри і студенти можуть не пам'ятати того періоду, але знають з підручників, фахової літератури, що протягом багатьох десятиріч наше народне господарство функціонувало в умовах монополії держави на зовнішню торгівлю, а економічна політика тяжіла до автаркії, хоч інколи практика і виправляла цю негативну тенденцію, спрямовуючи прийняття рішень на користь інтеграції у світові економічні процеси. Але з часів, коли кожен економічний суб'єкт, менеджер, працівник відчув, що він є безпосереднім учасником реальних міжнародних економічних відносин, почала зростати зацікавленість відповідними науками. Для студентів спеціальностей з економіки і менеджменту була введена дисципліна "Міжнародна економіка" й у рамках галузі знань "Економіка і підприємництво" відкрито спеціальність "Міжнародна економіка".

Незважаючи на вже широке вивчення міжнародної економіки у системі вищої економічної освіти, українські навчальні заклади не мають відповідної літератури, в якій достатньо повно були б відображені досягнення економічної науки у сфері міжнародної економіки. Винятком є хіба що підручник "Міжнародна торгівля та інвестиції" (К.: Основи, 1998), який написали у співавторстві професори Френклін Рут (Пенсільванський університет, США) й Антон Філіпенко

(Київський національний університет імені Т.Г. Шевченка). Його адресовано спеціально українському читачеві й підготовлено на основі американського варіанту підручника Ф. Рута, що здобув широке міжнародне визнання. Цьому виданню можна дорікнути, певно, в одному: залучення українського професора все-таки не дало змоги до кінця уникнути орієнтації підручника на потреби американського студента, хоча це повністю перекривається позитивними якостями книги, бо саме в ній систематизовано основні досягнення у розвитку наукової думки в галузі міжнародної торгівлі та інвестицій.

Серед інших видань українських авторів широкого визнання набула книга І. Бураковського “Теорія міжнародної торгівлі” (К.: Основи, 1996), що у стислій, майже довідковій формі, ознайомлює українських читачів з основними складовими міжнародної економіки. Книга задовольняє потреби фахівців і студентів, які розпочинають вивчення основ міжнародної економіки.

Варто зазначити, що останнім часом з'явилася низка видань українських авторів з міжнародної економіки, що значною мірою забезпечують потреби навчального процесу. Серед видань, що заслуговують на особливу увагу, слід назвати підручник “Міжнародна економіка” авторського колективу за редакцією В.М. Тарасевича (К.: Центр навч. л-ри, 2006); навчальні посібники з однаковими назвами — “Міжнародна економіка” за редакцією Ю.Г. Козака, В.В. Ковалевського та К.І. Ржепішевського (К.: Центр навч. л-ри, 2004), Б.М. Одягайла (К.: Знання, 2005), І.І. Дахна, Ю.А. Ботрук (К.: МАУП, 2002) та навчальний посібник В. Шевчука “Міжнародна економіка: теорія і практика” (Л.: Каменярь, 2003).

Окремі теми міжнародної економіки висвітлюються також у підручниках та навчальних посібниках із міжнародних економічних відносин та зовнішньоекономічної діяльності. Особливо це стосується підручників А.С. Філіпенка “Міжнародні економічні відносини: історія” (К.: Либідь, 2006) і Л.М. Горбача, О.В. Плотнікова “Міжнародні економічні відносини” (К.: Кондор, 2005); навчальних посібників Ю.Г. Козака, Ю.В. Макогона “Міжнародна торгівля та торговельна політика” (Донецьк: Донецький держ. ун-т, 1996), І.В. Багрова, О.О. Гетьмана, В.Є. Власюка “Міжнародна економічна діяльність України” (К.: Центр навч. л-ри, 2004), А.П. Рум'янцева, Н.С. Рум'янцевої “Зовнішньоекономічна діяльність” (К.: Центр навч. л-ри, 2004), В.Ф. Цимбалістого “Теорія міжнародних відносин” (Л.: Новий світ, 2000), М.В. Жука, Т.В. Базуліної “Міжнародні стратегії економічного розвитку” (К.: Видавець Паливода А.В., 2006).

Проте перелічені видання не висвітлюють теорію міжнародної економіки відповідно до системного підходу. Крім того, зміст, обсяг і

глибина викладу матеріалу орієнтовані переважно на підготовку фахівців рівня бакалавра і спеціаліста. Долучення до Болонського процесу українських вищих навчальних закладів потребує підручників, що відповідають потребам фахової підготовки рівня магістра.

В умовах дефіциту україномовних видань студентство і професура дедалі частіше звертаються до іноземних джерел. Зрозуміло, що головне місце серед них займають російські оригінальні й перекладні підручники та монографії, оскільки російські науковці й видавництва активніше і результативніше порівняно з українськими працюють у цьому напрямі. Варто відзначити книги А. Киреева “Международная экономика” (М.: Междунар. отношения, 1997), Д. Сальваторе “Междунар. экономика” (М.: Институт внешних экономических связей и управления, 1998), Г.Н. Овчинникова “Международная экономика” (М.: Полиус, 1988), Н.А. Миклашевської й А.В. Холопова “Международная экономика” (М.: МГУ им. М.В. Ломоносова: Дело и Сервис, 1998), П.Р. Кругмана і М. Обстфельда “Международная экономика: Теория и политика” (М.: Экономический факультет МГУ: ЮНИТИ, 1997), М. Портера “Международная конкуренция” (М.: Междунар. отношения, 1993), “Международная торговля: Терминологический словарь” (М.: ИНФРА, 1997) та ін., що можуть також прислужитись українським студентам і фахівцям.

Звертаючись до іноземної навчальної літератури, варто враховувати, що в економічних науках навряд чи знайдеться така галузь знань, в якій протягом останнього часу зроблено так багато, як у міжнародній економіці. І це природно, адже та роль, яку в процесах глобалізації відіграють окремі країни та підприємства, визначає їх сьогодні і майбутнє. Тому виник великий попит на нові знання у міжнародній економіці, який і стимулював відповідний науковий прогрес. А це означає, що більшість розділів підручників 80-х років (таку думку поділяють учені Заходу) безнадійно застаріла. Як зазначають професор Вольфганг Маєннінг і доктор Бернд Вільфлінг з університету Гамбурга, перетворення, що відбулися за останні роки, є настільки суттєвими, що вже не можна буде задовольнитися звичайним новим виданням, в якому були б змінені лише деякі факти¹.

Отже, враховуючи нинішнє забезпечення навчальною літературою з міжнародної економіки та ситуацію в економічній науці, можна стверджувати, що є необхідність принаймні у ще одному підручнику. Це дало б читачеві змогу відповідно до своїх смаків орієнтуватися на потреби навчального процесу і наукові дослідження в Україні,

¹ *Maenning W. Außenwirtschaft: Theorie und Politik. — München: Vahlen, 1998. — S. III.*

пріоритети нових наукових концепцій, стиль викладу матеріалу. Саме це і надихнуло автора на написання книги, в якій були б ураховані реалії українського суспільства.

Розпочинаючи роботу над книгою, постала дилема, якою її створити. Зрозуміло, що при цьому варто було врахувати традиції, що склалися за кордоном. Найчастіше автори значну увагу приділяють висвітленню фактів, теорій або формальних методів міжнародної економіки. Так, В. Маєннінг і Б. Вільфлінг визначали свої завдання як спробу “викласти найважливіші традиційні й нові зовнішньоекономічні теорії та показати можливі імплікації у зовнішньоекономічній політиці”¹.

Іноді у навчальній літературі обмежуються аналізом головних проблем, демонстрацією можливостей для економічно раціональних рішень і техніки економічного аналізу, відмовляючись від опису математичних моделей і наукового жаргону. Іншими словами, йдеться про обмеження навчального матеріалу основами науки та інформацією про нові концепції. За такого підходу економічна теорія прив’язується до конкретних економічних проблем, а її виклад автор орієнтує на необмежене коло читачів².

Український читач не розбещений потоком різноманітної літератури з міжнародної економіки — першоджерел та підручників. Тому написання підручника в наших умовах вимагає певної універсальної методології. Саме з таких міркувань у книзі описано економічну суть концепцій, розглянуто математичні моделі, наведено статистичні та практичні дані, іноді використано й інформативний підхід. При цьому домінує використання фактажу переважно з економічної літератури Заходу, оскільки він уже давно осмислений і адаптований до навчальних цілей, значною мірою став класичним. Звертання до українського практичного матеріалу для демонстрації сфери використання теоретичних концепцій потребує глибокого і широкого опанування наукових основ міжнародної економіки фахівцями різних українських установ, формування відповідної інформаційної бази, забезпечення найширшого доступу до неї науковців, відмови від надлишкової таємності, яку здебільшого неможливо пояснити.

Під час підготовки книги автор не квапився оновити статистичний матеріал, коли це не впливало на розкриття суті питання, але вимагало великих затрат часу. У таких випадках статистична актуаль-

¹ *Maennig W.* Außenwirtschaft: Theorie und Politik. — München: Vahlen, 1998. — S. III.

² *Hans Hinrich Glismann.* Weltwirtschaftslehre: eine problemorientierte Einführung. — 3, überarb. und erw. Aufl. — Bd. 1. Aussenhandels und Währungspolitik. — Göttingen: Vanderhoek und Ruprecht, 1986. — S. 5.

ність принесена в жертву прискоренню видання, адже зацікавленість студентів у дисципліні є великою, а успішне її викладання гальмувалося без відповідного підручника.

Зрозуміло, що підручник з міжнародної економіки неможливо було написати без певного педагогічного досвіду в цій галузі знань. Викладання міжнародної економіки у Тернопільському національному економічному університеті має свою історію. Гадаю, ми були серед перших, якщо не першими, хто в Україні ввів курс міжнародної економіки (спочатку як факультативної дисципліни), зробивши ставку на молодь. У 1991/92 навчальному році з моєї ініціативи було направлено на річне навчання до Німеччини випускників аспірантури Київського національного університету імені Т.Г. Шевченка Богдана Литовченка і ТНЕУ Михайла Богатирьова, перед якими було поставлено завдання: опанувати дисципліну “Теорія міжнародної торгівлі” й підготуватися до її викладання у ВНЗ. Незважаючи на відсутність тоді такої дисципліни у типових навчальних планах, ухвалою вченої ради Тернопільської академії народного господарства (на той час — Тернопільського фінансово-економічного інституту), починаючи з 1992/93 навчального року її було введено в робочі навчальні плани. Першим розпочав викладання “Теорії міжнародної торгівлі” М. Богатирьов.

З метою ширшого залучення до навчального процесу і наукових досліджень з міжнародної економіки викладачі і студенти ТНЕУ скооперувалися з Університетом ім. Й.-В. Гете м. Франкфурта-на-Майні (Німеччина) та Академією економічною м. Катовіце (Польща) і провели у жовтні й грудні 1993 р. та травні 1994 р., відповідно в Німеччині, Польщі й Україні, три тижневих семінари з теоретичних проблем міжнародної економіки за участю викладачів і студентів трьох навчальних закладів. Матеріали семінару були опубліковані німецькою мовою у збірнику “*Transformation postsozialistischer Volkswirtschaften: außenwirtschaftliche Probleme*”. Згодом за такою формою Господарська академія ім. Д.А. Ценова м. Свіштов (Болгарія) провела семінар з проблем створення і функціонування вільних економічних зон, матеріали якого також видані двома окремими збірниками. Широко відомі в Україні та інших країнах Європи семінари і конференції з різних проблем міжнародної економіки, які щорічно, починаючи з 1990 р., в Ялті (Крим) проводить ТНЕУ разом з Університетом ім. Й.-В. Гете. Вони допомогли творчому та професійному зростанню не тільки викладачів ТНЕУ, а й інших навчальних закладів України і наших іноземних партнерів.

Уже ці та інші акції у сфері зовнішніх зв'язків ТНЕУ сприяли підготовці фахівців з міжнародної економіки і менеджменту. Створена у

1985 р. кафедра господарського механізму була перепрофільована у жовтні 1990 р. на кафедру менеджменту і маркетингу, що закріпило зміни в її дисциплінах. На той час вона була першою кафедрою з такою назвою в Україні. Через два роки виникла необхідність у нових змінах. Динаміка розвитку кафедри зумовила її реорганізацію: на її базі у вересні 1992 р. було створено дві кафедри — менеджменту та маркетингу. Першу очолив ректор ТНЕУ академік Олександр Устенко, завідувачем другої кафедри було обрано автора цієї книги. З листопада 1994 р. кафедра маркетингу набула нового статусу і її було перейменовано на кафедру міжнародної економіки, фінансово-кредитних відносин та маркетингу. Тепер обидві кафедри є випускаючими за двома спеціальностями. Перша — зі спеціальностей “Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності” і “Менеджмент організацій”, друга — зі спеціальностей “Міжнародна економіка” (спеціалізації: “Зовнішньоекономічна діяльність”, “Міжнародні фінанси і кредит”, “Міжнародний туризм”) і “Маркетинг”.

З 1998/99 навчального року на кафедрі міжнародної економіки, фінансово-кредитних відносин і маркетингу розроблено нову концепцію викладання міжнародної економіки для студентів спеціальностей “Міжнародна економіка” і “Маркетинг”. Крім обов’язкового базового курсу “Міжнародна економіка”, який викладають студентам усіх спеціальностей, введено інтегровану дисципліну “Теорія зовнішньоекономічної економіки”. В її рамках передбачено вивчення протягом трьох триместрів трьох економічних дисциплін: теорії міжнародної торгівлі; міжнародних фінансів; зовнішньоекономічної політики. Крім того, паралельно читають ще один курс — математика міжнародної економіки.

Пропонована книга започатковує цикл видань з теорії міжнародної економіки. У них будуть представлені у загальнотеоретичній і математичній формах концепції міжнародної економіки, що лежать в основі управління зовнішньоекономічною діяльністю на мікро- і макроекономічному рівнях. Особливого значення надано математичній основі теорії, яку раніше недооцінювали в системі вищої економічної освіти. Та нині ситуація змінюється, і це потребує навчального забезпечення й викладачів нового покоління.

На відміну від українських і російських видань з міжнародної економіки, де за основу взято американські підручники, пропонована книга базується на використанні європейської, переважно німецької, методики. Нехай вона і містить менше прикладів, але тут детальніше викладено логічні й математичні елементи теоретичних тверджень.

Матеріали книги апробовані під час викладання інтегрованого курсу “Теорія міжнародної економіки” студентам спеціальності “Міжнародна економіка” ТНЕУ. Досвід доводить доцільність вивчення теорії міжнародної економіки для формування глобального економічного мислення студентів, їх навичок в управлінні світогосподарськими процесами. Автор упевнений і в необхідності викладання курсів з теорії міжнародної економіки під час підготовки бакалаврів і магістрів у галузі економіки, державного управління та інших суспільних наук. Однак за чинних навчальних планів підручник орієнтований на магістратуру з міжнародної економіки і державної служби.

До співпраці над книгою було залучено окремих членів кафедри, яку очолив автор. Доцент Клавдія Пазізіна, викладач Зоряна Бойко та аспірант Олександр Савельєв брали участь в оформленні рисунків, написанні текстів до них, складанні глосарія і підготовці біографічних довідок. Хочу висловити вдячність професорові, доктору економічних наук Іванові Ткаченку та доценту, кандидату педагогічних наук Валентині Ткаченко за консультації з питань використання математичного апарату в теорії міжнародної економіки.

Гарні умови для написання книги створили професори і доктори Університету ім. Й.-В. Гете міста Франкфурта-на-Майні (Німеччина) Роланд Айзен та Технічного навчального інституту Західної Македонії (Греція) Евангелос Сіскос.

Але ця праця затягнулася на багато років. Саме з таким уявленням розпочиналася робота над цим підручником, сподіваючись, що невдовзі нові підручники призведуть до її морального старіння. На жаль, для рівня магістра аналогічних підручників не видається, що змушує вже втретє доопрацьовувати та перевидавати цю працю. На це надихають також відгуки студентів і аспірантів, яким значну користь приносить підручник у практичній та науковій роботі, а також під час підготовки до екзаменів протягом навчання в європейських та американських університетах.

Значну технічну допомогу надали завідувач лабораторії оперативного друку Інституту міжнародного бізнесу і менеджменту ТНЕУ Юрій Хомацький та працівники цієї лабораторії Марія Перпета і Людмила Петришин.

Гарні умови для написання книги створив німецький професор, доктор Роланд Айзен в Університеті ім. Й.-В. Гете міста Франкфурта-на-Майні, де автор мав змогу працювати і доопрацьовувати матеріали книги.

Найбільшу вдячність висловлюю ректору ТНЕУ академікові Академії економічних наук України Олександрові Устенку за постійну

підтримку в роботі та сприяння у написанні й виданні книги та її науковому редагуванні.

На завершення вступу, слід нагадати, як написав підручник з мікроекономіки Пол Самуельсон — економіст-теоретик, який першим серед американців отримав Нобелівську премію з економіки (1970 р.). Взнявшись за написання підручника після багаторічної дослідницької роботи, він інтуїтивно вважав це роботою на рік. Але вона затягнулася на три роки писання та переписування. “Голод” на підручники з міжнародної економіки в Україні змушує майже “з-під пера” передавати матеріал до видавництва, розглядаючи теперішнє видання як початок (якщо можна у навчальних виданнях каламбури-ти) “писання та переписування”.

Майбутнє завжди до чогось кличе. Більшість читачів книги тільки розпочне свою практичну і наукову діяльність у ХХІ ст., в якому Україна має сформуватись як незалежна держава та органічно включитися у міжнародний поділ праці. Ця книга має на меті формування економічного практично орієнтованого інтернаціонального мислення.

Свєген САВЕЛЬЄВ

Тернопіль — Франкфурт-на-Майні — Козані (Греція) — Тернопіль
1999—2000, 2008 рр.

Розділ 1

МІЖНАРОДНА ЕКОНОМІКА ЯК НАУКА

- 1.1. Предмет курсу "Міжнародна економіка" і його зв'язок з іншими науками та навчальними дисциплінами.
- 1.2. Зміст курсу "Міжнародна економіка".
- 1.3. Міжнародна торгівля як головна складова міжнародної економіки.
- 1.4. Головні проблеми міжнародної економіки в сучасних умовах.

Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника
код 02125266
НАУКОВА БІБЛІОТЕКА

ІНВ. №

Якщо між будь-якими країнами здійснюється торгівля, всі з них отримують від неї дві чітко виражені вигоди. Вони вивозять надлишкову частину продукції своєї країни і працю, а взамін отримують те, що користується попитом. Торгівля надає вартості їхнім надлишкам завдяки обміну їх на щось інше, що може задовольнити частину їхніх потреб і збільшити відповідно задоволення.

Адам Сміт

1.1. ПРЕДМЕТ КУРСУ “МІЖНАРОДНА ЕКОНОМІКА” І ЙОГО ЗВ’ЯЗОК З ІНШИМИ НАУКАМИ ТА НАВЧАЛЬНИМИ ДИСЦИПЛІНАМИ

У світі не було і немає нації чи країни, яка б жила чи могла жити в абсолютному економічному вакуумі. Археологи постійно знаходять багато речей, що свідчать про різноманітні економічні зв’язки. Причому міжнародні економічні відносини існували не тільки між сусідами, а й між народами різних континентів, яких у новіші історичні ери “відкривали” народи Європи, котрі випередили в історичному розвитку інші частини світу.

Сучасний економічний розвиток інтегрував економіки різних держав до небачених масштабів. Складні потоки товарів, капіталів, технологій і підприємництва пов’язують їх життя і диктують спільні “правила гри”. Недотримання законів розвитку світового господарського комплексу спричиняє малі або великі економічні втрати, а інколи й призводить до катастроф. Найруйнівніша з них сталася у 90-ті роки ХХ ст. Це — падіння урядів і політичних систем країн Ради економічної взаємодопомоги, розпад СРСР і Югославії, які, нехтуючи об’єктивними економічними законами, намагалися відокремлено розвивати свої економіки.

Міжнародна економіка як наука покликана розробляти теорії і концепції, що дають змогу будувати найраціональніші економічні відносини однієї країни з іншими, враховуючи свої й чужі особливості. Це обумовлює предмет навчальної дисципліни “Міжнародна економіка” — *економічні відносини сучасних країн.*

У 2005 р. експорт товарів і послуг України становив 45 873,2 млн дол. США, збільшившись порівняно з попереднім роком на 13,6 %. Обсяги зов-

нішнього обороту товарів і послуг останні сім років практично дорівнюють номінальному ВВП. Активне стимулювання державою розширення платоспроможного попиту на внутрішньому ринку зумовило зростання конкурентного тиску імпорту на вітчизняних виробників в умовах подальшої експлуатації традиційної експортно орієнтованої діяльності підприємств промисловості.

Уперше за роки існування Україні як суверенній державі довелося відчувати суттєву економічну залежність від світового ринку наприкінці літа 1998 р., коли спалахнула російська фінансова криза, що призвело до розпаду грошову і банківську системи Росії та зумовило девальваційні очікування в Україні. Лише завдяки тому, що міжбанківський російський ринок був ізольований від українського (в результаті обмеження операцій за ЛОРО-рахунками, запровадженого НБУ ще в першому кварталі 1998 р.) девальвація гривні не була такою стрімкою, як російського рубля. Але наведений приклад свідчить про те, що в економічних відносинах України важливу роль відіграють питання імпорту інфляції залежно від міжнародної кон'юнктури.

Базуючись на економічних відносинах між державами, міжнародна економіка тісно пов'язана з іншими економічними та неекономічними дисциплінами: макро- і мікроекономікою, статистикою, фінансами, банківською справою, математикою і т. ін. Місце міжнародної економіки в системі наук полягає перш за все в тому, що як теоретична дисципліна вона є ланцюжком, поєднуючи базові університетські курси макро- і мікроекономіки з прикладними економічними дисциплінами, серед яких виділяються міжнародний маркетинг, фінанси та облік. Проте, як зазначає А. Киреев у книзі "Міжнародна економіка", в умовах зростання економічної взаємозалежності значення теорії міжнародної економіки виходить далеко за межі цих рамок. Вона починає вбирати окремі, й вельми суттєві, елементи як базової теорії ринкової економіки, так і прикладних бізнес-дисциплін, поступово перетворюючись на універсальну теорію відкритої економіки, котру можна використати для більшості країн світу і для сфери їхньої економічної взаємодії¹.

Для осмислення міжнародної економіки як науки треба усвідомити відмінності її предмета від предмета вивчення мікро- і макроекономіки. Таке загострення проблеми випливає з того, що міжнародна економіка "вийшла" з цих наук, поступово набувши статусу самостійної частини економічної теорії. Це сталося у процесі розвитку економічної думки і врахування впливу на економічні процеси специфіки міжнародних відносин — від різниці у забезпеченості факторами виробництва і наявності певних конкурентних переваг до встановлення обмежень на кордонах для потоків

---

¹ Киреев А. Международная экономика. — М.: Междунар. отношения, 1998. — С. 11.

товарів, послуг та факторів виробництва в юридичних, митних і мовних формах.

Г.П. Овчинников¹ виділяє п'ять відмінностей між “внутрішньою” і “зовнішньою” економікою.

По-перше, у традиційній мікроекономіці товаром визнають будь-яку річ чи послугу, вироблену і реалізовану на внутрішньому ринку. Як буде розглянуто далі, у міжнародній економіці товари та послуги поділяються на торгові й неторгові, тобто такі, які можна реалізовувати за кордон і які не підлягають експорту (наприклад, комунальні послуги).

По-друге, в межах кожної національної економіки відбувається порівняно вільне переміщення праці й капіталу, що зумовлює виникнення і функціонування відповідних ринків. Як результат, ціни на робочу силу і капітал вирівнюються, тому традиційна мікроекономіка виходить з передумов, що конкурентні фірми на ринку мають справу якщо не з рівними, то з приблизно однаковими затратами праці й капіталу. У міжнародній економіці ситуація протилежна внаслідок імміграційних законів, валютного контролю, додаткового ризику, витрат на отримання додаткової інформації та деяких інших причин. Тому в теорії міжнародної торгівлі розглянута конкуренція на ринках з умовами, за яких фірми здійснюють різні затрати на придбання факторів виробництва, що впливає на рух товарних потоків і ефективність операцій у внутрішній торгівлі.

По-третє, традиційна мікроекономіка має справу з фірмами, які здійснюють вільну торгівлю всередині країни і, як правило, не користуються підтримкою з боку держави. У теорії міжнародної торгівлі суттєве місце займає обґрунтування діяльності в умовах різного роду обмежень (тарифів, квот, субсидій), їхнього впливу на торгові потоки та інші економічні змінні.

По-четверте, традиційна макроекономіка вивчає діловий цикл, дія якого поширюється на всі регіони країни. Для його регулювання відпрацьовують національну фіскальну і кредитно-грошову політику. Міжнародна економіка має враховувати відмінності, що складаються у країнах з різним рівнем економічного та політичного розвитку, і на цій основі формувати товарні потоки та інші міжнародні операції.

По-п'яте, для традиційної макроекономіки загальною умовою є наявність єдиної валюти, пропозицію якої контролює центральний банк держави. Лише деякі малі країни використовують грошову одиницю інших країн (наприклад, Ліберія, Панама, острівні країни Тихого океану). Така ситуація допустима у певні історичні періоди, як, скажімо, після проголошення незалежності колишніми республіками Радянського Союзу. У міжнародній економіці розширюється діапазон дослідження до двох і

¹ Овчинников Г.П. Международная экономика. — М.: Полиус, 1998. — С. 31—37.

більше валют. У полі її зору опиняються валютні ринки, обмінні курси та зміни, що відбуваються у цій сфері в результаті державного втручання.

Треба відрізнити міжнародну економіку від міжнародних відносин. В українськомовній літературі детальну інтерпретацію останніх дав А. Камінський¹. Він нагадав, що Раймон Арон, відомий французький політолог та філософ, у праці “Мир і війна між націями” писав, що коли голландський історик Влекке, якому запропонували очолити першу кафедру міжнародних відносин у Лейдені, в інавгураційній промові спробував дати визначення міжнародних відносин як наукової дисципліни, проте це йому не вдалося. Зокрема, важко було окреслити межі предмета і репрезентувати його. Арон не бачив у цьому нічого дивного, бо, на його думку, “міжнародні відносини не мають чітко визначених меж, їх не можна матеріально виокремити з-поміж інших суспільних феноменів...”, подібно, зрештою, як це є з економікою і політикою, чи, точніше, з політичною економією та політологією.

Сам Арон дефініціював міжнародні відносини як відносини між націями чи, радше, державами як політичними одиницями або величинами. Причому термін *nation* як політичну величину слід розуміти не в тому історичному розумінні, в якому його визначила Французька революція, а як політичну спільноту, тобто певну колективну державно-політичну організацію на визначеній території всіх часів. Отже, поняття нації охоплює і грецькі міста-держави, і Римську імперію чи Єгипетську наддержаву, і європейські монархії чи республіки, і “народні демократії”, як і всі інші державні, територіально й за устроєм окреслені формації.

Є багато інших визначень міжнародних відносин, але два предмети повністю, “душею і тілом”, належать до міжнародних відносин. Це — техніка й теорія дипломатії або просто дипломатія і міжнародні організації. Це очевидно, якщо врахувати, що практичним, дієвим призначенням дисципліни є зовнішня політика, тобто виховання та підготовка практиків і теоретиків зовнішньої політики. Отже, міжнародні відносини як наука мають специфічний предмет вивчення і не досліджують аспектів міжнародного економічного порядку.

1.2. ЗМІСТ КУРСУ “МІЖНАРОДНА ЕКОНОМІКА”

Зміст дисципліни “Міжнародна економіка” визначений її предметом. Основні теми курсу можна виокремити у семи глобальних питаннях, на які дає відповіді теорія зовнішньої торгівлі.

---

¹ Камінський А. Вступ до міжнародних відносин. — Л.: Світ, 1995.

1. Що вивчає зовнішня торгівля?

Це питання націлене на переваги, які отримує індивідуум однієї країни, торгуючи з економічними суб'єктами іншої країни. Одночасно постає питання, які вигоди від зовнішньої торгівлі мають держава зокрема і світ у цілому. Чи може завдяки міжнародній торгівлі зрости добробут окремого індивідуума, країни або світу?

2. Як можна пояснити існування міжнародного поділу праці?

У рамках відповіді на це запитання необхідно з'ясувати, за яких умов виникає обмін товарами між окремими народними господарствами, тобто за яких умов країни займаються торгівлею; яка країна у виробництві певного товару має перевагу; що можна сказати про напрям і обсяг торгівлі та які процеси пристосування у деяких основних змінних відбуваються в результаті впровадження торгівлі (реальне розміщення факторів, розподіл доходу). Однак міжнародний поділ праці стосується не лише торгових потоків, а й мобільності факторів, а завдяки цьому й розташування домашніх господарств та підприємств. Таким чином, теорія зовнішньої торгівлі є також теорією місцезнаходження.

3. Які фактори визначають міжнародний обмін?

Міжнародну економіку цікавлять фактори, що впливають на обмінні відносини під час торгової рівноваги, зміни відносин обміну в часі й зворотні дії, які можуть поліпшити чи погіршити відносини обміну в окремих народних господарствах. Приміром, ФРН після першої енергетичної кризи 1973—1974 рр. зазнала погіршення своїх торгових умов зі 106,2 (1972) до 93,9 (1974), а після другої енергетичної кризи — зі 101,5 (1978) до 85,2 (1981) (базовий 1975 р. = 100). Що можна сказати про розвиток умов торгівлі між індустріальними країнами та країнами, які розвиваються, та як можна охарактеризувати торгову рівновагу? Як дати економічне тлумачення доцільності розпаду економічних зв'язків України з колишніми республіками Радянського Союзу і “здачі” їхніх ринків іншим країнам?

4. Які фактори впливають на ситуацію з платіжним балансом країни?

Збалансований платіжний баланс — важливе завдання економічної політики. Які фактори визначають ситуацію з платіжним балансом, як вона змінюється зі зміною, скажімо, рівня цін за кордоном і завдяки яким інструментам економічна політика може забезпечити збалансування платіжного балансу? Як може вплинути, наприклад, збільшення або зниження імпорту в Україну енергоносіїв з Туркменістану чи Російської Федерації на сальдо зовнішньої торгівлі?

5. Які механізми дають змогу збалансувати платіжний баланс?

Механізмами збалансування платіжного балансу можна назвати відносні зміни цін, зміни вартості грошової маси через зворотну дію сальдо на грошову масу, зміни в доходах і рух капіталів. Такі механізми функціонують по-різному, залежно від того, чи йдеться про систему фіксованих або плаваючих обмінних курсів. Плаваючі валютні курси можуть сприяти зба-

лансуванню платіжного балансу. Такий самий результат змогла отримати Україна введенням у 1998 р. валютного коридору. Тому важливим є питання, як визначається валютний курс і який вплив мають зміни валютних курсів. Особливий інтерес викликає те, як валютні курси пов'язані з рухом портфельного капіталу і чи можна їх хоча б приблизно спрогнозувати.

6. Як впливають зовнішньоторговельні зв'язки на стабільність усередині країни?

У відкритій економіці на рівень цін і зайнятість впливає також розвиток в інших країнах. Виникає проблема конфлікту цілей між внутрішньою стабільністю і вирівнюванням платіжного балансу. Чи впливають зовнішньоторговельні зв'язки на дієвість стабілізаційного інструментарію? Як імпортують інфляцію у відкриту економіку? Чи вплинула далекосхідна криза на економічні процеси і стан економіки в Україні? Якого впливу ззовні зазнає ситуація у сфері зайнятості у відкритій економіці? Чи можемо ми відмежуватися від світової кон'юнктури? Яка функція відведена плаваючим валютним курсам при відмежуванні від зовнішнього світу?

7. Які “правила гри” слід розробити для світового господарства?

На обмін товарами, рішення щодо місцезнаходження, рух факторів та монетарні процеси і їхню дію впливають задані інституціональні умови. Як повинен виглядати світовий економічний порядок? Якими інституціональними правилами, тобто якими порядковими рамками, має регулюватися міжнародний поділ праці? Як країни з перехідною економікою у Центральній і Східній Європі можуть інтегруватись у світове господарство? Яку стратегію інтеграції треба обрати Україні та чи варто їй ставити стратегічну мету входження в Європейський Союз? Які риси повинна мати світова валютна система?

Поставлені тут проблеми відображають три блоки, що становлять зміст міжнародної економіки як науки і навчальної дисципліни. В концепції, сформованій у Тернопільському національному економічному університеті, ними є:

- а) теорія міжнародної торгівлі;
- б) міжнародні фінанси;
- в) зовнішньоекономічна політика.

1.3. МІЖНАРОДНА ТОРГІВЛЯ ЯК ГОЛОВНА СКЛАДОВА МІЖНАРОДНОЇ ЕКОНОМІКИ

Запитання “Чому?” може поступово в процесі вивчення матеріалу відійти у книзі на другий план з огляду на таблиці, схеми й аналітичні роздуми. Тому необхідно щонайменше дати попередню відповідь на питання, чому існує зовнішня торгівля.

Обмін товарами між економічними суб'єктами різних країн має сенс тому, що він — подібно до процесу обміну в межах одного народного господарства — дає окремому індивідуумові переваги в обміні.

Введення зовнішньої торгівлі розширює можливості обміну. Разом із тим зовнішня торгівля уможливорює також зростаючу спеціалізацію окремих країн у виробництві й використанні виробничих переваг (так звані переваги спеціалізації). Ці переваги від торгівлі, зрештою, мають не лише окремі економічні суб'єкти, а й країни в цілому.

Перевагу зовнішньої торгівлі можна зрозуміти також з іншого погляду: обмін товарами ліквідує обмеження. Ми знаємо, що у закритій економіці споживання не може виходити за межі кривої виробничих можливостей (трансформаційної кривої). Зокрема, економіка може спожити лише той обсяг товарів, який лежить у межах її виробництва. А за умов зовнішньої торгівлі країна може розширювати свої потенційні можливості у споживанні, які виходитимуть за межі трансформаційної кривої. Але при цьому не повинно складатися враження, що зовнішня торгівля є “диво-засобом”, який усуває всі обмеження, а саме вимогу щодо вирівняного платіжного балансу.

Наведені аргументи стосуються економічних переваг, які постають із зовнішньої торгівлі. Міжнародна торгівля означає також, що завдяки закордонній продукції — як, наприклад, книги — можна ознайомитися з іншими ідеями і що шляхом експорту товарів можна отримати валюту, без якої неможливо перебувати за кордоном. Зовнішня торгівля створює таким чином індивідуумам простір для переміщень, що певною мірою пов'язано з метою свободи економічної політики. Значення цього аргументу можна усвідомити, уявивши собі сценарій валютних обмежень. Завдяки державному валютному “раціонуванню” звужується простір переміщень економічних суб'єктів. Можна уявити собі ситуації, коли інструмент валютного контролю залучають для того, щоб унеможливити придбання закордонної продукції та обмежити чи взагалі заборонити вільне переміщення людей за державні кордони.

Зовнішню торгівлю у цьому розумінні можна інтерпретувати як елемент “відкритого суспільства” з найважливішою ознакою — “змагання

його членів за місце, яке вони повинні зайняти”. Тому не дивно, що “закриті суспільства” схильні контролювати та обмежувати зовнішню торгівлю. Нарешті, треба згадати той аргумент, що обмін товарами, рух факторів виробництва та взаємопов’язаний таким чином контакт індивідумів і є завдяки цьому основою для більш мирного світу. Обмінюватися товарами краще, ніж воювати. Наскільки цей аргумент важливий, нехай розмірковує читач.

1.4. ГОЛОВНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНОЇ ЕКОНОМІКИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Теорія міжнародної економіки охоплює питання як макро-, так і мікро-економіки. У реальній, або “чистій”, теорії зовнішньої торгівлі йдеться про проблематику алокації чи досягнення оптимальної ефективності виробництва. Яка країна має виробничі переваги? Чим пояснюються товарні потоки між народними господарствами? Яка країна має переваги у розташуванні? Чи вигідна зовнішня торгівля? Які рамкові умови слід обрати для світового господарства? У монетарній теорії зовнішньої торгівлі на противагу цьому розглядають макроекономічні проблеми: Як визначається ситуація з платіжним балансом? Які механізми допомагають вирівняти платіжний баланс? Яку роль відіграють валютні курси? Як визначають їх на основі торгівлі товарами і портфельних рішень? Чим зумовлені у відкритій економіці зайнятість та інфляція? Як діють грошова і фіскальна політики у відкритій економіці? Які інституціональні порядки слід запропонувати у монетарній сфері?

Багато специфічних проблем вирішують і мають вирішуватися в Україні з позицій міжнародної економіки. Звернемося до тенденцій останніх років. Серед них можна виділити зміну географічної структури товарообороту з країнами ЄС та СНД. У 2006 р. приріст товарообороту з ЄС майже в 1,8 разу перевищував приріст товарообороту із СНД, що зумовило збільшення частки ЄС у географічній структурі торгівлі України до 32,3 % та зниження частки СНД до 38,3 %. За підсумками року знизилась також частка торгівлі з країнами Азії.

Посилилася роль машинобудування у формуванні зовнішньоторговельних потоків України. Протягом 2006 р. темпи приросту товарообороту машинобудівної продукції (31,3 %) значно перевищили приріст зовнішньої торгівлі головними експортними товарами країни — недорогоцінними металами (19,8 %) та продукцією хімічної промисловості (23,4 %). Це зумовило зростання майже до чверті (23,6 %) частки машинобудування у струк-

турі зовнішньоторговельного обороту України. Водночас зі значним по-
зжавленням вітчизняного попиту на імпорتنу продукцію машинобудуван-
ня (приріст залишається стабільно високим, зокрема у 2006 р. приріст ім-
порту машинобудування становив 36,3 %), відбувається зростання попиту
на вітчизняну середньо- та високотехнологічну продукцію (20,3 % за від-
повідний період), що на тлі минулорічного спаду є суттєвим досягненням.
Зокрема, зросли на 27,9 % експортні поставки вітчизняної продукції ма-
шинобудування до ЄС та на 25,9 % — до СНД (у тому числі на 32,3 % — до
РФ). При цьому обсяги виробництва продукції машинобудування в Україні
зростали нижчими темпами, ніж експорт, що свідчить про посилення експ-
ортної орієнтації галузі.

Якщо наведені приклади правомірно інтерпретувати як позитивні, то
чимало проблем належать до небажаних. Зокрема, зберігається низький
рівень інвестиційної привабливості промисловості України. Хоча ПІІ в ін-
новаційні галузі промисловості продовжують зростати, проте частка галу-
зей промисловості в загальній структурі накопичених ПІІ продовжує зни-
жуватися — з 44,5 % у 2005 р. до 38,5 % у 2006 р., у тому числі обробної
промисловості — з 41,0 % у 2005 р. до 35,4 % у 2006 р. Так, частка харчо-
вої промисловості зменшилася з 10,1 до 8,2 %, металургії та оброблення
металу — з 10,7 до 9,0, машинобудування — з 6,5 до 5,8, хімічної про-
мисловості — з 5,1 до 4,4 %.

При цьому спостерігається незацікавленість іноземних інвесторів у
формуванні на території країни стратегічних платформ для створення та
розвитку високотехнологічних виробництв. Переважає орієнтація на висо-
корентабельні, швидкоокупні сегменти української економіки, які водно-
час не пов'язані з вагомими ризиками техніко-економічного обґрунтуван-
ня проектів, не потребують значних ресурсів для забезпечення витрат під-
приємств на початковій стадії їх розвитку. Значні виклики для розвитку
економіки України в інвестиційній сфері зумовлює зниження частки галу-
зей промисловості, що є рушіями інноваційного зростання економіки. Зок-
рема, у 2006 р. у структурі надходження ПІІ частка хімічної та нафтохіміч-
ної промисловості становила лише 2,4 % (96,8 млн дол.), машинобудуван-
ня — 3,7 % (147,1 млн дол.). Водночас залишається надзвичайно низьким
рівень залучення капіталу нерезидентів у формі нематеріальних активів
(лише 1,7 млн дол.), а також реінвестування доходів, що не перевищують
1 % приросту ПІІ у 2006 р.

Посилюється також регіональна концентрація ПІІ та зберігаються ре-
гіональні диспропорції щодо залучення ПІІ. Так, станом на 1 січня 2007 р.
на 6 регіонів (м. Київ, Дніпропетровська, Харківська, Київська, Донецька
та Одеська області) припадало 72,4 % залучених ПІІ, тоді як на 1 січня
2006 р. цей показник становив 69,5 % (м. Київ, Дніпропетровська, Київсь-
ка, Донецька, Одеська та Запорізька області). Водночас 12 регіонів залучи-
ли менше ніж по 1 % сукупних ПІІ в Україну, 6 — менше ніж по 2 %.

З позицій міжнародної економіки потребує осмислення нарощування внутрішньогалузевої товарної торгівлі з окремими країнами. Зростання експортно-імпортних поставок товарів із вищим ступенем обробки зумовлене нарощуванням внутрішньогалузевої (тобто однотипними за класифікацією товарами) торгівлі між країнами. В цілому у 2006 р. частка продукції, що припадає на внутрішньогалузеву торгівлю, зросла майже у 2,2 раза і становить 23,7 % (проти 10,6 % у 2005 р.). Зростання внутрішньогалузевої торгівлі відбулося насамперед із країнами ЄС (Німеччина, Бельгія, Австрія, Іспанія, Нідерланди, Прибалтійські країни, Польща, Угорщина, Словаччина), а також із РФ та Білоруссю. Поглиблення інтеграційних зв'язків із цими країнами в цілому відповідає стратегічному напрямку зовнішньоекономічної діяльності країни. Водночас слабка внутрішньогалузева торгівля з країнами Азії (лише у торгівлі з Китаєм та Туреччиною її частка перевищує 10 %) свідчить про слабкість коопераційних зв'язків та необхідність поглиблення економічної інтеграції з цими країнами.

Контрольні запитання і завдання

1. Поясніть роль міжнародної економіки у світовому господарстві.
2. Охарактеризуйте участь України у сучасних міжнародних економічних зв'язках.
3. Як застосовують теорії і закони міжнародної економіки на практиці?
4. Визначте спільні й відмінні риси понять “міжнародна економіка”, “міжнародна торгівля” та “міжнародні відносини”.
5. Поясніть зміст курсу “Міжнародна економіка”.
6. Які проблеми вирішує міжнародна економіка?
7. Охарактеризуйте зв'язок курсу “Міжнародна економіка” з іншими дисциплінами.

Література

1. Бураковський І. Теорія міжнародної торгівлі. — К.: Основи, 2000. — 241 с.
2. Киреев А.П. Международная экономика: Учеб. пособие для вузов: В 2 ч. — Ч. 2: Международная макроэкономика: открытая экономика и макроэкономическое программирование: Учеб. пособие для вузов. — М., 2001. — 488 с.
3. Кругман П.Р., Обсфельд М. Международная экономика: Теория и политика: Пер. с англ. — М.: Экон. фак. МГУ: ЮНИТИ, 1997.

4. *Миклашевская Н.А., Холопов А.В.* Международная экономика: Учебник. — М.: МГУ им. М.В. Ломоносова: Дело и Сервис, 1998.
5. *Овчинников Г.П.* Международная экономика: Учеб. пособие. — СПб.: Полиус, 1998.
6. *Проничев И.К., Полтавская Г.П., Бойков В.К.* Мировая экономика: Учеб. пособие. — Сыктывкар: СГУ, 2006. — 433 с.
7. *Сальваторе Д.* Международная экономика: Пер. с англ. — М., 1998.
8. *Шевчук В.О.* Міжнародна економіка: теорія і практика. — 2-ге вид. — Л.: Каменяр, 2003. — 719 с.
9. *Anderson E., Tang P.J.G., and Wood A.* Globalization, cooperation costs and wage inequalities // Oxford economic papers. — 2006. — Vol. 58. — № 4.
10. *Heffernan S., Sinclair P.* Modern international economics. — Blackwell, 1998.
11. *Ingram J.C., Dunn R.M.* International economics. — 3-th ed. — John Wiley and Sons, Inc., 2000.
12. *Salvatore D.* International Economics. — Wiley, 2003.

Розділ 2

ЕМПІРИЧНА КАРТИНА МІЖНАРОДНОГО ПОДІЛУ ПРАЦІ

- 2.1. *Розвиток міжнародної торгівлі як загальна економічна закономірність.*
- 2.2. *Регіональна структура світової торгівлі.*
- 2.3. *Товарна структура світової торгівлі.*
- 2.4. *Залежність України від міжнародної економіки.*
- 2.5. *Фактори виробництва та їх міжнародний рух.*

*Факти самі по собі ні про що не свідчать.
Альфред Маршалл*

Розділ присвячено розгляду емпірично важливих аспектів міжнародного поділу праці. Спочатку проаналізовано загальні тенденції розвитку світової торгівлі (підрозділ 2.1), її регіональну (підрозділ 2.2) і товарну (підрозділ 2.3) структури. Особлива увага приділена з'ясуванню залежності України від зовнішньої торгівлі (підрозділ 2.4). На завершення подано загальні основи міжнародного руху факторів виробництва (підрозділ 2.5).

2.1. РОЗВИТОК МІЖНАРОДНОЇ ТОРГІВЛІ ЯК ЗАГАЛЬНА ЕКОНОМІЧНА ЗАКОНОМІРНІСТЬ

Обсяг міжнародної торгівлі у минулому постійно зростав. Якщо вимірювати зовнішньоторговельну активність у сфері експорту в мільярдах доларів США, то міжнародна торгівля в поточних цінах збільшилася з 22,7 млрд у 1938 р. до 108,6 млрд у 1958 р. та 3640,3 млрд у 1992 р. і 5295 млрд у 1997 р. Отже, всесвітній експорт зріс порівняно з 1958 р. у 49,6 раза, а порівняно з 1992 р. — на 45,5 %. 1997 р. був рекордним: зростання обсягу світового експорту на 9,5 % зафіксоване вдруге за останні 20 років. Повніше уявлення про розвиток світової торгівлі за період від початку Другої світової війни і до сьогодні можна отримати з даних табл. 2.1.

Таблиця 2.1. Тенденції розвитку світової торгівлі товарами в 1938—2005 рр., млрд дол. США, експорт ф. о. в.

Країни	Рік											
	1938	1948	1958	1968	1978	1982	1984	1986	1988	1991	1992	2005
Світ	22,7	57,5	108,6	239,7	1301,0	1831,4	1903,2	2120,6	2814,5	3406,1	3640,3	10159,0
США, Канада	4,0	15,8	23,0	47,4	187,4	280,8	300,1	304,4	425,3	548,6	582,0	1259,7
Латинська Америка	2,0	7,5	9,6	13,9	63,2	79,8	111,0	89,3	108,5	132,8	—	573,3
Європа	10,3	21,0	52,3	126,7	630,1	862,5	887,1	115,9	1459,5	—	—	4372,0
Африка (крім Південної Африки)	0,9	3,0	4,7	9,7	46,0	64,8	61,6	45,4	55,1	66,2	65,5	243,9
Японія	1,1	0,3	2,9	13,0	97,5	138,9	170,1	209,2	265,0	314,5	340,5	595,0
Азія (крім Китаю, Монголії, Японії, Ізраїлю)	3,1	6,6	0,5	19,8	190,3	311,4	292,8	306,7	450,6	618,9	693,6	1961,0

Джерело: Siebert H. Aussenwirtschaft 6, völlig überarb. Aufl. — Stuttgart: G. Fischer, 1994. — S. 6; International trade statistics 2006, WTO // http://www.wto.org/english/res_e/statis_e/its2006_e/its2006_e.pdf.

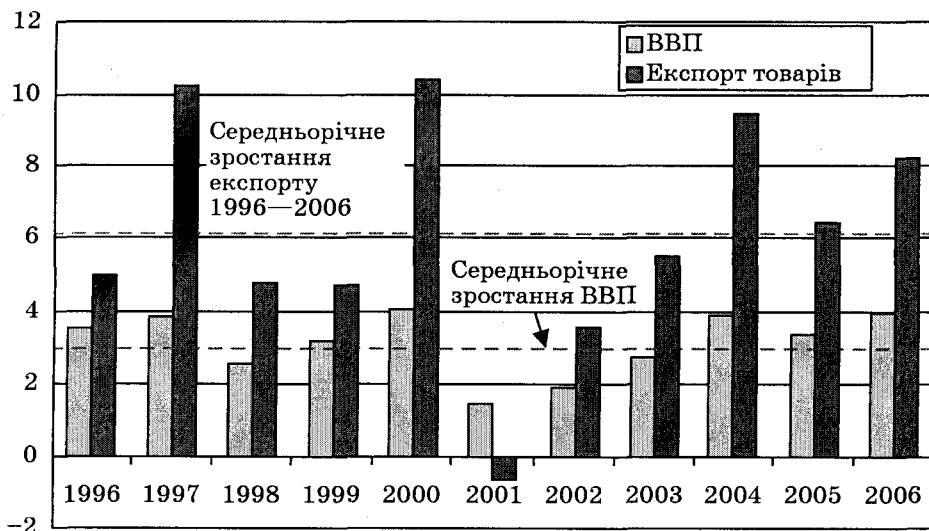

Рис. 2.1. Зростання світового обсягу експорту товарів та ВВП протягом 1996—2006 рр. (джерело: www.wto.org)

Розглядаючи загальносвітові тенденції розвитку світової торгівлі за статистикою табл. 2.1 та рис. 2.1, варто зазначити, що темпи її зростання наприкінці минулого століття випереджали темпи зростання ВВП. При цьому більшість країн, що розвиваються, та країн з перехідною економікою мають вищі темпи зростання експорту, ніж розвинуті країни. Остання інформація щодо розвитку світової торгівлі, яка, щоправда, ще не є цілком систематизованою, свідчить про формування сталої тенденції “гонки за лідерами”. У тих випадках, коли країни з низькими рейтингами розвитку обирають стратегію трансформації господарства на рейки економіки знань, їхні зусилля стають досить успішними.

Найбільш загальною закономірністю розвитку міжнародної економіки є глобалізація, що виявляється у зменшенні відстаней та усуненні торговельних кордонів у світовій економіці. Компанії здійснюють діяльність за межами своєї країни, а споживачі роблять закупівлі на значній відстані від постачальників. Іноді покупець не має чіткого уявлення про країну постачання, якщо товар закуповується через Інтернет. Глобалізація як явище зумовлює структурні зміни у міжнародній економіці. Вона значною мірою впливає на поведінку і діяльність компаній на ринках різних країн; їхні ділові відносини із зарубіжними партнерами; розширення можливостей споживачів отримати доступ до міжнародних постачальників; інтернаціоналізацію використання активів інтелектуальної власності компаній, які також можуть стати доступними споживачам; зменшення важливості географічного фактора в процесі прийняття компаніями рішень щодо того, де

здійснювати окремі частини своїх операцій, обсягу роботи, яку вони виконуватимуть власними силами, та організації фінансування.

Мислення фахівців з міжнародної економіки також набуває глобального характеру. Нині спостерігається посилення тенденції з боку економічних учасників ігнорувати бар'єри, введені колись національними або супернаціональними кордонами. Більшість із них наразі поводяться так, начебто світ (або принаймні значна його частина) складається з єдиного ринку для товарів та послуг, ідей та капіталу. Компанії можуть робити це, оскільки світова система торгівлі розвивається у напрямі забезпечення такої можливості. Йдеться переважно про зменшення торговельних бар'єрів — усунення тарифів, запровадження єдиних регуляторних рамок, зменшення транспортних витрат, спрощення системи розподілу, гармонізацію вимог замовників та створення фундаментальних стимулів поведінки компаній з боку впливових масштабних економік.

Міжнародні підходи до закупівель, операцій, маркетингу та інновацій запроваджуються великими компаніями вже більше століття. Раніше цей процес був порівняно простим і полягав у клонуванні своїх операцій та маркетингу з одного національного ринку на інший, залишаючи при цьому функції управління і розвитку у “власних країнах”. ХХІ ст. характеризується тим, що більшість великих міжнародних компаній є дійсно міжнародними, оскільки розміщують свої закордонні філії там, де є умови для отримання найбільшого прибутку всією фірмою. При цьому стосунки між окремими підрозділами визначаються глобальною чи регіональною штаб-квартирою компанії. Такі компанії можуть мати “власну країну” лише за юридичним статусом. Не випадково окремі з них для оцінки діяльності глобальних компаній вводять нові показники, як-от: роль зарубіжних філій у зайнятості, доданій вартості, експорту, інвестиціях тощо.

Так, багато компаній США переносять виробництво в Мексику. Серед них можна виділити “Scott paper”, “Volkswagen”, “Continental apparel”, “Matchusita” (“Panasonic”), “Crysler”, “Sara Lee”. Фактично, найбільшим роботодавцем у Мексиці нині є корпорація “General Motors”. Іншим прикладом є великий виробник джинсів “Gess”. Ця корпорація за 90-ті роки ХХ ст. перемістила дві третини своїх виробничих потужностей у Мексику, заснувавши там п'ять фабрик із пошиття одягу.

Розвиток міжнародної економіки в наш час означає набагато більше, ніж діяльність багатонаціональних компаній. Сплеск бурхливого розвитку глобальної економіки наприкінці ХІХ ст., що супроводжувався небувалим збільшенням потоків товарів, капіталу та ідей між різними регіонами світу, забезпечив швидке зростання національних економік та культурного взаємообміну. Одночасно спостерігається небачений до цього рівень міграції населення.

Глобалізація економіки в сучасних умовах забезпечує зростання ефекту від використання конкурентних переваг великих компаній завдяки роз-

ширенню маневру для вкладання інвестицій та збільшення обсягів діяльності в рамках своїх цільових ринків і в інноваційних сферах. Проте у компаній, що діють на міжнародних ринках, ланцюги створення доданої вартості стають “коротшими” внаслідок розширення підрядних форм діяльності та зменшення кількості процесів, що виконуються самостійно. Одночасно ланцюги створення доданої вартості є “ширшими”, оскільки такі компанії отримують міцні конкурентні позиції у конкретних процесах на різних міжнародних ринках. Найбільш яскравим прикладом цього типу трансформації є компанії, що займаються дизайном та маркетингом на споживчих ринках, наприклад, на ринках модного одягу та взуття. Такі компанії укладають контракти підряду для виконання всіх видів робіт та матеріально-технічного забезпечення, а самі займаються тільки розробкою нових продуктів, рекламою брендів марок за кордоном та продажем.

Специфічною проблемою, що набуває все більшого масштабу, зокрема і в Україні, є застосування давальницьких схем у багатьох галузях. Останнім часом спостерігається збільшення випадків використання компаніями підходів, коли укладаються угоди субпідряду для здійснення виробничих процесів у комерційних умовах, коли одна компанія залучає на контрактній основі іншу компанію для виконання конкретних операцій, але залишає за собою право власності на матеріали протягом усього процесу виконання робіт. Такий тип операцій є новим, хоча раніше він існував у деяких галузях кустарного багатоцільового виробництва. Наразі він застосовується у хімічній, машинобудівній та інших галузях, де переміщення товарів відбувається не тільки між заводами, а й за межі національних кордонів з метою обробки і повернення назад без зміни власності.

Причини для переходу ділових, незалежних один від одного, партнерів до практики переробки продукції за кордоном на давальницьких умовах пов'язані зі зменшенням витрат через спеціалізацію. Це пояснюється чіткою економічною логікою, оскільки спеціалісти у конкретних операціях, таких як нанесення покриття, прокат, проста збірка, можуть запропонувати більш ефективні підходи до виконання робіт кращої якості та краще використання наявного потенціалу, ніж підрозділи, що входять до складу виробничих об'єднань. Разом із тим там, де процес переробки продукції за давальницькою схемою відбувається між дочірніми підприємствами, є також наслідки з погляду оподаткування. Законодавства багатьох країн трактують переробку на давальницьких умовах як операції з виготовлення продукції, за яких транскордонний трансферт товарів для обробки має розглядатись як трансферт прав власності.

Серед загальних економічних закономірностей зростає значення транскордонної електронної торгівлі (міжнародної електронної комерції). З використанням електронних засобів можуть постачатися товари, послуги та інтелектуальна власність. Експертами з торгової і податкової політики нині обговорюється питання визначення цієї форми міжнародної торгівлі.

Якщо електронні передачі розглядати як товари, то на них поширюються умови та правила Загальної угоди щодо торгівлі та тарифів (GATT). Це означає, що продукція, яка відправляється за допомогою електронних засобів торгівлі, підлягатиме митному оподаткуванню. Якщо, з іншого боку, їх класифікувати як послуги, тоді на них поширюються умови та правила Загальної угоди про торгівлю послугами (GATS) і, можливо, в цьому випадку товари не підлягатимуть митному оподаткуванню.

Найбільш спірні питання стосуються електронного пересилання продуктів, що мають фізичні аналоги (наприклад, книжки, музика, фільми та відеоматеріали і програмне забезпечення). Раніше ці продукти постачалися фізично через кордон за допомогою відповідних носіїв, таких як CD, дискети та плівки. Отже, вони класифікувалися як товари. Наразі такі продукти все більше направляються як файли даних через віртуальну мережу, перетинаючи таким чином кордони. Потім дані записуються на відповідний носій, друкуються або зберігаються у комп'ютері. Вони можуть направлятися індивідуумам для прямого споживання або тим, хто займається роздрібною торгівлею, для подальшого поширення.

Організація міжнародної торгівлі не є сталою, вона постійно реформується у напрямі підвищення рівня універсалізації та відкритості. Однією з найбільш відкритих економік у світі є американська, яка поступається таким орієнтованим на експорт малим державам, як Сінгапур, Ірландія та ін. Це сприяє отриманню істотних вигід споживачами товарів і послуг, стимулює конкуренцію на внутрішньому ринку і приводить до зниження цін на товари, значна частина яких імпортується з-за кордону. Так, за період 1997—2004 рр. ціни на радіоапаратуру в США знизилися на 26 %, на телевізори — на 51, на іграшки — на 34, на одяг — на 9 %. Натомість, американські ціни на більшість продовольчих товарів, що не імпортуються (молоко, масло, цукор та ін.), зросли за той самий період на 9—28 %.

Лібералізації світової торгівлі сприяють переговори та укладання угод на глобальному, регіональному і двосторонніх рівнях. Найважливішим форумом багатосторонніх переговорів є Світова організація торгівлі, що об'єднує 149 держав, частка яких становила у 2005 р. 94,4 % вартості експорту і 97,3 % вартості імпорту (табл. 2.2 і 2.3). Вона вимагає від своїх членів, щоб мінімальний торговий тариф, що застосовується до будь-якої країни-члена, автоматично поширювався на всіх її учасників.

Таблиця 2.2. Світовий експорт товарів за регіонами, %

Країна	Вартість, млрд дол. США	Частка			Щорічна зміна			
	2005	1990	2000	2005	2000—2005	2003	2004	2005
Світ	10 159	100	100	100	10	17	22	13
Північна Америка	1 478	16,6	19,5	14,5	4	5	14	12
США	904	11,6	12,5	8,9	3	5	13	10
Канада	359	3,8	4,4	3,5	5	8	16	14
Мексика	214	1,2	2,7	2,1	5	3	14	14
Південна та Центральна Америка	355	3,1	3,1	3,5	13	15	30	25
Бразилія	118	0,9	0,9	1,2	17	21	32	23
Аргентина	40	0,4	0,4	0,4	9	15	17	16
Європа	4 372	49,6	42,0	43,0	11	19	20	8
ЄС-25	4 001	—	38,9	39,4	10	19	19	7
СНД	340	1,7	2,3	3,3	18	27	36	28
Російська Федерація	244	—	1,7	2,4	18	27	35	33
Африка	298	3,1	2,4	2,9	15	25	30	29
Південна Африка	52	0,7	0,5	0,5	12	23	26	13
Близький Схід	538	4,1	4,3	5,3	15	22	32	35
Азія	2 779	21,8	26,4	27,4	11	18	25	16
Китай	762	1,8	4,0	7,5	25	35	35	28
Японія	595	8,5	7,6	5,9	4	13	20	5

Країна	Вартість, млрд дол. США	Частка			Щорічна зміна			
	2005	1990	2000	2005	2000—2005	2003	2004	2005
Індія	95	0,5	0,7	0,9	18	16	32	26
Шість східноазійських країн ¹	983	7,8	10,4	9,7	8	15	24	12
Меморандум:								
Члени СОТ (149)	9 590	95,6	95,8	94,4	10	17	21	13
АСЕАН	653	4,2	6,9	6,4	9	17	20	15
МЕРКОСУР	163	1,4	1,3	1,6	14	19	28	21

¹ Гонконг, Малайзія, Республіка Корея, Республіка Сінгапур, окремі митні території Тайваню, Пенху, Кінмену і Мерсу (Тайбей китайський), Таїланд.

Джерело: International trade statistics 2006, WTO (http://www.wto.org/english/res_e/statis_e/its2006_e/its2006_e.pdf).

Таблиця 2.3. Світовий імпорт товарів за регіонами, %

Країна	Вартість, млрд дол. США	Частка			Щорічна зміна			
	2005	1990	2000	2005	2000—2005	2003	2004	2005
Світ	10 511	100	100	100	10	17	22	13
Північна Америка	2 285	19,6	25,8	21,7	6	8	16	14
США	1 732	14,8	19,2	16,5	7	9	17	14
Канада	320	3,5	3,7	3,0	5	8	14	15
Мексика	232	1,2	2,8	2,2	5	1	15	12
Південна і Центральна Америка	298	2,5	3,2	2,8	8	6	28	23
Бразилія	78	0,6	0,9	0,7	6	2	31	17
Аргентина	29	0,1	0,4	0,3	3	54	62	28
Європа	4 543	50,1	42,4	43,2	10	20	20	9
ЄС	4 135	—	39,1	39,3	10	20	20	9
СНД	216	1,9	1,2	2,1	22	27	31	25
Російська Федерація	125	—	0,7	1,2	23	25	28	29
Африка	249	2,8	2,0	2,4	14	20	29	19
Південна Африка	62	0,5	0,5	0,6	16	36	39	13
Близький Схід	322	2,9	2,6	3,1	14	14	31	17
Азія	2 599	20,3	22,9	24,7	12	19	27	16
Китай	660	1,5	3,4	6,3	24	40	36	18
Японія	515	6,7	5,8	4,9	6	14	19	13
Індія	135	0,7	0,8	1,3	21	26	37	39

Країна	Вартість, млрд дол. США	Частка			Щорічна зміна			
	2005	1990	2000	2005	2000—2005	2003	2004	2005
Шість східноазійських країн ¹	905	8,0	9,4	8,6	8	12	27	14
Меморандум:								
Члени СОТ (149)	10 099	95,4	97,3	96,1	10	16	21	13
АСЕАН	594	4,6	5,8	5,7	9	12	25	16
МЕРКОСУР	114	0,8	1,4	1,1	5	11	38	20

¹ Гонконг, Малайзія, Республіка Корея, Республіка Сінгапур, окремі митні території Тайваню, Пенху, Кінмену і Метсу (Тайбей китайський), Таїланд.

Джерело: International trade statistics 2006, WTO (http://www.wto.org/english/res_e/statis_e/its2006_e/its2006_e.pdf).

2.2. РЕГІОНАЛЬНА СТРУКТУРА СВІТОВОЇ ТОРГІВЛІ

У всі часи існування світової торгівлі мала місце певна регіональна спеціалізація і товарна диференціація. Найбільш суттєво вони починають виявлятися з появою перших держав. Вже у добуржуазних суспільствах об'єктами торгівлі стають як товари першої необхідності, так і предмети розкоші. Наприклад, у 2-му тис. до Р. Х., в епоху бронзового віку, велике значення мали закупівлі олова, з якого виготовлялася бронза зі сплаву з міддю. Для цього фінікійські купці здійснювали регулярні експедиції на “Олов'яні острови” (сучасна Велика Британія), звідки олово надходило в Єгипет і держави Близького Сходу. У середні віки вже діяла стабільна система міжнародних торгових шляхів, що пов'язували практично всі цивілізації Старого світу: Великий шовковий шлях, транссахарські караванні шляхи, “шлях з варягів у греки” і т. ін.

Проте до Нового часу не було єдиного світового господарства. Оскільки і докапіталістичні часи зовнішньоекономічні зв'язки відігравали другорядну роль, кожна з держав була здебільшого самодостатньою. Лише з початком світової експансії цивілізації Західної Європи (за точку відліку більшість дослідників беруть XVI ст.), починає формуватися світова капіталістична економіка як єдина система. В ній діють три основні закономірності. По-перше, світ поділяється на групи країн з нерівноправними відносинами — країни “ядра”, що пригнічують і експлуатують “периферію”, країни “периферії” та “напівпериферії”, що займають проміжне становище. По-друге, капіталістична світова економіка розвивається в єдиному ритмі циклів Кондратьєва. По-третє, між країнами “ядра” точиться боротьба за лідерство: у XVII ст. роль лідера відігравала Голландія, у XIX ст. — Велика Британія, з XX ст. — США.

Регіональна структура світової торгівлі в сучасну епоху не є стабільною і визначається розвитком науково-технічної революції та формуванням нової економіки як економіки знань. Регіоналізація в цих умовах відіграє роль ефективного економічного механізму у використанні переваг міжнародного поділу праці, в розвитку інтернаціоналізації господарського життя для задоволення різноманітних потреб суспільств. На регіональній структурі міжнародної торгівлі позначаються диференціація природно-ресурсного потенціалу, забезпеченість сировиною, енергією, трудовими ресурсами, рівень науково-технічного розвитку, місткість внутрішнього ринку, залежність від зовнішнього ринку національних економік. Ці фактори реалізуються залежно від конкурентної ситуації на світовому ринку, характеру торговельної експансії лідерів ринку, переливання капіталів тощо.

Уявлення про регіональну структуру світової торгівлі в розрізі країн можна отримати з табл. 2.2 і 2.3. Як видно з них, нині виокремлюються чотири центри світової торгівлі: США, Західна Європа, Китай і Японія. У 2005 р. їхній експорт перевищив половину світового експорту (61,5 %). Частка цих країн у світовому імпорті товарів становить 67,1 %. У цілому частка четвірки лідерів міжнародної торгівлі у 2005 р. становила 64,3 % світового товарообороту. Їхня гегемонія у майбутньому може бути порушена іншими країнами. Про це свідчить, зокрема, лідерство за середньорічними темпами зростання експорту (імпорту) у 2000—2005 рр. Китаю — 25 % (24), Російської Федерації — 18 (23), Бразилії — 17 (6) та Індії — 16 (21 %). Ці країни у 2005 р. показали ще вищі темпи зростання експорту — відповідно 28 % (18), 33 (29), 23 (17), 26 (39 %).

Практично, ці самі країни утримують лідерство і в імпорті товарів. США, Європейський Союз, Китай і Японія імпортували у 2005 р. 67 % товарів світового обсягу. При цьому в США і Європейському Союзі імпорт перевищує експорт, що пов'язано переважно з високим рівнем споживання енергетичних ресурсів і продуктів харчування південного походження. Характерною є також і тенденція випередження темпів зростання імпорту над експортом.

За регіональною структурою світової торгівлі можна аналізувати ефективність міжнародної економічної інтеграції. Статистичні показники дають достатньо підстав для висновку про існування інтеграційних об'єднань, що прогресують. У розвинутих країнах це — Європейський Союз (ЕС) та Північноамериканська асоціація вільної торгівлі (НАФТА), у країнах, що розвиваються, — Спільний ринок країн Північного конуса (МЕРКОСУР) й Асоціація держав Північно-Східної Азії (АСЕАН). Їм притаманні високі темпи зростання експорту і імпорту.

Певні закономірності формуються також у процесах внутрішньо- і між-регіональної торгівлі. На Північноамериканському і Європейському континентах переважає внутрішньорегіональна торгівля. Частка внутрішніх потоків у Північній Америці у 2005 р. становила 55,8 %. Ще вища частка торгівлі між країнами Європи у повному експорті — 73,2 % (табл. 2.4). Важливе значення у формуванні цих тенденцій відіграють ліквідація всіх торгових та інвестиційних бар'єрів і злиття національних ринків. Проте в інших регіонах такого рівня інтеграції ще не досягнуто, переважно тому, що не вдається сформувавши відповідну законодавчу базу та розробити ефективні форми співпраці. Результатом є те, що частка експортних поставок з країн СНД до Європи становить 52,3 %, а внутрішньорегіональних — 18,1 %.

У ХХІ ст. важливого значення набуває торгівля товарами регіональних інтеграційних угруповань. СОТ публікує матеріали статистичного обліку за п'ятьма головними угрупованнями: Європейським Союзом, НАФТА, АСЕАН, МЕРКОСУР і Андським співтовариством (табл. 2.5). Панівне ста-

Таблиця 2.4. Внутрішньо- та міжрегіональна торгівля товарами у 2005 р.

Походження	Призначення							
	Північна Америка	Південна і Центральна Америка	Європи	СНД	Африка	Середній Схід	Азія	Світ
Вартість, млрд дол. США								
Північна Америка	824	87	238	7	18	34	270	1 478
Південна і Центральна Америка	118	86	68	6	10	6	48	355
Європа	398	58	3 201	109	112	122	332	4 372
СНД	19	7	178	62	5	11	40	340
Африка	60	8	128	1	26	5	49	298
Близький Схід	66	3	87	3	15	54	281	538
Азія	608	51	498	37	54	89	1424	2 779
Світ	2 093	301	4 398	224	240	321	2 443	10 159
Частка міжрегіональних торгових потоків у повному експорті товарів кожного регіону, %								
Північна Америка	55,8	5,9	16,1	0,5	1,2	2,3	18,3	100
Південна і Центральна Америка	33,2	24,3	19,1	1,6	2,7	1,8	13,4	100
Європа	9,1	1,3	73,2	2,5	2,6	2,8	7,6	100
СНД	5,7	2,0	52,3	18,1	1,4	3,1	11,8	100
Африка	20,2	2,8	42,9	0,3	8,9	1,7	16,3	100
Близький Схід	12,3	0,6	16,1	0,6	2,9	10,1	52,2	100
Азія	21,9	1,9	17,9	1,3	1,9	3,2	51,2	100
Світ	20,6	3,0	43,3	2,2	2,4	3,2	24,0	100

Походження	Призначення							
	Північна Америка	Південна і Центральна Америка	Європи	СНД	Африка	Середній Схід	Азія	Світ
Частка регіональних торгових потоків у світовому експорті товарів, %								
Північна Америка	8,1	0,9	2,3	0,1	0,2	0,3	2,7	14,5
Південна і Центральна Америка	1,2	0,8	0,7	0,1	0,1	0,1	0,5	3,5
Європа	3,9	0,6	31,5	1,1	1,1	1,2	3,3	43,0
СНД	0,2	0,1	1,8	0,6	0,0	0,1	0,4	3,3
Африка	0,6	0,1	1,3	0,0	0,3	0,1	0,5	2,9
Близький Схід	0,7	0,0	0,9	0,0	0,2	0,5	2,8	5,3
Азія	6,0	0,5	4,9	0,4	0,5	0,9	14,0	27,4
Світ	20,6	3,0	43,3	2,2	2,4	3,2	24,0	100,0

Джерело: International trade statistics 2006, WTO (http://www.wto.org/english/res_e/statis_e/its2006_e/its2006_e.pdf).

Таблиця 2.5. Торгівля товарами окремих регіональних інтеграційних угруповань у 2005 р., %

Показник	Вартість	Частка у загальному експорті/імпорті				Річна зміна		
	2005	1990	1995	2000	2005	2000—2005	2004	2005
<i>Європейський Союз (25)</i>								
Загальний експорт	4001	—	...	100,0	100,0	10	19	7
Внутрішній	2673	—	...	67,5	66,8	10	19	6
Зовнішній	1328	—	...	32,5	33,2	11	21	10
Загальний імпорт	4135	—	...	100,0	100,0	10	20	9
Внутрішній	2673	—	...	64,1	64,6	10	19	6
Зовнішній	1463	—	...	35,9	35,4	10	21	14
<i>НАФТА</i>								
Загальний експорт	1477	100,0	100,0	100,0	100,0	4	14	12
Внутрішній	824	42,6	46,0	55,6	55,8	4	13	11
Зовнішній	654	57,4	54,0	44,4	44,2	4	14	12
Загальний імпорт	2268	100,0	100,0	100,0	100,0	6	16	14
Внутрішній	782	34,4	37,7	39,6	34,5	3	12	11
Зовнішній	1486	65,6	62,3	60,4	65,5	8	19	15
<i>АСЕАН</i>								
Загальний експорт	653	100,0	100,0	100,0	100,0	9	20	15
Внутрішній	162	20,1	25,5	24,0	24,9	9	21	15
Зовнішній	491	79,9	74,5	76,0	75,1	8	19	15
Загальний імпорт	594	100,0	100,0	100,0	100,0	9	25	16
Внутрішній	144	16,2	18,8	23,5	24,3	10	24	20
Зовнішній	450	83,8	81,2	76,5	75,7	9	25	15

Показник	Вартість	Частка у загальному експорті/імпорті				Річна зміна		
	2005	1990	1995	2000	2005	2000—2005	2004	2005
<i>МЕРКОСУР¹</i>								
Загальний експорт	163	100,0	100,0	100,0	100,0	14	28	21
Внутрішній	21	8,9	20,5	21,0	12,9	4	35	23
Зовнішній	142	91,1	79,5	79,0	87,1	16	27	20
Загальний імпорт	114	100,0	100,0	100,0	100,0	5	38	20
Внутрішній	22	14,5	18,1	19,7	19,7	5	34	25
Зовнішній	91	85,5	81,9	80,3	80,3	5	40	17
<i>Андське Сівтовариство</i>								
Загальний експорт	51	100,0	100,0	100,0	100,0	14	29	32
Внутрішній	4	4,0	8,6	7,7	8,7	17	15	33
Зовнішній	47	95,9	91,4	92,3	91,3	14	31	32
Загальний імпорт	46	100,0	100,0	100,0	100,0	14	21	26
Внутрішній	5	5,1	6,7	8,8	10,2	17	20	20
Зовнішній	42	94,9	93,3	91,2	89,8	13	21	26

¹ Імпорт Канади та Мексики оцінений у ф. о. б.

Джерело: International trade statistics 2006, WTO (http://www.wto.org/english/res_e/statis_e/its2006_e/its2006_e.pdf).

новище серед них у торгівлі товарами займає Європейський Союз. Порівнюючи показники ЄС та НАФТА, що є близькими за загальним рівнем розвитку, слід звернути увагу на наявність лише за зовнішнім імпортом у НАФТА дещо вищого обсягу торгівлі за нижчих темпів зростання у 2000—2005 рр.

Лідерство Європейського Союзу як інтеграційного угруповання пояснюється тим, що в Європі досягнуто найвищого рівня зближення і зрощування національних економік, суттєво переглянуто підходи до розвитку окремих галузей відповідно до загальних інтересів. Певною мірою 25 європейських країн задля регулювання міжнародних господарських зв'язків свідомо пішли на обмеження суверенітету і створення наднаціональних органів управління. Вважається, що поступаючись власним суверенітетом, кожна з держав — членів інтеграційного об'єднання отримує у спільне користування суверенітет інших країн. Американський економіст японського походження К. Охмає визначив цей процес у дещо крайній формі як “кінець національних держав”.

Успішному розвитку внутрішнього експорту й імпорту ЄС сприяють також такі економічні фактори, як створення єдиного простору без внутрішніх кордонів, заснування економічного і валютного союзу, вільне переміщення робочої сили, товарів, послуг і капіталу в рамках єдиного ринку та інші нововведення, могутній ринок позикових капіталів, розвинуте пряме інвестування виробництва експортних товарів та ін. Особливістю ЄС є розроблення уніфікованої експортної політики, що надає перевагу експортному страхуванню та торговельній політиці акумуляції інтересів своїх фірм на внутрішньому та європейському ринках. Підприємства-експортери можуть отримувати фінансову, інформаційно-аналітичну та політико-дипломатичну підтримку. Проте ЄС має пасивне торговельне сальдо. Це пояснюється залежністю європейських країн від імпорту нафти, природного газу, кольорових, дорогоцінних, рідкісних металів (50 % загального імпорту), а також зерна, тропічних і субтропічних товарів.

Багато корисного можна запозичити з досвіду країн НАФТА, особливо США. Йдеться про мистецтво відкриття нових ринків та стимулювання вітчизняних компаній щодо експансії на них, запровадження систем стимулювання експорту і тарифних квот, використання антидемпінгового законодавства в енергетиці, металургії, текстильній промисловості та сільському господарстві.

Третім регіональним інтеграційним об'єднанням за обсягом експорту та імпорту є АСЕАН. Нині до нього входять Індонезія, Малайзія, Сінгапур, Таїланд, Філіппіни, Бруней-Даруссалам, В'єтнам, Лаос, М'янма і Камбоджа. Інтеграційні процеси в цьому об'єднанні відбуваються повільніше, тому в торгівлі товарами домінують зовнішній експорт і зовнішній імпорт.

Зовнішня торгівля товарами найбільшого регіонального об'єднання Південної Америки МЕРКОСУР (Аргентина, Бразилія, Парагвай, Уругвай, Венесуела і Чилі; Болівія, Колумбія, Еквадор, Перу як асоційовані

члени) за обсягами значно менша, ніж у ЄС, НАФТА та АСЕАН, хоча країни цього об'єднання виробляють більш як 75 % сукупного ВВП континенту. Це можна пов'язувати як із загальним економічним розвитком членів торгово-економічного союзу, так і з використанням простіших форм економічної інтеграції. МЕРКОСУР лише у 1994 р. перейшов від зони вільної торгівлі, що є початковою інтеграційною формою, до митного союзу. Створення МЕРКОСУР ще не привело до зміни товарообороту з розвинутими країнами, але суттєво позначилося на взаємній торгівлі. Зокрема у 1991—1997 рр. вона зросла у 6 разів.

Андське співтовариство (Болівія, Венесуела, Еквадор, Колумбія і Перу) розвиває зовнішню торгівлю шляхом створення Андського економічного простору (Андського спільного ринку) на основі розвитку таких форм, як зона вільної торгівлі, митний союз і обмеження впливу іноземних монополій. За обсягами торгівлі товарами співтовариство поступається іншим угрупованням, натомість має найвищі темпи зростання.

У цілому в сучасних умовах спостерігається стала тенденція регіоналізації та економічної федералізації світового ринку, що виявляється у формуванні системи континентальних гео економічних регіонів, до складу кожного з яких входить 30—40 країн із населенням від 800 до 2000 млн осіб. У середині кожного гео економічного регіону, у свою чергу, створюється мережа міжнародних регіонів різного рівня: прикордонні території, спеціальні економічні зони, офшорні зони тощо. Тільки в межах ЄС нараховується 146 міжнародних регіонів, які охоплюють 40 % його площі та 32 % населення і визначаються як “новий регіоналізм” Європи. Масштабність і активність цього процесу зумовили появу нових напрямів розвитку науки і практики, зокрема нової економічної географії. Дослідження, виконані у докторській дисертації І. Гладій, науковим консультантом якої був автор, показали потребу виокремлення нової галузі знань — міжнародної регіональної економіки, що є продовженням науки “регіональна економіка”. Якщо остання вивчає закономірності регіонального розвитку всередині країни, то міжнародна регіональна економіка досліджує регіональні проблеми на глобальному рівні. І. Гладій, на основі вже існуючих напрацювань науковців, розробила класифікацію теорій міжнародної регіональної економіки, що подається нижче.

А. Теоретичні основи міжнародної регіональної економіки.

1. Гео економіка і геополітика.
2. Теорія системного аналізу та міжнародна нерівність.
3. Теоретичні концепції й моделі міжнародної регіоналізації.
4. Теорія та моделі регіональної інтеграції.
5. Теорія і моделі функціональної регіоналізації.
6. Теоретичні основи та концепції транс регіонального і транскордонного співробітництва.
7. Теорія глобальних міст і “центрів зростання” (мікрорегіони).

Б. Методологія дослідження міжнародних регіонів.

1. Теорія “великих систем” та просторового розвитку.
2. Теорія хаосу.
3. Системний та синергетичний підходи.
4. Методики ідентифікації видів і стадій розвитку міжнародних регіональних ринків та систем.
5. Теоретична лімологія.

В. Емпіричне оцінювання та прикладні дослідження процесів міжнародної регіоналізації.

1. Системні переваги міжнародної регіоналізації щодо глобальної та континентальної економік.
2. Оцінювання відносних і конкурентних переваг для міжнародних регіонів.
3. Технологічні переваги та інноваційний розвиток міжнародного регіону.
4. Оцінювання ефектів дво- і багатостороннього співробітництва в межах міжнародного регіону.
5. Емпіричне оцінювання міжнародної та міжкраїнної нерівностей як мотиваційного механізму міжнародної регіоналізації.
6. Дослідження архітекτονіки сучасного глобального простору.
7. Ідентифікація різних видів міжнародних регіонів.

Г. Управління розвитком регіональних систем у міжнародній економіці.

1. Теоретичні основи розвитку регіональних ринків та їхніх систем у міжнародній економіці.
2. Концепції та політика просторового розвитку “великих систем”.
3. Теорія розвитку мережевих систем.
4. Теорія “колективної конкурентоспроможності”.
5. Управління мобільністю економічних потоків і динамічний розвиток міжнародних регіонів.
6. Регіональні торгові угоди та їхній вплив на розвиток простору.
7. Валютний ринок і валютна політика в межах міжнародних регіонів. Валютні союзи.
8. Концепції та механізми економічної політики для різних типів міжнародних регіонів.
9. Моделі інституційної взаємодії державних структур у межах міжнародних регіонів.
10. Міжнародна координація економічної політики.

Однак розробка нового наукового напрямку в міжнародній економіці потребує розробки її структури, у тому числі базових концепцій і категорій,

принципів та закономірностей розвитку, моделей регіональної політики і механізмів управління. Потребує уточнення також понятійний апарат цього напрямку. У фаховій літературі не подано усталеного і чіткого тлумачення таких понять: а) транскордонний, крос-кордонний, прикордонний; б) трансрегіональний, міжрегіональний; в) транснаціональний, міжнаціональний. До того ж немає загальноприйнятого поняття міжнародного регіону як ключової категорії для такого напрямку. Отже, можна вести мову про існування об'єктивної необхідності виокремлення такого напрямку, накопичення значного досвіду щодо формування та розвитку міжнародних регіонів різного виду і наявність потреби у систематизації цих напрацювань як для практиків, так і для теоретиків.

2.3. ТОВАРНА СТРУКТУРА СВІТОВОЇ ТОРГІВЛІ

Сучасна система міжнародного поділу праці забезпечує два головні потоки товарів, що циркулюють між різними країнами. До них належать малотехнологічні сировинні й продовольчі товари та високотехнологічні промислові товари (машини й устаткування), включно з правами власності на використання цінної інформації (ліцензій і ноу-хау). Статистика табл. 2.6 наочно демонструє, що в середині ХХ ст. домінували потоки першого виду, що надходили переважно з країн аграрної “периферії” до країн індустріального “ядра”. Їхнє значення сильно зменшилося в умовах розвитку НТР. Одночасно великі зміни відбулися у географії торговельних зв'язків. Відносно скоротилася торгівля між колишніми метрополіями і колоніями. Нині основні товаропотоки проходять у тісному колі високорозвинутих країн — усередині трикутника “США — Європейський Союз — Японія”. Втім, у міру освоєння країнами периферії нових технологій, їх частка у світовій торгівлі починає зростати.

Цікавою є спіраль світової торгівлі Кіндлебергера у 1929—1933 рр. (рис. 2.2, с. 53), що наводить місячну вартість (у мільйонах золотих американських доларів) сукупного імпорту з 75 держав починаючи з січня 1929 (2998 млн) до березня 1933 року (1057 млн). Світова торгівля зменшилася протягом цього короткого періоду на третину.

Особливістю товарної структури світової торгівлі є її постійні динамічні зрушення. На ці процеси впливають різноманітні фактори, зокрема зміна кон'юнктури світового ринку, науково-технічні досягнення, рух капіталу, коливання валютних курсів, регіональні та глобальні кризові явища тощо. Схематичне зображення динаміки товарної структури у 2000 і 2005 рр. (рис. 2.3, с. 53) показує наявність тенденцій зростання вартості продажу

Таблиця 2.6. Світовий експорт товарів, виробництво і ВВП у 1950—2005 рр. (Індекс, 2000 р. = 100)

Рік	Вартість				Обсяг				Світовий ВВП				
	Експорт				Виробництво								
	Всього ¹	Сільськогосподарські товари	Товари паливної і видобувної промисловості	Товари обробної промисловості	Всього ¹	Сільськогосподарські товари	Товари паливної і видобувної промисловості	Товари обробної промисловості		Всього ¹	Сільське господарство	Видобувна промисловість	Обробна промисловість
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
1950	1	5	1	0	5	17	12	2	14	29	25	10	15
1951	1	7	1	1	5	18	13	3	15	30	27	11	16
1952	1	6	2	1	5	18	15	3	16	31	28	11	16
1953	1	6	2	1	6	19	16	3	17	32	29	12	17
1954	1	6	2	1	6	19	17	3	17	33	29	12	18
1955	1	6	2	1	7	21	18	4	19	34	32	14	19
1956	2	6	2	1	7	21	19	4	20	35	34	15	20
1957	2	7	2	1	8	23	21	4	20	35	34	15	20
1958	2	7	2	1	8	24	20	4	20	38	34	15	20
1959	2	7	2	1	9	27	21	5	22	39	35	17	22
1960	2	7	2	1	10	28	26	5	23	40	38	18	23
1961	2	7	3	1	10	30	27	6	24	40	41	19	24
1962	2	7	3	2	11	30	28	6	26	42	44	21	25
1963	2	8	3	2	12	31	30	7	28	43	46	22	27
1964	3	9	3	2	13	32	32	8	30	45	49	25	29
1965	3	9	4	2	14	34	33	9	32	45	51	27	30
1966	3	9	4	2	15	35	35	9	34	46	54	29	32
1967	3	9	4	3	16	36	39	10	36	48	55	31	33
1968	4	10	5	3	18	38	44	12	38	49	59	33	35

Продовження табл. 2.6

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
1969	4	10	5	3	20	40	46	13	40	49	61	35	37
1970	5	12	6	4	22	41	52	15	42	51	65	37	39
1971	6	12	7	5	24	42	53	16	44	52	68	39	41
1972	7	15	8	5	25	45	56	18	46	52	70	42	43
1973	9	22	11	7	29	46	62	20	50	55	74	46	46
1974	13	26	25	10	30	43	61	22	51	56	75	47	47
1975	14	27	24	10	28	44	54	21	50	58	71	45	48
1976	16	30	28	12	31	47	57	24	54	58	77	49	50
1977	18	34	31	14	33	49	59	25	56	60	79	51	52
1978	21	38	32	16	34	52	62	26	58	62	80	54	54
1979	26	47	47	20	36	55	66	28	60	63	87	56	57
1980	32	54	67	23	37	58	62	29	60	63	85	57	58
1981	32	53	65	23	37	61	55	30	60	65	78	57	59
1982	30	49	58	22	36	60	52	30	59	67	73	56	60
1983	29	48	53	22	37	60	52	31	61	67	72	58	62
1984	31	51	53	24	40	62	54	35	64	71	75	62	65
1985	31	48	51	25	41	61	54	36	66	73	74	64	67
1986	34	53	39	30	43	60	58	38	68	74	76	66	69
1987	39	61	43	36	45	64	59	40	71	75	77	69	72
1988	45	69	44	42	49	65	63	44	74	76	81	73	75
1989	48	72	50	45	52	67	66	47	77	79	85	75	78
1990	55	76	58	51	54	68	68	50	78	81	86	76	80
1991	55	76	54	53	56	70	70	52	77	81	85	75	80
1992	59	82	54	57	59	74	73	55	77	83	86	75	81
1993	59	78	52	57	61	75	76	57	77	83	88	75	82
1994	67	91	55	66	67	82	81	63	79	86	89	77	84
1995	80	106	63	79	71	85	84	69	83	88	91	81	86

Закінчення табл. 2.6

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
1996	84	109	72	82	75	89	87	72	86	91	94	84	89
1997	86	108	74	86	83	94	93	80	90	94	97	89	92
1998	85	103	58	88	87	96	96	84	92	95	98	91	94
1999	89	99	68	91	91	97	96	88	95	98	96	94	96
2000	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
2001	96	100	91	96	99	102	99	99	99	101	100	99	102
2002	100	106	90	101	103	105	100	103	101	103	100	100	103
2003	117	124	112	117	108	109	106	108	105	106	104	105	106
2004	143	143	149	142	119	113	111	120	109	111	108	109	110
2005	162	154	203	156	126	119	114	128	112	111	109	112	114

¹ Включає незазначені товари.

Джерело: International trade statistics 2006, WTO (http://www.wto.org/english/res_e/statis_e/its2006_e/its2006_e.pdf).

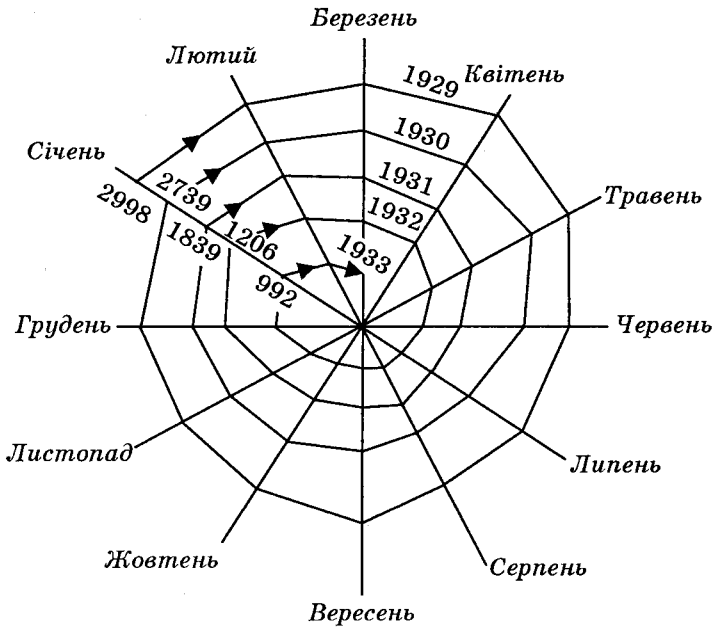

Рис. 2.2. Спіраль світової торгівлі у 1929—1933 рр. Кіндлбергерга

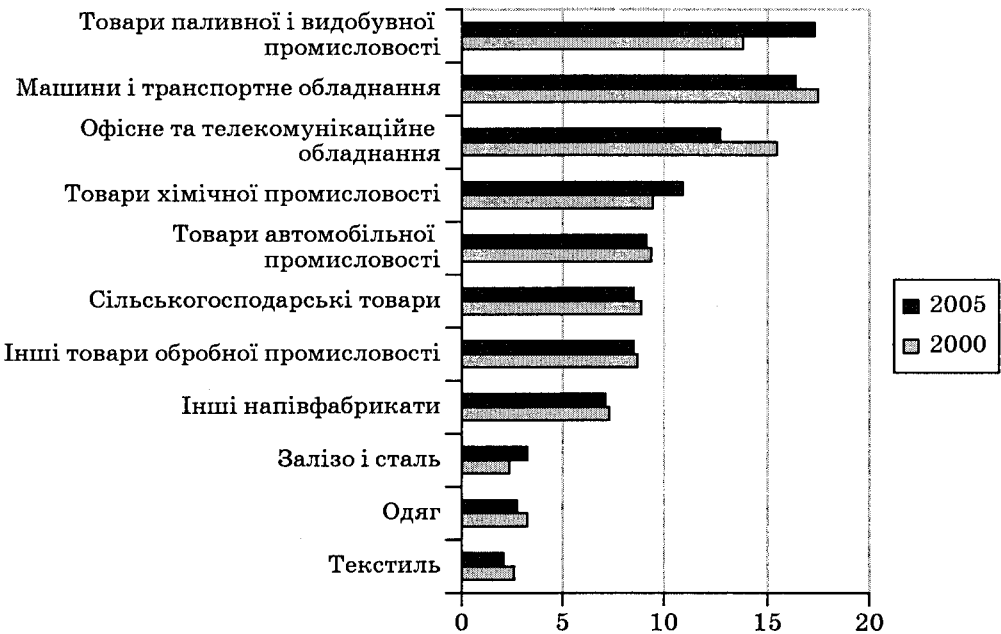

Рис. 2.3. Товарна структура світової торгівлі у 2000 і 2005 рр.

товарів обробної та паливно-видобувної промисловості за зменшення фізичних обсягів реалізації. Це сталося внаслідок збільшення цін на світовому ринку: на більшість сільськогосподарських товарів та товарів обробної промисловості у 2005 р. вони зросли помірно на відміну від цін на паливо і товари видобувної промисловості, що збільшилися аж на 33 %. Незважаючи на незначне зростання цін, торгівля сільськогосподарською продукцією досягла у 2005 р. піка свого розвитку після 1997 р.

Глобальною закономірністю останніх двох десятиліть є випередження темпів зростання світової торгівлі продукцією порівняно з темпами їх виробництва. Ця тенденція досить яскраво виявилася у 2005 р. (рис. 2.4).

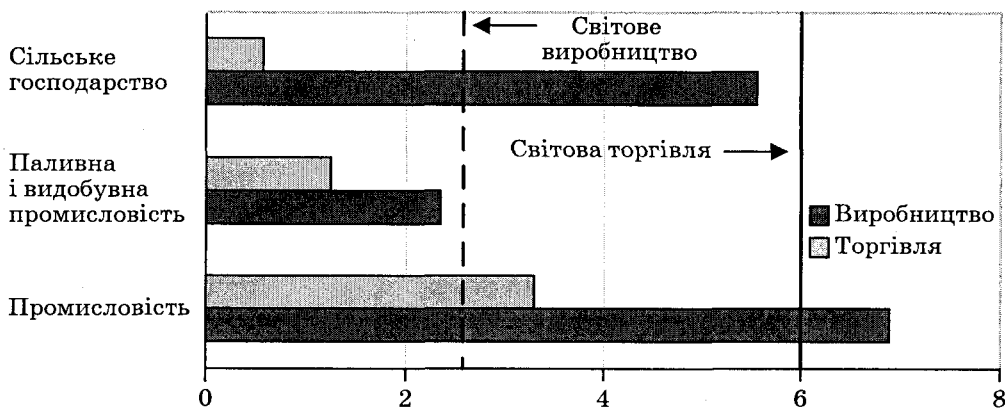

Рис. 2.4. Динаміка світового виробництва і торгівлі товарами за секторами у 2005 р., %

2.4. ЗАЛЕЖНІСТЬ УКРАЇНИ ВІД МІЖНАРОДНОЇ ЕКОНОМІКИ

Залежність України від зовнішньої торгівлі можна розглядати з різних позицій. Проте є аспекти, що визначають зовнішньоекономічну політику в сучасних умовах. Перш за все треба усвідомлювати, що економіка України є експортно орієнтованою, частка промислової продукції, яка експортується, коливається на рівні 50 % від загального обсягу промислового виробництва і формує близько 55 % ВВП. Частка аграрного сектору і харчової промисловості в українському експорті становить близько 12 %. З іншого боку, розвиток України як експортно орієнтованої держави гальмується

великою залежністю її від імпорту енергоносіїв і багатьох інших, зокрема високотехнологічних, товарів.

З огляду на роль експорту та імпорту в розвитку економіки України, за роки незалежності сформувалася тенденція сталого зростання міжнародної торгівлі (табл. 2.7). Зменшення експорту та імпорту у 1999—2000 рр. пов'язане з кон'юктурою світового ринку і не визначає загальної тенденції.

Таблиця 2.7. Експорт та імпорт товарів і послуг України

Рік	Експорт		Імпорт	
	Млн дол. США	Темпи зростання / зниження до попереднього року, %	Млн дол. США	Темпи зростання / зниження до попереднього року, %
1992	8 045		7 099	
1993	7 817	97,2	9 533	134,3
1994	16 641	2,1 р.	18 007	1,9 р.
1995	17 090	102,6	18 280	101,5
1996	20 346	119,1	21 468	117,4
1997	20 355	100,0	21 891	102,0
1998	17 621	86,6	18 828	86,0
1999	16 332	92,7 ¹	15 237	80,9
2000	19 248	117,9 ²	17 947	117,8
2001	21 086	109,5	20 437	114,1
2002	23 351	110,7	21 494	105,0
2003	28 953	124,0	27 665	128,7
2004	41 291	142,6	36 313	131,3
2005	44 378	107,5	43 707	120,4

¹Без урахування взаєморозрахунків з Росією, пов'язаних із поділом Чорноморського флоту.

²Без урахування вартості товарів, переданих Росії в рахунок погашення боргових зобов'язань перед ВАТ "Газпром".

Складено за даними: Бюлетень Національного банку України. — 2007. — Березень. — С. 73, 77.

Реалізація експортного потенціалу України значною мірою залежить від позаекономічних міжнародних чинників, ставлення до країни домінуючих країн, світової кон'юнктури тощо. Формуючи позитивне світове середовище українського бізнесу за кордоном, усі гілки влади повинні турбуватися про створення іміджу країни як надійного і прогнозованого партнера, що діє в єдиному міжнародному правовому та організаційному полі з про-

зорим та передбачуваним діловим середовищем. Важливим внеском у цей процес є завершення заходів, пов'язаних зі вступом до СОТ. До того ж, як зазначалося на парламентських слуханнях у Верховній Раді України 1 листопада 2006 р. на тему “Стан підготовки вступу України до Світової організації торгівлі (СОТ), проблеми та перспективи”, членство України у Світовій організації торгівлі сприятиме додатковому зростанню реального валового внутрішнього продукту в обсязі щонайменше 1,5—2 млрд дол. США, а за сприятливих умов ця цифра може сягнути 4 млрд дол. США. При цьому практично не буде впливу зміни тарифів на товари таких галузей, як металургія, хімічна і текстильна промисловість, де ключовим фактором є кон'юнктура світового ринку, а вступ до СОТ лише посилює позицію українських виробників у разі застосування проти них антидемпінгових заходів.

З усіх проблем щодо вступу України до СОТ найскладнішою є ситуація з аграрним сектором української економіки, оскільки цей сектор залишається найменш реформованим, забезпечуючи близько 16 % робочих місць і майже 15 % ВВП країни. Членство України в СОТ вимагає проведення реформи аграрного сектору і лібералізації доступу до ринків аграрної та харчової продукції. Для цього планується встановлення трансформаційних періодів, які передбачають поступове зменшення до 2010 р. ставок тарифу. Це стосується м'яса, зерна, готових м'ясопродуктів, готової овочевої продукції, риби та рибопродуктів.

Україна як одна з найбільших держав-транзитерів у Європі зацікавлена у визнанні її як надійної ланки міжрегіональної транспортної мережі енергоносіїв Азія — Європа. Це забезпечує суттєві надходження до Державного бюджету України, прийнятні ціни на енергоносії для населення. Використання унікального транспортного потенціалу дає нашій державі можливість бути вагомим партнером у рамках міжрегіонального співробітництва, пропонувати і відстоювати власні варіанти поглиблення інтеграційних процесів на основі поєднання інтересів країн-експортерів та країн-імпортерів.

Залежність України від міжнародної економіки виявляється у здійсненні антидемпінгових акцій проти української продукції за кордоном. До набуття Україною ринкового статусу у 2007 р. проти неї було порушено 131 антидемпінгове розслідування. Загальна вартість товару, закритого для українського експорту у світі, сягає 2 млрд дол. США. Проте Україна дещо пасивно поводить у питаннях демпінгу на вітчизняному ринку іноземних товаровиробників. За період 2000—2007 рр. з українського боку порушено лише 37 антидемпінгових розслідувань.

Особливо актуальною для України (як і Європи в цілому) є проблема енергетичної залежності у напрямі її зменшення. Йдеться про одну з найбільш важливих складових національної безпеки України, а відтак безпеки кожного її громадянина. Вирішення енергетичних аспектів функціону-

вання економіки України в системі міжнародної економіки вбачається в диверсифікації джерел надходження енергоносіїв і використанні альтернативних видів палива. Постає також питання щодо зміни товарної структури експорту з тим, щоб уникнути переважання енергоємних галузей (хімія), сировини і товарів з низькою доданою вартістю та забезпечення подальшого збільшення частки товарів зі значним рівнем переробки (машинобудування, електротехніки тощо).

Певні проблеми виникли в економічних відносинах із Російською Федерацією, яка залишається найбільшим торговим партнером України. Частка цієї країни у зовнішньоторговельному обороті України становить близько 35—40 %. Останнім часом російською стороною започатковано цілу низку спеціальних розслідувань відносно імпорту продукції українського походження, що призведе до зменшення експорту української продукції на ринок РФ та втрати позицій на окремих сегментах цього ринку вже у найближчій перспективі. Залишається також певна невизначеність у створенні вільної економічної зони на теренах СНД, що гальмує розвиток торговельно-економічних відносин України з країнами СНД, насамперед із Росією.

2.5. ФАКТОРИ ВИРОБНИЦТВА ТА ЇХ МІЖНАРОДНИЙ РУХ

Фактори виробництва — поширене поняття в економічній науці. Дискусії навколо його визначення точилися завжди, тривають вони й нині. Але є консенсус, що факторами виробництва є ресурси, які необхідно витратити, щоб виробити товар.

Є різні підходи до класифікації факторів. У найзагальнішій інтерпретації до них відносять працю і технологію (людські ресурси), землю і капітал (майнові ресурси). Працю визначають як фізичну й розумову діяльність людини, спрямовану на досягнення корисного ефекту. До технології зараховують наукові методи досягнення цілей, включно з підприємницьким результатом. Земля, корисні копалини, вода, повітря, ліси і т. ін., тобто все, що надала природа в розпорядження людини для її виробничої діяльності, становить фактор “земля”. Капітал трактують як накопичений запас засобів у продуктивній, грошовій і товарній формах, необхідний для створення матеріальних благ.

Для розуміння руху факторів виробництва важливе значення мають й інші їх класифікації. Найдоцільніше розглядати ці фактори за критеріями походження та спеціалізації.

За походженням фактори виробництва поділяються на основні (*basic*) та розвинуті (*developed*). До основних належать ті, що дісталися країні від природи або стали результатом тривалого історичного розвитку (географічне положення, природні ресурси, клімат, некваліфікована робоча сила, борги). Їх особливість у тому, що вони дістаються країні задарма або в результаті незначних капіталовкладень. Розвинутими факторами виробництва вважають ті, які здобуті в результаті інтенсивних пошуків і капіталовкладень (сучасні технологія та інфраструктура, кваліфіковані кадри).

За ступенем спеціалізації фактори виробництва поділяються на загальні (*general*) і спеціальні (*special*). Характерною рисою загальних факторів є їхня придатність для використання у процесах створення різноманітної продукції різних галузей (персонал із вищою освітою, технологія отримання електрики). Спеціальні фактори можна застосовувати лише в одній галузі або у випуску дуже вузької групи продукції (венчурний капітал, перукарська справа). Розвинуті фактори мають тенденцію бути спеціалізованими, тоді як основні — загальними. Разом з тим є численні винятки. Наприклад, висококваліфікований програміст є розвинутим загальним фактором, оскільки його можна використовувати у найрізноманітніших галузях.

Кожен із факторів виробництва має свою ціну, яка в системі міжнародних економічних відносин відображає баланс попиту і пропозиції на нього як у рамках окремої держави, так і у відносинах держав між собою. Враховуючи те, що різні нації по-різному наділені факторами виробництва, то й ціни на них різні. Класичними прикладами цього є те, що ціна землі в Росії буде відносно низькою, а в Голландії — відносно високою, ціна праці в Китаї чи Україні — відносно низькою, а в Німеччині — відносно високою, ціна капіталу в США — відносно низькою, а в країнах, що розвиваються, — відносно високою, ціна технології в Японії — відносно низькою, а на Тайвані — відносно високою.

Фактори виробництва не є сталою умовою функціонування економіки і міжнародна економічна теорія повинна охопити їх потоки, щоб пояснити функціонування сучасної світової економіки. Суттєві їх риси — міжнародна мобільність та іммобільність. За міжнародної іммобільності факторів торгівля стає заміником інвестицій та інших переміщень факторів. В умовах міжнародної мобільності факторів виникають такі форми, як наймання іноземних робітників, оренда землі за кордоном, створення там підприємств чи здійснення інших інвестицій. Передумовою мобільності факторів виробництва є розподіл їх між державами на основі подолання відмінностей у звичаях, мовах, відстанях і суверенітетах. Особливо прискорили рух факторів після Другої світової війни багатонаціональні компанії.

Різні фактори виробництва мають різний рівень міжнародної мобільності, що в систематизованому вигляді відображено у табл. 2.8. Низька міжнародна мобільність багатьох основних факторів (землі, клімату, недобутих природних ресурсів) пояснюється тим, що їх просто неможливо пере-

Таблиця 2.8. Міжнародна мобільність факторів виробництва

Типи факторів виробництва	Ступінь міжнародної мобільності	
	високий	низький
Основні		X
Розвинуті	X	
Загальні	X	
Спеціальні		X

містити з однієї країни до іншої. До того ж із розвитком технології їх значення як структури, що формує світове господарство, швидко зменшується: транснаціональні корпорації, створюючи свої філії за кордоном, порівняно легко отримують доступ до природних ресурсів, не переміщуючи їх через кордон, а використовуючи дешеву робочу силу для виробництва на місці. Яскравий приклад цього — розмаїття цитрусових на ринках України.

Розвинуті фактори, навпаки, мають велику здатність до міжнародної мобільності. При створенні нових технологій головною метою є вихід із новою продукцією на світовий ринок і придушення конкурентів. Банки, зокрема, завжди вишукують країни для найвигіднішого вкладання своїх коштів. Уряди кожної країни намагаються утримувати розвинуті фактори в національних рамках, що виявляється у формах заборони вивезення найновіших технологій, обмеження виїзду науковців, введення валютного контролю та ін.

Велика міжнародна мобільність є характерною рисою загальних факторів, особливо якщо порівнювати їх зі спеціальними, що пов'язано з їхньою універсальністю. Кваліфікований інженер чи економіст зможе знайти себе у різних сферах діяльності (викладання, бізнес, публіцистика, наука). Капітал у грошовій формі може купувати частки в акціонерному капіталі зарубіжних підприємств.

З іншого боку, менша міжнародна мобільність спеціальних факторів пояснюється заходами державної політики, що перешкоджають їхньому рухові або відсутністю потреби в них за кордоном. Так, розголошення технологічних секретів вважається державним злочином у більшості країн. Японія обмежує наймання на роботу у філії іноземних країн кращих випускників своїх університетів. У Німеччині практично всі місця лікарів, викладачів російської мови й економістів зайняті.

Щоб уявити масштаби руху факторів виробництва у сучасній економіці, доцільно звернутися до статистичних даних, які відображають ці процеси. Рух робочої сили спричинив те, що у 1989 р. у західноєвропейських індустриальних країнах працювало приблизно 6 млн працівників-емігрантів. Вони становили майже 40 % загальної кількості зайнятих у Люксембурзі, 18 — у Швейцарії і 5—10 % у Бельгії, Швеції, Франції та ФРН.

Великий досвід руху робочої сили має Німеччина, яка після Другої світової війни проводила широку еміграційну політику, що зробило її другою після США країною у світі за чисельністю емігрантів. При цьому велика група емігрантів — етнічних німців із Казахстану, Росії, Польщі та інших країн колишнього Східного блоку — отримує німецьке громадянство, тому лише у винятках фігурує у статистиці під рубрикою “іноземці”. Можна виділити два основних періоди залучення іноземної робочої сили: між 1955 та 1973 р. і від 1988 р. У 1992 р. середня тривалість роботи іноземців на одному підприємстві становила 8,1 року. Стаж роботи на одному підприємстві іммігрантів-іспанців — 9,5 року — майже зрівнявся зі стажем роботи німецьких громадян (10 років). Часто іноземці становлять на підприємствах основу виробничих колективів. Залучення їх як робочої сили пов’язане з фазою прискореного економічного розвитку між 1960—1973 рр.

Іммігранти в Німеччині працюють переважно у виробничій галузі, на будівництві, в гірничодобувній промисловості. Вони здебільшого були осторонь від структурної зміни, що полягала в переході до професій сфери послуг. Порівняння прибутків свідчить про значне зростання доходів молодшого покоління порівняно з попереднім, і якщо “перше покоління” іммігрантів розглядало постійне робоче місце у процвітаючій галузі як чудову життєву перспективу, то для народженого у ФРН “другого покоління” це вже не є показником. До професій, в яких частка іноземців найменша, належать працівники сфери страхування, бухгалтери, книготорговці, консультанти у податкових справах, вихователі, державні службовці.

Якщо порівняти, чого очікують від майбутнього іноземці та німці, то помітно, що іноземців значно менше турбують питання кар’єри на своїх підприємствах. Для них характерні страх перед можливістю втратити робоче місце та прагнення стати самостійним підприємцем. Під цим кутом зору представники деяких національностей дуже відрізняються між собою: серед італійців, і насамперед греків, порівняно високий відсоток самостійних підприємців (відповідно 9 і 14 %), серед іспанців та вихідців із колишньої Югославії вищою (близько третини) є частка кваліфікованих працівників. Майже третина громадян цієї національності працює у Німеччині службовцями.

Роль факторів виробництва у сучасній міжнародній економіці змінюється. Висока забезпеченість основними і спеціальними факторами у наш час уже не є основою досягнення конкурентної переваги на товарному ринку. Добру забезпеченість сировиною та володіння загальними технологіями (наприклад, виробництво електроенергії) можуть мати одночасно розвинуті країни і країни, що розвиваються. Їхнє значення вбачають переважно як основу розвитку. Адже неможливо підготувати висококваліфікованого програміста, якщо немає просто грамотного випускника школи, який хоче вступити до університету.

Світове лідерство у конкурентній боротьбі забезпечують розвинуті та спеціальні фактори. Росія, наприклад, займає лідерство у виробництві літаків-винищувачів зокрема тому, що змогла створити відповідну наукову школу і підготувати кадри інженерів та робітників, які здатні працювати на відповідних виробництвах. Такими ж факторами пояснюється і лідерство України у виробництві ракет.

Отже, світове господарство можна розглядати як сукупність національних економік країн світу, пов'язаних між собою мобільними факторами виробництва. Відмінність світового господарства від світового ринку полягає в тому, що воно виявляється не тільки і не стільки через міжнародний рух товарів, скільки через міжнародний рух факторів виробництва, зростання на такій основі міжнародних форм виробництва і виникнення економік відкритого типу.

Контрольні запитання і завдання

1. Дайте характеристику світової торгівлі як загальної економічної закономірності.
2. Які регіональні структурні зрушення відбулись у світовій торгівлі після Другої світової війни?
3. Покажіть ієрархію зростання країн стосовно зовнішньої торгівлі протягом останніх років.
4. Дайте характеристику товарної структури світового експорту та імпорту. Що означає показник експортної квоти?
5. Охарактеризуйте відносини України з її основними торговими партнерами.
6. Охарактеризуйте товарну структуру експорту й імпорту України.
7. Які перспективи має Україна у сфері міжнародного аграрного співробітництва?
8. Які типи факторів виробництва вам відомі?
9. Охарактеризуйте міжнародний рух факторів виробництва.
10. Розгляньте фактори виробництва з погляду їх мобільності.

Література

1. Бролл У., Фьорстер А. Макроекономіка України: оцінка тенденцій // Журн. європ. економіки. — 2007. — Т. 6. — № 1.
2. Бураковський І. Теорія міжнародної торгівлі. — К.: Основи, 2000. — 241 с.
3. Владимирский Е.А. Мировая экономика на рубеже веков // Экон. возрождение России. — 2006. — № 2.

4. *Гладій І.Й.* Регіоналізація світового ринку: євроінтеграційний аспект: Монографія. — Т.: Екон. думка, 2006. — 544 с.
5. Економіка XXI століття: Світовий та український досвід / За ред. С. Юрія, Є. Савельєва. — К.: Знання, 2007.
6. *Киреев А.П.* Международная экономика: Учеб. пособие для вузов: В 2 ч. — Ч. 2: Международная макроэкономика: открытая экономика и макроэкономическое программирование: Учеб. пособие для вузов. — М., 2001. — 488 с.
7. *Кругман П.Р., Обсфельд М.* Международная экономика: Теория и политика: Пер. с англ. — М.: Экон. фак. МГУ: ЮНИТИ, 1997.
8. *Миклашевская Н.А., Холопов А.В.* Международная экономика: Учебник. — М.: МГУ им. М.В. Ломоносова: Дело и Сервис, 1998.
9. *Овчинников Г.П.* Международная экономика: Учеб. пособие. — СПб.: Полиус, 1998.
10. *Рут Ф.Р., Філіпенко А.* Міжнародна торгівля та інвестиції — К.: Основи, 1998. — 743 с.
11. *Савельєв Є.* Передумови поглиблення і прискорення європейської інтеграції України // Журн. європ. економіки. — 2007. — Т. 5. — № 2.
12. *Сальваторе Д.* Международная экономика: Пер. с англ. — М., 1998.
13. *Харламова В.Н.* Международная экономическая интеграция. — М.: МГИМО: АНКІЛ, 2002. — 175 с.
14. *Шевчук В.О.* Міжнародна економіка: теорія і практика. — 2-ге вид. — Л.: Каменяр, 2003. — 719 с.
15. *Salvatore D.* International Economics. — Wiley, 2003.
16. *Siebert H., Lorz O.* Außenwirtschaft. — Stuttgart: UTB, 2006.
17. *Siebert H.* Außenwirtschaft 6, völlig überarb. Aufl. — Stuttgart: G. Fischer, 1994.

Статистичні джерела

1. *Deutsche Bundesbank, Zahlungsbilanzstatistik, Statistisches Beiheft zum Quartalsbericht.*

Дані про платіжний баланс, торгівлю товарами, рух послуг, рух капіталу, фінансові позиції і валютний курс.

2. *Statistisches Bundesamt, Statistisches Jahrbuch.*

Статистичний щорічник, що містить найважливішу інформацію про економіку ФРН та її міжнародні зв'язки.

3. *Sachverständigenrat zur Begutachtung der gesamtwirtschaftlichen Entwicklung, Jahresgutachten, jeweils im November.*

Річна експертиза містить у першому розділі короткий виклад міжнародної ситуації, а також відводить коротку частину таблицям.

4. *IMF, "International Financial Statistics" (www.IMF.org).*

Повідомляє про валютні курси, міжнародну ліквідність, процентні ставки, ціни, виробництво, платіжні баланси і народногосподарські баланси.

5. *IMF, "Direction of Trade Statistics Yearbook" (www.IMF.org).*

Важлива інформація про торгові потоки.

6. *OECD, "Economic Outlook".*

Аналіз мікроекономічної ситуації в країнах ОЕСР з важливими даними про кон'юнктуру, платіжний баланс, фінансову політику та економічне зростання.

7. *UNO, "Monthly Bulletin of Statistics".*

Важлива інформація про торгові потоки.

8. *World bank, "World Development Report".*

Дані про стан світової економіки.

Розділ 3

АБСОЛЮТНІ ЦІНОВІ ПЕРЕВАГИ, ВАЛЮТНИЙ КУРС, ВІДНОСНІ ЦІНОВІ ПЕРЕВАГИ

- 3.1. Торгівля та її умови.
- 3.2. Загальнотеоретичні концепції порівняльних переваг.
- 3.3. Моделі абсолютних цінових переваг.
- 3.4. Відповідність між бажаннями обміну як умова торгівлі та використання валютного курсу в економічній політиці.
- 3.5. Умова торгівлі та обмінний курс.
- 3.6. Порівняльні цінові переваги.
- 3.7. Теорія зовнішньої торгівлі та розташування.

Таким чином, одяг не може бути імпортований у Португалію, поки він не буде проданий там за більшу кількість золота, ніж він коштує в країні, звідки імпортований; а вино не може бути експортоване в Англію, доки його не будуть продавати там дорожче, ніж воно коштує у Португалії.

Давід Рікардо

Чому народні господарства обмінюються товарами? Чому вітчизняні економічні суб'єкти купують товари за кордоном? Відповіді на ці запитання у теорії міжнародної торгівлі дає переважно теорія абсолютних і порівняльних цінових переваг, якій присвячено розділ 3.

У підрозділах 3.1 і 3.2 розглянуто вихідні термінологічні поняття міжнародної торгівлі й зроблено аналітичний огляд концепцій абсолютних і відносних цінових переваг.

У підрозділі 3.3 показано, що країна експортує товар тоді, коли має щодо цього товару абсолютні цінові переваги. Загальною умовою торгівлі є взаємність у бажанні обміну між країнами. При цьому абсолютна цінова перевага певної країни передбачає, що її валютний курс менший за співвідношення цін (підрозділ 3.4).

Далі висвітлено зв'язок між обмінним курсом і абсолютними ціновими перевагами й показано, що регулювання обмінного курсу може посилити або пом'якшити абсолютні цінові переваги (підрозділ 3.5).

У підрозділі 3.6 представлено порівняльні цінові переваги і показано, що валютний курс коливається в межах абсолютних автаркійних цін.

Отже, валютний курс є "шарніром" між абсолютними та відносними ціновими перевагами. Порівняльні цінові переваги не лише свідчать про стан торгівлі, а й сигналізують про переваги розташування, тому теорія зовнішньої торгівлі є одночасно теорією місцерозташування виробництва (підрозділ 3.7).

3.1. ТОРГІВЛЯ ТА ЇЇ УМОВИ

Міжнародна торгівля в наш час розвинулася в одну з головних рушійних сил світового розвитку. Вона зосереджена переважно в розвинутих країнах. Майже 80 % експорту промислово розвинутих країн призначено для інших розвинутих країн. За таких умов досить складно пізнавати закони, що визначають конкретні економічні явища, тому вчені звертаються до формулювання основних понять і категорій. Отже, перш за все необхідно визначити вихідні поняття міжнародної торгівлі.

У найзагальнішому розумінні торгівлю інтерпретують як обмін товарами і послугами між двома партнерами, в ролі яких виступають країни, фірми та окремі індивідууми. Торгові партнери можуть бути резидентами однієї або різних країн. Поняття **резидент** є принципово важливим для розмежування внутрішніх і зовнішніх операцій. Резидентом є економічний агент певної країни, якщо він постійно перебуває на території цієї країни незалежно від його громадянства чи належності до капіталу.

Саме за такою ознакою торгівля поділяється на **внутрішню** і **міжнародну**. У внутрішній торгівлі беруть участь резиденти однієї країни, а в міжнародній — різних країн. Навчальна дисципліна “міжнародна економіка”, як зазначено у розділі 1, вивчає переважно міжнародну торгівлю, хоч у багатьох моделях як вихідний пункт виступатиме внутрішня торгівля на національному ринку.

Міжнародну торгівлю можна здійснювати у різних режимах. **Вільна торгівля** (*free trade*) передбачає, що при перетині митних кордонів на шляху товарних потоків немає будь-яких перешкод. Це поняття має в основному теоретичне значення, тому що реально вільної торгівлі у чистому вигляді не існує. Як правило, вона є політикою мінімального державного втручання у зовнішню торгівлю, що розвивається на основі вільних ринкових сил попиту і пропозиції.

Коли держава стає на шляху торгових потоків, йдеться про **торгові обмеження**. Останні набувають форм мита, податків, квот і т. д. Державне втручання у зовнішньоторговельні відносини визначається терміном **протекціонізм**. Він є антиподом вільної торгівлі і виражає державну політику захисту внутрішнього ринку від іноземної конкуренції шляхом використання тарифних і нетарифних інструментів торгової політики. За умов надзвичайно високого рівня торгових обмежень вони можуть ставати заборонними. У цьому випадку торгові взаємовідносини припиняються, на зміну їм приходять **автаркія**.

В економічній науці багато століть існує дилема: що краще — протекціонізм чи вільна торгівля? Опоненти виходять із того, що протекціонізм

надає можливість розвиватися національній промисловості, а в умовах вільної торгівлі можна порівнювати національні витрати виробництва з міжнародними. У різні періоди історії зовнішньоторговельна практика коливалася то в один, то в інший бік, щоправда, не набуваючи жодної з екстремальних форм. Щодо сучасного протекціонізму, то він концентрується на вузьких сферах.

Протекціонізму притаманні кілька основних форм. Коли він спрямований проти окремих країн чи товарів, йдеться про *селективний протекціонізм*. Якщо мають на увазі конкретні галузі, насамперед сільське господарство, такий протекціонізм називають *галузевим*. Протекціонізм об'єднання одних країн щодо країн, які до нього не входять, називається *колективним*. Розрізняють також *прихований протекціонізм*, якщо його здійснюють методами внутрішньої економічної політики.

Питання протекціонізму актуальні завжди. У наш час вони набувають нового значення у зв'язку зі створенням різноманітних економічних союзів. Тому в навчальній дисципліні “Міжнародна економіка” значний обсяг часу відведено вивченню методів аналізу впливу державної політики на торгівлю. Їх знання дає змогу передбачити ефект зовнішньоторговельної політики, проаналізувати вигоди та втрати й отримати критерій для визначення, коли втручання з боку держави є сприятливим для економіки.

Генрі Джордж у 1886 р. писав, що сенс вільної торгівлі зводиться до того, щоб дати людям можливість купувати і продавати те, чого вони бажать. Вільна торгівля потребує захисту, тобто сили, оскільки вона не повинна давати людям робити те, що їм заманеться. Протекціоністські тарифи можна порівняти з ескадронами кавалерії, оскільки в них єдина мета — не дати людям торгувати. Різниця між ними в тому, що ескадрони кавалерії не дають можливості торгувати ворогам, а протекціоністські тарифи не дають можливості торгувати своєму народові.

У міжнародній торгівлі треба розрізняти внутрішній, міжнародний і світовий ринки. **Внутрішній ринок** — це сукупність операцій купівлі-продажу, в результаті яких резиденти реалізують товари і послуги всередині певної країни. **Національний ринок** включає внутрішній ринок і частину торгового обороту, орієнтовану на закордон. Отже, національний ринок — ширше поняття, ніж внутрішній. Сукупність сегментів національних ринків, орієнтованих на закордон, утворює **міжнародний ринок**. Найширшим поняттям є **світовий ринок**. Він охоплює весь торговий оборот між країнами, які утворюють світове економічне співтовариство.

3.2. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ КОНЦЕПЦІЇ ПОРІВНЯЛЬНИХ ПЕРЕВАГ

Теоретичне розуміння законів торгівлі розпочинається з вивчення меркантилізму — теорії, яка дала змогу вийти за рамки феодальних тверджень про самозабезпечення і започаткувала обґрунтування ролі товару в умовах нової господарської системи та економічної експансії одними країнами інших. Представники цієї економічної думки (Томас Манн, 1671—1641; Чарльз Дейвмант, 1656—1714; Жан Батіст Колберт, 1619—1683; сер Вільям Петті, 1623—1687) дотримувалися погляду, що світ має обмежений обсяг багатства. Тому добробут однієї країни може поліпшитися лише за рахунок зубожіння іншої.

Багатство нації меркантилісти визначали обсягом дорогоцінних металів, які вона мала у своєму розпорядженні. Тому кожна країна повинна накопичувати золото, срібло та інші коштовності. Водночас рекомендували скорочувати імпорт, щоб не допускати впливу з певної країни так званих повноцінних грошей. Отже, меркантилісти розглядали міжнародну торгівлю як гру з нульовою сумою, під час якої виграш однієї країни неминуче означає програш її торговельного партнера.

Серед поглядів меркантилістів варто відзначити трисекторну модель економічної системи (виробничий сектор, сільський сектор та іноземні колонії). Торговців розглядали як найважливішу групу, а працю — як основний фактор виробництва. Меркантилісти першими описали те, що в сучасній економіці називається платіжним балансом, підкреслюючи необхідність реалізації зовнішньоекономічної політики, яка б сприяла досягненню позитивного сальдо торговельного балансу. Обмеженість меркантилістів полягала в неспроможності зрозуміти, що збагачення нації відбувається за рахунок не лише зубожіння інших країн, а й нарощування багатства.

Відмінні від позицій меркантилізму погляди на міжнародну торгівлю мав Адам Сміт (*Adam Smith*, 1723—1790). Він довів, що добробут націй залежить не стільки від накопиченого багатства, скільки від здатності виробляти кінцеві товари та послуги. Тому необхідно розвивати виробництво на основі поділу праці та її кооперації. Кращою умовою для цього є абсолютна економічна свобода, яка отримала назву лесе фер (фр. *laissez faire* — дозволити робити). Доктрину *laissez faire* сучасна теорія інтерпретує як політику державного невтручання в економіку, так, щоб продуктивність та розподіл багатства залежали тільки від ринкових сил і старань індивідів.

Адам Сміт розробив модель, за якою має реалізовуватися політика *laissez fair* у системі міжнародних відносин. В її основі лежить ідея спеціалізації держав на виробництві тих товарів, у виготовленні яких вони мають **абсолютну перевагу** порівняно з іншими суб'єктами міжнародного економічного співробітництва. Висновок для міжнародної торгівлі з **теорії абсолютних переваг** (*absolute advantage theory*) полягає у тому, що країна повинна експортувати такі товари, які виробляє з меншими витратами (у виробництві яких має абсолютну перевагу, тобто виробництво яких абсолютно ефективніше в тому плані, що на одиницю продукту витрачають менше праці порівняно з іншою країною — потенційним торговельним партнером), та імпортувати ті товари, які виробляють інші країни з меншими витратами (у виробництві яких абсолютні переваги належать їхнім торговельним партнерам).

Адам Сміт (1723—1790)

Адам Сміт народився 5 червня 1723 р. у м. Керколді (Шотландія). Він був політекономістом та філософом і став відомим після написання у 1776 р. книги "Дослідження про природу і причини багатства націй".

У 1751 р. Сміт був призначений професором логіки в Університет м. Глазго, а через рік перейшов на кафедру філософії. Він читав лекції з етики, риторики, юриспруденції та політекономії. У 1759 р. опублікував "Теорію моральних сентиментів", що увібрала деякі з лекцій, які він читав у Глазго. Ця робота була присвячена стандартам етичної поведінки, акцентуючи увагу на загальній гармонії людських мотивів і вчинків під благодійним Провидінням.

У 1776 р. Сміт переїхав до Лондона, де опублікував "Дослідження про природу і причини багатства націй", в якому детально проаналізував результати економічної свободи. Книга розглядала такі поняття, як роль приватного інтересу, поділу праці, функцій ринків та міжнародні наслідки політики невтручання (*laissez faire*). "Дослідження про природу і причини багатства націй" визначило економікс як самостійну науку і впровадило доктрину вільного підприємництва. Сміта часто впізнають за виразом "невидима рука", який він використовував для того, щоб продемонструвати, як приватний інтерес забезпечує ефективніше використання ресурсів у народному господарстві, що в кінцевому підсумку веде до підвищення суспільного добробуту. Щоб підкреслити свої переконання щодо економічної політики *laissez faire*, Сміт стверджував, що зусилля держави й особи, спрямовані на досягнення суспільного добробуту є неефективними порівняно з ринковими силами.

У 1778 р. був призначений на пост комісонера митної служби в Единбурзі (Шотландія).

А. Сміт помер після хвороби 17 липня 1790 р.

На противагу меркантилістам, Адамові Сміту вдалося довести, що торгівля може бути взаємовигідною для обох торгових партнерів. Інакше кажучи, вона має бути не грою з нульовим результатом, а грою з **позитивною**

сумою. Відомий його вислів, що головне правило кожного розсудливого глави сім'ї — не намагатися виготовляти такі предмети, виробництво яких обходиться вдома дорожче, ніж купівля їх зі сторони. Кравець не намагається шити собі чоботи, а купує їх у шевця. Швець не намагається шити собі одяг, а купує його у кравця. Те, що є розумним у способі дій будь-якої окремої сім'ї, навряд чи може бути нерозумним для всього королівства. Якщо імпортований товар дешевший від вітчизняного аналога, то країні вигідніше обмінювати такі товари на продукцію власного виробництва, щодо якої вона має певну перевагу.

Тому завершимо розгляд абсолютних переваг прикладом, яким користувався Адам Сміт (табл. 3.1).

Таблиця 3.1. Витрати виробництва та абсолютна перевага

Країна	Тканина	Вино
Англія	1 год/ярд	4 год/галон
Португалія	2 год/ярд	3 год/галон

Відповідно до трудової теорії вартості можна зробити висновок, що в Англії 1 галон вина обмінюватимуть на 4 ярди сукна, тоді як у Португалії обмін здійснюватимуть у пропорції 1 галон вина на 1,5 ярда сукна. Ці співвідношення можна записати і в іншій формі: Англія — 1 ярд сукна на $1/4$ галона вина, Португалія — 1 ярд сукна на $2/3$ галона вина.

Дані свідчать, що Англія має абсолютну перевагу у виробництві тканини, Португалія — у виробництві вина. Виникає запитання: який вииграш можуть отримати ці країни в результаті взаємної торгівлі відповідно до схеми А. Сміта?

Припустимо, що обмін відбувається в пропорції 1 галон вина за 3 ярди сукна. Для Англії це означає, що вона отримує 1 галон вина за 3 ярди тканини, тоді як на внутрішньому ринку для цього необхідно витратити 4 ярди. Португалія, відповідно, отримує $1/3$ ярда сукна в обмін на 1 галон вина, який на внутрішньому ринку коштує $2/3$ ярда.

Теорія абсолютних переваг набула подальшого розвитку в працях Давіда Рікардо (*David Ricardo*, 1772—1823). У книзі “Засади політичної економії та оподаткування” (1817 р.) він висунув і обґрунтував **теорію порівняльних переваг** (*comparative advantage theory*). Давід Рікардо показав, що міжнародна торгівля може бути вигідною кожній з двох країн навіть тоді, коли жодна з них не має абсолютних переваг у виробництві конкретних товарів. Адже у будь-якій країні знайдеться товар, виробництво якого буде вигіднішим за наявного співвідношення витрат, ніж виробництво інших товарів. Саме за таким товаром країна матиме порівняльну перевагу, а товар стане об'єктом зовнішньоторговельних операцій.

Давід Рікардо

(1772—1823)

Давід Рікардо народився у Лондоні 19 квітня 1772 р. у сім'ї багатих єврейських емігрантів. У дитинстві він здобув приватну освіту і був надзвичайно обдарованим. У 14 років почав працювати у брокерській конторі його батька, але покинув її через сім років, після одруження. Тоді Рікардо розпочав надзвичайно успішну кар'єру в торгівлі цінними паперами і нерухомістю. Найвидатнішим його фінансовим успіхом була купівля британських урядових цінних паперів за чотири дні до того, як герцог Веллінгтон завдав поразки Наполеонові у битві під Ватерлоо в 1815 році. Наступний бум на британські цінні папери зробив Рікардо багатю людиною до кінця його днів.

Під час відпустки в 1799 р. Рікардо прочитав “Багатство націй” Адама Сміта. Захоплений, він надалі присвятив чимало часу економіці. У 1817 р. була опублікована епохальна книга Рікардо “Засади політекономії та оподаткування”, що принесла йому славу.

Рікардо має великі заслуги в започаткуванні концепції порівняльної переваги, хоча деякі науковці приписують хоча б часткове досягнення цього полковнику Робертові Торренсу (1780—1864). Крім розробки концепції порівняльної переваги, Рікардо побудував модель економічної системи, в якій зростання базується на акумуляції капіталу та прибутках, і закон спадної віддачі врешті-решт веде до стаціонарного стану з нульовими прибутками і дуже заможними лендлордами.

Після видатної кар'єри бізнесмена, науковця і політика Рікардо несподівано помер 11 вересня 1823 р.

У теорії як абсолютних, так і порівняльних переваг використовують поняття **витрат (ціни) заміщення** або, що те саме, **альтернативної ціни** (*opportunity cost*). Остання характеризує робочий час, необхідний для виробництва одиниці товару, виражений часом, необхідним для виробництва одиниці іншого товару. Альтернативну ціну та витрати (ціну) заміщення треба сприймати як еквівалентні поняття з тією різницею, що кількісно вони виражаються оберненими величинами (кількістю одиниць товарів, вироблених за одиницю часу, — витрати заміщення, або робочим часом, необхідним для виробництва одиниці продукту, — альтернативна ціна).

Хоч ідея порівняльних переваг проста, її нелегко сприйняти у формалізованому вигляді. Найкращий спосіб вникнути в цю концепцію — вивчити приклади і моделі, що її ілюструють. У навчальній літературі їх опубліковано достатньо. Розглянемо модель порівняльних переваг на прикладі виробництва двох товарів — вина і тканини в Англії та Португалії, якими Давід Рікардо супроводжував свої висновки (табл. 3.2). У цьому прикладі Португалія має абсолютну перевагу у виробництві двох товарів, що за концепцією Адама Сміта робить недоцільною міжнародну торгівлю.

Таблиця 3.2. Характеристики виробництва вина і тканини в Англії та Португалії

Країна	Вино	Тканини	Співвідношення цін в умовах автаркії
Англія	120 год/барель	100 год/ярд	1В : 6/5Т
Португалія	80 год/барель	90 год/ярд	1В : 8/9Т

Своїм прикладом Д. Рікардо довів, що, незважаючи на відсутність в Англії абсолютних переваг за аналізованими товарами, вона може мати вигоду від торгівлі з Португалією. Передумовою для взаємної торгівлі є різниця відносних вартостей. А саме виробництво вина в Португалії ефективніше, ніж тканини, а в Англії — тканини порівняно з вином. Найвні співвідношення цін в умовах автаркії в Англії і Португалії (1В : 8/9Т у Португалії та 1В : 6/5Т в Англії) роблять вигідним спеціалізуватися Португалії на виробництві вина, а Англії — тканини. Для забезпечення потреб у товарі, який у країні є менш ефективним, Португалії вигідно купувати тканину в Англії, а Англії — вино в Португалії.

Далі Д. Рікардо доводить, що обидва учасники міжнародного обміну отримують певний вигащ. Для цього він припускає, що країни обмінюються відповідними товарами у співвідношенні 1В : 1Т. В умовах вільної торгівлі Англія може використати 100 год праці для виробництва додаткової одиниці тканини (1Т) та обміняти її на одиницю вина (1В). Таким чином, 100 год праці дають можливість цій країні отримати за каналами зовнішньої торгівлі одиницю вина, для виробництва якого Англії необхідно витратити 120 год праці. А це означає, що Англія може зекономити 20 ($120 - 100 = 20$) год праці на кожній одиниці імпортованого товару. Якщо викладеними методами підрахувати вигащ Португалії, то вона економить 10 год праці ($90 - 80 = 10$), тому що в умовах автаркії їй необхідно затратити 90 год праці для виробництва одиниці тканини, а витрати на одиницю вина становлять 80 год.

Теорію Д. Рікардо вдосконалювали і доповнювали його послідовники. Зокрема, вихідне посилення “дві країни — два товари” було поширене на більшу кількість країн і товарів, у модель Д. Рікардо ввели транспортні витрати й товари, якими не торгують. Із цими доповненнями ідеї Д. Рікардо на багато десятиріч наперед визначили панівні погляди в теорії міжнародної торгівлі й справили вагомий вплив на економічну теорію в цілому.

Одним із важливих аспектів, який розкрив послідовник Д. Рікардо Джон Стюарт Мілль (*John Stuart Mill*, 1806—1873) у класичній праці “Принципи політичної економії”, є питання про ціни, за якими обмінюватимуть товари на світовому ринку. У розділі, присвяченому законові інтернаціональної вартості, він показав, що в умовах вільної торгівлі товари обмінюються за такого співвідношення цін, яке встановлюється десь у про-

міжку між наявними всередині кожної з країн відносними цінами на товари, якими вони торгують. Такий кінцевий рівень цін взаємної торгівлі залежатиме від обсягу світового попиту на кожний з цих товарів.

В основі визначення цін обміну товарів у міжнародній торгівлі лежить теорія взаємного попиту (*reciprocal demand theory*). Суть її в тому, що ціну імпортного товару визначають через ціну товару, який треба експортувати, щоб оплатити імпорт. Тому кінцеве співвідношення цін при торгівлі визначається внутрішнім попитом на товари в кожній із країн, що торгують.

Закон порівняльних переваг актуальний у наші дні з погляду правильної інтерпретації ролі міжнародних економічних відносин. На жаль, як зазначають П.Р. Кругман і М. Обстфельд, політики, бізнесмени і навіть економісти часто роблять заяви, які не мають нічого спільного із серйозним економічним аналізом. За багатьма обставинами це особливо виявляється у сфері міжнародної економіки. Якщо відкрити розділ бізнесу в будь-якій газеті, можна знайти як мінімум одну статтю, в якій містяться безграмотні твердження про зовнішню торгівлю. П.Р. Кругман і М. Обстфельд виділяють три міфи, неправильність яких доводить проста модель порівняльних переваг. Їх варто перерахувати, оскільки вони досить поширені в Україні:

- міф перший — вільна торгівля вигідна лише тоді, коли країна має достатню продуктивність, щоб витримати міжнародну конкуренцію;
- міф другий — зарубіжна конкуренція є нечесною і завдає шкоди іншим країнам, якщо вона базується на низькій оплаті праці;
- міф третій — торгівля призводить до збитків і експлуатації тієї країни, котра на свої експортні товари витрачає більше праці, ніж її вкладено в імпортні товари, які вона отримує під час обміну на міжнародному ринку.

Щоб не покладатися на такі міфи, економіст мусить добре опанувати міжнародну економіку. Далі розглянемо створені економістами теорії і моделі, які мають абстрактний вигляд, але їх знання є основою для розробки та розуміння торгової політики. В Україні сьогодні дуже бракує фахівців, які глибоко знають ці моделі й можуть ефективно скористатися ними у практичній діяльності. Молода людина, яка не пошкодує часу та сил на їх вивчення, принесе у майбутньому велику користь своїй країні й собі особисто, тому що буде здатна приймати ефективні рішення в галузі міжнародних економічних відносин і зможе зробити хорошу кар'єру.

3.3. МОДЕЛІ АБСОЛЮТНИХ ЦІНОВИХ ПЕРЕВАГ

Щоб відповісти на запитання, за яких умов відбувається обмін товарами між народними господарствами, уявімо собі вихідну ситуацію із заборонними високими торговими перешкодами, тобто коли народні господарства закриті. Національні товарні ринки просторово відокремлені. Ці торгові перешкоди усувають, як тільки є зниження транспортних витрат, зменшення мита або обмеження рестрикційної торгової практики. Для спрощення аргументації припустимо: країна розвивається на основі моделі вільної торгівлі. Немає жодних форм протекціонізму. Торгові бар'єри, такі як транспортні витрати, мито й адміністративно-рестрикційна торгова політика, повністю усунені. Функціонує модель двох товарів у двох країнах. Країни I і II можуть виробляти відповідно споживчі товари 1 і 2. Позначимо країну I як Батьківщину, а країну II — як Закордон. Товари гомогенні.

Постає питання: якщо торгові перешкоди усунені й, наприклад, транспортними витратами між країнами можна повністю знехтувати, за яким напрямком і в якому обсязі розвиватиметься міжнародний обмін товарами? Чим відрізнятиметься рівновага після переходу на режим вільної торгівлі від рівноваги за умов автаркії?

Розглянемо різні варіанти абсолютних цінових переваг і їхній вплив на міжнародну торгівлю.

1. Після відкриття кордонів — при орієнтації на ціну — споживачі купуватимуть товар у своїй країні за умов, що ціна на нього нижча, ніж ціна такого самого товару за кордоном. Отже, експортні шанси народного господарства щодо певного товару виникають тоді, коли це господарство має абсолютні цінові переваги. Для спрощення символіки всі змінні, що стосуються Закордону, позначають зірочкою (*), всі не позначені величини, належать Батьківщині. Отже, p_1 і p_1^* — ціна товару 1 на Батьківщині й у Закордоні; p_2 і p_2^* — ціна товару 2 на Батьківщині й у Закордоні; ME_1 і ME_2 — кількість одиниць товару 1 і товару 2 відповідно.

Оскільки ціни наведені в національних валютах, то їх можна порівняти лише тоді, коли відомий курс перерахунку національних валют. Це відношення — валютний курс w — показує кількість вітчизняних грошових одиниць (наприклад гривень), яку можна отримати чи слід витратити за одиницю закордонної грошової одиниці (наприклад, американський долар). Оскільки курс у прикладі, який розглядатимемо, стосується долара, то йтиметься про курс цієї валюти. Умова, за якою експорт товару 1 з країни I є доцільним, має вигляд

$$p_1 < p_1^* w,$$

тобто

$$p_1 \left[\frac{UAH}{ME_1} \right] < p_1^* \left[\frac{USD}{ME_1} \right] w \left[\frac{UAH}{USD} \right].$$

Ця умова представлена на рис. 3.1. На рис. 3.1а вітчизняна крива попиту Батьківщини позначена N , а пропозиції — A з автаркійною ціною OB . Рис. 3.1б показує зарубіжні криві попиту і пропозиції з підпорядкованою автаркійною ціною O^*B^* . Рис. 3.1в демонструє криву експортної пропозиції Батьківщини і криву попиту на експорт Закордону. Слід зважати на те, що кількісна реакція зарубіжних споживачів і виробників на альтернативні ціни визначена з метою порівняльності залежно від цін у гривнях. Для цього необхідно врахувати валютний курс. З метою спрощення можна припустити, що валютний курс $w = 1$.

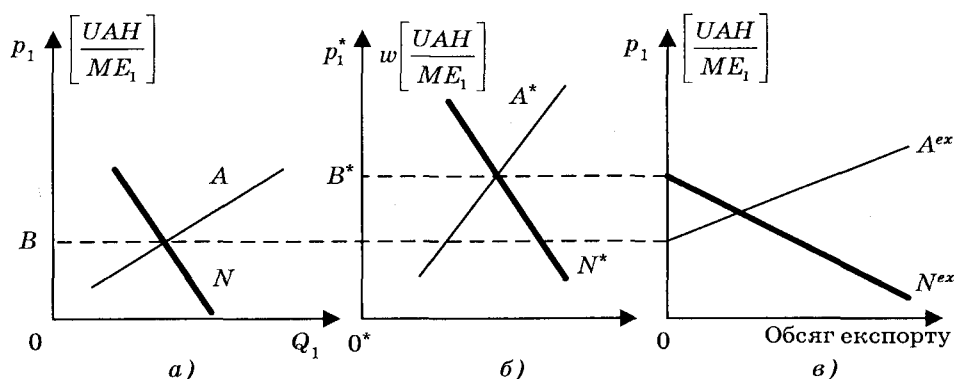

Рис. 3.1. Абсолютні цінові переваги

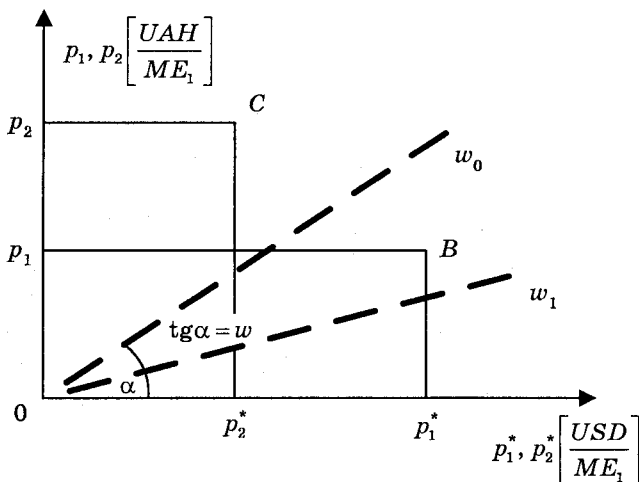
В умовах автаркії вітчизняна крива попиту — N , крива пропозиції — A , рівноважна ціна — OB , зарубіжна крива попиту — N^* , крива пропозиції — A^* , рівноважна ціна — O^*B^* . Батьківщина має абсолютну цінову перевагу та експортує товар 1. Ціна товару 1 у Закордоні в перерахунку на гривні більша, ніж у нас ($p_1^* w > p_1$ або $p_1 < p_1^* w$, тобто $O^*B^* > OB$). Експортна ціна товару 1 перебуває в межах автаркійних цін обох країн на рівні перетину кривої попиту на експорт (N^{ex}) та кривої пропозиції експорту (A^{ex}).

Твердження щодо шансів експортувати товар за умов наявності абсолютних цінових переваг. Економічні суб'єкти певної країни купуватимуть товар іншої країни тоді, коли та країна матиме абсолютну цінову перевагу щодо цього товару. Іншими словами: країна має експортні шанси для певного товару тоді, коли в неї є абсолютні цінові переваги. Виведена вище умова може також включати той граничний випадок, коли країна взагалі не в змозі виробляти будь-який товар (наприклад, сировину, ананаси на

Алясці). У цьому випадку можна уявити, що ціна такого товару за умов автаркії прямує до безкінечності.

Абсолютні ціни на товари до торгівлі за заданих факторів, заданих виробничих відносин, заданої кон'юнктури попиту, заданих видів ринку і заданих грошових мас в обох країнах, є заданими величинами. Припустимо, що валютний курс регулює держава. Тоді постає запитання, як на абсолютні цінові переваги впливатиме рівень валютного курсу w ? На рис. 3.2, на осях якого нанесені ціни обох товарів у національних валютах, точка B показує ціни товару 1 у валютах країн I і II до торгівлі. Валютний курс (наприклад, гривні до долара США) заданий тангенсом кута α .

Експортуючи товар у США, ми можемо отримати за нього певну кількість доларів, що дорівнюватиме величині p_1^* . За валютного курсу w_0 за отриману кількість доларів p_1^* матимемо певну кількість гривень, більшу за ціну товару 1 в Україні (рис. 3.2). У цьому випадку ми маємо перевагу, отже, нам вигідно експортувати. Якщо взяти до уваги валютний курс w_1 , то за отриману кількість доларів p_1^* матимемо кількість гривень, меншу за ціну товару 1 в Україні. У цьому випадку ми не маємо переваги, тому нам експортувати не вигідно.

Рис. 3.2. Абсолютні цінові переваги та обмінний курс

До початку міжнародної торгівлі ціна товару 1 (у національній валюті) в нашій країні p_1 , за кордоном — p_1^* , валютний курс — $w = \frac{p_1}{p_1^*} = \frac{p_2}{p_2^*} = \text{tg} \alpha$. При $w = w_0$ наша країна експортує товар 1, тому що $p_1 < p_1^* w_0$, при $w = w_1$ — нашій країні не вигідно експортувати товар 1: $p_1 > p_1^* w_1$. Цінові переваги змінюються, За кордон експортує товар 1.

За валютного курсу w_0 країна I (Україна) має абсолютну цінову перевагу для товару 1. Якщо виходити з нижчого курсу w_1 (тобто американці за 1 долар отримують меншу суму гривень), то цінова перевага змінюється: тепер у США є абсолютна цінова перевага щодо товару 1.

Твердження щодо залежності абсолютної цінової переваги від валютного курсу. Валютний курс — важливий фактор визначення абсолютних цінових переваг. Якщо змінювати валютний курс за заданих абсолютних цін до торгівлі, то можна уявити собі такий валютний курс, за якого абсолютна цінова перевага однієї країни в національній валюті зникає або перетворюється в абсолютний ціновий збиток. Взагалі орієнтація валютної політики на зростання валютного курсу країни формує сприятливі умови для експорту, хоча країна зазнає деяких втрат унаслідок низьких цін (металургійна промисловість України).

Важливість попереднього висновку можна добре проілюструвати на прикладі. Припустимо, що склалася звичайна для економічної практики ситуація, коли необхідно спрогнозувати експортні шанси певного сектору. Для цього треба дослідити, яких заходів необхідно вжити для поліпшення експортних шансів сектору і як вплине на них майбутній розвиток: позитивно чи негативно? Це завдання зводиться до вивчення зміни абсолютної цінової переваги галузі економіки в часі з урахуванням двох факторів: зміни валютного курсу й абсолютних цін на товари.

Якщо валютний курс w зростає, тобто якщо за 1 долар можна отримати дедалі більше гривень, то гривня стає для Закордону дешевшою. У такому випадку йдеться про девальвацію національної валюти чи просто про девальвацію і вважають, що наші експортні шанси зростають. Якщо валютний курс знижується, то за 1 долар отримуємо менше гривень, українські товари за кордоном дорожчають, а експортні шанси зменшуються. Отже, прогноз щодо зміни валютного курсу передбачає аналіз можливого розвитку валютного ринку, тобто ситуації з платіжним балансом, про що йтиметься у наступних темах.

По-іншому змінюються експортні шанси з цінами за автаркції. Падіння чи зростання ціни в обох економіках залежить від зміни попиту на продукт і ситуації з прибутками та витратами. Це, у свою чергу, визначається тим, як змінюються виробничі умови. Серед них можна назвати зростання обсягу наявних факторів виробництва, технічний прогрес, встановлення тарифними партнерами рівня заробітної плати, вжиття державою економічних заходів, особливо податкової політики, видатків, а також експортних субвенцій.

На товарні ціни в обох економіках впливає також пропозиція грошей (разом з тим і грошова політика). Припустимо, країна I збільшує свою пропозицію грошей, і зі зростаючою пропозицією грошей у цій країні зростуть ціни на товари. Тоді за заданого валютного курсу може змінитися й абсо-

лютна цінова перевага країни. Зрештою, на експортні шанси сектору впливають також умови, котрі не можна відобразити у зміні абсолютної цінової переваги, як, наприклад, введення нетарифних торгових бар'єрів.

На рис. 3.3 представлений випадок, коли для Закордону є абсолютна цінова перевага щодо товару 2. Аналогічно до умови, яка була доведена щодо абсолютної цінової переваги країни I стосовно товару 1, умова для експорту товару 2 з країни II набуде вигляду

$$P_2 \left[\frac{UAH}{ME_2} \right] > P_2^* \left[\frac{USD}{ME_2} \right] w \left[\frac{UAH}{USD} \right].$$

Тобто

$$p_2 > p_2^* w.$$

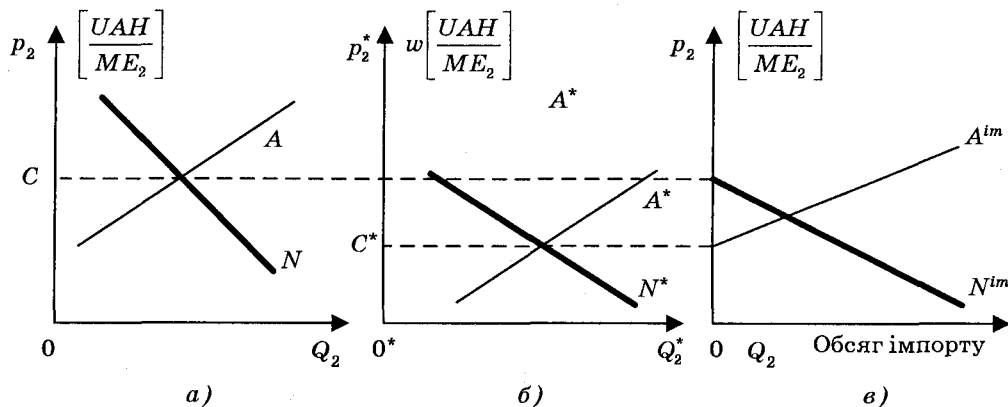

Рис. 3.3. Абсолютні цінові втрати

В умовах автаркії вітчизняна крива попиту — N , крива пропозиції — A , рівноважна ціна — OC . Крива попиту в Закордоні — N^* , крива пропозиції — A^* . Закордон має експортні шанси щодо товару 2 ($p_2 > p_2^* w$). При цьому $p_2^* = O^*C^*$ (у перерахунку на гривні) менше ціни цього товару $p_2 = OC$ на Батьківщині. Батьківщина імпортує товар 2. Імпортна ціна товару 2 перебуває в межах автаркійних цін обох країн на рівні перетину кривої попиту на імпорту (N^{im}) та кривої пропозиції імпорту (A^{im}).

Рис. 3.3а відображає криві попиту і пропозиції Батьківщини. OC — автаркійна ціна на Батьківщині. На рис. 3.3б зображені криві попиту і пропозиції для Закордону. O^*C^* — автаркійна ціна Закордону. Для Закордону існує абсолютна цінова перевага щодо товару 2.

На рис. 3.3б закордонні криві попиту і пропозиції подані у цінах, виражених у гривнях. При цьому, щоб уникнути в теорії зовнішньої торгівлі деяких помилок, варто усвідомити, що функції попиту і пропозиції описують кількісну реакцію домашніх господарств і підприємств. Останні визна-

чають передусім у вітчизняних цінах. Крива попиту американців, таким чином, задана залежно від цін у доларах, а українців — у гривнях. Для порівняння ці кількісні реакції у нашому аналізі мають бути виражені в гривнях. Рис. 3.3в відображає криву попиту Батьківщини на імпорт товару 2 і криву пропозиції експорту того ж товару Закордону.

3.4. ВІДПОВІДНІСТЬ МІЖ БАЖАННЯМИ ОБМІНУ ЯК УМОВА ТОРГІВЛІ ТА ВИКОРИСТАННЯ ВАЛЮТНОГО КУРСУ В ЕКОНОМІЧНІЙ ПОЛІТИЦІ

Припустимо, країна I за заданого валютного курсу має абсолютні цінові переваги щодо як товару 1, так і товару 2, тобто країна I у цьому випадку могла б експортувати обидва товари. За такої моделі — “дві країни — два товари” — міжнародна торгівля неможлива, адже експорт допускають з боку лише однієї країни. Проте зовнішня торгівля вимагає, щоб країна отримала за свій експорт зворотний платіж. Іншими словами, торгівля відбувається тільки тоді, коли бажання країн щодо обміну є взаємними.

Щоб обмін між країнами I і II відбувся, для Закордону має існувати абсолютна цінова перевага щодо товару 2 за заданої абсолютної цінової переваги нашої країни щодо товару 1. Резиденти купуватимуть закордонний товар 2, якщо ціна цього товару до торгівлі з огляду на валютний курс нижча для Закордону, ніж на Батьківщині. Якщо переформулювати обидві виведені раніше умови для абсолютної цінової переваги країни I щодо товару 1 і країни II щодо товару 2, то отримаємо

$$\frac{P_1}{P_1^*} < w \text{ і } w < \frac{P_2}{P_2^*} \text{ або } \frac{P_1}{P_1^*} < w < \frac{P_2}{P_2^*}. \quad (3.1)$$

Країна I експортує товар 1, а країна II — товар 2, коли в країни I є абсолютні цінові переваги для товару 1, а в країни II — для товару 2. З рівняння (3.1) також видно, що бажання обміну обох країн мають бути взаємними.

Зовнішня торгівля здійснюється між обома економіками також у протилежному випадку, а саме коли країна II має абсолютну цінову перевагу для товару 1, а країна I — для товару 2. У цьому випадку країна II експортує товар 1, а країна I — товар 2. Знак нерівності у рівнянні 3.1 змінюється на протилежний.

Отже, загальний вигляд умови для торгівлі

$$\frac{P_1}{P_1^*} \diamond w \diamond \frac{P_2}{P_2^*}.$$

3.5. УМОВА ТОРГІВЛІ ТА ОБМІННИЙ КУРС

Вище вже була показана залежність абсолютних цінових переваг від валютного курсу в умовах використання його як інструменту для зміни валютної політики. Припустимо, що на рис. 3.2 точкою *B* позначено абсолютні ціни товару 1 до торгівлі в обох країнах, а точкою *C* — абсолютні ціни товару 2. Якщо економічною політикою встановлюється валютний курс w_0 , який перебуває у межах цінових співвідношень $\frac{P_1}{P_1^*}$ та $\frac{P_2}{P_2^*}$, то виконується умова 3.1. Однак, якщо припустити, що економічною політикою прийнято за основу валютний курс w_1 , то $\frac{P_1}{P_1^*} > w_1$ (абсолютна цінова перевага Закордону для товару 1) і $\frac{P_2}{P_2^*} > w_1$ (абсолютна цінова перевага Закордону щодо товару 2). Зрозуміло, що за такої умови обміну бути не може. Це міркування свідчить, що для здійснення зовнішньої торгівлі в економічну політику треба закласти валютний курс у межах

$$\frac{P_1}{P_1^*} < w < \frac{P_2}{P_2^*}.$$

Наступний аспект вивчення полягає у з'ясуванні ролі валютного курсу для підтвердження абсолютних цінових переваг щодо двох товарів, що зображено на рис. 3.4. На рис. 3.4а і 3.4г представлені ринки товару 1; на рис. 3.4в і 3.4е — ринки товару 2. Рис. 3.4б відображає валютний курс, який визначається $\text{tg} \alpha$ і дорівнює $w = \frac{P_1}{P_1^*}$. За валютного курсу w автаркій-на ціна OB^* товару 1 за кордоном може бути перерахована в ціну в гривнях OD : Батьківщина має абсолютну цінову перевагу для товару 1. Для товару 2 за валютного курсу, який визначається $\text{tg} \alpha$, виникає абсолютний ціновий збиток.

Валютний курс w може коливатися лише в межах заштрихованого коридора на рис. 3.4б, коли торгівля має здійснюватись у заданому напрямку. Тому за валютного курсу w' (де курс гривні вищий) зникає абсолютна цінова перевага Батьківщини щодо товару 1. А за валютного курсу w'' зникає абсолютний ціновий збиток Батьківщини від товару 2.

Валютний курс ми розглядали як екзогенно задану величину. За плаваючих валютних курсів він є ціною валюти. Можна довести, що валютний курс, встановлений на ринку, залишається у межах відношень цін на товари в національних валютах до торгівлі. Щоб відповісти на це запитання, треба розглянути механізм визначення валютного курсу w на ринку.

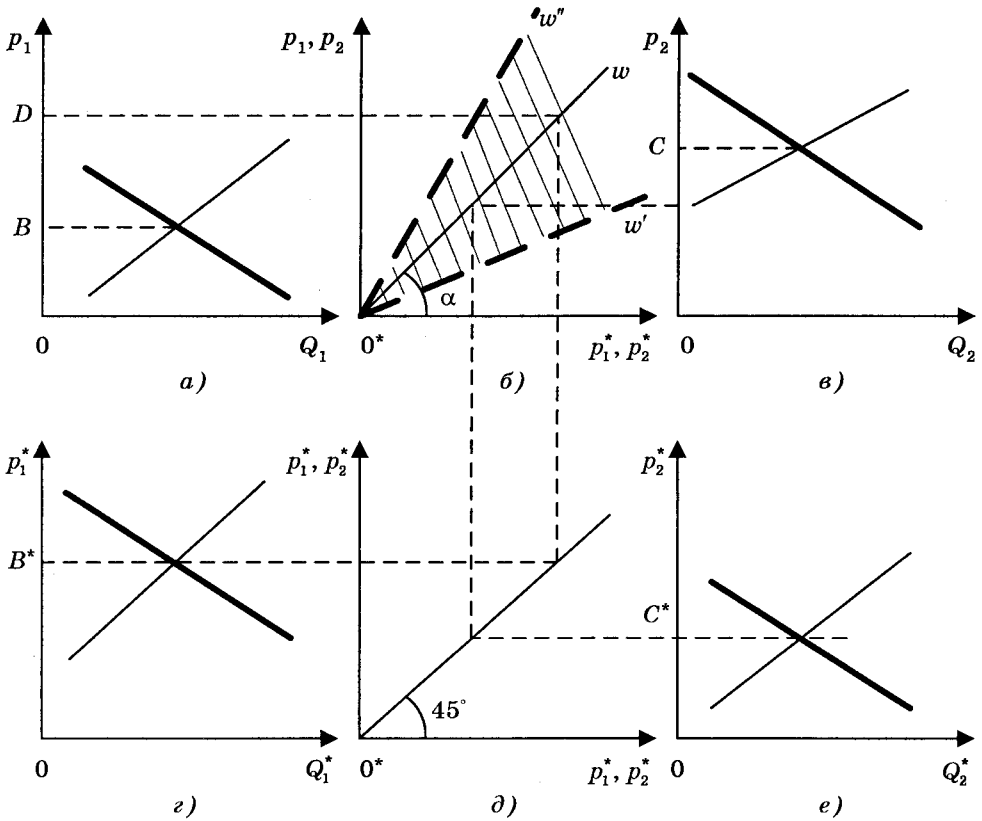

Рис. 3.4. Абсолютні цінові переваги і валютний коридор

В умовах міжнародної торгівлі валютний курс перебуває в межах $\frac{P_1}{P_1^*} < w < \frac{P_2}{P_2^*}$.

Автаркійна ціна товару 1 на Батьківщині $p_1 = OB$, за кордоном $p_1^* = O^*B^*$,

$w = \frac{P_1}{P_1^*} = \text{tg} \alpha$. За валютного курсу w Батьківщина за товаром 1 має цінову перевагу, а за товаром 2 — ціновий збиток. Експорт товару 1 здійснюється тому, що ціна за кордоном $p_1^* = O^*B^*$ у перерахунку на гривні на Батьківщині $p_1^*w = OD$ вища, ніж автаркійна $p_1 = OB$, тобто $OB < OD$, відповідно $p_1 < p_1^*w$. Батьківщина експортуватиме товар 1 при коливанні валютного курсу в межах заштрихованого валютного коридора. За валютного курсу w' Батьківщині не вигідно експортувати.

Отже, валютний курс — це ціна валюти. Він утворюється завдяки попиту і пропозиції на валютному ринку. Припустимо, що імпорт має бути оплачений відповідно у валюті країни походження. В такому випадку українським імпортерам для оплати їхніх рахунків потрібні долари. Якщо абстра-

гуватися від міжнародного руху капіталів і державних угод (наприклад, погашення боргу), то попит на долари залежить від попиту України на імпорتنі товари.

Припущення щодо того, що попит на валюту залежить від попиту на імпорт. Як змінюється попит на Батьківщині щодо доларів за змінного валютного курсу? Щоб відповісти на це запитання, необхідно дотримуватися такої логіки. По-перше, Батьківщині потрібні долари в сумі, що дорівнює імпорту, або точніше попит на долари відповідає вартості імпорту в доларах. По-друге, вартість імпорту в доларах — це добуток фізичного обсягу імпорту на його ціну в доларах. По-третє, якщо курс долара (UAH/USD) знижується з 2 : 1 до 1,5 : 1, то вітчизняні споживачі витратять менше гривень, щоб купити долар. Така ситуація інтерпретується як здешевлення долара. По-четверте, задана ціна імпорتنих товарів у гривнях (наприклад, 200 гривень за пару взуття) падає внаслідок зміни валютного курсу (до 150 гривень за пару взуття), тому вітчизняним споживачам вигідно імпортувати більше товарів, тобто зростає попит на імпорتنі товари. По-п'яте, зі зростаючим попитом має зрости і ціна імпорتنих товарів у доларах. Пошосте, оскільки ціна й обсяг зростають, має збільшитися вартість імпорту в доларах. Український попит на долари зростає зі спаданням курсу долара. Це відображено на рис. 3.5.

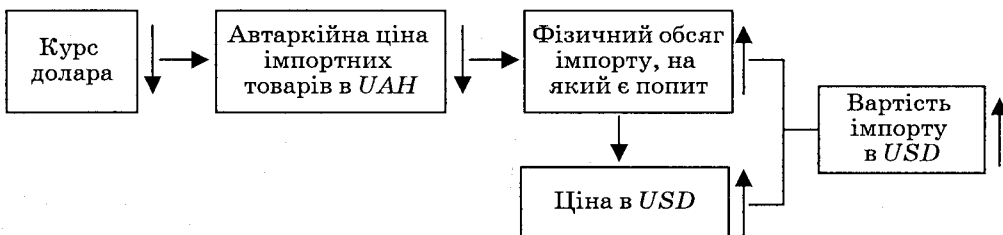

Рис. 3.5. Зв'язок між курсом долара і вартістю імпорту

Функція попиту на долари залежно від курсу долара зображена на рис. 3.6 кривою UU' .

Постає питання, хто продає долари. За нашими припущеннями, Закордон повинен оплачувати свій імпорт у гривнях. Це дуже важлива умова здорової економічної політики держави і підтримання поваги до національної валюти. Якщо американцям потрібні гривні, вони продають долари, щоб отримати гривні. Пропозиція валюти (долара) визначається, таким чином, попитом Закордону на імпорт. Далі припускають, що пропозиція доларів Закордону зростає з підвищенням курсу долара. Це припущення лежить в основі функції пропозиції SS' на рис. 3.6. У точці Z встановлюється рівноважний курс долара.

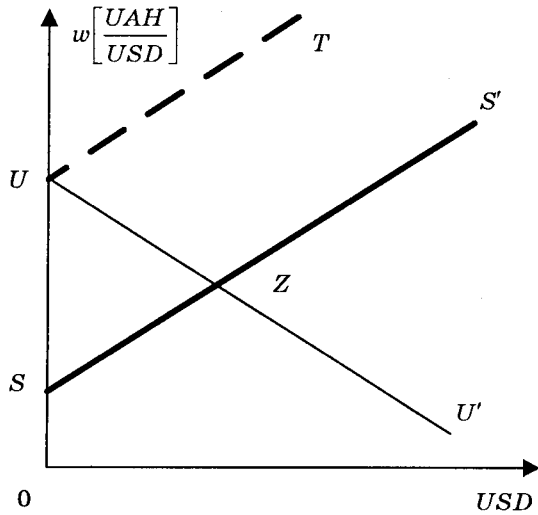

Рис. 3.6. Валютний ринок і абсолютні цінові переваги

Пропозиція валюти (долара) визначається попитом Закордону на імпорт — крива SS' . Попит на долари відповідає вартості імпорту Батьківщини в доларах — крива UU' . В умовах автаркії $\frac{P_2}{P_1} = OU$, $\frac{P_2}{P_2} = OS$. Вихідна ситуація до міжнародної торгівлі $\frac{P_2}{P_1} > \frac{P_1}{P_1}$, або $\frac{P_1}{P_1} < \frac{P_2}{P_2}$. При $w = OU$ попит Батьківщини на імпорт (разом з тим на валюту) товару 2 немає; коли $w > OU$, Батьківщина експортує товар 2, і за кордоном виникає пропозиція доларів — крива UT (США може імпортувати як товар 2, так і товар 1). Загальна пропозиція валюти США — сума пропозицій у результаті імпорту товару 1 (SS') та товару 2 (UT). При $\frac{P_1}{P_1} < w$ ($w < OS$) Закордон не імпортує товар 1 і відповідно немає пропозиції доларів.

Якщо відрізок OU на рис. 3.6 представляє цінове відношення $\frac{P_2}{P_2}$, що має місце за автаркії, то за валютного курсу $w = OU$ попит нашої країни на імпорт (водночас і на валюту) дорівнює нулю. Отже, коли валютний курс w вищий від початкового цінового відношення OU , то країна I (Україна) не імпортуватиме більше товару 2. Таким чином, попит на валюту має верхню межу, яка визначається відношенням автаркійних цін. За валютного курсу $w > OU$ країна I мала б порівняльну цінову перевагу для товару 2; тому за кордоном були б попит на нашу валюту і пропозиція доларів (пунктирна крива UT). Валютний курс $w > OU$ означав би, що Закордон прагне імпортувати як товар 2, так і товар 1. Цю загальну пропозицію валюти Закордону отримуємо шляхом горизонтального додавання кривих SS' (пропозиція

валюти Закордону як результат імпорту товару 1) і UT (пропозиція валюти Закордону як результат імпорту товару 2).

За заданих цін на товари до торгівлі Закордон імпортує товар 1. Коли валютний курс настільки зростає, що відношення цін $\frac{P_1^*}{P_1} < w$, то країна II (США) не імпортуватиме більше товар 1. Нехай відношення цін $\frac{P_1^*}{P_1}$ задане відрізком OS . Якщо валютний курс w опускається нижче OS , то попит Закордону на імпорт зникає. Закордон у такому випадку не продає валюту. Отже, крива пропозиції валюти досягає нижньої межі OS , яку визначають відношенням цін товару 1 $\left(\frac{P_1^*}{P_1}\right)$ у національних валютах до торгівлі.

На рис. 3.6 представлена вихідна ситуація до торгівлі $\frac{P_2^*}{P_2} > \frac{P_1^*}{P_1}$. Аналогічне міркування правильне і для протилежного випадку. Попит на валюту в цьому випадку є результатом попиту Батьківщини на імпортований товар 1; пропозицію валюти отримуємо на основі попиту Закордону на імпортований товар 2.

Твердження щодо наявності певної межі коливання валютного курсу за заданих цін на товари. За заданих цін на товари у вихідній ситуації встановлені також межі, в яких має перебувати валютний курс, якщо інші джерела попиту і пропозиції валюти не беруть до уваги.

3.6. ПОРІВНЯЛЬНІ ЦІНОВІ ПЕРЕВАГИ

Коли валютний курс коливається у межах автаркійних цін, то умова для торгівлі, задана у рівнянні 3.1 (країна I експортує товар 1 та імпортує товар 2), перетворюється у

$$\frac{P_1^*}{P_1} < \frac{P_2^*}{P_2}.$$

Якщо переписати цю умову по-іншому, то отримаємо

$$\frac{P_1^*}{P_1} < \frac{P_2^*}{P_2} \text{ або } \frac{P_2^*}{P_2} > \frac{P_1^*}{P_1}. \quad (3.2)$$

Твердження щодо того, що умовою виходу на світовий ринок є наявність порівняльної цінової переваги. Зовнішню торгівлю здійснюють тоді, коли країна має порівняльні цінові переваги.

Щоб зрозуміти перехід від умови 3.1 до умови 3.2, треба усвідомити, що абсолютні цінові переваги (умова 3.1) визначені шляхом порівняння абсолютних цін на товари, наведених у валюті певної країни (наприклад у грив-

нях). Отже, ці абсолютні ціни товарів мають співмірність (UAH/ME). Якщо записати умову 3.1 з огляду на співмірності, то отримаємо

$$\frac{p_1 [UAH : ME_1]}{p_1^* [USD : ME_1]} < w \left[\frac{UAH}{USD} \right] < \frac{p_2 [UAH : ME_2]}{p_2^* [USD : ME_2]}.$$

На противагу цьому відносні цінові переваги визначені шляхом порівняння цін товарів. Співвідношення цін товарів $\frac{p_1}{p_2}$ вимірюється

$$\left[\frac{UAH : ME_1}{UAH : ME_2} \right] = \left[\frac{ME_2}{ME_1} \right],$$

тобто показує, скільки товару 2 можна отримати за одиницю товару 1.

Якщо записати умову 3.2 з вимірами, вона набуде вигляду

$$\frac{p_1 \left[\frac{ME_2}{ME_1} \right]}{p_2 \left[\frac{ME_2}{ME_1} \right]} < \frac{p_1^* \left[\frac{ME_2}{ME_1} \right]}{p_2^* \left[\frac{ME_2}{ME_1} \right]}.$$

Умова 3.2 стосується випадку, коли товар 1 на Батьківщині порівняно дешевший, тобто за автаркії на Батьківщині за одиницю товару 1 ми отримуємо меншу кількість товару 2, ніж у Закардоні. Іншими словами, за одиницю товару 1 у країні I слід віддати менше товару 2. Це, зокрема, пояснюється тим, що на Батьківщині товар 1 можна виробити з меншими витратами або він не користується надто великим попитом. З іншого боку, умова 3.2 свідчить про те, що товар 2 у Закардоні порівняно дешевий.

Шляхом міркувань ми показали, що абсолютні цінові переваги як умова для торгівлі можна перевести в порівняльні цінові переваги. Розглянемо такий приклад. Нехай за автаркії абсолютні ціни товарів дорівнюють: $p_1 = \frac{1UAH}{ME_1}$, $p_2 = \frac{3UAH}{ME_2}$, $p_1^* = \frac{0,8USD}{ME_1}$ та $p_2^* = \frac{1,8USD}{ME_2}$; тоді порівняльне відношення цін матиме вигляд

$$\frac{1}{3} < \frac{0,8}{1,8},$$

тобто ми очікуємо, що країна I експортує товар 1, а країна II — товар 2. Проте за курсу долара (UAH/USD) 2 : 1 країна I має абсолютну цінову перевагу для обох товарів, а саме: $1 < 0,8 \cdot 2 = 1,6$ для товару 1 і $3 < 1,8 \cdot 2 = 3,6$ для товару 2. Країна I, таким чином, могла б експортувати обидва товари, а це суперечить твердженню про порівняльні цінові переваги.

Щоб не виникла така суперечність за плаваючого валютного курсу, можна міркувати так. Якщо у наведеній вище ситуації обидва товари в країні I дешевші, у США виникає великий попит на гривні. Тобто за заданого курсу вони пропонують значну суму доларів, тоді як попит на валюту дорівнює нулю. Курс долара повинен упасти. Однак тоді американці змушені витратити на гривні більше доларів. Гривня для них подорожчає. За

курсу долара 1,5 : 1 в Україні все ще існує абсолютна цінова перевага для товару 1 ($1 < 1,5 \cdot 0,8 = 1,2$). На противагу цьому в США тепер є абсолютна цінова перевага для товару 2 ($3 > 1,8 \cdot 1,5 = 2,7$). Слід зважати на те, що в цьому прикладі валютний курс w 1,5 : 1 лежить між відносними автаркійними цінами, отже, $\frac{p_1}{p_1^*} = \frac{1}{0,8} < w < \frac{3}{1,8} = \frac{p_2}{p_2^*}$.

Твердження про здатність валютного курсу перетворювати порівняльні цінові переваги в абсолютні. При цьому припускають, що попит країни на валюту залежить лише від її попиту на імпорт.

Припустимо, що в обох країнах однакове співвідношення цін, але одна з них має абсолютні цінові переваги щодо обох товарів. Тоді торгівлю не можна здійснювати. Нехай $p_1 = 1$, $p_2 = 2$; $p_1^* = 0,8$ і $p_2^* = 1,6$. Відносна ціна за автаркії в обох країнах однакова. Батьківщина за умов валютного курсу 2 : 1 експортувала б обидва товари; як наслідок, гривню слід ревальвувати. Ця ревальвація триватиме доти, доки не зникне абсолютна цінова перевага Батьківщини.

Нам удалося звести абсолютні ціни товарів до порівняльних або відносних цінових переваг, які визначають як відношення обсягів товарів. У наступних темах наведена модель, де абсолютні ціни товарів, а водночас і гроші, не відіграють ніякої ролі, тобто ми розглядаємо реальну міжнародну економіку. На противагу цьому в другій частині книги на перший план вийдуть гроші й абсолютні ціни товарів (валютні курси). У цьому випадку йдеться про монетарну міжнародну економіку.

Умова 3.1 — центральна вихідна точка теорії зовнішньої торгівлі. У розділах 4 і 5 зроблена спроба детальніше проаналізувати умову 3.1 і навести кон'юнктуру економічної дійсності, за якої виконується умова для торгівлі.

3.7. ТЕОРІЯ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ ТА РОЗТАШУВАННЯ

Коли країна має порівняльні цінові переваги для товару, то вона експортуватиме цей товар і спеціалізуватиметься на його виробництві. Відносні цінові переваги одночасно визначають, де буде розташоване виробництво. Виробництво здійснюється у країнах, які мають певну цінову перевагу. Якщо в країні є цінова перевага для певного товару, а разом з тим і експортний шанс, то вона має також перевагу в розташуванні. Питання щодо торгових потоків і розташування — це дві нероздільні проблеми: обидва питання вирішуються одночасно. Щодо міжнародного поділу праці, то

його слід розглядати як проблему алокації (розташування), розв'язок якої вимагає інформації щодо торгових потоків і розташування. Отже, розміщення виробництва дає змогу зробити висновок про порівняльні переваги місцевостей.

Відмінності у перевагах розташування можуть зумовити переміщення факторів виробництва. Тоді вони спрямовуються до тих територій, де ці фактори дають високий дохід.

Контрольні запитання і завдання

1. Дайте визначення понять “внутрішня і міжнародна торгівля”, “резидент”, “нерезидент”, “вільна торгівля”, “протекціонізм”, “торгові обмеження”, “автаркія”, “внутрішній”, “національний”, “міжнародний”, “світовий ринки”.
2. Що таке меркантилізм?
3. Розкрийте суть теорії абсолютних переваг Адама Сміта.
4. Як ви розумієте теорію порівняльних переваг.
5. Як ви розумієте теорію взаємного попиту?
6. Обґрунтуйте теорію абсолютних цінових переваг (“дві країни — два товари”).
7. У чому, на вашу думку, полягає відповідність між бажаннями обміну як умова торгівлі?
8. Розкрийте взаємозв'язок валютного курсу та умов торгівлі.
9. Дайте визначення та проаналізуйте суть моделі порівняльних цінових переваг.
10. Як порівняльні цінові переваги вирішують проблему алокації?

Література

1. Бураковський І. Теорія міжнародної торгівлі. — К.: Основи, 2000. — 241 с.
2. Камінський А. Основи міжнародних відносин. — Л.: ЛНУ ім. Івана Франка, 2000.
3. Киреев А.П. Международная экономика: Учеб. пособие для вузов: В 2 ч. — Ч. 2: Международная макроэкономика: открытая экономика и макроэкономическое программирование: Учеб. пособие для вузов. — М., 2001. — 488 с.
4. Кругман П.Р., Обсфельд М. Международная экономика: Теория и политика: Пер. с англ. — М.: Экон. фак. МГУ: ЮНИТИ, 1997.
5. Миклашевская Н.А., Холопов А.В. Международная экономика: Учебник. — М.: МГУ им. М.В. Ломоносова: Дело и Сервис, 1998.

6. *Овчинников Г.П.* Международная экономика: Учеб. пособие. — СПб.: Полиус, 1998.

7. *Рокоча В.* Міжнародна економіка: Навч. посіб. — Кн. 1: Міжнародна торгівля: теорія та політика. — К., 2000. — 320 с.

8. *Рут Ф.Р., Філіпенко А.* Міжнародна торгівля та інвестиції — К.: Основи, 1998. — 743 с.

9. *Сальваторе Д.* Международная экономика: Пер. с англ. — М., 1998.

10. *Холопов А.В.* Теория международной торговли. — М.: Рос. полит. энцикл. (РОССПЭН), 2000. — 80 с.

11. *Salvatore D.* International Economics. — Wiley, 2003.

12. *Siebert H., Lorz O.* Außenwirtschaft. — Stuttgart: UTB, 2006.

13. *Siebert H.* Außenwirtschaft 6, völlig überarb. Aufl. — Stuttgart: G. Fischer, 1994.

Розділ 4

ГІПОТЕЗИ ПОЯСНЕННЯ ОБМІНУ ТОВАРАМИ: ОСНОВНІ МОДЕЛІ ТА ЇХ РОЗШИРЕННЯ

4.1. Теорема Рікардо про порівняльні переваги.

4.2. Фактори, що визначають порівняльні цінові переваги.

4.3. Умови торгівлі за різних співвідношень попиту.

4.4. Умови торгівлі за різних рівнів продуктивності.

Додаток. Параметри ефективності та умови торгівлі.

Для щастя людства досить важливо, щоб наше задоволення зросло завдяки кращому поділові праці, виробництву кожною країною тих товарів, для яких адаптовані її місцезнаходження, клімат та інші природні чи штучні переваги, а також завдяки обміну їх на товари інших країн...

Давід Рікардо

Відносні цінові переваги пов'язані здебільшого з витратами і, як результат, з умовами виробництва. У найпростішому випадку порівняльні цінові переваги зводяться до порівняльних переваг витрат єдиного фактора виробництва. Це — модель Рікардо (підрозділ 4.1). У наступних розділах розглянуто причини порівняльних цінових переваг на прикладі моделі Гекшера — Оліна. У підрозділі 4.2 обговорено визначальні фактори відносних цін за автаркції. Тема завершується вивченням деяких аспектів відмінностей у відносних цінах — відмінностей у попиті (підрозділ 4.3) і загальній продуктивності (підрозділ 4.4).

4.1. ТЕОРЕМА РІКАРДО ПРО ПОРІВНЯЛЬНІ ПЕРЕВАГИ

1. Постановка питання і припущення. У попередній темі було розглянуто твердження англійця Д. Рікардо, який ще в 1817 р. переконливо довів, що міжнародний обмін може відбуватися не тільки за наявності абсолютних цінових переваг, а й у випадку, коли країна не виробляє жодної продукції ефективніше (й, отже, з меншими затратами), ніж інша країна. Ідеї Д. Рікардо отримали в економічній науці назву теорії порівняльних переваг, яка стверджує, що міжнародний обмін можливий і бажаний, якщо

внутрішні альтернативні ціни двох товарів у різних країнах різні, у результаті чого внутрішні співвідношення цін до встановлення торговельних відносин також різні. Зміст **закону порівняльних переваг** можна звести до твердження, що підставою для виникнення і розвитку міжнародної торгівлі може бути тільки різниця у витратах на виробництво товарів незалежно від абсолютної величини цих витрат. Цей закон є подальшим розвитком концепції альтернативної вартості. За спрощених припущень Д. Рікардо зумів звести відносні цінові переваги до виробничих. Для подальшого розгляду і вивчення закону порівняльних переваг доцільно скористатися деякими припущеннями.

Припущення 1 щодо функції виробництва. У спрощеному варіанті припущено, що функції виробництва лінійні, й це виражає незмінність (сталість) альтернативних витрат. Єдиним фактором виробництва в обох країнах є праця. Секторальні способи виробництва в обох країнах різні, що означає наявність відмінностей у продуктивності праці.

Виробничі функції задані у вигляді

$$Q_i = \frac{1}{a_i} A_i \text{ і } Q_i^* = \frac{1}{a_i^*} A_i^* \quad i = 1, 2. \quad (4.1)$$

Константи a_i , a_i^* виражають затрати праці на одиницю продукції у відповідних країнах. В економічній літературі їх називають **коефіцієнтами витрат** або **ресурсними коефіцієнтами**. З формули 4.1 можна вивести, що ці коефіцієнти визначають як $\frac{A_i}{Q_i}$. Виробнича функція (рис. 4.1а) з $\operatorname{tg}\alpha = \frac{1}{a_i}$ обернена до функції витрат $A_i = a_i Q_i$, представленої на рис. 4.1 з $\operatorname{tg}\beta = a_i$. Продуктивність праці визначають: $\frac{1}{a_i} = \frac{Q_i}{A_i}$.

Припущення 2 щодо забезпеченості факторами виробництва. В аналізі знову-таки прийняті варіанти, коли в обох країнах кількість робочої сили або однакова ($\bar{A} = \bar{A}^*$), або різна ($\bar{A} \neq \bar{A}^*$).

Припущення 3 щодо повної зайнятості. Математичне представлення повного використання фактора виробництва “праця” за цією умовою виражається $A_1 + A_2 = \bar{A}$.

Припущення 4 щодо форми ринку. На ринку існує досконала конкуренція. Для неї характерні чотири основні риси: а) багато незалежних фірм виробляють однорідний продукт (отже, окрема фірма не може вплинути на ціну); б) немає юридичних, фінансових, технічних чи інших перешкод для прилучення до галузі; в) є багато незалежних покупців, з яких ніхто не має впливу на ціну; г) кожна фірма повністю обізнана з вартістю та попитом як тепер, так і в майбутньому (економічного ризику та невпевненості не існує, і чисті прибутки є нульовими у довготерміновій рівновазі). Зрештою, головна мета фірм — максимізація прибутку, і кожна з них пристосовується до обсягу виробництва.

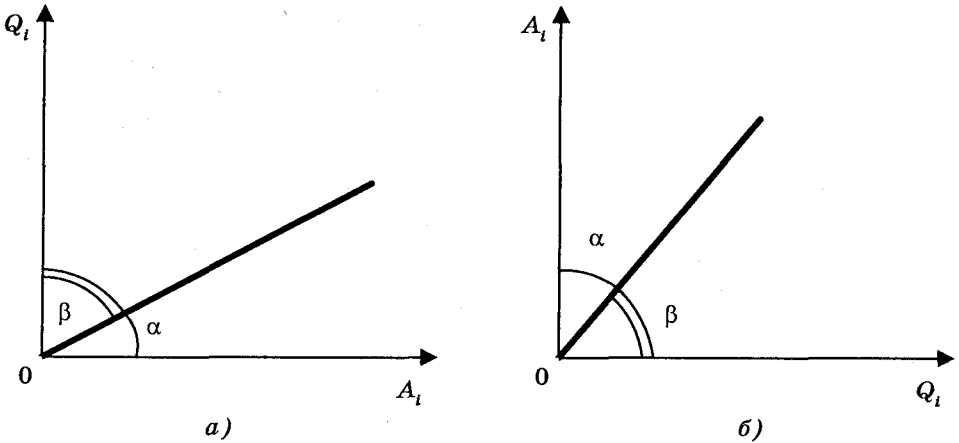

Рис. 4.1. Лінійна функція виробництва і витрат

Функція виробництва відображає зв'язок між вхідними ресурсами до процесу виробництва та результуючим виходом. Виробнича функція (Q_i) залежить лише від витрат праці (A_i), тобто $Q_i = \frac{1}{a_i \cdot A_i}$ і тому є лінійною.

Продуктивність праці: $\frac{1}{a_i} = \frac{Q_i}{A_i} = \operatorname{tg} \alpha$; коефіцієнти витрат праці: $a_i = \frac{A_i}{Q_i} = \operatorname{tg} \beta$.

2. Припущення щодо передумови виникнення міжнародної торгівлі.

Введення в аналіз умови щодо досконалої конкуренції потребує взяття до уваги низки її якісних характеристик. Перш за все за досконалої конкуренції ціни товарів і факторів виробництва для окремої фірми є заданими величинами, а ставка заробітної плати (оплати за одиницю праці) в обох секторах країни ідентична, тобто

$$l_1 = l_2 = l.$$

Оскільки за досконалої конкуренції у довготерміновому періоді прибутку не отримують, ціна одиниці товару 1 задана кількісною величиною затрат праці на одиницю випущеної продукції (коефіцієнтом витрат), помноженою на ставку заробітної плати l на Батьківщині. Звідси

$$p_1 = a_1 l,$$

а для відношення цін товарів до початку торгівлі

$$\frac{p_1}{p_2} = \frac{a_1 l}{a_2 l}.$$

Оскільки l скорочується, умова 3.2 спрощується до

$$\frac{p_1}{p_2} < \frac{p_1^*}{p_2^*} \rightarrow \frac{a_1}{a_2} < \frac{a_1^*}{a_2^*}. \quad (4.2)$$

Твердження щодо доцільності експорту товару за порівняно меншої кількості праці порівняно із Закордоном: країна I (Батьківщина) експортує товар 1, якщо на Батьківщині для його виробництва потрібно затратити порівняно меншу кількість праці. Країна II (Закордон) експортує товар 2, якщо для виробництва цього товару вона затрачає менше праці.

Оскільки коефіцієнт витрат праці (ресурсний коефіцієнт) визначають як $a_i = \frac{A_i}{Q_i}$, він є оберненою величиною до продуктивності праці v_i . З рівняння $a_i = \frac{1}{v_i}$ для рівняння (4.2) отримуємо

$$\frac{v_1}{v_1^*} = \frac{v_2}{v_2^*}. \quad (4.2')$$

3. Альтернативні витрати. Умову 4.2 можна зобразити за допомогою кривої трансформації виробничих потужностей.

Трансформаційна крива — це геометричне місце всіх комбінацій обсягів товарів, які максимально можуть бути вироблені в економіці за наявних технології і факторів виробництва. На кожній із точок цієї кривої можна знайти вирішення проблеми пошуку альтернативної вартості або кількості одиниць продукції, від якої слід відмовитися, щоб виготовити додаткову одиницю іншого товару.

Економічний сенс кривої трансформації виробничих можливостей полягає в урахуванні того, що в кожній економіці ресурси обмежені (перш за все це стосується праці). Водночас завжди є альтернативні варіанти їх використання. Альтернатива, власне кажучи, полягає в тому, що збільшення виробництва одного товару означає часткову відмову від виробництва іншого. Співвідношення ресурсних коефіцієнтів різних товарів певної країни становить **граничну норму трансформації**. Вона характеризує можливості “перетворення” одного товару на інший шляхом переміщення праці з однієї галузі в іншу.

Графічно крива трансформації виробничих можливостей зображена на рис. 4.2 за наявності одного фактора виробництва (праці), який відображений у вигляді прямої лінії. Це пояснюється тим, що альтернативні витрати виробництва певного товару, якщо їх вимірювати в одиницях іншого товару, завжди постійні. Враховуючи, що нахил кривої трансформації визначають співвідношенням коефіцієнтів витрат на альтернативні товари країни, величина якого не залежить від можливих комбінацій обсягів випуску цих товарів, теорему Д. Рікардо часто називають моделлю з **постійними витратами виробництва** (*constant-cost model*).

Зрозуміло, що може виникнути ситуація, за якої виробництво характеризується точками, що лежать у секторі, обмеженому осями координат та кривою трансформації виробничих можливостей. Але такий випадок означатиме, що рівень виробництва нижчий порівняно з потенційними можливостями. Цілком абстрактно можна уявити й інший варіант: ви-

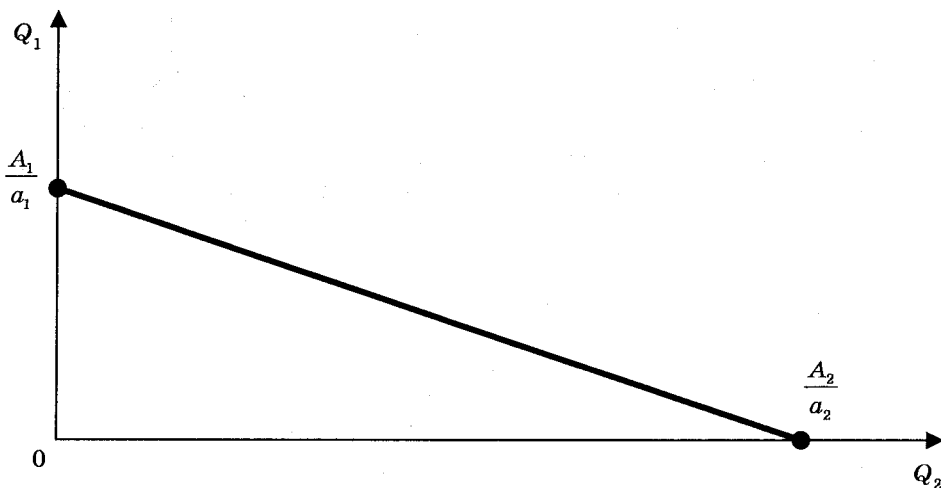

Рис. 4.2. Крива трансформації виробничих потужностей окремої країни

Трансформаційна крива — це геометричне місце всіх комбінацій обсягів товарів, які максимально можуть бути виготовлені за допомогою наявних факторів виробництва. Точки перетину кривої трансформації з осями рівнів виробництва $\left(Q_1 = \frac{A_1}{a_1}; Q_2 = \frac{A_2}{a_2} \right)$ відображають максимально можливий обсяг виробництва товару 1 або 2 за умов повного використання праці відповідно у секторі 1 або 2.

робництво, зображене точкою поза межами цього сектора. Проте в реальному житті досягти таких обсягів випуску обох товарів неможливо внаслідок обмеженості ресурсів (праці).

Розглянемо Батьківщину із заданою кількістю робочої сили $\bar{A}$. Із $A_2 = a_2 Q_2$ та використання фактора виробництва в секторі 1 $A_1 = \bar{A} - A_2$ отримаємо для використання праці в секторі 1

$$A_1 = \bar{A} - a_2 Q_2.$$

Перетворивши рівняння 4.1 для сектора 1 з урахуваннями цього виразу, отримаємо зв'язок між Q_1 та Q_2 — трансформаційну криву

$$Q_1 = \frac{1}{a_1} \bar{A} - \frac{a_2}{a_1} Q_2.$$

Оскільки ресурсні коефіцієнти сталі (у випадку моделі Д. Рікардо), трансформаційна крива є прямою.

Ступінь зростання трансформаційної кривої або гранична норма трансформації $\frac{dQ_1}{dQ_2}$ показує, наскільки слід зменшити виробництво товару 1,

якщо виробництво товару 2 збільшується на безкінечно малу одиницю. Гранична норма трансформації відображає альтернативні витрати. Під ними розуміють витрати “втрачених можливостей”. Альтернативні витрати на виробництво додаткової одиниці товару 2 полягають у відмові від виробництва певної кількості товару 1. У моделі Д. Рікардо гранична норма трансформації задана

$$\frac{dQ_1}{dQ_2} = -\frac{a_2}{a_1}.$$

Підстановкою цього виразу для граничної норми трансформації у вираз 4.2 отримуємо альтернативне формулювання передумови торгівлі

$$\left| \frac{dQ_2}{dQ_1} \right| < \left| \frac{dQ_2^*}{dQ_1^*} \right|.$$

Цю умову можна представити графічно порівнянням двох кутів на рис. 4.3 $\text{tg} \alpha < \text{tg} \alpha^*$.

Твердження щодо доцільності експорту товару за сприятливіших альтернативних витрат на його виробництво до торгівлі: країна I (Батьківщина) експортує товар 1, коли вона до торгівлі при виробництві додаткової одиниці товару 1 змушена відмовитися від порівняно меншої кількості товару 2, ніж країна II (Закордон), отже, коли в неї сприятливіші альтернативні витрати для товару 1 до торгівлі.

4. Числовий приклад. Для розуміння цього твердження варто звернутися до числового прикладу. Нехай коефіцієнти витрат задані табл. 4.1.

Таблиця 4.1. Коефіцієнти витрат

Країна	1	2	Відношення цін $p_1 : p_2$ до початку торгівлі
I	0,3	1,2	1 : 4
II	0,2	0,4	1 : 2

Зверніть увагу, що країні II (Закордону) для виробництва одиниці обох товарів потрібно залучити набагато менше праці, тому за наявної кількості трудових ресурсів обидва товари можна виробляти з більшою вигодою. І все ж торгівля здійснюється. Умова для цього

$$\frac{0,3}{1,2} < \frac{0,2}{0,4}$$

виконана, тобто країна I експортує товар 1, а країна II — товар 2. За ідентичного обсягу факторів виробництва у кількості 18 одиниць праці трансформаційні криві в обох економіках мають вигляд

$$Q_1 = \frac{18}{0,3} - \frac{1,2}{0,3} Q_2 \text{ і } Q_1^* = \frac{18}{0,2} - \frac{0,4}{0,2} Q_2^*.$$

Ці трансформаційні криві зображені на рис. 4.3.

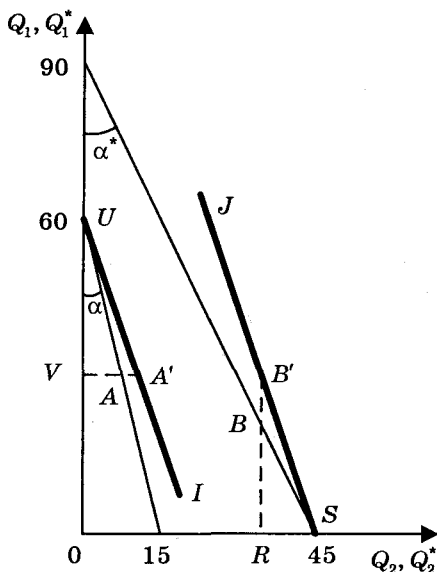

Рис. 4.3. Криві трансформації, можливості споживання і трикутник торгівлі

Батьківщина має перевагу і повністю спеціалізується на виробництві товару 1. Закордон має перевагу і спеціалізується на виробництві товару 2. У результаті розширюються можливості виробництва та споживання в обох країнах. На рисунку зображені криві трансформації Батьківщини і Закордону. В умовах автаркії точки A і B відображають рівень виробництва і споживання відповідно на Батьківщині й у Закордоні. Проте в умовах вільної торгівлі точки U і S відображають рівень виробництва, а точки A' і B' — рівень споживання на Батьківщині й у Закордоні. У результаті спеціалізації на Батьківщині зросли обсяги виробництва товару 1 ($OU > OV$) та споживання товару 2 ($VA' > VA$), а Закордон збільшив обсяг виробництва товару 2 ($OS > OR$) та обсяг споживання товару 1 ($RB' > RB$). Батьківщина експортує, а Закордон імпортує товар 1 ($VU = RB'$), і навпаки, Батьківщина імпортує, а Закордон експортує товар 2 ($RS = VA'$), тому $\Delta UVA' = \Delta B'RS$.

5. Прибутки від зовнішньої торгівлі. Після впровадження торгівлі на світовому ринку для обох країн настане єдине цінове співвідношення, оскільки відповідно до припущення немає жодних торгових перешкод. Цінове співвідношення на світовому ринку має перебувати в межах цінових співвідношень до торгівлі. У подальшому припущено, що нове співвідношення цін становить $1 : 3$.

У цьому прикладі країна I в умовах автаркії має відмовитися від чотирьох одиниць товару 1 на користь одиниці товару 2, а після започаткування торгівлі — лише від трьох одиниць. Пряма UI відображає мінове співвід-

ношення після впровадження торгівлі й визначає максимальну споживчу можливість країни I, коли вона спеціалізується тільки на товарі 1 й імпортує товар 2. Крива SJ показує максимальну споживчу можливість країни II, коли вона спеціалізується на товарі 2. До впровадження торгівлі із Закордоном можна було виробляти замість одиниці товару 2 дві одиниці товару 1 завдяки наявному використанню факторів виробництва, а в результаті міжнародної торгівлі — три одиниці.

Твердження щодо забезпечення зовнішньої торгівлі: у результаті перевищення рівня споживання меж виробничих можливостей через зовнішню торгівлю країна може досягти рівня споживання, який перебуває за межами її виробничих можливостей. Отже, зовнішня торгівля приносить користь для добробуту.

6. Вигоди для малої країни. Вигоди для добробуту країни за заданого попиту тим більші, чим значніша різниця між співвідношенням цін після торгівлі та співвідношенням цін за автаркії. Оскільки відношення цін після започаткування торгівлі у малій країні зміниться більше, ніж у великій, можна очікувати і відповідних вигод у кожній із них.

Твердження щодо більших можливостей малої країни порівняно з великою для підвищення добробуту завдяки зовнішній торгівлі: вигоди від зовнішньої торгівлі для добробуту в малій країні більші, ніж у великій.

7. Процеси адаптації. Рис. 4.3 дає змогу зробити перше твердження щодо процесів адаптації після започаткування торгівлі. Припустимо, до торгівлі рівень виробництва і споживання у країні I перебуває у точці A , а в країні II — у точці B . Батьківщина спеціалізується на виробництві товару 1, і обсяг її виробництва позначено точкою U . Нехай нова точка споживання (витрат) буде A' . Точки споживання і виробництва розходяться. Обсяг UV товару 1 експортується, а обсяг VA' товару 2 імпортується. Трикутник UVA' називається також **трикутником торгівлі**.

Закордон спеціалізується на виробництві товару 2 й експортує обсяг RS товару 2, який відповідає імпорту країни I. Країна II імпортує RB' , тобто обсяг експорту країни I. Трикутник торгівлі Закордону — SRB' .

Твердження щодо спеціалізації на виробництві товару, який характеризується порівняльними перевагами у витратах: після відкриття кордонів країни повністю спеціалізуються на виробництві того товару, для якого в них є порівняльна перевага у витратах (однак це має інший вигляд у випадку, коли країна велика (див. нижче)).

Зрештою, на рис. 4.3 можна також побачити, що теорема Рікардо про порівняльні витрати діє і тоді, коли в обох країнах неоднакова забезпеченість факторами виробництва. Забезпеченість факторами виробництва не впливає на ступінь зростання трансформаційних кривих.

8. Рівновага. Можливі плани обміну в обох економіках (експорт₁ = імпорт₁*) показано на рис. 4.3. Тобто їх реалізація не гарантована при кожному довільному реальному мінновому співвідношенні. Відносна ціна

має бути встановлена так, щоб існувала консистенція кількості. Це означає, що на ринку експорту-імпорту панує рівновага, отже, на світовому ринку плани виробників відповідають планам споживачів. Іншими словами, можна уявити собі відносну ціну, за якої Батьківщина пропонує на експорт більше товарів, ніж Закордон має намір купити за такого співвідношення цін. За яких відносин обміну існує ця кількісна консистенція буде пояснено у розділі 10 при визначенні “відносин обміну”. Щодо рис. 4.3 вимога консистенції означає, що торгові трикутники в обох країнах є ідентичними.

9. Абсолютні цінові переваги проти відносних. У цьому числовому прикладі наведений, на перший погляд, вражаючий випадок, коли країна II (Закордон) має абсолютну перевагу у витратах при виробництві обох товарів, оскільки може виробляти обидва товари з меншими затратами праці. І все ж, незважаючи на абсолютні переваги країни у виробництві обох товарів, міжнародний обмін здійснюють, якщо є порівняльні відмінності у витратах.

Таке судження про важливість порівняльних витрат часто незрозуміле студентам. Вони висувають контраргументи, вважаючи, що, наприклад, агент у сфері зовнішньої торгівлі відповідно до своїх ресурсів орієнтується не на порівняльні, а на абсолютні цінові різниці. Що можна про це сказати?

Уявімо, що країна II має абсолютну перевагу в обох товарах. Надалі припустимо, що ставка заробітної плати в обох країнах є ідентичною. Цінова перевага залежить від наявного обмінного курсу у вихідній ситуації. Уявімо, що встановлений державою обмінний курс не шкодить абсолютній перевазі у витратах країни II для обох товарів, наприклад, 1 : 1. У цій ситуації в країні I (Україні) формуватиметься попит на обидва товари країни II (США). У свою чергу, попит країни I на товари країни II приводитиме до збільшення попиту на іноземну валюту. Валюта країни II стане дорожчою для країни I. Обмінний курс, визначений на одиницю валюти країни II (доларовий курс), зросте. У результаті підвищеного курсу знизиться абсолютна цінова перевага. Одночасно звузиться абсолютна цінова втрата країни I, оскільки внутрішні продукти стануть дешевшими для Закордону в результаті зміни курсу. За умов зростання курсу долара до 1,6 : 1 країна I отримує абсолютну цінову перевагу при товарі 1 ($0,3 < 0,2 \times 1,6 = 0,32$), а країна II має абсолютну цінову перевагу при товарі 2 ($1,2 > 0,4 \cdot 1,6 = 0,64$) і т. д.

Твердження щодо того, що за відсутності абсолютних цінових переваг, але наявності порівняльної цінової переваги хоча б за одним із товарів механізм обмінного курсу трансформує її в абсолютну цінову перевагу: коли у вихідному положенні за заданого обмінного курсу є абсолютна цінова перевага за двома товарами для країни II, а на Батьківщині існує порівняльна цінова перевага для одного з двох товарів, то механізм обмінного курсу “попиклується” про те, щоб трансформувати цю порівняльну цінову перевагу в абсолютну.

Крива UI відображає нове мінове співвідношення після впровадження торгівлі (як і на рис. 4.3). Ця крива сигналізує, що обидві країни після повної спеціалізації можуть досягти рівня споживання, що лежить поза межами кривої їх виробничих можливостей. Трикутник UVD' позначає трикутник торгівлі.

11. Велика країна. Під час аналізу взаємозв'язку між великою та малою країнами (США — Люксембург, Україна — Естонія) беруть до уваги співвідношення обсягів. Це пояснюється тим, що велика країна з автаркійним ціновим співвідношенням має домінуючий вплив на співвідношення цін на світовому ринку, адже мала країна за повної спеціалізації може експортувати чи імпортувати тільки відносно малі обсяги. Чим більша країна, тим ближче до світового цінового співвідношення лежить автаркійне цінове співвідношення. Проблема в тому, що в торгівлі товарами з дуже малою країною велика країна на практиці несуттєво виграє.

Треба мати на увазі, що при порівнянні країн враховують не тільки їх розміри, а й виробничі можливості. Приміром, Туркменистан можна вважати малою країною за населенням порівняно з Україною, але у видобутку газу спостерігається інше співвідношення: Туркменистан є великою газовою країною.

12. Обмеження спеціалізації. За допомогою моделі Рікардо можна розглядати також проблему втручання у світову торгівлю. Деякі випадки цього наведено на рис. 4.5, 4.6.

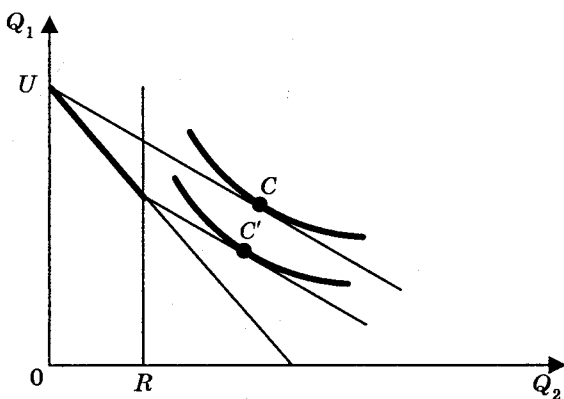
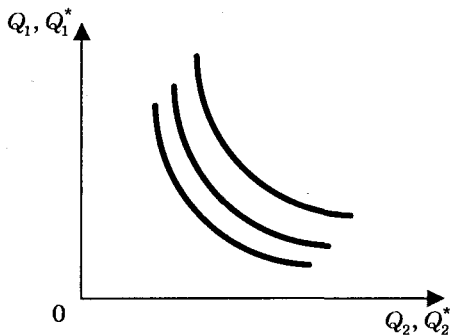

Рис. 4.5. Обмеження торгівлі

За умов повної спеціалізації на виробництві товару 1 (точка U), країна досягає рівня споживання у точці C . Якщо дії держави перешкоджають повній спеціалізації, наприклад, точкою виробництва є точка P (країна продукує OR товару 2), то рівень споживання перебуватиме у точці C' . Отже, точка C — вище, ніж точка C' щодо початку координат, тобто відповідає вищому рівню корисності.

Рис. 4.7. Крива байдужості

Споживчі уподобання графічно можна зобразити, користуючись кривими байдужості, які відображають усі комбінації ринкових кошків товарів, що пропонують однаковий рівень задоволення потреб споживача. За допомогою серії кривих байдужості, кожна з яких має числовий показник, можна зобразити функцію корисності.

приділив значну увагу І. Бураковський. Він визначив чотири риси кривої байдужості, що є суттєвими для міжнародної економіки.

По-перше, всі криві байдужості мають спадаючу форму зліва направо. По-друге, крива байдужості завжди опукла щодо початку координат. Її нахил — це пропорція, в якій споживачі збільшуватимуть використання одного продукту, відмовляючись від споживання іншого. Ця пропорція називається **граничною нормою заміщення**. Опукла форма кривої означає, що в різних її точках величина граничної норми заміщення буде різною. Чим більше товару 1 (і менше товару 2) споживають, тим дорожчим стає товар 2 щодо товару 1. Цей феномен можна охарактеризувати так: рухаючись уздовж кривої байдужості зліва направо, споживачеві для компенсації зменшення споживання товару 2 необхідно нарощувати споживання товару 1. По-третє, криві байдужості ніколи не перетинаються. Це означає, що рівень споживання товарів 1 і 2 визначають точкою, яка може лежати лише на одній кривій байдужості. Споживчий набір, що складається з певних кількостей двох товарів, відповідає лише одному рівневі корисності. Цим зумовлена і четверта риса кривої байдужості: чим вище щодо початку координат вона перебуває, тим вищому рівневі корисності відповідає.

13. Імпортне мито. Рис. 4.6 пояснює вплив імпортного мита країни І на ситуацію в торгівлі. Точка С характеризує ситуацію вільної торгівлі. Уявімо собі випадок малої країни, тобто тоді, коли країна не може впливати на рівень співвідношення цін p на світовому ринку. Імпортне мито впливає так, що для внутрішнього споживача ціна імпортованого товару 2 дорожчає.

Тут має місце розподіл ціни між світовою та національною цінами. Це важливе для внутрішнього попиту цінове співвідношення $\bar{p} = \frac{P_1}{P_2}$ спадає. Внаслідок імпортного мита внутрішня економіка має нижчий рівень корисності (точка C').

На рис. 4.6 відстань DC' відображає кількість імпорту, EC' — це митні збори. Ставка мита становить $\frac{EC'}{DE}$.

Варто взяти до уваги, що точку споживання C' визначають тим, що гранична норма заміщення дорівнює ціновому співвідношенню всередині країни $\bar{p}$. Батьківщина обмінює на світовому ринку обсяг товарів UD (експорт товару 1) на DC' (імпорт товару 2). У країні I діє цінове співвідношення $\bar{p} = \frac{DE}{UD}$.

На наведеному рисунку зображено, що країна повністю спеціалізується на виробництві товару 1 (точка U). Це впливає з того, що за співвідношення цін $\bar{p}$ спеціалізація внутрішнього виробника є економічно вигідною. Якщо імпортне мито надто високе, то спеціалізація у виробництві зменшуватиметься. Коли імпортне мито щоразу збільшується, точка споживання C' наближається до автаркійного рівня (не позначено). Пряма $\bar{p}$ тоді є крутішою.

Рис. 4.6 спрощений у тому плані, що наступний ефект неможливо спостерігати: якщо країна не є малою, то внаслідок її малого попиту на товар 2 у результаті мита знижується його світова ціна (на рисунку не зображено). Цьому ефектові можна запобігти за допомогою припущення щодо малої країни. Мала країна не впливає на світове співвідношення цін $\frac{P_1}{P_2}$.

14. Контингент імпортних товарів. На рис. 4.6 також зображено вплив імпортної квоти на ситуацію в торгівлі. Максимально допустима величина імпорту $DC' = MN$ не впливає у випадку малої країни на співвідношення цін на світовому ринку $\frac{P_1}{P_2}$. Проте торговий трикутник за заданого співвідношення цін на світовому ринку обмежується внаслідок квоти до $UDC' = KMN$. Пряма $C'H$ виникає внаслідок пересування обмеженого торгового трикутника вздовж кривої трансформації. Замість точки C країна досягає тільки точки C' . Точка C' характеризується тим, що, по-перше, здійснюється обмеження імпорту, по-друге, внутрішнє цінове співвідношення $\bar{p}$ є дотичним до кривої байдужості, отже, внутрішнє цінове співвідношення дорівнює граничній ставці заміщення, і, зрештою, внутрішнє цінове співвідношення після підвищення квоти лежить між ціновим співвідношенням автаркії та ціновим співвідношенням на світовому ринку за вільної торгівлі (порівняйте з викладом розділу 14).

15. Значення відносних цінових переваг стає зрозумілим з того, що експортний сектор може втратити свої цінові переваги без погіршення його продуктивності. Нехай сектор 1 є експортним сектором Батьківщини. Підвищення продуктивності Закордону в секторі 1 може зруйнувати відносні цінові переваги вітчизняного сектору, і товар 1 може стати імпортованим. Аналогічно технічний прогрес у вітчизняному секторі 2 внаслідок субституціоналізму імпорту може усунути відносну цінову перевагу сектору 1. Сектор тільки тоді може залишатися конкурентоспроможним, коли утримує свою відносну позицію.

4.2. ФАКТОРИ, ЩО ВИЗНАЧАЮТЬ ПОРІВНЯЛЬНІ ЦІНОВІ ПЕРЕВАГИ

Зовнішню торгівлю здійснюють, коли в умовах автаркії є різниці у відносних цінах, тобто сектор Батьківщини та сектор Закордону за різних видів товарів мають цінові переваги. У моделі Рікардо цінові переваги в простому випадку одного виробничого фактора та лінійної виробничої функції зводяться до відмінностей у продуктивності праці. Надалі ми відмовимося від цих припущень, особливо від посилання на прямолінійну функцію виробництва і працю як єдиний фактор виробництва. Від яких факторів залежать тоді відносні (порівняльні) цінові переваги? Щоб відповісти на це запитання, важливо знати, якими факторами визначають ціни в ситуації автаркії.

4.2.1. Відносні ціни в умовах автаркії

Відносні ціни в умовах автаркії залежать від низки факторів, таких як, скажімо, економіко-політичні заходи держави. У цьому розділі основна увага приділятиметься умовам виробництва та попиту.

Припущення 1 щодо впливу виробничої функції на автаркійні ціни. Класична і неокласична теорії розглядають виробництво кожного окремого товару як функцію кількох різних факторів виробництва. У макроекономічному варіанті цієї теорії припускають, що реальний соціальний продукт народного господарства є функцією кількох факторів виробництва, які вводять на визначеному технічному рівні. При цьому вважають, що найважливішими факторами виробництва є праця, капітал, земля і техніка.

Розгляд впливу виробничої функції на відносні ціни в умовах автаркії буде обмежений факторами праці й капіталу. Враховують також, що

виробнича функція є субституціональною та лінійно-гомогенною. Вона характеризується позитивною, хоч і спадною, граничною продуктивністю.

Виробнича функція має вигляд

$$Q_i = F_i(A_i, K_i) \text{ для } i = 1, 2, \quad (4.3)$$

де Q_i — випуск продукції, A_i — застосування праці, K_i — використання капіталу в секторі i .

Прикладом виробничої функції є функція Кобба — Дугласа.

Припущення 2 щодо забезпеченості факторами. Забезпеченість факторами праці та капіталу є заданою, а їх сукупна економічна пропозиція залежна від цін на фактори.

Припущення 3 щодо повної зайнятості. Виробничі фактори повністю залучені, тобто діють рівності

$$A_1 + A_2 = \bar{A} \text{ та } K_1 + K_2 = \bar{K}.$$

За заданої технології виробництва і забезпеченості факторами крива трансформації є визначеною. Ця крива дає змогу згідно з припущеннями 2 та 3 за допомогою так званого ящика Еджуорта (*Edgeworth-Box*) отримати від неї похідну. На рисунках 4.8а та 4.8б зображені виробничі ізокванти секторів 1 та 2 у площині $A - K$. Задані фактори виробництва $\bar{A}$ та $\bar{K}$.

Через поворот системи ізоквант сектора 2 на 180 градусів ми отримуємо так званий “ящик Еджуорта” (рис. 4.8а), виміри якого відображають забезпеченість країни факторами. Стан вихідної точки системи ізоквант сектора 2 (O_2) встановлено через забезпеченість факторами.

Геометричне місце всіх точок дотику виробничих ізоквант називається кривою ефективності. Крива ефективності $O_1 D F O_2$ визначає максимальну можливість виробництва товару 1 при заздалегідь заданих обсягах товару 2. Кожна точка кривої ефективності показує будь-який вектор випуску (Q_1, Q_2) . У точці O_1 виготовляють нульовий обсяг товару 1. Усі фактори застосовують для виробництва товару 2. Точка D характеризує вектор випуску (d, v) , а точка F — набір товарів (f, u) . У точці O_2 виготовляють лише товар 1, а товар 2 не виготовляють. Якщо перенести вектори випуску в площину $Q_1 - Q_2$, то отримуємо криву трансформації (рис. 4.8). Кореспондуючі точки на рис. 4.8в позначені пунктиром. Рух по кривій ефективності від O_1 через D і F до O_2 на рис. 4.8в відповідає рухові по кривій трансформації від O'_1 через D' і F' до O'_2 на рис. 4.9.

Граничну ставку трансформації можна отримати, коли побудувати загальний диференціал від виразу (4.3)

$$dQ_1 = \frac{\partial F_1}{\partial A_1} dA_1 + \frac{\partial F_1}{\partial K_1} dK_1.$$

Для Q_2 , беручи до уваги $dA_2 = -dA_1$ у результаті $\bar{A}$ та $dK_2 = -dK_1$ через $\bar{K}$ отримуємо

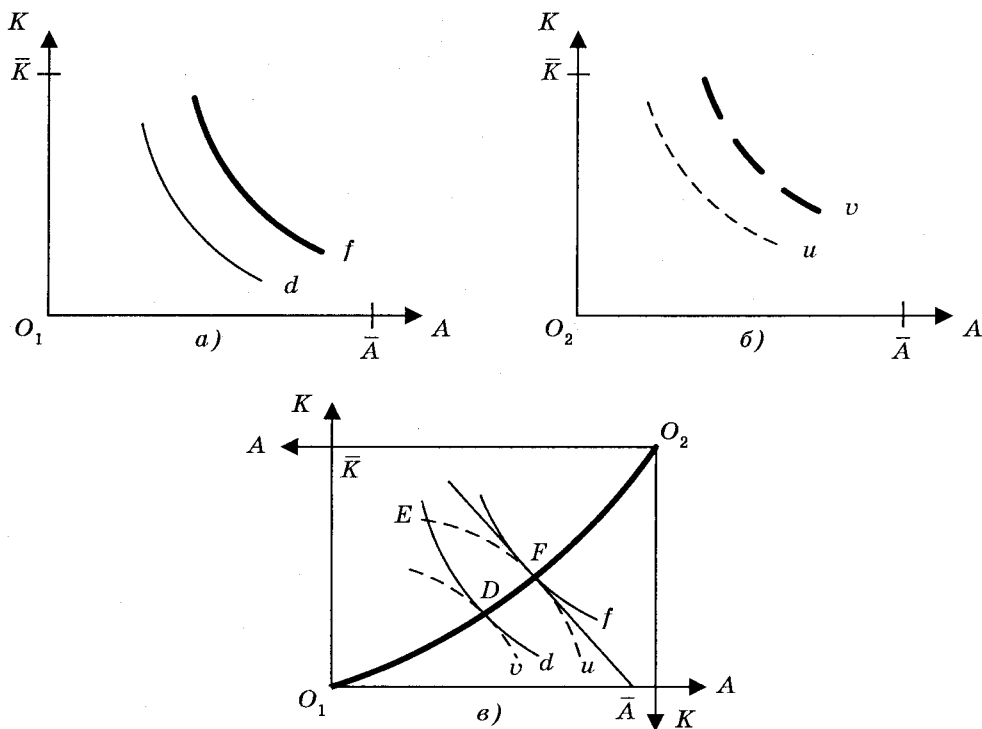

Рис. 4.8. “Ящик Еджуорта”

На рис. 4.8а і 4.8б у площині з двома факторами виробництва — праці (A) і капіталу (K) зображені ізокванти виробництва секторів 1 і 2, що показують різні комбінації вхідних ресурсів (A , K), необхідних країні для виробництва. Набір ізоквант відображає функцію виробництва. Через поворот системи ізоквант сектора 2 на 180° ми отримали на рис. 4.8в “ящик Еджуорта”, в якому відображені ресурси країни використовують ефективно, коли ізокванти, що відповідають двом товарам, дотикаються, тобто у нашому прикладі це будуть точки D і F . Сукупність точок ефективного використання ресурсів утворює криву ефективності $O_1 D F O_2$, точка E буде точкою неефективного використання ресурсів. Тангенс дотичної до виробничих ізоквант на кривій ефективності виражає співвідношення ставки заробітної плати до процентної ставки на капітал, тобто $\operatorname{tg} \beta = \frac{l}{r}$.

$$dQ_2 = - \left(\frac{\partial F_2}{\partial A_2} dA_1 + \frac{\partial F_2}{\partial K_2} dK_1 \right).$$

При цьому граничну ставку трансформації визначають як

$$\frac{dQ_1}{dQ_2} = - \frac{\frac{\partial F_1}{\partial A_1} dA_1 + \frac{\partial F_1}{\partial K_1} dK_1}{\frac{\partial F_2}{\partial A_2} dA_1 + \frac{\partial F_2}{\partial K_2} dK_1}. \quad (4.4)$$

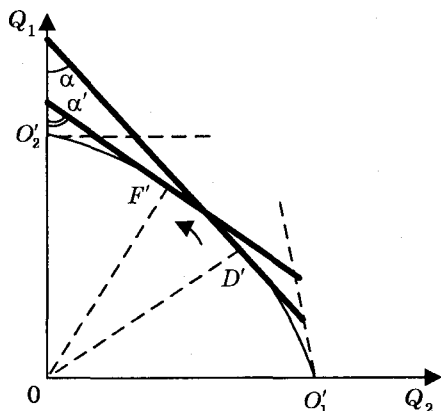

Рис. 4.9. Трансформаційна крива і співвідношення цін на товари

$O_1D'F'O_2$ — трансформаційна крива. Якщо виробництво перебуває у точці D' то $\operatorname{tg}\alpha = \frac{P_1}{P_2}$, коли виробництво переміщується у точку F' , то $\operatorname{tg}\alpha' = \frac{P_1}{P_2}$, тобто $\operatorname{tg}\alpha < \operatorname{tg}\alpha'$ (цінове співвідношення $\frac{P_1}{P_2}$ зростає завдяки тому, що ціна товару 1 підвищується, а товару 2 — спадає, а це призводить до обмеження виробництва товару 2 та переміщення факторів із сектора 2 у сектор 1). Промені, що виходять з початку координат, відображають умови попиту. За умови повної спеціалізації на товарі 1 дотична в точці O_2' показує максимальне цінове співвідношення, а коли країна вироблятиме лише товар 2, то дотична в точці O_1' відображатиме мінімальне цінове співвідношення.

Надалі діє припущення щодо досконалої конкуренції (припущення 4 підрозділу 4.1). Це припущення відображає, що ставка заробітної плати в обох секторах є рівною, тобто $l_1 = l_2 = l$, і що номінальна ставка окупності капіталу також рівна в обох секторах, тобто $r_1 = r_2 = r$. З принципу максимізації прибутку G впливає

$$G_1 = p_1 Q_1 - lA_1 - rK_1 \text{ Max!}$$

За заданих цін на товари та фактори виробництва і заданої виробничої функції для номінальної ставки окупності капіталу (надалі номінальна ставка) в секторі 1

$$r = p_1 \frac{\partial Q_1}{\partial K_1} \quad (4.5)$$

і аналог для процентної ставки сектора 2

$$r = p_2 \frac{\partial Q_2}{\partial K_2}. \quad (4.5')$$

Франсіс Ісідро Еджуорт

(1845—1926)

Франсіс Еджуорт народився 8 лютого 1845 р. у графстві Лонфорд (Ірландія). Після навчання в домашніх умовах вступив у 1862 р. до Триніті-коледжу в Дубліні зі спеціалізацією філософія. Потім переїхав до Оксфорда, де здобув ґрунтовну освіту. Еджуорт був дуже обдарованим, з дивовижною пам'яттю студентом — міг переказувати напам'ять твори Гомера, Мілтона та Вірджила. Кажуть, що на усних екзаменах в Оксфорді він запитував: “Як відповідати, стисло чи в повному обсязі?”. Його півгодинна відповідь, розрахована на другий рівень знань, відповідала першому рівневі.

Згодом Еджуорт самостійно вивчав математику та право і з часом отримав дозвіл на адвокатську практику.

З 1875 по 1880 р. Еджуорт викладав англійську мову та літературу в Лондонському коледжі. В 1891 р. отримав почесне звання професора політекономії в Оксфорді й залишався на цій посаді протягом усієї своєї кар'єри. Крім того, Еджуорт був редактором журналу “Economic Journal” (1890—1911).

Еджуорт відомий сучасним студентам, котрі вивчають економіку, завдяки діаграмі “ящик Еджуорта”, яку інколи називають діаграмою Еджуорта — Боула (на честь професора А.Л. Боула). У 1881 р. у книзі “Математична фізика” (“Mathematical Physics”) Еджуорт уперше сформулював концепцію індиферентної кривої споживання. Його роботи з макроекономічної теорії та математичної економіки здобули широке визнання та високу оцінку.

Він продемонстрував широкі можливості використання математики в економіці, стверджуючи, що математика може допомогти “безпомічним”.

Кажуть, що Еджуорт був дуже освіченою особистістю, уникав розмовної англійської мови і говорив мовою, призначеною, як правило, для книг.

Помер Франсіс Еджуорт 13 лютого 1926 р.

Аналогічний вираз можна отримати для ставки заробітної плати. З рівняння 4.5 знаходимо граничну продуктивність капіталу

$$\frac{\partial Q_1}{\partial K_1} = \frac{\partial F_1}{\partial K_1} = \frac{r}{p_1}.$$

Коли введемо в цю формулу вирази з 4.4, то отримаємо граничну норму трансформації

$$\frac{dQ_1}{dQ_2} = \frac{\frac{l}{p_1} dA_1 + \frac{r}{p_1} dK_1}{\frac{l}{p_2} dA_1 + \frac{r}{p_2} dK_1}.$$

Після спрощення матимемо

$$\frac{dQ_1}{dQ_2} = \frac{p_2}{p_1} \text{ або } -\frac{dQ_2}{dQ_1} = \frac{p_1}{p_2}. \quad (4.6)$$

Гранична норма трансформації дорівнює оберненому від'ємному ціновому співвідношенню. Якщо цінове співвідношення $\frac{P_1}{P_2}$ задане через $\operatorname{tg}\alpha$ на рис. 4.9, то в цьому випадку також є гранична норма трансформації, і рівень виробництва характеризується точкою D' . Коли цінове співвідношення зростає до $\operatorname{tg}\alpha'$, то точка виробництва переміщується з D' до F' . Зростаюче цінове співвідношення $\frac{P_1}{P_2}$ означає, що товар 1 оцінюють вище, а товар 2 — нижче. Система пристосовується до обмеження виробництва товару 2. Це перетворення (зміна секторальної структури) супроводжується переміщенням факторів виробництва із сектора 2 у сектор 1.

На рис. 4.9 припущене спрямування кривої трансформації означає зростання цінового співвідношення $\frac{P_1}{P_2}$, і гранична норма трансформації $\left(\frac{dQ_2}{dQ_1}\right)$ відповідно підвищується. Це означає, що зі зростанням виробництва товару 1 слід відмовлятися від більшої кількості товару 2. Альтернативні витрати для товару 1 зростають. Цінове співвідношення $\frac{P_1}{P_2}$ має вимір

$$\frac{(UAN : ME_1)}{(UAN : ME_2)} = \frac{ME_2}{ME_1} \cdot \left(\frac{dQ_2}{dQ_1}\right).$$

Точка виробництва встановлюється зі співвідношення цін на товари, тобто з умов попиту. Умови попиту зображують у спрощеному вигляді через промінь, що виходить з початку координат. Це — випадок лінійно-обмеженої кривої корисності.

Твердження: відносні ціни в умовах автаркії визначаються умовами виробництва, тобто виробничою функцією і забезпеченістю факторами, умовами попиту.

На рис. 4.9 зображено максимальне та мінімальне цінове співвідношення. Дотична до кривої трансформації у точці O'_2 є максимальним ціновим співвідношенням $\frac{P_1}{P_2}$. Країна повністю спеціалізується на виробництві товару 1. Якщо цінове співвідношення у такій ситуації зростатиме надалі, то виробництво товару 1 не можна буде розширити. Дотична до кривої трансформації у точці O'_1 відображає мінімальне цінове співвідношення $\frac{P_1}{P_2}$ і ситуацію повної спеціалізації з виробництва товару 2.

4.2.2. Огляд відмінностей у порівняльних цінових перевагах

Надалі відносні цінові переваги будь-якої держави будуть наведені в аспекті різноманітних визначальних факторів, і, власне, різноманітних типів виробництва, забезпеченості факторами та умовами попиту. У табл. 4.2 відображені ці три випадки.

Таблиця 4.2. Визначальні фактори порівняльних цінових переваг

Співвідношення попиту	Забезпеченість факторами	Спосіб виробництва
Різне	Ідентична	Ідентичний
Ідентичне	Ідентична	Різний
Ідентичне (або різне)	Різна	Ідентичний

4.3. УМОВИ ТОРГІВЛІ ЗА РІЗНИХ СПІВВІДНОШЕНЬ ПОПИТУ

1. Основна ідея. Формування основ для вигідної торгівлі двох країн не обмежується різницею виробничих можливостей. На товарні ціни може суттєво впливати також попит. Тому варто очікувати, що однією з підстав для міжнародної торгівлі будуть різні співвідношення попиту в обох країнах. Якщо Батьківщина в ситуації автаркії має незначний попит на певний товар, то ціна цього товару порівняно із Закордоном нижча. Малий попит є основою цінових переваг.

Приклади впливу попиту на ціни у міжнародній торгівлі можна спостерігати в будь-якій країні. Цікавий приклад розглядають Ф.Р. Рут і А.С. Філіпенко. В їхньому матеріалі США і Франція мають однакові криві виробничих можливостей, але американські споживачі надають перевагу великій кількості яловичини і невеликій кількості вина, тоді як французькі — навпаки. Це створює основу для вигідної торгівлі, за якої США експортували б вино й імпортували яловичину.

Важливе значення у вивченні умов торгівлі, пов'язаних з попитом, відіграють криві байдужості, які спочатку використовували тільки для характеристики системи смаків та уподобань окремих споживачів. Але в макроекономічному аналізі їх застосовують як **групові** або **суспільні криві байдужості** (*community indifference curve*), що відображають смаки й

уподобання населення країни в агрегованій (узагальненій) формі. Вони нічим не відрізняються від індивідуальних кривих байдужості, проте застосовувати їх треба обережно, оскільки суспільні криві байдужості не показують розподілу доходів, а цей фактор надзвичайно важливий під час аналізу агрегованого попиту.

2. Припущення 1 щодо ідентичності виробничої функції у певному секторі обох країн. Виробнича функція сектора i є ідентичною в обох країнах. Це означає, що $F_i = F_i^*$. Однак між секторними виробничими функціями є різниця, тобто $F_1 \neq F_2$.

Припущення 2 щодо ідентичності забезпеченості факторами. Приймають умову, що забезпеченість факторами є ідентичною в обох країнах. Таке припущення роблять, незважаючи на те, що на практиці воно мало ймовірне. Воно необхідне для абстрагування від інших умов, щоб довести необхідність урахування попиту в будь-якому повному викладі теорії порівняльної переваги.

3. Вплив попиту. З припущень бачимо, що крива ефективності, як і крива трансформації, є ідентичною для обох країн. Виходячи з 4.6 умову 3.2 можна сформулювати так:

$$\left| \frac{dQ_2}{dQ_1} \right| < \left| \frac{dQ_2^*}{dQ_1^*} \right| \text{ або } \text{tg}\alpha < \text{tg}\alpha^*.$$

За ідентичних трансформаційних кривих умова $\text{tg}\alpha < \text{tg}\alpha^*$ виконується тоді, коли $\text{tg}\beta < \text{tg}\beta^*$ (рис. 4.10) або коли за умов автаркії з боку попиту діє закономірність

$$\frac{C_1}{C_2} < \frac{C_1^*}{C_2^*},$$

причому C_1, C_1^* — спожиті обсяги товару 1, а C_2, C_2^* — спожиті обсяги товару 2 на Батьківщині й у Закардоні відповідно.

Товар 1 за ідентичних кривих трансформації є дешевшим у країні I, тоді як попит на цей товар у вихідному стані порівняно менший.

Висновок. За ідентичних умов для виробництва та ідентичної забезпеченості факторами країна експортує той товар, який до впровадження у ній торгівлі користується меншим попитом, ніж за кордоном.

4. Процеси пристосування. На рис. 4.11 точкою D позначено обсяги виробництва товарів на Батьківщині в умовах автаркії; $\text{tg}\alpha$ — це співвідношення цін $\frac{P_1}{P_2}$ за автаркії. У результаті міжнародної торгівлі співвідношення цін на Батьківщині зростає, а водночас і виробництво експортного товару 1. Точка виробництва пересувається до D' . Збільшене цінове співвідношення (пряма TT) характеризує можливість обміну. Y — точка споживання після початку торгівлі, $D'X$ — обсяг імпорту, XY — обсяг експорту країни.

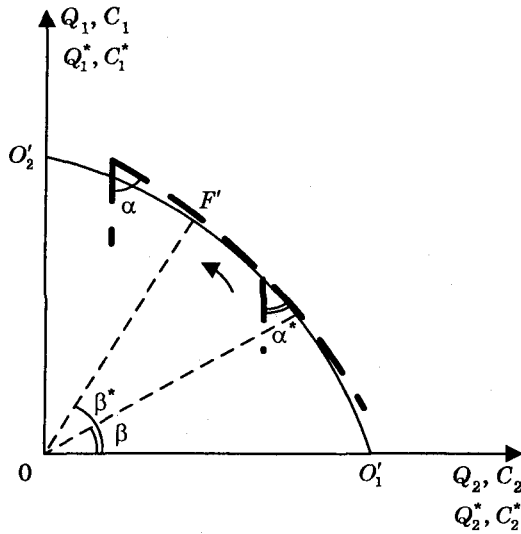

Рис. 4.10. Цінові переваги і різниці у політиці

Батьківщина і Закордон мають ідентичні умови для виробництва й однакою забезпеченість факторами, але у них різні умови попиту $\text{tg}\beta < \text{tg}\beta^*$. Точка D' характеризує рівень виробництва Батьківщини $\left(\text{tg}\alpha = \left|\frac{dQ_2}{dQ_1}\right|\right)$, а точка F' — Закордону $\left(\text{tg}\alpha^* = \left|\frac{dQ_2^*}{dQ_1^*}\right|\right)$ тобто $\text{tg}\alpha < \text{tg}\alpha^*$. За умов автаркції $\text{tg}\beta = \frac{C_1}{C_2}$, $\text{tg}\beta^* = \frac{C_1^*}{C_2^*}$ тобто $\text{tg}\beta < \text{tg}\beta^*$. Отже, Батьківщина буде мати менший попит на товар 1, ніж Закордон, а товар 2 характеризуватиметься більшим попитом у Закордоні порівняно з Батьківщиною. Відповідно до умови $\left|\frac{dQ_2}{dQ_1}\right| < \left|\frac{dQ_2^*}{dQ_1^*}\right|$ Батьківщина експортує товар 1, а Закордон — товар 2, тобто країна експортує той товар, який до початку торгівлі у ній користувався меншим попитом, ніж у Закордоні.

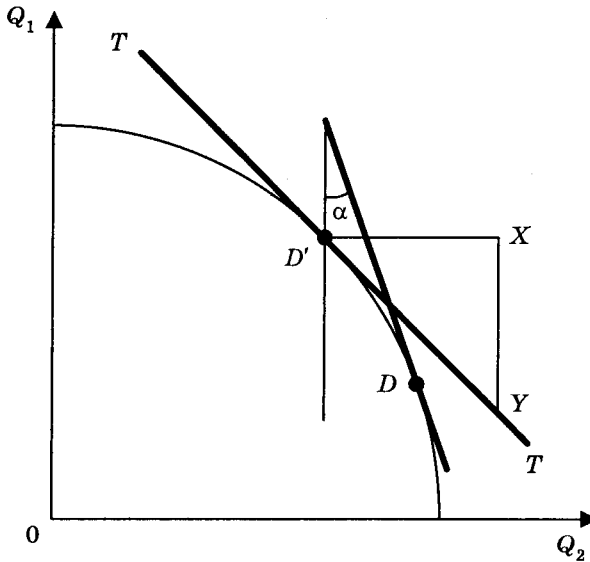

Рис. 4.11. Процеси пристосування до торгівлі

Точка D відображає рівень виробництва і споживання в країні за умов автаркії $\left(\frac{P_1}{P_2} = \text{tg}\alpha\right)$. Після запровадження зовнішньої торгівлі виробництво переходить у точку D' , а споживання — у точку Y , цінове співвідношення зростає (TT), країна експортує XY товару 1 та імпортує $D'X$ товару 2.

4.4. УМОВИ ТОРГІВЛІ ЗА РІЗНИХ РІВНІВ ПРОДУКТИВНОСТІ

1. Основна ідея. Відносні цінові переваги можна обґрунтувати з погляду продуктивності. Для випадку обмежених виробничих функцій і єдиного виробничого фактора праці ми це подали в моделі Д. Рікардо. Можливою формою прояву переваги продуктивності є відмінності в неоднаковій виробничій ефективності факторів. Зрештою, можна уявити, що виробничий процес певного сектору має високий технічний рівень. Надалі візьмемо за умову такий випадок: коли у двох країнах однакові співвідношення попиту й однакова забезпеченість факторами, то країна матиме порівняльні цінові переваги для того товару, при виробництві якого вона досягає вищого технічного рівня.

2. Припущення 1 щодо дії виробничої функції. Виробничі фактори в обох країнах — праця і капітал. Виробнича функція є субституціональною і лінійно-гомогенною, яка в обох країнах відрізняється параметром ефективності.

Відмінність у параметрі ефективності означає, що фактори виробництва в обох країнах мають різну продуктивність. Параметр ефективності визначають через λ , тому функція виробництва Батьківщини має вигляд

$$Q_i = \lambda_i F_i(A_i, K_i) \text{ з } \lambda_i \geq 1. \quad (4.7)$$

Для Закордону діє аналогічна функція, де $F_i = F_i^*$ і $\lambda_i \neq \lambda_i^*$ та $\lambda_i^* \geq 1$.

Припущення 2 щодо забезпеченості факторами. Обидві країни мають однакову забезпеченість капіталом та робочою силою.

У цьому випадку виникає питання, як може виражатись умова для торгівлі відповідно до (3.2) за допомогою інших змінних та кон'юнктури. Цю умову можна вивести за допомогою кривої трансформації. Одночасно необхідно врахувати припущення 4 розділу 4.1 стосовно того, що формою ринку є досконала конкуренція.

3. Доведення. За умови, що $\lambda_i, \lambda_i^* = 1$, обидві країни мають однакову криву трансформації. Якщо рівень виробництва перебуває у точці Z , то обидві країни мають однакову граничну норму трансформації. Коли параметр ефективності λ_i та $\lambda_i^* > 1$, то крива трансформації переміщується для обох країн управо. Максимально можливий обсяг виробництва товару 1, позначений на рис. 4.12 точкою T , у країні I буде переміщуватися на величину фактора λ_1 та у країні II — на величину фактора λ_1^* . Точка T' (максимальний обсяг виробництва товару 2 при $Q_1 = 0$) переміщується на величину фактора λ_2 всередині країни I та фактора λ_2^* — у країні II. AA' — трансформаційна крива всередині Батьківщини, BB' — крива Закордону, беручи до уваги параметри ефективності.

Як припущення ми розглядаємо випадок, коли є абсолютні переваги в параметрах ефективності й $\lambda_1 > \lambda_1^*$ та $\lambda_2 > \lambda_2^*$. У цьому випадку точка максимального обсягу виробництва товару 1 на Батьківщині зміщується більшою мірою, ніж точка максимального виробництва для товару 2. І навпаки, щодо Закордону більше зміщується точка максимального обсягу виробництва товару 2, ніж товару 1.

Однак для порівняльних цінових переваг не є необхідною абсолютна перевага в ефективності. Вистачає відносних переваг ефективності. Коли зміщення кривої трансформації для товару 1 на Батьківщині є більшим, ніж у Закордоні, а для товару 2 — навпаки, то країна I отримує нижчу граничну норму трансформації $\left(\frac{dQ_2}{dQ_1} \right)$. Ця тенденція у зміщенні кривої трансформації обґрунтовує за ідентичних умов попиту порівняльні цінові переваги для Батьківщини щодо товару 1.

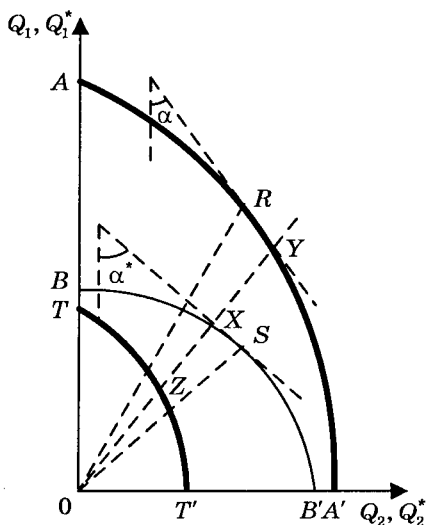

Рис. 4.12. Цінові переваги і різниці у продуктивності

Обидві країни характеризуються й однаковими співвідношенням попиту та забезпеченістю факторами, проте між ними є відмінність у параметрах ефективності використання ресурсів (λ). TT' — крива трансформації Батьківщини і Загордону. Точка Z характеризує однакову граничну норму трансформації на Батьківщині й у Загордоні. Точка T (максимальний обсяг виробництва товару 1) на Батьківщині пересувається на λ_1 (точка A), у Загордоні — на λ_1^* (точка B). Точка T' (максимальний обсяг виробництва товару 2) пересувається на Батьківщині на λ_2 (точка A'), у Загордоні — на λ_2^* (точка B'). У результаті AA' буде трансформаційною кривою Батьківщини, BB' — Загордону. Отже, на Батьківщині гранична норма трансформації нижча, ніж у Загордоні $\left| \frac{dQ_2}{dQ_1} \right|$ (точка R) < $\left| \frac{dQ_2^*}{dQ_1^*} \right|$ (точка S), $\text{tg}\alpha < \text{tg}\alpha^*$, і тому Батьківщина завдяки вищому параметрові ефективності має відносну цінову перевагу для товару 1, а Загордон — для товару 2.

4. Параметри ефективності та умови для торгівлі. У додатку показано, що умови для торгівлі 3.2 можна розписати як

$$\frac{\lambda_2}{\lambda_2^*} < \frac{\lambda_1}{\lambda_1^*} \rightarrow \frac{P_1}{P_2} < \frac{P_1^*}{P_2^*} \leftrightarrow \text{tg}\alpha < \text{tg}\alpha^*.$$

Країна I на основі її порівняно вищого параметра ефективності має відносну цінову перевагу для товару 1. На рис. 4.12 це пояснено тим, що $\text{tg}\alpha < \text{tg}\alpha^*$.

Параметри ефективності та умови торгівлі

1. **Загальна продуктивність факторів і гранична норма трансформації.** Оскільки за основу беруть виробничі функції 4.7, то для граничної норми трансформації, на відміну від рівняння 4.4, випливає

$$\frac{dQ_1}{dQ_2} = \frac{\lambda_1 \frac{\partial F_1}{\partial A_1} dA_1 + \frac{\partial F_1}{\partial K_1} dK_1}{\lambda_2 \frac{\partial F_2}{\partial A_2} dA_1 + \frac{\partial F_2}{\partial K_2} dK_1}. \quad (\text{Д.4.1})$$

За стратегії максимізації прибутку підприємства і з припущенням досконалої конкуренції ми отримуємо через диференціацію з 4.7 щодо K_i

$$\frac{\partial Q_i}{\partial K_i} = \frac{r}{p_i} \text{ та } \frac{\partial Q_i}{\partial K_i} = \lambda \frac{\partial F_i}{\partial K_i} \text{ або } \frac{\partial F_i}{\partial K_i} = \frac{r}{\lambda_i p_i}.$$

Для граничної продуктивності праці є відповідний вираз: за допомогою введення в Д.4.1 для граничної норми трансформації виходить

$$\frac{dQ_1}{dQ_2} = \frac{\lambda_1 \frac{l}{\lambda_1 p_1} dA_1 + \frac{r}{\lambda_1 p_1} dK_1}{\lambda_2 \frac{l}{\lambda_2 p_2} dA_1 + \frac{r}{\lambda_2 p_2} dK_1}.$$

При цьому для граничної норми трансформації випливає

$$\frac{dQ_1}{dQ_2} = -\frac{p_2}{p_1}.$$

Для умови 3.2 випливає

$$\left| \frac{dQ_2}{dQ_1} \right| < \left| \frac{dQ_2^*}{dQ_1^*} \right| \text{ або } \left| \frac{dQ_1^*}{dQ_2^*} \right| < \left| \frac{dQ_1}{dQ_2} \right|. \quad (\text{Д.4.2})$$

Твердження. Країна І (Батьківщина) експортує товар 1, коли за автаркції гранична норма трансформації між товарами 2 і 1 на Батьківщині нижча, ніж у Закордоні. Це означає, що Батьківщина за такої ціни одиниці товару 1 може виробляти менший обсяг товару 2, ніж Закордон. Закордон має виробничу перевагу щодо товару 2. Батьківщина, навпаки, має нижчі альтернативні витрати, ніж Закордон для виробництва товару 1.

2. **Порівняльні переваги в загальній продуктивності факторів.** Умова Д.4.2 зводиться за допомогою таких міркувань до переваг у загальній продуктивності факторів. Оскільки озброєність факторами є ідентичною $F_i = F_i^*$, то обидві країни для $\lambda_i = \lambda_i^* = 1$ (жодної відмінності в параметрах

ефективності) мають ідентичну криву трансформації. На рис. 4.12 ця крива зображена як TT' . Нехай також ідентичним є розподіл факторів в обох країнах, отже, $A_i = A_i^*$ і $K_i = K_i^*$. Тоді обидві країни мають також ідентичну точку виробництва, представлену як точка Z на рис. Д.4.1. Гранична норма трансформації у точці Z $\left(\frac{dQ_1}{dQ_2}\right)$ є однаковою для обох країн. Припустимо, що $\lambda_i, \lambda_i^* > 1$. Необхідно визначити граничні норми трансформації, які стосуються такого розподілу факторів Z . У рівняннях 4.4 і 4.8 часткові граничні продуктивності стосуються того самого розподілу, отже, часткові граничні продуктивності є ідентичними. Оскільки позначають $\left(\frac{dQ_1}{dQ_2}\right)_Z$ як граничну норму трансформації для розподілу факторів Z з $\lambda_i = 1$, то для граничної норми трансформації у випадку, коли $\lambda_i > 1$, впливає

$$\frac{dQ_1}{dQ_2} = \lambda_1 \left(\frac{dQ_1}{dQ_2}\right)_Z \quad \text{і} \quad \frac{dQ_1^*}{dQ_2^*} = \lambda_1^* \left(\frac{dQ_1^*}{dQ_2^*}\right)_Z.$$

При цьому отримують для (4.8)

$$\frac{dQ_2}{dQ_1} < \frac{dQ_2^*}{dQ_1^*} \leftrightarrow \frac{\lambda_2}{\lambda_1} < \frac{\lambda_2^*}{\lambda_1^*} \leftrightarrow \frac{\lambda_2}{\lambda_2^*} < \frac{\lambda_1}{\lambda_1^*}. \quad (\text{Д.4.3})$$

Згадана умова є на рис. 4.12 і Д.4.1. Нехай розподіл факторів виробництва зображений за допомогою “ящика Еджуорта” як Z' (Д.4.1) з випуском продукції $Q_1 = d$ і $Q_2 = v$. Отже, співвідношення обсягів $\frac{Q_1}{Q_2} = \frac{d}{v}$. Воно побудоване на рис. 4.12 через зростання променя OZ . Параметри ефективності зумовлюють нове позначення ізоквант, а саме: $\lambda_1 d$ та $\lambda_2 v$ для Батьківщини і $\lambda_1^* d$ та $\lambda_2^* v$ для Закордону.

При цьому отримуємо співвідношення обсягів $\frac{Q_1}{Q_2} = \frac{\lambda_1 d}{\lambda_2 v}$ для Батьківщини і $\frac{Q_1^*}{Q_2^*} = \frac{\lambda_1^* d}{\lambda_2^* v}$ для Закордону. Рівняння Д.4.3 зумовлює те, що трансформаційні криві мають так зміщуватися, щоб за незмінного розміщення факторів було дійсним

$$\frac{Q_1}{Q_2} > \frac{Q_1^*}{Q_2^*}, \quad (\text{Д.4.4})$$

тобто зміщення кривої трансформації мусить мати в країні I “нахил” на користь товару 1. На рис. 4.12 зображено випадок, коли точка Z зміщується у точку R , якщо говорити про Батьківщину, а для Закордону вона зміщується у точку S . Умова 4.3 виконана і може перетворитись у $\text{tga} < \text{tga}^*$. Можливим є і те, що обидві точки лежать праворуч від початкового

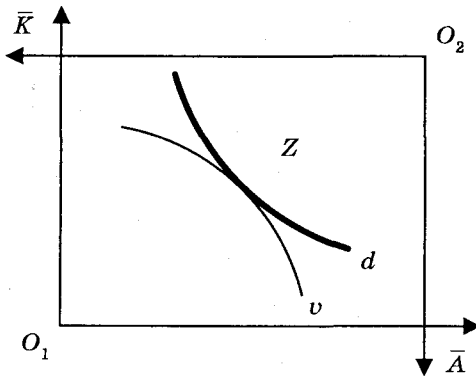

Рис. Д.4.1. Точка ефективності за методом “ящика Еджуорта” (Edgeworth-Box)

У “ящику Еджуорта” з двома фіксованими ресурсами ($\bar{A}$ — праця, $\bar{K}$ — капітал) та виробництвом двох товарів, що позначаються виробничими ізоквантами d і v , ресурси використовують ефективно (точка Z'), коли ці ізокванти дотикаються.

променя OZ . Але щоб умови (Д.4.4) і (Д.4.3) були виконані, необхідно аби промінь OR мав більше зростання, ніж промінь OS . Це показує тенденцію для сектора 1.

Попередня аргументація стосується переміщення кривої трансформації і водночас зростання рівня виробництва в обох країнах. Але ми вже знаємо, що перед упровадженням торгівлі попит також впливає на співвідношення автаркійних цін. Переміщення кривих трансформації з припущеною перевагою Батьківщини у виробництві товару 1 і Закордону — у виробництві товару 2 є тоді достатнім, коли ми припускаємо, що співвідношення попиту в обох країнах ідентичне. Це відображено продовженням променя OZ через точку Z . Якщо порівняємо точки X і Y , то для них виконується умова для торгівлі $\text{tg}\alpha < \text{tg}\alpha^*$. Тоді при русі з точки R до точки Y $\text{tg}\alpha$ буде зменшуватись, а при русі з точки S у точку X $\text{tg}\alpha^*$ — збільшуватись. Але оскільки переміщення кривих констатує, що $(\text{tg}\alpha)_R < \text{tg}(\alpha^*)_S$, то має бути дійсною нерівність

$$(\text{tg}\alpha)_Y < \text{tg}(\alpha^*)_X.$$

3. Однаково пропорційні переваги. Якщо у Закордоні за обома параметрами ефективності є перевага, то за ідентичних співвідношень попиту перед упровадженням торгових відносин міжнародний обмін не відбувається. Припустимо, що

$$\lambda_i^* = \alpha \lambda_i \text{ при } \alpha > 1.$$

Отже, країна II може виробляти більше товару як 1, так і 2. Умовою для торгівлі 3.2 є

$$\frac{\lambda_2}{\alpha \cdot \lambda_2} < \frac{\lambda_1}{\alpha \cdot \lambda_1}.$$

Знак нерівності порушений. Обидві країни мають перед початком торгівлі однакове співвідношення цін. Це міркування пояснює, що порівняльні цінові відмінності є вирішальним мотивом для міжнародної торгівлі.

Твердження. Якщо країна має однаково пропорційну перевагу в загальній продуктивності обох секторів, то торгівля не відбувається. Вирішальною умовою для торгівлі є порівняльні переваги.

Контрольні запитання і завдання

1. Що таке виробнича функція та які є припущення щодо неї?
2. Поясніть економічний зміст граничної норми трансформації.
3. Чи є різниця в прибутках, які отримують велика та мала країни від участі у міжнародній торгівлі?
4. Поясніть особливості кривої байдужості та її значення для міжнародної економіки.
5. Проаналізуйте вплив імпортного мита на зовнішньоторговельну ситуацію.
6. Які фактори визначають порівняльні цінові переваги країни?
7. Розкрийте економічний зміст “ящика Еджуорта”.
8. Поясніть вплив попиту на цінові переваги країни.
9. Як впливає рівень пропорційності факторів виробництва на напрям міжнародної торгівлі?

Література

1. Бураковський І. Теорія міжнародної торгівлі. — К.: Основи, 2000. — 241 с.
2. Киреев А.П. Международная экономика: Учеб. пособие для вузов: В 2 ч. — Ч. 2: Международная макроэкономика: открытая экономика и макроэкономическое программирование: Учеб. пособие для вузов. — М., 2001. — 488 с.
3. Кругман П.Р., Обсфельд М. Международная экономика: Теория и политика: Пер. с англ. — М.: Экон. фак. МГУ: ЮНИТИ, 1997.
4. Миклашевская Н.А., Холопов А.В. Международная экономика: Учебник. — М.: МГУ им. М.В. Ломоносова: Дело и Сервис, 1998.
5. Овчинников Г.П. Международная экономика: Учеб. пособие. — СПб.: Полиус, 1998.

6. *Одягайло Б.М.* Міжнародна економіка: Навч. посіб. — К.: Знання, 2005. — 397 с.
7. *Сальваторе Д.* Международная экономика: Пер. с англ. — М., 1998.
8. *Толкачев С.А.* Международная экономика: теория и практика. — М.: Компания “Спутник +”, 2000. — 178 с.
9. *Тарасевич Л.С.* Мировая экономика. — СПб.: Питер, 2001. — 320 с.
10. *Salvatore D.* International Economics. — Wiley, 2003.
11. *Siebert H., Lorz O.* Außenwirtschaft. — Stuttgart: UTB, 2006.
12. *Siebert H.* Außenwirtschaft 6, völlig überarb. Aufl. — Stuttgart: G. Fischer, 1994.

Розділ 5

УМОВИ ДЛЯ ТОРГІВЛІ ЗА НЕОДНАКОВОЇ ЗАБЕЗПЕЧЕНОСТІ ФАКТОРАМИ ВИРОБНИЦТВА

- 5.1. *Модель Гекшера — Оліна, або теорія факторних пропорцій.
Постановка питання.*
- 5.2. *Припущення до теоретичного аналізу.*
- 5.3. *Вимірювання забезпеченості факторами виробництва
за допомогою показників їх відносних обсягів.*
- 5.4. *Вимірювання забезпеченості факторами виробництва
за допомогою співвідношення цін на них.*
- 5.5. *Взаємозалежність між ціновим співвідношенням на товари
та фактори виробництва.*
- 5.6. *Теорема Гекшера — Оліна.*
- 5.7. *Обернена факторомісткість.*
- Додаток. Зв'язок між відносною ціною на товари і співвідношен-
ням цін на фактори виробництва.*

— У мене теж, знаєте, є у Донській області маєток, — сказав граф. — Вісім тисяч десятин землі. Дивовижний маєток! А вугілля у ньому, уявіть собі... *eine zahllose... eine ozeanische Menge!* (незліченна... океанська маса!). Мільйони в землі закопані... Пропадають марно... Шукаю слушної нагоди... відповідної людини. У нас в Росії нема фахівців! Цілкови-
те безголів'я!

Антон Чехов

У розділі 5 розглянуто товарний обмін з погляду забезпеченості факторами виробництва, виклад завершено доведеннями теореми Гекшера — Оліна про те, що за відносної достатності факторів виробництва країна експортує той товар, виробництво якого є капіталомістким. Логічно розділ 5 починається з постановки питання щодо теорії факторних пропорцій і припущень до теоретичного аналізу (підрозділи 5.1 і 5.2). Після цього подані два підрозділи (5.3 і 5.4), в яких розглянуті проблеми вимірювання забезпеченості факторами за допомогою відносних обсягів факторів і співвідношення цін на них. Формулюванню теореми Гекшера — Оліна (підрозділи 5.6 і 5.7) передують питання взаємозалежності між ціновим співвідношенням на товари та фактори виробництва (підрозділ 5.5).

5.1. МОДЕЛЬ ГЕКШЕРА — ОЛІНА, АБО ТЕОРІЯ ФАКТОРНИХ ПРОПОРЦІЙ. ПОСТАНОВКА ПИТАННЯ

Модель Д. Рікардо базується на єдиному факторі виробництва — праці. Тому, якщо дотримуватися рікардівського підходу, порівняльні переваги можуть бути лише в результаті різниць у продуктивності праці між країнами. Однак насправді в основі зовнішньої торгівлі не тільки це, а й різниця

в ресурсах, які є в тих чи інших країнах. Україна експортує цукор у Росію не тому, що цукровики тут продуктивніші, ніж російські, а тому, що менша за чисельністю населення наша країна має в розрахунку на одного жителя більше запасів землі, придатної для вирощування цукрових буряків.

У моделі Д. Рікардо, по суті, взяті до уваги тільки економічні результати дії факторів на виробництво товарів у різних країнах, а саме витрати на виробництво. Можливість подивитися на міжнародну торгівлю в іншому ракурсі та зрозуміти причини різниць у затратах праці виникла тоді, коли трудову теорію вартості протягом ХІХ ст. почали поступово витісняти різні варіанти теорії факторів виробництва. Економісти-неокласики — послідовники засновників класичної школи — започаткували пояснення міжнародної торгівлі через теорію факторів виробництва.

Справді значний прорив у теорії міжнародної торгівлі зробили в середині ХХ ст. економісти-неокласики — шведські вчені Елі Гекшер і його учень Бертіл Олін. Їм належить заслуга створення гармонійної теорії міжнародної торгівлі, що згодом отримала назву **теорії Гекшера — Оліна або теорії факторних пропорцій**. Їхня модель пояснює порівняльну перевагу різними пропорціями національної забезпеченості факторами землі, праці й капіталу. Порівняльні переваги визначаються взаємодією ресурсного потенціалу країни (відносної **надмірності** факторів виробництва) і технології (яка впливає на відносну **інтенсивність** використання різних факторів у процесі виробництва).

Елі Філіп Гекшер

(1879—1952)

Елі Гекшер народився у 1879 р. у м. Стокгольмі, Швеція. З 1897 по 1907 р. він вивчав економіку та історію в Упсальському університеті, після чого став доцентом у Коледжі комерції Стокгольмського університету. В 1909 р. був призначений професором економіки та статистики, а в 1929 р. став директором Інституту економічної історії. Його робота як дослідника та автора була плідною: він написав 36 книг, 174 статті у фахових журналах, 700 коротких статей для провідних стокгольмських газет та багато урядових доповідей — усього 1148 творів.

Багато з його праць присвячено економічній історії Швеції, а найзначнішою з них став двотомник з меркантилізму. Найбільшим внеском Е. Гекшера в економічну теорію була праця під назвою “Вплив зовнішньої торгівлі на розподіл доходу” (написана в 1919 р., але перекладена англійською лише через 30 років). Ця робота стала джерелом нині відомої теорії Гекшера — Оліна.

Учений постійно намагався поєднати економічну теорію та економічну історію. Він, зокрема, наголошував на застосуванні принципів економічної теорії для пояснення аналізу історичної економіки.

У 1945 р. Е. Гекшер після роботи в Інституті економічної історії пішов на пенсію, запровадивши курс економічної історії в університетах Швеції.

Помер у 1952 р. у Стокгольмі.

Важливою складовою теорії факторних пропорцій є теорема вирівнювання цін на фактори виробництва, або теорема Гекшера — Оліна — Самуельсона, яка стосується ефекту впливу міжнародної торгівлі на факторні ціни. Багато з передумов теорії факторних пропорцій збігаються з тими, які використовував при розгляді моделі Д. Рікардо: наявність двох країн і двох товарів; використання країнами однієї технології; однорідність смаків та переваг споживачів кожної з країн; наявність досконалої конкуренції на товарному і факторному ринках двох країн; мобільність факторів усередині кожної з країн та їх повна міжнародна немобільність; відсутність транспортних витрат, тарифів та інших перешкод на шляхах товарних потоків у процесі міжнародної торгівлі.

Концепція Гекшера — Оліна має важливе значення як для розвитку теорії зовнішньої торгівлі, так і для розв'язання інших завдань. Вона дає можливість визначити, якими товарами обмінюються країни на міжнародному ринку, її використовують під час аналізу напрямів впливу міжнародної торгівлі на відносні ціни факторів виробництва та розподіл факторних доходів. Варто відзначити також доцільність аналізу економічного зростання з огляду на його методологічні підходи. Зокрема, для країни з надлишком певного фактора зовнішня торгівля може потенційно розширити можливості його використання. Приміром, можна поліпшити використання праці за рахунок її інтенсифікації, підвищивши рівень заробітної плати, і тим самим зекономити іноземну валюту, необхідну для придбання інвестиційних товарів.

Бертіль Готхард Олін

(1899—1979)

Співавтором наукових праць Елі Гекшера був шведський економіст і політичний діяч Б. Олін.

Б. Олін народився в 1899 р. у м. Кліппан, Швеція. В 1917 р. отримав учений ступінь з математики, статистики та економіки в університеті Люнда. У 1919 р. під керівництвом Е. Гекшера захистив другий ступінь з економіки в Стокгольмській школі управління бізнесом. У 1923 р. став магістром гуманітарних наук з економіки в Парварії. У 1924 р. отримав ступінь доктора філософії з економіки в університеті Стокгольма.

Із 1925 по 1930 р. викладав в університеті Копенгагена, а потім став наступником Гекшера в Стокгольмській школі управління бізнесом, де працював, доки не вийшов на пенсію в 1965 р. Крім виконання своїх академічних обов'язків, він був членом риксдагу (шведський парламент) (1938—1970), міністром торгівлі Швеції (1944—1945) та лідером Ліберальної партії (1944—1967).

Б. Олін зробив важливий науковий внесок у мікроекономічну теорію, враховуючи особливості кейнсіанського аналізу. Вчений поєднав ідеї Е. Гекшера та Г. Касселя (останній був професором, коли Олін здобував ступінь доктора

філософії в університеті Стокгольма), які привели до розвитку моделі загальної рівноваги закритої економіки. Після цього він розширив та видозмінив цю модель, щоб показати вплив міжнародної торгівлі. У 1933 р. Олін опублікував книгу "Міжрегіональна і міжнародна торгівля". Завдяки аналітичним дослідженням сформулював славнозвісну теорію співвідношення факторів виробництва. За заслуги в розвитку теорії міжнародної економіки Б. Олін у 1977 р. отримав Нобелівську премію.

Результатом його плідної роботи є славнозвісна теорема Гекшера — Оліна, яка мала велике теоретичне і практичне значення.

Б. Олін помер у Стокгольмі в 1979 р.

5.2. ПРИПУЩЕННЯ ДО ТЕОРЕТИЧНОГО АНАЛІЗУ

Аналіз попереднього розділу характерний тим, що обидві країни за однакової забезпеченості факторами мають різні ступені продуктивності у формі відносних розбіжностей у параметрах ефективності. Тепер усунемо припущення щодо ідентичної забезпеченості факторами й абстрагуємося від розбіжностей у виробничих функціях. Це так званий випадок Гекшера — Оліна.

Як і раніше, дослідження ґрунтуватиметься на тому, що виробнича функція виражає взаємозв'язок між обсягами виробництва товару та необхідними затратами факторів. У теорії Гекшера — Оліна вона вказує на максимум обсягів виробництва, що досягається заданою технічними умовами виробництва комбінацією затрат факторів. Математично це твердження має вигляд $Q_i = f(a, b, c, \dots, n)$, де Q_i — обсяг виробництва товару i , $a, b, c, \dots, n$ — затрати факторів.

Для розгляду моделі Гекшера — Оліна введемо такі припущення.

Припущення 1 щодо виробничої функції. Факторами виробництва в обох країнах є праця та капітал. Виробнича функція має якості субституційальності та лінійної гомогенності. Вона для сектора i є ідентичною в обох країнах, тобто $F_i = F_i^*$. З іншого боку, є різниці у виробничих функціях обох секторів, тобто $F_1 \neq F_2$.

Припущення 2 щодо забезпеченості факторами. Обидві країни неоднаково забезпечені працею і/або капіталом, тобто $\bar{A} \neq \bar{A}^*$, $\bar{K} \neq \bar{K}^*$. Узяті до уваги у попередніх розділах припущення щодо повної зайнятості та досконалої конкуренції залишаються. У цьому випадку також варто обговорити, за яких параметрів, беручи до уваги забезпеченість факторами, виконуються умови для торгівлі, сформульовані у розділі 3.

Основна ідея. Коли країна є багатою на капітал, то потрібно очікувати, що тут капітал порівняно дешевший, ніж праця, і капіталомісткий товар у цій країні вигідніший для виробництва з огляду на витрати. Слід також припустити, що країна, багата на капітал, має перевагу у виробництві капіталомістких товарів. Отже, можна стверджувати, що багата на капітал країна експортує капіталомісткі товари.

Аналогічно можна уявити собі країну з достатньою забезпеченістю трудовими ресурсами та трудомістким продуктом. Припустимо, що багата на трудові ресурси країна має перевагу у виробництві трудомісткого товару і саме його експортує. Розширивши перелік факторів виробництва, отримуємо такі твердження:

- країна, багата на землю, експортує товари, вироблені у результаті інтенсивного використання земельних ресурсів (сільськогосподарська продукція);
- країна, багата на сировину, експортує матеріаломісткий продукт;
- країна, багата на краєвиди, експортує продукт інтенсивного використання ландшафтів (туризм);
- країна, багата на гуманітарний капітал, експортує товари, вироблені шляхом його інтенсивного використання;
- країна з високим рівнем інновації експортує інноваційно інтенсивний продукт.

Визначальним у твердженні Гекшера — Оліна є комбінування забезпеченості факторами з інтенсивністю їх використання у виробництві.

Оцінка забезпеченості факторами. Перш ніж перейти до предметного розгляду моделі, необхідно встановити правила вимірювання забезпеченості факторами. Для цього можна оперувати такими двома змінними.

1. Країна II (Закордон) багатша на капітал порівняно з країною I (Батьківщиною), коли фондоозброєність кожного працівника $k = \frac{K}{A}$ у Закордоні є вищою, ніж на Батьківщині, тобто

$$k^* > k. \quad (5.1)$$

2. Зворотним критерієм до такого підходу є означення, згідно з яким Закордон більш забезпечений капіталом порівняно з Батьківщиною, коли у Закордоні капітал дешевший і праця дорожча, ніж на Батьківщині, тобто

$$\left(\frac{l}{r}\right)^* > \left(\frac{l}{r}\right) \quad \left(\frac{r}{l}\right) > \left(\frac{r}{l}\right)^*. \quad (5.1')$$

Економічна практика і забезпеченість факторами. Розглянемо ситуацію, коли країни відрізняються забезпеченістю факторами виробництва з різною інтенсивністю їх використання у відповідних секторах. Емпіричне вимірювання забезпеченості факторами пов'язане зі значними проблемами. Математичний запис задачі, наведений вище, поєднує забезпеченість країни факторами з інтенсивністю цих факторів в окремих секторах вироб-

ництва. Так, під час аналізу фактора “праця” потрібно не обмежуватися показниками робочого часу (наприклад, кількістю відпрацьованих людино-годин), тому що ефективність праці не можна визначати лише з цих параметрів. У табл. 5.1 показано поділ країн за ступенем забезпеченості факторами.

Таблиця 5.1. Емпірична оцінка забезпеченості факторами деяких країн

Країни з основним капіталом	США, Канада, Японія, Західна Європа
Країни з гуманітарним капіталом	США, Канада, Японія, Західна Європа
Країни з трудовим капіталом	Китай, Малайзія, Східна Європа
Країни з земельним капіталом	Австралія, Україна
Країни з ресурсним капіталом	Країни Аравійського півострова, Аляска

Змінний характер інтенсивності у секторах виробництва. Інтенсивність факторів виробництва істотно змінюється між секторами. У ФРН капіталомісткість, тобто оснащеність капіталом робочого місця, за морських та річкових перевезень становить 378 000 євро і є особливо високою. А виробництво скла та будівельних матеріалів характеризується низькою капіталомісткістю (табл. 5.2).

Таблиця 5.2. Органічна будова капіталу і витрати на робоче місце у ФРН

Галузь	Органічна будова капіталу (c : v)	Заробітна плата, євро (v)	Капіталомісткість на одного працівника, євро (c + v)
Малярний та скляний промисел	50 : 50	34 000	68 000
Будівництво	67 : 33	34 000	103 000
Обробна промисловість	80 : 20	34 000	170 000
Енерго- і водопостачання	87 : 13	34 000	260 000
Морське та річкове папоплаводство	91 : 9	34 000	378 000

Джерело: Datenreport 2004 des Statistischen Bundesamtes, eigene Berechnung // www.marx-forum.de/geschichte/deutschland/jobmisere.html.

Треба взяти до уваги, що капіталомісткість залежить і від технологій, які застосовуються. Це дуже добре видно при порівнянні органічної будови капіталу у різних галузях виробництва. Якщо виробництво скла та буді-

вельних матеріалів має органічну будову капіталу 50 : 50, то у сфері морських і річкових перевезень — 91 : 9, енергетики і водного господарства — 87 : 13, обробної промисловості — 80 : 20.

За оцінками німецьких фахівців, у сільське господарство Німеччини інвестується у чотири рази більше капіталу, ніж у виробничі галузі. Основний капітал, що припадає на одного працівника сільськогосподарського виробництва Німеччини, становить 250 тис. євро, а у промисловому виробництві — 120 тис. євро. У середньому за останніх 50 років капіталозброєність працівників зростає у п'ятеро за зменшення темпів створення нових робочих місць.

5.3. ВИМІРЮВАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕНОСТІ ФАКТОРАМИ ВИРОБНИЦТВА ЗА ДОПОМОГОЮ ПОКАЗНИКІВ ЇХ ВІДНОСНИХ ОБСЯГІВ

1. “Ящик Еджуорта”. Можливості вимірювання забезпеченості факторами виробництва за допомогою показників їх відносних обсягів можна проілюструвати за допомогою кривих ефективності й трансформації. На рис. 5.1 оснащеність Батьківщини капіталом — O_1T , працею — O_1Y .

Ізокванти c , $2c$, $5c$ показують обсяг виробництва товару 1. При лінійно-гомогенних виробничих функціях точка ізокванти $2c$ на промені віддалена від початку координат (точки O_1) на вдвічі більшу відстань, ніж точка ізокванти c . Ізокванти для товару 2 з обсягами $2u$ і $4u$ відраховують від O_2 .

Припустимо, що обсяг виробництва на Батьківщині показаний точкою B . Тоді капіталомісткість виробництва товару 1 тут задана через $\operatorname{tg} \alpha$ та k_2 через $\operatorname{tg} \beta$. Для $\operatorname{tg} \beta > \operatorname{tg} \alpha$ діє $k_2 > k_1$. Капіталомісткість виробництва товару 2 є більшою, ніж під час виробництва товару 1. Коли точка B переміщується по кривій ефективності O_1BCO_2 , то для припущеного тут напрямку кривої ефективності діє правило $k_2 > k_1$. Виробництво товару 1 є трудомістким, товару 2 — капіталомістким. Оскільки $k_2 > k_1$, то крива ефективності викривлена вниз.

Закордон оснащений факторами $O_1UO'_2Z$. Початок системи ізоквант першого сектора знаходиться в точці O_1 , а другого — переміщується в O'_2 . При цьому переміщуються точки дотику виробничих ізоквант. Крива ефективності країни II задана через $O_1B'C'O'_2$.

2. Криві трансформації. Криві трансформації обох народних господарств можна отримати при перенесенні пунктиром виробничих ізоквант на новий рисунок. На рис. 5.1 припущено, що Батьківщина може виготовляти більше трудомісткого товару 1 в абсолютному вираженні. Для $Q_2 = 0$

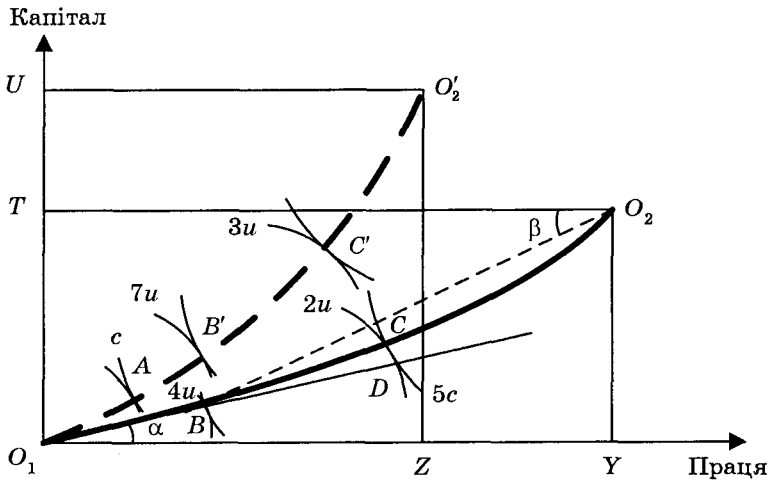

Рис. 5.1. Забезпеченість факторами (“ящик Еджуорта”)

Забезпеченість Батьківщини факторами виробництва — O_1T (капітал), O_1Y (праця), а $O_1Y > O_1T$. Забезпеченість Закардону виробничими факторами — O_1U (капітал), O_1Z (праця) та $O_1U > O_1Z$; O_1BCO_2 — крива ефективності Батьківщини, $O_1B'C'O_2$ — крива ефективності Закардону; $c, 2c, 5c$ — виробничі ізокванти сектора 1; $2u, 4u, 3u, 7u$ — виробничі ізокванти сектора 2. Якщо, наприклад, точкою виробництва на Батьківщині є точка B , то капіталомісткість сектора 1 $k_1 = \operatorname{tg}\alpha$, а капіталомісткість сектора 2 $k_2 = \operatorname{tg}\beta$, $\operatorname{tg}\beta > \operatorname{tg}\alpha$, тобто $k_2 > k_1$. Аналогічно за умови виробництва у точці C $k_2 > k_1$, тобто виробництво товару 1 — трудомістке, а товару 2 — капіталомістке. Точка D відображає неефективний розподіл факторів виробництва.

крива трансформації Батьківщини має лежати набагато далі, ніж крива трансформації Закардону. І навпаки, країна 2 при $Q_1^* = 0$ може виготовляти більше товару 2.

Далі можна побачити, що за рівня виробництва $2c$ товару 1 країни про-дукують різний обсяг товару 2: Батьківщина виробляє $4u$ одиниць товару 2, а Закардон — $5u$. Тому на рис. 5.2 точка B' лежить набагато правіше від точки B . За допомогою перенесення подальших точок зображено напрям обох кривих трансформації. VV — це крива трансформації Батьківщини, WW — крива Закардону.

3. Забезпеченість факторами виробництва та умова для торгівлі. Постає запитання, чи можна вимірюванням забезпеченості фактором капіталу визначити напрям міжнародної торгівлі. Для пошуку відповіді на нього треба враховувати умови торгівлі, які виражаються граничною нормою кривої трансформації. Оскільки

$$-\frac{p_1}{p_2} = \frac{dQ_2}{dQ_1},$$

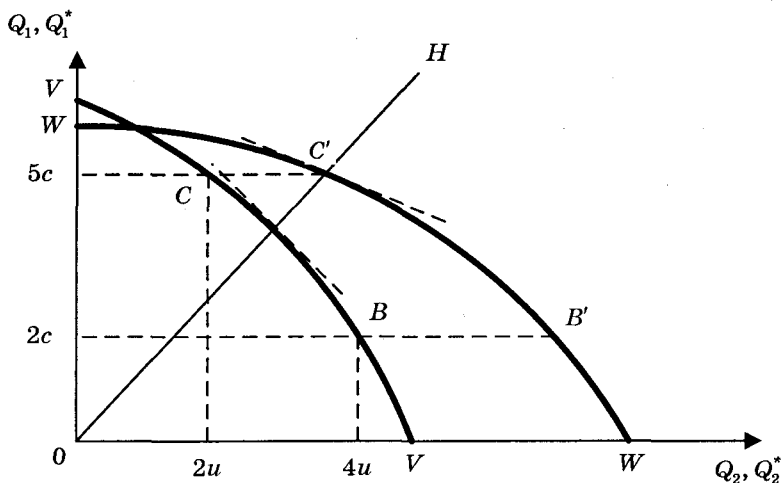

Рис. 5.2. Трансформаційна крива за різної забезпеченості факторами

VV , WW — трансформаційні криві відповідно Батьківщини та Закордону, які отримано шляхом перенесення виробничих ізоквант (пунктирна лінія) з рис. 5.1. Оскільки Батьківщина краще забезпечена працею, то вона виготовлятиме більше товару 1, ніж товару 2, тому її трансформаційна крива лежить далше від точки O , ніж крива трансформації Закордону при $Q_2, Q_2^* = 0$. Аналогічно, крива трансформації Закордону лежить далі від точки O , ніж трансформаційна крива Батьківщини, коли $Q_1, Q_1^* = 0$. Точки B , C та B' , C' відображають певні рівні виробництва на Батьківщині та в Закордоні. Промінь OH показує ідентичні умови попиту в обох країнах за умов автаркії.

то умова для торгівлі, беручи до уваги припущення напрям торгівлі в пункті 3.2, становить

$$\left| \frac{dQ_2}{dQ_1} \right| < \left| \frac{dQ_2^*}{dQ_1^*} \right|. \quad (5.2)$$

Без конкретизації умов попиту неможливо перевірити умови 5.2. Тому, як і у твердженні про параметри ефективності, слід зробити додаткове припущення щодо співвідношення попиту. Воно полягає у введенні до дослідження умови, за якою за наявності ідентичного співвідношення обсягів попиту $\frac{C_1}{C_2}$ до торгівлі, вираженого променем OH , виконується умова 5.2. Тепер можна сформулювати таку систему тверджень.

1. Умови щодо експорту капіталомісткого товару багатію на капітал країною з урахуванням попиту. Співвідношення обсягів попиту до здійснення торгівлі мають бути в обох країнах однакові $\left(\frac{C_1}{C_2} = \frac{C_1^*}{C_2^*} \right)$.

Закордон (країна II) багатий на капітал ($k^* > k$).

Виробництво товару 2 — капіталомістке ($k_2 > k_1$).

2. Тверження або імплікація: *Закордон експортує капіталомісткий товар 2.* Без конкретизації умов попиту до здійснення торгівлі не можна переконливо стверджувати, що багата на капітал країна експортує капіталомісткі товари. У цьому випадку можна говорити про те, що Закордон має перевагу у виробництві капіталомістких товарів (за умови меншого попиту на згадані товари порівняно з Батьківщиною) і може виробляти ці товари у більшому обсязі. Припустимо, що попит на цей капіталомісткий товар Закордону є дуже великим до початку торгівлі, тому його ціна висока. Таким чином Закордон, незважаючи на більші виробничі можливості, може навіть імпортувати цей товар у результаті його високої ціни.

Отже, визначення забезпеченості капіталом k не дає чіткої відповіді щодо напрямку міжнародної торгівлі, якщо не зроблено додаткові припущення про співвідношення попиту перед торгівлею. Інакше кажучи, навіть якщо країна має перевагу у виробництві певного товару, параметри попиту можуть звести цю перевагу нанівець. Щоб робити висновки, у подальшому застосовуватимемо альтернативний спосіб вимірювання забезпеченості факторами.

Треба зважати і на припущення на рис. 5.1, що $\bar{A} > \bar{A}^*$. Одночасно можна припустити протилежний випадок ($\bar{A}^* > \bar{A}$), проте як обмеження має прийматися, що Батьківщина залишається достатньо забезпеченою трудовими ресурсами ($\bar{K} < \bar{A}$). Вирішальною є фондоозброєність одного працівника ($k^* > k$).

5.4. ВИМІРЮВАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕНОСТІ ФАКТОРАМИ ВИРОБНИЦТВА ЗА ДОПОМОГОЮ СПІВВІДНОШЕННЯ ЦІН НА НИХ

Зображення кривих ефективності та трансформації. Припустимо, що в ситуації до торгівлі $\left(\frac{l}{r}\right)^* > \left(\frac{l}{r}\right)$. Співвідношення процентної ставки та зарплати у Закордоні більше, ніж на Батьківщині. Оскільки процент у Закордоні є нижчим, то країна II більш забезпечена капіталом порівняно з країною I.

Ця ситуація відображена на рис. 5.1. Дотичні до виробничих ізоквант показують співвідношення цін на фактори. Це впливає з умови, що комбі-

нація мінімальних витрат за заданого співвідношення цін на фактори визначається тим, що ізокошта

$$A \cdot l + K \cdot r = \bar{a} \text{ або } K = \frac{\bar{a}}{r} - \frac{l}{r} A$$

є дотичною до виробничої ізокванти. Зростання ізокванти в точці комбінації мінімальних витрат виражає співвідношення процента і зарплати.

Кожній точці кривої ефективності відповідає визначене співвідношення цін на фактори виробництва. За лінійно гомогенних виробничих функціях діє *правило, за яким зростання ізокванти вздовж променя, що виходить із початку координат, є ідентичним*. Гранична норма взаємозамінності факторів і, як наслідок, співвідношення процента та зарплати ідентичні для всіх ізоквант у точках A, B, D .

Співвідношення цін на фактори і попит. Однак порівняно з точкою D ізокванта у точці C має абсолютно більше значення. При цьому точка C має вище співвідношення процента і зарплати, ніж точки D і B . Співвідношення процентної ставки і зарплати зростає під час руху вздовж кривої ефективності від B до C . Це легко пояснити підвищенням виробництва трудомісткого товару 1, що приводить до більшого зростання попиту на працю, ніж на капітал. Одночасно зменшується виробництво капіталомісткого товару. При цьому вивільнюється більше капіталу, ніж праці. Оскільки товар 1 є трудомістким, то і співвідношення цін на фактори $\frac{l}{r}$ зростає. Ми знаємо:

а) кожній точці кривої ефективності відповідає певне співвідношення цін на фактори;

б) кожній точці кривої ефективності відповідає точка на кривій трансформації;

в) кожній точці кривої трансформації відповідає визначене співвідношення цін на товари.

Звідси випливає, що кожному співвідношенню цін на товари відповідає визначене співвідношення цін на фактори і навпаки.

Дотримується вимога

$$\frac{p_1}{p_2} > g\left(\frac{l}{r}\right). \quad (5.3)$$

Конкретизація співвідношення попиту до початку торгівлі тепер уже не обов'язкова. Це зрозуміло: попит на фактори виробництва є похідним від попиту на товари. Ціна на фактори залежить від того, яким є попит на товар. Коли на трудомісткий товар більший попит, то ціна цього товару і необхідного фактора (праці) також висока. Вираз $\left(\frac{l}{r}\right)^* > \left(\frac{l}{r}\right)$ уже містить інформацію про співвідношення попиту і торгівлі. При цьому стає зрозумілим, що в економічній аргументації співвідношення “процентна ставка — зарплата” випливає зі співвідношення цін на товари. Коли розділити одно-

часне визначення цін на товари та фактори виробництва в уявному часово-просторі, то “спочатку” на ринку визначаються ціни на товари, а “потім” — ціни на фактори. Ціни на фактори є похідними від попиту на товари. Оскільки наявному співвідношенню цін на фактори підпорядковане певне співвідношення цін на товари, то вони можуть переноситись одне на одне. Така залежність дає змогу припускати, що вимір забезпеченості факторами зумовлює висновок про умови торгівлі. Оскільки в обох країнах цінове співвідношення на фактори у вихідній ситуації встановлене до торгівлі, то зрозуміло, що виробничі точки лежать на вже існуючій кривій ефективності. Вони також відображаються на кривих трансформації економік обох країн, і їм відповідає певне співвідношення цін на товари.

5.5. ВЗАЄМОЗАЛЕЖНІСТЬ МІЖ ЦІНОВИМ СПІВВІДНОШЕННЯМ НА ТОВАРИ ТА ФАКТОРИ ВИРОБНИЦТВА

Щоб виразити умову 3.2 за допомогою співвідношення “зарплата — процент”, потрібно конкретизувати умову 5.3. Звернемося до функції виробництва на одну особу.

1. **Функція виробництва на одну особу.** Оскільки виробнича функція є лінійно-гомогенною, тобто $mQ_1 = F_1(mA_1, mK_1)$, може бути вставлено $m = \frac{1}{A_1}$. Тоді

$$Q_1 = A_1 F_1 \left(1, \frac{K_1}{A_1} \right) \text{ або } q_1 = f_1(k_1), \quad (5.4)$$

причому q_1 — виробництво на одну особу та k_1 — капіталомісткість сектора 1. З припущення неокласичного спрямування виробничої функції випливає, що

$$\frac{\partial Q_1}{\partial K_1} = \frac{df_1(k_1)}{dk_1} = f_1'(k_1) > 0,$$

а також

$$\frac{\partial^2 Q_1}{\partial K_1^2} = \frac{1}{A_1} f_1'' < 0, \quad f_1'' < 0.$$

Функція виробництва на одну особу зображена на рис. 5.3.

Розглянемо дотичну до цієї функції у точці P . Зростання дотичної до кривої зображує граничну продуктивність капіталу

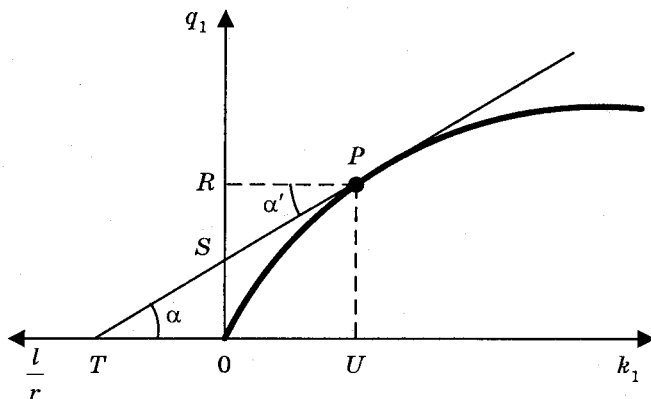

Рис. 5.3. Функція виробництва на одну особу

На рисунку відображена функція виробництва на одну особу: $q_1 = f_1(k_1)$, де k_1 — капіталомісткість ($k_1 \rightarrow \frac{l}{r} = OT$). Розглянемо точку P цієї функції, в якій $OR = f_1(OU)$, зростання дотичної до кривої функції виробництва у цій точці дає змогу отримати граничну продуктивність капіталу: $\frac{OS}{OT} = \frac{RS}{RP} = \text{tg} \alpha$ ($\text{tg} \alpha = \text{tg} \alpha'$ — як суміжні кути).

$$\text{tg} \alpha = \text{tg} \alpha' = \frac{\partial Q_1}{\partial K_1} = \frac{OS}{OT} = \frac{RS}{RP}.$$

При максимізації прибутку підприємством і за заданих цін на товари (досконала конкуренція) у виразі

$$G_1 = p_1 Q_1 - l_1 A_1 - r_1 K_1$$

має бути досягнутий максимум. Цей максимум існує тоді, коли граничний прибуток дорівнює нулю, а номінальний процент r_1 становить

$$r_1 = p_1 f_1'(k_1);$$

$$\left(\frac{\partial G_1}{\partial K_1} = p_1 \frac{\partial Q_1}{\partial K_1} - r = 0 \right) \text{ і } \left(\frac{\partial Q_1}{\partial K_1} = f_1'(k_1) \right).$$

Реальна процентна ставка $r_1^R = \frac{r_1}{p_1}$, згідно з цими припущеннями, дорівнює граничній продуктивності капіталу. Її задають через відношення відрізків $\frac{RS}{RP}$ або $\frac{RS}{OU}$.

Граничній продуктивності праці властива рівність

$$\frac{\partial Q_1}{\partial A_1} = f_1(k_1) - k_1 f_1'(k_1).$$

Поведінка підприємства, спрямована на максимізацію прибутку, в умовах досконалої конкуренції передбачає, що гранична продуктивність та реальна заробітна плата однакові, тобто

$$l^R = \frac{\partial Q_1}{\partial A_1} = OR - \frac{RS}{OU} \cdot OU = OS.$$

Відношення “процентна ставка — зарплата” $\frac{l}{r}$ задано через формулу

$$\frac{l}{r} = \frac{OS}{OR} \cdot OT = OT.$$

2. Капіталомісткість та відношення “процентна ставка — зарплата”. Отже, при поведінці підприємства, спрямованій на максимізацію прибутку, є взаємозв’язок між співвідношенням “процентна ставка — зарплата” та капіталомісткістю. Підприємства пристосовуються до змін у співвідношенні “процентна ставка — зарплата”, змінюючи капіталомісткість. На рис. 5.4а зображено, що при зростаючому співвідношенні “процентна ставка — зарплата” збільшується капіталомісткість: дорожча праця замінюється дешевшим капіталом.

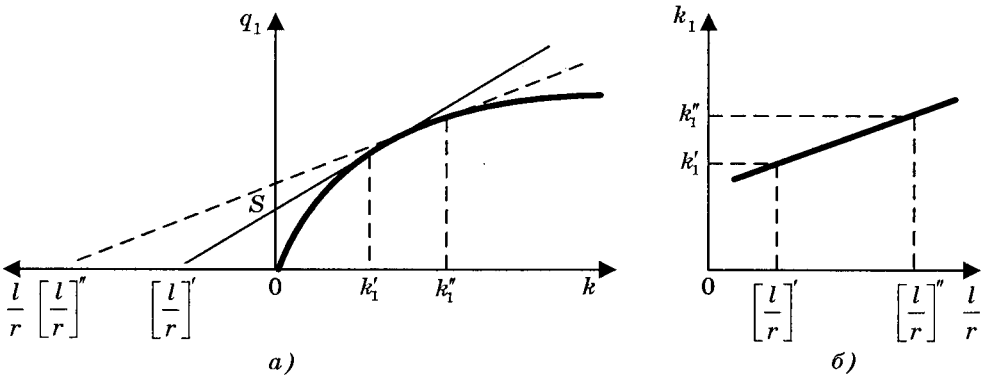

Рис. 5.4. Капіталомісткість та відношення ціни капіталу до праці

Якщо у певній точці функції виробництва на одну особу провести дотичні, то можна побачити, що конкретному значенню капіталомісткості (k) відповідає конкретне співвідношення “процентна ставка — зарплата” — $\left(\frac{l}{r}\right)$, тобто k_1' відповідає $\left(\frac{l}{r}\right)'$, а k_1'' — $\left(\frac{l}{r}\right)''$, причому $k_1' < k_1''$, а $\left(\frac{l}{r}\right)' < \left(\frac{l}{r}\right)''$. Отже, між k і $\frac{l}{r}$ є певний прямолінійний взаємозв’язок (як підтверджує рис. 5.4б, при збільшенні (зменшенні) $\frac{l}{r}$ зростає (спадає) k).

Взаємозв'язок між k_1' та $\left(\frac{l}{r}\right)'$, так само як і k_1'' та $\left(\frac{l}{r}\right)''$, можна перенести пунктиром на рис. 5.4б. З рис. 5.4а видно, що капіталомісткість зростає, коли $\frac{l}{r}$ збільшується.

Щоб вивести зв'язок, зображений на рис. 5.4б, виходимо з того, що

$$\frac{l}{r} = \frac{f_i(k_i) - k_i f_i'(k_i)}{f_i'(k_i)} = \frac{f_i(k_i)}{f_i'(k_i)} - k_i. \quad (5.5)$$

Зв'язок між $\frac{l}{r}$ та k_i стане зрозумілим, коли утворимо

$$\frac{dk_i}{d\left(\frac{l}{r}\right)} = \frac{-(f_i')^2}{f_i'' f_i}. \quad (5.5')$$

$$\frac{d\left(\frac{l}{r}\right)}{dk_i} = \frac{f_i' f_i' - f_i f_i''}{(f_i')^2} - 1 = \frac{(f_i')^2}{(f_i')^2} - \frac{f_i f_i''}{(f_i')^2} - 1 = -\frac{f_i f_i''}{(f_i')^2}.$$

$$x = g^{-1}(y); y = g(x);$$

$$\frac{dy}{dx} = \frac{1}{\frac{dx}{dy}}$$

Оскільки $f_i' > 0$ та $f_i'' < 0$, то $\frac{dk_i}{d\left(\frac{l}{r}\right)} > 0$, тобто між k_i та $\frac{l}{r}$ є пряма залеж-

ність. Зі зростаючим $\frac{l}{r}$ має також зростати k_i . За дорожчої праці залу-чається більше капіталу.

3. Зв'язок між співвідношенням цін на товари та фактори. Тепер мож-на конкретизувати виведений у рівнянні 5.3 зв'язок.

В умовах досконалої конкуренції, як уже зазначалося, номінальна про-центна ставка $r = p_i f_i'(k_i)$. Оскільки за досконалої конкуренції процент в обох секторах країни має бути однаковий, то на основі рівності $k_i = k_i\left(\frac{l}{r}\right)$ отримаємо

$$\frac{p_1}{p_2} = \frac{f_2'(k_2)}{f_1'(k_1)} \quad \text{або} \quad \frac{p_1}{p_2} = \frac{f_2' \left[k_2 \left(\frac{l}{r} \right) \right]}{f_1' \left[k_1 \left(\frac{l}{r} \right) \right]}. \quad (5.6)$$

Знайдемо похідну з 5.6 за $\frac{l}{r}$ й отримаємо

$$\frac{d\left(\frac{p_1}{p_2}\right)}{d\left(\frac{l}{r}\right)} = \frac{p_1}{p_2} \frac{(k_2 - k_1)}{\left(\frac{l}{r} + k_1\right)\left(\frac{l}{r} + k_2\right)}. \quad (5.6')$$

Рівняння (5.6') виражає зв'язок між зміною співвідношення цін на товари та фактори виробництва.

Діє

$$\frac{d\left(\frac{p_1}{p_2}\right)}{d\left(\frac{l}{r}\right)} >> 0 \leftrightarrow k_2 >> k_1. \quad (5.7)$$

Щоб обговорити взаємозалежність між співвідношенням цін на товари та процентною ставкою і зарплатою, слід зробити ситуаційний аналіз.

Ситуація 1: $k_2 > k_1$. Капіталомісткість сектора 2 за будь-якого співвідношення “процентна ставка — зарплата” є більшою, ніж у секторі 1. Крива RR' на рис. 5.5 відображає, виходячи з припущення $k_2 > k_1$, прямиий зв'язок між співвідношенням цін на товари та фактори. Коли зростає ціна трудомісткого товару, то попит на працю зростає, співвідношення “процентна ставка — зарплата” стає більшим. Або: більше співвідношення “процентна ставка — зарплата” передбачає більше співвідношення цін на товари. З цим взаємозв'язком ми вже ознайомилися, розглядаючи криві ефективності й трансформації.

Ситуація 2: $k_1 > k_2$. Виробництво в секторі 1 за кожного співвідношення цін факторів є більш капіталомістким, ніж у секторі 2. Вищому співвідношенню цін на товари відповідає нижче співвідношення “процентна ставка — зарплата”. Якщо зростає співвідношення цін на товари, то є більший стимул для виробництва капіталомістких товарів; попит на капітал зростає, як і процентна ставка. Співвідношення “процентна ставка — зарплата” спадає. Зв'язок між $\frac{p_1}{p_2}$ та $\frac{l}{r}$, позначений SS' на рис. 5.5, є зворотним.

Ситуація 3: $k_1 = k_2$. Якщо в обох секторах здійснюється виробництво з однаковою місткістю капіталу, то співвідношення цін на товари зі зростанням співвідношення цін на фактори не змінюється. Товари 1 та 2 не відрізняються. Отже, цей випадок, як економічно несуттєвий, залишається поза увагою.

Зв'язок між співвідношеннями цін на товари та “процентною ставкою — зарплатою” ще раз зображено на рис. 5.6.

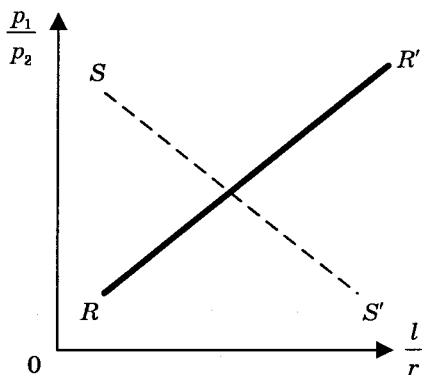

Рис. 5.5. Зв'язок між ціною на товари і ціною на фактори виробництва

RR' відображає випадок, коли зв'язок між $\frac{l}{r}$ та $\frac{P_1}{P_2}$ є прямим, тобто збільшення (зменшення) $\frac{l}{r}$ відповідає збільшенню (зменшенню) $\frac{P_1}{P_2}$, а це можливо тоді, коли капіталомісткість товару 2 переважає над капіталомісткістю товару 1 ($k_2 > k_1$). Аналогічно SS' відображає зворотний зв'язок між $\frac{l}{r}$ і $\frac{P_1}{P_2}$: $\frac{l}{r} \uparrow \Rightarrow \frac{P_1}{P_2} \downarrow$ або $\frac{P_1}{P_2} \uparrow \Rightarrow \frac{l}{r} \downarrow$ ($k_1 > k_2$).

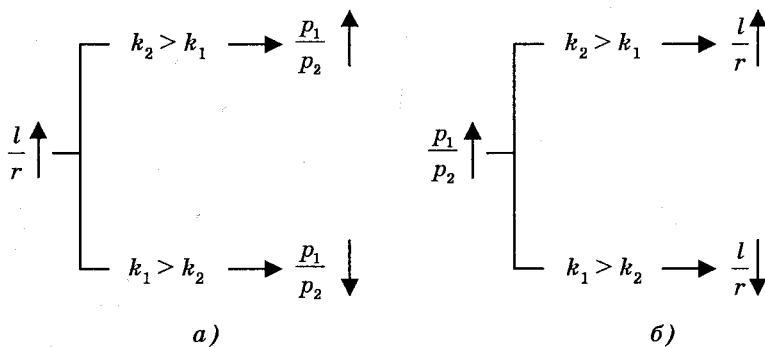

Рис. 5.6. Відносна ціна товарів і факторів виробництва

5.6. ТЕОРЕМА ГЕКШЕРА — ОЛІНА

За допомогою умов 5.5 і 5.6 та рис. 5.3б і 5.4 можна знову поставити запитання: яка з країн експортує той чи інший товар? Це питання пояснюється за допомогою рис. 5.7 (діаграма Харрода — Джонсона).

Нехай Закордон є капіталозабезпеченим, а Батьківщина — працезабезпеченою. Припускаємо також, що забезпеченість факторами вимірюється співвідношенням “процентна ставка — зарплата”. Співвідношення “процентна ставка — зарплата” до початку торгівлі задають через OA (країна I) та OB (країна II). Отже, $\left(\frac{l}{r}\right) < \left(\frac{l}{r}\right)^*$. Тепер скористаємося прийомами ситуаційного аналізу та припустимо, що $k_2 > k_1$. Товар 2 в обох країнах є капіталомістким, товар 1 — трудомістким.

Зв’язок 5.5 виведений лише для однієї країни. За припущенням 4.1, виробничі функції одного сектора є ідентичними в обох країнах. Оскільки зв’язок $k_i = k_i \left(\frac{l}{r}\right)$ відповідно до 5.5 представлений лише функцією виробництва на одну особу та її першою похідною, то і цей зв’язок має бути ідентичним у відповідному секторі. У першому квадранті рис. 5.7а ще раз зображено зв’язок $k_i = k_i \left(\frac{l}{r}\right)$. Ця функція щодо сектора 1 діє для обох країн.

Подібний зв’язок $k_i = k_i \left(\frac{l}{r}\right)$ можна також показати для сектора 2. Для нього ця функція має зростати, виходячи з 5.5', коли співвідношення “процентна ставка — зарплата” зростає, то праця замінюється капіталом. Капіталомісткість зростає. Оскільки сектор 2 випускає, скажімо, товари з більшою капіталомісткістю, що означає $k_2 > k_1$ для кожного співвідношення процента і зарплати, то кожна k_2 -функція повинна перебігати вище як k_1 -функція. Коли функція k_2 згідно з рис. 5.5 описується кривою виробництва на одну особу та її першою похідною i , оскільки виробничі функції сектора 2 в обох країнах згідно з припущенням 4.1 є ідентичними, то функція k_2 ідентична для обох країн. Функції k_1 та k_2 у першому квадранті рис. 5.7а описують пристосування капіталомісткості секторів 1 та 2 до співвідношення процента та зарплати в країнах I та II.

Спираючись на припущення більшої капіталомісткості виробництва в секторі 2 порівняно із сектором 1 ($k_2 > k_1$), визначають залежність співвідношення цін на товари від співвідношення цін на фактори. Зв’язок 5.6 описують лише через f_i' . Оскільки за ідентичних виробничих функцій секторів f_i' є ідентичним зв’язок для обох країн, то і залежність співвідношення цін на товари та фактори виробництва в обох країнах має бути ідентичною. З

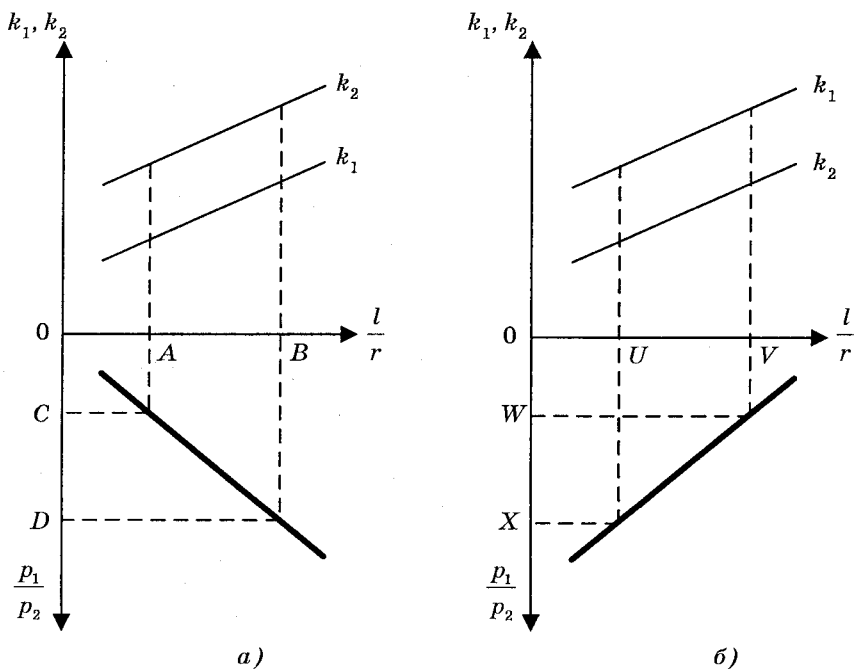

Рис. 5.7. Діаграма Харрода — Джонсона

а) на Батьківщині $\frac{l}{r} = OA$ і відповідає $\frac{p_1}{p_2} = OC$, у Закордоні $\left[\frac{l}{r}\right]^* = OB$ і відповідає $\frac{p_1^*}{p_2^*} = OD$. Таким чином $\left[\frac{l}{r}\right] < \left[\frac{l}{r}\right]^*$, тобто Батьківщина працевезбезпечена, Закордон — капіталозабезпечений та $\frac{p_1}{p_2} < \frac{p_1^*}{p_2^*}$ ($k_1 < k_2$). Отже, Батьківщина експортує трудомісткий товар 1, Закордон — капіталомісткий товар 2;

б) на Батьківщині $\frac{l}{r} = OU$ і відповідає $\frac{p_1}{p_2} = OX$; у Закордоні $\left[\frac{l}{r}\right]^* = OV$ і відповідає $\frac{p_1^*}{p_2^*} = OW$, тобто Батьківщина — працевезбезпечена, Закордон — капіталозабезпечений $\left(\left[\frac{l}{r}\right] < \left[\frac{l}{r}\right]^*\right)$. Оскільки $\frac{p_1}{p_2} > \frac{p_1^*}{p_2^*}$, то Закордон експортує капіталомісткий товар 1 ($k_1 > k_2$), а Батьківщина — трудомісткий товар 2.

рівняння 5.6 ми знаємо, що для $k_2 > k_1$ співвідношення цін на товари зростає зі зростаючим співвідношенням цін на фактори. Ця функція описана у нижньому квадранті рис. 5.7а.

Умову $\left(\frac{l}{r}\right) < \left(\frac{l}{r}\right)^*$ можна переформулювати на основі рис. 5.7а в

$$\left(\frac{p_1}{p_2}\right) < \left(\frac{p_1}{p_2}\right)^*,$$

причому цінове співвідношення у країні I виражається через OC і в країні II — через OD . При цьому виконуються умови для торгівлі 3.2, а саме: країна I експортує товар 1, а країна II експортує товар 2 (див. рис. 5.7).

Варто розглянути такі ситуації.

1. Передумови твердження стосовно того, що Закордон є капіталоабезпеченою країною.

Випадок 1. Товар 2 є капіталомістким.

2. Припущення або *імплікація стосовно того, що Закордон експортує товар 2.* Іншими словами, капіталоабезпечена країна експортує капіталомісткі товари. За цією умовою необхідно визначити, чи зміниться це твердження, коли припустити, що виробництво товару 1 є капіталомісткішим, тобто $k_1 > k_2$. Надалі має суттєве значення, що $\left(\frac{l}{r}\right) < \left(\frac{l}{r}\right)^*$. У першому квадранті рис. 5.7б функція k_1 має проходити вище функції k_2 .

З рівняння 5.6' ми знаємо, що для $k_1 > k_2$ співвідношення цін на товари повинно зменшуватися зі зростаючим співвідношенням процента і зарплати. Це зображено на рис. 5.6б. При цьому менше співвідношення процента та зарплати OU відповідає більшому співвідношенню цін на товари OX . Тут

характерним є вираз $\left(\frac{p_1}{p_2}\right) > \left(\frac{p_1}{p_2}\right)^*$. Тепер Закордон експортує товар 1, який є капіталомістким. Звідси випливає:

1. Передумови твердження стосовно того, що Закордон є капіталоабезпеченою країною.

Випадок 2. Товар 1 є капіталомістким.

2. Припущення або *імплікація стосовно того, що Закордон експортує товар 1.* Іншими словами, капіталоабезпечена країна експортує капіталомісткий товар. В обох випадках $k_2 < k_1$ отримують однозначний взаємозв'язок. Узагальнюючи сказане, можна дійти до такого висновку.

Твердження: країна експортує той товар, виробництво якого є факторомісткішим, беручи до уваги достатню наявність факторів виробництва. Це — теорема Гекшера — Оліна.

5.7. ОБЕРНЕНА ФАКТОРОМІСТКІСТЬ

Економічний зміст оберненої факторомісткості. Раніше ми припустили, що капіталомісткість сектору за будь-якого співвідношення цін на фактори є завжди більшою або меншою, ніж в інших секторах. Також можливий випадок, коли дві виробничі функції характеризуються тим, що умова $k_2 \ll k_1$ не підходить для всіх цінових співвідношень на фактори виробництва. Цілоком можливо, що в одній галузі $k_1 > k_2$, а в іншій — $k_2 > k_1$. У цьому випадку йдеться про обернену факторомісткість.

На рис. 5.8 функції k_1 та k_2 розміщені так, що умова $k_2 > k_1$, не виконується для всіх співвідношень процентних ставок і зарплати. А з 5.6' відомо, що зростання функції $\left(\frac{p_1}{p_2}\right) = g\left(\frac{l}{r}\right)$ залежить від $k_1 \ll k_2$. Ця функція має від'ємний нахил для галузі $k_1 > k_2$. Для $k_1 = k_2$ зростання дорівнюватиме нулю, а для $k_2 > k_1$ воно буде додатним. Одна з таких функцій зображена на рис. 5.8 у нижньому квадранті. З цього випливають такі твердження.

1. Умови твердженя: Закордон є капіталозабезпеченою країною, Батьківщина — працезабезпеченою, оскільки $\left(\frac{l}{r}\right)^* > \left(\frac{l}{r}\right)$. За таких умов OR характеризує співвідношення процентної ставки і зарплати на Батьківщині, OS — у Заходні. Товар 1 є капіталомістким на Батьківщині.

2. Твердження 1. Оскільки $\left(\frac{p_1}{p_2}\right)^* > \left(\frac{p_1}{p_2}\right)$, то товар 1 у країні I є дешевшим. Країна I експортує товар 1. Товар 1 капіталомісткий для країни I. Країна I є працезабезпеченою, тобто країна, забезпечена трудовими ресурсами, експортує капіталомісткий товар 1. Цей висновок є винятком із теореми Гекшера — Оліна.

Країна II експортує товар 2, бо ціна цього товару до торгівлі в країні II є нижчою, ніж у країні I. Товар 2 для країни II є капіталомістким товаром. Країна II є капіталозабезпеченою. Для країни II все ще діє теорема Гекшера — Оліна.

Твердження 2. У випадку оберненої факторомісткості положення теореми Гекшера — Оліна не завжди можуть бути дійсними.

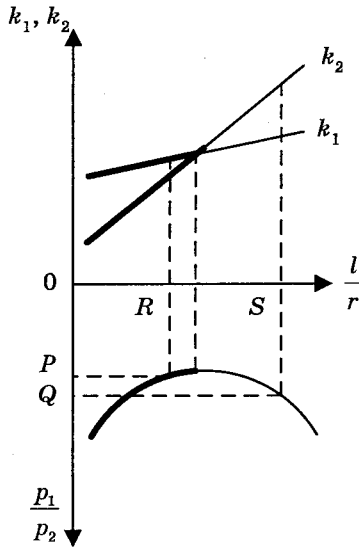

Рис. 5.8. Обернена факторомісткість

На Батьківщині $\frac{l}{r} = OR$ і $\Rightarrow \frac{p_1}{p_2} = OP$; у Закордоні $\left[\frac{l}{r}\right]^* = OS \Rightarrow \frac{p_1^*}{p_2^*} = OQ$. Оскільки $\left[\frac{l}{r}\right] < \left[\frac{l}{r}\right]^*$ (Батьківщина працевезбезпечена, Закордон капіталозабезпечений) і $\frac{p_1}{p_2} < \frac{p_1^*}{p_2^*}$, тобто Батьківщина експортує капіталомісткий товар 1 ($k_1 > k_2$), а Закордон — капіталомісткий товар 2 ($k_2 > k_1$), то це суперечить теоремі Гекшера — Оліна у випадку оберненої факторомісткості.

Додаток

Зв'язок між відносною ціною на товари і співвідношенням цін на фактори виробництва

З рівняння 5.7 отримаємо

$$\frac{d\left(\frac{p_1}{p_2}\right)}{d\left(\frac{l}{r}\right)} = \frac{f_1' \frac{d\left\{f_2' \left[k_2 \left(\frac{l}{r}\right)\right]\right\}}{d\left(\frac{l}{r}\right)} - f_2' \frac{d\left\{f_1' \left[k_1 \left(\frac{l}{r}\right)\right]\right\}}{d\left(\frac{l}{r}\right)}}{(f_1')^2}$$

Має місце

$$\frac{d\left\{f_2' \left[k_2 \left(\frac{l}{r} \right) \right] \right\}}{d\left(\frac{l}{r} \right)} = \frac{df_2'}{dk_2} \cdot \frac{dk_2}{d\left(\frac{l}{r} \right)} = f_2'' \frac{dk_2}{d\left(\frac{l}{r} \right)}.$$

З огляду на 5.6'

$$\frac{d\left\{f_2' \left[k_2 \left(\frac{l}{r} \right) \right] \right\}}{d\left(\frac{l}{r} \right)} = f_2'' \left(\frac{-(f_2')^2}{f_2'' f_2} \right) = \frac{-(f_2')^2}{f_2}$$

та

$$\frac{d\left\{f_1' \left[k_1 \left(\frac{l}{r} \right) \right] \right\}}{d\left(\frac{l}{r} \right)} = \frac{df_1'}{dk_1} \cdot \frac{dk_1}{d\left(\frac{l}{r} \right)} = f_1'' \cdot \left(\frac{-(f_1')^2}{f_1'' f_1} \right) = \frac{-(f_1')^2}{f_1},$$

$$\frac{d\left(\frac{p_1}{p_2} \right)}{d\left(\frac{l}{r} \right)} = \frac{-f_1' (f_2')^2}{f_2 (f_1')^2} - f_2' \cdot \left(\frac{-(f_1')^2}{f_1 (f_1')^2} \right) = \frac{f_2'}{f_1} - \frac{(f_2')^2}{f_1 f_2},$$

$$\frac{d\left(\frac{p_1}{p_2} \right)}{d\left(\frac{l}{r} \right)} = \left[\frac{f_2' f_1'}{f_1 f_2} - \frac{(f_2')^2}{f_1 f_2} \right] \frac{f_2'}{f_1'} = \left[\frac{f_1'}{f_1} - \frac{f_2'}{f_2} \right] \frac{f_2'}{f_1'}.$$

Контрольні запитання і завдання

1. Розкрийте економічний зміст теореми Гекшера — Оліна.
2. Поясніть вплив забезпеченості країн факторами виробництва та інтенсивності їх використання у виробництві на напрями світової торгівлі.
3. У чому, на вашу думку, різниця між кривими трансформації та ефективності?
4. Що таке ізокванти та ізокости? Проаналізуйте їх економічне та математичне значення.
5. Розкрийте суть функції виробництва на одну особу.
6. Який зв'язок є між капіталомісткістю та співвідношенням “процентна ставка — зарплата”?
7. Охарактеризуйте зв'язок між цінами на товари та на фактори виробництва.

8. Проаналізуйте економічне значення діаграми Харрода — Джонсона.
9. Як ви розумієте поняття “обернена факторомісткість”? Обґрунтуйте своє бачення цієї проблеми.

Література

1. *Бураковський І.* Теорія міжнародної торгівлі. — К.: Основи, 2000. — 241 с.
2. *Ионцев В.* Международная миграция населения в глобализации мирового хозяйства // *Международ. экономика.* — 2006. — № 2.
3. *Киреев А.П.* Международная экономика: Учеб. пособие для вузов: В 2 ч. — Ч. 2: Международная макроэкономика: открытая экономика и макроэкономическое программирование: Учеб. пособие для вузов. — М., 2001. — 488 с.
4. *Кругман П.Р., Обсфельд М.* Международная экономика: Теория и политика: Пер. с англ. — М.: Экон. фак. МГУ: ЮНИТИ, 1997.
5. *Миклашевская Н.А., Холопов А.В.* Международная экономика: Учебник. — М.: МГУ им. М.В. Ломоносова: Дело и Сервис, 1998.
6. *Овчинников Г.П.* Международная экономика: Учеб. пособие. — СПб.: Полиус, 1998.
7. *Рут Ф.Р., Філіпенко А.* Міжнародна торгівля та інвестиції. — К.: Основи, 1998. — 743 с.
8. *Сальваторе Д.* Международная экономика: Пер. с англ. — М., 1998.
9. *Сливоцький А.* Міграція капіталу: як у замислах на кілька кроків випередити своїх конкурентів. — К.: Університет. вид-во “Пульсари”, 2001. — 296 с.
10. *Шевчук В.О.* Міжнародна економіка: теорія і практика. — 2-ге вид. — Л.: Каменяр, 2003. — 719 с.
11. *Redding S., Vera-Martin M.* Factor Endowments and Productions in European Regions // *Review of World Economics.* — 2006. — Vol. 142. — № 1.
12. *Koeniger W., Leonardi M.* Capital Deepening and Wage Differentials: Germany versus US // *Economic policy.* — 2007. — № 49. — Jan.
13. *Siebert H., Lorz O.* Außenwirtschaft. — Stuttgart: UTB. — 2006.
14. *Siebert H.* Außenwirtschaft 6, völlig überarb. Aufl. — Stuttgart: G. Fischer, 1994.

Розділ 6

МОДЕЛЬ ГЕКШЕРА – ОЛІНА ТА ЇЇ ЕМПІРИЧНА ПЕРЕВІРКА

- 6.1. Процеси пристосування після впровадження торгових відносин.
- 6.2. Бідність навколишнього середовища.
- 6.3. Системне представлення моделі Гекшера – Оліна.
- 6.4. Теорема Рибчинського.
- 6.5. Картина інтегрованої світової економіки.
- 6.6. Імплікації для стану зовнішньої торгівлі Німеччини.
- 6.7. Емпіричні вирази для визначення конкурентоспроможності секторів.

Модель Гекшера — Оліна пояснює порівняльну перевагу різними пропорціями національної забезпеченості факторами землі, праці і капіталу по країнах.

Френклін Рут, Антон Філіпенко

Мета розділу 6 — розглянути різні умови використання моделі Гекшера — Оліна. Процеси адаптації до міжнародної торгівлі наведені у підрозділі 6.1. Нестача природних ресурсів як визначальний фактор товарних потоків розглянута у підрозділі 6.2. Огляд теорії Гекшера — Оліна наведений у підрозділі 6.3. Як екскурс розглянута теорема Рибчинського (підрозділ 6.4). Торгова рівновага (інтегроване світове господарство) є об'єктом розгляду в підрозділі 6.5. Висновки подано на прикладі німецької ситуації (підрозділ 6.6). Як емпірично визначити порівняльні цінові переваги висвітлено у підрозділі 6.7.

6.1. ПРОЦЕСИ ПРИСТОСУВАННЯ ПІСЛЯ ВПРОВАДЖЕННЯ ТОРГОВИХ ВІДНОСИН

Відповідно до неокласичної теорії міжнародної торгівлі потенційною основою торговельного обміну між двома країнами є різниця у відносних цінах в умовах автаркії на товари, які виробляють ці країни. Розвиток взаємної торгівлі веде до того, що ціни починають змінюватися, доки не стануть однаковими для всіх учасників торговельного обміну.

Які процеси пристосування відбуваються в обох економіках за відкритих кордонів? Оскільки відповідно до припущення немає жодних торгових

бар'єрів, то відносні ціни мають пристосовуватись одні до одних у результаті дії закону ідентичності цін. Це означає, що $\frac{P_1}{P_2} = \frac{P_1^*}{P_2^*}$. Якщо розглянути окремий випадок щодо малої країни, то відповідно до припущення, що у вихідній ситуації $\frac{P_1}{P_2} = \frac{P_1^*}{P_2^*}$ цінове співвідношення на Батьківщині має збільшитись, а у Загородні зменшитись. Розглянемо, як пристосовуються до цих змін у відносних цінах інші економічні змінні, наприклад розміщення факторів.

1. Проблема спеціалізації. Цінове співвідношення $\frac{P_1}{P_2}$, яке збільшилося на Батьківщині, є для підприємств змінним стимулом щодо виробництва. Зменшення обсягів виробництва товару 2, що максимізують прибуток, і розширення виготовлення товару 1 є вигідним. Економіка, рухаючись уздовж кривої трансформації, пристосовується до спеціалізації на виробництві товару 1. На рис. 4.9 (див. розд. 4) таке пристосування зображене через рух від D' до F' .

Твердження щодо збільшення виробництва товару, відносна ціна якого зростає, і зменшення виробництва іншого товару, відносна ціна якого спала. Національна економіка після впровадження торгових відносин збільшує виробництво своїх експортних товарів і обмежує випуск товарів, які вона імпортує.

2. Реалокція (переміщення) факторів. Встановлення врешті одного й того самого співвідношення відносних цін відбувається у результаті того, що ціна товару, для виробництва якого застосовують надлишковий фактор, зростає, тоді як ціна товару, виробництво якого базується на використанні дефіцитного фактора, знижується. Але у цьому випадку виникає цілком логічне питання: чи змінюються ціни факторів виробництва, коли країна вступає у торговельний обмін з іншими державами.

Очевидно, що за умови мобільності факторів виробництва ціни на них поступово вирівнюються, а механізм такого вирівнювання детально аналізується у курсі мікроекономіки. Праця переміщуватиметься з країн із низькою заробітною платою до країн, де ціна цього ресурсу вища. Також до країн з високим рівнем прибутку мігруватиме капітал із країн, де прибутковість виробничо-комерційної діяльності нижча. У результаті такого руху ціни факторів виробництва в країнах-донорах зростають, а в країнах-реципієнтах — зменшуються.

Неокласична теорія міжнародної торгівлі та теорема Гекшера — Оліна базуються на припущенні про мобільність факторів між галузями в межах країни та відсутність такої мобільності в міжнародних масштабах. У реальному світі можливість руху факторів виробництва з країни до країн суттєво обмежена різними політичними, економічними й адміністративними пере-

шкодами, що зумовлює неможливість функціонування розглянутого далі механізму вирівнювання цін на виробничі ресурси.

Хоча наведені міркування видаються цілком логічними, проте зміна цін кінцевих товарів у результаті розвитку взаємного торговельного обміну двох країн впливає і на ціни на фактори виробництва. Участь країни в міжнародній торгівлі веде до збільшення виробництва товару в країні згідно з принципом порівняльної переваги. Відповідно до теореми Гекшера — Оліна, країна збільшуватиме випуск того продукту, виробництво якого вимагатиме інтенсивного використання надлишкового виробничого ресурсу. Таким чином, ціна цього фактора (порівняно низька в умовах автаркії, оскільки він був у надлишку) почне зростати. У свою чергу, ціна дефіцитного фактора (який саме через обмежену кількість був порівняно дорогим в умовах автаркії) знижуватиметься. Аналогічні зміни відбуватимуться й у країні-партнері з тією лише різницею, що тут дефіцитний у першій країні фактор буде надлишковим і навпаки.

Спеціалізація виробництва Батьківщини відбувається поступово, у міру реалізації факторів виробництва. Зі зростанням співвідношення цін на товари $\frac{P_1}{P_2}$ на Батьківщині має зростати також співвідношення між ціною

праці й капіталу $\frac{l}{r}$ згідно з рівнянням (5.6), яке вимірюється показниками ставок зарплати і процента, беручи до уваги припущення $k_2 > k_1$.

Зі зростаючим співвідношенням цін на працю та капітал зростає і капіталомісткість в обох секторах. Збільшення виробництва трудомісткого товару вимагає зростання застосування праці, оскільки підвищується капіталомісткість k_1 , яку вимірюють як $k_1 = \frac{K_1}{A_1}$; отже, K_1 також має зростати. У секторі 1 застосовують більше праці та капіталу. У секторі 2 використання факторів спадає (хоча k_2 зростає!).

Твердження щодо зростання залучення факторів зі зростанням відносної ціни і навпаки. Це твердження слід брати до уваги в тому сенсі, що залучення факторів зростає у виробництві того товару, ціна якого зросла. Застосування факторів для виробництва товару зменшується, коли спадає його відносна ціна.

3. Закономірності зміни обсягів виробництва товарів і секторального використання факторів за умов екзогенного варіювання співвідношення цін на товари. Попередні твердження виходили з умов виробництва та алокації (не беручи до уваги попит) за неокласичної моделі. Ми отримуємо систему рівнянь (6.1) за умови, що $\frac{K_i}{A_i} = k_i$; $\omega = \frac{l}{r}$ та $p = \frac{P_1}{P_2}$. Оскільки нам потрібні дані ще й для виведення теореми Рибчинського, то розглянемо A та K як змінні:

$$Q_i = F_i(A_i, K_i);$$

$$\begin{aligned} A_1 + A_2 &= A; \\ K_1 + K_2 &= K; \end{aligned} \quad (6.1)$$

$$\frac{K_i}{A_i} = k_i(\omega) \text{ з } k_i' > 0;$$

$$\omega = g(p) \text{ з } g' < 0; k_2 > k_1.$$

Якщо утворити загальний диференціал цієї функції, то після підстановки отримаємо¹

$$\begin{bmatrix} 1 & 0 & \frac{\partial F_1}{\partial A_1} & \frac{\partial F_1}{\partial K_1} \\ 0 & 1 & \frac{\partial F_2}{\partial A_2} & \frac{\partial F_2}{\partial K_2} \\ 0 & 0 & -\frac{k_1}{A_1} & \frac{1}{A_1} \\ 0 & 0 & \frac{k_2}{A_2} & -\frac{1}{A_2} \end{bmatrix} \begin{bmatrix} dQ_1 \\ dQ_2 \\ dA_1 \\ dA_2 \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} 0 \\ \frac{\partial F_2}{\partial A_2} dA + \frac{\partial F_2}{\partial K_2} dK \\ k_1' g' dp \\ \frac{k_2}{A_2} dA - \frac{1}{A_2} dK + k_2' g' dp \end{bmatrix}. \quad (6.1')$$

Якщо припустити, що кількість факторів є задана, тобто $dA, dK = 0$, то система рівнянь (6.1') дає відповідь на запитання, як змінюються обсяги виробництва Q_1 і Q_2 та використання факторів у секторі 1 (й у секторі 2), коли співвідношення цін на товари екзогенно (під впливом зовнішнього середовища) варіює. Як результат отримаємо

$$\frac{dQ_1}{dp} = \frac{-g'(k_1' M + k_2' N)}{k_1 - k_2},$$

причому M і N є додатними константами².

Коли $k_2 > k_1$, то товар 1 трудомісткий. Тоді діє закономірність $g' > 0$, і виробництво товару 1 зростає, коли зростає відносна ціна товару 1. За цих припущень Q_2 має зменшитися, тобто секторне розташування факторів переміщується на користь сектора 1 (рух з D' у F' , див. рис. 4.9). У цьому випадку можна показати, що $dA_1, dK_1 > 0$. Щодо $dA, dK = 0$ діє $dA_2, dK_2 < 0$.

Вплив зростання відносної ціни p після впровадження торгових відносин зображено на рис. 6.1.

¹ Для розв'язання використовують правило Крамера. З методикою розв'язання читач може ознайомитися у спеціальній літературі.

² Звідси: $M = A_1 \left(\frac{\partial F_1}{\partial A_1} + k_2 \frac{\partial F_1}{\partial K_1} \right)$ і $N = A_2 \left(\frac{\partial F_1}{\partial A_1} + k_1 \frac{\partial F_1}{\partial K_1} \right)$.

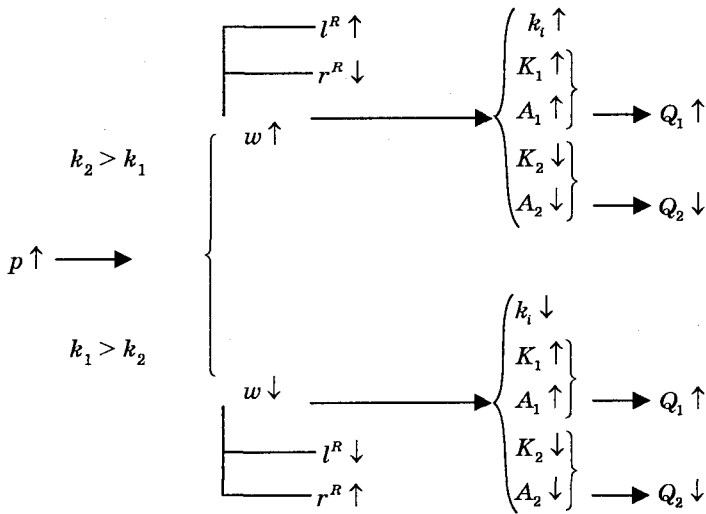

Рис. 6.1. Вплив зростання відносної ціни

4. Теорема Столпера — Самуельсона про вирівнювання цін факторів виробництва. Ми вже побачили, що співвідношення процента та заробітної плати зростає, коли зростає $\frac{P_1}{P_2}$ та діє умова $k_2 > k_1$. Рис. 5.4а показує, що зі зростаючим співвідношенням зарплати і процента більшою стає секторна капіталомісткість; ступінь зростання функції виробництва на одну особу, тобто реальний процент зменшується. Реальна заробітна плата зростає (відрізок OS на рис. 5.4а).

Аналіз дає підстави для висновку, що збільшення відносної ціни товару сприяє зростанню реальної ціни фактора, який інтенсивно використовують (у виробництві цього товару), а фактора, який використовують неінтенсивно, — спадає.

Ця теза була вперше сформульована у статті Вольфганга Столпера (Wolfgang Stolper) та Пола Самуельсона (Paul Samuelson) у 1941 р. й отримала в економічній науці назву **теорема Столпера — Самуельсона (Stolper — Samuelson Theorem)**. Хоча сама стаття була присвячена аналізу впливу тарифів на розподіл доходів, її логіка дала змогу проаналізувати вплив міжнародної торгівлі на розподіл доходу в окремо взятій країні. Цей висновок формулюється так: за умов повного використання факторів виробництва до та після встановлення торгових відносин зростання ціни надлишкового фактора та зменшення ціни дефіцитного ресурсу в результаті участі країни в міжнародній торгівлі веде до того, що реальні доходи власників надлишкового фактора зростають, тоді як реальні доходи власни-

ків дефіцитного фактора зменшуються. Припустимо, що у праценадлишковій країні після започаткування торгівлі на міжнародному ринку ціна капіталу зменшується, тоді ціна праці має зрости в більшій мірі порівняно з ціною готового товару. Це відбудеться у тому випадку, якщо в кінцевому підсумку збільшення витрат виробництва дорівнюватиме зростанню ціни на цей товар.

Пол Ентоні Самуельсон

(1915)

Пол Е. Самуельсон є одним з найвідоміших сучасних економістів у США завдяки своїм дослідженням протягом останнього півстоліття, а також успіхові своєї книги "Економікс", з якої мільйони студентів розпочали вивчення економіки. Він народився у м. Гері, Індіана, в 1915 р. Навчався у різних середніх школах, а потім вступив у Чиказький університет у віці 17 років. Після його закінчення вступив до Гарвардської школи післядипломної освіти, де вивчав економіку протягом п'ятироків. Його докторську дисертацію досі вважають конструктивною роботою з висвітлення математичних основ теоретичної економіки. У 1940 р. отримав посаду на кафедрі Массачусетського інституту технології. Писав роботи з мікроекономічної теорії, теорії споживання, економіки добробуту, теорії капіталу, динаміки і загальної рівноваги, фінансів, макроекономіки та міжнародної торгівлі.

Можливо, він є найвідомішим у галузі торгівлі за свою роботу щодо теореми Гекшера — Оліна (на яку часто посилаються як на модель Гекшера — Оліна — Самуельсона), що зосереджується на вирівнюванні ціни на фактори виробництва, і за теорему Столпера — Самуельсона щодо розподільчих ефектів торгівлі. Він був нагороджений Нобелівською премією з економіки у 1970 р. й отримав усі найголовніші нагороди в галузі економіки.

Описаний вище феномен називається **ефектом підсилення** (*magnification effect*), і його суть полягає у тому, що ціна фактора змінюється в більшій мірі порівняно з ціною товару, під час виробництва якого такий фактор інтенсивно використовують. Він виявляється у зростанні доходу власника праці, оскільки заробітна плата збільшується швидше порівняно з ціною капіталомісткого товару, бо лише в цьому випадку зміна ціни кінцевого товару дорівнюватиме середній зміні вартості факторів виробництва (знову отримуємо ефект підсилення).

Бувають ситуації, коли спостерігається прискорене зростання ціни трудомісткого товару і прискорене зменшення ціни капіталу порівняно з вартістю капіталомісткого товару. У такому випадку реальний дохід власників капіталу має також знижуватись. Отже, в економіці країни відбувається перерозподіл доходу на користь власників надлишкового фактора під впливом зовнішньої торгівлі. У реальній економіці це створює зацікавленість власників надлишкового фактора у вільній торгівлі, а власники дефіцитного фактора здебільшого тяжіють до протекціонізму. З цих позицій

варто глибоко проаналізувати гносеологічні корені ідей захисту вітчизняного товаровиробника, які поширені в Україні.

Зрозуміло, що аналітику завжди цікаво знати не тільки розподіл доходів між факторами виробництва, а й розподіл особистих доходів або доходів домашніх господарств. На жаль, з теореми Столпера — Самуельсона не зовсім зрозумілий остаточний вплив міжнародної торгівлі, оскільки приватні особи чи домашні господарства часто володіють кількома факторами виробництва. Проте на основі цієї теореми можна з'ясувати певні тенденції.

Під час розгляду виробничого фактора праці теорема Столпера — Самуельсона може також мати інший ракурс обґрунтування. Коли виробництво обмежується капіталомісткістю товару 2, то вивільнюється праця. Зростання виробництва трудомісткого товару дає змогу збільшити заробітну плату. Описаний у теоремі Столпера — Самуельсона нетто-вплив на зарплату пояснюється тим, що попит на робочу силу в результаті розширення виробництва трудомісткого товару є більшим, ніж ефект вивільнення внаслідок скорочення виробництва капіталомісткого товару.

5. Вирівнювання цін на фактори виробництва. Нехай у нас є дві економіки, по-різному забезпечені факторами $\left(\frac{l}{r}\right) < \left(\frac{l}{r}\right)^*$. До цього стояло питання щодо спрямування зовнішньої торгівлі за повного усунення торговельних перешкод. Зменшення транспортних витрат та інших обмежень у мобільності факторів виробництва стимулює також інший процес пристосування. Йдеться про економічне становище країни, за якого праця є мобільною у міжнародному плані, а відносні різниці у зарплаті — вирішальними детермінантами для переміщення робочої сили. У такому разі *виробничий фактор “праця” переходить із трудомісткої країни в країну, бідну на трудові ресурси. У трудомісткій країні зменшується пропозиція праці, заробітна плата тут має підвищитись. У країні, бідній на трудові ресурси, пропозиція праці зростає, зарплата зменшується. Через переміщення робочої сили ставки заробітної плати в обох економіках пристосовуються одна до одної.* Аналогічні роздуми показують, що при переміщенні капіталу зрівнюються процентні ставки.

Твердження щодо вирівнювання або врівноваження співвідношення цін на фактори виробництва. Мобільність факторів сприяє вирівнюванню (у граничному випадку — врівноваженню) співвідношення цін на фактори.

Завдяки цьому переміщенню усувається відмінність у забезпеченості факторами обох країн. При цьому умова для торгівлі згідно з теоремою Гекшера — Оліна не виконується. Мобільність факторів усуває необхідність міжнародного обміну товарами. З цього твердження випливає, що теорія зовнішньої торгівлі має передбачати щонайменше міжнародну імобільність факторів виробництва.

Цікавим є питання, чи буде за повної іммобільності факторів виробництва збалансування відношення цін на фактори після відкриття торгівлі. Припущення 1 розділу 5 щодо субституціональності та лінійної гомогенності виробничої функції і припущення 2 щодо неоднакової забезпеченості працею і/або капіталом залишаються у подальшому дотриманими. Поряд з $\left(\frac{l}{r}\right) < \left(\frac{l}{r}\right)^*$ має бути дійсним також $k_2 > k_1$.

За цих умов ми довели, що Закордон спеціалізується здебільшого на виробництві капіталомісткого товару 2, а Батьківщина — трудомісткого товару 1. За допомогою рис. 5.4 можна зобразити, що відношення “зарплата — процент” має сталу тенденцію щодо пристосування до нових умов в обох народних господарствах.

Вихідна ситуація Батьківщини щодо капіталоозброєності $\bar{k}$ перед відкриттям торгівлі задана через OS . Крім цього, Батьківщина може виробляти тільки або товар 1, або товар 2, чи комбінацію обох товарів. У вихідній ситуації країна I виробляє товар 2 з капіталомісткістю $k_2 = \bar{k}$. Ця ситуація представлена точкою H . На основі співвідношення¹

$$\frac{A_1 k_1}{A} + \frac{A_2 k_2}{A} = \bar{k} \text{ впливає, що } \frac{A_2}{A} = 1 - \frac{A_1}{A};$$

$$\frac{A_1}{A} = \frac{\bar{k} - k_2}{k_1 - k_2}.$$

Якщо $k_2 = \bar{k}$, то $\frac{A_1}{A} = 0$, тобто використання фактора праці в секторі 1 дорівнює нулю. Тоді виробництво товару 1 теж дорівнює нулю. Точка H визначає точку повної спеціалізації країни I на виробництві товару 2.

Якщо країна I виробляє трудомісткий товар 1 (точка N), при цьому $\bar{k} = k_1$, то дійсна умова $\frac{A_2}{A} = 0$, отже,

$$\frac{A_2}{A} = \frac{\bar{k} - k_1}{k_2 - k_1},$$

тобто виготовляють тільки товар 1. Точка N визначає випадок повної спеціалізації на виробництві товару 1.

До точок H і N прив'язане відношення цін на фактори виробництва. Оскільки точка H представляє спеціалізацію на капіталомісткому товарі 2, то капітал користується попитом найбільше, а праця — найменше. Процент має бути в цій ситуації найвищим, а зарплата — найнижчою. Відношення “зарплата — процент”, яке прив'язане до точки H , є найменш допустимим у країні I.

Відношення цін на фактори виробництва, що прив'язане до точки N , є максимально можливим у країні I. Тоді N характеризує ситуацію, за якої виробляється тільки трудомісткий товар. У цій ситуації попит на працю є

¹ Це визначення впливає з $\frac{A_1 K_1}{A A_1} + \frac{A_2 K_2}{A A_2} = \frac{K}{A}$.

найбільшим і ставка зарплати найвищою, попит на капітал найменший, процентна ставка — найнижча¹.

Яке співвідношення між процентною ставкою і зарплатою встановлюється в межах мінімуму і максимуму у вихідній ситуації до початку торгових відносин залежить від співвідношення попиту на працю і капіталомісткості товарів у вихідній ситуації. На рис. 6.2 показане співвідношення “зарплата — процент” OU на Батьківщині. Це свідчить про те, що у вихідному положенні виробляється велика кількість капіталомісткого товару. Точка L лежить біля точки повної спеціалізації Батьківщини на виробництві капіталомісткого товару.

Після відкриття кордонів країна, де домінує фактор “праця”, експортує трудомісткий товар 1. При цьому необхідно збільшувати обсяги виробництва цього товару. Країна I спеціалізується від точки L у напрямку до точки M . При цьому має зростати співвідношення цін на фактори виробництва.

У країні II у вихідній ситуації є відносна спеціалізація на трудомісткому товарі (точка D) з прив’язаним до неї співвідношенням “зарплата — процент” OW . Після відкриття кордонів країна, де домінує фактор “капітал”, експортує капіталомісткий товар 2. Вона спеціалізується на виробництві капіталомісткого товару, тобто в напрямку до точки C . Оскільки в країні II розширюється виробництво капіталомісткого товару і зменшується виробництво трудомісткого, то процент має збільшуватися, заробітна плата зменшуватись, і це свідчить про те, що зменшується відношення “зарплата — процент”.

Ми довели, що відношення “зарплата — процент” має бути приведено у відповідність в обох країнах після відкриття кордонів. На основі простих доказів можна пояснити, що під припущеними тут умовами повністю збалансовується співвідношення “зарплата — процент” обох економік.

1. Після відкриття торгівлі має зрівнятися співвідношення цін на товари, оскільки без торгових обмежень дійсним є закон відсутності різниці в цінах, тобто

$$\left(\frac{p_1}{p_2} \right) = \left(\frac{p_1}{p_2} \right)^*$$

2. Побудуємо обернену функцію для рівняння (5.5); отже,

$$\left(\frac{l}{r} \right) = g^{-1} \left(\frac{p_1}{p_2} \right).$$

3. Оскільки ця функція в результаті ідентичності виробничих функцій сектора i в обох країнах має бути також ідентичною, то

$$\left(\frac{l}{r} \right) = \left(\frac{l}{r} \right)^*$$

¹ Мінімальне і максимальне співвідношення “зарплата — процент” обмежують простір кривої $p = g\left(\frac{l}{r}\right)$. Цей факт, однак, у рисунках не врахований.

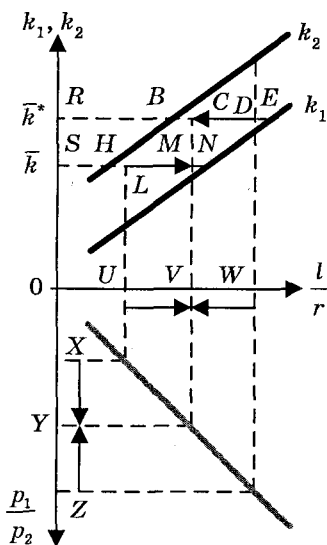

Рис. 6.2. Вирівнювання цін на фактори виробництва

Батьківщина працезабезпечена, Закордон капіталозабезпечений, тобто $\left(\frac{l}{r}\right) < \left(\frac{l}{r}\right)^*$, $(k_1 > k_2)$. За умов автаркії на Батьківщині — $\bar{k} = OS = k_2$; $\frac{l}{r} = OU$, $\frac{P_1}{P_2} = OX$, точка L відображає рівень виробництва в країні, тобто тут виготовляють більше товару 2, ніж товару 1 (точка L перебуває близько біля точки H , що відображає повну спеціалізацію на товарі 2). Відповідно в умовах автаркії у Закордоні: $\bar{k}^* = OR = k_1^*$; $\left(\frac{l}{r}\right)^* = OW$, $\frac{P_1^*}{P_2^*} = OZ$, точка D відображає рівень виробництва у Закордоні, а це означає, що тут продукують більшу кількість товару 1 порівняно з товаром 2. Після запровадження міжнародної торгівлі Батьківщина починає експортувати товар 1 $\left(\frac{P_1}{P_2} < \frac{P_1^*}{P_2^*} \Rightarrow OX < OZ\right)$ і відповідно збільшувати його виробництво, поступово досягаючи рівня, позначеного точкою M , і в результаті $\frac{l}{r} = OV$, $\frac{P_1}{P_2} = OY$. Аналогічно Закордон експортує товар 2, досягаючи рівня виробництва цього товару у точці C , де $\left(\frac{l}{r}\right)^* = OV$, $\frac{P_1^*}{P_2^*} = OY$.

Таким чином, у результаті міжнародної торгівлі відбулося вирівнювання цін на фактори виробництва.

Тепер можна легко показати, що приводяться у відповідність не тільки співвідношення цін на фактори виробництва, ідентичними є також реальні ціни на фактори виробництва після початку торгівлі. Якщо в обох країнах співвідношення “зарплата — процент” однакове, то капіталомісткість сек-

тора i в обох країнах теж має бути ідентичною. Це видно також з рис. 5.4.

За співвідношення цін на фактори виробництва $\left(\frac{l}{r}\right) = \left(\frac{l}{r}\right)^*$ впливає

$$k_1 = k_1^*.$$

Оскільки реальна процентна ставка дорівнює граничній продуктивності капіталу, то для r_1 і r_1^* отримаємо

$$r_1^R = f_1'(k_1); r_1^{R^*} = f_1'(k_1^*)$$

для $k_1 = k_1^*$ переконливо, що $r_1^R = r_1^{R^*}$. Реальний процент в обох країнах після торгівлі абсолютно однаковий. Аналогічний доказ дійсний для реальної ставки заробітної плати.

Твердження щодо вирівнювання цін на фактори виробництва. Співвідношення цін на фактори виробництва збалансовується після започаткування торгівлі між країнами. Також збалансовуються реальні ціни на фактори виробництва¹. Це твердження є **теоремою вирівнювання цін на фактори виробництва**.

6. Розподіл доходів. Отже, товарний обмін має ефект щодо збалансування цін на фактори виробництва, схожий з їх мобільністю. Тому можна стверджувати про зміну в розподілі доходів. Завдяки спеціалізації було доведено, що країна, де домінує фактор “праця”, експортує трудомісткий товар, і відношення “зарплата — процент” у цій країні зростає, а країна, де домінує фактор “капітал”, експортує капіталомісткий товар, і відношення “зарплата — процент” тут зменшується.

Розподіл доходів визначають так:

$$z = \frac{l}{r} \cdot \frac{A}{K} = \frac{l}{r} \cdot \frac{l}{k}.$$

Оскільки відносна забезпеченість факторами $\bar{k}, \bar{k}^*$ стала, то дійсним для країни, де домінує фактор “праця”, є те, що z зростає, тому що зростає відношення “зарплата — процент”. У країні, де домінує фактор “праця”, зростає частка доходів у формі заробітної плати. Навпаки, в країні, де домінує фактор “капітал”, показник розподілу доходів z^* зменшується, бо знижується відношення “зарплата — процент”. Це означає, що в країні, де домінує фактор “капітал”, зменшується частка трудових доходів (доходів з праці за наймом), тобто зростає частка доходів від капіталу. Отже, здійснення зовнішньої торгівлі має зворотний вплив на розподіл доходів.

Твердження щодо зростання частки доходів від домінуючого фактора після відкриття кордонів. Після відкриття кордонів зростає частка доходів

¹ Після введення зовнішньої торгівлі має діяти: $r^R = r^{R^*}$ і $\left(\frac{l}{P_1}\right) = \left(\frac{l}{P_1}\right)^*$. Проте це не приводить до того, що номінальні заробітні плати є рівними.

від домінуючого фактора. Якщо це положення застосувати до української економіки, то можна зрозуміти зміни, які відбулися після проголошення незалежності держави і на які можна сподіватись у майбутньому. При цьому треба виходити з того, що Україна є країною, яка добре забезпечена фактором “праця” і менше — фактором “капітал”.

Висновок. За припущення, що $k_2 > k_1$ і що у вихідному положенні

$$\frac{P_1}{P_2} < \frac{P_1^*}{P_2^*},$$

є такі процеси пристосування на Батьківщині.

1. Країна, де домінує фактор “праця”, спеціалізується на виробництві трудомісткого товару. Виробництво капіталомісткого товару обмежується.
2. Фактори виробництва переміщуються із сектора капіталомісткого товару в сектор трудомістких товарів.
3. Реальна зарплата на Батьківщині зростає, реальна процентна ставка знижується.
4. Розподіл доходів змінюється на користь домінуючого фактора. Далі збалансовуються відносні та реальні ціни на фактори виробництва між країнами.

6.2. БІДНІСТЬ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

Відносні цінові переваги перебувають під впливом таких заходів економічної політики: податки, мито, а також витрати на фінансування інфраструктури чи сприяння експорту. Заходи економічної політики відображаються на відносних цінових перевагах.

Прикладом є політика навколишнього середовища. Припустимо, що країна обкладає податком за викиди шкідливих речовин у навколишнє середовище (тобто податок на одиницю кількості, приміром тонну, шкідливих речовин, які потрапляють у навколишнє середовище). Припустимо, що сектор 1 є виробником продукції, яка містить більше шкідливих речовин, ніж продукція сектора 2. Тоді можна очікувати, що наявна відносна цінова перевага країни для товару 1 зменшиться через політику навколишнього середовища.

Отже, політика охорони навколишнього середовища впливає на цінову перевагу країни і на товарні потоки. Коли країна з багатим навколишнім середовищем спеціалізується на виробництві товарів, що містять шкідливі речовини, тоді там збільшується забруднення навколишнього середовища, у той час як країна з бідним навколишнім середовищем стримує викиди шкідливих речовин. При цьому деякою мірою забруднення переноситься на країну з багатим навколишнім середовищем, яка може і не виробляти товари, що містять шкідливі речовини, але внаслідок географічного розташування країна-сусід може бути джерелом забруднення цієї країни.

6.3. СИСТЕМНЕ ПРЕДСТАВЛЕННЯ МОДЕЛІ ГЕКШЕРА — ОЛІНА

Здійснення зовнішньої торгівлі відбувається через абсолютні цінові переваги. Проте абсолютні цінові переваги зводяться до порівняльних цінових переваг. Аналіз ґрунтується на дидактичних основах за всіх рівних умов, причому досліджують лише один чинник, що обумовлює співвідношення товарних цін обох країн перед початком торгівлі. У широкому аналізі слід одночасно враховувати всі детермінанти цінового відношення. Варто зазначити, що різні цінові пропорції перед початком торгівлі зводяться до:

- а) різних відношень попиту;
- б) різних способів виробництва у секторах за однакової озброєності факторами;
- в) різної озброєності факторами за однакових способів виробництва.

Абсолютні цінові переваги перебувають також під впливом офіційно встановленого обмінного валютного курсу. Оскільки абсолютні цінові переваги належать до абсолютних цін або так званих грошових цін, то грошова політика також позначається на цінових перевагах. Рис. 6.3 дає уявлення про фактори, що визначають абсолютні цінові переваги.

6.4. ТЕОРЕМА РИБЧИНСЬКОГО

У зв'язку з приведеними у відповідність процесами після початку міжнародної торгівлі були обговорені деякі властивості неокласичної економіки, які існують у закритому народному господарстві (вирівнювання цін на фактори виробництва між двома країнами). Ще одна властивість цієї неокласичної теорії впливає у результаті екзогенного збільшення запасів факторів виробництва ($dK, dA > 0$), див. рівняння (6.1'). Припускаємо, що відношення цін на товари не змінюється, а запас капіталу збільшується, тобто $dK > 0$, і пропозиція праці залишається сталою, тобто $dA = 0$. Тоді з рівняння (6.1') отримуємо

$$\frac{dQ_1}{dK} = \frac{\frac{\partial F_1}{\partial A_1} + k_1 \cdot \frac{\partial F_1}{\partial K_1}}{k_1 - k_2},$$

тобто випуск трудомісткого товару ($k_2 > k_1$) зменшується за $dp = 0$, тоді як капітал збільшується.

Рис. 6.3. Схематичне зображення факторів, що визначають цінові переваги

Далі отримуємо

$$\frac{dQ_2}{dK} = \frac{-\left(\frac{\partial F_2}{\partial A_2} + k_2 \cdot \frac{\partial F_2}{\partial K_2}\right)}{k_1 - k_2},$$

тобто випуск капіталомісткого товару збільшується.

Твердження. За постійних товарних цін і зростання одного фактора збільшується випуск товару, під час виробництва якого інтенсивно використовують зростаючий фактор. Випуск іншого товару зменшується. Це твердження є **теоремою Рибчинського** (*T. Rybczynsky*), яка з огляду на теорію економічного зростання стверджує, що збільшення одного фактора виробництва веде до абсолютного збільшення випуску того товару, під час виготовлення якого цей фактор використовують інтенсивно, і до абсолютного скорочення виробництва іншого товару, випуск якого базується на інтенсивному використанні іншого фактора.

Пояснення цього твердження за допомогою методу вченого-економіста Еджуорта (*Edgeworth-Box*) показано на рис. 6.4. На ньому OD визначає капіталоозброєність, а OC — працеозброєність країни. Оскільки відношення цін залишається постійним, то відношення “зарплата — процент” має також залишатися постійним. При цьому подано шляхи розширення виробництва. Нехай $k_2 > k_1$, тобто $\operatorname{tg}\alpha > \operatorname{tg}\beta$. Відрізок OS визначає вироблену кількість товару 1. Цю кількість можна також вимірювати на відрізку BT , тому $OS = BT$. Відрізок $OT = SB$ вимірює кількість виробленого товару 2.

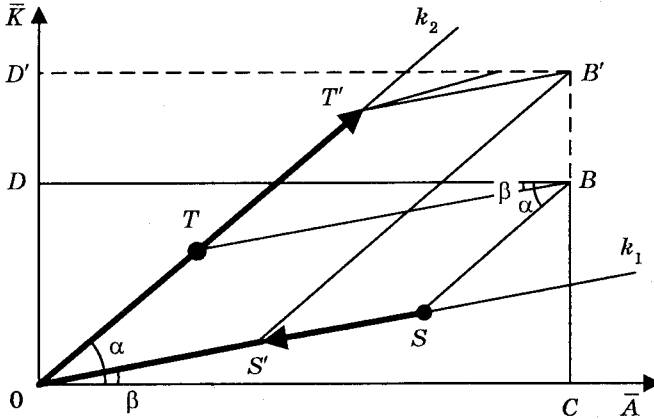

Рис. 6.4. Теорема Рибчинського

При збільшенні одного фактора виробництва відбувається збільшення виробництва того товару, для виготовлення якого цей фактор використовували інтенсивно, а виробництво іншого товару з інтенсивним використанням іншого фактора зменшується. Якщо країна забезпечена капіталом на рівні OD , а працею — OC і $\frac{p_1}{p_2}, \frac{l}{r}$ — постійні, та $k_2 > k_1$, тобто $\operatorname{tg}\alpha > \operatorname{tg}\beta$, тоді продукуватиметься $OS = BT$ товару 1 і $OT = SB$ товару 2. При збільшенні в країні капіталу: $OD' = OD + DD'$ зросте виробництво капіталомісткого товару: $OT' = B'S'$ ($OT' > OT, S'B' > SB$), а випуск трудомісткого товару скоротиться: $OS' = B'T'$ ($OS' > OS, B'T' > BT$).

Припущено, що запас капіталу збільшується на DD' . Якщо товарні ціни згідно з припущенням не змінюються, то відношення цін на фактори виробництва має залишатися також постійним. При цьому величини капіталомісткості є заданими, тобто $\operatorname{tg}\alpha$ і $\operatorname{tg}\beta$ теж не змінюються. Нова кількість виробництва товару 1 визначається відрізками $OS' = B'T'$ і товару 2 — $OT' = B'S'$. Як показують стрілки, коли збільшується запас капіталу, то збільшується виробництво капіталомісткого товару 2, а виробництво трудомісткого товару 1 зменшується.

6.5. КАРТИНА ІНТЕГРОВАНОЇ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІКИ

На рис. 6.5 представлена торгова рівновага. Економісти Діксіт (*Dixit*) і Норман (*Norman*) говорять про “інтегровану світову економіку”.

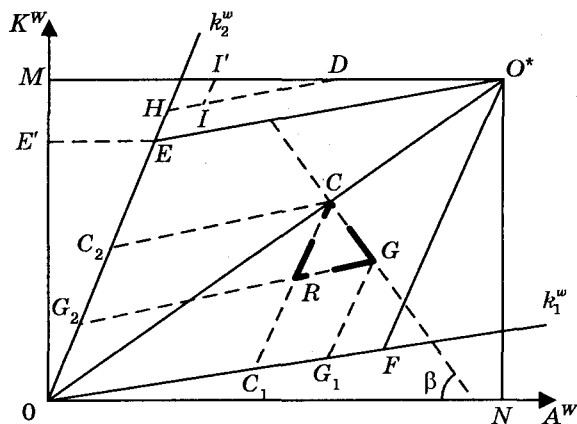

Рис. 6.5. Інтегрована рівновага світового ринку

Чотирикутник ONO^*M відображає озброєність світу факторами виробництва (K^w , A^w — світові запаси відповідно капіталу й праці), а $\frac{l}{r} = \text{tg}\beta$. Якщо розглянути точку E , то побачимо, що кількість капіталу (OE') перебуває на Батьківщині, а $E'M$ — у Закордоні. Батьківщина виготовляє OE товару 2, а Закордон O^*E товару 1. Коли озброєність факторами виробництва перебуває в точці G , то на Батьківщині продукують OG_1 товару 1 та OG_2 товару 2, а у Закордоні — G_1F товару 1 та G_2E товару 2, тобто в точці G існує зовнішня торгова рівновага. На відрізку OO^* лежать точки максимальної корисності, тому за умов рівноваги та споживання у точці C_1 Батьківщина експортує C_1G_1 товару 1, а імпортує C_2G_2 товару 2, тобто CRG — трикутник торгівлі. За умов, коли точка I характеризує розподіл факторів виробництва, Батьківщина виготовлятиме OH товару 2 і HI товару 1, а Закордон продукуватиме II' товару 2, або ID товару 1, що призведе до неповного використання праці (залишаться невикористаними $G'O^*$ або DO^* праці). Отже, точка I не є точкою зовнішньоторгової рівноваги.

На вертикальній осі представлений світовий запас капіталу (K^w), на горизонтальній осі — світова пропозиція праці (A^w). Чотирикутник ONO^*M визначає озброєність світу факторами виробництва; скажімо, точка E описує розподіл світових запасів факторів виробництва між двома країнами, наприклад OE' — капітал Батьківщини та $E'M$ — капітал Закордону. У торговій рівновазі визначені ціни на товари і ціни на фактори

виробництва, приміром відносні ціни (рівняння (5.3)). При цьому встановлені також місткості факторів k_1^w і k_2^w обох секторів у світі. Кожна точка кривої місткості факторів (наприклад k_1^w) визначена через те, що співвідношення “зарплата — процент” $\frac{l}{r}$ є тангенційним до ізоквант виробництва $\text{tg}\beta$. На нових кривих місткості факторів виробництва можна розрахувати загальний обсяг виробництва як відстань від початку координат (як скалярну величину). Наприклад, за озброєності E Батьківщина виробляла загальну світову продукцію товару 2 (OE) і Закордон — загальну світову продукцію товару 1 (O^*E).

Відстані на променях місткості факторів виробництва теж вимірюють кількість споживання. За торгової рівноваги мають користуватися попитом також загальні обсяги вироблених товарів (O^*E — на товар 1, OE — на товар 2).

Точка озброєності факторами виробництва G є точкою рівноваги, бо Батьківщина виробляє OG_2 , а Закордон — G_2E товару 2; відповідно Батьківщина продукує OG_1 , а Закордон — G_1F товару 1. Отже, встановлюється зовнішньоторгова рівновага з вирівнюванням цін на фактори виробництва.

На відміну від цього, точка I несумісна з рівновагою за торгівлі товарами. За цієї озброєності факторами виробництва Батьківщина виробляла б обсяг OH товару 2 й обсяг HI товару 1. При цьому Закордон міг би виробляти максимальний обсяг IH' товару 2 або обсяг ID товару 1. Фактор “праця не був би у двох випадках повністю задіяний ($I'O^*$ або DO^*). У цьому випадку торгівля товарами є недостатньою для того, щоб досягти збалансування рівнів цін на фактори виробництва. Якщо припустити, що фактори переміщуються (наприклад, з точки I до точки E), то встановилось би збалансування цих рівнів цін. Можна було б узяти до уваги, що при точці озброєності, яка лежить на межах паралелограма, одна з країн є повністю спеціалізованою.

Якщо припустити гомотетичні уподобання, то можна визначити також точку споживання S . Біля кривих байдужості за заданого відношення цін на товари на радіусі-векторі, що проходить через початок координат, лежать усі точки максимальної корисності. Разом з гомотетичними уподобаннями необхідною буде умова, щоб обидві країни мали однакові уподобання. Тоді точки споживання мають лежати на діагоналі OO^* . Оскільки торгівій рівновазі відношення “зарплата — процент” та відношення цін на товари перебувають у міцному зв'язку, то $\text{tg}\beta$, як і відношення цін $\frac{P_1}{P_2}$ можна інтерпретувати як постійні величини. Точка S є точкою споживання країни.

За торгової рівноваги точка виробництва G і точка споживання S не збігаються. Батьківщина експортує обсяг товару 1 C_1G_1 й імпортує обсяг товару 2 C_2G_2 . При цьому трикутник CRG є трикутником торгівлі.

6.6. ІМПЛІКАЦІЇ ДЛЯ СТАНУ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ НІМЕЧЧИНИ

Якщо спроектувати розглянуті у цьому розділі гіпотези на стан зовнішньої торгівлі Німеччини, то можна легко з'ясувати, за якими видами виробництва Німеччина не має жодної порівняльної переваги. Це стосується трудомістких товарів, які випускаються масовим виробництвом. Коли країни, де домінує фактор “праця”, матимуть у виробництві трудомістких товарів порівняльну перевагу, то німецьким фірмам вдасться отримати за допомогою диференціації продуктів хіба що тільки частку ринку. Також за виробництва сировиномістких продуктів Німеччина не має жодної цінової переваги. Немає їх і за виробництва товарів, що містять шкідливі речовини, через досить густу заселеність. Виробничі переваги можна бачити у такому факторі виробництва, як висококваліфікована праця (людський капітал), у капіталомісткій продукції й у високому технічному рівні. Технічний прогрес можна привести до підвищення кваліфікації робочої сили, з одного боку, а з іншого — до організаційних рішень і, врешті, до перших стадій продуктового циклу (нові продукти, нові способи виробництва, інновації тощо).

Приклад 6.1. Секторальні зміни в Німеччині

Міжнародний поділ праці спричиняє зміни в секторальній структурі народного господарства. Особливо це можна побачити, якщо взяти до уваги кілька останніх десятиріч. У табл. 6.1 представлені секторальні зрушення Західної Німеччини з 1950 р. У загальній структурі зайнятості частка зайнятих зменшилася у сільському господарстві з 24,8 % у 1950 р. до 3 % у 1993 р., у секторі енерго- і водозабезпечення та гірничовидобувній промисловості з 2,9 % у 1960 р. до 1,5 % у 1992 р. У продукуючій промисловості кількість зайнятих спочатку збільшилася від 42,6 % у 1950 р. до 48,9 % у 1970 р., а потім знову зменшилася до 37,3 % у 1993 р. У переробній промисловості зменшилася зайнятість з 38,1 % (1970 р.) до 30,3 % (1992 р.). На відміну від цього, у сфері послуг (не враховуючи торгівлю і транспорт) збільшилося число зайнятих з 9,1 % (1960 р.) до 20,6 % (1993 р.).

Таблиця 6.1. Розвиток секторальних структур Німеччини

Сектор	1950	1960	1970	1980	1990	1992	1993 ¹
Сільське та лісове господарство, рибальство	24,8	13,7	8,5	5,2	3,5	3,1	3,0
Продукуюча промисловість	42,6	47,9	48,9	43,4	39,7	38,5	37,3

Сектор	1950	1960	1970	1980	1990	1992	1993 ¹
Енерго- та водозабезпечення, гірнична промисловість	—	2,9	2,1	1,8	1,6	1,5	—
Переробна промисловість	—	36,9	38,1	33,7	31,4	30,3	—
Будівельна промисловість	—	8,1	8,7	7,9	6,7	6,7	—
Торгівля і транспорт	16,0	18,2	17,9	18,6	18,6	19,1	19,3
Послуги	—	9,1	11,0	14,7	18,6	19,8	20,6
Послуги на дому, приватні організації	—	11,0	13,6	18,0	19,5	19,4	19,8

Джерело: Висновки Експертної ради 1993/94. — С. 325.

¹Джерело: Щоквартальні результати обчислення ВВП / Німецьке статистичне управління. — 4 квартал 1993 р. — Серія 18.

6.7. ЕМПІРИЧНІ ВИРАЗИ ДЛЯ ВИЗНАЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ СЕКТОРІВ

Питання, чи втрачає сектор конкурентоспроможність, відіграє в економіко-політичній дискусії важливу роль. З аналізу знаємо, що втрата конкурентоспроможності полягає не тільки в тому, що умови виробництва сектора в країні-експортері стають несприятливими, а й у тому, що вони можуть поліпшуватися в інших країнах, які є конкурентами, або в країні-імпорттері. У зв'язку з цим дуже важливим є вибір показників, що можуть виражати зміни конкурентоспроможності. Зупинимось на розгляді окремих з них.

1. Зміна в цінових перевагах. Йдеться про емпіричне дослідження зміни цінової переваги сектора. Звичайно під час емпіричного аналізу не порівнюють ситуацію автаркії з ситуацією вільної торгівлі. Питання в тому, чи втрачає країна за такої торгової ситуації свою цінову перевагу. Зміну в ціновій перевазі спостерігати емпірично все-таки важко, бо товарний арбітраж (неспекулятивне переміщення фінансових коштів з одного ринку на інший з метою отримання прибутку за рахунок різниці в цінах на товари, особливо в умовах наявності великих запасів у країні його споживання) дбає про те, щоб швидко зменшити цінові відмінності. Обчислення зміни в цінових перевагах країни мало б спрямовуватися на гіпотетичні зміни, які визначалися б для ситуації перед тим, як набуває сили товарний арбітраж. Отже, відповідно до цього слід було б дослідити зміну витрат

факторів виробництва. Зростання витрат на зарплату призвело б до того, що ціна трудомісткого товару зросла б; заходи, пов'язані з охороною навколишнього середовища, зробили б дорожчими товари, виробництво яких забруднює навколишнє середовище; зростання витрат на енергію за виробництва енергомістких товарів мали б призвести до нижчої конкурентоспроможності.

Також важливим є питання, чи за *втрати сектором своєї інноваційної спроможності* розробляють для світового ринку добре продуману високоякісну продуктову палітру, чи разом з цим поліпшують технологію виробництва.

2. Зменшення прибутку. Індикатором, який може показувати втрату конкурентоспроможності, є зменшення прибутку, що виражається через спад граничної продуктивності капіталу, та є коефіцієнтом q , який знаходять з граничної продуктивності капіталу і з обчислення розміру процентної ставки (коефіцієнт Кейнса (*Keynes*) або Тобіна (*Tobin*)). Зменшення прибутку відбувається тоді, коли ціна виробника є несприятливою, тобто витрати зростають швидше, ніж ціна.

Оскільки обчислення гіпотетичної ціни є досить складним, то під час розгляду конкурентоспроможності окремих секторів звертаються до кількісного аналізу.

3. Втрата часток світового ринку. Цей індикатор може показувати втрату країною конкурентоспроможності, тобто втрату нею взагалі (говорячи про всі сектори народного господарства) часток світового ринку. Зміна в частці світового ринку може бути пов'язана з трьома факторами: регіональний, структурний, фактор конкуренції.

Регіональний фактор показує, як розвивалась би частка світового ринку країни, якщо б у регіонах світу частки світового ринку цієї країни залишалися постійними.

Структурний фактор показує, як розвивалась би частка світового ринку країни, якщо б за товарними групами частки світового ринку цієї країни залишалися постійними.

Отже, регіональний і структурний фактори описують гіпотетичну частку світового ринку країни, якщо б ця країна утримувала свою регіональну структуру експорту і товарну структуру. Відмінність гіпотетичного розвитку від фактичного показує втрату конкурентоспроможності, тобто є *фактором конкуренції*.

Приклад 6.2. Аналіз виявленої порівняльної переваги

Обчислення виявленої порівняльної переваги потребує опрацювання величезних баз даних та осмислення отриманих результатів на високому професійному рівні. Центральні економічні інституції України поки що не виробили відповідних механізмів розробки довготермінової економічної

політики країни, що базувалась би на використанні виявленої порівняльної переваги.

У Тернопільському національному економічному університеті в останні роки за науковим керівництвом автора проводяться дослідження стосовно оцінки порівняльних переваг і розробки економічного механізму оптимізації міжнародної товарної спеціалізації України. Аналіз виявленої порівняльної переваги на основі даних 1999—2001 рр. показав, що будучи країною, відносно більш забезпеченою фактором праця, Україна експортує здебільшого працемісткі товари. В експорті країни у 2000 та 2002 рр. переважали товари з низькою продуктивністю праці й одночасно з високою продуктивністю капіталу. Українські товари з низькою продуктивністю праці імпортували переважно Росія, країни СНД та азійські країни.

В експорті до країн євроінтеграційного простору, зокрема з ЄС-15, здебільшого переважали капіталомісткі товари. Крім цього, Україна експортувала у зазначені вище країни скоріше товари з високою продуктивністю праці та капіталу. Таким чином, виявлена порівняльна перевага України в євроінтеграційному просторі практично не залежала від чинників, що визначають порівняльну перевагу.

Результати розрахунків, наведених у табл. 6.2 і 6.3, дають підстави для вироблення стратегії товарної експансії України на європейському та світовому ринках. У них визначені товарні групи, що характеризуються найвищими індексами виявленої порівняльної переваги (RCA) України в її загальній торговій структурі.

Таблиця 6.2. Найвищі індекси виявленої порівняльної переваги України в її загальній торговій структурі стосовно країн світу

Код SITC Rev.3	Товарні групи	Індекс RCA		
		1999 р.	2000 р.	2001 р.
.672	Ливарні форми (злитки) та напівфабрикати з заліза або сталі	49,989	47,322	46,287
.673	Штабове прокатне залізо	42,461	42,501	38,431
.676	Залізні і сталеві дроти, арматура, кутовий прокат, профілі (шпунтова стінка)	37,093	39,010	32,386
.334	Мінеральні масла та масла, отримані з бітумінозних мінералів (інших, ніж сира нафта)	-22,497	-29,770	20,267
.041	Пшениця, меслін	16,284	-2,046	19,012
.695	Механічні станки, машини, інструменти з металу	-1,107	0,041	15,549

Закінчення табл. 6.2

Код SITC Rev.3	Товарні групи	Індекс RCA		
		1999 р.	2000 р.	2001 р.
.671	Чавун, дзеркальний чавун, губчате залізо, залізні або сталеві гранули, порошки та залізо-сплави	17,689	16,594	13,404
.679	Сталеві або залізні труби, пустотілі профілі та трубопровідна арматура	12,613	34,865	10,007
.562	Добрива, крім тих, що належать до групи 272	12,201	13,719	9,768
.421	Нелетучі рідкі рослинні жири, масла	4,439	7,913	9,371
.282	Залізні відходи та скрап; браковані злитки з заліза і сталі, що піддаються переплавленню	13,281	14,723	8,854
.281	Залізна руда та збагачені продукти	8,271	7,434	7,418
.842	Нетрикотажний і нев'язаний одяг для жінок та дівчат	7,717	6,820	6,536

Джерело: Кончин В.І. Порівняльна перевага України в системі виробництва і торгівлі: євроінтеграційний аспект: Автореф. дис. ... канд. екон. наук. — Т., 2004.

Таблиця 6.3. Найвищі індекси виявленої порівняльної переваги України в її загальній торговій структурі стосовно країн євро інтеграційного простору

Код SITC Rev.3	Товарні групи	Індекс RCA	
		2000 р.	2001 р.
.334	Мінеральні масла та масла, отримані з бітумінозних мінералів (інших, ніж сира нафта)	-14,54	50,203
.041	Пшениця, меслін	-3,129	28,021
.281	Залізна руда та збагачені продукти	42,261	27,314
.672	Ливарні форми (злитки) та напівфабрикати з заліза або сталі	28,419	23,001
.671	Чавун, дзеркальний чавун, губчате залізо, залізні або сталеві гранули, порошки та залізосплави	7,563	19,186
.676	Залізні і сталеві дрот, арматура, кутовий прокат, профілі (шпунтова стінка)	24,100	16,692

Код SITC Rev.3	Товарні групи	Індекс RCA	
		2000 р.	2001 р.
.842	Нетрикотажний і нев'язаний одяг для жінок та дівчат	77,537	15,253
.673	Штабове прокатне залізо	15,399	14,233
.248	Деревина первинної обробки	11,027	11,626
.343	Природний газ	15,651	8,826
.841	Нетрикотажний і нев'язаний одяг для чоловіків і хлопчиків	9,528	8,716
.684	Алюміній	16,842	8,693

Джерело: Кончин В.І. Порівняльна перевага України в системі виробництва і торгівлі: євроінтеграційний аспект: Автореф. дис. ... канд. екон. наук. — Т., 2004.

4. Виявлена порівняльна перевага. Ця концепція розглядає стан конкуренції сектора порівняно з іншими секторами країни, причому в індикатор включають обсяги експорту й імпорту. Індекс RCA_i (*revealed comparative advantage*), тобто індекс виявленої порівняльної переваги, уніфікує експорт та імпорт однієї галузі i із загальним експортом й імпортом усіх галузей певної країни.

$$RCA_i = \left[\frac{X_i - Im_i}{X_i + Im_i} \cdot \frac{\sum (X_i - Im_i)}{\sum (X_i + Im_i)} \right] \cdot \frac{100}{1 - \frac{\sum (X_i - Im_i)}{\sum (X_i + Im_i)}}$$

Позитивна величина цього індексу означає, що галузь i має порівняльну перевагу. Якщо галузь i є чистим експортером, то вона більше експортує порівняно з сукупністю всіх галузей, а якщо галузь i — чистий імпортер, то вона більше імпортує порівняно із сукупністю всіх галузей. Від'ємна величина індексу відображає порівняльну втрату. Пояснення є аналогічним¹. Через уніфікацію можна визначити кількість порівняльних переваг (див. рис. 7.1).

5. Порівняння темпів приросту національного експорту з темпами приросту світового експорту всередині продуктової групи. Під час дослідження конкурентоспроможності застосовують також метод, який дає змогу визначити місце галузі країни на світовому ринку певного товару. При цьому розраховують відношення темпів приросту національного експорту все-

¹ Третій член правої частини формули фізначають для випадку, коли стан чистої зовнішньої торгівлі сектора є кращим, ніж у загальному розрізі економіки країни.

редині продуктової групи до темпів приросту світового експорту цієї групи продуктів. Величини, більші за одиницю, показують завоювання нових сегментів ринку, а величини, менші за одиницю, свідчать про втрату частки світового ринку.

Контрольні запитання і завдання

1. Які процеси пристосування відбуваються під час упровадження торгових відносин?
2. Розкрийте економічну суть теореми Столпера — Самуельсона.
3. Як, на вашу думку, економічна політика впливає на відносні цінові переваги?
4. Які фактори визначають цінові переваги?
5. Проаналізуйте суть теореми Рибчинського.
6. Визначте фактори, що впливають на стан зовнішньої торгівлі України.
7. Дайте економічне обґрунтування показникам, що визначають зміни конкурентоспроможності.

Література

1. Бураковський І. Теорія міжнародної торгівлі. — К.: Основи, 2000. — 241 с.
2. Камінський А. Основи міжнародних відносин. — Л.: ЛНУ ім. Івана Франка, 2000.
3. Киреев А.П. Международная экономика: Учеб. пособие для вузов: В 2 ч. — Ч. 2: Международная макроэкономика: открытая экономика и макроэкономическое программирование. — М., 2001. — 488 с.
4. Кругман П.Р., Обфельд М. Международная экономика: Теория и политика: Пер. с англ. — М.: Экон. фак. МГУ: ЮНИТИ, 1997.
5. Миклашевская Н.А., Холопов А.В. Международная экономика: Учебник. — М.: МГУ им. М.В. Ломоносова: Дело и Сервис, 1998.
6. Овчинников Г.П. Международная экономика: Учеб. пособие. — СПб.: Полиус, 1998.
7. Сальваторе Д. Международная экономика: Пер. с англ. — М., 1998.
8. Сливоцький А. Міграція капіталу: як у замислах на кілька кроків випередити своїх конкурентів. — К.: Університет. вид-во “Пульсари”, 2001. — 296 с.
9. Salvatore D. International Economics. — Wiley, 2003.
10. Siebert H., Lorz O. Außenwirtschaft. — Stuttgart: UTB, 2006.
11. Siebert H. Außenwirtschaft 6, völlig überarb. Aufl. — Stuttgart: G. Fischer, 1994.

Розділ 7

ПАРАДОКС ЛЕОНТЬЄВА ТА БАГАТОФАКТОРНЕ МОДЕЛЮВАННЯ МІЖНАРОДНОЇ ТОРГІВЛІ

7.1. Парадокс Леонтьєва, або емпірична перевірка теорії Гекшера — Оліна.

7.2. Розширення моделі Гекшера — Оліна.

7.3. Торгові й неторгові товари.

7.4. Торгівля послугами.

7.5. Специфічні фактори виробництва.

7.6. Спеціалізоване виробництво.

7.7. Ризики.

7.8. Ієрархія за вертикальної інтеграції країн і всередині мультинаціональних корпорацій.

7.9. Динамічні аспекти міжнародної торгівлі.

Додаток. Міжгалузевий баланс виробництва та розподілу товарів і послуг.

В. Леонтьєв показав, що заміщення характерного набору імпортованих товарів США вимагало на 30 % більше капіталу в розрахунку на одного робітника за рік, ніж той самий набір експортованих товарів США.

Френклін Рут, Антон Філіпенко

У розділі 7 розглядається парадокс Леонтьєва та багатофакторне моделювання міжнародної торгівлі. Слід усвідомити, що такий важливий феномен, як міжнародний обмін товарами, має численні аспекти, й усіх їх не можна охопити в одній-єдиній моделі. У цьому розділі представлені найважливіші альтернативні ідеї. Спираючись на емпіричну перевірку моделі Гекшера — Оліна (підрозділ 7.1), яку здійснив Леонтьєв, обговорено розширення моделі Гекшера — Оліна (підрозділ 7.2). Зокрема як розширення цієї моделі розглянуті торгові й неторгові товари (підрозділ 7.3), торгівля послугами (підрозділ 7.4), фактори виробництва, специфічні для певного сектора (підрозділ 7.5), спеціалізоване виробництво (підрозділ 7.6), ризики (підрозділ 7.7) і роль вертикальної інтеграції (підрозділ 7.8). Динамічні аспекти міжнародної торгівлі наведено у підрозділі 7.9.

7.1. ПАРАДОКС ЛЕОНТЬЄВА, АБО ЕМПІРИЧНА ПЕРЕВІРКА ТЕОРІЇ ГЕКШЕРА — ОЛІНА

Теоретичні концепції міжнародної торгівлі завжди за можливості перевіряли емпірично. Ще Адам Сміт і Давід Рікардо використовували результати історичних спостережень і статистичні дані для підтвердження своїх тверджень. Щодо теореми Гекшера — Оліна, то впродовж багатьох

років після сформулювання не було можливостей для перевірки її на практичному матеріалі через те, що не було достатньої інформації про виробничі зв'язки між окремими виробництвами та галузями. Тому залишалися відкритими питання: чи можна за допомогою теорії Гекшера — Оліна пояснити конкретні події та спрогнозувати певну тенденцію на майбутнє або, іншими словами, чи допустима імплікація моделі у реальність?

Як альтернативну можливість студентам часто пропонують перевірити припущення, а потім визначити відхилення у теоретичних твердженнях, якщо ці припущення не узгоджуються з реальністю. Для обговорення залежності моделі від припущень необхідно мати інформацію про те, як змінюється прогноз зі зміною цього припущення. Важливою є й емпірична інформація про силу твердження.

Для емпіричної перевірки теорії Гекшера — Оліна необхідно виміряти такі величини:

- а) забезпеченість країни факторами виробництва;
- б) місткість факторів виробництва в окремих секторах цих країн;
- в) товарні потоки між країнами.

За емпіричних досліджень такої інформації у “чистому” вигляді немає. Тому необхідно визначити, які величини за певних умов визнаються достатніми. Прикладом цього є дослідження твердження Гекшера — Оліна через парадокс Леонтьєва, яке було проведене для США. Твердження Гекшера — Оліна прогнозує, що країна, де домінує фактор “капітал”, експортує капіталомісткий товар та імпортує трудомісткий. Учені доводять, що США платять високу заробітну плату і мають у розпорядженні багато капіталу, отже, США є країною, де домінує фактор “капітал”. Тому треба очікувати, згідно з твердженням Гекшера — Оліна, що США будуть експортувати капіталомісткі товари й імпортувати трудомісткі.

Дослідження можна було б провести легко, якщо визначити, що експорт є капіталомістким, а імпорт — трудомістким, але відсутність статистичних матеріалів не дозволяє цього зробити. Тому потрібно знайти інші способи вираження місткості факторів експорту й імпорту.

Емпірично тестувати висновки Гекшера — Оліна пробували неодноразово. Ці спроби то підтверджували теорію, то спростовували її. Але авторам завжди бракувало переконливості. Найбільш акуратно і коректно дослідження теореми Гекшера — Оліна провів у 1953 р. американський учений російського походження Василь Леонтьєв. Саме завдяки своїй педантичній точності й скрупульозності, помноженій на наукову компетентність, він зумів переконливо довести, що теорія співвідношення факторів Гекшера — Оліна за певних умов не підтверджується на практиці.

На думку В. Леонтьєва, економічні концепції безглузді, якщо їх неможливо спостерігати й вимірювати. Тому серед інших теорій він намагався перевірити і теорію Гекшера — Оліна. Для цього визначав використання праці й капіталу у виробництві експортних та імпортних товарів. Зокрема, В. Леонтьєв з'ясував обсяг факторів виробництва, що вивільняються, як-

що США зменшать як свій експорт, так і імпорт на 1 млн дол. Це питання вчений аналізував за допомогою даних про структуру експорту й імпорту в 1947 р. на основі моделі “витрати — випуск” для 200 секторів. Проблема полягає в тому, скільки факторів залучено для виробництва експорту й імпорту.

Капіталомісткість імпортованих товарів потрібно було б визначити на основі даних країн — експортерів США. Оскільки у розпорядженні В. Леонт'єва були лише статистичні дані США, то він увів допоміжну гіпотезу, що капіталомісткість імпортованих товарів можна порівнювати з вітчизняними субститутами імпорту. Він вважав, що факторомісткість товарів — субститутів імпорту ідентична з факторомісткістю імпортованих товарів. Це припущення не діє тоді, коли США не виготовляють деякі товари — субститути імпорту (чай, кава, джут), і, відповідно, вони виключалися з розгляду.

Василь Леонт'єв

(1906—1999)

Василь Леонт'єв народився 5 серпня 1906 р. у Санкт-Петербурзі, Росія, і був єдиною дитиною у сім'ї науковців. У 1925 р. він закінчив Ленінградський університет й у віці 22 років захистив кандидатську дисертацію у Берлінському університеті. В. Леонт'єв приїхав до Сполучених Штатів Америки в 1931 р., щоб працювати у Національному бюро економічних досліджень. Незабаром він залишив цю роботу, щоб викладати економіку (1932—1933) у Гарвардському університеті. Був асистентом професора (1933—1939), доцентом (1939—1946) і професором (1946—1953) економік у Гарварді. У 1953—1975 рр. — професор політекономії в Гарварді. 1975 р. переїхав до Нью-Йоркського університету. Там заснував у 1978 р. Інститут економічного аналізу і був його першим директором до 1985 р. Працював членом дослідницького персоналу інституту.

Професор В. Леонт'єв опублікував чимало праць з економіки. Для студентів міжнародної економіки головним його внеском була стаття “Використання кривих байдужості в аналізі зовнішньої торгівлі”, опублікована в *Quarterly Journal of Economics* у 1933 р. Проте найбільш тривалим і вагомим внеском в економічний аналіз стала розробка “міжгалузевого аналізу”. Він розпочав цю роботу на основі економіки США в 1931 р. і опублікував 41-секторну таблицю “витрати — випуск” для США в 1936 р. Ця робота зрештою привела до розробки (Леонт'євим та іншими) подібних моделей на значно ширшій основі (кількасот секторів) для багатьох країн. У своїх працях він першим використав великий комп'ютер для досліджень у галузях економіки і соціальних наук. Пізніше його запросили працювати консультантом для федеральних урядових служб, включаючи Департамент США з праці й комерції та Офіс оцінки технологій, а також агенції ООН.

За заслуги в розробці та застосуванні аналізу “витрати — випуск” Леонт'єв отримав у 1973 р. Нобелівську премію з економіки. Його також вшанували, обравши президентом Американської економічної асоціації (1970), членом Національної академії наук, закордонним членом Академії наук СРСР (1988), посвяченням до Почесного Легіону у Франції (1968) та Ордену Сонця, що Сходить, у Японії (1984).

Визначальною рисою досліджень професора Леонт'єва є його велике бажання і вміння поставити економічну теорію на службу реальним економікам.

Треба відзначити, що В. Леонтьєв проводив своє дослідження після закінчення Другої світової війни, коли ні в кого не викликало сумніву, що США є країною з надлишком капіталу порівняно з іншими державами. Адже саме США ще до війни мали високорозвинену капіталомістку промисловість, яка у роки війни розвинулася ще більше, а після війни на фоні інших країн, які відновлювали свої зруйновані виробничі потужності, перевага США у забезпеченості капіталом виглядала неперевершеною. Тому в Леонтьєва не було великих сумнівів щодо отримання в результаті дослідження емпіричного підтвердження висновку Гекшера — Оліна. Фактично, він порівняв співвідношення капіталу і праці, які є необхідними для виробництва одиниці американського імпорту $\left(\frac{K}{A}\right)_{im}$, зі співвідношенням капіталу і праці для виробництва одиниці американського експорту $\left(\frac{K}{A}\right)_x$. Відповідно до цього співвідношення, яке отримало назву “статистика Леонтьєва” (*Leontiev statistics*), країну вважають капіталонасиченою, якщо:

$$\frac{\left(\frac{K}{A}\right)_{im}}{\left(\frac{K}{A}\right)_x} < 1.$$

Країну вважають працenasиченою, якщо:

$$\frac{\left(\frac{K}{A}\right)_{im}}{\left(\frac{K}{A}\right)_x} > 1.$$

Результати досліджень, які провів В. Леонтьєв, виявилися несподіваними, вони не підтвердили попереднього припущення, що США експортують капіталомісткі товари, а імпортують трудомісткі. Згідно з отриманими розрахунками виробництво експортних товарів в обсязі 1 млн дол. США супроводжувалося витратами капіталу в сумі 2,55 млн дол. США та праці в розмірі 182,3 року, тобто співвідношення цих виробничих ресурсів становило 14 тис. дол. США : 1 рік праці (2,55 млн дол. США : 182,3 року).

Аналогічне співвідношення за імпортозамінниками становило 18,2 тис. дол. США : 1 рік праці. Отже, загальне співвідношення $\left(\frac{K}{A}\right)_{im} : \left(\frac{K}{A}\right)_x$ дорівнювало 1,3. Отже, висновок, який, здавалося, можна було безпомилково передбачити, не підтвердився — американський експорт у 1947 р. був у 1,3 раза трудомісткішим від імпорту.

Економіко-математична постановка проблеми та її розв’язання, які здійснив В. Леонтьєв, полягали у тому, що якщо припущення про ідентичність капіталомісткості імпортованих товарів з вітчизняними субститутами

імпорту було першою допоміжною гіпотезою, то другою була умова (припущення пропорційності), що частки окремих товарів в експортній та імпортній структурі залишаються сталими. Якщо автомобілі становлять 20 % загального експорту, то при зменшенні загального експорту на 1 млн дол. зменшується експорт автомобілів на 200 тис. дол. США.

Коли сконцентруємо свою увагу на експорті, то через його зменшення на 1 млн дол. відбувається зменшення секторальних випусків. Тоді можна зробити висновок щодо вивільнених факторів виробництва.

Якщо позначимо X_i як скорочення попиту на експорт і опишемо коефіцієнтами “витрати — випуск” a_{ik} виробничу структуру (третя допоміжна гіпотеза), то

$$\begin{bmatrix} Q_1 \\ Q_2 \\ \cdot \\ \cdot \\ \cdot \\ Q_n \end{bmatrix} - \begin{bmatrix} a_{11} & a_{12} & a_{13} & \dots & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} & a_{23} & \dots & a_{2n} \\ & & & & \\ & & & & \\ & & & & \\ & & & & \\ a_{n1} & a_{n2} & a_{n3} & \dots & a_{nn} \end{bmatrix} \times \begin{bmatrix} Q_1 \\ Q_2 \\ \cdot \\ \cdot \\ \cdot \\ Q_n \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} X_1 \\ X_2 \\ \cdot \\ \cdot \\ \cdot \\ X_n \end{bmatrix}$$

або у вигляді матриці

$$(I - u)q = x,$$

з якої знайдемо розв’язок

$$q = (I - u)^{-1} \bar{x},$$

де q — зниження рівня випуску секторів 1... n , яке йде після скорочення попиту на експорт.

Якщо припустити, що фіксоване впровадження праці й капіталу на одиницю випуску (четверта гіпотеза), яке визначають через $a_i^{K,L}$, є необхідним, то можна обчислити для певного q вектор вивільнення факторів виробництва B_x , а саме:

$$B_x = \begin{pmatrix} a_1^L & a_2^L & \dots & a_n^L \\ a_1^K & a_2^K & \dots & a_n^K \end{pmatrix} \begin{pmatrix} Q_1 \\ Q_2 \\ \cdot \\ \cdot \\ \cdot \\ Q_n \end{pmatrix} = u^{L,K} \cdot q.$$

При цьому вираз для визначення вивільнення факторів виробництва при скороченні експорту є таким:

$$B_x = u^{L,K} q = u^{L,K} (I - u)^{-1} \bar{x}.$$

Аналогічно вираз для вітчизняних субститутів імпорту

$$B_M = u^{L,K} q = u^{L,K} (I - u)^{-1} \bar{m},$$

де B_M — обсяг вивільнених факторів виробництва при скороченні імпорту;

$\bar{m}$ — скорочений обсяг імпорту.

В. Леонтьєв отримав такий результат: загальні витрати фактора “праця” й у виробництві експортних товарів (A_X) є більшими, ніж у виробництві товарів — субститутів імпорту (A_M):

$$A_X > A_M \text{ і } K_X < K_M,$$

тобто використання капіталу для експортних товарів (K_X) менше, ніж для товарів — субститутів імпорту (K_M). При цьому

$$\frac{K_X}{A_X} < \frac{K_M}{A_M}, \text{ тобто } k_X < k_M.$$

Капіталомісткість сектору з виробництва товарів — субститутів імпорту є більшою, ніж капіталомісткість сектору з виробництва експортних товарів.

Висновок. США експортують трудомісткі товари й імпортують капіталомісткі. Оскільки цей результат є оберненим до моделі Гекшера — Оліна, то можна охарактеризувати його як **парадокс Леонтьєва**.

На перший погляд парадокс Леонтьєва суперечить твердженням Гекшера — Оліна. Але цей висновок можна спростувати при точному аналізі.

1. В. Леонтьєв *змушений був увести низку допоміжних гіпотез* для того, щоб вивести свій парадокс, а саме: порівняння місткості факторів виробництва імпортованих товарів з товарами — субститутами імпорту. Оскільки теорію Гекшера — Оліна необхідно спростовувати не через встановлення спостереження, а за допомогою інших гіпотез, то потрібно переконатися, що вони мають вищий ступінь надійності.

2. *Дослідження Леонтьєва не ставить в основу чіткої операційний аналіз “достатку факторів виробництва”*. Доки це поняття є інтуїтивним і не досить зрозумілим, доти не може бути жодного спростування твердження Гекшера — Оліна.

Особливою проблемою у визначенні достатку факторів виробництва є те, що *обсяги капіталу і праці залежать від рівня технічних знань*. Тому людський капітал і ефективність капіталу можуть впливати на твердження про відносне оснащення $k^* > k$ та спотворювати його. Наприклад, висока ефективність праці веде до низької капіталомісткості. У визначенні достатку факторів беруть до уваги людський капітал і показники ефектив-

ності¹. У цьому випадку не повинно виникати суперечності щодо результатів Гекшера — Оліна.

Теорема Гекшера — Оліна і дослідження В. Леонтьєва базуються на двофакторній моделі. В. Леонтьєв вказує на те, що *треба брати до уваги обсяги інших факторів*, таких як земля, природні ресурси, суспільна та економічна системи.

Деякі дослідження свідчать, що частка експорту однієї галузі економіки в загальному виробництві США залежить від частки як висококваліфікованих робітників у загальній їх кількості, так і витрат на дослідження та розвиток згаданої галузі економіки. Ці дослідження дають змогу зробити висновок, що експорт США є таким, який містить людський капітал, і що переформульована гіпотеза Гекшера — Оліна, яка враховує ефективність факторів виробництва, може відповідати дійсності.

3. Дослідження Леонтьєва стосуються однієї країни. *В ідеалі він мав би розглянути торгові потоки між багатьма народними господарствами*. Крім цього, є низка досліджень про зовнішню торгівлю Індії, колишньої НДР, Японії, Канади, які досягли прогресу в науці. У цих працях проаналізовані відносини між двома країнами. Деякі зі згаданих досліджень підтвердили парадокс Леонтьєва, інші — ні.

4. Відомо, що при визначенні забезпеченості факторів $k^* > k$ умови попиту можуть звести нанівець твердження Гекшера — Оліна. Припустимо, що країна, де домінує фактор “капітал”, надає перевагу торгівлі капіталомісткими товарами. Її попит на капіталомісткі товари може бути таким великим, що вона почне імпортувати їх. У цьому випадку теорема Гекшера — Оліна може не відповідати дійсності. Взяття до уваги фактора попиту привело б у відповідність до дійсності модифіковане твердження Гекшера — Оліна. Тут може відігравати свою роль і різкий перехід місткостей факторів.

5. Більшість імпортованих товарів США в 1947 р. становили нафта, мідь, метали, паперова продукція, природна сировина. Виробництво цих товарів є капіталомістким. Ці продукти імпортували тому, що США не могли виробляти їх взагалі або в достатній кількості. *Отже, те, що США імпортували ці товари, не було спричинене їхньою капіталомісткістю. Ці товари є ресурсомісткими*.

6. Емпіричні дослідження свідчать, що з 1972 р. парадокс Леонтьєва більше не виявляється.

З цього випливає, що зі зміною положень концепції, наприклад, визначення забезпеченості факторами виробництва та врахування інших факторів, таких як умови попиту і заходи зовнішньоторгової політики, твердження Гекшера — Оліна могло б бути правильним. Емпірична перевірка

¹ На відміну від підрозділу 4.4 використовуємо не загальний параметр ефективності для обох факторів виробництва, а диференційований за факторами параметр ефективності.

гіпотези Гекшера — Оліна через теорію Леонтьєва була стимулом для пошуку інших тверджень, які б пояснили це питання.

Наведені міркування щодо сумнівності, а можливо, й помилковості результатів, які отримав В. Леонтьєв, можна продовжити. Кожен з аргументів додавав нових знань до загальної теорії зовнішньої торгівлі. З одного боку, Леонтьєв показав, що, всупереч теорії, працenaдлишкові країни експортують капіталомістку продукцію, тоді як капіталонадлишкові країни — трудомістку.

З іншого боку, парадокс Леонтьєва залишив без відповіді численні питання. Проте це дає достатньо підстав стверджувати, що парадокс Леонтьєва є серйозним попередженням прямолінійному використанню теорії Гекшера — Оліна на практиці.

7.2. РОЗШИРЕННЯ МОДЕЛІ ГЕКШЕРА — ОЛІНА

1. Багатofакторність. Озброєність факторами виробництва може стосуватися їх великої кількості, хоча при розгляді моделі Гекшера — Оліна для аргументації висновків використовували переважно два фактори — капітал і працю. Після того, як В. Леонтьєв виявив у цій моделі так званий парадокс, найпліднішими стали спроби його вирішення шляхом розширення факторів виробництва. Наведемо для прикладу концепцію М. Портера, який пропонує розділити фактори виробництва на такі групи: людські резерви, фізичні ресурси, ресурс знань, грошові ресурси, інфраструктуру. Ці групи, в свою чергу, поділяються на численні категорії.

Існує певна ієрархія факторів виробництва. Вони поділяються на *основні (basic)* і *розвинуті (developed)*. До основних відносять фактори, які є безкоштовними і не потребують інвестицій, скажімо, природні ресурси, географічне розташування країни, кліматичні умови. Проте більшість ресурсів у наш час не можна отримати в спадщину, тому що вони — результат довготривалого розвитку, як правило, ціною значних інвестицій. Такими є, перш за все, нові технології, кваліфіковані кадри, сучасна інфраструктура. Тому часто для створення конкурентоспроможних переваг велике значення мають не основні, а розвинуті фактори виробництва.

За критерієм спеціалізації фактори поділяють на *загальні (general)* і *спеціалізовані (special)*. Загальним факторам притаманні якості, що дають можливість використовувати їх у багатьох галузях (мережа автомобільних і залізничних шляхів, висококваліфікований капітал). Спеціалізовані фактори можна застосувати в одній галузі й лише у кількох випадках (венчурний капітал, бази даних у визначеній галузі знань, вузькоспеціалізований персонал).

Якщо розглядати основні й розвинуті фактори з погляду спеціалізації, то треба зазначити, що перші є, як правило, загальними, а другі мають тенденцію до спеціалізації. Для створення конкурентних переваг більший потенціал мають спеціалізовані фактори.

Зрештою, слід розрізняти фактори за критерієм ступеня міжнародної мобільності, який розглядався у попередніх розділах. При аналізі основних факторів враховують низький ступінь мобільності, адже вони часто не переміщуються з однієї країни в іншу. Розглядати розвинуті фактори у більшості випадків необхідно з огляду на їх високу міжнародну мобільність і прагнення кожної країни перешкодити таким факторам або затримати їх у межах свого кордону.

Різний ступінь міжнародної мобільності мають також загальні та спеціалізовані фактори. Універсальність використання загальних факторів полегшує їх переміщення з країни в країну. Спеціалізовані фактори або зовсім не здатні до такого переміщення, або на їхньому шляху є як штучні, так і природні перешкоди.

Країна може бути достатньо забезпечена працею, капіталом, технічними знаннями (включаючи людський капітал і організаційну ефективність), землею, природними ресурсами або навколишнім середовищем. До цього достатку факторів належить і політична стабільність держави. Отже, за розширеної інтерпретації поняття “достаток факторів” модель Гекшера — Оліна розкриває велику кількість емпірично релевантних факторів визначення міжнародного товарного обміну.

Збільшення різновидів факторів дало змогу дещо розвинути концепцію В. Леонтьєва. Виявилось, що капітал не є для США найбільш надлишковим фактором виробництва. Країна краще була забезпечена сільськогосподарськими угіддями і кваліфікованими кадрами. Саме тому в експорті США значна частка належала сільськогосподарській продукції і високотехнологічним товарам, а імпорт репрезентований трудомісткими товарами, що потребують для свого виготовлення дешевої низькокваліфікованої праці (текстиль, взуття), а також сировиною і корисними копалинами, котрі надходять з країн, багатих на природні ресурси.

Багатофакторність у цілому зберігає методологію неокласичної торгової моделі. В економічній літературі вона відома під назвою “неофакторні моделі”. Цей напрямок сформувався у період після Другої світової війни з метою відображення нових факторів виробництва, що впливають на розвиток міжнародної торгівлі, динамізацію науково-технічного прогресу. З позиції світогосподарської практики та відкриття парадокса Леонтьєва (у теоретичній економіці) багатофакторність враховує:

— різну інтенсивність факторів (це дає змогу визначити, наприклад, що американська імпортозамінна й експортна продукція капіталомісткіша, ніж продукція, вироблена в інших країнах);

— особливості попиту (так, надлишок капіталу зумовлює капіталомістке споживання, що спричиняє нестачу капіталу для експорту і, таким чином, формує велику трудомісткість товарів, які експортують);

— неоднорідності факторів (виділення “фізичного” і “людського” капіталу; обґрунтування переважання значущості кваліфікації праці тощо);

— нові фактори (в системі факторів: праця, капітал та природні ресурси).

2. Багатотоварність. Коли розглядають більше, ніж два фактори, товари впорядковують в ієрархічну градацію переваг конкуренції. *Товари з великою відносною ціною перевагою* перебувають на вершині цієї градації. На нижчих її сходинках відносна цінова перевага буде меншою. Нагадаємо, що, коли країна має відносну цінову перевагу, вона буде експортувати товар. Якщо немає жодної цінової переваги, то нема різниці, експортують товар чи імпортують. Якщо умовно пройтися вниз ієрархічною градацією, то є рівень з відносними ціновими втратами для країни, на якому вигідно товар імпортувати. Зрештою, є товари, які не експортують і не імпортують, — неторгові товари.

Ієрархічна шкала відносних цінових переваг є цікавою концепцією, яка показує, що незначні зміни на Батьківщині та у Закордоні, можливо, в попиті, технології виробництва сектора чи в озброєності факторами прокладають лінію поділу між експортним та імпортним товаром в оберненій дії через ціни на фактори виробництва. У літературі обговорюють, наскільки ієрархічна градація товарів може зводитися до ієрархічної градації місткості факторів у виробництві.

Щоб внести сектори в ієрархічну градацію конкурентоспроможності, потрібно впорядкувати їх за ціною перевагою, що буде виражатись як $\frac{P_i}{w p_i^*}$. Умовою для торгівлі є те, що величина за чисельником P_i має бути меншою, ніж величина за знаменником $w p_i^*$. Величина, менша за одиницю, означає конкурентоспроможність, і йдеться про експортні товари; величина, більша за одиницю, означає втрату в конкуренції і відображає імпортні товари. Сектор з найнижчою величиною є сектором найбільшої конкурентоспроможності. На рис. 7.1 на вертикальній осі нанесено масштаб конкурентоспроможності, а на горизонтальній — обсяг пропозиції експорту.

Цим способом отримують *ієрархічну градацію секторів за конкурентоспроможністю*. Сектор 1 є сектором із найбільшою конкурентоспроможністю, а сектор 8 — із найменшою. Пунктирна лінія розділяє сектори на експорт та імпорт. Сектори 1—5 експортують, сектори 6—8 — імпортують.

Обернена величина конкурентоспроможності $\frac{P_i}{w p_i^*}$ відображає реальний обмінний курс (w_R), виражений $w_R = \frac{w p_i^*}{P_i}$, і, як правило, визначається через рівень цін країн. Реальна ревальвація призводить до зменшення кон-

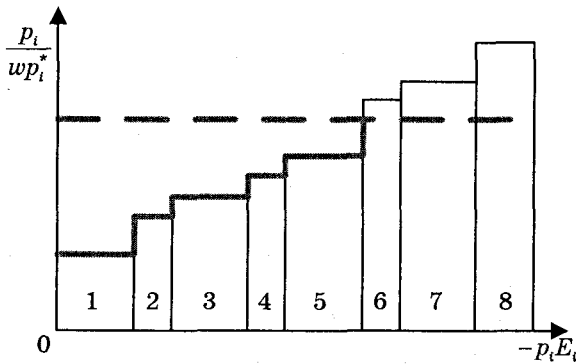

Рис. 7.1. Упорядкування секторів за конкурентоспроможністю

Товари країни стануть конкурентоспроможними на зовнішньому ринку, якщо $p_i < wp_i^*$, тобто ціна вітчизняного товару буде нижчою за ціну закордонного (з метою порівняння враховуємо валютний курс w). Тому конкурентоспроможними будуть сектори 1—5, для яких виконана умова $\frac{P_i}{wp_i^*} < 1$. За $\frac{P_i}{wp_i^*} > 1$ продукція секторів 6—8 є неконкурентоспроможною, і її імпортує Батьківщина. Величина E_i відображає обсяг надлишкового попиту.

конкурентоспроможності секторів, хоча могла б зробити неконкурентоспроможні сектори конкурентоспроможними. Оскільки ціни на Батьківщині та у Закордоні є заданими, то зворотна величина обмінного курсу і номінальний обмінний курс коливаються. Номінальна девальвація (долара) спричиняє спад реального обмінного курсу для всіх секторів, тобто реальну девальвацію (графічно можна представити зростання колонок). У зв'язку з цим сектор експорту може раптово стати сектором імпорту. Це стосується насамперед сектора 5. І навпаки, номінальна ревальвація (коли w зростає) за постійних цін призводить до реальної ревальвації. Сектори 6, 7 і 8 можуть стати конкурентоспроможними.

Зауважимо, що потрібно брати до уваги разом із зазначеними на рисунку торговими товарами і неторгові товари. Тоді девальвація приводить до зростання конкурентоспроможності торгових товарів, розширення їх виробництва і підвищення попиту на фактори виробництва. Ціни на фактори виробництва зростають, і конкурентоспроможність сектора, який ще міг би експортувати, зменшується. Ефект девальвації є оберненим.

Емпірично визначити зображення на рис. 7.1 важко, бо ціни, які ми розглядаємо, є, як правило, не автаркійними, а цінами торгової рівноваги. Тому емпіричні ієрархічні градації побудовані на основі концепції виявленої порівняльної переваги.

3. Типи товарів. Якщо розглядають кілька видів товарів, то необхідно взяти до уваги їх різні типи. *Природну сировину визначають часто як то-*

вари Рікардо і пояснюють моделлю Рікардо. Промислові продукти можна визначати як продукти Гекшера — Оліна і пояснювати за допомогою розширеного математичного виразу Гекшера — Оліна (що включає людський капітал, відмінності технологій). Якщо брати продукти з сильним технічним прогресом (наприклад напівпровідники), то можна говорити про *товари продуктового циклу* (підрозділ 7.9). Зрештою, *послуги* є особливою товарною категорією.

Типи товарів визначають товарну структуру міжнародної торгівлі (табл. 7.1). Дані про неї у світі дуже неповні. Як правило, для класифікації окремих товарів у міжнародній торгівлі використовують або Гармонізовану систему описування і кодування товарів (ГСОКТ), або Стандартну міжнародну торгову класифікацію (СМТК). Найсуттєвішою тенденцією є зростання частки торгівлі продукцією обробної промисловості, на яку до середини 90-х років припадало $\frac{3}{4}$ вартості світового експорту і скорочення частки сировини та продовольства, частка яких становила приблизно $\frac{1}{4}$.

Таблиця 7.1. Товарна структура міжнародної торгівлі у 2000 та 2005 рр., %

Товар	2000 р.	2005 р.
Текстиль	2,5	2,0
Одяг	3,2	2,7
Залізо і сталь	2,3	3,1
Інші напівфабрикати	7,2	7,0
Інші товари обробної промисловості	8,5	8,4
Сільськогосподарські товари	8,8	8,4
Товари автомобільної промисловості	9,2	9,0
Товари хімічної промисловості	9,3	10,9
Офісне та телекомунікаційне обладнання	15,4	12,6
Машини і транспортне обладнання	17,4	16,4
Товари паливної і видобувної промисловості	13,7	17,2

Джерело: International trade statistics 2006, WTO // http://www.wto.org/english/res_e/statis_e/its2006_e/its2006_e.pdf

Ця тенденція характерна як для розвинутих країн, так і для країн, що розвиваються, і є результатом упровадження ресурсо- та енергозберігаючих технологій. Найбільшою групою товарів, які експортують у рамках продукції обробної промисловості, є устаткування і транспортні засоби (до половини експорту товарів цієї групи), а також інші промислові товари —

хімічні товари, чорні й кольорові метали, текстиль. Серед сировинних і продовольчих товарів найбільші товарні потоки становлять продовольство і напої, мінеральна та інша сировина, за винятком палива.

4. Багатосторонність. Наш розгляд зовнішньої торгівлі базувався раніше на моделі, що враховувала дві країни і два товари. Насправді, цю модель можна генералізувати, якщо взяти до уваги багато факторів і країн. Торгівля є не двосторонньою, а багатосторонньою. У цьому випадку можна визначити, яка з багатьох країн і для якого з безлічі товарів має порівняльну цінову перевагу. Кожна країна (порівнюючи з ситуацією автаркції) буде спеціалізуватися на товарі, за якого є порівняльна цінова перевага. Як правило, для пояснення причин виникнення міжнародної торгівлі застосовують теорему Гекшера — Оліна.

Коли йдеться про більше, ніж дві країни, структуру міжнародної торгівлі розглядають з погляду її географічного розподілу. Вона, на відміну від товарної структури, становить розподіл товарних потоків між окремими країнами та їх групами, що можуть поділятися за територіальною або організаційною ознаками. Територіальна географічна структура може мати різні ракурси: належність країн до однієї частини світу (Африка, Європа, Південна Америка, Австралія); до укрупненої групи країн (країни з перехідною економікою; країни, що розвиваються); до окремих інтеграційних та інших торговельно-політичних союзів (СНД, Європейський Союз, НАФТА, АСЕАН); або до груп країн, які виділяються за іншими критеріями (країни — експортери нафти, країни — чисті боржники).

Різні ракурси міжнародної торгівлі між країнами та її географічний розподіл висвітлені у табл. 2.1—2.5. Табл. 7.2 відображає географічну структуру експорту за групами країн — залежно від рівня економічного розвитку. Бачимо, що головний обсяг міжнародної торгівлі припадає на

Таблиця 7.2. Географічна структура міжнародної торгівлі, 2005 р., у %

Регіон	Експорт	Імпорт
Північна Америка	14,5	21,7
Південна і Центральна Америка	3,5	2,8
Європа	43,0	43,2
СНД	3,3	2,1
Африка	2,9	2,4
Близький Схід	5,3	3,1
Азія	27,4	24,7

Джерело: International trade statistics 2006, WTO // http://www.wto.org/english/res_e/statis_e/its2006_e/its2006_e.pdf

розвинуті країни, хоча частка цих країн дещо скоротилась у першій половині 90-х років за рахунок зростання частки країн, що розвиваються, і країн із перехідною економікою. Зростання частки країн, що розвиваються, відбувається за рахунок прискореного розвитку нових індустріальних країн Південно-Східної Азії (Кореї, Сінгапуру, Гонконгу) та деяких країн Латинської Америки. Найбільшими світовими експортерами у 1997 р. (у млрд дол.) були Європейський Союз (823), США (688,9), Японія (421,1), Канада (214,4). Серед країн, що розвиваються, найбільшими експортерами були Гонконг (188), Республіка Корея (136,6), Тайвань (121,9), Сінгапур (125), Малайзія (78,7), Таїланд (58,2). Щодо країн із перехідною економікою, то тут виділяються у числі експортерів Китай (182,7), Росія (65,7), Польща (26), Чехія (22,5), Угорщина (18,7). У більшості випадків найбільші експортери є й основними імпортерами на світовому ринку.

5. Наявність товарів. Теза Кравіса про “наявність” товарів зводить виникнення товарних потоків до наявності або відсутності товарів. Імпортують товари, яких у країні немає, й експортують товари, які вона може виробляти. Відсутність товарів спричиняється, скажімо, нестачею ресурсів, технічних знань, диференціацією продукції. Ненааявність не становить жодної конкуруючої гіпотези абсолютним ціновим перевагам. Наявність товарів повинна виражатися в абсолютних цінових перевагах. У крайній точці повної ненааявності товарів ціни товарів прямують до безкінечності.

6. Еластична пропозиція факторів. Припустимо, що озброєність факторами відома. Оскільки ціни на фактори виробництва змінюються після виникнення міжнародної торгівлі, то може змінитись озброєність країни факторами (збільшена пропозиція на фактор праці, створення капіталу).

Для розуміння сформульованої умови можна змоделювати ситуацію, згідно з теоремою Гекшера — Оліна — Самуельсона, за якою торгівля кінцевими товарами значною мірою змінює переміщення факторів виробництва в міжнародних масштабах та сприяє зростанню ціни надлишкового фактора виробництва й зменшенню ціни дефіцитного фактора доти, доки ціни факторів не вирівнюються, що можливе при вирівнюванні цін на товари.

Еластичність пропозиції факторів виявляється також за умови мобільності факторів виробництва в міжнародному масштабі та коли нема переміщення товарів з країни до країни. Тоді, як було показано, надлишковий фактор мігруватиме з країн із низькими цінами на нього до країн, де він коштуватиме більше. Результатом такого руху стане вирівнювання цін на виробничі ресурси, що триватиме доти, доки факторні ціни і ціни кінцевих товарів не вирівнюються (абстрагуючись від витрат, пов'язаних із рухом факторів виробництва).

7. Вид товарів. Для нашої моделі не важливо, чи йдеться про так звані товари масового виробництва (автомобілі), чи про товари одиничного виробництва (велике устаткування). Ці два типи товарів вимагають різної організації виробництва.

8. Транспортні витрати. У попередньому аналізі ми абстрагувалися від транспортних витрат. Їх необхідно враховувати за умови абсолютних цінових переваг, ці витрати можуть зумовлювати сегментування ринків. У крайньому випадку товари будуть неторговими.

Класифікують транспортні витрати за двома ознаками: а) витрати на фізичне переміщення; б) витрати, пов'язані з державним регулюванням міжнародної торгівлі. В аналітичному ракурсі витрати фізичного переміщення охоплюють витрати при паркуванні, транспортуванні й обробці товарів. Витрати, які зумовлені державним регулюванням зовнішньої торгівлі, виявляються в імпортних митах, квотах і валютному контролі. Вони, як і численні витрати на переміщення, дають економічний ефект. Особливо варто наголосити на послугах, міжнародна торгівля якими не має витрат на переміщення, але підлягає державному регулюванню.

Розрізняють два способи впливу транспортних витрат на міжнародну торгівлю. По-перше, вони збільшують ціни на імпортні товари і тим самим обмежують збільшення прибутковості торгівлі. По-друге, витрати на переміщення стимулюють пошук моделей діяльності, за якими достатнього рівня конкурентоспроможності досягають завдяки вибору країни розташування через розміщення виробництва.

9. Державне втручання у попит і виробництво. Державні заходи відображаються на відносних цінах за автаркії через оподаткування, субвенції або через асигнування інфраструктури (порти, транспортне устаткування). Разом з цим державні заходи впливають на відносні цінові переваги і товарні потоки.

Одним із типових методів державного втручання у попит і виробництво є "патріотичні" спроби створити власне виробництво у певній галузі. Якщо країни намагаються розвивати власну галузь, сподіваючись на збут надлишкової продукції на світових ринках, то тим самим вони створюють загрозу перевиробництва.

Створенню надлишкових потужностей можуть сприяти структура оподаткування і/або податкові кредити під інвестиції. Внаслідок цього виникає явище надмірного інвестування. Зі згаданою проблемою зіштовхується вантажний флот у Скандинавських країнах, податкове законодавство яких захищає прибутки, реінвестовані на розширення виробництва, оподатковуючи неінвестовані прибутки. Такі спотворюючі стимули оподаткування спонукають усіх судовласників інвестувати кошти на розширення потужностей за сприятливих умов у галузі.

Проблема перевиробництва підсилюється також стимулами до збільшення чи підтримки зайнятості. У реальній політиці це виявляється у формі сильного тиску уряду на фірми, який вимагає від них інвестицій (або продовження інвестувань), щоб збільшити чи підтримати зайнятість.

10. Державне втручання у торгівлю. Держава втручається через мито, ліміти та інші адміністративні заходи (адміністративні торгові обмеження)

прямо в міжнародний товарний обмін. Отже, при поясненні торгових потоків емпірично необхідно постійно з'ясовувати, наскільки інтервенції у товарний обмін впливають на торгові потоки.

Мотивом державного втручання є виявлення певних дефектів вільної торгівлі, як, скажімо, поява недовикористовуваної робочої сили, недосконалість ринків праці й капіталу та ін. Тоді виникають аргументи проти вільної торгівлі, що в економічній науці представлені **теорією другого кращого**. Згідно з цією теорією політика невтручання на будь-якому ринку бажана лише у випадку, якщо інші ринки працюють без збоїв. За іншої ситуації втручання держави, яке на перший погляд спотворює мотиви поведінки учасників ринку, може збільшити добробут і нейтралізувати наслідки дефектів ринку. Наприклад, якщо ринок праці дає збій і не може забезпечити повної зайнятості, політика субсидювання працеінтенсивних галузей, яка була б небажаною в економіці з повною зайнятістю, набула б сенсу. Зрозуміло, що краще відрегулювати ринок праці іншими методами, скажімо, гнучким використанням важелів заробітної плати. Коли ж за якоїсь причини цього не можна зробити, державне втручання на інших ринках могло б слугувати “другим кращим” засобом пом'якшення ситуації.

Використовуючи теорію “другого кращого” до питань торгової політики, економісти стверджують, що недосконалість *внутрішнього* функціонування економіки може бути спонукальним мотивом для втручання у сферу зовнішньоекономічних зв'язків. При цьому мають на увазі, що міжнародна торгівля не є джерелом виникнення проблем, але зовнішньоторгова політика може послужити, щонайменше частково, засобом її вирішення.

Інші розширення. У наступних підрозділах будуть обговорені інші розширення моделі Гекшера — Оліна.

7.3. ТОРГОВІ Й НЕТОРГОВІ ТОВАРИ

У теорії міжнародної економіки товар розглядають не як продукт виробництва, а як об'єкт попиту і пропозиції. При цьому найважливішими аспектами є обіг і споживання, що повинні діяти з-за кордону. Якщо певного з цих атрибутів нема, товар стає звичайною річчю і перестає бути предметом міжнародної економіки. Отже, особливість міжнародної економіки як науки полягає у тому, що сам факт виробництва і продажу будь-якого товару в тій чи іншій економіці ще не означає, що ця корисна річ набуває статусу товару в міжнародній торгівлі. Цим міжнародна економіка відрізняється від мікроекономіки, адже остання включає до складу валового внутрішнього продукту поточне виробництво таких продуктів.

У сфері міжнародної торгівлі прийнятий поділ товарів на **торгові** (*tradable goods*) і **неторгові** (*nontradable goods*). До торгових належать товари, які можуть переміщати між країнами. Неторговими товарами вважають такі, які використовують у тій країні, де їх виробляють, і не переміщують між країнами. З табл. 7.3 бачимо, до торгових товарів належать продукти сільського господарства, обробної промисловості і т. ін. До неторгових товарів належить значна частина будівельної продукції, а також багато видів послуг: освіта, охорона здоров'я, комунальні послуги тощо. Наприклад, ціна масажу або жіночої зачіски в Україні значно нижча, ніж у США. Однак найбагатшим американцям не спаде на думку літати в Україну, щоб тут зекономити на цій послугі.

Таблиця 7.3. Торгові й неторгові товари за класифікацією ООН

Група товарів	Тип товарів
1. Сільське господарство, полювання, лісове господарство і рибальство. 2. Добувна промисловість. 3. Обробна промисловість	Торгові
4. Комунальні послуги. 5. Оптова і роздрібна торгівля, ресторани і готелі. 6. Транспортування, зберігання, зв'язок і фінансове посередництво. 7. Оборона й обов'язкові соціальні послуги. 8. Освіта, охорона здоров'я і громадські роботи. 9. Інші комунальні, соціальні й приватні послуги	Неторгові

Варто зауважити, що англійські терміни *tradable goods* та *nontradable goods* перекладають по-різному. Російською мовою їх перекладають як “торгуемые товары” і “неторгуемые товары”. Україномовні підручники використовують терміни “товари, що продаються” і “товари, що не продаються”. Вважаємо, що точніше зміст економічних явищ, які обговорюємо у цьому розділі, можна передати термінами “торгові товари” та “неторгові товари”. Саме таке трактування обрали перекладачі термінологічного словника з міжнародної економіки, автором якого є консультант “Оксфордського” словника англійської мови Джеррі М. Розенберг. Тут читаємо: *“nontraded goods and services* (“неторговые товары и услуги”): товари и услуги, применительно к которым существует предложение и спрос для импорта и экспорта, но торговля ими не ведётся”. Однак допустиме вживання термінів “товари, що продаються” та “товари, що не продаються” як синонімів торгових і неторгових товарів.

До сучасних класичних моделей концепція торгових і неторгових товарів була включена лише наприкінці 50-х років, хоча ще представники класичного напрямку економічної думки розрізняли їх, вважаючи, що готові продукти є торговими товарами, тоді як використовувані для вироб-

ництва — неторговими. Зрозуміло, що межі між торговим і неторговим товаром завжди умовні. Єдиний підхід для аналізу і наукових пошуків надає класифікація, яку прийняла Організація Об'єднаних Націй і яку визнають у всьому світі. У табл. 7.3 показано, що вона складається з дев'яти великих груп.

Загальне визнання класифікації ООН не означає відходу від певних винятків. Вони є, і досить суттєві. Хоча будівництво не є, в основному, торговим товаром, достатньо подивитися на споруди музеїв, банків тощо, які реставрували, ремонтували або збудували іноземні фірми, особливо польські, турецькі, з колишньої Югославії, щоб переконатись у протилежному. Багато споруд електростанцій, металургійних заводів, житлових будинків, зведених українськими фірмами і майстрами, можна побачити за кордоном. Транспорт також значною мірою втягнуто у міжнародну торгівлю. Абсолютно неторговими послугами є лише ті, які надають або можуть надавати всередині країни (тролейбуси, трамваї тощо). Список винятків можна продовжити, їх треба враховувати при розробці моделей міжнародної економіки.

Торгові товари поділяються на товари експорту (*exportables*) та імпорту (*importables*). Серед товарів експорту виділяють товари реального експорту і субституту експорту — ті вітчизняні товари, які в певний момент продають лише на внутрішньому ринку, але за бажання можуть продавати й у Закордоні. Товари імпорту складаються з товарів реального імпорту і субститутів імпорту тих національних товарів, якими за бажання можна замінити іноземні.

Не весь асортимент товарів торгівлі можна реалізувати на міжнародному ринку через недостатню конкурентоспроможність деяких з них. Наприклад, автомобіль “Таврія” або телевізор “Електрон” мають такі споживчі якості, на які за кордоном немає попиту. Цю ситуацію можна поліпшити, якщо здійснити комплекс заходів для зниження витрат і підвищення якості продуктів.

Отже, деякі товари є іммобільними через свою структуру (місцеві послуги) або через високі транспортні витрати (скажімо квартири). У такому випадку йдеться про неторгові товари. Торговими товарами є продукти, якими обмінюються між країнами, тобто експортні та імпортні товари, або товари — субституту експорту й імпорту. На відміну від торгових товарів, внутрішній попит на неторгові товари необхідно задовольняти через внутрішню пропозицію.

Якщо зростає ціна на неторгові товари щодо торгових товарів $\frac{P_{NH}}{P_H}$, то в результаті збільшення попиту на користь неторгових товарів, галузь із виробництва неторгових товарів пов'язує більше факторів виробництва, які повинні вилучатися з галузі з виробництва торгових товарів. Сектор з виробництва торгових товарів має згортатися. За всіма правилами торгові товари є промисловими продуктами, а неторгові — послугами (обмежені те-

риторією держави). При цьому при переміщенні уподобань на користь неторгових товарів відбувається деіндустріалізація.

Цікавий випадок деіндустріалізації подавався у літературі під заголовком “голландська хвороба”. У 60-х роках Нідерланди виявили великі запаси природного газу в Північному морі. Природний газ, який до цього вважався неторговим товаром, після відкриття нових родовищ газу і зростання попиту на нього можна віднести до торгових товарів. Але чим більше добувалось і продавалось газу, тим більше зростав реальний курс гульдена і занепадав експорт інших промислових товарів. Це відбувалося тому, що фактори виробництва перетікали з виробництва традиційних торгових товарів у виробництво неторгових товарів (видобування газу). Споживання неторгових товарів зростало. Видобування газу вимагало щораз більше капіталу, технологій, робочої сили. Але єдиний спосіб покрити попит на торгові товари — збільшення їх виробництва. Це можна зробити лише за рахунок скорочення випуску торгових товарів, що й відбулося. Ресурсний бум також спостерігався у Норвегії та Великобританії (нафта) й Австралії (природна сировина).

Взаємозв'язок між торговими і неторговими товарами на прикладі ресурсного буму відображається так:

$$Q_H = \frac{P_R}{P_X} Q_R + Q_X,$$

де Q_H — обсяг торгових товарів; Q_R — обсяг ресурсів; P_R — ціна ресурсів; Q_X — обсяг експортних товарів; P_X — ціна на експортні товари.

Ресурсний бум зміщує трансформаційну криву вгору (рис. 7.2).

У вихідному положенні ресурсна країна знаходиться в точці A , причому $\operatorname{tg} \alpha = \frac{P_H}{P_{NH}} \left[\frac{ME_{NH}}{ME_H} \right]$ і показує цінове співвідношення між торговими і неторговими товарами. Для спрощення припустимо, що ресурсний сектор є експортним анклавом і що при його розширенні не відлучаються фактори виробництва з інших секторів. Якщо б відносна ціна між торговими і неторговими товарами залишилась як у вихідному положенні, то точкою виробництва була б точка A' . Оскільки в результаті ресурсного буму зростає національний дохід і збільшується еластичність попиту із доходу на торгові товари, то точка виробництва A' і точка споживання C розходяться. Ринкова рівновага при виробництві торгових товарів передбачає, що відносна ціна $\frac{P_H}{P_{NH}}$ повинна зменшитися, стимул для виробництва неторгових товарів має зрости. Отже, нова рівновага встановлюється у точці D . Сектор неторгових товарів розширюється, а галузь традиційних торгових товарів згортається (з точки A до D'). З цього виходить, що перед ресурсним бумом торгові товари в основному були промисловими, і тому відбувається деіндустріалізація народного господарства.

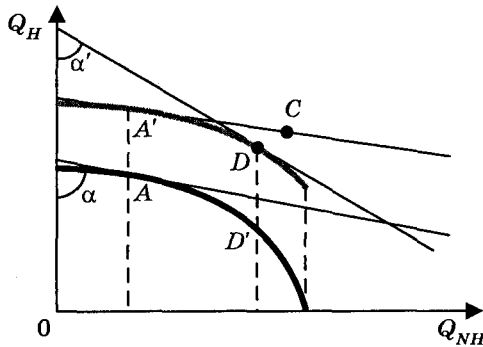

Рис. 7.2. Торгові й неторгові товари

Нехай у вихідній позиції рівень виробництва перебуває у точці A , тоді співвідношення цін торгових і неторгових товарів $\frac{P_H}{P_{NH}} = \operatorname{tg}\alpha = \frac{Q_{NH}}{Q_H}$. Якщо країна переживає ресурсний бум і ресурсний сектор стає експортним, то при $\operatorname{tg}\alpha$ (сталому) точкою виробництва буде точка A' . Зростання експорту ресурсних товарів приведе до збільшення національного доходу, зростання споживання (C), зниження $\frac{P_H}{P_{NH}}$ (за рахунок $\downarrow P_H$ та $\uparrow P_{NH}$), підвищення пропозиції неторгових товарів і утворення нової рівноваги в точці D . Розширення виробництва неторгових товарів за рахунок скорочення торгових товарів призводить до деіндустріалізації народного господарства (виробництво переходить у точку D').

При змінах обмінного курсу відіграє роль відмінність торгових і неторгових товарів, наприклад, девальвація національної валюти призводить до подорожчання торгових товарів у національній валюті (експортного товару і товару — субституту імпорту). Разом із цим підвищується відносна ціна на користь неторгових товарів, і номінальна девальвація супроводжується реальною девальвацією. Структура виробництва зміщується на користь торгових товарів (див. розд. 18).

7.4. ТОРГІВЛЯ ПОСЛУГАМИ

У попередньому підрозділі ми з'ясували, що частина послуг не продається. Не можна повірити гоголівському Хлестакову, який стверджував: "Просто не говорите... Суп в каструльке прямо на теплоходе приехал из Парижа; откроют крышку — пар, которому подобного нельзя отыскать в природе". Але деякі з послуг (банківські послуги, страхування) є торговим то-

варом. Міжнародна мобільність послуг, часто пов'язана з мобільністю праці, полегшується завдяки новим комунікаційним засобам.

Послуги часто підлягають державному регулюванню, яке інколи не сприяє їх міжнародному обмінові (табл. 7.4).

Таблиця 7.4. Структура експорту/імпорту послуг України у 2005 р., млн дол. США

Вид послуг	Експорт	Імпорт	Частка в загальному обсязі послуг, %	
			Експорт	Імпорт
Всього	6134,7	2935,0	100,0	100,0
Транспортні послуги	4480,3	627,1	73,0	21,4
Морський транспорт:	779,8	89,1	17,4	14,2
пасажирський	4,9	1,5	0,6	1,7
вантажний	59,2	39,2	7,6	44,0
інші	715,7	48,4	91,8	54,3
Повітряний транспорт:	561,9	189,9	12,5	30,3
пасажирський	268,6	47,9	47,8	25,2
вантажний	92,7	5,0	16,5	2,6
інші	200,6	137,0	35,7	72,2
Залізничний транспорт:	799,8	274,8	17,9	43,8
пасажирський	129,4	99,5	16,2	36,2
вантажний	310,0	32,7	38,7	11,9
інші	360,4	142,6	45,1	51,9
Трубопровідний транспорт	1959,8	5,9	43,7	1,0
Інший транспорт:	379,0	67,4	8,5	10,7
пасажирський	15,2	1,4	4,0	2,2
вантажний	213,4	27,9	56,3	41,3
інші	150,4	38,1	39,7	56,5
Подорожі	207,0	153,2	3,4	5,2
Послуги зв'язку	202,8	91,1	3,3	3,1
Будівельні послуги	158,1	158,5	2,6	5,4
Страхові послуги	24,9	60,3	0,4	2,1
Фінансові послуги	35,6	255,7	0,6	8,7
Комп'ютерні послуги	34,5	126,0	0,5	4,3

Вид послуг	Експорт	Імпорт	Частка в загальному обсязі послуг, %	
			Експорт	Імпорт
Роялті та ліцензійні послуги	9,7	209,6	0,2	7,1
Інші ділові послуги	48,6	106,2	0,8	3,6
Різні ділові, професійні та технічні послуги	584,0	466,5	9,5	15,9
Послуги приватним особам та послуги в галузі культури та відпочинку	15,6	67,2	0,2	2,3
Державні послуги, що не належать до інших категорій	2,0	592,4	0,1	20,2
Послуги з ремонту	331,6	21,2	5,4	0,7

Джерело: Україна у цифрах: Статистичний довідник / Державний комітет статистики України. — К.: Консультант, 2006. — 248 с.

Торгівля послугами (їх ще називають “невидимою торгівлею”) становить приблизно чверть міжнародної торгівлі. В Україні частка послуг в експорті товарів і послуг у 2006 р. становила 16,4 %. Світовий експорт послуг зосереджується у сфері повітряних та морських перевезень, у банківському обслуговуванні, страхуванні, рекламі, бухгалтерському обліку, юридичних консультаціях, інжинірингу, будівництві, франшизингу, туризмі, освіті, охороні здоров'я, прогнозуванні бізнесу тощо. Більше того, торгівля послугами зростає швидшими темпами, ніж товарами.

Позитивні тенденції у міжнародній торгівлі послугами характерні для України. Вона має позитивне сальдо експортно-імпорних операцій послугами, що становило у 2006 р. 3786,1 млн дол. США. Експорт послуг у 2,01 раза перевищує імпорт. Як видно з табл. 7.4, найбільшу частку в експорті послуг за даними 2005 р. мають транспортні послуги (73 %). Україна добре використовує своє зручне геополітичне становище, про що свідчить те, що тільки послуги трубопровідного транспорту становлять 43,7 %. На жаль, наша держава ще не змогла зайняти сприятливих позицій з багатьох видів послуг, характерних для розвинутих країн. Маємо на увазі послуги в галузі страхування (0,4 % експорту послуг), фінансів (0,6 %), комп'ютерних послуг (0,5 %), роялті та ліцензійні (0,2 %) та ін.

7.5. СПЕЦИФІЧНІ ФАКТОРИ ВИРОБНИЦТВА

У звичайній моделі Гекшера — Оліна припускається повна мобільність факторів виробництва на Батьківщині. Насправді один із факторів виробництва є специфічним для сектора і в короткотерміновому періоді прив'язаний до нього. Міжнародна торгівля розглядає, переважно, капітал як специфічний для сектора фактор. У Європі реалістичніше розглядати працю як специфічний для сектора фактор.

У простій двосекторній моделі праця у секторах 1 і 2 є специфічним, прив'язаним до них фактором, а капітал — мобільним. Отже, йдеться про *двосекторну трифакторну модель*. На рис. 7.3 OO' показує капіталоозброєність країни. Крива F_{K_1} відображає граничну продуктивність капіталу в секторі 1; крива F_{K_2} — граничну продуктивність капіталу в секторі 2. Оскільки праця дана як прив'язаний до секторів 1 і 2 фактор, то встановлюються також криві граничної продуктивності праці. Точка S показує оптимальний розподіл капіталу між двома секторами.

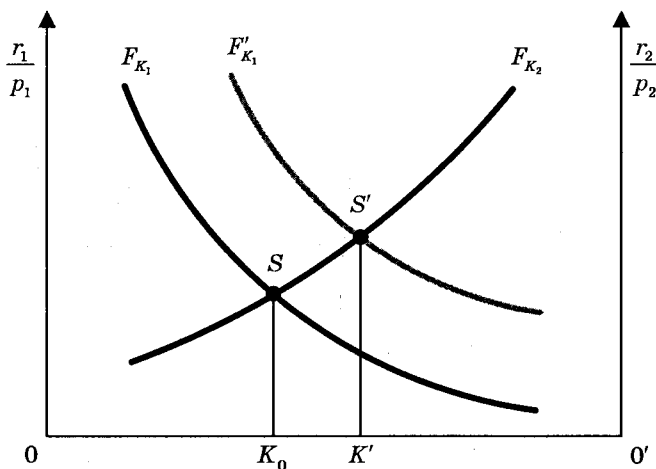

Рис. 7.3. Специфічні для сектора фактори виробництва

OO' — забезпеченість країни капіталом; F_{K_1} , F_{K_2} — гранична продуктивність капіталу в секторі 1 і 2. У точці K_0 відображений оптимальний розподіл капіталу на Батьківщині (OK_0 у секторі 1, $O'K_0$ — у секторі 2), а праця розглянута як специфічний, прив'язаний до секторів фактор. Якщо для Закордону домінує праця, яку інтенсивно використовують у секторі 1, то Закордон має вищу граничну продуктивність капіталу (F_{K_1}') у секторі 1, ніж Батьківщина — $\frac{r_1}{p_1}$ (у точці S) < $\frac{r_1}{p_1}$ (у точці S').

Оскільки, скажімо, фактор “праця” прив’язаний до сектора, то твердження теореми Гекшера — Оліна стають неправильними. У цьому випадку зовнішня торгівля не зумовлює вирівнювання цін на фактори виробництва. Розглянуто дві країни, причому Закордон, де домінує фактор “праця”, використовує більше праці в секторі 1, тобто має у секторі 1 вищу граничну продуктивність капіталу, і розміщення капіталу. Розподіл капіталу між секторами буде відображений точкою K' . Реальний процент Закордону буде вищим (точка S'), ніж Батьківщини (точка S).

7.6. СПЕЦІАЛІЗОВАНЕ ВИРОБНИЦТВО

У моделі Гекшера — Оліна обговорено, як правило, ситуацію, коли країни не спеціалізуються повною мірою на випуску якоїсь однієї продукції. Якщо розглядають країну, яка має у розпорядженні технології для виробництва різних товарів, то можна застосовувати одиничні ізокванти, як на рис. 7.4. Спосіб виробництва 1 є трудомістким, спосіб виробництва 4 — капіталомістким. Вектор k показує озброєність секторів виробництва факторами. Якщо значення k невелике, то сектор трудомісткий.

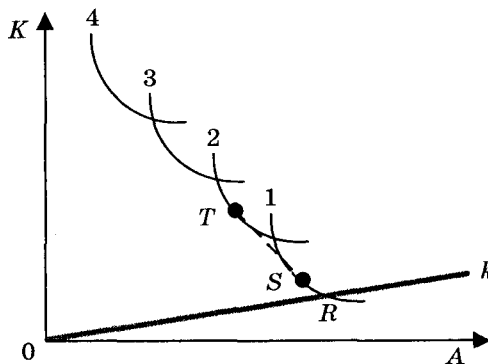

Рис. 7.4. Спеціалізована продукція за акумуляції капіталу

1, 2, 3, 4 — виробничі ізокванти, за способу виробництва 1, продукують трудомісткий товар, а за способу виробництва 4 — капіталомісткий товар. У точці $R \cdot (\bar{k} = k_1)$ країна спеціалізується лише на виробництві товару 1, але процес акумуляції капіталу призводить до зростання $\frac{l}{r} (r \downarrow)$, і виробництво переходить з точки R у точку S , а згодом починається виробництво товару 2 (точка T). На відрізку ST нема спеціалізації ні на товарі 1, ні на 2, проте в точці T знову спостерігається процес повної спеціалізації на товарі 2. Отже, в міру зростання акумуляції капіталу відбувається перехід від спеціалізованого до неспеціалізованого виробництва і навпаки.

Для спрощення беруть малу країну з певними товарними цінами. Якщо виробництво здійснюють тільки в секторі 1 ($k_1 = \bar{k}$), то це відображається на ізокванті 1 точкою R із впорядкованим (не нанесеним на рисунок) зв'язком “заробітна плата — процент” (повна спеціалізація). Оскільки озброєність факторами задана, то визначеним є за повної спеціалізації зв'язок “заробітна плата — процент”. За акумуляції капіталу зростає відношення “заробітна плата — процент”, і виробництво переходить з точки R у точку S . Якщо достатньою мірою зріс зв'язок “заробітна плата — процент” (точка S), то вигідним є також виробництво товару 2 (точка T). Між точками S і T країна не спеціалізується повністю на виробництві якоїсь однієї продукції. У цьому випадку озброєність факторами вже не визначає зв'язок “заробітна плата — процент” за певних товарних цін. Як і в моделі Гекшера — Оліна, співвідношення “заробітна плата — процент” базується на наявному зв'язку товарних цін.

При подальшій акумуляції капіталу в країні може виникнути ситуація, за якої зростаючий капітал при наявному зв'язку цін на фактори виробництва в точці T буде не завантажений. Тоді реальний процент буде зменшуватися, зв'язок “заробітна плата — процент” зростатиме. Країна спеціалізується повністю на виробництві товару 2; за подальшої акумуляції капіталу вона виробляє товари 2 і 3. Отже, країна за акумуляції капіталу здійснює процес інтенсифікації капіталу і переходить від спеціалізованого до неспеціалізованого виробництва.

7.7. РИЗИКИ

У міжнародній торгівлі велику роль відіграють ризики як для окремих “гравців”, так і для країни загалом. Для експортерів ризики можна визначити через виробничу функцію. Вони пов'язані з можливістю купувати фактори виробництва та цінами на них, з попитом на експортні товари та торговою політикою у Закордоні, а також зі зміною обмінного курсу. Для імпортерів і виробників товарів — субститутів імпорту істотними є ризики, пов'язані з обмінним курсом. За прямих інвестицій є ризик експропріації.

7.8. ІЄРАРХІЯ ЗА ВЕРТИКАЛЬНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ КРАЇН І ВСЕРЕДИНІ МУЛЬТИНАЦІОНАЛЬНИХ КОРПОРАЦІЙ

Поділ праці в рамках теорії Гекшера — Оліна може відбуватись як між країнами, так і всередині корпорацій (ієрархія).

1. Інтрапідприємницька торгівля. У мультинаціональних корпораціях реалізується принцип міжнародного поділу праці. З метою уникнення тарифних і нетарифних обмежень та політичного ризику мультинаціональні корпорації враховують міжнародний поділ праці, створюють свої підрозділи в інших країнах.

2. Інтернаціоналізація виробництва. У зв'язку з інтрапідприємницькою торгівлею і перебазуванням часткових ланок виробництва (наприклад, виробництво комп'ютерних чипів у Гонконзі), говорять про інтернаціоналізацію виробництва.

3. Вертикальна інтеграція. У вертикальній ієрархії ступенів виробництва виробничі процеси є різними для країн. Так, можна спостерігати, що в деяких країнах відбуваються первинні процеси виробництва, такі як видобуток сировини (наприклад, видобуток нафти), у той час як подальшу переробку здійснюють в інших країнах (рафінування, подальша переробка нафти в хімічній промисловості). Наступні ступені виробництва у вертикальному виробничому ланцюгу пов'язані з вищим ступенем створення вартості. Відповідно до цього, деякі країни намагаються проводити політику вертикальної інтеграції і пов'язувати виробничі процеси подальшої переробки з первинними процесами виробництва.

Аспекти, що були висвітлені вище, визначаються як розширення моделі Гекшера — Оліна.

7.9. ДИНАМІЧНІ АСПЕКТИ МІЖНАРОДНОЇ ТОРГІВЛІ

Модель Гекшера — Оліна розглядає, як правило, міжнародну спеціалізацію як проблему держави, при цьому визначальні фактори товарного обміну не змінюються у часі. Динамічний спосіб розгляду може пояснити додаткові аспекти міжнародного товарного руху.

1. Зміни в умовах озброєності. Переваги озброєності країни не є постійними в часі: створення капіталу всередині країни, зростання чисельності населення, формування людського капіталу, створення інфраструктурного

капіталу, нові організаційні форми виробництва, розподіл ринків і, зрештою, нові технічні знання змінюють абсолютні та відносні цінові переваги.

2. Експортна база. Теза щодо експортної бази розглядає історичний вимір торгових потоків і шукає відповідь на питання, як розвивалась експортна база протягом тривалого часу, тобто як змінились абсолютні цінові переваги країни. У часовому аспекті експортна діяльність країни повинна розвиватися, виходячи з вітчизняного виробництва. До того, як продукт стане експортним товаром, його необхідно виробляти для вітчизняного ринку. Коли підприємство набуває досвіду на вітчизняному ринку, воно може виходити на великі зовнішні ринки. Асортимент вітчизняних товарів визначає експортну базу країни. З тезою експортної бази пов'язані такі питання: за яких умов експортна діяльність сприяє економічному зростанню країни; як розвиваються інші галузі економіки порівняно з експортним сектором (проблема “подвійної економіки” в країнах, що розвиваються)?

3. Зростаючі скалярні доходи. При зростаючих масштабах виробництва країна може мати зростаючі скалярні доходи і досягати в довготерміновому періоді зменшення середніх витрат. Отже, порівняльні переваги розвиваються у часі. Зовнішня торгівля зумовлює розширення ринку збуту; підприємство або промисловість можуть рухатися довготерміновою кривою середніх витрат вниз і отримувати зростаючі скалярні доходи.

4. Вертикальна інтеграція. Вертикальну інтеграцію можна пояснити як процес, за якого країни — експортери сировини намагаються проникнути на вищі ступені виробництва у рамках вертикальної інтеграції.

5. Продуктовий цикл. Теорія продуктового циклу базується на впровадженні нового способу виробництва або нового продукту, що відображено на рис. 7.5. На першій фазі (інноваційна фаза) розробляють новий товар, який виробляють спочатку для вітчизняного ринку, де підприємства набувають досвіду у виробництві та збуті. На другій фазі (експортна фаза) новий товар може проникати на іноземні ринки, тому що у Закордоні не існує виробничого досвіду. З часом, на третій фазі (імітаційна фаза), виробничі процеси стандартизуються і зростає їх ефективність. Спосіб виробництва новаторів стає відомим. Технологічна перевага новатора поступово втрачається, тому що з'являються імітатори в інших країнах, які стають конкурентоспроможними. Зрештою, країна, що впровадила інновацію, втрачає свою перевагу: починає імпортувати товар (імпортна фаза).

Теза продуктового циклу вказує на те, що розвинуті індустріальні країни експортують “нові” продукти, в той час як країни, що наближаються до них, у наступних фазах стають їх конкурентами. Прикладом є виробництво автомобілів, телевізорів, фотоапаратів. Теза продуктового циклу не суперечить теорії Гекшера — Оліна; вона вказує лише на значення технічного прогресу (ноу-хау), інновацій і людського капіталу на ранніх фазах реалізації товару. Ця теза збігається, зрештою, з ідеями Шумпетера щодо інновацій та імітації і з концепцією ринкових фаз.

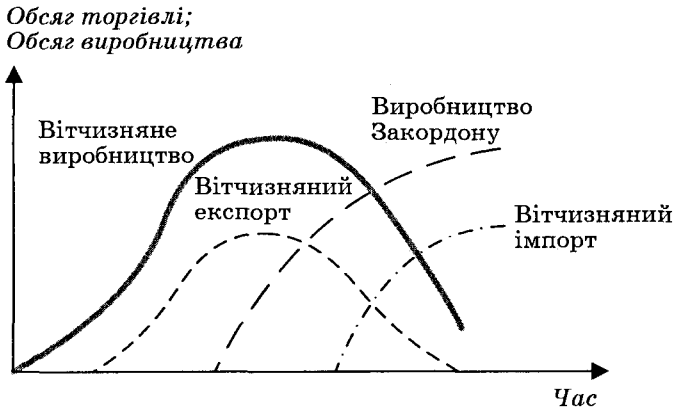

Рис. 7.5. Продуктовий цикл

На I стадії продуктового циклу країна впроваджує виробництво нового товару і задовольняє ним вітчизняний попит. II стадія характерна виходом нового товару на світовий ринок, за рахунок технологічних переваг. На третій стадії країна починає поступово втрачати технологічні переваги, закордонні виробники пропонують на власному ринку аналог вітчизняного товару, і тому IV стадія супроводжується повною втратою переваг вітчизняного продукту — країна починає імпортувати його з-за кордону.

6. Стадії зростання. Теза про стадії зростання, яку встановив Уолт І. Ростоу, визначає для країн, що розвиваються, послідовність стадій зростання (традиційне суспільство, передумови для економічного зростання, економічне зростання, масове споживання). Цим стадіям економічного зростання притаманні різні функції. Оскільки під час тривалого зростання, викликаного об'єктивними причинами, країни третього світу у виробництві промислових масових товарів стануть конкурентоспроможними, то для їх подальшого економічного зростання виникає необхідність у імпорті капіталу.

Міжгалузевий баланс виробництва та розподілу товарів та послуг

Витрати — випуск за 2005 р. у цінах споживачів, млн грн

Галузь	Проміжне споживання								
	Сільське господарство, мисливство та лісове господарство	Рибне господарство	Добувна промисловість	Обробна промисловість	Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	Будівництво	Оптова і роздрібна торгівля, торгівля транспортними засобами, послуги з ремонту	Готелі та ресторани	Транспорт і зв'язок
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Сільське господарство, мисливство та лісове господарство	31 165	12	123	24 989	20	43	1 475	90	56
Рибне господарство	4	34		114			32	7	
Добувна промисловість	432	5	3 920	71 529	9 955	1 327	1 763	20	3 921
Обробна промисловість	18 934	274	10 810	175 564	4 549	21 456	14 186	2 762	15 811
Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	947	13	4 049	12 818	3 606	410	1 120	176	2 543

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Будівництво	42		117	309	174	658	164	21	194
Оптова і роздрібна торгівля, торгівля транспортними засобами, послуги з ремонту	6 799	236	4 135	75 726	163	429	5 682	72	2 633
Готелі та ресторани	24	1	29	384	57	139	260	38	423
Транспорт і зв'язок	2 787	37	5 137	19 639	1 379	3 038	5 394	153	13 180
Фінансова діяльність	357	9	468	5 831	624	474	4 273	148	1 809
Операції з нерухомістю, здавання під найм та послуги юридичним особам	655	24	617	7 123	733	1 454	8 476	404	2 437
Державне управління	21	2	133	991	140	53	373	21	255
Освіта	3		9	35	16	8	13	1	29
Охорона здоров'я та соціальна допомога	29	1	39	153	35	33	50	21	133

Продовження додатка

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Колективні, громадські та особисті послуги, послуги домашньої прислуги, екстериторіальна діяльність	28	1	68	450	119	80	360	84	360
Проміжне споживання	62 227	649	29 654	395 655	21 570	29 602	43 621	4 018	43 784
Оплата праці найманих працівників	6 887	120	12 729	53 891	9 160	12 677	20 882	1 265	23 754
Інші податки за винятком інших субсидій, пов'язані з виробництвом	-837	-66	-1 456	2 422	-57	212	1 547	76	638
Податки за винятком субсидій на продукти	1 287	84	2 887	35 040	3 659	833	906	798	4 079
Валовий прибуток, змішаний дохід	34 492	111	6 666	30 550	6 066	3 481	33 612	1 029	23 043

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Валовий внутрішній продукт (у ринкових цінах)	41 829	249	20 826	121 903	18 828	17 203	56 947	3 168	51 514
Випуск товарів та послуг	104 056	898	50 480	517 558	40 398	46 805	100 568	7 186	95 298
Випуск товарів та послуг (в основних цінах)	94 801	575	41 149	399 039	36 739	45 972	99 662	6 388	91 219
Торгово-транспортна націнка	7 968	239	6 444	83 479					

Галузь	Проміжне споживання							
	Фінансова діяльність	Операції з нерухомістю, здавання під найм та послуги з юридичними особами	Державне управління	Освіта	Охорона здоров'я та соціальна допомога	Колективні громадські та особисті послуги, послуги домашньої прислуги, екстериторіальна діяльність	Оплата послуг фінансових посередників	Всього
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Сільське господарство, мисливство та лісове господарство		77	318	742	499	46		59 655
Рибне господарство					27	1		219

Продовження додатка

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Добувна промисловість	4	269	108	249	151	96		93 749
Обробна промисловість	983	5 659	3 052	2 818	4 555	1 846		283 259
Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	59	1 988	557	1 189	925	417		30 817
Будівництво	412	435	318	231	274	227		3 576
Оптова і роздрібна торгівля, торгівля транспортними засобами, послуги з ремонту	956	1 294	669	361	260	291		99 706
Готелі та ресторани	68	211	204	52	35	83		2 008
Транспорт і зв'язок	874	1 955	1 319	331	486	867		56 576
Фінансова діяльність	4 562	2 162	749	474	311	394	7 402	30 047
Операції з нерухомістю, здавання під найм та послуги юридичним особам	2 082	6 886	1 096	1 267	461	1 238		34 953
Державне управління	128	1 151	269	80	55	147		3 819
Освіта	10	17	199	563	7	12		922

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Охорона здоров'я та соціальна допомога	6	49	13	48	519	16		1 145
Колективні, громадські та особисті послуги, послуги домашньої прислуги, екстериторіальна діяльність	30	931	132	101	325	1 639		4 708
Проміжне споживання	10 174	23 084	9 003	8 506	8 890	7 320	7 402	705 159
Оплата праці найманих працівників	9 654	13 398	18 442	17 498	11 419	4 824		21 600
Інші податки за винятком інших субсидій, пов'язані з виробництвом	496	378	42	47	21	-237		3 226
Податки за винятком субсидій на продукти	41	1 491	173	251	306	1 016		52 851
Валовий прибуток, змішаний дохід	9 627	16 767	2 006	3 337	2 525	2 865	-7 402	168 775
Валовий внутрішній продукт (у ринкових цінах)	19 818	32 034	20 663	21 133	14 271	8 468	-7 402	441 452

Продовження додатка

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Випуск товарів та послуг	29 992	55 118	29 666	29 639	23 161	15 788		1 146 611
Випуск товарів та послуг (в основних цінах)	29 951	53 627	29 493	29 388	22 855	14 772		995 630
Торгово-транспортна націнка								

Галузь	Кінцеві споживчі витрати			Валове нагромадження			Експорт товарів і послуг	Імпорт товарів і послуг	Використання товарів і послуг
	Домашні господарства	Некомерційні організації, що обслуговують домашні господарства	Сектор загального державного управління	Валове нагромадження основного капіталу	Зміна запасів матеріальних оборотних коштів	Придбання за винятком вибуття цінностей			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Сільське господарство, мисливство та лісове господарство	36 701		1 029	532	507		9 453		104 056
Рибне господарство								-3 821	
Добувна промисловість	1 949				-209		29	-1 090	898

Продовження додатка

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Обробна промисловість	144 089		992	49 350	7 893	171	166 906	-135 102	517 558
Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	8 235		365				981		40 398
Будівництво	964			41 966	349		589	-639	46 805
Оптова і роздрібна торгівля, торгівля транспортними засобами, послуги з ремонту	990						69	-197	100 568
Готелі та ресторани	4 882		189				5 590	-5 483	7 186
Транспорт і зв'язок	22 844		2 257				27 933	-14 312	95 298
Фінансова діяльність	1 660						483	-2 198	29 992
Операції з нерухомістю, здавання під найм та послуги юридичним особам	11 965	1 222	3 631	5 117	-186		2 408	-3 992	55 118

Закінчення додатка

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Державне управління	380		26 770				183	-1 486	29 666
Освіта	5 416	562	23 109				556	-926	29 639
Охорона здоров'я та соціальна допомога	2 706	1 098	18 386				71	-245	23 161
Колективні, громадські та особисті послуги, послуги домашньої прислуги, екстериторіальна діяльність	5 734	1 845	3 710			4	1 011	-1 224	15 788
Всього	252 624	4 727	80 528	96 965	2 736	175	227 252	-223 555	1 146 611

Джерело: дані Державного комітету статистики України (<http://www.ukrstat.gov.ua/>).

Контрольні запитання і завдання

1. Які проблеми виникають, коли модель для двох країн, двох товарів і двох факторів виробництва повинна генералізуватися для більшої кількості країн, товарів і факторів виробництва?
2. У чому полягає суть парадокса Леонтьєва?
3. Як впливає зміна відносної цілі на структуру виробництва торгових і неторгових товарів у країні?
4. Розкрийте суть моделі специфічних факторів виробництва.
5. Як впливає процес акумуляції капіталу на рівень спеціалізації країни?
6. Чому необхідно враховувати динамічні аспекти під час розгляду міжнародної торгівлі?

Література

1. Бураковський І. Теорія міжнародної торгівлі. — К.: Основи, 2000. — 241 с.
2. Воронцовский А.В. В. Леонтьев — выдающийся экономист XX столетия // Вестник Санкт-Петербургского ун-та. — 2007. — № 2.
3. Камінський А. Основи міжнародних відносин. — Л.: ЛНУ ім. Івана Франка, 2000.
4. Киреев А.П. Международная экономика: Учеб. пособие для вузов: В 2 ч. — Ч. 2: Международная макроэкономика: открытая экономика и макроэкономическое программирование. — М., 2001. — 488 с.
5. Кругман П.Р., Обсфельд М. Международная экономика: Теория и политика: Пер. с англ. — М.: Экон. фак. МГУ: ЮНИТИ, 1997.
6. Куриц Х.Д., Салвадори Н. Расширенная интерпретация концепции “затраты — выпуск”: сравнительный анализ ранних работ В. Леонтьева и П. Страффы // Вестник Санкт-Петербургского ун-та. — 2007. — № 2.
7. Миклашевская Н. А., Холопов А.В. Международная экономика: Учебник. — М.: МГУ им. М.В. Ломоносова: Дело и Сервис, 1998.
8. Овчинников Г.П. Международная экономика: Учеб. пособие. — СПб.: Полиус, 1998.
9. Рут Ф.Р., Філіпенко А. Міжнародна торгівля та інвестиції. — К.: Основи, 1998. — 743 с.
10. Савельєв Є.В. Міжнародні послуги: сценарій розвитку для України у ХХІ столітті // Вісн. екон. науки України. — 2005. — № 2 (8). — С. 149—159.

11. *Савельев С.В., Куриляк В.С.* Нова економіка і моделі її формування в Україні // Журнал європейської економіки. — Т. 1. — 2002. — № 1. — Квітень.
12. *Савельев С.В.* Оптимістичні сценарії розвитку міжнародних послуг України у XXI столітті // Вісн. Донец. ун-ту. — Серія В: Економіка і право. — № 1. — 2006. — С. 86—95.
13. *Сальваторе Д.* Международная экономика: Пер. с англ. — М., 1998.
14. *Саркисянц А.Г.* Международный рынок капиталов: современные тенденции и перспективы // Финансы и кредит. — 2006. — № 22.
15. *Шишков Ю.* Глобальная дивергенция подушевых доходов: некоторые вопросы методологии // Мировая экономика и междунар. отношения. — 2006. — № 3.
16. *Dominick Salvatore.* International Economics. — Wiley, 2003.
17. *Jose V. Blanes.* Does Immigration Help to Explain Intra-Industry Trade? // Evidence from Spain. Review of World Economics. — 2005. — Vol. 141. — № 2.
18. *Nuno Crespo, Maria Paula Fontoura.* Intra-Industry Trade by Types: What Can We Learn from Portuguese Data? // Review of World Economics. — 2004. — Vol. 140. — № 1.
19. *Siebert H., Lorz O.* Außenwirtschaft. — UTB: Stuttgart, 2006.
20. *Siebert H.* Außenwirtschaft 6, völlig überarb. Aufl. — Stuttgart: G. Fischer, 1994.

Розділ 8

ГІПОТЕЗИ ДО ПОЯСНЕННЯ ТОВАРНОГО ОБМІНУ: НЕДОСКОНАЛА КОНКУРЕНЦІЯ

- 8.1. Зростаючі скалярні доходи.*
- 8.2. Зростаючі скалярні доходи і торгівля.*
- 8.3. Зростаючі скалярні доходи і просторова структура.*
- 8.4. Диференційовані товари і товарна різноманітність.*
- 8.5. Взаємозв'язок між зростаючими скалярними доходами і товарними пріоритетами.*
- 8.6. Інтрасекторна торгівля.*
- 8.7. Монополія і міжнародна торгівля.*
- 8.8. Міжнародна торгівля як політика конкуренції.*
- 8.9. Міжнародна дуополія.*
- 8.10. Конкуренція за нові знання: ендогенний технічний прогрес.*

Головним новим розумінням цих моделей було те, що певною мірою торгівля, керована економією на масштабах, є важливою у світовій економіці, хоча недосконала конкуренція важлива також.

Пол Р. Кругман

Основні моделі міжнародної торгівлі впливають з ринкової форми досконалої конкуренції. Водночас припускають, що окремі продавці на світовому ринку не мають великого впливу на ціну та обсяги товарів. Проте розвиток новітньої теорії зовнішньої торгівлі свідчить, що принаймні в окремих секторах розмір підприємства може відіграти важливу роль. Це обумовлює необхідність введення в теоретичний аналіз елементів недосконалої конкуренції. Так, зростаючі скалярні доходи означають, що з вищою продуктивністю праці витрати на одиницю продукції знижуються (підрозділ 8.1). Це позначається на поділі праці (підрозділ 8.2) і на просторовій структурі (підрозділ 8.3). Окрім скалярних доходів в умовах недосконалої конкуренції важливу роль відіграє прагнення споживачів отримати велику кількість різноманітних товарів (підрозділ 8.4). Взаємодія зростаючих скалярних доходів і переваг, які надаються споживачам товарів, призводить до вибіркового пошуку підприємствами нових ринкових сегментів і неповного використання зростаючих скалярних доходів (підрозділ 8.5). У результаті виникає інтрасекторна (внутрішньосекторна) торгівля (підрозділ 8.6). У підрозділі 8.7 розглянуті проблеми монополії, а в підрозділі 8.8 — ринкової конкуренції. Міжнародна дуополія і стратегічна торговельна політика розглянуті у підрозділі 8.9. У підсумковій частині розділу пояснений шумпетерівський сценарій конкуренції у галузі досліджень і розвитку, що інтегрує технічний ендегенний прогрес як результат ринкової конкуренції. При цьому створюється паралель між новими теоріями зовнішньої торгівлі і зростання.

8.1. ЗРОСТАЮЧІ СКАЛЯРНІ ДОХОДИ

1. Зростання скалярних доходів як результат накопичення виробничого досвіду і розподілу постійних витрат на більший обсяг виробленої продукції. Промислове виробництво частково характеризується зростаючими скалярними доходами. За збільшеного застосування всіх факторів у λ разів результат виробництва зростає на величину більшу, ніж λ (рис. 8.1а). Середні витрати зменшуються, і виникає стимул виробляти більший обсяг продукції.

Можливе обґрунтування зростаючих скалярних доходів полягає у тому, що один із факторів виробництва є незмінним. Тоді збільшення у λ разів усіх інших факторів може привести до зростання обсягів виробництва на величину більшу, ніж λ . Типовим прикладом є ефективніше використання наявних виробничих потужностей.

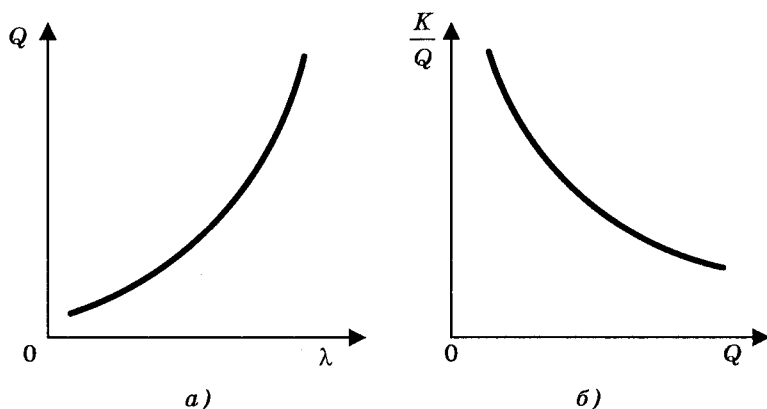

Рис. 8.1. Зростаючі скалярні доходи

На рис. 8.1а відображений зв'язок між факторами виробництва та кількістю виготовленої продукції. Зі зростанням факторів у λ разів кількість товарів зростає на величину більшу, ніж λ , тобто виробництво характеризується зростаючими скалярними доходами.

На рис. 8.1б показано зв'язок між кількістю виготовленої продукції та витратами на одиницю продукції. Спадний характер кривої свідчить про те, що зменшення витрат на одиницю продукції дає змогу отримати зростаючі скалярні доходи.

Інше пояснення зростаючих скалярних доходів із практики знаходимо у так званій навчальній кривій, яку можна розглянути на прикладі літакобудування. У цій галузі витрати на одиницю продукції знижуються на

20 % за умов подвоєння накопиченого виробничого досвіду. Воно є результатом виробничого навчального процесу, під час якого накопичується досвід щодо ефективнішої організації виробництва. Отже, тут зростаючі скалярні доходи відображаються навчальною кривою.

В обох окреслених випадках щодо скалярних доходів виробничі витрати на одиницю продукції знижуються завдяки навчанню і накопиченню досвіду у виробництві, або завдяки розподілу постійних витрат на більший обсяг продукції (рис. 8.16).

2. Зростання скалярних доходів у результаті переходу від автаркії до вільної торгівлі. В умовах наявності у підприємства можливостей для зростання скалярних доходів воно буде прагнути до розширення власного виробництва. Це відбувається при переході від автаркії до вільної торгівлі на основі випуску продукції для більшого сегмента ринку з метою вичерпання або призупинення дегресії витрат. У світі, який характеризується зростаючими скалярними доходами, підприємства будуть розвиватися доти, доки не обслужать закордонний ринок. У результаті цього зникає ринкова форма досконалої конкуренції. Крива трансформації може бути опуклою завдяки тому, що альтернативні витрати виробництва товару зменшуються, й обидві країни досягають точки повної спеціалізації на опуклих кривих трансформації. Для пояснення торговельних потоків важливо, яке підприємство першим зайняло ринкову нішу. Порівняльні переваги завдяки забезпеченості факторами виробництва більше непотрібні для пояснення торгівлі, у будь-якому випадку можна інтерпретувати виникнення скалярних доходів як переваги в технології.

3. Залежність зростання скалярних доходів від основного капіталу промисловості. Зростаючі скалярні доходи можуть набувати іншої форми (промислово-специфічних доходів). Виробнича функція підприємства j залежить не стільки від основного капіталу K^j підприємства j , як від основного капіталу промисловості K^I , отже, $F^j(K^j, K^I)$. Коли не враховувати основний капітал промисловості, то виробничу функцію підприємства j можна записати

$$Q^j = Q^\alpha F^j(K^j, A^j), \quad (8.1)$$

де Q^j — обсяг випуску продукції підприємством j , K^j, A^j — використання капіталу і праці підприємством j .

Індекс ступеня α показує вплив загального обсягу випуску продукції промисловості на обсяг випуску продукції підприємства (фірми). Отже, виробнича функція підприємства може бути лінійно-однорідною за обома виробничими факторами (праці та капіталу), тобто демонструвати постійні скалярні доходи. Але є позитивний ефект впливу загального обсягу виробництва промисловості на обсяг випуску продукції підприємства (фірми), який подібний до акумульованого досвіду чи знання. Коли підприємство розширює власне виробництво, то нагромаджений тут виробничий досвід

позитивно впливає на всю галузь. У такому випадку більший обсяг виробництва підприємства впливає на позитивний зовнішній ефект для інших підприємств, проте їх власні витрати суттєво не знижуються. Прикладом таких зростаючих скалярних доходів є спеціалізована виробнича технологія із залученням спеціалістів-інженерів і кваліфікованих працівників (виробництво годинників у Швейцарії). Цей випадок зростаючих скалярних доходів абсолютно сумісний із ринковою формою конкуренції. Також позитивні зовнішні ефекти можуть інтерпретуватись у рамках порівняльних технологічних переваг для промисловості.

4. Залежність скалярних доходів від масштабів світового ринку. Зростаючі скалярні доходи можуть також інтерпретуватись інакше. Коли згадують приклад спеціалізованого виробництва голок (Адам Сміт), то в цьому випадку переваги поділу праці полягають у розподілі виробничого процесу. У складному виробничому об'єднанні, наприклад у автомобілебудуванні, використовують переваги спеціалізації підприємства (виробництво двигунів у *X*, постачання з *Y*, монтаж у *Z*). Географічної концентрації на одній території не потрібно. Велике значення має масштаб ринку. Для багатьох підприємств ці переваги спеціалізації не обмежуються власною країною, а охоплюють увесь світ. Скалярні доходи залежать тепер від світової промисловості (світового рівня виробництва). Міжнародний поділ праці розглядають як основу для внутрішньофірмової (заводської) торгівлі, аналогічно до обміну всередині ієрархії. При цьому важливу роль відіграють порівняльні цінові переваги (переваги забезпечення факторами виробництва) окремої території. За достатнього розширення структури секторів і глибокої вертикальної структури виробничих процесів внутрішньофірмову (заводську) торгівлю за значних порівняльних цінових переваг окремих територій розглядають як внутрішньопромислову торгівлю. Однотимчасно виникає тенденція до зростання для окремого підприємства, бо воно завдяки своєму розмірові може використовувати позитивні зовнішні ефекти (переваги спеціалізації) шляхом інтернаціоналізації або через мережу постачальників.

8.2. ЗРОСТАЮЧІ СКАЛЯРНІ ДОХОДИ І ТОРГІВЛЯ

1. Диференціація секторальних умов виробництва і форми трансформаційних кривих, що їх виражають. Коли результат виробництва зростає надпропорційно за рівномірного приросту виробничих факторів (у λ разів), виробництво стає "сприятливішим". Альтернативні витрати виробництва товару зменшуються, гранична норма трансформації знижується. Оскільки

ки виробничі фактори вилучаються з процесу виготовлення іншого товару, можна поступово виробляти більшу кількість товару, який буде характеризуватися зростаючими скалярними доходами. Крива трансформації у такому випадку є випуклою. Вона зображена на рис. 8.2а. При цьому припускається, що виробництво в обох секторах характеризується зростаючими скалярними доходами.

На рис. 8.2б показана ситуація, де крива трансформації не є постійно випуклою до початку координат; вона має тільки ввігнутість. Така ситуація буває тоді, коли скалярні доходи у секторі 1 незначні, а в секторі 2 — сталі.

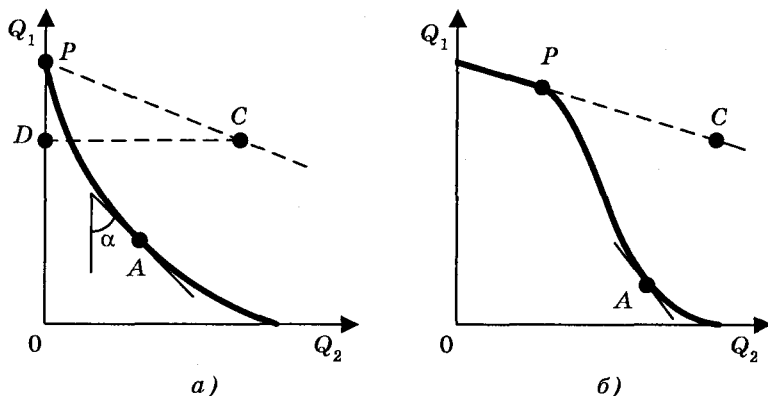

Рис. 8.2. Крива трансформації за зростаючих скалярних доходів

Виробництво товарів 1 і 2 характеризується зростаючими скалярними доходами, тобто крива трансформації є випуклою до початку координат. Оскільки виробництво перебуває у точці P , то країна повністю спеціалізується на виробництві товару 1. Рівень споживання позначений точкою C , тобто DP — експорт, DC — імпорт країни. Якщо в умовах автаркії рівень виробництва країни відображається точкою A , то $\operatorname{tg} \alpha$ характеризує граничну норму трансформації. На рис. 8.2б. відображена ситуація, коли товар 1 характеризується незначними зростаючими скалярними доходами, а товар 2 — незмінними скалярними доходами. Виробництво у точці P відображає посилену тенденцію до спеціалізації, проте повної спеціалізації не має, споживання позначено точкою C , а точка A відображає рівень виробництва країни за умов автаркії.

2. Виробництво і торгівля в умовах зростаючих скалярних доходів. У результаті зростання скалярних доходів збільшується тенденція до спеціалізації, тому що на початку торгівлі вигідно збільшувати обсяг товару, при виробництві якого (порівняно із Закордоном) існують значні скалярні доходи. На кривій трансформації, що є випуклою до початку координат, має місце повна спеціалізація за відповідних умов попиту (точка виробництва P на рис. 8.2а). Рівень споживання країни позначається точкою C . Країна експортує обсяг PD товару 1 й імпортує обсяг DC товару 2. Якщо на кривій трансформації відображається лише ввігнутість, то посилюється

тенденція до спеціалізації, яка є неповною (точка виробництва P на рис. 8.2б).

3. Зростаючі скалярні доходи і різні розміри країн. Розмір країни (за факторами виробництва) впливає на ступінь зростання скалярних доходів в умовах автаркії. Велика країна, за інших рівних умов, має більший попит на товари і при цьому може краще використовувати зростаючі скалярні доходи в умовах автаркії. Ця країна за автаркії повинна мати порівняльні цінові переваги щодо товару 1, якщо він характеризується зростаючими скалярними доходами. Надалі припускають, що обидві країни мають однакові виробничі функції, для товару 1 існують зростаючі скалярні доходи, а для товару 2 — незмінні скалярні доходи. Нехай обидві країни мають однакову забезпеченість факторами.

Крім цього, припускають ідентичні переваги обох країн. Ці припущення потрібні для того, щоб ізолювати вплив зростаючих скалярних доходів на торгівлю. Згідно з теоремою Гекшера — Оліна різна забезпеченість факторами або різні функції попиту в країнах є передумовами для торгівлі. Завдяки попереднім припущенням умови теореми Гекшера — Оліна не враховуються.

На рис. 8.3 велика країна (Закордон) повинна мати згідно з цими припущеннями, для сталого кількісного співвідношення $\frac{Q_1}{Q_2}$ у точці Z меншу граничну норму трансформації, ніж мала країна (Батьківщина). Якщо припустити, що функції корисності в обох країнах гомотетичні, то точки A і Z мають однакове зростання кривих байдужості, отже, й однакову граничну норму заміщення (GRS). При цьому в точках A і Z відносна ціна p також має бути однаковою, тоді щодо попиту є дійсним

$$GRS = p. \quad (8.2)$$

Але граничні норми трансформації відрізняються у точках A і Z . Закордон має у точці Z нижчу (сприятливішу) граничну норму трансформації. Точка Z не може при цьому бути точкою рівноваги автаркії у великому Закордоні. Однакова гранична норма заміщення для обох країн вимагає, щоб у Закордоні автаркійна точка A' перебувала вище точки Z .

Цей висновок можна обґрунтувати такими міркуваннями. Розміщення ринків сприяє тому, щоб для окремих підприємств гранична норма трансформації дорівнювала певному ціновому співвідношенню, так що для підприємства j має місце

$$p = GRT^j. \quad (8.2')$$

Окреме підприємство має позитивний вплив на обсяг випуску промисловості. Якщо Q^a позначає вплив загального обсягу випуску продукції промисловості на обсяг випуску продукції підприємства, то для всієї промисловості

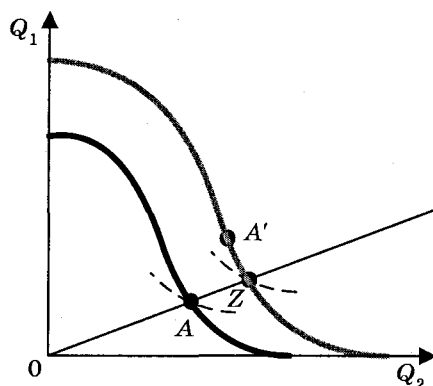

Рис. 8.3. Зростаючі скалярні доходи і різний розмір країн

Виробництво товару 1 характеризується зростаючими скалярними доходами; товару 2 — сталими доходами. Розглядаються дві країни — велика і мала. Трансформаційна крива малої країни розміщена ближче до початку координат. У точці A існує рівновага автаркії, тобто гранична норма споживання дорівнює граничній нормі заміщення. Оскільки функції корисностей обох країн однакові, то точки A і Z на кривій трансформації великої країни мають однакову норму заміщення. Проте завдяки зростаючим скалярним доходам у секторі 1 великої країни гранична норма трансформації у точці Z буде меншою, ніж у точці A . Отже, точка Z не відповідає умові рівноваги автаркії, для досягнення якої виробництво у великій країні повинно перебувати в точці A' з вищою граничною нормою трансформації, ніж у точці Z .

$$p > GRT \quad (8.2'')$$

чи

$$p = \frac{GRT}{1 - \alpha} \quad (8.2''')$$

При цьому для рівноваги в умовах автаркії вважають, що

$$GRS = p = \frac{GRT}{1 - \alpha} \quad (8.2''')$$

Якщо зіставити тепер обидві точки A і Z і припустити, що умова рівноваги автаркії у точці A виконана, то в точці Z буде

$$GRS > GRT(1 - \alpha) \quad (8.2''''')$$

Закордон має у точці Z сприятливішу граничну норму трансформації. Рівновага автаркії за інших рівних умов може бути досягнута лише тоді у великій закордонній країні, коли буде більша гранична норма трансформації, ніж у точці Z . Такий випадок можливий у точці A' .

4. Вплив скалярного ефекту на взаємозв'язок цін на товари і фактори виробництва. За зростаючих скалярних доходів стандартні результати моделі Гекшера — Оліна, як і теореми Столпера — Самуельсона і Рибчинсь-

кого, недійсні. Причина полягає у тому, що зв'язок між співвідношенням цін на товари і співвідношенням цін на фактори виробництва, який за сталих скалярних доходів не залежить від рівня випуску, тепер змінюється. Якщо зростає обсяг випуску товару 1 за додаткового попиту на нього і його виробництво характеризується зростаючими скалярними доходами, то це знижує виробничі витрати у секторі 1. При цьому виробничі функції окремих підприємств є лінійно-однорідними, додатковий випуск продукції має позитивний ефект на галузь (рівняння (8.1)). Для взаємозв'язку між співвідношенням цін на товари і цін на фактори виробництва важливу роль відіграє скалярний ефект¹

$$\frac{P_1}{P_2} = \frac{f_2' \left[k_2 \left(\frac{l}{r} \right) \right]}{Q^\alpha f_1' \left[k_1 \left(\frac{l}{r} \right) \right]}. \quad (8.3)$$

Скалярний ефект спричиняє відносно зменшення ціни товару 1. Але чи зросте ціна фактора виробництва, який інтенсивно використовують у виробництві товару зі зростаючими скалярними доходами у великій країні (Закордоні), незрозуміло. Співвідношення цін на товари врівноважується, але це не приводить до збалансування цін на фактори виробництва.

5. Зростаючі скалярні доходи і переміщення факторів виробництва. Якщо у великій країні (Закордоні) співвідношення “заробітна плата — процент” у результаті впливу зростаючих скалярних доходів, наприклад, у секторі 1 нижче, тобто капітал є дорожчим, то за торгової рівноваги відбуватиметься переміщення факторів. Цей процес є вигідним. Кожна країна залучає ті виробничі фактори, які вона інтенсивно використовує у виробництві своїх експортних товарів, при цьому збільшується обсяг випуску в секторі зі зростаючими скалярними доходами. Переміщення факторів пов'язане зі зростаючою спеціалізацією і викликає одночасно розширення зовнішньої торгівлі. Торгівля і переміщення факторів взаємодоповнюють.

6. Необхідність обмежень при формуванні політики зростаючих скалярних доходів. Висновки про зростаючі скалярні доходи не можна переоцінювати емпірично. Поділ праці в колишніх соціалістичних країнах був спрямований на використання таких “уявних” зростаючих скалярних доходів. При цьому в інтересах використання вигод, які отримують від зростаючих скалярних доходів, міжнародний поділ праці підганяли до найдосконалішої спеціалізації: Угорщина виробляла автобуси, колишня Чехословаччина — трамваї, Східна Німеччина — залізничні вагони. Хоча в ін-

¹ Для граничної продуктивності капіталу певного підприємства дійсним є

$$Q = Q^* A f(K), \quad \frac{\delta Q}{\delta K} = Q^\alpha f'(k).$$

тересах забезпечення зростання економічного ефекту за рахунок використання переваг розміру така політика мала сенс, з'ясувалося, що великі підприємства не мали гнучкості у виробництві. До того ж вони практично повністю виключали конкуренцію.

8.3. ЗРОСТАЮЧІ СКАЛЯРНІ ДОХОДИ І ПРОСТОРОВА СТРУКТУРА

Зростаючі скалярні доходи приводять не тільки до спеціалізації виробництва, а й до концентрації виробництва в окремих просторових точках. Отже, вони впливають на його просторову структуру. Це може стосуватись окремих підприємств, якщо скалярні доходи обмежаться одиничним підприємством. Якщо розглядати окремих сектор економіки, то в кожному регіоні підприємства галузі створюють собі взаємовигідні умови. Слід зазначити, що підприємства певної галузі через виробничий тренінг (*Training-on-the-job*) позитивно впливають на людський капітал у регіоні (годинникова промисловість у швейцарській Юра, точна механіка у Баден-Вюртемберзі). У такому випадку зростаючі скалярні доходи обмежені просторово і можуть бути важливим фактором місцезнаходження підприємства.

8.4. ДИФЕРЕНЦІЙОВАНІ ТОВАРИ І ТОВАРНА РІЗНОМАНІТНІСТЬ

У попередній аргументації ми виходили з однорідного товару, який і на Батьківщині й у Закардоні можуть виробляти з однаковою якістю. Насправді ж є відмінності щодо якості, що пояснюються як об'єктивними характеристиками товару (надійність, мережа збуту, система сервісу), так і суб'єктивними оцінками. Споживачі мають різні пріоритети щодо товарів. Вони не бажають купувати однакові товари. Функція корисності домогосподарства визначається через кількість подібних товарів

$$u(C_1, C_2, \dots, C_H) = \left(\sum_{k=1}^H C_k^\beta \right)^{\frac{1}{\beta}} \quad \text{за } 0 < \beta < 1. \quad (8.4)$$

При цьому C_k — це споживання товару виду k , а спектр товарів визначається через $k = \{1 \dots H\}$. Коефіцієнт β характеризує еластичність заміни.

Для $\beta = 1$ товари є повністю взаємозамінними, для $\beta = 0$ — взаємодоповнювальними. Якщо спектр товарів розширюється (зростає H), то збільшується їх різноманітність. Споживачам пропонують більший вибір, і рівень споживання збільшується.

У рівнянні (8.4) припущено, що всі товари мають однакову корисність для споживача. Функції корисності окремих домогосподарств можуть характеризуватися різними еластичностями заміни товарів. Окремі домогосподарства можуть мати специфічні пріоритети, які відрізняються між собою, але кожне домогосподарство може надавати перевагу різноманітності. Якщо розмістити товари в певному порядку за ознаками подібності, отримаємо з позиції різних споживачів прогалини заміщення між різними товарами.

У світі з різноманітними пріоритетами щодо різних товарів торгівля здійснюється тому, скажімо, що деякі французькі споживачі надають перевагу німецьким автомобілям, і навпаки, німецькі споживачі залюбки їздять на французьких. У такому випадку автомобілі обмінюють на автомобілі. Навіть якщо країни цілком схожі за товарними уподобаннями, між ними виникає торгівля.

8.5. ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК МІЖ ЗРОСТАЮЧИМИ СКАЛЯРНИМИ ДОХОДАМИ І ТОВАРНИМИ ПРІОРИТЕТАМИ

Товарні пріоритети споживачів обмежують ринковий сегмент кожного підприємства i , разом з цим, його величину. На рис. 8.4 зображено безперервність товарів a, b, c, d . Можемо уявити, що кожна точку цієї осі займає певний споживач, який купує лише одну одиницю товару. Кількість таких споживачів, яких тепер обслуговує підприємство U_1 , залежить від низки факторів. Поряд із транспортними витратами значну роль відіграє також рівень ціни, яку встановлює підприємство U_1 . Споживач, який перебуває у точці b , за однакової ціни товарів b і c віддасть перевагу товару b ; якщо ціна товару c знизиться, то він віддасть перевагу цьому товару. Якщо тепер підприємство U_1 характеризується спадаючими середніми витратами (економією на масштабах), тоді в результаті встановлення вигідніших цін воно може привернути до себе більший сегмент ринку. Отже, ринковий сегмент підприємства змінюється з одного боку зі зміною умов виробництва, а з іншого — зі зміною пріоритетів (прогалини у заміщенні).

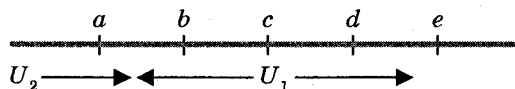

Рис. 8.4. Безперервність товарів

На ринку існує безперервність товарів a, b, c, d, e . Кожне підприємство обслуговує певний сегмент ринку, розмір якого залежить від умов виробництва (наприклад, економія на масштабах) та товарних пріоритетів.

Відкриття кордонів означає розширення ринків збуту. При цьому окремі фірми можуть краще використовувати ефект масштабу і збільшувати обсяги виробництва товарів, які виробляли до цього часу; тому ціни на такі товари спадають. Одночасно з'являється більша різноманітність товарів, і споживачі мають великий вибір.

8.6. ІНТРАСЕКТОРНА ТОРГІВЛЯ

Положення інтрасекторної (внутрішньосекторної) торгівлі впливають з емпіричних спостережень, у результаті яких значна частина товарних потоків між країнами з великими доходами на одну особу не є обміном товарів сектора i на товари сектора j , а обміном між подібними товарами одного сектора. Французи імпортують німецькі автомобілі, і навпаки. Цей феномен визначається як інтрасекторна торгівля. Згідно зі згаданим спостереженням відбувається зовнішньоторговельна спеціалізація не між секторами, а між субсекторами однієї галузі економіки. Тобто на противагу зовнішньосекторній торгівлі в моделі Гекшера — Оліна (обміну між секторами), існує внутрішньосекторна торгівля, тобто обмін усередині сектора. Найпоширенішим виміром внутрішньопромислової торгівлі є індекс Грубея — Ллойда

$$B_i = 1 - \frac{|X_i - M_i|}{X_i + M_i}, \quad (8.5)$$

причому $B_i = 1$ ($X_i = M_i$) визначає максимальну внутрішньопромислову торгівлю, а $B_i = 0$ означає, що внутрішньопромислової торгівлі не існує. Як правило, сектори поділяються за стандартною промисловою класифікацією (SITC). Наприклад, індекс Грубея — Ллойда для 3,5—9 підрозділів SITC (усі групи товарів, окрім сільськогосподарських) дорівнював для більшості країн-учасниць організації міжнародного співробітництва і розвитку у 1985 р. приблизно 2/3. Внутрішньопромислова торгівля сільськогосподарськими товарами і сировиною є меншою.

За внутрішньопромислової торгівлі, товари поділяються на однорідні та диференційовані. Внутрішньосекторна торгівля однорідними товарами між країнами доцільна у випадках, коли реалізація цих товарів на віддалених вітчизняних ринках супроводжується високими транспортними витратами. Інтрасекторну торгівлю диференційованими товарами можна розглядати за трьома підходами:

1) товари подібного використання з різною технологією виробництва (меблі з дерева і металу) пояснюються згідно з теоремою Гекшера — Оліна;

2) товари з низькою взаємозамінністю, під час виробництва яких використовують аналогічну технологію (бензин і дьоготь), пояснюються за допомогою теореми Гекшера — Оліна, коли вони є взаємопов'язаними, і технічні умови призводять до надлишку певного товару в країні;

3) товари з аналогічним призначенням і однаковим процесом виробництва (різні марки автомобілів) відрізняються, як правило, лише назвою фірми.

При цьому йдеться про диференційовані товари, для яких можуть бути використані положення внутрішньопромислової торгівлі.

Щодо цих диференційованих товарів велике значення має теза Ліндера про подібність попиту, яка визнає твердження Гекшера — Оліна про первинні товари, проте стосовно промислових товарів з цієї тези випливає, що товар лише тоді може стати експортним, коли його спочатку виробляють для вітчизняного споживача. Національний попит визначає, таким чином, експортний потенціал країни. Тому зовнішня торгівля може виникнути лише тоді, коли експортні потенціали країн перекриваються. Співвідношення попиту в країнах подібні. Оскільки подібність попиту також залежить від доходів на одну особу, то можна висунути тезу, що обсяги торгівлі промисловими товарами між двома країнами зростають, якщо доходи на одну особу в цих країнах ідентичні. Таке врахування значення попиту може пояснити, чому майже половина світової торгівлі відбувається між промислово розвиненими індустріальними країнами.

Внутрішньопромислова торгівля виявляється в інтернаціоналізації виробництва і вертикальній інтеграції. Проте в центрі уваги перебуває комбінація спадаючих витрат на одиницю продукції і диференційованість товарів. Неоднорідність товарів або переваги товарної різноманітності, з позиції домогосподарств, перешкоджають надто глибокій спеціалізації на користь однієї країни, і відбувається перехід від монополістичних позицій до монополістичної конкуренції.

Приклад 8.1. Зростаюча внутрішньопромислова торгівля¹

Значення внутрішньопромислової торгівлі для зовнішньої торгівлі індустріальних країн розглянемо на прикладі розвитку структури зовнішньої торгівлі Західної Німеччини. Частка машин, транспортних засобів і обладнання у загальному експорті Західної Німеччини зросла з 46,5 % у 1970 р. до 49,4 % у 1990 р. Одночасно збільшилася частка імпорту цих товарів — з 18,9 до 32 %. Подібне відбулося щодо хімічних товарів: частка експорту зросла з 12 до 12,5 %, а частка імпорту — з 6,3 до 9,1 %. Це стосується й інших товарів. Частка автомобілів і літаків у загальному експорті Західної Німеччини зросла з 14,9 % у 1970 р. до 20,3 % у 1989 р. Одночасно підвищилася частка імпорту відповідних товарів — з 5,5 до 11,2 %. Аналогічний розвиток відбувався і з електротехнічними виробами: частка експорту зросла з 9,5 до 10,5 %, а імпорту — з 5,2 до 9,4 %. Відповідно значення зовнішньопромислової торгівлі зменшилося. Це вплинуло, у першу чергу, на товари, виробництво яких визначається різноманітними факторами оснащення. Так, частка імпорту сільськогосподарської продукції знизилася з 6,5 % у 1970 р. до 3,2 % у 1990 р., а частка експорту зменшилася за цей час із 1,5 до 1,1 %.

8.7. МОНОПОЛІЯ І МІЖНАРОДНА ТОРГІВЛЯ

1. Національна монополія. Країни або підприємства можуть намагатися досягнути монопольного або подібного до монопольного становища у світі.

Якщо спадаючі середні витрати сприяють виникненню монополії, яка не зазнає конкуренції з боку підприємств — виробників товарів-субститутів і не може бути обмежена потенційною появою на ринку інших продавців (можливо, закордонних), то країна, на території якої перебуває монополіст, принаймні теоретично може поліпшити умови торгівлі для експортного товару через політику диференціації цін і отримати монопольний прибуток. Цю ситуацію слід розглядати скептично. Товарні пріоритети сприяють конкуренції з боку підприємств — виробників товарів-субститутів, а технічний прогрес дає змогу новачкам проникати на ринок.

2. Картель. Картель домагається становища, подібного до монопольного, через цінову політику і політику обсягів випуску. Картель є об'єднанням великої кількості продавців для контролю за найважливішими параметра-

¹ Джерела: UNCTAD 1991; Statistisches Bundesamt, Statistisches Jahrbuch 1971, 1991 (Федеральне статистичне відомство, статистичний щорічник 1971, 1991).

ми ринку. Прикладом може бути прагнення продавців природних ресурсів (нафти, міді, олова) до створення картелю, але такі намагання інколи призводять до фіаско.

3. Демпінг. Монополіст може проводити регіональну диференціацію цін і обсягу експорту та пропонувати для продажу на світовому ринку свій експортний товар за ціною, що дорівнює граничним витратам, тобто за ціною нижчою, ніж на Батьківщині.

На рис. 8.5 представлена ситуація, в якій вітчизняний монополіст проводить цінову диференціацію між своєю країною і Закордоном. На Батьківщині точку Курно (*Cournot*) C визначають як проекцію точки перетину граничних витрат і граничного доходу. N позначає криву попиту на Батьківщині, E' — криву граничного доходу вітчизняного монополіста і K' — криву граничних витрат. На світовому ринку вітчизняний монополіст пильно стежить за станом конкуренції; оскільки ціни на товари на світовому ринку вже визначені, він поводить себе як пристосованець. Згідно з цими умовами вітчизняне підприємство пропонує товари для продажу в Закордоні доти, доки ціна і граничні витрати не досягнуть одного рівня (точка V). Вітчизняний монополіст пропонує на Батьківщині обсяг OA за ціною OP , а у Закордоні — обсяг AB за ціною OP' . Таким чином він здійснює демпінг.

Важливою передумовою для демпінгу чи регіональної диференціації цін є те, що ринки сегментовані, й недорогі товари із Закордону не повертаються на Батьківщину.

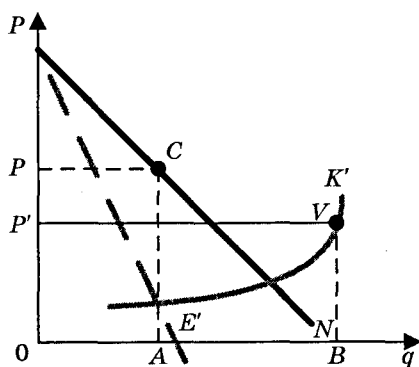
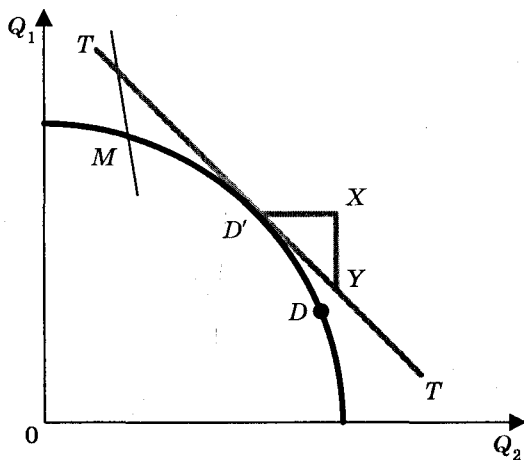

Рис. 8.5. Регіональна диференціація цін

Фірма-монополіст, виходячи на світовий ринок, здійснює регіональну диференціацію цін. Займаючи монополістичну позицію всередині країни, вона отримує максимальний прибуток тоді, коли на Батьківщині монополіст продаватиме обсяг товару OA за ціною OP (точка C на кривій попиту N), враховуючи рівність граничного доходу (E') граничним витратам (K'). Виходячи на зовнішній ринок, фірма втрачає монополістичні позиції, пристосовується до наявних торгових умов і продає товар доти, доки його ціна не буде меншою за граничні витрати (точка V), тобто AB — максимально допустимий обсяг експорту для національного монополіста.

4. Зовнішня торгівля як політика конкуренції. Зовнішньоторговельна політика може в традиціях меркантилізму сприяти власній промисловості у досягненні монопольного становища на світовому ринку, а це вимагає значних субвенцій і втрати ефективності. Тому перспективніше впроваджувати вільну торгівлю як стимул для розвитку національної промисловості. Тоді відкриття кордонів можна інтерпретувати як один із видів антимонопольної політики, якщо монополія стосується товарів потенційного імпорту. Наприклад, якщо монополізовано сектор імпорту на Батьківщині, то ціна товару 2 є надто високою в умовах автаркії, і вироблятимуть невелику його кількість (точка M на рис. 8.6). Точка D відображає ситуацію автаркії за досконалої конкуренції. Монополіст вимагає високої ціни p_2 і пропонує менший обсяг цього товару, ніж за досконалої конкуренції. Якщо монополія ліквідується через зовнішню торгівлю, то будуть досягнуті точка виробництва D' і точка споживання — Y . Рух по MD' характеризує вигравш на ефективності через ліквідацію монополії у зв'язку із зовнішньою торгівлю. Отже, вільна торгівля — це найкраща політика конкуренції.

Рис. 8.6. Вигравш на ефективності завдяки зовнішній торгівлі

За умов монополізації імпортного сектора 2 точка M відобразить автаркійний рівень виробництва, але, якщо є ринок досконалої конкуренції, то автаркійний рівень виробництва буде у точці D . Для того, щоб підвищити ефективність виробництва в країні, уряд здійснює політику вільної торгівлі, у результаті зникає монополія, досягається ефективний рівень виробництва у точці D' (рух від M до D') та розширюються межі споживання, що характеризуються точкою Y , тобто XY — експорт, $D'X$ — імпорт країни.

8.8. МІЖНАРОДНА ТОРГІВЛЯ ЯК ПОЛІТИКА КОНКУРЕНЦІЇ

Монополістичні ринкові позиції часто неможливо утримати, якщо їх не захищати за допомогою державного регулювання. У попередніх підрозділах чітко визначено, що відкрита економічна політика країни може знищити національну монополію, тому вільна торгівля є найкращою політикою конкуренції.

1. Конкуренція Чемберлена. Спадаючі середні витрати не мають привести до монопольної чи дуопольної ситуації. Товарні уподобання споживачів обмежують ринковий сегмент окремого продавця (окремий продавець бере до уваги спадаючу функцію попиту). При цьому виходять із диференційованих товарів, що є взаємозамінними (висока цінова та перехресна цінова еластичність), і припускають значну кількість продавців. Тоді монопольне встановлення цін на вищому рівні порівняно із середніми витратами є неможливим. Якщо cc на рис. 8.7 позначає криву середніх витрат підприємства, а NN — функцію попиту, то монопольним рішенням виявилася б точка S , визначена рівністю граничного доходу (E') і граничних витрат (K'). Ця точка пов'язана із середнім прибутком SD . Якщо ринок є відкритим

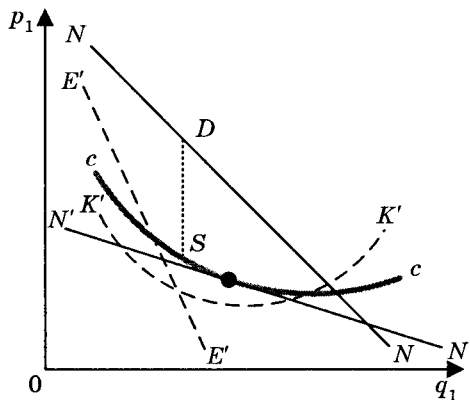

Рис. 8.7. Конкуренція Чемберлена

Якщо б на ринку існувала монополія, то пропозиція товару фірми-монополіста була б на рівні перетину граничного доходу (E') і граничних витрат (K'). Але уподобання споживачів не дають ціні встановитися на вищому за середні витрати cc (точка S) рівні. Монополіст зможе отримати середній прибуток SD . Поява на ринку нових продавців приведе до зростання еластичності попиту (з NN у $N'N'$), продавці-монополісти втратять наднормальні прибутки, а точка S' характеризуватиме торгіву рівновагу в умовах досконалої конкуренції.

тим у тому розумінні, що інші продавці можуть вийти на нього, то функція попиту окремого підприємства переміщається вниз (на $N'N'$), тобто стає еластичнішою (проходить похиліше).

Продавці аналогічних товарів втрачають наднормальні прибутки у зв'язку з виходом на ринок. Рівноважна ціна встановлюється у точці S і дорівнює середнім витратам. Згідно з твердженням конкуренції Чемберлена, в умовах досконалої конкуренції рівноважна ціна дорівнює граничним і середнім витратам при вищому попиту.

При цьому наявність великої кількості продавців приводить до того, що функція попиту окремого підприємства стає еластичнішою в результаті конкуренції. З іншого боку, за більшої кількості продавців (і товарів) функція попиту переміщується вліво, проте вона проходить вертикальніше, бо окремих товарів тепер більше відповідає уподобанням споживачів.

2. Конкуренція Чемберлена і міжнародна торгівля. Зовнішня торгівля спричиняє розширення ринку. Ця експансія важливого сегмента ринку приводить до зростання еластичності попиту порівняно з умовами автаркії. На рис. 8.8 дотична рівновага переміщується з S' у S'' . Обсяг випуску продукції підприємства збільшується.

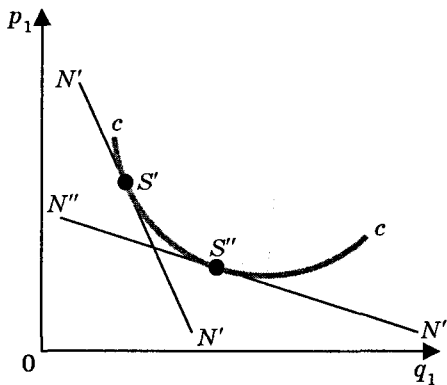

Рис. 8.8. Конкуренція Чемберлена і міжнародна торгівля

Якщо за умов автаркії торгова рівновага перебуває у точці S' (крива попиту $N'N'$ дотикається до кривої середніх витрат cc), то після започаткування зовнішньої торгівлі на ринку з'являється більша кількість продавців, що приводить до зростання еластичності попиту (крива $N''N''$ проходить пологіше), тому торгова рівновага залишатиметься у точці S'' ($p_1(S') > p_1(S'')$, $q_1(S') < q_1(S'')$).

3. Ринкова конкуренція і зовнішня торгівля. Спадаючі середні витрати або зростаючі скалярні доходи не обов'язково призводять до монопольного чи олігопольного встановлення цін. Припустимо, що в окремих (також потенційних) продавців існує аналогічна функція витрат, тоді конкуренція впливатиме на цінову поведінку наявних продавців. Потенційні продавці можуть вийти на ринок, який стане конкурентним. Вхідний та вихідний

бар'єри зменшують тиск потенційних конкурентів і можуть бути зумовлені технологією виробництва (наявність спадаючих витрат) і політичними рішеннями. Мито й обмеження імпорту призведуть до слабшої конкуренції на ринку, якщо продавці з різних країн не враховують різні функції витрат. За наявності олігополії окремі продавці приймають перше краще рішення: граничні витрати дорівнюють ціні. У випадку природної монополії використовують друге краще рішення: ціна дорівнює середнім витратам.

Міжнародна торгівля розширює ринок. При цьому зростає ймовірність того, що наявний обсяг виробництва з мінімальними витратами не задовольняє наявний попит. Ймовірність монополії зменшується. Таким чином вільна торгівля є оптимальною політикою конкуренції, тому що вона, по-перше, через збільшення потенційної конкуренції підвищує тиск на наявних виробників із метою організації ефективнішого виробництва, по-друге, дає змогу збільшувати обсяги виробництва й при цьому зменшувати ціни та сприяти наближенню до досконалої конкуренції, яка характеризується рівністю граничних витрат та ціни.

4. Значення спадаючих витрат. Перешкоди для входження на ринок спричиняються не державним регулюванням, а економічно зумовленими спадаючими витратами, що втрачають своє значення у довготерміновому періоді. У короткотерміновому періоді вже існуючі підприємства можуть знехтувати своїми постійними витратами на інвестиції й орієнтуватися на змінні витрати. Однак у довготерміновому періоді на існуючих підприємствах обладнання повинно оновлюватися; тоді виникає питання, чи зможуть підприємства закупити нове обладнання у майбутньому. Ці підприємства перебуватимуть у такому ж становищі, як і новачки на ринку. У довготерміновому періоді спадаючі витрати втрачають значення.

8.9. МІЖНАРОДНА ДУОПОЛІЯ

1. Характеристика дуополії. Коли за недосконалої міжнародної конкуренції кількість продавців дещо зменшується, світова торгівля характеризується олігополією. Можливо, єдиним прикладом, що найбільше відповідає дуопольній ситуації, є світовий ринок великих літаків з трьома продавцями: "Airbus", "Boeing", "McDonnell Douglas" (табл. 8.1).

2. Дуополія. Базовою моделлю теорії олігополії чи, зокрема, дуополії є модель Брандера — Спенсера, де у найпростішому випадку існує один продавець на Батьківщині й один у Закордоні, які постачають свою продукцію на ринок третій країні.

Розглянемо функцію прибутку підприємства-дуополіста. Нехай q і q^* — обсяги виробництва вітчизняного і закордонного підприємств відповід-

Таблиця 8.1. Ринок великих літаків

Компанія	Літаки світового флоту на 31.12.1991	Продано	Нові замовлення
“Airbus”	740	162	77
“Boeing”	5040	419	242
“McDonnell”	2020	171	37

но, $p(q + q^*)$ — ціна вітчизняного товару, що залежить від обсягів виробництва цього товару на Батьківщині й у Закордоні, p' — похідна функції попиту; $c(q)$ — змінні виробничі витрати; F — постійні витрати і s — дотації на одиницю продукції, тоді прибуток G вітчизняного підприємства визначають через

$$G(q, q^*, s) = qp(q + q^*) - [c(q) - sq] - F. \quad (8.6)$$

Вітчизняний продавець розглядає обсяги виробництва у конкурентів і дотації на одиницю продукції як задані величини. Необхідна умова для максимізації прибутку виглядає так:

$$G_q = qp'(q + q^*) + p(q + q^*) - c_q + s = 0. \quad (8.6')$$

Аналогічно функцію прибутку можна визначати для закордонного підприємства. Зв'язок між q і q^* визначають як функцію реакції

$$q = R(q^*); \quad (8.7)$$

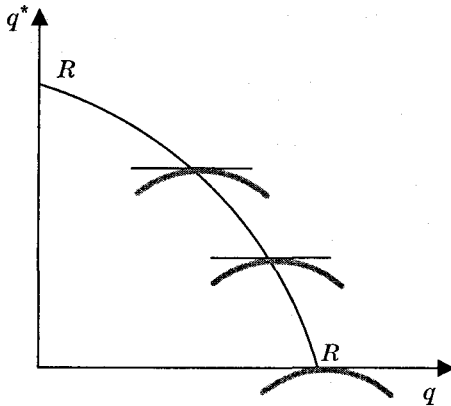
$$q^* = R^*(q). \quad (8.7')$$

Кожна точка функції реакції характерна тим, що функція прибутку підприємства за заданого обсягу виробництва іншого продавця досягає максимуму, таким чином $G_q(\cdot)^1 = 0$. Функції прибутку можуть бути представлені графічно як ізолінії прибутку (рис. 8.9). Ізолінії прибутку перетинають функцію реакції в їхньому максимумі.

На рис. 8.10 представлені функції реакції вітчизняного (RR) і закордонного (R^*R^*) продавця. Умова стабільності вимагає, щоб функція реакції вітчизняного підприємства проходила вертикальніше (крутіше), ніж функція реакції закордонного.

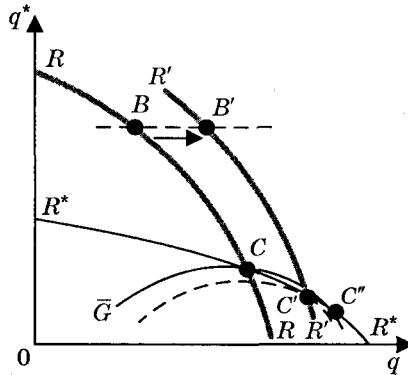
Без дотації торгова рівновага перебуває у точці S . Якщо вітчизняне підприємство отримує дотацію на одиницю продукції, то за заданого обсягу закордонного продавця, збільшуючи власні обсяги, воно отримає аналогічний прибуток. Крива реакції вітчизняного продавця RR переміщується вправо. За заданого обсягу пропозиції закордонного продавця q^* вітчизня-

¹(.) тут і далі вказує на те, що функція залежить від певних чинників, зазначених вище у тексті.

Рис. 8.9. Функція реакції Батьківщини

RR — функція реакції країни. Якщо існує дуополія, коли один продавець перебуває у нашій країні, інший — у Закордоні, а їхній ринок збуту — у третій країні, то кожна з фірм, повинна враховувати обсяг і ціну товару іншої. В результаті фірми отримують прибутки, що будуть максимальними при $G_q(\cdot) = 0$, тобто ізолінії прибутку перетинають функцію реакції у точках максимуму.

Рис. 8.10. Міжнародна дуополія

RR і R^*R^* — функція реакції вітчизняного і закордонного продавців відповідно. Торгова рівновага перебуває у точці C (max прибуток $\bar{G}$). Якщо вітчизняне підприємство отримує дотацію, то функція його реакції переміститься на BB' і буде $R'R'$, тобто воно збільшить обсяг виробництва товарів. Рівновага встановиться у точці C' , Батьківщина досягне вищого рівня прибутку (ізолінія прибутку, що проходить через точку C). Але якщо за умов автаркії закордонне підприємство є монополістом (точка виробництва R^* на осі q^*), а вітчизняне підприємство характеризується рівнем виробництва у точці R на осі q , то після запровадження вільної торгівлі закордонна монополія ліквідується, тобто обсяг випуску товару OR^* у Закордоні зменшиться.

ний продавець пропонуватиме більший обсяг (переміщення з B у B'). Точка рівноваги Курно переміщується у точку C' , Батьківщина досягає вищого рівня прибутку (позначена штрихом ізолінія прибутку).

3. Дуополія і вільна торгівля. Якщо інтерпретувати рис. 8.10 як зображення закордонного ринку, за який змагаються обидва підприємства, то точка виробництва закордонного підприємства перебуває в R^* на осі q^* , коли воно є монополістом. Якби вітчизняна фірма постачала продукцію тільки на закордонний ринок, тоді точка її виробництва була б у точці R на осі q . Перехід від автаркії до вільної торгівлі ліквідує закордонну монополію, а обсяг випуску закордонного підприємства OR^* зменшиться, тому що у стані рівноваги Курно вітчизняне підприємство частково забезпечить ринку.

4. Цінова дуополія. За кількісної дуополії вітчизняні й закордонні підприємства конкурують обсягами, визначають ціну на ринку. Обидва підприємства можуть також конкурувати цінами, а обсяги визначати на ринку (йдеться про цінову дуополію). Підприємства встановлюють свої ціни і пропонують продукцію споживачам.

Уявімо, що обидва підприємства конкурують на внутрішньому ринку. Крива реакції RR на рис. 8.11 показує, як вітчизняне підприємство реагує на ціну товару закордонного (p^*). OM — монопольна ціна вітчизняного підприємства (ціна автаркії). У цьому випадку ціна OM^* закордонного підприємства є настільки високою, що вітчизняне підприємство може встановити свою монопольну ціну. Якщо закордонне підприємство вибере нижчу ціну, ніж OM^* , то вітчизняне має знизити свою. Крива реакції R^*R^* показує, як реагує закордонне підприємство, якщо вітчизняне підвищує свою ціну. У таких умовах цінової дуополії точка B позначає рівноважну олігопольну ціну. Порівняно з автаркією ціна знижується завдяки вільній торгівлі.

5. Конкуренція потужностей і цін. Дуополію можна інтерпретувати як двоетапну гру. На першому етапі встановлюються виробничі потужності за кількісної дуополії Курно. При цьому необхідно враховувати витрати, пов'язані з виходом на ринок. На другому етапі розглядають потужності як задані величини, і підприємства опиняються в умовах цінової конкуренції.

Приклад 8.2. Конкуренція на ринку електронних напівпровідників

Електронні напівпровідники характеризуються короткою тривалістю економічної експлуатації — приблизно 3 роки. Після трьох років покоління цього товару старіє. Це призводить до того, що продавець може дуже швидко втратити своє домінуюче становище на ринку. Тому боротьбу за першість на міжнародному ринку напівпровідників можна порівняти з лотереєю, в якій усі продавці мають шанс отримати провідну роль на ринку з новим поколінням товару. Справді, емпіричний аналіз показує, що рангові розташування на міжнародному ринку електронних напівпровідників постійно змінюються. Табл. 8.2 підтверджує це.

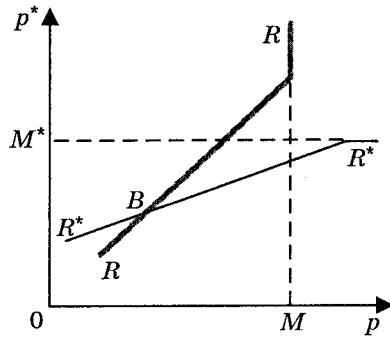

Рис. 8.11. Цінова дуополія

Підприємства можуть конкурувати за допомогою цін. RR, R^*R^* — криві реакції, а p, p^* — ціна вітчизняного і закордонного підприємств; точка B відображає рівноважну дуопольну ціну. Якщо закордонне підприємство встановить ціну на рівні OM^* , то вітчизняне зможе продавати товар за ціною меншою, ніж OM . У свою чергу, встановлення вітчизняним підприємством ціни на нижчому, ніж ціна закордонного товару, рівні змусить іноземного виробника знизити ціну власного товару.

Таблиця 8.2. Рангове розташування десяти найбільших підприємств — виробників напівпровідників у 1990 р.

Аналогічні сфери підключення	Біполярні числові аспекти підключення	Електронні накопичувачі	Мікропроцесори	Специфічні у застосуванні сфери підключення
Philips	Fujitsu	Toshiba	Intel	NEC
Toshiba	Texas Instruments	NEC	NEC	Toshiba
National Semiconductors	Hitachi	Hitachi	Motorola	Motorola
SGS-Thompsor	National Semiconductors	Fujitsu	Hitachi	Fujitsu
Sanyo	Motorola	Mitsubishi	Mitsubishi	LSI Logic
Motorola	Advanced Micro Devices	Samsung	Toshiba	Oki
Texas Instruments	Philips	Texas Instruments	Texas Instruments	Hitachi
Mitsubishi	NEC	Sharp	Matsushita	Matsushita
Matsushita	Mitsubishi	Motorola	Fujitsu	Texas Instruments
Sony	Toshiba	Oki	National Semiconductors	Sharp

Закінчення табл. 8.2

1 K-DRAM	4 K-DRAM	16 K-DRAM	64 K-DRAM	256 K-DRAM	1 M-DRAM
1972	1975	1978	1981	1984	1987
Texas Instruments	Texas Instruments	Texas Instruments	Motorola	Hitachi	Toshiba
Motorola	Fairchild	Motorola	Texas Instruments	NEC	Hitachi
Fairchild	National Semiconductors	National Semiconductors	NEC	Fujitsu	Mitsubishi
RCA	Intel	Intel	Hitachi	Toshiba	NEC
General Electric	Motorola	NEC	National Semiconductors	ATT Technology	Oki
National Semiconductors	Rockwell	Fairchild	Toshiba	Mitsubishi	Fujitsu
GI	GI	Hitachi	Intel	Oki	Texas Instruments
Corning	RCA	Signetics	Philips	TCMC	Matsushita
Westinghouse	Signetics	Mostek	Fujitsu	Texas Instruments	—
Advanced Micro Devices	Advanced Micro Devices	Toshiba	Fairchild	Intel	—

Джерело: Bletschacher und Klodt (1991).

8.10. КОНКУРЕНЦІЯ ЗА НОВІ ЗНАННЯ: ЕНДОГЕННИЙ ТЕХНІЧНИЙ ПРОГРЕС

1. Підприємства конкурують за технічну першість на ринку. Якщо підприємство хоч раз зайняло таку позицію, воно має тимчасове монополістичне становище. Монопольний прибуток може привабити інших продавців, які виробляють аналогічну продукцію і завдяки інновації можуть досягти становища лідера на ринку. У такому Шумпетерівському сценарії (1942 р.) інтенсивна конкуренція у галузі досліджень і розвитку дбає про розвиток технічного прогресу, який пояснюється ендегенно як результат ринкових процесів.

2. Структуру згаданої моделі з ендегенним технічним прогресом можна розглядати так. Разом з уречевленим капіталом є ще два фактори виробництва: висококваліфікована і низькокваліфікована праця. Належність працівника до однієї з цих двох категорій залежить від рівня освіти або досвіду. Є три галузі виробництва: традиційна промисловість, сектор досліджень і розвитку та галузь високої технології. Традиційна промисловість використовує уречевлений капітал і працю з низькою кваліфікацією. Цей сектор характерний постійними скалярними доходами за умови існування досконалої конкуренції. Галузь високої технології характеризується сукупністю промисловостей, кожна з яких є олігополією. Ринкова позиція окремого підприємства залежить від успіху галузі досліджень і розвитку, результати яких як фактори виробництва надходять у сектор високої технології.

3. Ендегенний технічний прогрес. У цьому випадку промислова інновація є двигуном економічного зростання. Розглянута вище модель пояснює економічне зростання, відображає зв'язок між новою зовнішньоекономічною теорією, де центральне місце займає ринкова форма недосконалої конкуренції, і новою теорією зростання, де процес досліджень і розвитку характерний зростаючими граничними доходами (рис. 8.12).

Рис. 8.12. Структура моделі з ендегенним технічним прогресом

4. Чотири форми міжнародного обміну за Гроссманом — Хелпманом. Розрізняють такі чотири форми міжнародного обміну. Інтеріндустріальна торгівля традиційних галузей промисловості пояснюється теоремою Гекшера — Оліна. Міжчасова торгівля є аналогом міжпромислової торгівлі в часовому аспекті. Країна з низькою нормою часових переваг і високими економіями переносить свій імпорт на майбутнє. Внутрішньопромислова торгівля пояснюється олігополістичною ринковою формою у галузі високих технологій. Важливе значення у міжнародному аспекті мають технічні знання.

Контрольні запитання і завдання

1. Дайте економічне обґрунтування зростаючих скалярних доходів, а також факторів, що на них впливають.
2. Чому, на вашу думку, не діють результати моделей Гекшера — Оліна та теореми Столпера — Самуельсона у випадку зростаючих скалярних доходів?
3. Що таке інтрасекторна торгівля? Наведіть приклади.
4. Поясніть суть конкуренції Чемберлена у міжнародній торгівлі.
5. Визначте функцію прибутку для підприємства, яке входить до міжнародної дуополії.
6. Який зв'язок між функціями реакції вітчизняного та закордонного підприємств-дуополістів?
7. Які є форми міжнародного обміну за Гроссманом — Хелпманом?

Література

1. Бураковський І. Теорія міжнародної торгівлі. — К.: Основи, 2000. — 241 с.
2. Камінський А. Основи міжнародних відносин. — Л.: ЛНУ ім. Івана Франка, 2000.
3. Киреев А.П. Международная экономика: Учеб. пособие для вузов: В 2 ч. — Ч. 2: Международная макроэкономика: открытая экономика и макроэкономическое программирование. — М., 2001. — 488 с.
4. Кругман П.Р., Обсфельд М. Международная экономика: Теория и политика: Пер. с англ. — М.: Экон. фак. МГУ: ЮНИТИ, 1997.
5. Миклашевская Н.А., Холопов А.В. Международная экономика: Учебник. — М.: МГУ им. М.В. Ломоносова: Дело и Сервис, 1998.
6. Овчинников Г.П. Международная экономика: Учеб. пособие. — СПб.: Полиус, 1998.

7. Розанова Н. Развивающиеся рынки капитала: чему учит мировой опыт // Мировая экономика и междунар. отношения. — 2007. — № 2.
8. Рут Ф.Р., Філіпенко А. Міжнародна торгівля та інвестиції. — К.: Основи, 1998. — 743 с.
9. Сальваторе Д. Международная экономика: Пер. с англ. — М., 1998.
10. Heffernan Shelagh, Sinclair Peter. Modern international economics. — Blackwell, 1998.
11. Ingram James C., Dunn Robert M. International economics. — 3rd ed. — John Wiley and Sons, Inc, 2000.
12. Salvatore D. International Economics. — Wiley, 2003.
13. Siebert H., Lorz O. Außenwirtschaft. — UTB: Stuttgart, 2006.
14. Siebert H. Außenwirtschaft 6, völlig überarb. Aufl. — Stuttgart: G. Fischer, 1994.

Розділ 9

ПЕРЕМІЩЕННЯ ФАКТОРІВ ВИРОБНИЦТВА

- 9.1. Рух товарів і переміщення факторів.*
- 9.2. Етапи розвитку міжнародної мобільності робочої сили.*
- 9.3. Переміщення фактора праці.*
- 9.4. Переміщення фактора капіталу.*
- 9.5. Міжчасова торгівля і рух капіталу.*

Людину з-поміж усіх видів багажу транспортувати найважче.

Адам Сміт

Відбулась інтернаціоналізація конкуренції у багатьох сферах — не лише в обробних галузях, а й у щораз зростаючих розмірах і у сфері послуг. Фірми, що конкурують, проводять справді глобальну стратегію: продають свою продукцію в усьому світі, шукають матеріали і компоненти також у всьому світі, з метою економії розміщують виробництво в багатьох країнах. Окрім того, вони вступають у союз з фірмами інших країн, щоб мати доступ до “джерел сили”.

Майкл Портер

Переміщення праці й капіталу та мобільність технічних знань поряд із рухом товарів мають важливе значення для міжнародного поділу праці. У підрозділі 9.1 йдеться про зв'язок між рухом товарів і переміщенням факторів виробництва, в підрозділі 9.2 — про етапи розвитку міжнародної мобільності робочої сили, у підрозділі 9.3 розглянуто переміщення фактора праці, а у підрозділі 9.4 — переміщення капіталу. Нарешті, у підрозділі 9.5 інтерпретовано рух капіталу як відображення міжчасової торгівлі.

9.1. РУХ ТОВАРІВ І ПЕРЕМІЩЕННЯ ФАКТОРІВ

У системі міжнародної торгівлі можна розглянути два якісно різні потоки: товарів і послуг та факторів виробництва. У попередньому аналізі об'єктом досліджень був лише рух товарів. Забезпеченість окремих країн факторами брали як задану величину і не змінювали. Фактори у міжнародному масштабі вважали немобільними, хоча насправді це не так.

Розглядаючи мобільність факторів, слід мати на увазі, що вона не є і не може бути досконалою. Досконалість мобільності факторів може бути взята лише за умову наукового аналізу з метою визначення критичних величин, як це зроблено, наприклад, у моделі Гекшера — Оліна, де мобільність

факторів діє як досконалий заміник мобільності товарів. Разом з цим мобільність факторів у міжнародному масштабі має суттєве значення і здатна впливати на розвиток економічних процесів.

Роль міжнародного руху факторів виробництва в сучасних умовах надзвичайно велика, а протягом останніх років зростають міжнародні потоки менеджменту, капіталу і технологій, особливо серед розвинутих країн. Не втрачають значення і традиційні форми переміщення факторів.

Розуміння міжнародного руху факторів виробництва базується на тих самих принципах, що й рух товарів. Ключем для розуміння переміщення трудових ресурсів і капіталу є з'ясування причин і наслідків руху товарів. Ці самі методологічні прийоми лежать в основі осмислення ролі мультинаціональної корпорації як основного агента переміщення факторів.

Методологічна спільність аналізу руху товарів і факторів не означає, що немає різниці у проведенні пов'язаної з ними економічної політики. Навіть поверхові емпіричні дослідження показують, що країна з багатими трудовими ресурсами під впливом одних обставин може імпортувати капіталомісткі товари, а під впливом інших — отримувати капітал шляхом за позичення у Закордоні. Аналогічні дії характерні для багатих на капітал країн, які можуть або імпортувати трудомісткі товари, або залучати робітників-емігрантів.

Досконалість мобільності факторів пов'язана не тільки з природними причинами. Їх переміщення породжує на практиці більші труднощі, ніж торгівля товарами. Особливо це стосується іміграційних обмежень, які є майже в усіх країнах. Значні перешкоди існують також для руху капіталу. Наприклад, некорумповане українське підприємство майже не має шансів на подолання економічних, політичних, бюрократичних та інших перешкод, а також на інвестування свого капіталу в інші країни. Така держава, як Франція, проводячи політику вільної торгівлі товарами, контролює рух капіталу. Ідентичні приклади непоодинокі.

Рух факторів — дуже важливий процес, що може істотно змінити картину міжнародної торгівлі, тому він є предметом окремого аналізу. При цьому доцільно розглянути чотири аспекти зв'язку між рухом товарів і переміщенням факторів.

1. Субститутна залежність між рухом товарів і факторів. Вона виражає ефект заміщення одних іншими. Йдеться про те, що якби фактори мали повну міжнародну мобільність, то рух товарів був би непотрібним. Винятком можуть бути лише мотиви, пов'язані зі зростаючими скалярними доходами, які виникли в результаті зростання масштабів виробництва. Фактори тоді переміщувалися б туди, де вони найнеобхідніші, і, таким чином, створювали б найбільший граничний продукт. Отже, переміщення факторів може замінювати рух товарів. І навпаки, за немобільності факторів переміщуються товари.

Розгляд субститутного зв'язку між рухом товарів і переміщенням факторів є особливо важливим у ситуації вирівнювання цін на фактори виробництва. Вирівнювання цін на фактори виробництва (а на основі цього й ефективності виробництва) в моделі можна досягати як через рух товарів, так і переміщення факторів. За наявності торгівлі немає потреби переміщувати фактори виробництва.

Таким чином субститутний зв'язок між рухом товарів і факторів виражається у здатності їх до взаємозаміни у протилежному напрямку (якщо переміщуються товари, то немає необхідності у міжнародній мобільності факторів виробництва, і навпаки), який має позитивний ефект.

2. Субститутна залежність між мобільністю факторів виробництва. Субститутний зв'язок є й між мобільністю факторів виробництва. Додаткове залучення мобільного капіталу в результаті низьких витрат на оплату праці приведе до зростання попиту на робочу силу і ставки заробітної плати.

Субститутний зв'язок між мобільністю факторів добре використовують у Південній Кореї. Міністерство промисловості, торгівлі й енергетики цієї країни у 1994 р. оприлюднило план під назвою "Перспективи на XXI століття щодо галузей із передовою технологією". Протягом десятиріччя, йшлося у цьому документі, дев'ять галузей корейської промисловості мали потрапити до найкращих у світі. З виробництва напівпровідників Південна Корея мала увійти до трійки найбільших світових виробників, а з виробництва автомобілів — стати четвертою країною після США, Японії та Німеччини. Інші галузі, такі як побутова електроніка і хімічні препарати, могли б вивести Південну Корею в п'ятірку найбільших світових виробників.

Для забезпечення економічного буму в Південній Кореї зростає потреба у залученні іноземних інвестицій. Незважаючи на високу норму нагромадження (37 % ВВП), у цій країні не вистачає фінансових ресурсів для вирішення нових проблем економічного зростання. Тому уряд передбачає поступове відкриття фінансових ринків, дерегулювання внутрішніх процентних ставок, лібералізацію руху спочатку довготермінового, а згодом і короткотермінового капіталу. З метою активізації ринку акцій проголошено, що іноземцям буде дозволено володіти до 15 % загальної кількості акцій (замість 12 %). Разом із цим програма південнокорейського уряду не передбачає залучення іноземної робочої сили, зростає лише мобільність капіталу як фактора виробництва.

Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок, що субститутний зв'язок між факторами виробництва виражає використання можливостей додаткового залучення одного фактора з метою кращого використання іншого (як правило, надлишкового) і збільшення міжнародної торгівлі товарами.

3. Комплементарність взаємозв'язку між рухом товарів і факторів виробництва. На відміну від субститутності зв'язку в системі міжнародного

переміщення товарів і факторів, при комплементарності має місце односпрямованість змін. У цій альтернативній гіпотезі наголошується, що фактори виробництва прямують туди, де сконцентровані виробництво і торгівля товарами.

Комплементарність зв'язку руху товарів і факторів виявляється у формуванні переваг *місцезнаходження*. Якщо регіон має переваги у виробництві й експорті товару, то він приваблює додаткові виробничі фактори. Завдяки припливу цих факторів зростає виробництво і водночас збільшуються переваги місцезнаходження регіону.

Комплементарність зв'язку між рухом товарів і факторів виразно спостерігається на прикладі розвинутих країн. Зокрема, післявоєнне домінування США було, за оцінкою М. Портера, результатом унікальної комбінації обставин, що взаємно посилювали дію одна одної. США щедро наділені природними факторами виробництва, серед яких — велика площа орної землі, багатство лісів, величезні запаси багатьох ресурсів, таких як фосфати, мідь, залізна руда, кам'яне вугілля, нафта і природний газ. Крім цього, США мають значні досягнення у виробництві складних виробів. Протягом десятиліть у цій країні постійно здійснювали значні інвестиції для вдосконалення факторів виробництва.

Привабливість США зумовила приплив до них вражаючого пулу інвестиційного капіталу зі світового ринку капіталу. Мобілізація великих коштів для багатообіцяючих інвестицій відбувалася за найнижчих у світі процентних ставок. Інвесторів заохочували пільговим податковим режимом довготермінових інвестицій.

Комплементарність міжнародного руху товарів і факторів виробництва посилює переваги країн — лідерів світового бізнесу, що виявляється у залученні додаткових факторів для виробництва тих видів товарів, які мають значні переваги.

4. Ефект поляризації. Цей ефект виражає тенденцію, згідно з якою зв'язок між рухом товарів і переміщенням факторів може спричинити поляризацію у світовому господарстві. Вона виявляється у виникненні агломерацій, в яких посилюється вигода від місцезнаходження через міграцію факторів.

Тенденція до поляризації може виникати також тоді, коли один із факторів виробництва (наприклад, технічні знання) є немобільним, а всі інші — мобільними і такими, що переміщуються до технічних знань. Поляризація агломерації може супроводжуватися спустошенням периферії.

Отже, ефект поляризації полягає у тому, що зв'язок між рухом товарів і факторів поляризує виробництво певних продуктів у світовому господарстві.

9.2. ЕТАПИ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОЇ МОБІЛЬНОСТІ РОБОЧОЇ СИЛИ

Робоча сила в усі часи належала до мобільних факторів виробництва. Її переміщення з країни в країну були епізодичними і масовими, здійснювались у добровільному й примусовому порядку, мали економічні та політичні причини. У будь-якому випадку це явище досить давнє і значно впливає на розвиток людства.

В історичній літературі систематизовані факти міжнародного переміщення населення за багато тисячоліть до нашого часу. Велич держав стародавнього світу (Єгипет, Вавилон, Персія, Греція, Рим) значною мірою була створена рабською працею. Основну масу рабів становили вихідці з країн, захоплених під час воєн і походів того періоду.

Особливістю епохи середньовіччя, особливо раннього, було різке послаблення, порівняно з античністю, міжнародної міграції робочої сили. У цей період набувала поширення так звана військова форма міграції. Найпопулярнішою вона стала у феодально роздробленій Західній Європі, де відбувалися численні війни. Щодо експортерів військової робочої сили, то ними були окремі німецькі князівства й особливо кантони Центральної Швейцарії (Урі, Швіц, Унтервальден та ін.). Швейцарські найманці здобули таку репутацію, що й нині Ватикан охороняють швейцарські гвардійці. Імпортом солдатів і офіцерів-найманців займалися переважно королі Франції, Швеції, Польщі, імператори Священної Римської імперії, монархи Італії та інших європейських держав.

Потужним поштовхом до масової міграції робочої сили стали Великі географічні відкриття і розвиток капіталізму в Європі. З кінця XV ст., після відкриття Америки, морського шляху в Індію, островів Тихого океану та інших земель, що були до цього невідомими для європейців, на нові землі ринув потік переселенців. Період з цього часу й аж до 60-х років XIX ст. вважають *первісною*, або *старою*, *міграцією*.

Стара міжнародна міграція мала два основні потоки. Один із них був спрямований з Африки у Північну й Південну Америку та Вест-Індію. Імпортнерами робочої сили були в ці часи колонії Іспанії, Португалії, Великобританії, Франції, Голландії і Данії, а з кінця XIX — початку XX ст. — і нові незалежні держави, серед яких найбільшими були США й Бразилія. Головні експортери робочої сили — колонії європейських держав на атлантичному узбережжі Африки та їхні сусіди всередині континенту. За більш ніж три з половиною століття у Західну півкулю з Африки було примусово вивезено від 20 до 30 млн чорних невольників, багато з яких померли ще у дорозі, не витримавши жахливих умов.

Другий потік старої міграції спрямовувався на “нові” землі з Європи. Основними експортерами робочої сили були провідні колоніальні держави: Іспанія, Португалія, Голландія, Великобританія і Франція. Основними імпортерами стали колонії цих держав в Америці (Нова Іспанія, Нова Гренада, Ла-Плата, Бразилія, Нова Голландія, Гвіана, Ямайка, Нова Франція, Луїзіана та ін.) і в Азії (Філіппіни, Діу, Гоа, Ява та ін.). На відміну від африканців, європейці виїжджали до Нового світу добровільно, що знаменувало перехід від неекономічного до економічного примусу.

Наступний період міжнародного переміщення робочої сили називається *новою міграцією*. Він розпочався з кінця 60-х років XIX ст. і тривав до Другої світової війни. Його започаткування пов'язане з Громадянською війною у США 1861—1865 рр., селянською реформою у Росії 1861 р., об'єднанням Німеччини 1866—1871 рр., заснуванням двоєдиної Австро-Угорщини.

Крім припинення потоку чорних невольників, нова міграція характеризувалася якісними змінами. Зокрема, серед провідних країн-експортерів зменшилася роль старих колоніальних країн, особливо Іспанії, Португалії та Нідерландів. Проте зросло значення таких країн, як Австро-Угорщина, Італія, Німеччина і Росія. Серед країн-імпортерів визначився безперечний лідер — США. Разом із цим міграційні потоки з Європи спрямовувалися до Канади, Австралії, Нової Зеландії, Південної Африки, Аргентини.

Найбільш широкомасштабні міграції робочої сили припадають на кінець XIX — початок XX ст. У цей час десятки мільйонів робітників переїхали з Європи до Північної та Південної Америки, а мільйони індусів і китайців емігрували в Африку і Південно-Східну Азію. З 1920 р. широкомасштабну міграцію населення призупинили обмеження в еміграційному законодавстві, й відтоді найбільші міграційні хвилі були зумовлені наслідками війн і громадянських конфліктів.

Після Другої світової війни зростання масштабів міграції супроводжувалося зміною її пріоритетних напрямків. Поряд зі США і Канадою міграційні потоки спрямовувалися до Західної Європи, особливо в країни Європейського Економічного Співтовариства. Найбільші міграції з економічних причин були всередині Європи. З 1950-х до початку 1970-х років до багатих країн Західної Європи переїхали мільйони робітників з відсталих регіонів на півдні й південному сході: Португалії, Іспанії, Південної Італії, Югославії, Греції, Туреччини і Північної Африки. Цих робітників називали “гастарбайтерами” (“гостями-робітниками”), бо вони приїжджали лише на деякий час, залишаючи вдома сім'ї.

Феномен гастарбайтерства полягав у тому, що в еміграції робітники могли заробляти у десятки разів більше, ніж на батьківщині. З економічного погляду в умовах повної зайнятості у країнах Західної Європи протягом 1960-х і на початку 1970-х років гастарбайтери давали змогу зняти обмеження економічного зростання через нестачу пропозиції робочої сили. Хоча мі-

грація завжди створювала багато проблем, пов'язаних із перетворенням гастарбайтерів у людей нижчого ґатунку, особливо у Швейцарії, де вони становили третину робочої сили. У швейцарського письменника Макса Фріша є така фраза: “Ми замовляли працівників, а приїхали людські істоти”.

До 1990-х років утворилося кілька центрів, які найбільше притягують до себе іноземців. Це, зокрема, такі.

1. США, Канада й Австралія. Ці країни приймають переважно кваліфікованих спеціалістів. Відомо, наприклад, що близько половини американських математиків — вихідці з країн колишнього Радянського Союзу, а третина лауреатів Нобелівської премії — іммігранти.

2. Країни Західної Європи. Тут зберігається тенденція утримання іноземців на неперестижних, важких і шкідливих для здоров'я роботах.

3. Нафтовидобувні країни Близького Сходу. Вони охоче беруть на роботу іноземних спеціалістів, а також некваліфікованих робітників із сусідніх арабських країн.

4. Нові індустріальні країни Південно-Східної Азії.

Третє тисячоліття розпочинається в умовах, коли сформувався світовий ринок робочої сили, для якого характерною ознакою є високий ступінь мобільності трудових ресурсів. Міграція охопила всі компоненти і набула насправді глобального характеру. Чисельність міжнародних мігрантів за 1965—2004 рр. збільшилася більше ніж удвічі і нині оцінюється приблизно у 150 млн осіб. Унаслідок цього кожен десятий житель розвинутих країн — мігрант. Спрямованість людських потоків дає можливість говорити про існування країн-донорів, країн-реципієнтів і країн, що одночасно виступають в обох цих якостях. При цьому, якщо в 50—70-х роках минулого століття міграція відбувалася переважно з країн, що розвиваються, в індустріально розвинуті, то з 80-х років спостерігається і зустрічний міграційний процес — переміщення іноземної робочої сили з більш розвинутих у менш розвинуті країни.

Лідером із залучення іммігрантів як робочої сили є ЄС, а рекордсменом з прийому переселенців — Іспанія, яка приймає приблизно 30 % мігрантів, що перетинають кордони ЄС. У 1992—2002 рр. США протягом року “поглинали” 925 тис. осіб, Німеччина — 865 тис., Росія — 610 тис. осіб. Щодо останньої, то за оцінкою Федеральної міграційної служби в Росії проживає щонайменше 10 млн мігрантів, а за деякими оцінками — 15 млн. При цьому лише 2 млн мігрантів перебувають у країні на законній підставі, а офіційно платять податки лише 700 тис. іноземців.

В аспекті міжнародного руху робочої сили Україна не стоїть осторонь загальносвітових процесів. Згідно з результатами низки досліджень загальна кількість українських трудових мігрантів із кінця 1990-х до початку 2000-х років, що одночасно перебували на заробітках за кордоном, становила від 0,8 до 2 млн осіб. Приблизно 60 % усіх емігрантів-українців працюють у країнах, які сьогодні є членами розширеного ЄС. Кількість

іноземних громадян, які працюють на підприємствах України, в середині 1990-х роках становила 23 тис. осіб, крім того, за неофіційними даними нині в Україні мешкає понад 500 тис. нелегальних іммігрантів.

Проблеми міграції складні, а фактори, що впливають на її структуру і темпи, досить різноманітні. На державному рівні має бути розроблена стратегія, орієнтована на безпеку і добробут людини, побудову сильної і самостійної держави. Отже, для управління цією сферою потрібний системний і комплексний підхід. Міграційна політика має докорінно покращити національний ринок праці, особливо у сфері наукомістких технологій, промислового виробництва та ринкової інфраструктури. Необхідно буде злати тенденцію до переважання експорту робочої сили з України і створити умови для залучення з-за кордону бізнесменів, менеджерів, комерсантів, науковців та інших висококваліфікованих фахівців. Якщо уявити ситуацію, за якої всі ці мігранти повернуться додому, а подальший рух робочої сили між державами стане неможливим, то можна з абсолютною впевненістю спрогнозувати світову кризу з припиненням роботи тих чи інших галузей, фінансовим колапсом у багатьох країнах, особливо тих, в яких перекази з-за кордону становлять важливе джерело валютних надходжень.

9.3. ПЕРЕМІЩЕННЯ ФАКТОРА ПРАЦІ

Типову ситуацію з переміщенням фактора праці можна розглянути на прикладі Європи. Тут на початку 1990-х років між Заходом і Сходом була різниця в доходах 10 : 1. Припустимо, що робоча сила у країнах з перехідною економікою має однакову кваліфікацію, тобто є гомогенною. У такому випадку населенню Східної Європи вигідно переїхати на роботу до Західної Європи, адже при цьому є можливість збільшити свої доходи. Для підприємств Західної Європи було б вигідно використовувати робочу силу Східної Європи, тоді на Заході досягали б вищого результату виробництва, ніж на Сході Європі.

Наведена ситуація продемонстрована на рис. 9.1. У західноєвропейській країні є пропозиція робочої сили OT ; працівники отримують реальну заробітну плату TR відповідно до граничної продуктивності праці. Для східноєвропейської країни пропозиція праці становить величину O^*T , а працівники отримують реальну заробітну плату TU . Якщо б робітники чисельністю TT' переїхали зі східноєвропейської країни в західноєвропейську, то встановилася б рівноважна реальна заробітна плата $T'S$.

Якщо розглядати обидві країни разом ("світ"), то вони виробляють додатковий обсяг продукції SRU . Це так званий *трикутник Гарбергера*. Ім-

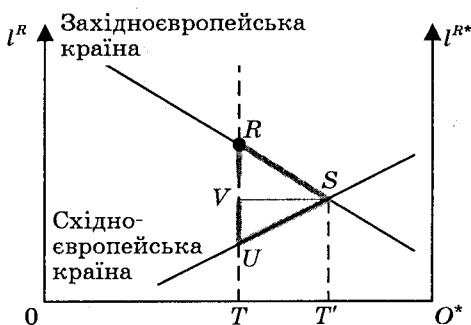

Рис. 9.1. Переміщення фактора праці

OT, O^*T — пропозиція робочої сили, а $l^R = RT, l^{R^*} = UT$ — реальна заробітна плата відповідно у західноєвропейській та східноєвропейській країнах. Коли зі східноєвропейської країни робоча сила TT' мігрує у західноєвропейську, тоді $l^R = l^{R^*} = T'S$. Трикутник SRU відображає додатковий обсяг продукції, виготовлений у світі в результаті міграції робочої сили.

мігранти зі Сходу виробили у західноєвропейській країні продукцію обсягом SVU . Західноєвропейська країна отримує додатковий обсяг продукції SRV за рахунок своїх працівників. Звичайно, для робітників Заходу заробітна плата зменшується на величину RV і встановлюється на рівні $T'S$, фактор капіталу дає прибуток (SRV і $VR \cdot OT$). Це не дивно, тому що у західноєвропейській країні є надлишок робочої сили.

9.4. ПЕРЕМІЩЕННЯ ФАКТОРА КАПІТАЛУ

1. Ефективний розподіл фактора виробництва між альтернативними цілями його використання. На рис. 9.2 представлена алокація основного капіталу світу між двома країнами, аналогічно до рис. 9.1. Попит на капітал залежить від реальної процентної ставки r^R . Пряма F_k характеризує попит на капітал у західноєвропейській країні. Оскільки зі зростанням застосування капіталу зменшується його гранична продуктивність, то крива попиту на капітал спадає. Пряма F_k^* характеризує попит на капітал у східноєвропейській країні з точкою відліку O^* . Відрізок OO^* становить основний капітал світу. Точка S показує оптимальну алокацію основного капіталу світу. Капітал використовують таким чином, що гранична продуктивність у західноєвропейській і східноєвропейській країнах однакова. При цьому в точці S реальна процентна ставка є однаковою для обох країн.

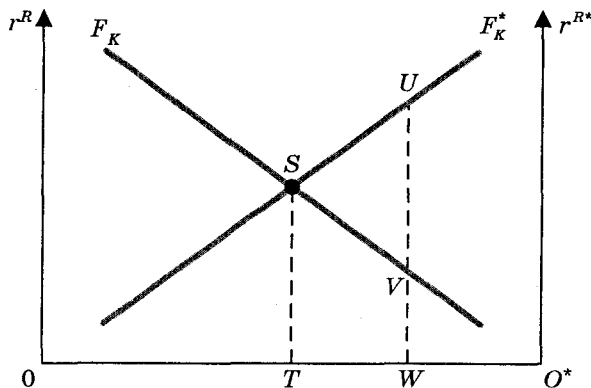

Рис. 9.2. Мобільність капіталу

Якщо світ складається лише з двох країн, то OO^* — основний капітал світу, тобто OT — кількість капіталу в західноєвропейській країні з попитом на нього F_k , O^*T — забезпечення капіталом східноєвропейської країни з попитом — F_k^* . В обох країнах реальний процент на капітал однаковий: $r^R = r^{R^*} = ST$, тобто точка S відображає оптимальну алокацію основного капіталу світу. Якщо, наприклад, $r^R = WV$, $r^{R^*} = WU$ ($r^R < r^{R^*}$), то у світі не існує оптимального розподілу капіталу; тоді східноєвропейська країна буде експортувати TW капіталу в західноєвропейську.

Алокація основного капіталу, яка відображається точкою W , не є оптимальною. У східноєвропейській країні існує більша гранична продуктивність капіталу (WU), ніж у західноєвропейській (WV). Вигідно, щоб використання капіталу у західноєвропейській країні зменшувалось, а у східноєвропейській — збільшувалось. Проте ситуація у точці W залишиться незмінною, якщо національні ринки капіталу сегментовані.

Причини сегментування можуть бути різні. Наприклад, існує контроль за рухом капіталу, і західноєвропейська країна не дозволяє експортувати капітал. Сегментування може відбуватися також на основі трансакційних витрат (включаючи інформаційні). Щоправда, трансакційні витрати втрачають значення через зростаючу інтернаціоналізацію ринків капіталу.

2. Зміна алокації. Умовою подальшого дослідження є те, що в результаті технічного прогресу в західноєвропейській країні підвищується гранична продуктивність капіталу. На рис. 9.2 у такому випадку F_k зміститься вгору вправо. Отже, західноєвропейська країна збільшує свою частку в світовому фонді капіталу. Такий самий результат буде отримано при збільшенні пропозиції праці або зменшенні податків на капітал у західноєвропейській країні.

Розглянуті ситуації свідчать про наявність різних шляхів зміни алокації. Крім технічного прогресу, збільшення пропозиції праці та зменшення податків на капітал, суттєвими можуть виявитися й інші рішення на рівні

держави або підприємства. Характерною є ситуація з енергетичними ресурсами. Якщо західноєвропейська країна імпортує електроенергію, ціни на яку зростають, то основний капітал знецінюється, і крива F_k західноєвропейської країни зміщується вліво.

При моделюванні змін алокації треба передбачити динаміку зростання основного капіталу. Математичне зображення такої умови на рис. 9.2 буде виражене переміщенням точки O^* вправо з відповідним зміщенням разом з нею кривої F_k^* .

Попередня аргументація базувалася на використанні капіталу. Рис. 9.2 можна використати також для того, щоб показати попит на фінансові ресурси для формування капіталу і пропозицію “нового” капіталу. Якщо, скажімо, пропозиція “нового” капіталу в значенні кредитоспроможних фондів західноєвропейської країни дорівнює OW , а східноєвропейської — O^*W , то оптимальне використання капіталу в світі можна представити так, що західноєвропейська країна експортуватиме величину капіталу TW у Закордон.

Щодо експорту капіталу, то його можна здійснювати у формі прямих інвестицій. За такого підходу західноєвропейська країна залишається власником вкладеного у східноєвропейську країну капіталу, тобто створює для себе у Закордоні *пайовий капітал*. Західноєвропейська країна може надати східноєвропейській кредит, і в такому випадку виникає *заборгованість*. В обох випадках експортують капітал у східноєвропейську країну.

3. Мобільність капіталу або праці. При розгляді мобільності двох (або більше) факторів виробництва постає питання, який фактор має переміщуватися для підвищення ефективності його використання. Можна зрівняти реальні заробітні плати в обох країнах і виявити доцільність переміщення робочої сили до тієї країни, де її не вистачає (з України в Німеччину), або капіталу в країну, де відчувається його нестача (з Німеччини в Україну).

4. Ефект мобільності факторів. У попередньому аналізі доведено, що мобільність факторів приводить до зрівнювання реальних цін на них. Приплив певного фактора зміщує криву трансформації назовні. Якщо, наприклад, переміщується капітал, то крива трансформації пересувається на користь капіталомісткого товару назовні. Встановлюється нова точка виробництва і споживання. При побудові рисунка з кривою трансформації необхідно зважати на те, що країна повинна сплачувати проценти чи дивіденди. За такої умови нова точка споживання перебуватиме всередині нової кривої трансформації.

9.5. МІЖЧАСОВА ТОРГІВЛЯ І РУХ КАПІТАЛУ

Цікавий зв'язок між рухом капіталу і товарів виявляється у міжчасовому контексті. Розглянемо обсяг товару Q , який може бути спожитий і неспоживання якого означає створення капіталу. За відмови від споживання у періоді O (інвестиції) можна збільшити обсяг споживання в наступних періодах. Товар, який розглядають, є, таким чином, як споживчим, так і інвестиційним. Можна також через відмову від споживання обсягу TM у періоді O виготовити споживчий товар обсягом MP у періоді 1 (рис. 9.3а). Отже, крива TT' характеризує криву трансформації у часі.

На рис. 9.3 припущено, що західноєвропейська країна має сприятливі можливості трансформації у часі (рис. 9.3а), а східноєвропейська навпаки — несприятливі можливості трансформації. За умови, що в обох країн — подібні преференції.

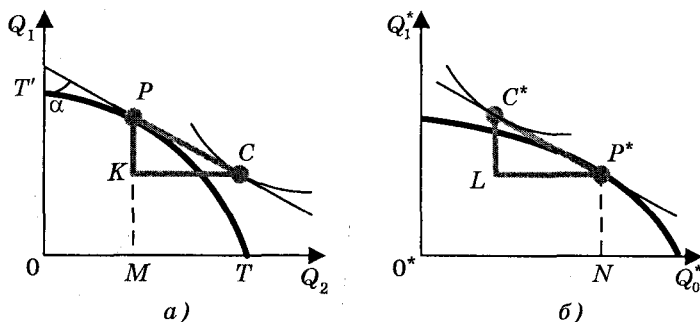

Рис. 9.3. Міжчасова торгівля

Рух товару і капіталу взаємопов'язаний, тобто потоки товарів стають можливими завдяки руху капіталу. TT' — трансформаційна крива, P , P^* — точки виробництва, а C , C^* — точки споживання західноєвропейської та східноєвропейської країн у часі. У періоді O західноєвропейська країна імпортує обсяг — KC і має заборгованість, що дорівнює KC (за дефіциту торговельного балансу маємо позитивне сальдо балансу руху капіталу). Проте у періоді 1 західноєвропейська країна виробляє обсяг товару MP , експортує — PK (завдяки спеціалізації), тобто рівність між відносною ціною в часі $\left(\frac{P_1}{P_0}\right)$, граничною нормою трансформації та граничною нормою заміщення, які визначаються $\text{tg} \alpha$. Для східноєвропейської країни навпаки: період O характеризується експортом, який відповідає LP^* , а період 1 — імпортом, що дорівнює LC^* .

За прийнятних умов обидві країни можуть збільшити свій добробут завдяки спеціалізації західноєвропейської країни на тому товарі, у виробництві якого вона має переваги в період 1 й експортуватиме обсяг PK . У період O вона імпортує обсяг KC . Тоді виникають борги (у розмірі KC), які вона виплачує в періоді 1. Тангенс кута α характеризує міжчасові умови торгівлі, тобто відносну ціну в часі. Ця відносна ціна дорівнює граничній нормі трансформації, а також граничній нормі заміщення у часі.

Для східноєвропейської країни характерна протилежна ситуація. Ця країна спеціалізується на виробництві в періоді O й експортує товар у цьому ж періоді (LP^*) та імпортує у періоді 1 (LC^*). Східноєвропейська країна надає кредит у періоді O , який повертають у періоді 1.

Рис. 9.3 показує міжчасові властивості балансу руху капіталу й торгівлі. Західноєвропейська країна у періоді O має дефіцитний торговельний баланс, який фінансують через позитивне сальдо балансу руху капіталу (імпорт капіталу, заборгованість). У періоді 1, навпаки, торговельний баланс західноєвропейської країни позитивний, а баланс руху капіталу негативний (експорт капіталу, погашення боргу). Торговельний баланс урівноважується протягом цих двох періодів. Отже, за такого підходу рух товарів і капіталу взаємопов'язаний у тому плані, що потоки товарів уможливаються завдяки рухові капіталу.

Контрольні запитання і завдання

1. Як пов'язані між собою рух товарів та переміщення факторів виробництва?
2. У чому полягає суть ефекту поляризації?
3. Охарактеризуйте основні етапи розвитку міграційних процесів в Україні.
4. Проаналізуйте процес переміщення факторів виробництва на прикладі західноєвропейської та східноєвропейської країн.
5. Поясніть, як міжчасова торгівля може бути пов'язана з циклом заборгованості у платіжному балансі.

Література

1. Айзен Р., Фелпс Е.С. Аналіз міжчасового співвідношення в макроекономічній політиці // Журнал європейської економіки. — 2007. — Т. 6. — № 1. — Березень. — С. 93—98.
2. Бураковський І. Теорія міжнародної торгівлі. — К.: Основи, 2000. — 241 с.

3. *Золін І.* Стратегія регулювання ринку труда в умовах глобалізації мирової економіки // Проблеми теорії і практики управління. — 2007. — № 7. — С. 40—47.

4. *Іонцев В.* Міжнародна міграція населення в глобалізації мирового господарства // Міжнарод. економіка. — 2006. — № 2.

5. *Камінський А.* Основи міжнародних відносин. — Л.: ЛНУ ім. Івана Франка, 2000.

6. *Киреев А.П.* Міжнародна економіка: Учеб. посібник для вузів: В 2 ч. — Ч. 2: Міжнародна макроекономіка: відкрита економіка і макроекономічне програмування. — М., 2001. — 488 с.

7. *Кругман П.Р., Обфельд М.* Міжнародна економіка: Теорія і політика: Пер. с англ. — М.: Екон. фак. МГУ: ЮНИТИ, 1997.

8. *Миклашевська Н.А., Холопов А.В.* Міжнародна економіка: Учебник. — М.: МГУ ім. М.В. Ломоносова: Дело і Сервіс, 1998.

9. *Овчинников Г.П.* Міжнародна економіка: Учеб. посібник. — СПб.: Полиус, 1998.

10. *Розанова Н.* Розвиваючі ринки капіталу: чому учить мировий досвід // Мировая економіка і міжнародні відносини. — 2007. — № 2.

11. *Савельєв Є.В.* Міжнародний рух капіталу в Україну і через Україну // Журнал європейської економіки. — 2005. — Т. 4. — № 1. — Березень. — С. 31—56.

12. *Савельєв Є.В.* Формування в Україні міжнародних фінансових центрів та офшорних зон // Вісн. Львів. комерц. акад. — Сер. екон. — Л.: Вид-во Львів. комерц. акад., 2005. — Вип. 18, ч. 2. — С. 92—104.

13. *Сальваторе Д.* Міжнародна економіка: Пер. с англ. — М., 1998.

14. *Юрій С.І., Кравчук Н.Я.* Міжнародна мобільність капіталу у вимірі глобальних координат: домінуючі тенденції та сучасні проблеми світової зовнішньої заборгованості // Вісн. ТАНГ. — Т., 2004. — Вип. 5-1. — С. 9—25.

15. *Salvatore D.* International Economics. — Wiley, 2003.

16. *Siebert H., Lorz O.* Außenwirtschaft. — UTB: Stuttgart, 2006.

17. *Siebert H.* Außenwirtschaft 6, völlig überarb. Aufl. — Stuttgart: G. Fischer, 1994.

18. *Stephen P. Jenkins and Philippe Van Kerm.* Trends in income inequality, pro-poor income growth and income mobility. Oxford economic papers. — July 2006. — Vol. 58. — № 3.

19. *Stephen Redding, Mercedes Vera-Martin.* Factor Endowments and Productions in European Regions // Review of World Economics. — 2006. — Vol. 142. — № 1.

Розділ 10

РЕАЛЬНІ ВІДНОСИНИ ОБМІНУ ТА ТОВАРНА РІВНОВАГА

10.1. Відносини обміну й умови торгівлі.

10.2. Відносини обміну та консистенція планів.

Додаток. Стабільність рівноваги обміну.

Якщо кожна країна вивозить та ввозить тільки певні товари, порівняльні витрати визначають лише ті кордони, між якими мають лежати відносини обміну; точний стан у цій галузі залежить від попиту кожної з двох країн на експортні товари іншої.

Готфрід Хабелер

У цьому розділі розглядаються значення відносин обміну за незмінних умов, а також їх зміни у часі. Одночасно досліджено торгівлю рівновагу між двома країнами. Предметом вивчення є насамперед значення відносин обміну (підрозділ 10.1) та їх визначення (підрозділ 10.2).

10.1. ВІДНОСИНИ ОБМІНУ Й УМОВИ ТОРГІВЛІ

У розділах 4 і 5 відображені гіпотези щодо пояснення міжнародного обміну товарами. При вивченні моделей Рікардо та Гекшера — Оліна стало зрозуміло, що в результаті зовнішньої торгівлі між двома країнами утворюються спільні відносини щодо цін на фактори виробництва і цін на товари. Разом із цим невирішеним є питання, як визначаються відносини обміну. Співвідношення цін на товари $\frac{P_1}{P_2}$ має вираз

$$\frac{\frac{UAH}{ME_1}}{\frac{UAH}{ME_2}} = \frac{ME_2}{ME_1}.$$

Наведена формула відображає кількість одиниць товару 2, яку можна отримати за обміну на певну кількість товару 1.

У міжнародній економіці для аналізу обміну широко використовують поняття умов торгівлі (*Terms of Trade*) країни, яке відображає масштаби експорту і кількісно вимірюється співвідношенням індексів експортних та імпорتنих цін у вітчизняній валюті. У практичній економіці розрізняють товарні або бартерні, а також дохідні та факторні умови торгівлі. Торгові умови країни, що позначаються як реальні відносини обміну певної країни, вказують, скільки імпортного товару можна отримати за заданий обсяг експортного товару.

Під час розгляду класичних моделей умов торгівлі використовували методологію, за якою попит і пропозиція розглядалися на обмеженому колі конкретних товарів. Стандартна модель мала розширення до сукупного попиту і пропозиції. Для спрощення розгляду відносин обміну можна обмежитися, як і раніше, моделлю “дві країни — два товари”. Нехай країна 1 експортує товар 1 та імпортує товар 2. При цьому реальні відносини обміну визначаються через відношення цін на товари $\frac{P_1}{P_2}$. Для Закардону в прикладі двох країн відносини обміну визначені як обернена величина до відносної ціни $\frac{P_1}{P_2}$.

Відносини обміну мають господарсько-політичне значення: кожне народне господарство зацікавлене у поліпшенні своїх торгових умов, оскільки їх підняття на новий якісний рівень означає, що за певну кількість експортованих товарів може бути імпортована більша кількість товарів. Поліпшення відносин обміну дає більшу можливість використання товарів для споживання та інвестицій, їх погіршення означає скорочення обсягу товарів для споживання (і для виробництва).

Приклад України свідчить, що вона у минулому зазнала погіршення торгових умов для певних продуктів, особливо для продукції обробних галузей промисловості та сільського господарства. Таким чином, вона мала компенсувати недовиробництво товарів традиційного експорту безперервним нарощуванням виробництва інших товарів для експорту, щоб отримати заданий рівень імпортованих товарів. Таке погіршення відносин обміну з позиції політичного розвитку є особливо проблематичним, оскільки країна в інтересах свого господарського розвитку змушена імпортувати основні засоби виробництва, а заданого рівня імпорту цих засобів, необхідних для зростання, можна досягнути тільки тоді, коли буде збільшене виробництво продукції на експорт.

З огляду на тенденції розвитку світової економіки у 1995—2006 рр. (табл. 10.1) можна зазначити, що умови торгівлі покращилися для країн — експортерів паливної сировини через зростання цін на нафту і газ. Більшість із них мали найвищі економічні показники. Проте для певного кола

Таблиця 10.1. Динаміка світових експортних цін на основні товари (індекси, 1995 р. = 100)

Товар	Рік												
	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	
												І кв.	ІІ кв.
Продовольчі товари та напої	100	105	100	89	77	77	77	80	84	95	96	101	105
Продовольчі товари	100	108	99	88	78	79	81	82	86	98	98	103	108
Злаки:	100	119	93	79	69	67	70	80	81	87	85	93	99
Пшениця	100	117	90	71	63	64	72	84	83	89	86	98	107
Кукурудза	100	133	95	82	73	71	73	81	85	91	80	85	89
Рис	100	105	94	95	78	64	54	60	62	77	90	91	94
Рослинні масла та продукти білкового походження	100	110	110	97	77	74	71	83	98	114	102	99	99
М'ясо	100	116	109	93	93	101	109	103	106	129	129	119	121
Цукор	100	92	87	73	58	66	67	57	62	68	81	120	118
Сільськогосподарська сировина	100	96	92	76	77	81	77	78	81	86	87	91	94
Корисні копалини і кольорові метали (за винятком сирої нафти):	100	89	90	74	73	82	74	72	81	110	139	177	218
Мідь	100	78	78	56	54	62	54	53	61	98	125	169	247
Алюміній	100	83	89	75	75	86	80	75	79	95	105	134	147
Залізна руда	100	106	106	109	97	101	105	103	113	134	229	273	273
Енергія:	100	116	110	77	100	156	138	138	161	211	292	332	368

Товар	Рік												
	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	
												І кв.	ІІ кв.
Природний газ	100	114	109	87	87	155	153	123	162	180	256	284	283
Сира нафта	100	118	112	76	105	164	141	145	168	220	310	355	397
Вугілля	100	96	89	75	66	68	85	70	74	146	130	130	144
Всі сировинні товари	100	107	102	79	88	116	106	106	120	151	195	222	248

Джерело: International trade statistics 2006, WTO // http://www.wto.org/english/res_e/statis_e/its2006_e/its2006_e.pdf

країн — імпортерів енергоносіїв із низьким рівнем доходу умови торгівлі погіршилися, що негативно позначилося на їхніх результатах. Ці країни були змушені обмежити імпорт непаливних продуктів та зазнати бюджетних витрат, використовуючи субсидії для захисту своїх споживачів від високих цін на енергоносії.

Погіршення умов торгівлі для окремих країн не призводить автоматично до падіння світової торгівлі. Так, у 2006 р. торговельні потоки продовжували зростати вдвічі вищими темпами, ніж приріст світового продукту завдяки подальшому зміцненню світової економічної інтеграції. У цей період приріст світової торгівлі забезпечувався зростанням торговельних потоків на ринку нафти, газу, непаливної сировини та високими світовими цінами. Базова інфляція, що включає такі змінні компоненти, як ціни на паливо та продукти харчування, в цілому залишалася стабільнішою, що вказувало на обмежений вплив високих цін на енергоресурси на загальний рівень цін.

Завдяки сприятливій ціновій кон'юнктурі на світових ринках металів і хімічної продукції у 2006 р. обсяги експорту товарів з України збільшилися на 11,2 % і становили 38,9 млрд дол. США (у 2005 р. експорт збільшився лише на 4,8 %). Зростання обсягів експорту у 2006 р. було зумовлене збільшенням вартісних обсягів експорту металургійної продукції на 16,9 %, машинобудівної продукції — на 19,9, хімічної продукції — на 18,4 %.

Зміна торгових умов зумовила інтенсивне нарощування імпорту товарів Україною. На відміну від 2005 р., коли група “мінеральні продукти” займала перше місце за часткою у структурі імпорту (29 %), у 2006 р. вона перемістилася на друге місце після продукції машинобудування, а її частка зменшилась до 26,3 %. Незважаючи на стрімке зростання цін на енергоносії — основної складової цієї групи (середні ціни на нафту для України були на 31 % вищими порівняно з попереднім роком, газу — на 45 %), вартісні обсяги імпорту за цією групою збільшилися тільки на 12,8 %, або на 1,3 млрд дол. США. Така динаміка зумовлена скороченням фізичних обсягів імпорту цих товарів (газу — на 16,6, нафти — на 27 %).

З цих міркувань зрозуміло, що аналіз визначальних факторів реальних відносин обміну становить особливий господарсько-політичний інтерес.

Співвідношення цін може бути виражене через співвідношення експортних та імпортних цін на певний товар, якщо є зацікавлення тільки в певному товарі, або через співвідношення індексу експортних та індексу імпортних цін у цілому, якщо вивчають зовнішню торгівлю всіма товарами. Якщо P_x — індекс експортних цін, P_{im} — індекс імпортних цін, Q_x — кількісний обсяг експорту, Q_{im} — кількісний обсяг імпорту, RS — відносна пропозиція товарів на експорт, RD — відносний попит на імпортні товари, то графічно умови торгівлі можна зобразити так (рис. 10.1).

Розміщення кривої відносної пропозиції товарів на експорт свідчить, що зі зростанням відносної сукупної ціни експортних товарів відносний

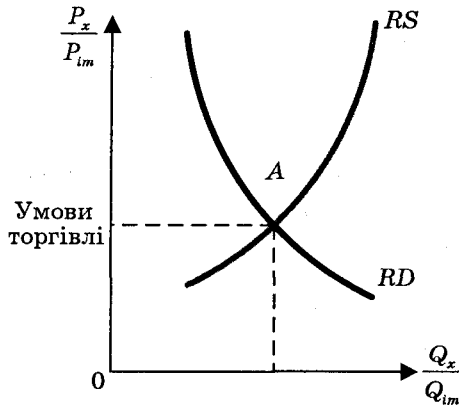

Рис. 10.1. Умови торгівлі

Умови торгівлі відображають співвідношення взаємного попиту і взаємної пропозиції на експорт та імпорт кожної країни. Крива RS — відносна пропозиція товарів на експорт; RD — відносний попит на імпортовані товари; $\frac{P_x}{P_{im}}$ — відносна ціна; $\frac{Q_x}{Q_{im}}$ — відносна кількість. Зі зростанням відносної ціни експортних товарів відносний кількісний обсяг експорту зростає більше порівняно з кількісним обсягом імпорту (крива пропозиції — RS). Зі зростанням відносної ціни імпорту відносний попит на імпортовані товари буде скорочуватися (крива попиту на імпортовані товари — RD). У точці A відносний попит на імпортовані товари дорівнює відносній пропозиції товарів на експорт за певного значення $\frac{P_x}{P_{im}}$ і $\frac{Q_x}{Q_{im}}$.

кількісний обсяг експорту порівняно з кількісним обсягом імпорту збільшуватиметься. Розміщення кривої відносного попиту на імпортовані товари показує обернену залежність: зі зростанням відносної ціни імпорту відносний попит на імпортовані товари буде скорочуватися. Відносна ціна $\left(\frac{P_x}{P_{im}}\right)$, що виникає на перетині кривих відносного попиту на імпорт і відносної пропозиції товарів на експорт у точці A за їх відносної кількості $\left(\frac{Q_x}{Q_{im}}\right)$, представляє умови торгівлі.

Умови торгівлі відображають співвідношення взаємних попиту і пропозиції на експорт і імпорт кожної країни. Їх розраховують на базі співвідношення індексу експортних та імпортованих цін кожної країни, і ці умови є найважливішим орієнтиром для їх зовнішньоекономічної політики в цілому та зовнішньоторговельної політики зокрема. $ToT = 100$ означає рівність цін експорту й імпорту. Зростаючий індекс умов торгівлі ($ToT > 100$) показує, що зі зростанням сукупної ціни експорту країни порівняно з сукупною

ціною імпорту на кожну одиницю товару, що експортується, стає можливим придбання дедалі більшої кількості імпортованих товарів. Оскільки більший обсяг імпорту стає можливим замість колишньої кількості експорту, добробут країни підвищується. Падаючий індекс умов торгівлі ($ToT < 100$) показує, що зі зростанням сукупної ціни імпорту країни порівняно із сукупною ціною експорту на кожну одиницю товару, який експортують, стає можливим придбання щораз меншої кількості імпортованих товарів, бо менший обсяг імпорту можливий замість колишньої кількості експорту. Добробут країни при цьому знижується.

Це співвідношення щодо попиту та пропозиції правильне і для будь-якого конкретного товару, і для країни в цілому. Очевидно, що будь-які зсуви кривих відносних попиту і пропозиції приведуть до змін параметрів або економічного зростання, або перерозподілу доходів між країнами. Тому умови торгівлі як економічний показник можуть набувати таких основних форм.

Товарні, або чисті, бартерні умови торгівлі — співвідношення експортних та імпортованих цін певного товару або індексу експортних та імпортованих цін у цілому (див. рис. 10.1)

$$ToT = \frac{P_x}{P_{im}}$$

Дохідні умови торгівлі — індекс, що показує здатність країни імпортувати товари за рахунок виручки, яку отримують від експорту в цілому. Його обчислюють як товарні умови торгівлі, помножені на кількісний індекс експорту (Q_x). Підвищення цього індексу свідчить, що завдяки зростанню доходів від експорту імпортований потенціал збільшується

$$ToT = \frac{P_x}{P_{im}} Q_x$$

Факторні умови торгівлі — індекс, що пов'язує імпортовані ціни з продуктивністю одного або кількох факторів виробництва і показує, яку кількість імпорту можна отримати на одиницю зростання продуктивності в експортних секторах. Його обчислюють як товарні умови торгівлі, помножені на індекс продуктивності експортних галузей (Q_x) або на частку індексу продуктивності експортних галузей у певній країні та індексу продуктивності експортних галузей у країні, з якої імпортують товари $\left(\frac{Q_x}{Q_{im}} \right)$

$$ToT = \frac{P_x}{P_{im}} \cdot \frac{Q_x}{Q_{im}}$$

Тенденції розвитку різних індексів (умов торгівлі за різними індексами) можуть не збігатися. Наприклад, якщо зростання експортних цін супроводжується з будь-яких причин сильнішим скороченням фізичних об-

сягів експорту, то товарний індекс умов торгівлі зростатиме, а індекс умов торгівлі за доходом знижуватиметься.

У системі теорії міжнародної торгівлі важливим є значення реальних відносин обміну, котре впливає з таких міркувань: як показано у випадку Рікардо, початок торгівлі дає змогу країні досягти кривої споживчих можливостей, що лежить за межами власної кривої виробничих можливостей. Таким чином, зовнішня торгівля приносить вигоди для країн-учасниць. Але величина цих вигод для окремої країни залежить, як буде висвітлено в наступних розділах, від реальних відносин обміну, що встановлюються після початку торгівлі.

10.2. ВІДНОСИНИ ОБМІНУ ТА КОНСИСТЕНЦІЯ ПЛАНІВ

Відносини обміну на ринках мають встановлюватися так, щоб бажання обміну обох країн збігалися. Але це не відбувається за будь-яких відносин обміну, бо обидві країни (тобто господарські суб'єкти цих країн) планують автономно ті обсяги товарів на експорт, які вони хочуть обміняти на імпортні товари. Оскільки ці плани розробляються незалежно один від одного, виникає проблема, чи обсяги товарів, що їх пропонують країни для обміну, та ті, на які є попит, за заданих відносин обміну є консистентними, тобто чи готова країна I віддати точно такий обсяг товарів для обміну, який країна II прагне придбати. Отже, для визначення відносин обміну необхідні знання умов консистенції.

10.2.1. Умови консистенції

Батьківщина пропонуватиме Закордону товар для обміну, якщо вироблена кількість товару i перевищить її внутрішній попит на цей товар. У протилежному випадку, якщо власний попит є більшим за внутрішній обсяг виробництва, Батьківщина матиме попит на товар i з-за кордону.

Різниця між внутрішнім попитом та обсягом виробництва є *надлишковим попитом*, або *обсягом для обміну*. Позначивши обсяг виробництва як Q_i та власний попит як C_i (інвестиції в цьому аналізі не беруть до уваги), матимемо формулу для визначення надлишкового попиту (обсягу для обміну)

$$E_i = C_i - Q_i, \quad (10.1)$$

Якщо $E_i = C_i - Q_i > 0$, то власний попит більший за внутрішні обсяги виробництва. E_i тоді визначає обсяг обміну, на який є попит. Надлишковий

попит — позитивний. Країна має намір імпортувати цей товар. Коли $E_i = C_i - Q_i < 0$, внутрішній (власний) попит менший за власний обсяг випуску. E_i тоді визначає обсяг, запропонований для обміну. Надлишковий попит є від'ємним. Країна має намір експортувати товар.

1. Рівновага на товарних ринках. Плани обміну обох країн не є консистентними, якщо країна I пропонує інший обсяг товарів i , ніж той, що хоче придбати країна II. Як результат плани обміну обох країн консистентні, коли для товару i надлишковий попит (скажімо, обсяг, запропонований для обміну) на Батьківщині відповідає надлишковому попиту Закордону (наприклад, обсягу, що користується попитом), тобто

$$E_i + E_i^* = 0 \text{ для } i = 1, 2. \quad (10.2)$$

Ця умова стосується рівноваги на обох товарних ринках, отже, і світової ринкової рівноваги. Якщо позначити світовий надлишковий попит на товар i як E_i^W , то цю рівновагу можна визначити через те, що світовий надлишковий попит дорівнюватиме нулю, тобто

$$E_i^W = E_i + E_i^* = 0.$$

2. Обмеження бюджету. Обмеження бюджету потребує, щоб вартість тих обсягів товару країни, на які є попит (соціальний продукт з погляду використання), відповідала національному доходу (соціальний продукт з погляду створення). Факторний дохід є ідентичним вартості вироблених обсягів товарів. Для країни I маємо рівняння

$$p_1 C_1 + p_2 C_2 = p_1 Q_1 + p_2 Q_2$$

або

$$p_1 (C_1 - Q_1) + p_2 (C_2 - Q_2) = p_1 E_1 + p_2 E_2 = 0. \quad (10.3)$$

3. Вирівнювання платіжного балансу. Обмеження бюджету передбачає, що баланс вирівняний. Сальдо торгового балансу Z^H у вітчизняній валюті визначають як різницю між вартістю експорту (X^{UAH}) та імпорту (I_m^{UAH}), або

$$Z^H = X^{UAH} - I_m^{UAH} = -[p_1 E_1 + p_2 E_2]. \quad (10.4)$$

1. Нехай Батьківщина експортує товар 1, а імпортує товар 2. Тоді

$$E_1 < 0 \text{ та } -p_1 E_1 = X^{UAH} > 0,$$

а також

$$E_2 > 0 \text{ та } -p_2 E_2 = -I_m^{UAH} < 0.$$

2. Нехай Батьківщина експортує товар 2 та імпортує товар 1. Тоді

$$E_1 > 0 \text{ та } -p_1 E_1 = -I_m^{UAH} < 0,$$

а відповідно

$$E_2 < 0 \text{ та } -p_2 E_2 = X^{UAH} > 0.$$

Порівнюючи сальдо торгового балансу з рівняння (10.4) та обмеження бюджету з рівняння (10.3), бачимо, що обмеження бюджету передбачає вирівняний торговий баланс. Умову вирівнювання торгового балансу можна розуміти як конкретизацію обмеження бюджету. Відповідно до обмеження бюджету Закордону виходить, що його торговий баланс також має бути вирівняний.

10.2.2. Визначення відносин обміну

На надлишковий попит (E_i) певної країни впливає низка факторів. Внутрішній попит (C_i) залежить від цін на товари та від доходу Y , внутрішнє виробництво продукції — від цін на товари (за заданої забезпеченості факторами)

$$E_i = C_i \left(\frac{P_1}{P_2}; Y \right) - Q_i \left(\frac{P_1}{P_2} \right).$$

У спрощеній формі можна припустити, що надлишковий попит залежить від співвідношення цін на товари

$$E_i = E_i \left(\frac{P_1}{P_2} \right). \quad (10.5)$$

Позначимо в подальшому для спрощення співвідношення цін на товари $\frac{P_1}{P_2}$ через p , тобто $p = \frac{P_1}{P_2}$. Тоді рівняння (10.2) та (10.3) утворюють таку систему рівнянь (де Z^L виражається в одиницях товару 2).

$$\begin{aligned} E_1(p) + E_1^*(p) &= 0; \\ E_2(p) + E_2^*(p) &= 0; \\ Z^L = -(pE_1 + E_2) &= 0. \end{aligned} \quad (10.6)$$

Співвідношення товарних цін p необхідно визначити так, щоб товари на ринках розкупили, а платіжний баланс був вирівняний.

Надалі визначення консистенції буде зображене графічно, що потребує проведення аналізу кривої надлишкового попиту (кривої обміну). З цією метою можемо використати криві обміну Онікі — Узава або Маршалла — Мілля.

10.2.3. Крива обміну Онікі — Узава

Перебіг функції надлишкового попиту на товар 1 на Батьківщині залежить від

$$\frac{dE_1}{dp} = \frac{dC_1}{dp} - \frac{dQ_1}{dp} > < 0. \quad (10.7)$$

Зміна обсягу для обміну залежно від співвідношення цін на товари є результатом *ефекту виробництва* й *ефекту попиту*. Ефект виробництва за вгнутої кривої трансформації є позитивним. Це означає, що пропозиція товару 1 у кількісному вираженні збільшується зі зростанням співвідношення цін p , а точка повної спеціалізації досягнута (відповідно $Q_2 = 0$). У цьому випадку ефект виробництва дорівнює нулю. Як видно з рис. 4.8, він має місце тоді, коли досягають максимального цінового співвідношення.

Оскільки крива трансформації є вгнута, то $\frac{dQ_1}{dp}$ тим менше, чим ближчим буде співвідношення цін до максимального цінового співвідношення. Ефект попиту можна розкласти на *ефект заміщення* (*substitution effect*) та *ефект доходу* (*income effect*).

Ефект заміщення виражає кількісну зміну потреби у товарі за падіння ціни на нього. Вважають, що зміна ціни товару має негативний ефект заміщення на цей товар, тобто спад ціни веде до зростання попиту. Ефект зміни ціни одного товару на інші залежить від того, є ці товари доповненням (*complements*) до певного товару (й у такому випадку ефект негативний) чи його заміниками (*substitutes*) (ефект позитивний).

Ефектом доходу є зміни загальної купівельної спроможності окремої людини залежно від зміни ціни товару. Наприклад, зі зниженням ціни на картоплю споживач зможе купити ту саму її кількість, що й раніше, й у нього ще залишиться частина доходу, яку він зможе витратити на інші товари.

Отже, ефект заміщення (також щодо відносної ціни p) є негативним; ефект доходу може бути як негативним, так і позитивним, і (в останньому випадку) переважати ефект заміщення. Для високоякісних товарів зростання доходу, яке є результатом поліпшення реальних відносин обміну, буде підвищувати власний попит країни на свій експортний товар 1. Якщо цей ефект є досить сильним, пропозиція експорту може скорочуватися внаслідок зростання співвідношення цін та за відповідно малого ефекту виробництва. Надалі будемо виходити з припущення, що $\frac{dE_1}{dp} < 0$, тобто крива обміну E_1 має від'ємний нахил, як це зображено на рис. 10.2.

Зі зростанням $\frac{P_1}{P_2}$ надлишковий попит на Батьківщині на товар 1 зменшується. За співвідношення цін OT Батьківщина починає пропонувати то-

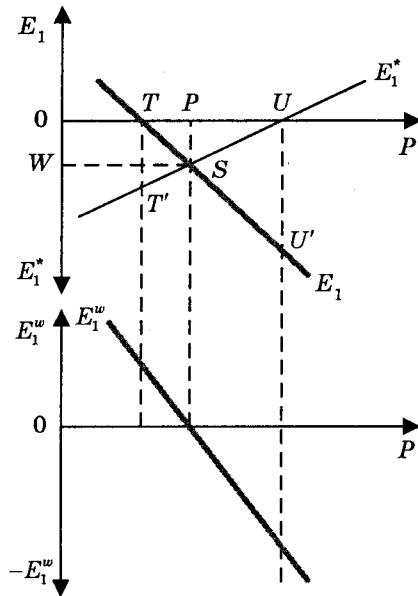

Рис. 10.2. Крива обміну Онікі — Узава

Крива E_1 — надлишковий попит (обсяг для обміну) Батьківщини, E_1^* — надлишковий попит Закордону. Крива E_1 має від'ємний нахил — зі зростанням ціни $\frac{p_1}{p_2}$ надлишковий попит на Батьківщині на товар зменшується $\left(\frac{dE_1}{dp} < 0\right)$. За $OT < \frac{p_1}{p_2} < OU$ Батьківщина експортує товар 1 ($E_1 < 0$), а Закордон імпортує цей товар ($E_1^* > 0$). Слід зазначити, що для Закордону додатне значення $E_1^* > 0$ нанесено на ординату нижнього квадранта, а від'ємне $E_1^* < 0$ — на ординату верхнього. За $\frac{p_1}{p_2} > OU$ Закордон експортує товар 1 ($-E_1^* < 0$). Ум'ови консистенції досягають за $\frac{p_1}{p_2} = OP$, коли Батьківщина пропонує обсяг OW , а Закордон має попит на таку саму кількість товару. За $\frac{p_1}{p_2} = OT$, Батьківщина не пропонує товар 1, а Закордон має надлишковий попит $E_1^* = TT'$. У цих умовах світовий надлишковий попит $E_1^w > 0$ ($dp > 0$). Якщо $\frac{p_1}{p_2} = OU$, у Закордоні немає попиту на товар 1, тоді як Батьківщина пропонує обсяг UU' .

вар 1, тобто E_1 буде від'ємним. Крива E_1 названа за іменами її авторів кривою обміну Онікі — Узава.

Крива обміну Закордону за аналогією з Батьківщиною може бути представлена нерівністю $\frac{dE_1}{dp} < 0$. Якщо нанести додатне значення E_1^* (попит

Закордону на товар 1) на ординату нижнього квадранта, то E_1^* позначає криву обміну Закордону. За менших відносин обміну (OU) Закордон має попит на товар 1, тобто $E_1^* > 0$. За $\frac{P_1}{P_2} > OU$, $E_1^* < 0$, тобто Закордон пропонує товар 1.

Умова консистенції, викладена у підрозділі 10.2 щодо товару 1, зображена на рис. 10.2. Плани обміну обох країн щодо товару 1 консистентні, якщо Батьківщина пропонує обсяг OW , а Закордон має попит на таку саму кількість. OP є рівноважним співвідношенням цін. Нижня частина рис. 10.2 показує світовий надлишок попиту на товар 1. За співвідношення цін OP світовий ринок товару 1 перебуває у рівновазі. На рис. 10.2 розглянуто випадок, коли країна I експортує товар 1, а країна II експортує товар 2. Для спрощення у розд. 10 зроблені такі припущення.

Припущення 1.

1. **Експортна спеціалізація.** Країна I експортує товар 1, а країна II — товар 2.

2. **Рівновага світових товарних ринків.** Виявляється, що рівновага на світовому ринку одного товару з огляду на бюджетні обмеження обох народних господарств також зумовлює рівновагу на другому світовому ринку. Це так званий закон Вальраса. Для доведення цього закону, треба виходити з того, що обмеження бюджету для Батьківщини та Закордону визначають як

$$pE_1 + E_2 = 0;$$

$$pE_1^* + E_2^* = 0.$$

Якщо на світовому ринку товару 1 панує рівновага, тобто $E_1 = -E_1^*$, то $E_2 = -E_2^*$, тобто ринок товару 2 має перебувати також у рівновазі. Крім цього, бюджетні обмеження передбачають, як вище вже було показано, що торгові баланси є врівноваженими. Оскільки умови $\frac{dE_1}{dp} < 0$ та $\frac{dE_1^*}{dp} < 0$ (зв'яжайте на позначення осей) є достатніми для визначеності рівноваги на світовому ринку товару 1, то ці умови є також достатніми для визначеності міжнародної рівноваги.

Твердження. Якщо один зі світових товарних ринків перебуває у стані рівноваги, то й другий світовий ринок під впливом бюджетного обмеження також у рівновазі.

3. **Стабільність.** Рівновага на рис. 10.2 є стабільною у тому розумінні, що за відхилення (незначного) від рівноважного співвідношення цін є механізм пристосування, який повертає ціну в стан рівноваги.

Припущення 2. Співвідношення цін зростає (спадає), коли сума надлишків попиту обох країн, тобто світовий надлишок попиту (E_1^W) (у моделі з двох країн), за заданої відносної ціни є додатною (від'ємною), тобто

$$E_1^W = E_1 + E_1^* > 0 \rightarrow dp > 0. \quad (10.8)$$

Стабільність рівноваги залежить від перебігу функцій надлишкового попиту обох країн та від кривої світового надлишкового попиту. Припустимо, що світовий надлишковий попит на товар 1 зі зростанням відносної ціни спадає

$$\frac{dE_1^W}{dp} = \frac{dE_1}{dp} + \frac{dE_1^*}{dp} < 0. \quad (10.9)$$

Припущення 2 характеризує інституційну властивість ринку, тобто воно дає відповіді на питання, як реагує відносна ціна на відсутність рівноваги. Умова (10.9) на противагу цьому характеризує зміну обсягів попиту і пропозиції під впливом альтернативної ціни. Умова 10.9 відображена на рис. 10.2. У припущенні 2 розрізняють два випадки.

А. Нехай OT — співвідношення цін, тоді TT' характеризує на рис. 10.2 додатний надлишковий попит Закордону. Батьківщина за такого співвідношення цін пропонує нульовий обсяг товару. Світовий надлишковий попит додатний; згідно з припущенням 2 з умови $E_1^W > 0$ впливає зростання відносної ціни ($dp > 0$). На основі властивості (10.9) світовий надлишковий попит має спадати.

Б. Нехай відносна ціна становить OU . У цьому випадку в Закордоні немає попиту на товар, тоді як Батьківщина пропонує обсяг UU' . Світовий надлишковий попит негативний (надлишок пропозиції). З умови $E_1^W < 0$ за припущенням 2 $dp < 0$. На основі властивості (10.9) надлишок пропозиції зменшується.

Система повертається назад до рівноваги. За умови (10.9) рівновага (локально) є стабільною. (Під *локальною стабільністю*, що має назву *стабільності Маршалла*, розуміють стабільність окремої ринкової рівноваги. На противагу цьому є *системна стабільність*, що передбачає стабільність рівноваги в системі моделей.) Зрозуміло, що рівновага нестабільна, коли умова (10.9) не виконується та коли $\frac{dE_1^W}{dp} > 0$.

Твердження. Рівновага згідно з припущенням 2 є стабільною, якщо світовий надлишковий попит зменшується зі зростанням співвідношення цін (властивість (10.9)). З цього випливає, що $\frac{dE}{dp} < 0$, як і $\frac{dE_1^*}{dp} < 0$, є необов'язково обмежувачими. Достатньо, щоб сума у виразі (10.9) була меншою за нуль.

10.2.4. Крива обміну Маршалла — Мілля

1. Інтуїтивне обґрунтування кривої обміну. Альтернативне зображення умов консистенції та визначення відносин обміну можна отримати за допомогою кривої обміну Маршалла — Мілля.

На рис. 10.3а зображена крива обміну Батьківщини ($-E_1$). Нехай товар 1 Батьківщина експортує, а товар 2 — імпортує. На осі абсцис позначений експорт Батьківщини ($-E_1$) та імпорт Закордону (E_1^*). На осі ординат представлений імпорт Батьківщини (E_2) та експорт ($-E_2^*$) Закордону. Співвідношення товарних цін представлено як тангенс кута променя, що виходить

$$\frac{P_1}{P_2}$$

з початку координат, за якого діє умова $\frac{P_2}{ME_2}$. Крива обміну Батьківщини

$$ME_1$$

($-E_1$) показує, який обсяг товару 1 готова експортувати Батьківщина за альтернативних співвідношень цін. Зрозуміло, що Батьківщина тільки тоді експортуватиме товар 1, коли після відкриття кордонів за певну кількість товару 1 (експорт) вона отримає більшу кількість імпортного товару 2, порівняно з автаркією. Нехай тангенс кута, утвореного променем α , відображає співвідношення цін на товари в умовах автаркії. Тоді обсяги для обміну дорівнюють нулю. Якщо після відкриття кордонів співвідношення цін на товари зростає з $\text{tg}\alpha$ до $\text{tg}\alpha'$ (утвореного променем α'), то Батьківщина зацікавиться зовнішньою торгівлею. Вона, наприклад, запропонує обсяг OD товару 1, коли отримує від Закордону обсяг OF товару 2.

Якщо відносна ціна p продовжує підвищуватися (наприклад, до $\text{tg}\alpha''$), то слід зважати на такі три ефекти:

— зі зростаючою відносною ціною p рівень виробництва в країні піднімається кривою трансформації. Цей ефект виробництва буде зменшуватися в результаті вгнутості кривої трансформації. У граничному випадку повної спеціалізації ефект виробництва дорівнює нулю;

— зі зростаючою відносною ціною p попит на товар 1 зменшуватиметься. Цей ефект заміщення спричиняє те, що зі зростаючим p зростає пропозиція експорту;

— цьому ефекту заміщення протиставлений ефект доходу.

Зі зростаючим p , тобто за сприятливіших торгових умов, підвищується національний дохід $Y = pQ_1 + Q_2$, виражений в обсягах товару 2. Зі зростанням доходу збільшується попит на товар 1. Якщо ефект доходу є досить великим, то за зростаючого цінового співвідношення p обсяг, запропонований для обміну, може зменшуватися. Крива $-E_1$ загинається. Для кривої обміну Онікі — Узава ми припустили, що $\frac{dE_1}{dp} < 0$. Тоді запропонований Батьківщиною обсяг товарів ($-E_1$) має збільшуватися зі зростаючим p . Для

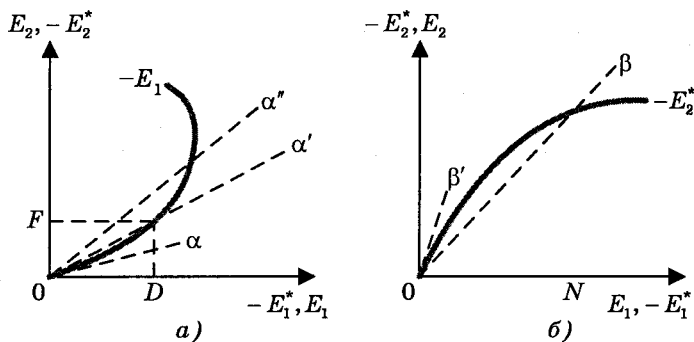

Рис. 10.3. Криві обміну Батьківщини і Закордону

а) крива обміну Батьківщини ($-E_1$) показує обсяг товару 1, який країна I експортує за альтернативних співвідношень цін $\left(\frac{P_1}{P_2}\right)$. В умовах автаркії $\frac{P_1}{P_2} = \text{tg} \alpha$ (кут, утворений променем α). Країна I експортуватиме товар 1, коли $\frac{P_1}{P_2}$ зросте від $\text{tg} \alpha$ до $\text{tg} \alpha'$ (за певну кількість товару 1 отримує більшу кількість імпортного товару 2, ніж виробляли в автаркійних умовах). Країна I експортує обсяг товару 1 — OD , а імпортує обсяг товару 2 — OF .

б) крива обміну ($-E_2^*$) показує обсяги товару 2, які Закордон експортує. В умовах автаркії цінове співвідношення $\frac{P_1}{P_2} = \text{tg} \beta'$. Країна II (Закордон) експортуватиме товар 2 за зниження $\frac{P_1}{P_2}$ до $\text{tg} \beta$. Враховуючи, що торгові умови для країни II визначаються як $\frac{P_2}{P_1} = \frac{1}{P}$, то зі збільшенням $\frac{P_2}{P_1}$ і, відповідно, зменшенням $\text{tg} \beta$ поліпшуються її відносини обміну. Для міжнародної торгівлі необхідно, щоб в умовах автаркії цінове співвідношення Батьківщини було нижчим за автаркійне цінове співвідношення Закордону, тобто $\text{tg} \alpha < \text{tg} \beta$.

кривої обміну Маршалла — Мілля розглядають також випадок, коли ефект попиту через сильний ефект доходу є загалом позитивним та досить великим, щоб компенсувати ефект виробництва у виразі (10.7).

2. Крива обміну Закордону. Крива обміну для Закордону на рис. 10.3б відображає обсяги експорту товару 2 за альтернативних співвідношень цін на товари. Нехай $\text{tg} \beta'$ характеризує цінове співвідношення Закордону в умовах автаркії, тоді Закордон після відкриття кордонів не пропонує нічого. Він тільки тоді готовий пропонувати, коли цінове співвідношення $\frac{P_1}{P_2}$ спадає, наприклад, до $\text{tg} \beta$. Оскільки торгові умови Закордону визначаються як $\frac{P_2}{P_1} = \frac{1}{P}$, то менше значення $\text{tg} \beta$ для Закордону означає поліпшення його

відносин обміну. Зі зростаючим $\frac{P_2}{P_1}$, тобто зі спадаючим $\text{tg}\beta$, ефект доходу буде виявлятися для Закордону. Отже, крива $-E_2^*$ загинатиметься донизу ($\text{tg}\alpha < \text{tg}\beta$; тобто для того, щоб Батьківщина експортувала товар 1, а Закордон товар 2, автаркійне цінове співвідношення Батьківщини має бути нижчим за автаркійне цінове співвідношення Закордону).

10.2.5. “Табличний підхід” до побудови кривої обміну

Альтернативним підходом використання торговельних трикутників для побудови кривої обміну є “табличний підхід”, який використовує числовий приклад. Цей підхід, популяризований Готфрідом Габерлером у книзі “Теорія міжнародної торгівлі”, може бути корисним для повної оцінки кривої пропозиції. Він демонструється на прикладі розвитку кривої обміну країни. Крива пропозиції країни А побудована на основі даних табл. 10.2. Колонка 1 дає перелік можливих цін на світовому ринку, тобто можливі умови торгівлі. Колонка 2 ілюструє вигляд попиту кривої обміну і відображає приблизний попит країни А на імпорт товару Y за різних цін товару Y, визначених умовами торгівлі у колонці 1. З колонки 1 бачимо, що товар Y стає порівняно дешевшим, ніж одна одиниця товару X. Відповідно до закону попиту колонка 2 показує, що реалізують більше товару Y. Колонка 3 демонструє криву обміну і зв'язок між експортом та імпортом.

Таблиця 10.2. Експорт та імпорт країни А за різних умов торгівлі, од.

Умови торгівлі (припущення)	Попит на імпорт товару Y (припущення)	Пропозиція експорту товару X
$1X : 1Y$ або $\frac{P_x}{P_y} = 1$	10	10
$1X : 2Y$ або $\frac{P_x}{P_y} = 2$	44	22
$1X : 3Y$ або $\frac{P_x}{P_y} = 3$	81	27
$1X : 4Y$ або $\frac{P_x}{P_y} = 4$	120	30

Експортні товари поставляють на світовий ринок для того, щоб країна могла купувати імпортні товари. У першому рядку таблиці показано, що на 10 одиниць товару Y є попит на світовому ринку і ціна за одиницю товару $Y = 10X$; тому 10 одиниць товару X мають бути поставлені на світовий ринок. Відповідно у другому рядку на 44 одиниці товару Y є попит за ціни, що відповідала б $\frac{1}{2}$ одиниці товару X , які можна обміняти за кожну одиницю товару Y (дві одиниці товару Y можна придбати за такою самою ціною, як одну одиницю товару X), а 22 одиниці товару X мають бути залишені або використані на експорт. Цифри колонки 3, отримані шляхом поділу даних колонки 2 на відносні ціни, вказані у колонці 1. З даних табл. 10.2 крива обміну отримана шляхом побудови діаграми обсягу експорту й імпорту за певної ціни на певний вид товару (рис. 10.4).

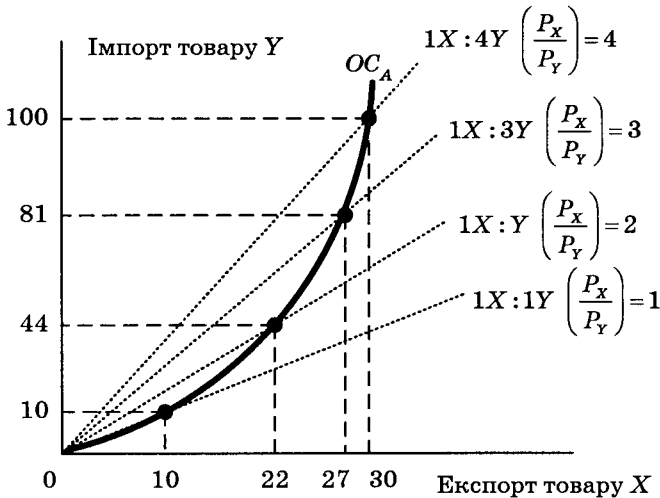

Рис. 10.4. Крива обміну країни A

Крива обміну OC_A характеризує умови торгівлі й зображена на основі експортно-імпорتنих комбінацій. За цінового коефіцієнту $\frac{P_x}{P_y} = 1$ (1-ша точка на кривій OC_A) попит країни A на імпорт — 10 од. товару Y , та пропозиція експорту — 10 од. товару X ;

$\frac{P_x}{P_y} = 2$ (2-га точка) — відповідно 44 од. товару Y та 22 од. товару X ;

$\frac{P_x}{P_y} = 3$ (3-тя точка) — 81 од. товару Y та 27 од. товару X ;

$\frac{P_x}{P_y} = 4$ (4-та точка) — 120 од. товару Y та 30 од. товару X .

Перший рядок табл. 10.2 показує, що за цінового коефіцієнта $\frac{P_x}{P_y} = 1$ країна А хоче імпортувати 10 од. товару Y, тому 10 од. товару X експортують, щоб отримати такий обсяг імпорту. Коли $\frac{P_x}{P_y} = 2$, країна хоче імпортувати 44 од. товару Y, тоді вона має експортувати 22 одиниці товару X, щоб отримати імпортний товар. Зображення інших імпортно-експортних комбінацій та відповідних умов торгівлі дасть можливість зобразити криву обміну OC_A .

3. Умови консистенції. Ці умови можна усвідомити з рис. 10.5, спираючись на те, що за цінового співвідношення, представленого кутом променя α'' , світовий ринок товару 1 не перебуває у рівновазі.

Батьківщина пропонує обсяг OH товару 1, а Закордон має попит на обсяг OI . Є надлишок попиту в розмірі HI . За такого співвідношення цін на

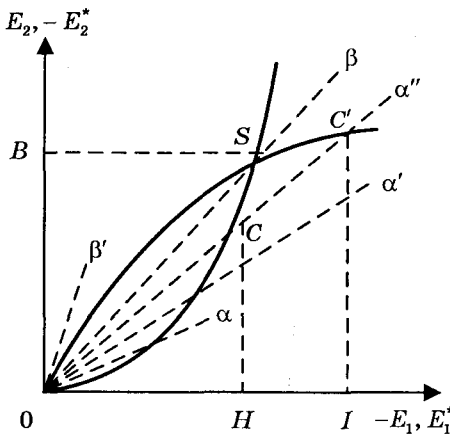

Рис. 10.5. Рівновага обміну

В умовах консистенції на світовому ринку одна країна експортує такий обсяг товару, який друга країна бажає імпортувати ($E_i + E_i^* = 0$). За $\frac{P_1}{P_2} = \text{tg } \alpha''$ рівноваги немає. Країна I (Батьківщина) експортує обсяг OH товару 1, а країна II (Закордон) має попит на обсяг OI ($OI > OH$). Є надлишок попиту в розмірі HI ($OI - OH = HI$). В умовах політичної інтервенції ($\frac{P_1}{P_2} = \text{tg } \alpha'$) експорт країни I — OH , експорт країни II — IC' . Експорт країни I (OH), перерахований в одиницях товару 2 — $HC = p \cdot HO$, де $HC < IC'$, тобто є дефіцит торгового балансу. Умови консистенції досягають у точці S ($\frac{P_1}{P_2} = \text{tg } \beta$). Імпорт країни I — OB , а її експорт — BS або перерахований в одиницях товару 2, як $\text{tg } \beta \cdot BS$. Торговий баланс вирівняний, коли $OB = \text{tg } \beta \cdot BS$.

товари товарний ринок не перебуває у рівновазі. Оскільки $E_1^* > -E_1$, то обмеження бюджету обох країн є порушеним, і торгові баланси не будуть вирівняні. Припустимо, що співвідношення цін α'' встановилося, наприклад, на основі політичної інтервенції. Тоді відрізок OH характеризує експорт Батьківщини, а IC' — експорт Закордону. Якщо перерахуємо відрізок OH (експорт Батьківщини) в одиницях товару 2, а саме $HC = p \cdot HO$, то побачимо, що $HC < IC'$. Отже, за такого співвідношення цін Батьківщина має дефіцит торгового балансу.

За співвідношення цін, зображеного кутом променя β , умови консистенції виконані. Імпорт Батьківщини за цінового співвідношення $\text{tg } \beta$ (утвореного променем β) представлений відрізком OB .

Експорт Батьківщини відповідає відрізку BS або, перерахований в одиницях товару 2, виразу $\text{tg } \beta \cdot BS$. Але за умови $OB = \text{tg } \beta \cdot BS$, тобто за співвідношення цін, яке дорівнює $\text{tg } \beta$, торговий баланс буде вирівняний. Можна показати, що за будь-якого іншого цінового співвідношення, ніж $\text{tg } \beta$, умови консистенції не виконуються.

Умова Маршалла — Лернера. За допомогою кривої обміну Маршалла — Мілля умова стабілізації (10.9) стає зрозумілішою. Можна показати, що *рівновага обміну є тоді стабільною, коли сума еластичностей попиту більша за одиницю. Це — умова Маршалла — Лернера для стабільності рівноваги обміну* (див. додаток).

Додаток

Стабільність рівноваги обміну

З обмеження бюджету Батьківщини виходить $E_1 = \frac{-E_2}{p}$. Умова (10.9) може бути також записана, як

$$\frac{dE_1^W}{dp} = \frac{d}{dp}(E_1 + E_1^*) = \frac{d}{dp}\left(\frac{-E_2}{p} + E_1^*\right) < 0; \quad (\text{Д.10.1})$$

$$\frac{dE_1^W}{dp} = -\left(\frac{dE_2}{dp} \frac{p}{E_2} - 1\right) \frac{E_2}{p^2} + \frac{dE_1^*}{dp} \frac{p}{E_1^*} \frac{E_1^*}{p} < 0. \quad (\text{Д.10.1}')$$

Припустимо, що країна I експортує товар 1, а країна II експортує товар 2, тоді

$$\tilde{\eta}_2 = \frac{dE_2}{dp} \frac{p}{E_2} \geq 0 \text{ і } \tilde{\eta}_1^* = \frac{dE_1^*}{dp} \frac{p}{E_1^*} \leq 0$$

характеризують еластичності попиту на імпорт в обох країнах. Зверніть увагу, що ці еластичності стосуються відносної ціни $p = \frac{P_1}{P_2}$.

Із бюджетного обмеження Закордону та з рівності $-E_2^* = E_2$ отримаємо $E_1^* = \frac{-E_2^*}{p} = \frac{E_2}{p}$, тому (Д.10.1') може бути записано, як

$$\frac{dE_1^*}{dp} = -\frac{E_2}{p^2}(\tilde{\eta}_2 - \tilde{\eta}_1^* - 1) < 0. \quad (\text{Д.10.2})$$

Твердження. Рівновага обміну є стабільною, якщо сума еластичностей попиту більша за одиницю, отже, якщо $\tilde{\eta}_2 - \tilde{\eta}_1^* > 1$. Це — умова Маршалла — Лернера для стабільності рівноваги обміну. Це твердження, що рівновага обміну є стабільною, коли сума еластичностей (зважте: $\tilde{\eta}_2 - \tilde{\eta}_1^* > 0$) більша одиниці, графічно зображено на рис. Д.10.1. Щоб з допомогою цього рисунка можна було наводити аргументи, еластичності попиту на імпорт слід трансформувати в еластичності кривих обміну. Для еластичностей попиту на імпорт Батьківщини ($\tilde{\eta}_2$) та Закордону ($\tilde{\eta}_1^*$): $\tilde{\eta}_2 = \frac{1}{1-\tau}$ та $\tilde{\eta}_1^* = \frac{1}{\tau^* - 1}$, де τ, τ^* характеризують еластичності кривих обміну Батьківщини та Закордону¹.

¹ Оскільки через обмеження бюджету дійсне $p = \frac{-E_2}{E_1}$, то можна записати

$$\tilde{\eta}_2 = \frac{dE_2}{dp} \frac{p}{E_2} = \frac{dE_2}{d\left(\frac{-E_2}{E_1}\right)} \frac{\left(\frac{-E_2}{E_1}\right)}{E_2} = \frac{dE_2}{d\left(\frac{E_2}{E_1}\right)} \frac{E_2}{E_1 E_2}.$$

Оскільки $d\left(\frac{E_2}{E_1}\right) = \frac{1}{E_1^2}(E_1 dE_2 - E_2 dE_1)$, то отримаємо

$$\tilde{\eta}_2 = \frac{dE_2}{\frac{1}{E_1}(E_1 dE_2 - E_2 dE_1)} = \frac{1}{1 - \frac{dE_1}{dE_2} \frac{E_2}{E_1}} = \frac{1}{1 - \tau}$$

$$\text{за } \tau = \frac{dE_1}{dE_2} \frac{E_2}{E_1} = \frac{d(-E_1)}{dE_2} \frac{E_2}{(-E_1)},$$

через $p = \frac{-E_2}{E_1}$ (обмеження бюджету) отримаємо аналог еластичності попиту на імпорт у Закордоні

$$\tilde{\eta}_1^* = \frac{dE_1^*}{dp} \frac{p}{E_1^*} = \frac{dE_1^*}{d\left(\frac{-E_2^*}{E_1^*}\right)} \frac{\left(\frac{-E_2^*}{E_1^*}\right)}{E_1^*} = \frac{dE_1^*}{d\left(\frac{E_2^*}{E_1^*}\right)} \frac{\left(\frac{E_2^*}{E_1^*}\right)}{E_1^*};$$

$$\tilde{\eta}_1^* = \frac{dE_1^* E_2^* E_1^{*2}}{(E_1^* dE_2^* - E_2^* dE_1^*) E_1^{*2}} = \frac{1}{\tau^* - 1} \tau^* = \frac{dE_2^* E_1^*}{dE_1^* E_2^*} = \frac{d(-E_2^*)}{dE_1^*} \frac{E_1^*}{(-E_2^*)}.$$

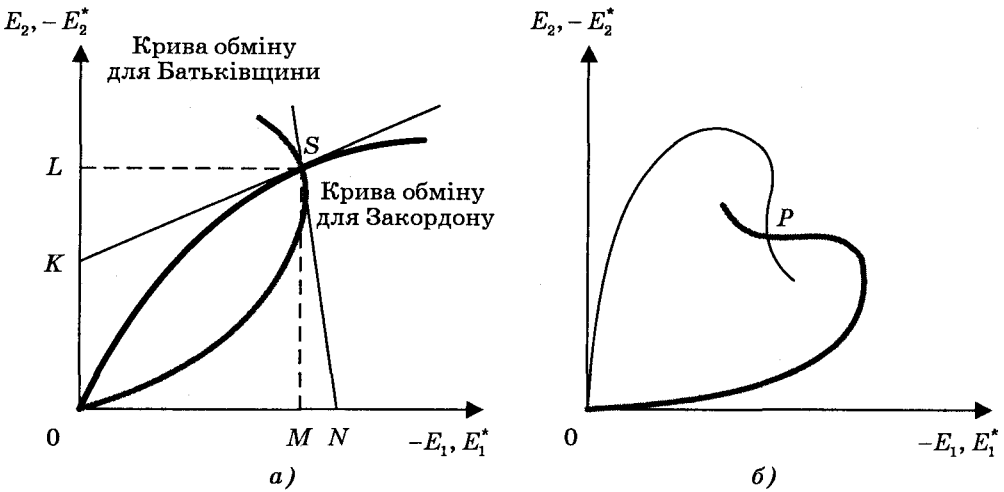

Рис. Д.10.1. Рівновага обміну

На рис. Д.10.1а показано умови рівноваги світового ринку в точці S . Пряма SN дотична до кривої обміну Батьківщини, а пряма SK — до кривої обміну Закордону. Експорт Батьківщини товару 1 — OM , а імпорт товару 2 — OL . Еластичність кривої обміну τ Батьківщини у точці S як $\tau = -\frac{MN}{OM}$, а еластичність попиту на імпорт $\tilde{\eta}_2 = \frac{OM}{ON}$ ($\tilde{\eta} < 1$). Еластичність попиту Закордону на імпорт $-\eta_1^* = \frac{LO}{KO} > 0$. Для умов стабільності за Маршаллом — Лернером достатньо, щоб $\tilde{\eta}_2 - \tilde{\eta}_1^* > 1$, коли $\eta_2 > 1$, $-\tilde{\eta}_1^* > 0$, або $-\tilde{\eta}_1^* > 1$.

На рис. Д.10.1б зображено нестабільну рівновагу на світовому ринку в точці P (перетин кривих обміну двох країн).

Еластичність кривої обміну Батьківщини на рис. Д.10.1а у точці S задана через:

$$\tau = -\frac{MN}{MS} \cdot \frac{MS}{OM} = -\frac{MN}{OM}$$

Для $\tilde{\eta}_2$ отримаємо

$$\tilde{\eta}_2 = \frac{1}{1 + \frac{MN}{OM}} = \frac{OM}{ON}$$

У цьому випадку $\tilde{\eta}_2 < 1$. Крива обміну Батьківщини має такі області значень цінової еластичності попиту на імпорт: в області додатнього зростання кривої $\tilde{\eta}_2 < 1$; в області від'ємного зростання (частина кривої, що загинається назад) $\tilde{\eta}_2 < 1$. У точці кривої обміну, де дотична проходить вертикально, $\tilde{\eta}_2 = 1$.

Крім цього¹,

$$-\tilde{\eta}_1^* = \frac{LO}{KO} > 0.$$

Якщо ці еластичності підставити в умову Маршалла — Лернера, отримаємо

$$\tilde{\eta}_2 - \tilde{\eta}_1^* = \frac{OM}{ON} + \frac{LO}{KO} > 1, \text{ коли } \frac{LO}{KO} > 0.$$

На рис. Д.10.1а $\frac{LO}{KO} > 1$ вже достатньо, щоб виконати умову Маршалла — Лернера. Отже, для стабільності рівноваги обміну достатньо, щоб еластичність попиту Батьківщини на імпорт була більшою за одиницю. Рівновага у точці S є стабільною. На противагу цьому в точці P на рис. Д.10.1б вона нестабільна.

Контрольні запитання і завдання

1. Проаналізуйте господарсько-політичне значення відносин обміну.
2. Проаналізуйте сучасний стан торгових умов України, порівняйте їх з торговими умовами країн, що розвиваються, та індустріальних країн.
3. Дайте визначення і характеристику товарних, дохідних та факторних умов торгівлі.
4. Що таке консистенція обміну?
5. Як визначають умови консистенції і надлишковий попит?
6. Проаналізуйте вплив факторів на надлишковий попит.

¹ $\frac{d(-E_1)}{dE_2} : -\frac{MN}{MS}$, оскільки за зростаючого E_2 спаде $-E_1$ (точка S лежить у спадаючій області кривої обміну країни 1).

$$\text{Далі: } \frac{E_2}{(-E_1)} : \frac{MS}{OM}.$$

Для еластичної кривої обміну країни 2 отримуємо:

$$\frac{d(-E_2^*)}{dE_1^*} : \frac{LK}{LS} \text{ і } \frac{E_1^*}{(-E_2^*)} = \frac{LS}{LO};$$

$$\tau^* = \frac{LK}{LS} \frac{LS}{LO} = \frac{LK}{LO}.$$

При цьому отримуємо визначення еластичності попиту на імпорт:

$$\tilde{\eta}_1 = \frac{1}{\frac{LK}{LO} - 1} = \frac{1}{\frac{LK - LO}{LO}} = -\frac{LO}{KO}.$$

7. Крива обміну Онікі — Узава. Поясніть ефект виробництва, попиту та заміщення.
8. Поясніть суть економічних припущень щодо планів обміну двох країн.
9. Обґрунтуйте умови консистенції та відносин обміну за допомогою кривої обміну Маршалла — Мілля.
10. Проаналізуйте “табличний підхід” до побудови кривої обміну.
11. Що таке рівновага обміну, які її властивості?

Література

1. Бураковський І. Теорія міжнародної торгівлі. — К.: Основи, 2000. — 241 с.
2. Дзюблюк О.В. Валютна політика: Підручник. — К.: Знання, 2007. — 422 с.
3. Камінський А. Основи міжнародних відносин. — Л.: ЛНУ ім. Івана Франка, 2000.
4. Киреев А.П. Международная экономика: Учеб. пособие для вузов: В 2 ч. — Ч. 2: Международная макроэкономика: открытая экономика и макроэкономическое программирование. — М., 2001. — 488 с.
5. Кругман П.Р., Обсфельд М. Международная экономика: Теория и политика: Пер. с англ. — М.: Экон. фак. МГУ: ЮНИТИ, 1997.
6. Миклашевская Н.А., Холопов А.В. Международная экономика: Учебник. — М.: МГУ им. М.В. Ломоносова: Дело и Сервис, 1998.
7. НБУ. Річний звіт. 2006 // http://www.bank.gov.ua/Of_vydan/Annual%20Reports/A_report_2006.pdf
8. Овчинников Г.П. Международная экономика: Учеб. пособие. — СПб.: Полиус, 1998.
9. Румянцев А.П., Румянцева Н.С. Міжнародна економіка. — К.: МАУП, 1999. — 104 с.
10. Рут Ф.Р., Філіпенко А. Міжнародна торгівля та інвестиції. — К.: Основи, 1998. — 743 с.
11. Сальваторе Д. Международная экономика: Пер. с англ. — М., 1998.
12. Тэор Т.Р. Мировая экономика. — СПб.: Питер, 2001. — 224 с.
13. Salvatore D. International Economics. — Wiley, 2003.
14. Siebert H., Lorz O. Außenwirtschaft. — Stuttgart: UTB, 2006.
15. Siebert H. Außenwirtschaft 6, völlig überarb. Aufl. — Stuttgart: G. Fischer, 1994.

Розділ 11

МОНЕТАРНІ ТЕОРІЇ РІВНОВАГИ ОБМІНУ І РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ

- 11.1. Властивості рівноваги обміну щодо впливу на виробництво, обмін, споживання, ціни, платіжний баланс і валютний курс.*
- 11.2. Гроші в неокласичній системі: деякі питання монетарної теорії зовнішньої торгівлі.*
- 11.3. Еластичність експорту й імпорту.*
- 11.4. Взаємозалежність між змінами експортно-імпортного потенціалу країни та відносинами обміну.*
- 11.5. Торгові умови індустріальних країн.*
- 11.6. Порівняльні переваги та торгові умови: зіставлення двох підходів.*
- 11.7. Проблема трансферту.*

Гроші є специфічним активом або засобом нагромадження багатства. Дохід від них, як правило, дуже низький — банкноти взагалі не приносять процентів, але дуже бажані, бо вони — найвища форма, в яку перетворюється інший актив. Суть у тому, що призначення грошей — сприяти діловим обмінним операціям між економічними агентами. Щоб переконатись у цьому, потрібно уявити собі витрати, які накладала б на наше життя бартерна економіка. Проте визначення грошей далеке від зрозумілості. Банкноти і монети є грішми. А як щодо залишків поточних рахунків? Дорожніх чеків? Заощаджувальних рахунків? Інших фінансових інструментів? Справді, існують різні форми грошей, і кожна з них створюють різні агенти... Оскільки гроші не є ідеальною формою для нагромадження багатства, то нам потрібно зрозуміти, чому їх нагромаджують узагалі.

Майкл Бурда, Чарлз Виплош

У підрозділі 11.1 дискутуються деякі властивості відносин обміну. Підрозділ 11.2 присвячений аспектам зміни визначень неокласичної системи, якщо в аналіз увести третій товар — гроші. Еластичність експорту й імпорту розглянуті у підрозділі 11.3. У підрозділі 11.4 порушені питання погіршення торгових умов країн, що розвиваються, а в підрозділі 11.5 — індустріальних націй. У підрозділі 11.6 порівнюються торгові умови з теоремою відносних переваг у витратах виробництва або переваг у ціні. Для полегшення аргументації, як і раніше, прийнято спрощену модель із двох країн і розглянуто трансфертну теорію.

11.1. ВЛАСТИВОСТІ РІВНОВАГИ ОБМІНУ ЩОДО ВПЛИВУ НА ВИРОБНИЦТВО, ОБМІН, СПОЖИВАННЯ, ЦІНИ, ПЛАТІЖНИЙ БАЛАНС І ВАЛЮТНИЙ КУРС

Доцільно розглянути разом деякі властивості рівноваги обміну.

1. Узагальнення поширення світових тенденцій рівноваги. Умови консистенції вимагають такого формування співвідношень обміну $p = \frac{P_1}{P_2}$, щоб:

а) була рівновага на світових товарних ринках; б) не були порушені обме-

ження бюджетів обох країн. Рівновага на одному товарному ринку при дотриманні обмежень бюджету передбачає також рівновагу на ринку іншого товару.

2. Умови рівноваги платіжного балансу. Дотримання обмежень бюджету для кожної країни зумовлює вирівнювання платіжного балансу. За нерівноважного цінового співвідношення баланс не вирівнюється, але така ситуація не може тривати довго. Зміна співвідношення цін веде до того, що виникає рівновага на товарних ринках, а баланси обох країн вирівнюються.

3. Взаємозалежність між співвідношенням цін на товари і фактори, обсягами виробництва, обміном і споживанням. Якщо співвідношення цін p з початком торгівлі визначене, то це одночасно встановлює важливі зміни неокласичної моделі для обох країн. Співвідношення цін на товари p визначає, в якій точці кривої трансформації має бути зафіксоване виробництво, тобто воно визначає обсяги виробництва Q_1 та Q_2 . Відомо, що за рівнянням (5.4) є залежність між співвідношенням цін на товари та фактори $\frac{l}{r}$, причому попит на фактор відображає попит, який є похідним від попиту на товари. Якщо встановлено співвідношення факторних цін, то визначеним є і функціональний розподіл доходу. Крім цього, капіталомісткості виробництва секторів також визначені. Співвідношення цін на товари визначає й обсяги споживання C_1 та C_2 . Оскільки обсяги для обміну E_i визначені як різниця між обсягами споживання і виробництва, то за допомогою p визначені також обсяги для обміну, тобто обсяги експорту та імпорту. Якщо ${}^0p$ та ${}^0p^*$ характеризують співвідношення цін в умовах автаркії в обох народних господарствах, а p — співвідношення цін у стані торгової рівноваги, то діє умова ${}^0p < p < {}^0p^*$, за якої країна I експортує товар 1, а країна II — товар 2. З огляду на згадані міркування бачимо, що визначення рівноважного мінового співвідношення у цій темі тісно пов'язане з проблемою спеціалізації у розд. 5.

Твердження щодо змін після початку торгівлі під впливом умов консистенції. Після початку зовнішньої торгівлі під впливом умов консистенції одночасно визначаються такі змінні: p , Q_i , $\frac{l}{r}$, k_i , C_i та E_i .

4. Залежність рівноваги від пристосування відносних цін та їх незалежність від абсолютних товарних цін та обмінного курсу. Торгова рівновага виражена у відносних цінах. Факторні ціни є реальними цінами. Абсолютні товарні ціни, тобто так звані грошові ціни, й обмінний курс у згаданому неокласичному підході не відіграють ніякої ролі. Це можна показати так. Коли беремо до уваги абсолютні товарні ціни, то торгова рівновага має характеризуватися тим, що абсолютних цінових переваг певної країни вже не має, тобто у стані торгової рівноваги

$$p_1 = p_1^*w \text{ та } p_2 = p_2^*w$$

або

$$\frac{P_1}{P_1^*} = w \text{ та } \frac{P_2}{P_2^*} = w. \quad (11.1)$$

Звідси отримуємо

$$\frac{P_1}{P_1^*} = \frac{P_2}{P_2^*}, \frac{P_1}{P_2} = \frac{P_1^*}{P_2^*}, \quad (11.1')$$

тобто торгова рівновага вимагає пристосування відносних цін, але не визначається величина абсолютних товарних цін та обмінного курсу.

5. Представлення змінних обміну системою п'яти координат. Про абсолютні товарні ціни та валютний курс можна зробити лише таке твердження: для того, щоб країна I експортувала товар 1, а країна II — товар 2 за заданого обмінного курсу та грошових цін ${}^0P_1$, ${}^0P_1^*$ необхідно використовувати нерівність

$$\frac{{}^0P_1}{{}^0P_1^*} < {}^0w < \frac{{}^0P_2}{{}^0P_2^*}. \quad (11.2)$$

Подальший аналіз має бути пов'язаний з висновками, зробленими у розд. 3 про те, що обмінний курс після початку торгівлі повинен коливатись у межах автаркійних цін, отже

$$\frac{{}^0P_1}{{}^0P_1^*} < w < \frac{{}^0P_2}{{}^0P_2^*}. \quad (11.2')$$

З умови (11.1) для торгової рівноваги дійсний вираз

$$\frac{P_1}{P_1^*} = w = \frac{P_2}{P_2^*}. \quad (11.2'')$$

З цих трьох рівнянь отримуємо

$$\frac{{}^0P_1}{{}^0P_1^*} < \frac{P_1}{P_1^*} = w = \frac{P_2}{P_2^*} < \frac{{}^0P_2}{{}^0P_2^*} \text{ та } {}^0w \neq w. \quad (11.2''')$$

А це, у свою чергу означає, що встановлення абсолютних товарних цін торгової рівноваги зумовлює визначення обмінного курсу. Крім цього, співвідношення цін після торгівлі має перебувати у межах автаркійних цін.

Але модель, виражена у відносних цінах, не дає змоги визначити абсолютні товарні ціни. Тому цей результат не є несподіваним, бо неокласична модель орієнтована на порівняльні цінові переваги. Встановлення абсолютних цінових переваг буде можливе лише тоді, коли візьмемо до уваги також грошовий ринок, яким досі нехтували.

Рис. 11.1 показує одночасне встановлення низки цих змінних. На ньому представлено п'ять систем координат: площина $\frac{-E_1}{-E_2^*}$ з початком у точ-

ці O , виробнича площина Батьківщини з осями Q_1 та Q_2 і початком у точці T , площина споживання Батьківщини з осями C_1 та C_2 , що виходять з

$DA = OE$ споживають усередині країни I. Відрізок $BA = CD$ описує виробництво товару 2 у країні I. Країна I спеціалізується на виробництві товару 1. Вона імпортує обсяг OA товару 2 з країни II. Валове споживання товару 2 у країні I становитиме OA (імпорт) + AB (вітчизняна продукція). Зауважимо, що площина виробництва Батьківщини починається у точці T , а площина споживання — у точці O .

Якщо точка T є початком кривої трансформації країни II, то S^* означатиме точку виробництва країни II. Країна II виробляє обсяг ST товару 2, з якого UT експортують, а SU споживають у середині країни II. Країна II виробляє обсяг UV товару 1 та імпортує кількість OU цього ж товару. Споживання товару 1 становить OU (імпорт) + UV (вітчизняна продукція). Країна II спеціалізується на виробництві товару 2.

11.2. ГРОШІ В НЕОКЛАСИЧНІЙ СИСТЕМІ: ДЕЯКІ ПИТАННЯ МОНЕТАРНОЇ ТЕОРІЇ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ

1. Попит на гроші як третій товар і сальдо торгового балансу. Якщо ввести гроші в неокласичну модель, то сформульоване вище бюджетне обмеження вже не діятиме. Індивіди використовують частину доходу не для купівлі товарів 1 або 2, а для задоволення попиту на третій товар — гроші. Невитрачання доходу позначимо як нагромадження H . Якщо залучити невитрачання доходу до попиту, то обмеження бюджету країни матиме вигляд

$$p_1 C_1 + p_2 C_2 + H = p_1 Q_1 + p_2 Q_2 \quad (11.3)$$

або

$$p_1 E_1 + p_2 E_2 + H = 0. \quad (11.3')$$

У рівнянні (11.3) права сторона відображає національний дохід Y , а $p_1 C_1 + p_2 C_2$ — споживання (не беручи до уваги інвестиції), отже, для рівняння (11.3) дійсна умова

$$U + H = Y \text{ або } H = Y - U, \quad (11.3'')$$

де U — абсорбція, споживання факторів виробництва.

У розд. 16 та 18 буде показано, що нагромадження вважають пропорційним до надлишкового попиту на гроші, отже,

$$H = f(L - M),$$

де L — реальний попит на гроші; M — реальна пропозиція грошей.

Теоретичний розгляд бюджетного обмеження в умовах функціонування так званої економіки без грошей базується на вирівняному платіжному балансі. Якщо розглядати гроші як третій товар, то ця умова вже не діє. У такому випадку мають справу з поняттям сальдо платіжного балансу Z^L , яке отримують із рівнянь (11.3) та (10.4)

$$Z^L = H = f(L - M), \quad (11.4)$$

тобто нерівновага на грошовому ринку зумовлює сальдо платіжного балансу.

Нехай, наприклад, рівновага на грошовому ринку в певний період була порушена внаслідок збільшення грошової маси. Тоді господарські суб'єкти захочуть відмовитися від готівки, зменшуючи таким чином свої заощадження, для того, щоб досягнути нової рівноваги на грошовому ринку. Внаслідок цього оцінений попит країни на товари перевищить вартість вітчизняної продукції, країна “житиме в борг”; платіжний баланс стане дефіцитним. Але якщо, на противагу описаному, попит на гроші в якийсь період буде більшим за їх пропозицію, тобто коли економічні суб'єкти заощаджують, то оцінений попит країни на товари стане меншим за пропозицію, а сальдо платіжного балансу — додатним. Запропоноване у рівнянні (11.3) розширення бюджетного обмеження — важливий вихідний пункт розд. 16, в якому буде досліджено, як утворюється сальдо платіжного балансу та як на нього можна впливати, використовуючи економіко-політичні заходи. При цьому відкритою залишається проблема, чи призводить нерівновага на грошовому ринку до утворення сальдо платіжного балансу.

2. Вплив валютного курсу на економічне становище країни. Якщо в неокласичному підході брати до уваги гроші, то необхідно пам'ятати, що *грошова маса впливає на абсолютні товарні ціни (курс грошей)*. Надалі виходимо з припущення, що валютний курс зростає зі збільшенням грошової маси. Припустимо, що Батьківщина збільшує свою грошову масу так, що товарні ціни p_1 та p_2 зростають. Розрізняють два випадки.

А. Здійснення економічної політики підтримки постійного обмінного курсу. Така політика призводить до зростання цін на Батьківщині та впливає на її абсолютні цінові переваги. Ціна експортного товару Батьківщини підвищується, а за постійного обмінного курсу абсолютна цінова перевага Батьківщини зменшується або зникає; тоді Батьківщина зі своїм експортним товаром є менш конкурентоспроможною або взагалі її втрачає. Результатом такої політики може бути також дефіцит платіжного балансу. Це питання цікавитиме нас у розд. 16, тому його можна сформулювати для майбутнього дослідження таким чином: чи призводять зміни абсолютних товарних цін при стабільного валютного курсу до виникнення сальдо платіжного балансу.

Б. Формування обмінного курсу на валютному ринку (використання ринкового механізму формування обмінного курсу). Припустимо, що об-

мінний курс утворюється на валютному ринку, тоді за зростаючих товарних цін на Батьківщині згідно з рівнянням (11.2") курс долара w також зростатиме, тобто Україна змушена буде витратити більше гривень за один долар. Для американців гривня буде дешевшою, вони купуватимуть більше українських експортних товарів. Отже, *підвищення курсу української валюти призводить до зменшення українського експорту, здешевлення гривні веде до збільшення експорту*, тобто зміна обмінного курсу впливає на сальдо платіжного балансу. Виникає запитання для подальшого дослідження: *як впливають зміни обмінного курсу на сальдо платіжного балансу*.

3. Формування надлишку платіжного балансу за умов постійного валютного курсу та збільшення грошової маси ззовні. Досі ми запитували, як обмінний курс має пристосуватися згідно з рівнянням (11.2"), якщо змінити грошову масу і таким чином вплинути на абсолютні товарні ціни. Рівняння (11.2") показує також, що економіко-політичне встановлення обмінного курсу, яке не випадково збігається з рівноважним курсом, впливає на курс грошей. Припустимо, що у вихідному становищі на грошовому ринку зберігається рівновага $L = M$, отже, немає жодних причин для зміни курсу грошей. Якщо встановлений обмінний курс вищий за рівноважний, то гривня стане для американців порівняно дешевшою, вони матимуть високий попит на імпортні товари, а в українському платіжному балансі виникне надлишок. Отже, між обмінним курсом та сальдо платіжного балансу є взаємозв'язок. *Надлишок платіжного балансу України виникатиме за умов постійного обмінного курсу, припливу валюти (девізів), тобто завдяки зовнішньому збільшенню грошової маси, отже, в кінцевому результаті мають зрости абсолютні ціни на товари в країні, й після закінчення всіх процесів пристосувань рівняння (11.2") буде знову в силі.*

4. Функціональна залежність сальдо платіжного балансу (фактори, що впливають на сальдо платіжного балансу). У результаті виникає припущення, що в дещо складнішій системі, ніж неокласична модель без грошей (реальність і є такою системою), може виникнути сальдо платіжного балансу, на яке впливають різні фактори

$$Z^L = f(p_i, p_i^*, w, L, M, M^*, L^*). \quad (11.5)$$

Наступні питання будуть обговорені в темах 16—22. Основна їхня суть може бути виражена запитанням: як впливатимуть зміни абсолютних цін на товари, обмінний курс та порушення рівноваги грошового ринку на стан платіжного балансу?

11.3. ЕЛАСТИЧНІСТЬ ЕКСПОРТУ Й ІМПОРТУ

Поняття умов торгівлі — важливий інструмент аналізу міжнародної торгівлі. Криві відносного попиту на імпорт і відносної пропозиції експорту необхідно аналізувати окремо й у контексті реального стану економіки в цілому. Відносний попит на імпорт характеризується поняттям еластичності.

Еластичність імпорту — зміна попиту на імпорт, що спричинено зміною умов торгівлі

$$E_{im} = \frac{\Delta IM(\%)}{\Delta P(\%)} \quad (11.6)$$

Зазвичай еластичність попиту на імпорт (E_{im}) вимірюється як процентна зміна обсягів імпорту до процентної зміни його ціни, й у випадку спаду ціни на імпорتنі товари обсяги імпорту збільшуються, у випадку зростання ціни — скорочуються. Коефіцієнт еластичності завжди буде більшим від нуля. Якщо $E_{im} > 1$, то це означає, що спад ціни на імпорتنі товари на 1 % призведе до зростання попиту на них більше, ніж на 1 %. Тому в цьому випадку попит на імпорт вважається еластичним. Якщо $E_{im} < 1$, то це означає, що спад ціни на імпорتنі товари на 1 % призведе до зростання попиту на них менш ніж на 1 %. У цьому випадку попит на імпорт є нееластичним. Але спад ціни імпорту означає поліпшення умов торгівлі. З цього випливає, що поліпшення умов торгівлі змусить країну збільшити витрати на імпорт, якщо попит на імпорт еластичний (бо попит на імпорتنі товари зростатиме на більшу величину, ніж упаде їх ціна), і скоротити витрати на імпорт, якщо попит на імпорт нееластичний. Проте можливості імпорту країни обмежуються можливостями її експорту — експорт приносить гроші, що необхідні для придбання імпортованих товарів. Тому за еластичного імпорту та спаду ціни на них обсяг експорту має збільшитися.

Еластичність експорту — зміна пропозиції товарів на експорт, що спричинено зміною умов торгівлі

$$E_x = \frac{\Delta X(\%)}{\Delta P(\%)} \quad (11.7)$$

Еластичність експорту (E_x) переважно вимірюють як відношення процентної зміни ціни імпорту: у випадку спаду ціни на імпорتنі товари обсяги експорту збільшуються, у випадку її підвищення — скорочуються. Якщо ціна імпорту спадає на 1 % (умови торгівлі поліпшуються на 1 %), то його еластичність збільшується на E_{im} процентів, а еластичність експорту — на E_x процентів. Еластичність, що дорівнює одиниці (спад ціни на імпорт на 1 %, який веде до зростання попиту на імпорт на 1 %), зумовлює збільшення пропозиції товарів на експорт теж на 1 %.

Це означає, що

$$E_{im} - 1 = E_x \quad (11.8)$$

Як бачимо, еластичність попиту на імпорт і еластичність пропозиції товару на експорт — дві сторони однієї медалі, що тісно пов'язані між собою. Висока еластичність свідчить, як правило, про існування у тій чи іншій галузі розвинутого ринкового механізму, який дає змогу виробникам швидко реагувати на зміну цін. Низька еластичність призводить до серйозних економічних проблем (приклад 11.1).

Приклад 11.1

З проблемою нееластичності імпорту у 1970-ті рр. зіткнулося багато країн, що розвиваються. Основним напрямком їхньої торгівлі був експорт у розвинуті країни первинної сировини в обмін на продовольчі товари та обладнання. Оскільки сировина необхідна для підтримки будь-якого виробництва, імпортний попит на неї у розвинутих країнах був дуже нееластичним. Окрім цього, експорт сировини з країн, що розвиваються, був теж нееластичним, оскільки залежав від капітальних витрат у минулому на її розвідку, розробку, доставку та ін. У результаті низької еластичності різкі зміни в цінах (умови торгівлі) приводили до незначних змін в обсягах. У процесі розвитку ресурсозберігаючої технології, створення штучних субститутів натуральної сировини імпортний попит розвинутих країн на товари країн, що розвиваються, постійно спадав, ціни на їхню експортну сировину знижувалися, погіршуючи умови торгівлі, проте потреба у промислових товарах із розвинутих країн постійно зростала. Низька еластичність не давала можливості швидко перебудувати виробництво у країнах, що розвиваються, у відповідь на зміни в цінах на їхній експорт.

Намагаючись подолати погіршення свого економічного становища, частина країн, що розвиваються (особливо у Латинській Америці) пішла шляхом імпортозаміщення, перекинувши частину власних ресурсів у галузі, які конкурують з імпортом із розвинутих країн. Окрім цього, у 1964 р. ці країни висунули концепцію нового міжнародного економічного порядку, одна з основних ідей якої полягала у підтримці цін на групу сировинних товарів країн, що розвиваються, щодо промислових товарів, які вони імпортують із розвинутих країн. Ще одним кроком стали спочатку односторонні, а згодом багатосторонні товарні угоди підтримки країнами, що розвиваються, цін на свої товари шляхом обмеження виробництва та експорту. Відомі численні приклади квот, які встановлюють країни ОПЕК на виробництво й експорт нафти. Бразилія законодавчо забороняла вивозити каву, а Куба навіть спалювала частину своєї цукрової тростини. Все це робили для зниження пропозиції та для підтримки цін на основні експортні товари.

11.4. ВЗАЄМОЗАЛЕЖНІСТЬ МІЖ ЗМІНАМИ ЕКСПОРТНО-ІМПОРТНОГО ПОТЕНЦІАЛУ КРАЇНИ ТА ВІДНОСИНАМИ ОБМІНУ

При висвітленні другого питання розд. 10 було обговорене визначення відносин обміну. Аналіз базувався на заданих умовах виробництва та попиту і був статично орієнтованим. Якщо змінюються умови попиту в результаті зміни у перевагах або ж умови виробництва в результаті збільшення факторів виробництва за рахунок введення нових виробничих технологій, то відносини обміну й інші змінні для встановлення рівноваги можуть набувати нових значень.

Як уже було зазначено, зміна відносин обміну (торгових умов) є для будь-якої країни дуже важливою. Припустимо, що $\frac{P_1}{P_2}$ з часом для країни I зменшується. Країна I отримує тоді в обмін на заданий обсяг свого експортного товару меншу кількість імпортного товару. Інакше кажучи, замість заданого обсягу імпортних товарів слід експортувати більше власних товарів. Припустимо, що країна I — це Україна, яка орієнтується на імпорту устаткування. У цьому випадку слід збільшувати виробництво на експорт, щоб підтримувати певний рівень імпорту.

З іншого боку, розгляд відносин обміну включає внутрішні процеси. Попри збільшення експортного виробництва кількість товарів для внутрішнього споживання не змінюється. Проте кількість товарів, яку необхідно експортувати для здійснення певного обсягу імпорту устаткування, може навіть зменшитися. Нехай норма зростання g національного продукту країни складається з внутрішнього (g^i) та зовнішнього (g^e) компонентів

$$g = g^i + g^e,$$

g^i — це норма зростання товарів, що є у розпорядженні країни, яка відповідає внутрішньому розширенню потужностей за незмінних торгових умов; g^e — характеризує норму зростання наявних товарів у країні I у результаті зміни торгових умов. Якщо з часом відносини обміну для країни I погіршуються, то g^e стає від'ємним.

Припустимо, що $g^i > 0$ та $g^e < 0$, то в крайньому випадку для країни I може виникнути ситуація, коли

$$|g^i| < |g^e|.$$

Ефект торгових умов є більшим за внутрішню норму зростання. Внутрішнього зростання недостатньо навіть для того, щоб підтримувати заданий рівень імпорту. Країна I, незважаючи на внутрішнє зростання потуж-

ностей, має від'ємну норму зростання. У літературі це називається “збідніле зростання”. Спадаюче мінове співвідношення $\frac{P_1}{P_2}$ для країни I, що експортує товар 1, означає поліпшення торгових умов $\frac{P_1}{P_2}$ для країни II, що експортує товар 2.

Для країни II $g^e > 0$. У випадку “збіднілого зростання” країни I країна II досягає вищої норми зростання g , ніж цього можна було б очікувати на основі її внутрішньої норми зростання g^i .

11.4.1. Торгові умови країн, що розвиваються

З викладеного матеріалу зрозуміло, що питання, поліпшуються чи погіршуються умови торгівлі певної країни з часом, має важливе економіко-політичне значення, адже їх зміна спричиняє поліпшення або погіршення внутрішнього споживання. Щоб пояснити, як змінюються відносини обміну, необхідно використовувати динамічний аналіз. Однак допустимим є і порівняльно-статистичний метод, який застосовуватимемо далі.

Припущення 1 щодо торгових умов країн, які розвиваються, з неповною спеціалізацією. Країна I експортує товар 1, країна II — товар 2. На кожний товар в обох країнах є попит. Крім цього, кожний товар виробляють в обох країнах, тобто кожна країна пропонує поряд з товаром, який вона імпортує, субститут імпортного товару. Це випадок неповної спеціалізації.

За багатьма показниками економічного розвитку Україна перебуває на рівні країн, що розвиваються. Тому методика, яку розглядатимемо нижче, в основному стосується і Батьківщини. Однак Україна не є класичною країною, що розвивається. Тому при викладі матеріалу розділу ми користуватимемося назвами: країна I — це країна, що розвивається, і країна II — індустріальна країна. Разом з тим, матимемо на увазі можливість застосування викладених методів для потреб регулювання зовнішньоекономічних зв'язків України.

1. Залежність обсягу пропозиції у країні від мінового співвідношення p і наявності факторів у момент t . Позначимо мінове співвідношення $p = \frac{P_1}{P_2}$, тоді пропонуваній обсяг товару q у країні I у момент t залежить від мінового співвідношення p у момент t і від наявності факторів у момент t

$$Q_i(t) = f[K(t), A(t), p(t)].$$

Для спрощення надалі використовуватимемо виробничу функцію, за якою випуск товарів залежить від часу та відносин обміну

$$Q_i(t) = Q_i[t, p(t)]. \quad (11.9)$$

При цьому залишається відкритим питання: зводиться зміна обсягу випуску в часі до зміни технічних знань або до забезпеченості факторами. Рівняння (11.18) у випадку з країною I стосується як експорту товару 1, так і субституту імпорту товару 2. Для країни II відповідно діє функція

$$Q_i^*(t) = Q_i^*[t, p(t)], \quad (11.9')$$

причому $p = \frac{P_1}{P_2}$. Попит країни I на товар залежить від доходу та відносин обміну, які з часом змінюються

$$C_i = C_i[Y(t), p(t)]. \quad (11.10')$$

Для країни II відповідно

$$C_i^* = C_i^*[Y^*(t), p(t)]. \quad (11.10'')$$

Відносини обміну в стані рівноваги мають бути визначені так, щоб сукупна пропозиція та сукупний попит щодо товару i збігалися

$$Q_i + Q_i^* = C_i + C_i^*. \quad (11.11)$$

Отримуємо таку систему рівнянь:

$$Q_i[t, p(t)] + Q_i^*[t, p(t)] = C_i[Y(t), p(t)] + C_i^*[Y^*(t), p(t)]. \quad (11.11')$$

Спрощено це рівняння можна записати також у формі надлишкового попиту E_i^1 .

$$E_i[t, p(t)] + E_i^*[t, p(t)] = 0. \quad (11.11'')$$

2. Залежність умов торгівлі від еластичності цінового співвідношення p при експортно-імпортних операціях щодо першого товару. Якщо (11.11') продеференціювати за часом, то для зміни відносин обміну в часі отримаємо $\dot{p} = \frac{dp}{dt}$, незважаючи на всі зміни щодо товару 2.

$$\dot{p} = \frac{\left(\frac{\partial Q_i}{\partial t} - \frac{\partial C_i}{\partial Y} \cdot \frac{\partial Y}{\partial t} \right) - \left(\frac{\partial C_i^*}{\partial Y^*} \cdot \frac{\partial Y^*}{\partial t} - \frac{\partial Q_i^*}{\partial t} \right)}{\frac{\partial C_i}{\partial p} + \frac{\partial C_i^*}{\partial p} - \frac{\partial Q_i}{\partial p} - \frac{\partial Q_i^*}{\partial p}}. \quad (11.12)$$

¹ З рівняння 11.11'' отримаємо

$$\frac{dp}{dt} = - \frac{\frac{\partial E_i}{\partial t} + \frac{\partial E_i^*}{\partial t}}{\frac{\partial E_i}{\partial p} + \frac{\partial E_i^*}{\partial p}}.$$

Див. також розд. 4.

Умову зміни торгових умов у часі можна зобразити за допомогою еластичності. Для спрощення мінове співвідношення у вихідному положенні прирівнюють до одиниці.

$$\dot{p} \geq 0 \text{ за умови, що } \frac{(Q_1 \hat{Q}_1 - C_1 \mu_1 \hat{Y}) - (C_1^* \mu_1^* \hat{Y}^* - Q_1^* \hat{Q}_1^*)}{C_1 \bar{\eta}_1 + C_1^* \bar{\eta}_1^* - Q_1 \bar{\varepsilon}_1 - Q_1^* \bar{\varepsilon}_1^*} \geq 0, \quad (11.12')$$

де $\hat{Q}_1$ — норма зростання випуску товару 1; $\mu_1 = \frac{\partial C_1}{\partial Y} \cdot \frac{Y}{C_1}$ — еластичність попиту за доходом; $\bar{\eta}_1 = \frac{\partial C_1}{\partial p} \cdot \frac{p}{C_1}$ — еластичність попиту за ціною; ε_1 — еластичність пропозиції за ціною.

Для того, щоб відрізнити звичайну цінову еластичність від еластичності цінового співвідношення p , останнє позначають поперечною рискою¹.

Щоб вирішити, в яких випадках торгові умови поліпшуються ($\dot{p} > 0$) чи погіршуються ($\dot{p} < 0$) для країни I (країни, що розвивається), необхідно визначити знак еластичності знаменника та чисельника.

Еластичності попиту $\bar{\eta}_1$, $\bar{\eta}_1^*$ для товару 1 за нормальної реакції покупця є від'ємними. Оскільки зі зростаючим p , тобто коли $\hat{p} > 0$, p_1 зростає швидше, ніж p_2 . Це впливає² з рівняння

$$\hat{p} = \hat{p}_1 - \hat{p}_2.$$

Якщо товар 1 дорожчає порівняно сильніше, то попит на нього зменшується за умови, що товари 1 та 2 не є комплементарними.

Звідси $\bar{\eta}_1, \bar{\eta}_1^* < 0$.

Еластичності пропозиції $\bar{\varepsilon}_1, \bar{\varepsilon}_1^*$ товару 1 є додатними. Зі зростаючим p за нормальної реакції пропонований обсяг товару 1 збільшується, отже, $\bar{\varepsilon}_1, \bar{\varepsilon}_1^* > 0$. Як результат, знаменник — від'ємний.

Твердження загального характеру щодо змінних умов торгівлі. Відносини обміну p поліпшуються для країни I, коли торгові умови

$$C_1^* \mu_1^* \hat{Y}^* - Q_1^* \hat{Q}_1^* > Q_1 \hat{Q}_1 - C_1 \mu_1 \hat{Y}, \quad (11.12'')$$

тобто надлишковий попит країни II має зростати більше, ніж надлишковий попит країни I.

¹ Зважте на те, що η означає цінову еластичність надлишкового попиту (наприклад, еластичність попиту на імпорт на Батьківщині), тоді як $\bar{\eta}(\bar{\varepsilon})$ — це еластичності попиту (пропозиції), тобто вони стосуються надлишкових обсягів.

$$^2 \left(\dot{p} = \frac{d \left(\frac{p_1}{p_2} \right)}{dt} = \frac{p_2 \dot{p}_1 - p_1 \dot{p}_2}{p_2^2} \right).$$

Поліпшення чи погіршення торгових умов країн, що розвиваються, залежить від “поведінки” змінних у рівнянні (11.12”).

Можливі різні тенденції розвитку торгових умов, які формулюються у твердженнях, наведених далі.

Твердження щодо поліпшення торгових умов, якщо за інших незмінних умов значно збільшиться попит індустриальної країни на експортний товар країни, яка розвивається. Зростання національного доходу в індустриальній країні ймовірно тоді, коли не вводять тезу про тимчасову стагнацію. Але таке зростання національного доходу все ж недостатнє для поліпшення торгових умов, якщо водночас немає великої еластичності попиту за доходом. Країни, що розвиваються, у минулому часто експортували сільськогосподарську продукцію. Еластичність за доходом згаданої продукції є порівняно малою. На основі цього не спостерігалосся жодної тенденції до поліпшення торгових умов. Винятком є нафта. На неї попит в індустриальних країнах підвищувався з 1973 р., отже, торгові умови ОПЕК поліпшилися.

Твердження щодо того, що торгові умови країн, які розвиваються, поліпшаться, якщо пропозиція імпорتنних субститутів індустриальної країни за інших незмінних умов спаде. Саме ця умова в минулому не виконувалася для деяких товарів: індустриальні країни могли самі виробляти вузькі субститути експортних товарів країн, що розвиваються (штучний каучук), і цим самим вони скоротили світовий надлишковий попит на згаданий товар.

Твердження щодо того, що торгові умови країн, які розвиваються, будуть погіршуватися, коли обсяг експортного товару, котрий вони пропонують, за інших незмінних умов дуже збільшиться. Заходи країн, що розвиваються, спрямовані на збільшення пропозиції експорту, наприклад, раціоналізації, нової організації виробництва, економічних реформ і т. д. можуть за несприятливої кон’юнктури спричинити погіршення торгових умов. Слід зазначити, що цей вплив гальмуватиметься у випадку, якщо внутрішній попит країни, яка розвивається, на свій експортний продукт теж збільшується, скажімо, в результаті зростання населення.

З цих міркувань можна зробити висновок, що *країна, яка розвивається, для поліпшення своїх відносин обміну має експортувати ті товари, на які очікується збільшення попиту в індустриальних країнах, та для яких немає конкуренції з боку субститутів.* Оскільки залежність від одного експортного товару (монокультури) країн, що розвиваються, пов’язана з високим ризиком погіршення умов торгівлі, отримуємо як економіко-політичний підсумок стратегію експортної диверсифікації.

Отже, погіршення чи поліпшення торгових умов залежить від чисельника в (11.12’). Ступінь зміни мінового співвідношення визначається, навпаки, знаменником. Чим більше абсолютне значення знаменника, тобто

чим більша еластичність попиту та пропозиції, тим менше змінюється мінове співвідношення.

Велике значення еластичності попиту за малих цінових змін означає великі зміни обсягів, тобто швидку зміну структури попиту на інший товар. Велика еластичність пропозиції свідчить про можливість швидкої зміни виробництва іншого товару.

Твердження щодо того, що мінове співвідношення змінюватиметься за інших незмінних умов тим менше, чим швидше попит та пропозиція зможуть пристосуватися до цінових змін. Малі зміни обсягів вимагають значної зміни відносного цінового співвідношення. Про величину еластичності попиту та пропозиції, а також про інтенсивність поліпшення та погіршення торгових умов країни, що розвивається, неможливо зробити однозначне твердження. Слід очікувати, що цінова еластичність попиту індустриальних країн на сільськогосподарський експортний товар країни, що розвивається, чи на товари-субститути, які вони виробляють, є великою. З іншого боку, може бути великою еластичність пропозиції індустриальної країни. Але цінова еластичність попиту країни, що розвивається, на свій сільськогосподарський продукт на певній стадії розвитку може бути теж високою. Тому такі фактори спричиняють слабші зміни торгових умов. З іншого боку, можна уявити собі таку ситуацію, коли еластичності малі, а необхідні зміни торгових умов — великі.

3. Залежність умов торгівлі від еластичності цінового співвідношення p при експортно-імпортних операціях щодо другого товару. Досі ми розглядали тільки експортний товар країни, яка розвивається, а від змін щодо товару 2 абстрагувалися. Далі проведено аналогічний аналіз для товару 2 індустриальної країни зі спрощеними припущеннями, що в попиті й пропозиції товару 1 немає змін. Умову для зміни торгових умов $p = \frac{P_1}{P_2}$ отримуємо через диференціювання рівняння (11.11') за часом аналогічно до рівняння (11.12')

$$\dot{p} = \frac{(Q_2 \hat{Q}_2 - C_2 \mu_2 \hat{Y}) - C_2^* \mu_2^* \hat{Y}^* - Q_2^* \hat{Q}_2^*}{C_2 \bar{\eta}_2 + C_2^* \bar{\eta}_2^* - Q_2 \bar{\epsilon}_2 - Q_2^* \bar{\epsilon}_2^*}. \quad (11.13)$$

Еластичність попиту і пропозиції товару 2 визначають також щодо відносної ціни $p = \frac{P_1}{P_2}$, наприклад,

$$\bar{\eta}_2 = \frac{\partial C_2}{\partial p} \cdot \frac{p}{C}$$

Еластичності попиту $\bar{\eta}_2$, $\bar{\eta}_2^*$ щодо $\frac{P_1}{P_2}$ є додатними. Уявімо, що p зростає так, що $\hat{p} > 0$. Тоді

$$\hat{p} = \hat{p}_1 - \hat{p}_2,$$

тобто p_2 зростає менше, ніж p_1 . Товар 2 буде порівняно дешевшим. Обсяг товару 2, на який є попит, за нормальної реакції збільшується. Еластичність пропозиції товару 2, що визначається відносною ціною $\frac{p_1}{p_2}$, від'ємна, бо зростання p означає менше збільшення ціни p_2 , ніж ціни p_1 . Обсяг пропозиції за нормальної реакції зі зменшенням ціни товару 2 має скорочуватися. Тоді знаменник буде додатним, а умова для поліпшення відносин обміну $\frac{p_1}{p_2}$ країни, що розвивається, матиме вигляд

$$\dot{p} > 0 \text{ за умови, що } Q_2 \hat{Q}_2 - C_2 \mu_2 \hat{Y} > C_2^* \mu_2^* \hat{Y}^* - Q_2^* \hat{Q}_2^*. \quad (11.13')$$

Твердження щодо того, що мінове співвідношення країни, яка розвивається, поліпшуватиметься, коли надлишок пропозиції товару 2 країни, яка розвивається, зростає більше, ніж надлишок попиту індустриальної країни. Звідси випливають деякі інші твердження.

Твердження щодо умов поліпшення або незначного погіршення відносин обміну для країн, які розвиваються. Відносини обміну поліпшуються або не дуже погіршуються за таких незмінних умов для країни, що розвивається:

- а) якщо внутрішнє виробництво індустриального товару, який вона імпортує, може зрости;
- б) якщо попит країни, що розвивається, на цей товар за інших незмінних умов зростає менше;
- в) якщо внутрішній попит індустриальної країни на товар, який вона експортує, зростає незначно;
- г) якщо обсяг пропозиції експортного товару індустриальної країни зросте доволі сильно.

Ці умови для низки товарів навряд чи виконуються, тому з погіршенням торгових умов країн, що розвиваються, необхідно рахуватися. Вирішальним у цьому випадку є абсолютне значення знаменника, тобто величина еластичності попиту і пропозиції, яка впливає на інтенсивність зміни мінового співвідношення.

Як результат, країна, що розвивається, має скоротити свій надлишок попиту на імпортний товар. Цього можна досягти за допомогою збільшення вітчизняного виробництва імпортного товару, тобто здійсненням стратегії субституції імпорту.

Приклад 11.2. Секулярний розвиток торгових умов країн третього світу

Секулярний розвиток торгових умов країн, що розвиваються, був предметом низки досліджень. При цьому основну увагу приділяли тезі Пребіша та Зінгера, за якою торгові (товарні) умови країн, що розвиваються, з пли-

ном часу погіршилися. Р. Пребіш довів, що торгові умови Великобританії за період 1876/80—1946/47 рр. поліпшилися зі 100 до 145,6 пункта. На противагу цьому він обґрунтував погіршення торгових умов країн, що розвиваються, зі 100 до 68,7 пункта (100 : 145,6). Основною причиною цього були названі порівняно низька еластичність попиту за доходом на первинні товари, тобто на основний експорт країн, що розвиваються, та висока еластичність попиту за доходами на індустріальні товари, які були основною статтею експорту Великобританії.

Існувало два заперечення. По-перше, Р. Пребіш вважає британську зовнішньоторговельну структуру репрезентативною для зовнішньоторговельної структури країн, що розвиваються. По-друге, Р. Пребіш при проведенні розрахунків урахував ціни на імпорт для Великобританії на основі CIF, а на експорт — на основі FOB. Але, оскільки саме в цей період витрати на перевезення істотно зменшилися, то не можна робити висновків про погіршення ситуації у зовнішній торгівлі країн, що розвиваються, на основі цін імпорту CIF, які впали.

Загалом, вважають, що визначення торгових умов переконливе лише тоді, коли його здійснюють окремо за країнами і/або продуктами. Так, у 1980-х рр. торгові умови для Південної та Південно-Східної Азії погіршились незначною мірою (зі 100 в 1980 р. до 83 в 1991 р.), тоді як для Африки вони значно погіршились (зі 100 в 1980 р. до 64 в 1991 р.). У країнах, що розвиваються, які експортують порівняно багато промислових товарів, спостерігалось тільки незначне погіршення (зі 100 в 1980 р. до 89 в 1991 р.), на противагу цьому інші країни, що розвиваються, які не експортують нафту, пережили більший спад (зі 100 в 1980 р. до 77 в 1991 р.).

Якщо розглядати період з 1960 до 1991 р., то торгові умови індустріальних країн погіршились (зі 117 до 113, базовий рік 1980 = 100), а країн, що розвиваються, значно поліпшились (із 45 до 73) (джерело: UNCTAD 1991).

11.4.2. Теорія периферійної економіки

Такі роздуми у спорідненій формі містяться в тезі про периферійну економіку, яку Пребіш розробив для пояснення ситуації в Південній Америці¹. Р. Пребіш розрізняє *центр* — індустріальні країни, які експортують промислові товари та імпортують сировину й деяку аграрну продукцію, і *периферію* — країни, що розвиваються. Далі Р. Пребіш наводить аргументи на користь того, що торгові умови країн, що розвиваються, мають погіршитися.

¹ R. Prebisch. United Nations, Economic Commission for Latin America. The Economic Development of Latin America and its Principal Problems. — New York, 1950.

Рауль Пребіш

(1901—1986)

Рауль Пребіш народився 17 квітня 1901 р. у Тукамані, Аргентина. Коли він у 1923 р. здобув вищу економічну освіту в Університеті Буенос-Айреса, то вже мав за плечима 9 статей, опублікованих у професійних журналах, причому першу надрукував у віці 17 років. Він був професором політекономії в своїй альма-матер з 1925 по 1948 р., одночасно працюючи директором економічних досліджень для Національного банку Аргентини (1927—1930) і заступником секретаря фінансів в Аргентині (1930—1932). У 1948—1962 рр. Р. Пребіш працював на посаді виконавчого секретаря Економічної комісії для Латинської Америки в ООН, з 1964 по 1969 р. — генеральним секретарем Конференції ООН з торгівлі й розвитку (UNCTAD, організація, що базується у Женеві). Згодом став генеральним директором Латиноамериканського інституту з економічного і соціального планування.

Доктор Пребіш написав кілька відомих досліджень, зокрема “Комерційна політика в країнах, що розвиваються” (American Economic Review, Papers and Proceedings, травень 1959), “Економічний розвиток Латинської Америки та його основні проблеми” (1949) та “У напрямку до нової торгової політики для розвитку. Звіт генерального секретаря Конференції ООН з торгівлі і розвитку” (1964). Дисертація про постійне погіршення умов торгівлі менш розвинутих країн є найвизначнішим внеском ученого, він займався проблемами індустріалізації менш розвинутих країн протягом усієї своєї кар’єри. Р. Пребіш першим кристалізував поняття “центр — периферія” у світовій економіці, де систематичні сили, що походять з центру (розвинутих країн), спричиняють значні труднощі для периферії (менш розвинутих країн) завдяки його здатності аналізувати і виражати свої ідеї на глобальному рівні, вони будуть превалювати протягом тривалого часу.

Рауль Пребіш був удостоєний кількох почесних титулів, у тому числі високих звань Колумбійського університету та Universidad de los Andes (Колумбія). Він також отримав нагороду Джавахарлала Неру за Міжнародне Порозуміння в 1974 р., Почесну Медаль Dag Hammarskjold Німецької асоціації ООН у 1977 р. та Третю світову премію Третьої світової фундації в 1981 р.

1. Еластичність. Для периферійних країн еластичність попиту за доходом щодо експортних товарів є малою. Тому попит на ці товари з часом незначно зростає. Цінова еластичність попиту на експортні товари країн, що розвиваються, у “центрах” також порівняно невелика, тобто при зміні ціни великих змін обсягів не спостерігається. У результаті збільшення кількості населення та необхідності індустріалізуватись обсяг імпорту країн, що розвиваються, є високим, тобто на периферії є сильний попит на імпортні товари. *Торгові умови в такій ситуації повинні погіршитися.* Цей аспект тези Пребіша збігається з нашим аналізом. Якщо згадані умови виконуються, мінове співвідношення країн, що розвиваються, погіршиться. Р. Пребіш наводить ще низку аргументів.

2. Форми ринку. У центрі промисловість монополізована; на периферії експортні галузі перебувають в умовах досконалої конкуренції. Теза ґрунтується на тому, що *монополістичні умови ринку підвищують ціну експорту, і тому поліпшуються торгові умови індустріальної країни*. Цю тезу відразу не сприймали. Якщо споживач орієнтується на різницю в цінах, то вища експортна ціна за умовою (3.2) означає менші експортні шанси для центру. Аналіз Р. Пребіша підтверджується тільки тоді, коли монополія стикається з порівняно постійним попитом на периферії. У цьому випадку монополіст може встановлювати високі ціни. Отже, ця аргументація зводиться до *невигідних умов попиту в країнах, що розвиваються, як до вирішальної проблеми*.

Питання, на скільки вищі ціни може встановити монополія, ніж підприємство в умовах досконалої конкуренції, в аналізі залишається відкритим. Але необхідно розуміти, що звичайне статичне порівняння досконалої конкуренції з монополією (ціна дорівнює граничним витратам) є досить наївним, ситуація з витратами взагалі непорівнювана. Тут необхідна теорія ринкових форм та економічного розвитку, в якій треба розглядати питання, як форма організації ринкових відносин впливає на розвиток продуктивності. Загалом ОПЕК показала, що монополістичні структури можуть бути і на периферії.

3. Профспілки. Периферія має слабкі профспілки, центр — порівняно сильні. Оскільки на периферії профспілки слабкі, то її підприємства можуть реагувати на “придушені” експортні ціни зниженням ставки заробітної плати. Через зниження чи припинення зростання зарплати підприємства на периферії можуть свої ціни знижувати або утримувати незмінними. З іншого боку, діяльність профспілок у центрі впливає на зростання цін експортних товарів, які реалізують на периферії. Але це можливо лише за відповідних умов попиту. Зрештою, позиція профспілок у 1980-х роках у центрі (США, Великобританія) похитнулася.

4. Кон’юнктурний цикл. У часи високої кон’юнктури зростають ціни, прибутки та зарплата (прибутки зростають швидше, ніж зарплата). Частина прибутків потрапляє на периферію, тому що попит на сировину підвищується. Оскільки пропозиція на периферії менш еластична, ніж у центрі, то зростання цін у центрі відбувається повільніше, ніж на периферії. Отже, доходимо висновку, що *ціни на периферії під час буму зростають швидше, ніж у центрі*.

Під час спаду вимальовується асиметрична картина. Оскільки зарплата в центрі за рахунок активності профспілок є фіксованою, то ціни не спадають, або майже не спадають. Прибутки в центрі будуть зменшуватися, що призведе до зменшення попиту на ресурси, які імпортують із периферії. Підприємства на периферії мають дещо здати свої позиції, тому що тут нема сильних профспілок, які б утримували зарплату на певному рівні. *Ціни на периферії під час спаду зменшуються швидше, ніж у центрі*.

Ця аргументація може обґрунтувати циклічні коливання відносин обміну в країні, що розвивається, однак вона точно не показує, що в кінці кон'юнктурного циклу мінове співвідношення для країни, що розвивається, зменшилося чи збільшилося.

5. Торгова політика центру. Технічний прогрес не реалізується у центрі рівномірно в усіх секторах. Сектори з високим рівнем технічного прогресу можуть платити вищу зарплату; її використовуватимуть і в секторах, що не мають значного зростання продуктивності. Ці сектори можуть втратити свою порівняльну перевагу та конкурентоспроможність унаслідок збільшення витрат на зарплату. Тоді вони політичними методами домагатимуться обмеження імпорту та рестриктивно-адміністративної торговельної політики й обмежуватимуть експортні можливості периферії. Через це торгові умови країн, що розвиваються, можуть погіршитися.

11.4.3. Емпіричні дані

У попередньому аналізі були сформульовані деякі умови, за яких відносини обміну в країнах, що розвиваються, поліпшуються або погіршуються. Під час пошуку даних, що стосуються передусім тривалого періоду, виникає низка проблем, які немає змоги обговорити. Тому в цьому випадку не відображалися динамічні ряди мінового співвідношення до 1960 р.¹ Наступні зміни відносин наведені в табл. 11.1, яка показує, що торгові умови після 1960 р. у країнах, що розвиваються, загалом поліпшилися (країни ОПЕК належать до країн, що розвиваються). У нафтових країнах, що розвиваються, спостерігаємо в 1960—1973 рр. поліпшення торгових умов, і причому на всіх континентах, особливо в Азії. З 1973 р. нафтові країни, що розвиваються, відчують погіршення відносин обміну.

Таблиця 11.1. Зміни відносин обміну

Країна	1960	1965	1970	1973	1975	1978	1980	1984	1986	1988	1990	1991	1992
Розвинуті країни	115	117	121	120	109	109	98	99	111	113	112	112	114
Північна Америка	121	123	127	123	112	105	93	99	103	102	100	99	99
Європа	103	109	110	111	107	106	100	99	108	111	111	111	—
ЄС	106	112	117	115	107	107	101	99	110	112	112	112	114

¹ З цими матеріалами можна ознайомитися у книзі: *Prebisch R. United Nations, The Economic Development of Latin America and its Principal Problems.* — New York, 1950. В економічній літературі їх критикують.

Країна	1960	1965	1970	1973	1975	1978	1980	1984	1986	1988	1990	1991	1992
ФРН	96	92	120	124	118	116	103	99	115	119	120	115	117
ЕФТА	95	100	101	98	100	98	95	102	103	102	103	103	102
Японія	192	146	160	165	120	138	93	101	140	147	133	136	149
Країни, що роз- вива- ються	—	60	59	54	76	79	101	102	90	87	101	102	—
Країни без на- фти	—	123	123	121	105	112	107	103	101	106	118	103	—
Африка	60	55	55	64	80	77	95	95	90	89	88	88	88
Азія	—	97	104	106	91	102	107	106	98	100	98	96	96

11.5. ТОРГОВІ УМОВИ ІНДУСТРІАЛЬНИХ КРАЇН

Нафтова криза показала, що торгові умови можуть погіршитися не тільки в країнах, що розвиваються, а й в індустриальних країнах. Замінімо припущення 1' на 1": товар 1 — експортний товар, товар 2 — імпорتنний товар індустриальних країн. Оскільки використовуються міркування з підрозд. 4.1, то отримуємо таке.

Твердження щодо наявності чотирьох ситуацій погіршення умов торгівлі для індустриальних країн. Умови торгівлі індустриальних країн будуть погіршуватися за таких обставин:

- а) якщо індустриальні країни орієнтовані на імпорт та не можуть розширити вітчизняне виробництво таких товарів;
- б) якщо попит на цей імпорт в індустриальних країнах значно підвищується;
- в) якщо власне споживання у країни-постачальника дуже зростає;
- г) якщо обсяг пропозиції країн-постачальників не може набагато збільшитися.

Це твердження доводить, що індустриальні країни зуміють тільки тоді уникнути погіршення своїх торгових умов щодо імпорту, коли скоротять попит на певний товар та розширять вітчизняне виробництво, наприклад, товарів-субститутів. У зв'язку з цим ціновий механізм як індикатор дефіциту відіграє важливу роль. З іншого боку, це твердження свідчить, що

країна-постачальник може впливати на торгові умови через контроль обсягів виробництва та пропозиції. Питання, наскільки успішними будуть картелі постачальників сировини, залишається відкритим.

Приклад 11.3. Стратегії субституції імпорту і диверсифікації експорту¹.

З тези про погіршення торгових умов для країн, що розвиваються, Зінгер та Р. Пребіш (1959) виводять стратегію субституції імпорту. При цьому імпорт має бути замінений своєю власною продукцією, залежність від імпорту та тиск іноземної конкуренції на вітчизняне виробництво мають зменшитися. Засоби проведення політики субституції імпорту — це, передусім, протекціоністські методи. На противагу цьому стратегія диверсифікації експорту передбачає товарне та регіональне розширення структури експорту через залучення до системи міжнародного поділу праці. За такої зовнішньої орієнтації все народне господарство перебуватиме в умовах міжнародної конкуренції. Не буде дискримінації між субституцією імпорту й експортними товарами.

Обидві стратегії призвели до різних результатів. Так, у країнах, що мають сильну зовнішньоекономічну орієнтацію, ВВП зростає значно швидше, ніж у країнах, що орієнтуються на внутрішній ринок. Східно- та південноазіатські країни дотримуються стратегії диверсифікації експорту; при цьому 4 “тигри” Гонконг, Корея, Сінгапур і Тайвань досягли за 4 десятиліття високих реальних темпів зростання ВВП на одну особу — між 5 та 7 %. Країни Латинської Америки, що дотримувалися стратегії заміни імпорту, мали реальні темпи зростання близько 1 % (а у 1980-х рр. — від’ємні).

Погіршення чи поліпшення торгових умов індустриальних країн залежить, зрештою, не лише від ціни на імпорт, а й від того, які встановилися ціни на експортні товари індустриальних країн. Слід враховувати також, як формуються попит та пропозиція у країнах, що розвиваються.

¹ Джерело: World Development Report, 1987.

11.6. ПОРІВНЯЛЬНІ ПЕРЕВАГИ І ТОРГОВІ УМОВИ: ЗІСТАВЛЕННЯ ДВОХ ПІДХОДІВ

Ми ознайомилися з двома дуже різними підходами до теорії зовнішньої торгівлі. Згідно з першим підходом, країна спеціалізується на виробництві тих товарів, щодо яких вона має порівняльну цінову перевагу.

Якщо розглядати країну, що розвивається, то відповідно до цього підходу вона повинна спеціалізуватися на трудомісткій продукції, тобто сировині, на сільськогосподарській продукції та на продукції масового виробництва. З іншого боку, в підрозділах 11.3 і 11.4 у порівняльно-статичному аналізі було показано, що торгові умови країни, що розвивається, можуть з часом погіршитись, і тоді вона має експортувати ті товари, ціни на які зростають, та імпортувати ті товари, ціни на які спадають або не дуже зростають. Якщо взяти до уваги наші роздуми про еластичність, то країна, що розвивається, не має спеціалізуватися лише на сировині та сільськогосподарській продукції.

Таким чином обидва підходи зводяться до суперечливих економіко-політичних рекомендацій. Щоправда, ця неузгодженість виникає тому, що при використанні теорії порівняльних переваг не було враховано її статичної природи та порівнювалися лише економіки двох країн у певний момент. Зі зміною умов виробництва та попиту змінюється і спеціалізація, тому порівняльна перевага та спеціалізація мають бути визначені заново.

Протириччя зникне, якщо теорія порівняльних переваг буде динамічно інтерпретована. Тоді виникає питання: якщо в момент t будуть відкриті кордони, яка спеціалізація визначиться у періоді $t + 1$. Відповідаючи на це запитання, беруть до уваги те, як змінились умови виробництва та попиту в часі для обох країн, тобто, при цьому слід визначати, які торгові умови встановлюються у періоді $t + 1$.

Така динамічна інтерпретація порівняльних переваг лежить в основі теорії зовнішньої торгівлі. Треба зазначити, що послідовне використання принципу порівняльних переваг відкриває нові експортні шанси для країн, що розвиваються, бо в цьому випадку індустріальні країни змушені відмовитися від виробництва тих товарів, щодо яких їх конкурентна позиція погіршилася. Це — сільськогосподарська продукція, трудомістка продукція та галузі виробництва, в яких виробляють масову продукцію з використанням некваліфікованої робочої сили. У цих галузях спостерігається порівняльна виробнича перевага країн, що розвиваються. У цей час індустріальні країни захищають шляхом уведення імпорتنих контингентів та мита від іноземного імпорту не тільки окремі галузі народного господарства. Наприклад, на аграрному ринку існує підтримка цін (на певному рівні). Ін-

дустріальні країни пропонують за демпінговими цінами надлишки сільськогосподарської продукції на світових ринках та забирають у країн, що розвиваються, виробничі шанси. Для особливо важливих продуктів (молоко, масло, м'ясо, цукор) ЄС досягнув норми самозабезпечення від 120 до 130 %.

Якщо індустріальні країни готові пустити у вільне плавання власні слабкі галузі економіки, то організація світового господарства за принципом порівняльних переваг може дати країнам, що розвиваються, цілком задовільні результати; і це підтверджується низкою досліджень. Щоправда, передумова для цього — готовність індустріальних країн повністю прийняти зміну секторальної структури, яка відбувається у світовій економіці, навіть якщо в згаданих країнах унаслідок цього виникають додаткові витрати, наприклад безробіття. Альтернатива послідовного використання принципу порівняльних переваг полягає у ринковій системі господарювання з мінімальними цінами.

11.7. ПРОБЛЕМА ТРАНСФЕРТУ

1. Трансферт. Під міжнародним трансфертом розуміють переміщення купівельної спроможності з однієї країни в іншу. Безпосереднім результатом цього є зміщення бюджетного обмеження тієї країни, що надає трансферти, на його величину T всередину, а обмеження країни-отримувача — назовні. Прикладом такого трансферту є виплати допомоги одним урядом іншому, репараційні платежі (наприклад, Німецького рейху до Версаля), а також продаж цінних паперів іншій країні або заборгованість та її ліквідація. У рамках так званої “проблеми трансферту” аналізують лише прямі впливи трансферту на попит, а не розглядають непрямі впливи, такі як довготермінові ефекти виробництва через ресурсний трансферт на пропозицію. Не беруть до уваги також часові наслідки трансфертів, наприклад, виплати процентів та погашення боргових зобов'язань.

2. Реальний трансферт. У рамках проблеми трансферту буде досліджено, чи фінансовий трансферт T за заданих торгових умов викличе еквівалентний реальний трансферт. Фінансовий трансферт T та реальний трансферт є однаковими, якщо фінансовому трансфертові T у випадку, наприклад, подарунка відповідає надлишок торгового балансу, а у випадку репараційних платежів — дефіцит торгового балансу, тобто коли

$$T = X^{UAN} - I_m^{UAN}.$$

Якщо

$$T > X^{UAH} - I_m^{UAH},$$

то фінансовий трансферт не приведе до реального трансферту.

3. Торгові умови. Розглянемо, як впливає трансферт на торгові умови. Якщо виходити з торгової рівноваги з рівноважними торговими умовами, то трансферт означає порушення рівноваги. Отже, варто дослідити, як змінюється відносна ціна. Якщо Батьківщина здійснює трансфертні платежі, то її дохід спадає на величину T , а імпорт знижується на mT . У Закордоні дохід зростає на T , а імпорт — на m^*T . Оскільки імпорт Закордону відповідає експорту Батьківщини, то торговий баланс Батьківщини поліпшується на $m^*T + mT$. Якщо $T > m^*T + mT$ (тобто $1 > m + m^*$), то фінансовий трансферт не веде до реального трансферту (наприклад, зростає валютний резерв Закордону в результаті трансферту). Зміна торгових умов залежить від того, наскільки зміниться надлишок попиту як наслідок трансферту. На Батьківщині попит на імпортований товар спадає на mT . У Закордоні попит на свій імпортований товар зростає на m^*T , а попит Закордону на власний експортний товар зростає на $(1 - m^*)T$. Пропозиція закордонного експортного товару на світовому ринку спадає на $(1 - m^*)T$. Попит на імпортований товар Батьківщини зменшується на mT , а пропозиція — на $(1 - m^*)T$.

Якщо $mT < (1 - m^*)T$, тобто $m + m^* < 1$, то трансферт Батьківщини спричиняє те, що попит на імпортований товар Батьківщини перевищує пропозицію, тобто торгові умови країни, що надає трансферт, погіршуються.

Контрольні запитання і завдання

1. Покажіть вплив рівноваги обміну на процес виробництва, обмін, споживання, ціни, платіжний баланс і валютний курс.
2. Проаналізуйте значення монетарної політики для розвитку зовнішньої торгівлі:
  - вплив грошової маси на сальдо торгового балансу;
  - політику формування і підтримки валютного курсу та його вплив на платіжний баланс країни.
3. Що таке еластичність експорту й імпорту? Як її вимірюють?
4. Як впливає зміна умов торгівлі на зовнішньоекономічну діяльність розвинутих країн та країн, що розвиваються?
5. Поясніть секулярний розвиток торгових умов країн третього світу на основі досліджень Пребіша та Зінгера.
6. Поясніть теорію периферійної економіки.
7. Визначте, як впливають порівняльні переваги і торгові умови на експортно-імпортні шанси країн.
8. Що таке міжнародний трансферт? У якому випадку фінансовий трансферт приводить до реального трансферту?

Література

1. *Бураковський І.* Теорія міжнародної торгівлі. — К.: Основи, 2000. — 241 с.
2. *Киреев А.П.* Международная экономика: Учеб. пособие для вузов: В 2 ч. — Ч. 2: Международная макроэкономика: открытая экономика и макроэкономическое программирование — М., 2001. — 488 с.
3. *Кругман П.Р., Обсфельд М.* Международная экономика: Теория и политика: Пер. с англ. — М.: Экон. фак. МГУ: ЮНИТИ, 1997.
4. *Миклашевская Н.А., Холопов А.В.* Международная экономика: Учебник. — М.: МГУ им. М.В. Ломоносова: Дело и Сервис, 1998.
5. *Овчинников Г.П.* Международная экономика: Учеб. пособие. — СПб.: Полиус, 1998.
6. *Одягайло Б.М.* Міжнародна економіка: Навч. посіб. — К.: Знання, 2005. — 397 с.
7. *Сальваторе Д.* Международная экономика: Пер. с англ. — М., 1998.
8. *Samarero M., Tamarit C.* Estimation the Export and Import Demand for Manufactured Goods: The Role of FDI // Review of World Economics. — 2004. — Vol. 140. — № 3.
9. *Salvatore D.* International Economics. — Wiley, 2003.
10. *Siebert H.* Außenwirtschaft 6, völlig überarb. Aufl. — Stuttgart: G. Fischer, 1994.
11. *Siebert H., Lorz O.* Außenwirtschaft. — Stuttgart: UTB, 2006.

Розділ 12

МІЖНАРОДНА ТОРГІВЛЯ ЯК ЗАСІБ ПІДНЕСЕННЯ ВСЕСВІТНЬОГО ТА НАЦІОНАЛЬНОГО ДОБРОБУТУ

12.1. Економіка добробуту та критерії оцінки її розвитку завдяки міжнародній торгівлі.

12.2. Зростання світового добробуту.

12.3. Умови забезпечення добробуту для окремої країни.

12.4. Проблеми компенсації.

12.5. Динамічні вигоди для добробуту.

12.6. Інші вигоди для добробуту.

Додаток. Розподільна ефективність і функціонування конкурентної економіки.

Завдання всесвітньої торгівлі полягає саме у тому, щоб здешевити ці предмети, зробити доступними скрізь і всюди ті засоби й зручності, до яких людина звикла вдома.

Іван Гончаров

Зовнішня торгівля вигідна тоді, коли завдяки експорту товару імпортують інші товари, які на Батьківщині не можуть виробляти, або їх виробництво є надто дорогим. В основу розгляду розділу 12 покладена класична політико-економічна ідея, що світ у цілому й кожна з країн зокрема підвищують свій добробут завдяки зовнішній торгівлі.

У розділі 12 розглянута економіка добробуту в аспекті міжнародних економічних відносин (підрозділ 12.1), показано, що в результаті зовнішньої торгівлі настає добробут для світу (підрозділ 12.2) та задіяних народних господарств (підрозділ 12.3), і, нарешті, розглянуті проблема компенсації (підрозділ 12.4), динамічний та інші способи досягнення стану добробуту (підрозділи 12.5, 12.6).

12.1. ЕКОНОМІКА ДОБРОБУТУ ТА КРИТЕРІЇ ОЦІНКИ ЇЇ РОЗВИТКУ ЗАВДЯКИ МІЖНАРОДНІЙ ТОРГІВЛІ

Надалі аналізуватимемо вплив міжнародної торгівлі на зростання світового добробуту на основі умовної спрощеної системи політичного устрою світу, яка складається з двох країн за умови, що кожна з них або дотримується автаркійної ідеології, або проводить політику залучення до світо-

вого поділу праці. За такої постановки проблеми нас цікавитиме, чи досягає світ як щось цілісне зростання добробуту завдяки зовнішній торгівлі. Одночасно передбачено, що в аналітичному арсеналі ми використовуватимемо правила порядку ранжування функцій добробуту, які дають змогу впорядкувати альтернативні економічні ситуації у певну впорядковану систему.

Вивчення впливу міжнародної торгівлі на добробут пов'язане з теорією *економіки добробуту*, яка стосується нормативного аналізу економічних систем. Тобто економіка добробуту — це механізм дослідження “правильного” і “неправильного”, або бажаного і небажаного у функціонуванні економіки. Предметом економіки добробуту є вивчення найкращого способу організації економічної діяльності, включаючи розподіл доходу й організацію податкової системи.

Одним з основних питань теорії добробуту є ефективність досконалої конкурентної економіки. Варто нагадати передбачення Адама Сміта щодо невидимої руки, діяльність якої так впливає на економіку, що ті, хто дбає про свої власні інтереси, будуть найефективніше забезпечувати добробут суспільства. Усвідомлення слушності інтуїції Сміта прийшло до економістів лише майже через два століття і відоме сьогодні як **перша теорема економіки добробуту**.

Досконалоконкурентна загальнорівноважна ринкова система виявляє розподільну ефективність. У такій системі всі ціни на товари дорівнюють граничним витратам¹, ціни факторів виробництва дорівнюють граничним продуктам², що не має шкідливих зовнішніх впливів. За таких умов, коли кожний виробник максимізує прибутки, а кожний споживач — корисність, економіка в цілому є ефективною, неможливо зробити щось краще для однієї особи зі шкодою для іншої.

У формулюванні першої теореми економіки добробуту використовують поняття *розподільної ефективності* або *скороченої ефективності*. Згідно з трактуванням сучасної теорії, економіка ефективна, якщо функціонує так, що забезпечує найбільший з усіх можливих набір товарів і послуг за допомогою наявної кількості ресурсів за певного технічного стану виробництва, тобто: *розподільна ефективність існує тоді, коли неможлива жодна реорганізація виробництва, що поліпшила б становище однієї особи, не погіршивши становища іншої*³.

¹ Граничні витрати — приріст у сукупних витратах, необхідних для виготовлення додаткової одиниці продукції (або зменшення сукупних витрат, якщо виробляти на одну одиницю менше).

² Граничний продукт — додатковий обсяг продукту, який отримують у результаті збільшення певного фактора на одну додаткову одиницю за незмінної величини інших факторів виробництва.

³ Детальніше див.: *Самуельсон П.А., Нордхауз В.Д.* Мікроекономіка: Пер. з англ. — К.: Основи, 1998. — С. 216—218, 398—405.

Поняття ефективності також називають ефективністю Парето від прізвища італійського економіста Вільфредо Парето (*Vilfredo Pareto*, 1848—1923), який уперше сформулював цей термін. В економічній літературі часто вживають його синонім — *критерій ефективності Парето*. Сам критерій визначають так: *кожна зміна, в результаті якої поліпшується добробут хоча б одного індивіда, причому становище будь-якого члена суспільства при цьому не погіршується, веде до збільшення добробуту в цілому*¹ (див. додаток).

Критерій Парето дає можливість оцінювати вплив на добробут різноманітних варіантів як економічної політики в цілому, так і зовнішньоекономічної зокрема. Але його не можна використовувати в ситуаціях, коли конкретні економічні дії, поліпшуючи становище одних груп населення, неминуче призводять до погіршення добробуту інших. Отже, критерій Парето не можна використовувати для оцінки наслідків переходу від автаркії до вільної торгівлі.

“Вузькі місця” критерію ефективності Парето певною мірою можна подолати використанням *компенсаційного критерію (compensation criterion)*, який розвивається в економіці добробуту. При цьому виходять із теореми Столпера — Самуельсона, теореми про вирівнювання факторних цін та моделі зі специфічними факторами виробництва, які доводять, що міжнародна торгівля спричиняє погіршення становища окремих економічних гравців. До них можна віднести власників як дефіцитних ресурсів (у короткотерміновому періоді), так і факторів виробництва, що їх інтенсивно застосовують у галузях економіки, де країна такої переваги порівняно з іншими державами не має (у довготерміновому періоді).

Ідея неокласичної теорії стосовно того, що міжнародна торгівля в кінцевому підсумку забезпечує збільшення виробництва товарів і дає змогу практично кожному учасникові торговельного обміну отримати реальний вигравш, відповідно до вищеназваних теорій, у певних умовах може не знаходити підтвердження. Якщо звернутися до теореми Столпера — Самуельсона та моделі зі специфічними факторами виробництва, то виявиться, що дохід власників надлишкового виробничого ресурсу зростає, а власників дефіцитного — знижується.

За такої ситуації економічна теорія використовує компенсаційний критерій, за допомогою якого здійснюють ранжування вигід від міжнародної торгівлі і створюють певний механізм їх перерозподілу, призначенням якого є забезпечення компенсації втрат одним учасникам міжнародної торгівлі за рахунок передачі їм частини економічного виграшу інших. Він базується на визначенні величини виграшу, а саме: чи достатня вона для того, щоб компенсувати втрати тим групам, чиє економічне становище погіршилося, та забезпечити зростання добробуту тих, хто цей вигравш отримав.

¹ Бураковський І. Теорія міжнародної торгівлі. — К.: Основи, 1996. — С. 114.

Відповідно до компенсаційного критерію міжнародна торгівля реально збільшує світовий добробут, якщо завдяки їй виробництво зростає настільки, що отримувачі економічного вигаду можуть компенсувати втрати тих, чиє становище погіршилося, при цьому підвищивши свій добробут. Недоліком цього критерію вважають складність застосування його на практиці через те, що в реальному житті вигади від міжнародної торгівлі нерозподіляють рідко¹.

12.2. ЗРОСТАННЯ СВІТОВОГО ДОБРОБУТУ

Для аналізу питання, чи досягає світ у цілому зростання добробуту завдяки зовнішній торгівлі, Г. Зіберт (*H. Siebert*) використовує критерій ефективності за Купманом (*Коортман*)². Зупинимось на цій методиці.

Припущення щодо зростання добробуту завдяки зовнішній торгівлі за критерієм ефективності Купмана. Нехай правилом упорядкування є ефективність за Купманом. Вихідний вектор відповідає ефективності за Купманом, якщо немає іншої алокації факторів³, за якої за заданого обсягу виробництва одного товару буде виготовлено більше, ніж другого.

1. Варіант за умовами Рікардо. Нагадаємо: у розд. 4, у варіанті за умовами Рікардо для обмежених виробничих функцій з єдиним фактором виробництва — працею, було висвітлено, що світ як ціле виробляє більше після започаткування торгівлі. На рис. 4.4 точка виробництва для світу як цілого зміщується з точки *M* до *M'* завдяки торгівлі. Далі ми дослідимо питання про стан добробуту у випадку взаємозаміщених виробничих функцій.

2. Ситуація без зовнішньої торгівлі (автаркія). Якщо немає зовнішньої торгівлі, то правило впорядкування Купмана потрібно застосовувати окремо для кожного народного господарства. Якщо б *d* у заданій ситуації було обсягом виробництва товару 2, то випуск товару 1 слід максимізувати через обмеження кривої трансформації. Тобто критерій ефективності Купмана вимагає, щоб виробництво перебувало на кривій трансформації (а не всере-

¹ Бураковський І. Теорія міжнародної торгівлі. — К.: Основи, 1996. — С. 113.

² Див.: *Siebert H. Aussenwirtschaft* 6, völlig überarb. Aufl. — Stuttgart: G. Fischer, 1994. — S. 158—161. Поряд із розглянутими вище, він посилається також на критерії, що базуються на використанні соціальних функцій добробуту, зокрема типи Бергсона (*Bergson*) і Скитовського (*Scitovsky*).

³ Алокація — ефективний розподіл фактора виробництва між альтернативними цілями його використання.

дині). Тоді завдання максимізації виробництва можна буде визначити за моделлю

$$L = Q_1 - \lambda_1 [Q_1 - Q_1(Q_2)] - \lambda_2 [d - Q_2], \quad (12.1)$$

де L — лагранжیان¹, λ_1, λ_2 — мультиплікатори Лагранжа.

Як необхідні умови отримуємо

$$\begin{aligned} \frac{\partial L}{\partial Q_1} &= 1 - \lambda_1 = 0; \\ \frac{\partial L}{\partial Q_2} &= \lambda_1 \frac{dQ_1}{dQ_2} + \lambda_2 = 0, \end{aligned} \quad (12.1')$$

а звідси

$$\frac{\lambda_2}{\lambda_1} = - \frac{dQ_1}{dQ_2}.$$

Тобто при $\lambda = 1$ впливає вже відомий взаємозв'язок. За заданого обсягу виробництва d товару 2 критерій Купмана вимагає, щоб Батьківщина досягла точки A на своїй кривій трансформації TT і щоб її обсяг виробництва не перебував у точці F (рис. 12.1). В умовах автаркії точка виробництва A водночас є точкою споживання Батьківщини.

3. Ситуація, коли країна бере участь у зовнішній торгівлі. Якщо ми цікавимося питанням, чи досягає світ стану добробуту завдяки зовнішній торгівлі, то, відповідно до критерію Купмана, слід максимізувати суму обсягів виробництва товару 1 обох країн за заданого для світу обсягу виробництва товару 2: $Q_2 + Q_2^* = d + d^* = h$. При цьому криві трансформації обох країн слід узяти як обмеження. Але обмеження вимагає лише того, щоб виробляли обсяг $d + d^* = h$, причому залишається нез'ясованим, яку частину обсягу h виробляють в окремій країні. Оскільки не вимагається, щоб $Q_2 = d$ і $Q_2^* = d^*$, то це обмеження порівняно із ситуацією автаркії є не таким суттєвим.

Для завдання максимізації існує більш "вільний простір". Проблема максимізації має вигляд

$$\begin{aligned} L &= Q_1 + Q_1^* - \lambda_1 [Q_1 - Q_1(Q_2)]; \\ &- \lambda_2 [h - Q_2 - Q_2^*]; \\ &- \lambda_3 [Q_1^* - Q_1^*(Q_2^*)]. \end{aligned} \quad (12.2)$$

Порівняно з (12.1') є додаткові імплікації

$$\begin{aligned} \frac{\partial L}{\partial Q_1^*} &= 1 - \lambda_3 = 0; \\ \frac{\partial L}{\partial Q_2^*} &= \lambda_2 + \lambda_3 \frac{dQ_1^*}{dQ_2^*} = 0. \end{aligned} \quad (12.2')$$

¹ Див. у спеціальній літературі метод мультиплікаторів Лагранжа.

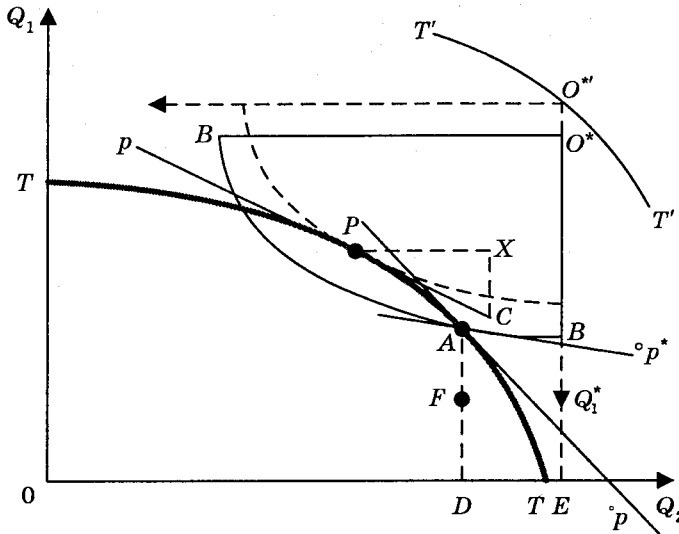

Рис. 12.1. Виграш для добробуту світу як цілісної системи

TT, BB — трансформаційні криві Батьківщини і Загордону. За умов автаркії, випускаючи OD товару 2, Батьківщина може максимізувати виробництво товару 1 (точка A) з урахуванням обмеження трансформаційної кривої, досягаючи рівня ефективності за Купманом у точці A (F — не є точкою ефективності за цих умов). Якщо обидві країни перебувають в умовах міжнародної торгівлі, то поряд із попередніми критеріями ефективності за Купманом необхідно, щоб граничні норми трансформації в обох країнах були рівними, і тому точка P є точкою ефективності $\left(\frac{dQ_1}{dQ_2} = \frac{dQ_1^*}{dQ_2^*}\right)$, PXC — трикутник зовнішньої торгівлі, тобто у світі збільшується виробництво товару 1: $O^*O'' = EO'' - EO^*$.

Оскільки $\lambda_1 = \lambda_3 = 1$, то

$$\frac{dQ_1}{dQ_2} = \frac{dQ_1^*}{dQ_2^*},$$

тобто ефективність за Купманом вимагає, щоб граничні норми трансформації в обох країнах після запровадження торгівлі відповідали одне одному. На рис. 12.1 показано, що ця умова забезпечується і, відповідно до критерію Купмана, завдяки зовнішній торгівлі зростає добробут світу.

Розглянемо ситуацію, коли обсяг виробництва в обох країнах перебуває на їх кривих трансформації. Батьківщина виробляє обсяг $d = OD$ товару 2, Загордон виробляє обсяг d^* товару 2 (ця умова визначає рівень виробництва Загордону). На рис. 12.1 блок виробництва Загордону O^*BB розміщений так, що у заданому вихідному положенні точка виробництва Загордону збігається з точкою виробництва Батьківщини.

Відрізок DE характеризує (у вихідному положенні) вироблений у Закордоні обсяг d^* товару 2. Відрізок OE показує, який обсяг товару 2 у вихідному положенні виробляють у всьому світі. Точка A не відповідає критерію ефективності за Купманом, бо граничні норми трансформації в обох країнах не відповідають одне одному. Проте зрівнювання граничних норм трансформації забезпечене в точці P . Точки P обидві країни досягають, коли блок трансформації Закордону зміщується доти, доки не дотикається до блоку виробництва Батьківщини. Початкова точка O^* блоку трансформації Закордону зміщується до O'' . Обидві країни ("світ") можуть виробляти більший обсяг товару 1 (EO'' замість EO^*). Відповідно до критерію Купмана добробут для світу представлений у формі додаткового виробництва обсягу O^*O'' товару 1.

Проте точка P — не єдина точка, де блоки виробництва дотикаються. Крива $T'O''T'$ описує початкові точки кривої трансформації системи двох країн при зовнішній торгівлі. Ця крива характеризує максимальну виробничу спроможність світу щодо одного товару за наперед заданого обсягу іншого. Ця крива лежить зовні від точок виробництва, які можуть бути досягнуті без зовнішньої торгівлі.

Твердження щодо вираження ефективності зовнішньої торгівлі у зростанні добробуту світу як цілого. Зовнішня торгівля є умовою зростання світового добробуту: крива трансформації світу в умовах міжнародної торгівлі лежить поза точкою світового виробництва, яка не може бути досягнутою без зовнішньої торгівлі. Зовнішня торгівля відповідає умовам ефективності за Купманом.

12.3. УМОВИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОБРОБУТУ ДЛЯ ОКРЕМОЇ КРАЇНИ

До цього вже було показано, що світ як ціле може отримати користь від зовнішньої торгівлі. Проте цей висновок ще не гарантує, що й окрема задіяна в зовнішній торгівлі країна отримає користь від неї. Щоб проаналізувати цю проблему, зроблено деякі припущення.

Припущення щодо зростання добробуту Батьківщини і Закордону завдяки зовнішній торгівлі. Задано соціальні функції добробуту для Батьківщини і Закордону з обсягами споживання товарів 1 і 2 як змінними аргумента, тобто $W = W(C_1, C_2)$.

1. Графічне зображення виграву від міжнародної торгівлі Батьківщини і Закордону. Графічно користь від зовнішньої торгівлі можна пояснити, показавши, що країна досягає завдяки зовнішній торгівлі вищого рівня

добробуту. Для випадку Рікардо з лінійними кривими трансформації було показано у підрозд. 4.1, що країна може досягти вищого рівня кривої корисності завдяки зовнішній торгівлі¹.

На рис. 12.1 початкові точки виробництва обох країн збігаються у точці A . Для стану автаркії маємо $p^0 < p$. Після впровадження зовнішньої торгівлі досягають точки виробництва P . Дотична в точці P є співвідношенням цін після впровадження торгівлі. Точка споживання C обох країн буде визначена (на рис. 12.2 не нанесені) кривими байдужості обох країн, що дотикаються одна до одної. Відрізок XC характеризує експорт Батьківщини (товар 1) і разом з цим імпорт Закордону. PX відображає імпорт Батьківщини (товар 2) та водночас експорт Закордону. Обидві економіки досягають точки споживання, що лежить поза кривими їх виробничих можливостей. На Батьківщині зросло виробництво товару 1 та скоротилося виробництво товару 2 (спеціалізація виробництва в напрямку експортного товару 1), за кордоном відбулась протилежна спеціалізація.

2. На рис. 12.2. зображена частина рис. 12.1. При цьому P означає точку виробництва при вільній торгівлі в обох економіках, а C — це точка споживання. A та A^* є точками виробництва в умовах автаркії, U та U^* зображують рівень добробуту обох країн в умовах автаркії. Рівні добробуту U та U^* утворюють лінзу, що показує, якою мірою обидві країни можуть поліпшити добробут за допомогою зовнішньої торгівлі.

3. Отримання прибутків від зовнішньої торгівлі для окремої країни можна довести так. Зміна добробуту країни через перехід від автаркії до зовнішньої торгівлі задана рівнянням

$$dW = \frac{\partial W}{\partial C_1} dC_1 + \frac{\partial W}{\partial C_2} dC_2 = \frac{\partial W}{\partial C_2} \left[\frac{\partial C_1}{\partial W} dC_1 + dC_2 \right]. \quad (12.4)$$

Слід вказати, що $dW > 0$.

Гранична корисність певного товару змінюється залежно від наявної товарної маси. Оскільки ми прагнемо зробити висновок про добробут у новій торговій рівновазі, то відношення граничної корисності повинно стосуватися ситуації торгівлі (а не ситуації автаркії). Нехай p відображає співвідношення цін в умовах вільної торгівлі, то через рівність відношень граничних корисностей та товарних цін матимемо

¹ Варто зауважити, що в теорії Дж. Рікардо, як і в моделі з постійними витратами виробництва, не виникає проблеми диференціації становища різних економічних агентів у межах однієї країни та перерозподілу доходів. Побудова концепції на існуванні лише одного фактора — праці приводить до висновку: в результаті виходу країни на світовий рівень зростає відносна ціна праці, що виражається у збільшенні заробітної плати, а це, у свою чергу, веде до зростання добробуту всього суспільства.

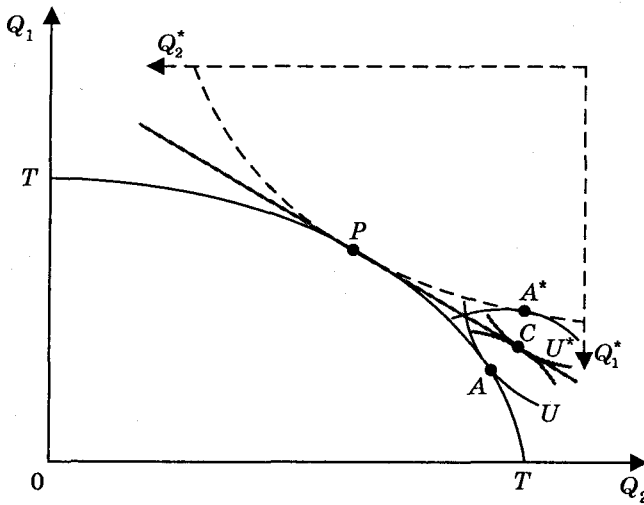

Рис. 12.2. Стан добробуту для світу

На рисунку зображена трансформаційна крива Батьківщини і Закордону (TT і штрих-пунктирна лінія) з точками виробництва A і A^* в умовах автаркії. Точка дотику трансформаційних кривих (P) відображає рівень виробництва в обох країнах за умов вільної торгівлі (на Батьківщині збільшилося виробництво експортного товару 1, а у Закордоні — експортного товару 2), споживання перебуває у точці C . Лінза, утворена рівнем добробуту обох країн U та U^* , в умовах автаркії, відображає перспективи підвищення добробуту за допомогою міжнародної торгівлі.

$$dW = \frac{\partial W}{\partial C_2} (pdC_1 + dC_2). \quad (12.4')$$

тобто зміна добробуту вимірюється в одиницях товару 2. Взнявши до уваги, що $C_i = E_i + Q_i$, отримаємо

$$dW = \frac{\partial W}{\partial C_2} (pdE_1 + pdQ_1 + dE_2 + dQ_2). \quad (12.4'')$$

Якщо Закордон не надає кредитів, то баланс поточних операцій та розрахунків при будь-якому співвідношенні цін має бути вирівняний, тобто $pE_1 + E_2 = 0$. Зміна сальдо балансу поточних операцій та розрахунків дорівнює нулю, отже, $pdE_1 + dE_2 + E_1 dp = 0$, оскільки $E_1 = 0$. У результаті цього для переходу від автаркії до зовнішньої торгівлі маємо

$$pdE_1 + dE_2 = 0. \quad (12.5)$$

Вираз (12.4'') спрощується до

$$dW = \frac{\partial W}{\partial C_2} (pdQ_1 + dQ_2) = \frac{\partial W}{\partial C_2} \left(p \frac{dQ_1}{dQ_2} + 1 \right) dQ_2. \quad (12.6)$$

У подальшому припустимо, що товар 2 оцінюється позитивно, тобто $\frac{\partial W}{\partial C_2} > 0$. Слід розрізнити такі два випадки:

1. Нехай $dQ_2 < 0$, тобто, перейшовши до торгівлі, країна обмежує виробництво товару 2. На основі характеристик моделі в цьому випадку маємо $d\left(\frac{P_1}{P_2}\right) > 0$. Це легко побачити, якщо провести нові прямі вздовж кривої трансформації. Як достатню умову для отримання виграшу від добробуту для $dQ_2 < 0$, маємо

$$dW > 0 \Leftrightarrow \left(p \frac{dQ_1}{dQ_2} + 1 \right) < 0;$$

$$p > -\frac{dQ_2}{dQ_1} \text{ чи } \operatorname{tg}\beta > \operatorname{tg}\alpha. \quad (12.6')$$

Якщо позначимо відносини автаркції через $^{\circ}p$, то добробут від зовнішньої торгівлі виникає, коли $^{\circ}p < p$, тобто співвідношення цін, яке встановлюється після початку зовнішньої торгівлі, більше, ніж співвідношення цін в умовах автаркції.

Умова (12.6') зображена на рис. 12.3. Вона виконується для всіх точок на кривій трансформації, що лежать зліва від P . Тангенс кута α характеризує співвідношення цін у початковому становищі. Умова (12.6') передбачає, що для зростання добробуту країни при $^{\circ}p < p$ вона повинна спеціалізуватися на виробництві товару 1. Оскільки країна I згідно зі зробленими припущеннями (див. підрозд. 3.1) експортує товар 1, у результаті чого зростає її добробут, то аналогічно можна сказати і про Закордон.

Умова $^{\circ}p < p$ показує те, що країна отримує виграш у добробуті. Перша частина умови $^{\circ}p < p < ^{\circ}p^*$ свідчить, що суб'єкти економіки мають приватний інтерес до зовнішньої торгівлі (через абсолютну цінову перевагу). Умови для суспільного добробуту та приватної зовнішньоекономічної діяльності таким чином перекриваються.

Висновок. Якщо приватний сектор експортує та імпортує за критеріями абсолютної цінової переваги, то він підвищує суспільний добробут країни.

2. Нехай $dQ_2 > 0$. Тоді маємо $d\left(\frac{P_1}{P_2}\right) < 0$. Достатньою умовою для отримання добробуту є

$$\left(p \frac{dQ_1}{dQ_2} + 1 \right) > 0 \quad p < -\frac{dQ_2}{dQ_1} = ^{\circ}p. \quad (12.6'')$$

Якщо початкове співвідношення цін в умовах автаркції більше, ніж те, що встановлюється після початку торгівлі p , тобто $^{\circ}p > p$, то добробут підвищиться тоді, коли країна спеціалізуватиметься на виробництві товару 2. Саме цю умову ми отримуємо з умови торгівлі у розд. 3 (рис. 12.3).

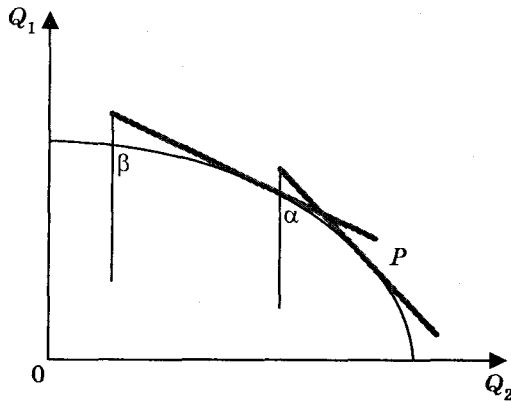

Рис. 12.3. Вигоди для окремих країн

На рисунку зображена трансформаційна крива певної країни. Якщо цінове співвідношення в умовах автаркії становить $p^0 = \text{tg}\beta$, а після початку торгівлі $p = \text{tg}\alpha$, тобто $p^0 > p$, то в результаті міжнародної торгівлі країна отримує при-

буток лише за умови спеціалізації на товарі 2 $\left(\frac{P_1^0}{P_2^0} > \frac{P_1}{P_2} \right)$.

Висновок. Зовнішня торгівля приводить до зростання добробуту країни, що бере участь у ній.

3. З попереднього аналізу зрозуміло, що вигоди в добробуті від зовнішньої торгівлі не виникають тоді, коли співвідношення цін не змінюється після початку зовнішньої торгівлі. У цьому випадку маємо $dp = 0$ і тим самим також $dQ_2 = 0$. Це відбувається тоді, коли обидві країни мають в умовах автаркії ідентичне співвідношення цін. Ми вже знаємо, що тоді не відбувається зовнішньої торгівлі. Чим сильніше змінюється співвідношення цін, тим даліше назовні за заданого початкового положення пересувається кривою трансформації можливість економіки, тобто прибуток від зовнішньої торгівлі змінюється залежно від величини зміни співвідношення цін. Таким чином, маленька країна має шанс завдяки відкриттю своїх кордонів досягти більшого добробуту, ніж велика. У граничному випадку співвідношення цін для великої країни не змінюється. Тоді велика країна також не досягає ніякого прибутку від зовнішньої торгівлі.

Висновок. Прибутки від зовнішньої торгівлі за заданих умов попиту для певної країни тим більші, чим сильніша різниця між співвідношенням цін у початковому положенні. Якщо співвідношення цін не змінюється, то виграш добробуту дорівнює нулю. Цей висновок ще раз вказує на значення *Terms of Trade*.

12.4. ПРОБЛЕМИ КОМПЕНСАЦІЇ

1. Висновок щодо виграшу в добробуті світу ґрунтується на критерії Купмана, де не беруть до уваги того, як цей виграш розподіляють між країнами. Висловлювання щодо такого виграшу для окремої країни базується на соціальній функції добробуту, але воно не пояснює, як виграш у добробуті розподіляють за різними групами країн, тому що у використаній функції добробуту не беруть до уваги розподіл доходів. Але з теореми Столпера — Самуельсона¹ знаємо, що після виникнення зовнішньої торгівлі розподіл доходів змінюється не на користь вузьковикористовуваного фактора. Власники цього фактора мають порівняно із ситуацією автаркії відчутні втрати доходу. І тут постає питання, чи доходи від зовнішньої торгівлі виникають у тому розумінні, що “той, хто програв” у зовнішній торгівлі, міг би отримати якусь компенсацію. Ці роздуми пояснюють, що твердження про зростання добробуту від зовнішньої торгівлі залежать від використаного критерію добробуту.

2. Якщо припустити в кейнсіанській системі неповну зайнятість, то для визначення прибутку зі зростанням добробуту аргументом функції добробуту є рівень зайнятості, так відзначається вплив зовнішньої торгівлі на ситуацію зайнятості. У загальному розумінні політика “першого — кращого” (“*first — best*”) передбачає, що безробіття є стимулом для збільшення попиту на робочу силу.

12.5. ДИНАМІЧНІ ВИГОДИ ДЛЯ ДОБРОБУТУ

1. Попередні висновки про вигоди в добробуті зроблено на основі статичного підходу. Щоб отримати виграшний результат у добробуті від зовнішньої торгівлі за певний часовий проміжок, необхідно визначити цей виграш за кілька періодів.

2. У попередніх підрозділах розглянуті в основному статичні доходи з урахуванням коефіцієнта корисної дії (ККД). Суттєвішим є той рівень досягнутого добробуту від зовнішньої торгівлі, який виникає в довготривалому періоді: використання зростаючих доходів через розширення ринків збуту, скорочення внутрішніх монополістичних позицій через конкурен-

---

¹ Див: Самуельсон П.А., Нордхауз В.Д. Мікроекономіка: Пер. з англ. — К.: Основи, 1998. — С. 217—218, 399.

цію ззовні. Вітчизняні підприємства внаслідок зовнішньої конкуренції (як в експорті, так і в імпорті) повинні реалізувати досягнення технічного прогресу. Результатом цього є відкриття кордонів, що спричиняє пересування кривої трансформації країни назовні.

12.6. ІНШІ ВИГОДИ ДЛЯ ДОБРОБУТУ

Зовнішня торгівля розширює ринки збуту та збільшує переваги спеціалізації. Це може бути пов'язано з великим економічним зростанням усередині країни та за її межами. Парадигма інтер-індустріального поділу праці передбачає, що країна в результаті отримання доходів від зовнішньої торгівлі має також брати до уваги зменшення виробництва товару — субститута імпорту, якщо при його виробництві Закордон має переваги. Але за інтра-індустріальної торгівлі не обов'язково в країні скорочувати виробництво товарів певного сектору, якщо за кордоном такий сектор на високому рівні розвитку. Обидва сектори можуть отримувати значні доходи від міжнародної торгівлі.

Додаток

Розподільна ефективність і функціонування конкурентної економіки

Для аналізу функціонування конкурентної економіки в напрямку забезпечення зростання добробуту варто вдатися до спрощеного прикладу.

Розглянемо ідеальну ситуацію, в якій усі індивіди однакові. Надалі зробимо кілька припущень. По-перше, кожна особа працює заради збільшення кількості продуктів харчування. Коли збільшується тривалість робочого часу людей, то зменшується період дозвілля. Кожна додаткова година праці спричиняє щораз більшу втому. По-друге, кожна додаткова одиниця спожитих продуктів харчування дає меншу граничну корисність (*ГК*)¹. По-третє, оскільки продукти харчування виробляють на сталих за площею ділянках землі, то, внаслідок дії закону спадної віддачі, кожна додаткова одиниця праці дає щоразу меншу додаткову кількість продуктів харчування.

¹ Припускаємо, що гранична корисність від додаткової години дозвілля стала і її можна виразити у доларо-одиницях дозвілля та утиль-одиницях корисності.

На рис. Д.12.1 показано пропозицію і попит для нашої спрощеної конкурентної економіки. Якщо підсумувати однакові криві пропозиції для однакових фермерів, то отримуємо криву $ГВ$. Як зазначено в цьому розділі, крива $ГВ$ водночас є кривою пропозиції галузі. Тому на рисунку показано, що $ГВ = SS$. Крива попиту також є результатом додавання по горизонталі граничної корисності для однакових індивідів і кривих попиту на харчові продукти. Останнє твердження показано низхідною ступінчастою кривою попиту $ГК = DD$ для продуктів харчування на рис. Д.12.1.

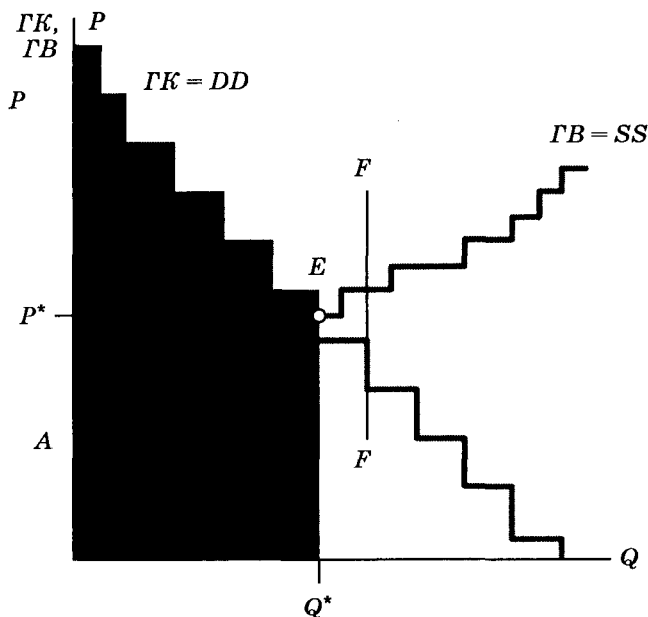

Рис. Д.12.1. Ефективність конкурентної рівноваги

Крива граничних витрат дорівнюватиме кривій пропозиції галузі ($ГВ = SS$), а крива граничної корисності — кривій попиту галузі ($ГК = DD$). У точці E ($SS = DD$), тобто $ГВ = GK = P$ (рівноважна ціна) надлишок корисності продуктів над витратами є максимальним (у вертикальних незаштрихованих стовпчиках під $ГК$), разом із тим економічні втрати від виробництва надмірної кількості товарів зображені за допомогою світлого незаштрихованого сегмента. Отже, точка E характеризує ефективний розподіл.

Багато фермерів-споживачів постачають на ринок продукти харчування, які вони виробляють. Висхідна ступінчаста крива $ГВ = SS$ підсумовує криві граничних витрат, тоді як низхідна $ГК = DD$ показує оцінку споживачем продуктів харчування. За конкурентної ринкової рівноваги E граничний дохід від останньої одиниці продуктів харчування дорівнює граничним витратам на працю, потрібну для виробництва останньої одиниці цих продуктів.

Витрати виробництва на продукти харчування показані заштрихованою частиною рисунка, вони відображають втрачену корисність у зв'язку з працею, потрібною для їхнього виробництва.

Вертикальні незаштриховані стовпчики під GK — це економічний надлишок, що вимірює надлишок корисності продуктів харчування над витратами. Він максимальний у точці E . Світла незаштрихована область праворуч від точки E показує економічні втрати від виробництва надмірної кількості продуктів харчування.

Перетин кривих SS і DD показує конкурентну рівновагу для продуктів харчування. У точці E фермери постачають саме таку кількість продукції, яку споживачі хочуть купити за рівноважну ринкову ціну. Кожна особа працюватиме до тієї критичної точки, в якій спадна крива граничної корисності від споживання продуктів харчування перетинає зростаючу криву граничних витрат від збільшення виробництва продуктів харчування.

Глибокий аналіз цієї конкурентної рівноваги покаже, що економіка в такому стані функціонує ефективно. У конкурентній рівноважній точці E на рис. Д.12.1 типовий споживач матиме вищу корисність, ніж за будь-якого іншого можливого розподілу ресурсів. Це відбувається тому, що за конкурентної рівноваги E гранична корисність (GK) спожитого блага дорівнює ціні (P), яка, відповідно, дорівнює граничним витратам ($ГВ$) виробництва блага. Розподіл буде ефективним, якщо виконується такий триступінчастий процес: $GK = P = ГВ$.

1. $P = GK$. Споживачі віддають перевагу купівлі продуктів харчування доти, доки $P = GK$. Як результат, кожна особа отримує P утилів корисності від останньої одиниці спожитого блага.

2. $P = ГВ$. Кожна особа як виробник постачає свою робочу силу доти, доки ціна харчів дорівнює граничним витратам на останню одиницю поставлених продуктів харчування ($ГВ$ тут є витратами, вираженими через корисність дозвілля, від якого відмовились, і кількість праці, потрібної для виробництва останньої одиниці продуктів харчування). Тоді ціна є утилями корисності, втраченими у зв'язку з працею в цей останній період часу, потрібний для того, щоб виробити цю останню одиницю продуктів харчування.

3. Склавши два наведені рівняння разом, побачимо, що $GK = ГВ$. Якщо граничний дохід для суспільства від останньої спожитої одиниці дорівнює граничним витратам суспільства на цю останню вироблену одиницю, є гарантією ефективності конкурентної рівноваги.

Виходячи з того, що ефективність означає неможливість поліпшення становища однієї людини без того, щоб не завдати шкоди іншій, можна поставити проблему межі можливих корисностей. Зауважимо, що ефективність — це стан, за якого максимальну кількість товарів виробляють із ресурсів суспільства. Згадане визначення добре простежується, якщо економіка перебуває на межі можливих корисностей (ММК). Ця межа показує

зовнішню межу корисностей або задовольень, які економіка може досягти. Зазначене поняття є дуже близьким до межі виробничих можливостей. Основна відмінність полягає у тому, що під час аналізу ММК на обох осях відкладають корисність або рівні задоволення, як показано на рис. Д.12.2. ММК нахилена, а це означає: якщо задоволення однієї особи зростає, то задоволення іншої повинно зменшуватися.

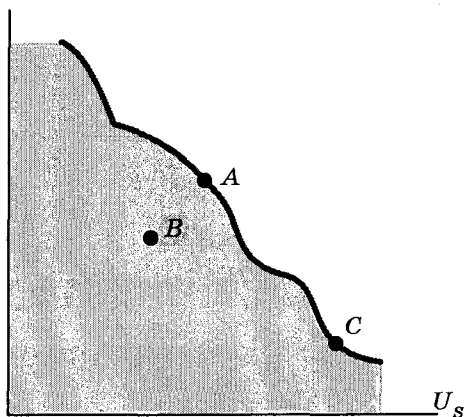

Рис. Д.12.2. Розміщення на межі можливих корисностей є ефективними

На осях системи координат відображені корисності (рівні задоволення) Джона й Сміта. Точки А і С перебувають на межі можливих корисностей і є точками “ефективності Парето” (в цих точках поліпшення становища одного індивіда призводить до погіршення становища іншого). Відповідно, точка В, що розміщена в середині межі можливих корисностей, — неефективна.

Зазначимо, що ММК позначають хвилястою лінією, тобто шкала вимірювання індивідуальної корисності є довільною. Проте неспроможність виміряти й порівняти індивідуальні корисності є несуттєвою для аналізу ефективності. Важливим є лише те, що ступінь задоволення індивіда збільшується, якщо збільшується індекс корисності. У результаті цього прямого зв’язку корисності й бажаного рівня споживання кожна особа буде намагатися, наскільки це можливо, переміщуватися по своїй осі корисності.

Концепцію розподільної ефективності, дуже важливу для сучасної економіки, ввів В. Парето у 1906 р. Він стверджує, що економічний результат має розподільну ефективність (або “ефективність Парето”), якщо перебуває на межі кривої можливих корисностей. Такий стан є у точці А на рис. Д.12.2.

Чому точка А є точкою “ефективності Парето”? Тому що неможливо здійснити економічну реорганізацію так, щоб поліпшення становища одного індивіда не супроводилося погіршенням становища іншого. Можна,

звичайно, переміщуватися до точки *C*, що означає поліпшення становища *A*. Сміта, чие споживання і задоволення збільшується. Проте *A*. Сміт отримує вигоду тільки внаслідок втрат *Джона*. Якщо всі можливі вигоди отримає *A*. Сміт і *Джон* зазнає відповідних втрат, то економіка перебуває на ММК і функціонує ефективно.

Економіка функціонує ефективно, якщо задоволення жодного індивіда не можна поліпшити, не знизивши чийогось іншого задоволення. Ефективні точки лежать на межі можливих корисностей (ММК). Переміщення від результату *A* до позиції *C* може поліпшити стан *A*. Сміта, погіршивши стан *Джона*. Отже, точка *A* є ефективною. Точка *B* розташована всередині, вона є не ефективною, бо *Джон* і *A*. Сміт або обидва водночас можуть збільшити ступінь задоволення без зменшення задоволення одного з них.

Контрольні запитання і завдання

1. Поясніть суть економіки добробуту.
2. Що таке ефективність Парето, її критерії?
3. Проаналізуйте припущення щодо зростання добробуту завдяки зовнішній торгівлі. Що таке ефективність за *Купманом*?
4. Поясніть залежність виграшу в добробуті від використаного критерію добробуту.
5. Як ви розумієте поняття виграшу в добробуті через зовнішню торгівлю для окремої країни?
6. Що таке ефективність конкурентної рівноваги?

Література

1. *Бураковський І.* Теорія міжнародної торгівлі. — К.: Основи, 2000. — 241 с.
2. *Киреев А.П.* Международная экономика: Учебное пособие для вузов: В 2 ч. — Ч. 2: Международная макроэкономика: открытая экономика и макроэкономическое программирование. — М., 2001. — 488 с.
3. *Кругман П.Р., Обсфельд М.* Международная экономика: Теория и политика: Пер. с англ. — М.: Экон. фак. МГУ: ЮНИТИ, 1997.
4. *Миклашевская Н.А., Холопов А.В.* Международная экономика: Учебник. — М.: МГУ им. М.В. Ломоносова: Дело и Сервис, 1998.
5. *Овчинников Г.П.* Международная экономика: Учеб. пособие. — СПб.: Полиус, 1998.
6. *Сальваторе Д.* Международная экономика: Пер. с англ. — М., 1998.
7. *Crespo Cuaresma J., Wörz J.* On Export Composition and Growth // Review of World Economics. — 2005. — Vol. 141. — № 1.

8. *Earl L. Grinols and Peri Silva*. An enhancement of modern free trade area theory // Oxford economic papers. — 2007. — Vol. 59. — № 2.
9. *Salvatore D.* International Economics. — Wiley, 2003.
10. *Siebert H., Lorz O.* Außenwirtschaft. — Stuttgart: UTB, 2006.
11. *Siebert H.* Außenwirtschaft⁶, völlig überarb. Aufl. — Stuttgart: G. Fischer, 1994.

Розділ 13

ПРОТЕКЦІОНІЗМ І ЙОГО ВПЛИВ НА ВИРОБНИЦТВО ТА ДОБРОБУТ

13.1. Зміст і причини протекціонізму.

13.2. Відправні мотиваційні положення протекціонізму зовнішньоекономічної політики.

13.3. Вплив мита на виробництво і добробут.

“Ми зазнали нищівної конкуренції з боку закордонного суперника, який має у своєму розпорядженні такі потужності для виробництва світла, що спроможний заповнити наш національний ринок, встановивши дуже низьку ціну. Цей суперник — не хто інший, як сонце. Наша заява спрямована на те, щоб прийняти закон, згідно з яким слід затемнити всі вікна, отвори та щілини, через які в наші квартири може проникнути сонячне світло, завдаючи цим шкоди прибутковій промисловості, яку ми могли б розвинути в нашій країні”. Зі звернення до палати депутатів. Підписалися: Виробники свічок.

Фредерік Бастіа

Утвердження ідеї про переваги вільної торгівлі порівняно з автаркією сприяло значному розвитку міжнародного економічного співробітництва, особливо після Другої світової війни. У цей період між багатьма партнерами були досягнуті погодження про консолідацію та зниження мита. Навіть у такій країні, як колишній Радянський Союз, де через політичні та гео економічні причини традиційно спостерігалось тяжіння до автаркії, відбувались активний пошук і реалізація можливостей розширення зовнішньоекономічних зв'язків. Щоправда, це було за умов дотримання монополії держави на зовнішню торгівлю.

В Україні тільки розпочинається формування власної політики державного протекціонізму, і перші кроки не завжди вдалі. Нерідко можна спостерігати гігантські розбіжності рівнів рентабельності імпортуючого й експортуючого секторів економіки. Це, у свою чергу, викликає галузеві переливання капіталу в небажаних для держави напрямках. Безпосереднім результатом таких дій можуть стати структурні перекося, колосальна диференціація галузевої норми прибутку, втрата перспективних ринків збуту.

Нині дуже важливо чітко уявляти, як впливає на стабільність економічної системи фіскальний натиск з боку держави у сфері зовнішньої торгівлі. Саме вивченню тарифних і нетарифних методів регулювання міжнародної торгівлі присвячений розділ 13. У підрозділі 13.1 розглянуті зміст і причини протекціонізму. Після цього викладені відповідні мотиваційні положення протекціонізму зовнішньоторговельної політики підрозділ 13.2 та проаналізовано вплив мита на виробництво і добробут підрозділ 13.3.

13.1. ЗМІСТ І ПРИЧИНИ ПРОТЕКЦІОНІЗМУ

У попередніх темах переконливо доведено, що вільна торгівля забезпечує зростання економічного добробуту світу в цілому і кожної країни зокрема. Це торкається й експортерів, й імпортерів. Торгівля дає прибутки для всього світу, як у статичному плані, так і в динамічній інтерпретації. За умов вільної конкуренції за допомогою вільної торгівлі досягається оптимальне розміщення ресурсів у масштабах усього світу¹. Якщо висловлюватися теоретично, то за допомогою вільної торгівлі досягається рівність між граничною нормою трансформації у виробництві (*GRT*), граничною нормою заміщення у споживанні (*GRS*) та міжнародними умовами торгівлі (*MUT*) кожної країни. Однак, незважаючи на ці твердження, міжнародна торгівля ніколи не розвивалася справді вільно, без втручання держави. Уряди різних країн, як правило, уникають вільної торгівлі й поводяться по-протекціоністськи. У світі немає жодної країни, яка більшою чи меншою мірою не обмежувала б міжнародні відносини економічних суб'єктів.

Є досить підстав для того, щоб говорити про історію міжнародної торгівлі як про історію протекціонізму чи, іншими словами, про історію розвитку та вдосконалення державного регулювання міжнародної торгівлі. Щоправда, в літературі іноді називають певні дати виникнення протекціонізму, але навряд чи такі спроби можуть бути плідними. Хоча деякі дати щодо протекціонізму навести доцільно. Цікаво, що дискусія, яка триває й донині між прихильниками вільної торгівлі та протекціонізму, почалась у XVIII ст.² Не заперечуючи, що за умов вільної торгівлі нація досягає вищого рівня виробництва і споживання, прихильники протекціонізму постійно відстоюють необхідність обмеження вільної торгівлі. Щодо наукових основ протекціонізму, то вважають, що вони утвердилися в XIX ст. у відповідь на пропаганду прихильників вільної торгівлі. Німецькі теоретики особливо критикували наслідки вільного обігу товарів між країнами з різним (у першу чергу, промисловим) потенціалом. Із цих міркувань логічно випливало, що замість того, щоб приносити вигоду всім країнам, вільна торгівля призводить до панування розвинутих держав, перешкоджаючи створенню національної промисловості у країнах, які розвиваються³.

¹ Йдеться про вимоги оптимальності за критерієм Pareto: неможливо зробити когось багатшим шляхом перерозподілу ресурсів без того, щоб не зробити когось біднішим.

² Бураковський І. Теорія міжнародної торгівлі. — К.: Основи, 1996. — С. 216.

³ Бернар І., Колли Ж.-К. Толковый экономический и финансовый словарь: французская, русская, немецкая, испанская терминология: В 2 т. — Т. 2: Пер. с фр. — М.: Междунар. отношения, 1997.

Сучасні економісти, на відміну від їхніх попередників, не проти вільної торгівлі, але висловлюють певні застереження. Особливо вони звертають увагу на відсутність на ринках умов досконалої конкуренції та відповідності між вищим доходом і вищим добробутом як на національному, так і на міжнародному рівнях¹. Саме тому, незважаючи на переконливі аргументи на користь зовнішньої торгівлі для всіх учасників, протекціонізм продовжує залишатись однією з головних рис міжнародного економічного життя й у наш час. І це, незважаючи на недобрі спогади, що залишилися від міжвоєнного періоду депресії та жорсткого протекціонізму, лише незначно пом'якшеного двосторонніми поступками, а також на безперервну копітку роботу щодо зменшення перешкод на шляху до вільної торгівлі від Другої світової війни і донині.

Про те, що ідея вільної торгівлі при звертанні до конкретної практики може бути поставлена під сумнів, свідчить наявність такого компонента світової драми, як зростаюча соціальна колізія на планеті: збільшення розриву між Північчю та Півднем, повна знедоленість “голодного мільярда”, який проживає у цілковитому зубожінні, а нерідко й в умовах постійних конфліктів і загибелі. Тут можна звернутися до матеріалів Соціального і Продовольчого самітів, що відбулися у Копенгагені та Римі відповідно у 1995 і 1996 рр.

На початку 90-х рр. частка світового доходу, яку отримували найбідніші верстви населення, скоротилася до 1,4 %. Співвідношення рівнів доходів заможних і бідних збільшилося з 13 : 1 у 1960 р. до 60 : 1 у 90-х рр. П'ята частина населення земної кулі використовує 85 % багатств і ресурсів Землі, у той час як 1,3 млрд людей живуть в умовах абсолютного зубожіння². Таку статистику можна продовжувати, й вона свідчить про наявність ознак катастрофи, що насувається, яка здатна суттєво вплинути на розподіл сил та реалізацію власної версії нового світового порядку. У цьому контексті найбільш масштабні й змістовні сценарії настання “доби Китаю”, ісламського сюжету, а також прогноз виходу на арену історії соціального хаосу. Зрозуміло, що ці явища не можна відносити “на рахунок” вільної торгівлі, однак певне коло проблем пов'язане і з нею, що тягне за собою потребу глибшого вивчення економічних основ протекціонізму.

В економічній теорії до змісту поняття “протекціонізм” включають економічну політику, теорію і доктрину, які передбачають чи реалізують низку заходів, спрямованих на стимулювання національної економіки та її захист від іноземної конкуренції³. Автори великого тлумачного словника

¹ Рут Ф.Р., Філіпенко А. Міжнародна торгівля та інвестиції / Пер. з англ. — К.: Основи, 1998.

² Неклесса А. Российский проект // Мировая экономика и международные отношения. — 1998. — № 6. — С. 31—32.

³ Бернар И., Колли Ж.-К. Толковый экономический и финансовый словарь: французская, русская, немецкая, испанская терминология: В 2 т. — Т. 2: Пер. с фр. — М.: Междунар. отношения, 1997. — 416 с.

термінів сфери бізнесу формулюють поняття протекціонізму як захід, який держава використовує для захисту певних галузей промисловості від конкуренції іноземних партнерів, а іноді — для вирівнювання платіжного балансу країни¹.

Джеррі М. Розенберг вважає, що протекціонізм — це введення прикордонних зборів і (або) мита на імпорт із метою захисту вітчизняної промисловості від дешевших товарів конкурентів. Отже, *протекціонізм — це система обмежень міжнародних потоків товарів і послуг, які вводить держава з метою захисту внутрішнього ринку від іноземної конкуренції*.

У практичній економіці для регулювання міжнародної торгівлі держава використовує дві групи інструментів: *тарифні й нетарифні*. Основними серед них є тарифні інструменти, які полягають у застосуванні митного тарифу. До нетарифних належать квоти, ліцензії, субсидії, демпінг, угоди щодо обмеження експорту до визначеної кількості, положення про вироблені на місцевому ринку товари і т. ін. Митний тариф є найпоширенішим видом обмеження торгівлі й може бути *специфічним і адвалорним (ad valorem)*. Специфічні мита визначають у вигляді фіксованої суми з одиниці виміру (ваги, площі, обсягу тощо). Адвалорні мита встановлюються у формі процента від митної вартості товару.

Відмінності між вільною торгівлею і протекціонізмом описані категоріями мікроекономіки. Використання інструментів протекціонізму розбалансовує взаємозв'язок між граничною нормою трансформації у виробництві, граничною нормою заміщення в споживанні та міжнародними умовами у торгівлі. Внаслідок цього з'являються розбіжності між внутрішніми та міжнародними цінами на продані товари. Тоді виникає підстава для запису нерівності за умов протекціонізму, а саме $GRT = GRS \neq MYT$. Цю нерівність треба розуміти так, що торговельні бар'єри спричиняють субоптимальне розміщення світових факторів виробництва і дають нижчий реальний дохід, ніж за умов вільної торгівлі.

Причину протекціоністських заходів слід вбачати в тому, що при торгівлі занепадають ті галузі економіки, які поступаються у відносній ціні. Обсяг їхнього виробництва та зайнятість зменшуються. Отже, “вузькі місця” зовнішньої торгівлі виявляються у занепаді одного чи кількох секторів, які, до того ж, часто концентруються в одному регіоні, тоді як переваги — вищий споживчий дохід — розподіляються між різноманітними економічними суб'єктами. Якщо розглядати відстаючі сектори з боку факторів виробництва, прив'язаних до цих секторів, то фактори відстаючих секторів (інвестований капітал, людський капітал) знецінюються внаслідок закордонної конкуренції. Це значною мірою стосується як робітників, так і підприємців. Вони можуть організовуватися політично і дома-

¹ Розенберг Дж.М. Международная торговля: Терминологический словарь. — М.: ИНФРА-М, 1997. — С. 224.

гатися інституціонального регулювання з метою захисту сектора (пошук доходу). У політичному рішенні щодо протекції часто домінує теперішня позиція сектора. Аргумент стосовно того, що імпорتنі обмеження в середньо- та довготерміновому періоді шкодять захищеному секторові, оскільки він не здійснює жодних заходів для зменшення витрат виробництва і підвищення якості продукції, часто не знаходить підтримки серед політиків.

Інтереси секторів, витіснених зовнішньою торгівлею, слід поєднати з інтересами споживачів та експортних галузей, які отримують вигоду від зовнішньої торгівлі, отже, очевидними є альтернативні втрати від прийняття рішення на користь протекціонізму. Хоча таке інституціональне регулювання не завжди вдається, важливо, щоб якомога більше рішень вийшли за межі політичної сфери і були передані ринку. Наприклад, за умов фіксованого валютного курсу по-протекціоністському налаштовані сектори мають шанс поліпшити своє становище, якщо їм вдасться домогтися зниження курсу національної валюти (девальвації), що стимулює експорт і створює перешкоди для імпорту товарів. Подорожчання торгових товарів поліпшило б конкурентоспроможність експортних секторів за рахунок тих секторів, які виробляють неторгові товари. Такої можливості впливу на розвиток секторів, які перебувають у колі протекціоністських заходів, немає при визначенні валютного курсу на валютному ринку.

Нерідко введення протекціоністських інструментів обґрунтовують необхідністю тимчасових умов для становлення певних галузей економіки. Цей аргумент “виховного” мита, який пов’язують з іменем німецького економіста Фрідріха Ліста (*Friedrich List, 1789—1846*), у новій формі виявляється у політиці торгової стратегії, в основі якої лежить ідея підтримки державою сектору при виході на вже зайнятий ринок (переміщення доходу) або розвитку нової промисловості (створення доходу). Досвід показує, що аргумент “виховного” мита для нових галузей промисловості завжди негативний; як правило, мита залишаються і надалі, а захищені галузі економіки не знаходять “життєвої сили”, щоб досягти конкурентоспроможного рівня. Так, політика заміни імпорту і захисту потенційних експортних секторів у Латинській Америці впродовж останніх 40 років значною мірою перестала діяти, тоді як наслідком свідомої зовнішньої орієнтації азіатських країн стали високі реальні темпи зростання.

Ідеї протекціоністського втручання постійно поповнюються новими аргументами. З огляду на майбутні кризи у сфері забезпечення нині висувують тезу про захист країною своїх субститутів імпорту (*сільськогосподарська продукція, вугілля*). Оскільки як аргумент наводять ризик забезпечення, це означає, що протекцію слід обґрунтовувати із застосуванням теорії ризику. Виявляється, що підтримка вітчизняних виробничих потужностей є лише одним із можливих заходів обмеження ризику, тоді як ряд заходів, спрямованих на зменшення ризику, часто не беруть до уваги (розсіювання джерел постачання; розсіювання серед субститутів у галузі енер-

гоносіїв: імпорتنі вугілля, нафта, газ; створення запасів важливих енергоносіїв).

Зрозуміло, що протекціонізм завжди відображає стан національної економіки. Це зумовлює те, що він не обмежується пошуком і використанням раціональних теоретичних моделей, а безпосередньо пов'язаний із *соціальними проблемами*. Так відбувається у випадках, коли треба захистити ті чи інші професійні категорії, сприяти перекваліфікації працівників підприємств, що закриваються, і, врешті, утримати повну зайнятість населення у країні. Крім цього, в періоди міжнародного напруження протекціоністські заходи використовують для захисту *безпеки держави*, існування якої у випадку конфлікту могло б опинитися під загрозою у зв'язку з тим, що на її території не виробляють усієї необхідної продукції.

Приклад 13.1. Забезпечення вільної і справедливої конкуренції у торгівлі товарами України та Європейського Союзу¹.

21 грудня 2005 р. Європейський Союз і 16 лютого 2006 р. США офіційно надали Україні статус країни з ринковою економікою. Однак реформи, потрібні для ефективного функціонування внутрішнього ринку та глибшої інтеграції до світової економіки, поки що залишаються незавершеними. У країнах Центральної Європи поштовхом для реформ була перспектива членства в Європейському Союзі. Втім ЄС ще не готовий обговорювати таку перспективу стосовно України.

Навесні 2008 р. закінчується термін виконання Угоди про партнерство та співробітництво (УПС) між Україною та Європейським Союзом, і на заміну їй має прийти нова угода. До початку переговорів ЄС був готовий запропонувати Україні “посилена” угоду. ЄС зацікавлений у такій угоді задля розширення впливу в регіоні та доступу до нових ринків. Це означає, що навіть без офіційно визнаної перспективи членства Україна може отримати доступ до внутрішнього ринку ЄС, можливості активнішої політичної співпраці й економічної інтеграції.

Важлива складова посиленої угоди — розділ про вільну торгівлю. Найбільш поширений (класичний) варіант вільної торгівлі, у рамках якого буде скасовано експортні й імпорتنі мита, не потребуватиме від України суттєвих інституційних і законодавчих змін. Проте він не справить вагомого позитивного впливу на збільшення товарообігу між двома партнерами, не стане рушійною силою інтеграції України з ЄС. Натомість “поглиблена вільна торгівля” (або зона вільної торгівлі (ЗВТ)) крім скасування митних тарифів передбачатиме лібералізацію сфери послуг та приведення у відповідність регуляторного середовища до європейського. Отже, хоча “поглиблений” варіант угоди і потребуватиме чималих фінансових і людських

¹ Джерело: Оцінка наслідків угоди про вільну торгівлю між Україною та ЄС. — К.: Міжнар. центр перспект. досліджень, 2007 // www.pasos.org/content/download/10500/69127/file/FTA_Impact_U.pdf

ресурсів, а також інституційних і законодавчих змін, він може стати основою для нової економічної стратегії країни та підсилити інтеграцію України з ЄС.

Пристосування до нових стандартів і правил гри потребуватиме від українських виробників збільшення витрат у короткотерміновій перспективі. Однак у довготерміновій перспективі це сприятиме підвищенню конкурентоспроможності національної продукції та, як наслідок, збільшенню її експорту на світові ринки. Крім того, поліпшення якості продукції зміцнить позиції вітчизняних виробників на внутрішньому ринку. У свою чергу, українські споживачі матимуть доступ до більш якісних і дешевих товарів і послуг. Зобов'язання уряду зі здійснення реформ, потрібних для укладення угоди про вільну торгівлю з ЄС, підвищить довіру іноземних компаній до української економіки, а отже, збільшить приплив іноземних інвестицій і сприятиме інтеграції України у світову економіку.

Кінцевий формат угоди про вільну торгівлю та її зміст залежатиме від переговорного процесу між українською урядовою командою та представниками Європейської Комісії, який розпочався 2007 р. Однак важливо розуміти можливості та виклики переговорного процесу, які безпосередньо залежать від спроможності української сторони до висловлення чіткої позиції, а також інтересів, які представлятиме комісія. Україна отримує чималу свободу на переговорах з ЄС, а саме можливість обирати рівень відповідності законодавства та стандартів згідно з готовністю тієї чи тієї галузі та її пріоритетністю для розвитку економіки. Це означає більшу відповідальність української сторони за чітке розуміння того, яких реформ потребує економіка країни, як можна використати економічну та торговельну співпрацю з ЄС для здійснення цих реформ та які наслідки й обмеження існують з української сторони (фінансові та людські ресурси, позиції груп інтересів та ін.). Уряд буде змушений працювати з окремими групами інтересів для забезпечення підтримки та запобігання формуванню негативного лобі.

Звісно, відкриття українських ринків товарів і послуг для компаній ЄС не може відбутися одразу після підписання угоди з огляду на неготовність українських виробників до жорсткої конкуренції. Саме тому ЄС готовий до обговорення перехідних періодів для відкриття українських ринків на рівні окремих товарних груп, послуг, сфер економічної діяльності та реформування регуляторного середовища (зокрема механізмів державної підтримки) згідно зі стандартами ЄС. Робота з гармонізації законодавства, адаптації стандартів і норм та розбудови потрібних інституцій потребуватиме зовнішньої допомоги. З огляду на це ЄС обіцяє збільшити технічну та фінансову допомогу Україні.

Неможливо буде повністю уникнути негативних наслідків від поглибленої вільної торгівлі з ЄС (наприклад, закриття неконкурентоспроможних

підприємств). Однак відсутність змін коштуватиме країні набагато більше, ніж втрати, яких можуть зазнати окремі групи інтересів. Водночас уряд зможе вжити заходів, що допоможуть зменшити втрати від негативних наслідків.

13.2. ВІДПРАВНІ МОТИВАЦІЙНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРОТЕКЦІОНІЗМУ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ

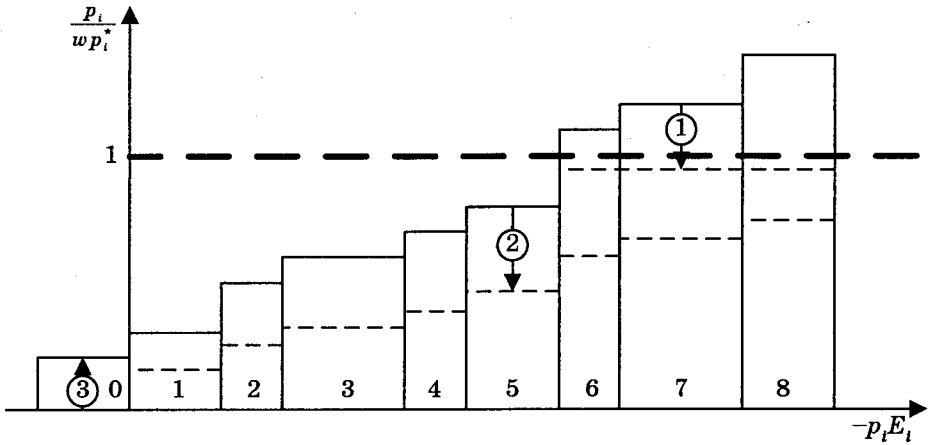
При розгляді розширень моделі Гекшера — Оліна у розд. 7 було побудовано ієрархію секторів за конкурентоспроможністю. Відштовхуючись від зображеної на рис. 7.1 моделі впорядкування секторів за конкурентоспроможністю, на якій представлено ранжування секторів народного господарства країни з позиції експортних можливостей, можемо розглянути найважливіші вихідні пункти державного регулювання зовнішньої торгівлі. Вони систематизовані на рис. 13.1, де за допомогою стрілок показані політичні ефекти. Протекціоністські дії держави можна прокоментувати на основі аналізу п'яти ситуацій.

1. Захист “старих” галузей промисловості, які втратили свою конкурентоспроможність. Він здійснюється за допомогою субвенцій і мита, специфічних для такого типу секторів. На рис. 13.1 завдяки протекціоністським заходам вдається зсунути стовпчики секторів 6—8 нижче лінії конкурентоспроможності (стрілка 1). Старі сектори штучно залишаються конкурентоспроможними.

2. Захист усієї промисловості шляхом упровадження заходів щодо всього народного господарства. Така ситуація складається при введенні імпортного мита або девальвації національної валюти (протекціонізм валютного курсу). На рис. 13.1 застосування загальноекономічних інструментів показано стрілкою 2. Можна побачити, що у цьому випадку зсуваються стовпчики всіх секторів.

3. Захист секторів, які перебувають під “патронатом” держави, рестрикціями кількісного характеру. Він виражається у проведенні відповідної фіскальної політики, особливо коли збільшуються митні ставки на імпорт. Тоді через подорожчання імпорту знову виявляється ефект, позначений стрілкою 1.

4. Створення і розвиток нових секторів. Такі процеси формують нові цінові переваги, завдяки чому з'являються конкурентоспроможні сегменти (стрілка 3).

Рис. 13.1. Секторна структурна і торгова політика

Зображено ієрархічну драбину секторів (0—8) за конкурентоспроможністю. Нижче лінії 1 перебувають конкурентоспроможні сектори, вище — неконкурентоспроможні. Зі збільшенням $\frac{P_i}{wP_i^*}$ зменшуються експортні шанси секторів.

Стрілкою 1 показано захист “старих” галузей промисловості за допомогою субвенцій і мита (стовпчики секторів 6—8 зміщуються нижче лінії конкурентоспроможності). Стрілкою 2 — захист усієї промисловості за рахунок введення мита або девальвації (зміщення вниз стовпчиків секторів 1—8). Стрілкою 3 — створення нових конкурентоспроможних секторів.

5. Поліпшення умов виробництва в усіх секторах. Досягнення п’ятої ситуації можливе шляхом розвитку інфраструктури та системи освіти за одночасно сприятливої податкової системи (конкуренція місця розташування). Знову спостерігається зміщення всіх секторів за схемою, позначеною стрілкою 2.

Приклад 13.2. Німецьке кам’яне вугілля

Світова ринкова ціна кам’яного вугілля у 1993 р. становила близько 80 DM за тону. Виробничі витрати німецьких шахт дорівнювали приблизно 290 DM за 1 тону. Різниця приблизно у 210 DM за тону — це збитки, які перенесли на покупців вугілля. Значну частину цієї різниці у витратах фінансують через державні субвенції. Так, на кожне робоче місце у гірничодобувній промисловості припадає 75 000 DM субвенцій на рік. Однак поряд із ними певну роль відіграють також кількісні обмеження імпорту: на рік дозволено імпортувати вугілля в обсязі близько 10 млн тонн. Це забезпечує німецькому вугіллю внутрішній ринок. Нарешті, збут вугілля гарантують також іншими заходами: так званий “договір століття” зобов’язує німецьких виробників електроенергії використовувати вітчизняне кам’яне

вугілля. Протягом 1980—1995 рр. таким чином було забезпечено щорічний обсяг споживання у розмірі 40 млн тонн. Поряд із цим підприємства-постачальники електроенергії повинні сплачувати цільовий вирівнювальний податок у розмірі п'яти пфенігів за кВт (“вугільний пфеніг”), який далі переносять на споживачів електроенергії. Нарешті, “металургійний договір” до 2000 р. гарантував споживання коксівного вугілля німецькою сталеплавильною промисловістю.

13.3. ВПЛИВ МИТА НА ВИРОБНИЦТВО І ДОБРОБУТ

1. **Кількісне мито.** Як було зазначено, в економічній теорії його називають специфічним митом, враховуючи ту обставину, що його тарифна ставка прив'язана до ваги, кількості одиниць чи інших величин виміру товару¹. Для розгляду впливу кількісного мита на товарні потоки та ціни треба звернутися до рис. 13.2. На ньому графічно представлені ситуації автаркійного характеру та вступу до міжнародної торгівлі з прив'язкою до Батьківщини. З рис. 13.2а видно, що в умовах автаркії на Батьківщині автаркійна ціна встановлюється на рівні P_a . За наявності торгових відносин до введення мита точка перетину надлишкового попиту Батьківщини з надлишковим попитом Закордону визначає на рис. 13.2в рівноважну ціну P . Якщо Батьківщина стягує мито в розмірі AB на одиницю товару (кількісне мито), то релевантний надлишковий попит Батьківщини на світовому ринку (для зарубіжних виробників відповідно релевантна функція “ціна — збут”) зміщується вниз на величину AB . Стягнення мита спричиняє відокремлення вітчизняного ринку від світового (сегментація).

На світовому ринку надлишковий попит зменшується, а обсяг торгівлі скорочується до ZP' . Світова ринкова ціна коливається так, що, зрештою, обсяг, який імпортує Батьківщина XY , зрівнюється з обсягом $X'Y'$, який експортує Закордон. Це — обсяг ZP' , яким торгують на світовому ринку. Отже, після стягнення мита на світовому ринку встановлюється нова рівноважна ціна P' . Внаслідок справляння мита ціна товару на Батьківщині (P'') більша за нову рівноважну світову ціну (P') на величину AB .

Вітчизняна ціна після введення мита (P'') лежить між ціною світового ринку в умовах вільної торгівлі (P) та автаркійною ціною P_a . Через стягнен-

¹ Розгляд проблеми починається з простішого випадку. На практиці товар, який ввозять, найчастіше обкладають податком відповідно до його ціни. У цьому випадку йдеться про адвалорне мито, а його розмір виражається у процентах. Такі випадки будуть розглянуті далі.

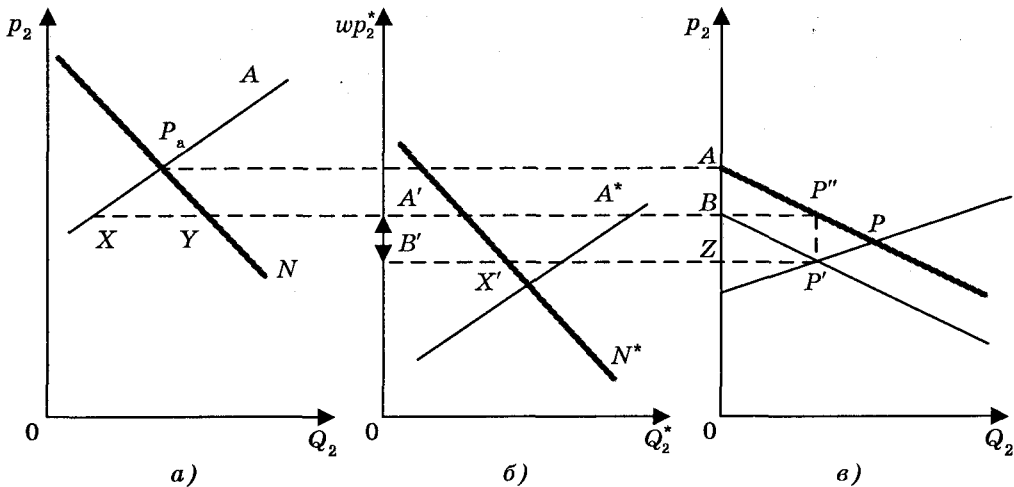

Рис. 13.2. Мито та ринок імпорту

13.2а. В умовах автаркії P_a — рівноважна ціна товару на Батьківщині. N — крива попиту, A — крива пропозиції. Відрізок XY — обсяг товару, який імпортує Батьківщина.

13.2б. N^* — крива попиту, A^* — крива пропозиції Закордону, який експортує обсяг $X'Y'$ товару 2 та сплачує мито в розмірі $A'B'$.

13.2в. В умовах вільної торгівлі рівноважна світова ціна — P . Розмір мита, який стягує Батьківщина з імпорту товару 2, — AB . Релевантний надлишковий попит Батьківщини на світовому ринку після введення мита зміщується вниз на AB (пунктирна крива). Рівноважна ціна (після стягнення мита) на світовому ринку — P' , на Батьківщині — P'' ($P < P'' < P_a$). Обсяг торгівлі на світовому ринку — ZP' ($ZP' = X'Y' = XY$).

ня мита ціна на Батьківщині зростає порівняно із ситуацією вільної торгівлі (з P до P'').

За невисокого імпортного мита ціна на Батьківщині (точка P'') розташована близько до ціни вільної торгівлі (точка P). Якщо ставка мита дорівнює нулю, то повинна встановитися ціна P . І навпаки, за більшого мита точка P'' лежить ближче до автаркійної ціни P_a . У граничному випадку імпортне мито може бути вибрано так, що торгівля занепадає, отже, після стягнення мита досягають автаркійної ціни P_a . Це спостерігається за мита, яке настільки зміщує релевантну для Закордону функцію “ціна — збут”, що надлишковий попит на Батьківщині дорівнює нулю.

2. Адвалорне мито. У цьому випадку мито стягують не з імпортною одиниці, а з вартості імпортного товару. Мито коректують автоматично зі зростанням вартості імпорту. Крива попиту на експорт пересувається пропорційно вниз (до початку координат).

3. Змінне імпортне мито. За змінного імпортного мита, яке практикують на аграрному ринку Європейського Союзу, імпорт оподатковують так, що досягають ціни, бажаної для імпортуючої країни. Слід розрізняти ціну в імпортуючій країні (на Батьківщині) в умовах автаркії, бажану для неї ціну і світову ринкову ціну. У випадку зі змінним імпортним митом ціна в імпортуючій країні в умовах автаркії вища від світової ринкової ціни. В результаті обкладання імпорту змінним митом світова ринкова ціна дорівнюватиме бажаній для імпортуючої країни ціні, при імпорті аграрних продуктів використовують змінне мито: наприклад, якщо знижується світова ринкова ціна, то зростає додаткове імпортне мито, а якщо ціна на світовому ринку зростає, то ставка мита зменшується. Ціни на світовому ринку не мають жодного впливу на обсяги імпорту.

4. Митний тариф на імпорт і втрати добробуту споживачів та чисті втрати. Детальніше вплив мита в умовах внутрішнього ринку зображений на рис. 13.3, де N — крива попиту, а A — крива пропозиції Батьківщини. Припустимо, що функція пропозиції Закордону повністю еластична; P — торгова рівновага в умовах вільної торгівлі. Горизонтальну пряму MM' можна інтерпретувати як криву пропозиції (релевантну для Батьківщини). Розглянуто випадок з малою країною.

Якщо стягують мито у розмірі MN , то релевантна для Батьківщини крива пропозиції пересувається на величину ставки мита MN вгору. Аналіз впливу мита можна зобразити на графіку перелічених показників, маючи

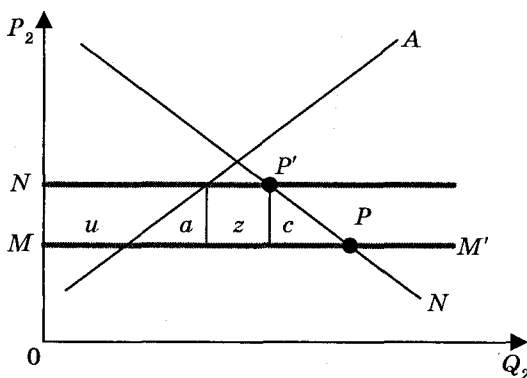

Рис. 13.3. Вплив величини мита на добробут

В умовах внутрішнього ринку: N — крива попиту, A — крива пропозиції Батьківщини. Пряма MM' — пропозиція Закордону (релевантна для Батьківщини), P — торгова рівновага без мита. MN — розмір мита, який стягує Батьківщина, тому крива пропозиції пересувається вгору на ставку мита MN . Рівноважна ціна на Батьківщині (після стягнення мита) становить — P' ($P' > P$). Споживачі втрачають дохід — $u + a + z + c$, частину якого отримують підприємства (u) і держава (z). Чисті втрати — трикутники a і c .

на увазі, що рівноважна ціна на Батьківщині переміщується з точки P у точку P' .

Вплив на виробництво. Відбувається зростання вітчизняного виробництва. Для виробництва товарів — субститутів імпорту залучають більше факторів, які вилучають з інших галузей економіки.

Доходи виробника. Виробники отримують доходи у розмірі, зображеному чотирикутником u .

Митні надходження. Держава отримує митні надходження у розмірі, зображеному чотирикутником z .

Дохід споживача. Отже, споживачі втрачають свій дохід, який дорівнює $u + a + z + c$. Обсяг споживання зменшується, тому що вища ціна усуває деяких споживачів з ринку.

Перерозподіл. Кількісне мито спричинює перерозподіл доходів від споживачів (домашніх господарств) на підприємства і державу. Частина втраченого доходу споживача отримують підприємства як додатковий дохід виробника (u); іншу частину доходу споживача отримує держава у формі митних надходжень (z). Отже, мито призводить до перерозподілу доходу не на користь споживача.

Чисті втрати. Однак загальна втрата доходу споживача $u + a + z + c$ повністю не перетворюється у прибуток інших секторів народного господарства. Трикутники a і c показують ті втрати доходу споживача, які не доходять ні до держави, ні до виробників. Тому вони також називаються чистою втратою¹ (див. трикутник Гарбергера у розд. 10).

5. Виробничі та споживчі ефекти. Вплив мита можна також зобразити за допомогою кривої трансформації. У випадку з малою країною відносна ціна p на світовому ринку залишається незмінною. Отже, країна продовжує здійснювати обмін за світовими ринковими цінами. Уряд встановлює мито (тут — адвалорне мито), ціна імпортного товару 2 зростає, а відносна ціна після стягнення мита Батьківщиною $\tilde{p} = \frac{p_1}{\tilde{p}_2}$ є меншою, ніж на світовому ринку, отже, $\tilde{p} < p$ (рис. 13.4). Вітчизняна відносна ціна $\tilde{p}$ визначає точку виробництва P' та точку споживання C' (після стягнення мита). Країна обмінює обсяг експорту $P'D$ на обсяг імпорту DC' . Ставка мита дорівнює $\frac{EC'}{DE}$; EC' — це митні надходження. Вітчизняне цінове співвідно-

¹ Термін “чиста втрата” (англ. — *deadweight loss*; нім. — *Effizienzverlust*) широко використовується. Він означає втрату для суспільства, яка виникає внаслідок неефективного розподілу ресурсів. Двома типовими прикладами таких втрат є монополія й оподаткування. Однак у випадку з оподаткуванням втрата може бути виправданою звертанням до деяких інших (наприклад, політичних) принципів. Економісти часто намагаються виміряти чисті втрати, коли, на їхню думку, вони є, хоча їхні оцінки звичайно суперечливі.

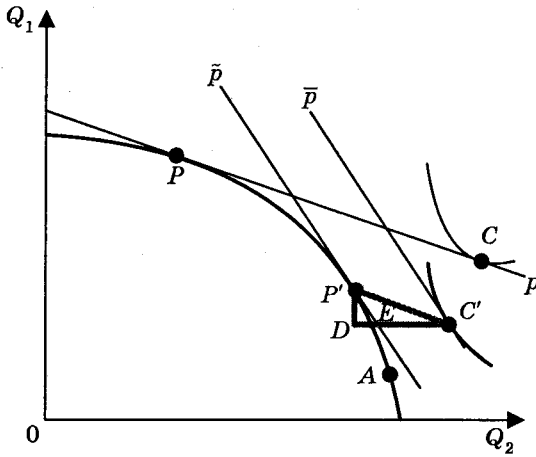

Рис. 13.4. Мито та відносні ціни всередині країни

Мито впливає на рівень виробництва та споживання країни. В умовах вільної торгівлі рівень виробництва позначається точкою P , рівень споживання — точкою C , а p відображає відносну ціну на світовому ринку. Після введення мита Батьківщиною ціна імпортного товару 2 ($\tilde{p}_2$) зростає, а відносна ціна на внутрішньому ринку $\tilde{p} = \frac{p_1}{\tilde{p}_2}$ зменшується, тому $\tilde{p} < p$. Через мито країна отримує нижчий рівень корисності, тобто відносній ціні відповідають точка споживання C' і точка виробництва P' . Обсяг експорту Батьківщини — $P'D$, імпорту — DC' , ставка мита — $\frac{EC'}{DE}$, EC' — митні надходження.

шення $\tilde{p} = \frac{DE}{P'D}$. Припускають, що держава розподіляє митні надходження EC' , як паушальний трансферт між домашніми господарствами. Завдяки цьому домашні господарства досягають бюджетної кривої, яка лежить за межами кривої трансформації.

Точками P (точка виробництва) і C (точка споживання) позначена ситуація вільної торгівлі. Через мито країна отримує низький рівень корисності. Якщо мито високе, то торгівля занепадає, і країна досягає точки автаркії A .

Із митом пов'язані доходи секторів — замінників імпорту. Докладаються значні зусилля для того, щоб домогтися вигідного регулювання з позицій певного сектору. Цей пошук доходу об'єднує фактори, які вилучаються з виробництва. Таким чином, точка виробництва переміщується з кривої трансформації всередину. Через це, поряд із трикутниками Гарбергера, виникають нові чисті втрати (чотирикутник Крюгера).

Контрольні запитання і завдання

1. Проаналізуйте всі “за” і “проти” вільної торгівлі та протекціонізму.
2. Які методи регулювання міжнародної торгівлі ви знаєте?
3. Перерахуйте й обґрунтуйте основні причини протекціонізму на прикладі наведених п'яти ситуацій.
4. Що таке кількісне мито, який його вплив на виробника, споживача і на економіку країни в цілому?
5. Як ви розумієте термін “чиста втрата”?
6. Проаналізуйте вплив імпортного мита на рівень виробництва і споживання в країні.

Література

1. Бураковський І. Теорія міжнародної торгівлі. — К.: Основи, 2000. — 241 с.
2. Козак Ю.Г., Лук'яненко Д.Г., Макогон Ю.В. та ін. Міжнародна економіка: Навч. посіб. — 2-ге вид., перероб. та доп. — К.: Центр навч. л-ри, 2004. — 627 с.
3. Миклашевская Н.А., Холопов А.В. Международная экономика: Учебник. — М.: МГУ им. М.В. Ломоносова: Дело и Сервис. — 1998.
4. Пиндайк Р.С., Рубинфельд Д.Л. Микроэкономика. — М.: Дело, 2000.
5. Портер М. Международная конкуренция. — М.: Междунар. отношения, 1993. — 869 с.
6. Протас В.Ф. Мировая экономика: структурно-логические схемы. — М.: Приориздат, 2002. — 128 с.
7. Розенберг Дж. Международная торговля: Термин. словарь. — М.: ИНФРА-М, 1997. — 368 с.
8. Рут Ф.Р., Філіпенко А. Міжнародна торгівля та інвестиції. — К.: Основи, 1998. — 743 с.
9. Юрій С.І., Іващук І.О. Відкрита економіка в глобальному просторі: митно-торговельний аспект // Вісн. екон. науки України: Наук. журнал. — 2006. — № 1. — С. 174—180.
10. Benassu-Quere A., Gobalraja N., Trannoy A. Tax and public input competition // Economic policy. — April. — 2007. — № 50.
11. Salvatore D. International Economics. — Wiley, 2003.
12. Siebert H. Außenwirtschaft 6, völlig überarb. Aufl. — Stuttgart: G. Fischer, 1994.
13. Siebert H., Lorz O. Außenwirtschaft. — Stuttgart: UTB, 2006.

Розділ 14

ЕКОНОМІКО-МАТЕМАТИЧНІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ МОДЕЛІ МИТНОЇ ПОЛІТИКИ

14.1. Мито і мінове співвідношення.

14.2. Оптимальне мито.

14.3. Нетарифні торгові бар'єри.

14.4. Війна мит.

14.5. Стратегічна поведінка і "дилема в'язнів".

14.6. Порядок світової торгівлі.

14.7. Інституційна конкуренція.

14.8. Митний союз та інші регіональні форми інтеграції.

Режим захисту національного виробництва від конкуренції за допомогою імпорту, в якому переважають кількісні обмеження, обумовлює неефективність і заохочує діяльність щодо отримання незароблених доходів (ренти). Багато країн, що розвиваються, робили спроби реформувати зовнішню торгівлю через послаблення кількісних обмежень і зниження тарифів... Але найліпші результати у тих, що проводять інтенсивні реформи швидкими темпами — за умови, що вони вписуються у загальноекономічну реформу.

Вільям Томас, Джон Неш

Незважаючи на те, що теорія міжнародної економіки має доволі аргументів на користь вільної торгівлі як умови зростання економічного добробуту кожної країни, зовнішньоторгова політика й надалі залишається одним із головних напрямків державного регулювання економіки. Причини, що спонукають до цього, розглянуті у попередньому розділі. Мета цього розділу полягає у тому, щоб піддати аналітичному розглядові основні моделі митної політики країни і показати їхній вплив на всі аспекти економічного й соціального розвитку. Такий підхід є умовою наукового обґрунтування управлінських рішень.

Практична важливість використання сучасних ідей лібералізації за участю країни у міжнародній торгівлі підтверджується досвідом багатьох країн. Трансформація української економіки свідчить, що застосування митних тарифів, які, до того ж, часто змінюються, звільнення від митної плати, використання для розрахунку мита довільно вибраних цін може призвести до такого завуалювання протекціоністського ефекту, що результат державної політики обернеться зростанням корупції та виникненням нових можливостей отримання ренти. Більше того, якщо припустити великий розрив між внутрішніми і світовими цінами, то це завершиться ускладненням зовнішньоторгових механізмів та призведе до різноманітних зловживань.

У розділі розглянуто вплив мита на відносну ціну (підрозділ 14.1), оптимальне мито (підрозділ 14.2), нетарифні торгові бар'єри (підрозділ 14.3), характеристику митної війни (підрозділ 14.4) та проаналізовано проблеми

стратегічної поведінки і “дилему в’язнів” (підрозділ 14.5). У заключних підрозділах наведені інституційні аспекти міжнародного поділу праці, світового торгового порядку (підрозділ 14.6), інституційної конкуренції (підрозділ 14.7) та митного союзу (підрозділ 14.8).

14.1. МИТО І МІНОВЕ СПІВВІДНОШЕННЯ

1. Вплив мита на співвідношення цін на Батьківщині й світовому ринку. Якщо відмовитися від припущення про малу країну, то мито на імпортує впливає і на відносну ціну, отже, і на мінове співвідношення. У результаті обкладання імпортом товару 2 на Батьківщині на світовому ринку відбувається спад попиту на цей товар, його ціна знижується, а відносна ціна зростає. Порівняно з відносною ціною p в умовах вільної торгівлі для відносної ціни $\bar{p}$ після стягнення мита отримуємо $\bar{p} > p$. Проте на Батьківщині, через митну політику якої відбувається подорожчання товару 2, відносна ціна $\tilde{p}$ знижується. Вітчизняна відносна ціна менша за ціну на світовому ринку, тобто $\tilde{p} < p$ (табл. 14.1). На основі цього $\bar{p} > p > \tilde{p}$ ¹.

Таблиця 14.1. Вплив мита на цінову ситуацію

Показник цінової ситуації	Батьківщина	Закордон
Ціна	↑	↓
Попит	↓	↓
Відносна ціна	↓	↑

На рис. 14.1 точка перетину S вітчизняної кривої обміну T із зарубіжною кривою обміну T^* визначає p — цінове співвідношення на світовому ринку в умовах вільної торгівлі. Стягнення мита поліпшує мінове співвідношення для Батьківщини до $\bar{p}$. У новій точці рівноваги S' вітчизняна крива обміну T , видозмінена через мито, перетинає криву обміну Закордону T^* .

2. Взаємозв'язок між митною політикою, співвідношенням цін і добробутом (крива торгової байдужості та вітчизняне мінове співвідношення). Рівень добробуту, пов'язаний із ситуацією у торгівлі, може бути зображе-

¹ Тут p — відносна ціна в умовах вільної торгівлі; $\bar{p}$ — відносна ціна у світі після обкладання товару митом; $\tilde{p}$ — відносна ціна на Батьківщині після обкладання товару митом.

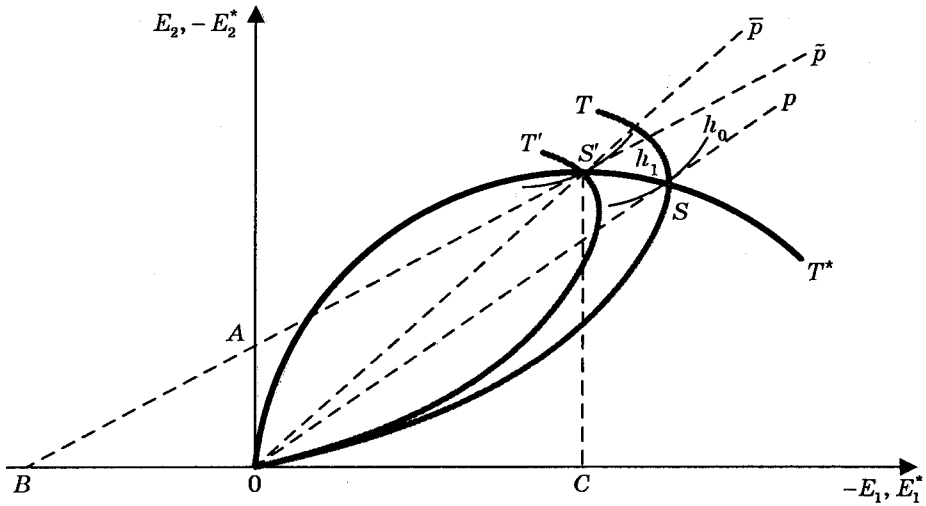

Рис. 14.1. Мито і рівновага обміну

Величина мита впливає на обсяг імпорту і на відносну ціну, тобто на мінове співвідношення (випадає великої країни). В умовах вільної торгівлі відносна ціна на світовому ринку — p . Після введення мита Батьківщиною на товар 2 його ціна на світовому ринку знижується (спадає попит), а відносна ціна $\bar{p}$ зростає ($\bar{p} > p$). Ціна товару 2 на Батьківщині збільшується, а відносна ціна $\tilde{p}$ зменшується, тому $\tilde{p} < p$. Світова ціна в умовах вільної торгівлі перебуває в межах $\bar{p} > p > \tilde{p}$. До введення мита рівновага існувала у точці S — перетин вітчизняної кривої обміну T і кривої обміну Закордону T^* , крива байдужості — h_0 . Після введення мита поліпшується мінове співвідношення Батьківщини, тобто за менший обсяг експорту отримують більше імпорту (рівноважна точка — S' , крива байдужості — h_1).

ний кривою торгової байдужості. Її визначають як геометричне місце сталого добробуту за різних комбінацій обсягів експорту ($-E_1$) та імпорту (E_2), отже,

$$W = W(-E_1, E_2).$$

Оскільки експорт означає зменшення кількості товару на Батьківщині, то гранична корисність експорту від'ємна. Як наслідок, отримуємо додатний нахил кривої торгової байдужості.

Оскільки вітчизняне цінове співвідношення відповідає граничній нормі заміщення, то воно повинно бути дотичним до досягнутої кривої торгової байдужості. У ситуації вільної торгівлі до досягнутої кривої торгової байдужості h_0 дотичним є промінь цінового співвідношення p на світовому ринку, яке одночасно відповідає вітчизняному ціновому співвідношенню. Однак після стягнення мита цінові співвідношення на Батьківщині й у Закордоні розходяться. На рис. 14.1, внаслідок цього, $\tilde{p}$ відповідає кривій торгової байдужості h_1 .

3. Визначення ставки мита. З визначення відносної ціни після стягнення мита $\bar{p} = \frac{\bar{p}_1}{\bar{p}_2(1+t)}$ або $\bar{p} = \frac{\bar{p}}{(1+t)}$ для ставки мита впливає $t = \frac{(\bar{p} - \tilde{p})}{\tilde{p}}$. Цей вираз можна записати з використанням графічних позначень

$$t = \frac{\left(\frac{CS'}{OC} - \frac{CS'}{BC} \right)}{\frac{CS'}{BC}} = \frac{BC}{OC} - 1 = \frac{BO}{OC},$$

де OB — митні надходження в одиницях товару 1 (OA — в одиницях товару 2); t — ставка мита.

14.2. ОПТИМАЛЬНЕ МИТО

Під час розгляду методів регулювання міжнародної торгівлі постає питання, чи є розумні межі встановлення митних ставок. По суті, це проблема оптимального тарифу. Її можна розглядати з урахуванням умов, що складаються у різних економічних ситуаціях. Але в кожному випадку *доцільно говорити про оптимальну ставку митного тарифу тоді, коли виграш країни максимізується. Величина оптимального тарифу як частка тарифу, яку сплачує іноземний постачальник, дорівнює величині, оберненій еластичності пропозиції імпортного товару.* При цьому варто зазначити, що оптимальний тариф не вигідний для світового господарства в цілому, тому що виграш країни, яка займає монополічне становище як покупець, є меншим від програшу країн-експортерів.

1. Оптимізація митного тарифу в ситуації моносонії. *Ситуація монополічної влади країни-імпортера (ситуація моносонії) може виникнути, коли велика країна з ринком значної місткості є великим імпортером, і країни-експортери потрапляють у залежність від кон'юнктури на її внутрішньому ринку.* У цьому випадку велика країна стає монополічним покупцем, і введення митного тарифу на імпорт може дати їй чистий дохід.

Ситуація моносонії значною мірою характерна для торгівлі України з Росією, яка є нашим традиційним торговим партнером. Україні важливо знайти найоптимальнішу стратегію виходу на російський ринок з товарами, на яких вона спеціалізується. Це стосується в першу чергу цукру, зерна, горілчаних виробів, металу. Такі моделі досить широко описали Н.А. Міклашевська й А.В. Холопов¹.

¹ *Миклашевская Н.А., Холопов А.В. Международная экономика: Учебник. — М.: МГУ им. М.В. Ломоносова: Дело и Сервис, 1998. — С. 65—67.*

Припустимо, що певна велика країна A є настільки великим споживачем цукру, що займає монопольне становище як покупець на ринку. На рис. 14.2 графічно проілюстровано цю ситуацію: рис. 14.2а показує внутрішній ринок цукру в країні A (D_a — крива попиту на цукор, S_a — крива внутрішньої пропозиції), а рис. 14.2б — ринок імпортного цукру (D_m — крива попиту в країні A на імпортний цукор і S_x — крива пропозиції цукру з країн-експортерів). Крива S_x має додатний нахил, тому що існує прямо пропорційна залежність між ціною та обсягом пропозиції, що свідчить про наявність можливості впливу для країни-імпортера на рівень світової ціни завдяки її монопольному становищу¹.

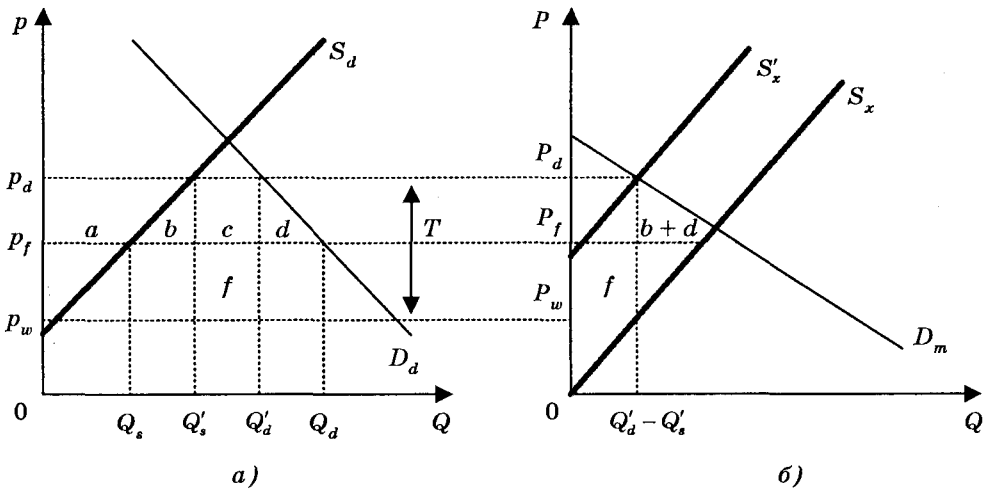

Рис. 14.2. Оптимальний тариф у ситуації моносонії

Оптимальна ставка митного тарифу передбачає максимізацію виграшу країни. Внутрішній ринок у країні A імпортера: D_a — крива попиту на цукор, S_a — крива внутрішньої пропозиції. Ринок імпортного цукру: D_m — крива попиту в країні A на імпортний цукор, S_x — крива пропозиції цукру з країн-експортерів. В умовах вільної торгівлі світова ціна — P_f . Обсяг імпорту цукру країною A : $(Q_d - Q_s)$. Світова ціна після введення мита — P_w ($P_w < P_f$), митний збір з кожної тонни цукру — T . Ціна на цукор у країні A : ($P_a = P_w + T$). У результаті збільшиться вітчизняне виробництво на $Q'_s - Q_s$, а імпорт зменшиться на $Q_d - Q'_d$, обсяг імпорту скоротиться до $Q'_d - Q'_s$. Втрати споживачів — $a + b + c + d$. Додатковий дохід вітчизняних виробників — a , виграш країни від митного тарифу — f , дохід держави — $c + f$, некомпенсовані витрати споживачів b і d . Позитивний ефект від введення тарифу країна отримує при $f > b + d$, негативний — при $f < b + d$.

¹ Якби еластичність поставок із-за кордону була безмежно великою, то крива експортної пропозиції мала б вигляд горизонтальної лінії на рівні фіксованої світової ціни.

Нехай в умовах вільної торгівлі світова ціна на цукор дорівнює P_f . За такої ціни вітчизняні виробники цукру в країні A не можуть задовольнити весь попит, і обсяг імпорту становить $(Q_d - Q_s)$. Припустимо, що ця країна починає знімати митний збір T з кожної тонни імпортованого цукру. Це призведе до зростання внутрішньої ціни на цукор, розширення вітчизняного виробництва цукру і спаду попиту на імпортний цукор. Закордонні виробники будуть змушені скоротити обсяги виробництва, але одночасно знизиться і рівень їхніх граничних витрат, що дасть змогу зменшити свої реалізаційні ціни (тобто рівень світової ціни) і, взявши тягар тарифу частково на себе, вони не допустять значного скорочення обсягу продажу¹.

Таким чином, у результаті введення митного тарифу внутрішня ціна на цукор у країні A не збільшиться на всю величину тарифу, а дорівнюватиме новій світовій ціні, яка знизиться, з тарифом: $P_d = P_w + T$. Вітчизняне виробництво цукру зросте з Q_s до Q'_s , споживачі цукру скоротять його закупівлі з Q_d до Q'_d , а імпорт зменшиться до $(Q'_d - Q'_s)$. Хто в цьому випадку виграв, а хто програв? Оскільки внутрішня ціна на цукор все-таки трохи підвищилася, споживачі зазнають збитків у розмірі $a + b + c + d$. Вітчизняні виробники, навпаки, отримали додатковий вигравш (галузь a). Держава збільшила дохідну частину свого бюджету на величину митних зборів, що становлять величину тарифу, помножену на фізичний обсяг імпорту. Тут необхідно звернути увагу, що величина тарифу більша, ніж приріст внутрішньої ціни, тому дохід держави становить чотирикутник $c + f$.

Оцінюючи загальний ефект від введення тарифу для країни в цілому, ми бачимо, що він може виявитись як позитивним (якщо $f > b + d$), так і негативним (якщо $f < b + d$). Вигравш країни від митного тарифу (чотирикутник f) буде тим більшим, чим менші розміри скорочення імпорту і більша частка тарифу, оплату якої можна перекласти на зарубіжного постачальника, тобто чим менша еластичність запропонованого імпортного товару.

2. Ставка мита, що максимізує добробут. Очевидно, що досягнута крива торгової байдужості змінюється залежно від митної ставки. Якщо стягують незначну ставку мита, то на Батьківщині можна поліпшити добробут, за високої митної ставки ситуація з добробутом на Батьківщині може по-

¹ У взаємовідносинах України і Росії так і було. Українські виробники не змогли запропонувати ціну на рівні цін внутрішнього російського ринку і поступилися ринком. Одночасно активізувались інші експортери, які були здатні торгувати за російськими умовами. Це стимулювало зростання виробництва цукру в Росії і деяких інших країнах, зокрема на Кубі. Не зупиняючись докладно на українсько-російському "цукровому" феномені, зазначимо, що його варто глибоко вивчити як для вироблення практичних пропозицій, так і для розвитку економічної теорії. Не випадково ринок цукру в Україні і Росії — у центрі уваги багатьох українських, російських і західноєвропейських дослідників. Добре, що ним цікавляться як визнані фахівці, так і молоді вчені. Це дає підстави сподіватися на виникнення нових ідей, і цілком можливо, що вони "поправлять" існуючі й визнані.

гіршитися. При цьому виникає питання, чи існує у такій ситуації оптимальне мито¹. Припустивши, що Закордон не реагує на введення мита, Батьківщина може збільшувати мито доти, доки не досягне кривої торгової байдужості h^* (рис. 14.3) з найвищим рівнем добробуту. Крива обміну Закордону і крива торгової байдужості Батьківщини дотикаються.

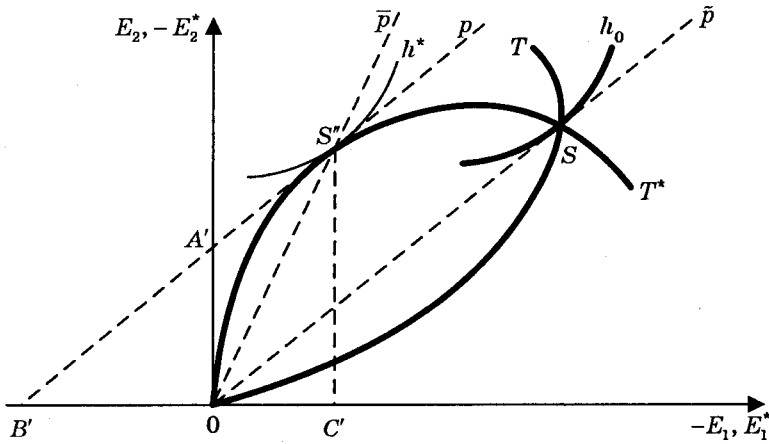

Рис. 14.3. Оптимальне мито

Оптимальна ставка мита $t^* = \frac{B'O}{C'O}$. В умовах вільної торгівлі крива обміну Батьківщини — T , крива обміну Закордону — T^* , точка рівноваги — S , світове співвідношення цін — p , крива байдужості за рівноваги обміну — h_0 . Після введення оптимального мита співвідношення цін становить: на світовому ринку — $\bar{p}$, на Батьківщині — $\bar{p}$. Максимальний рівень добробуту за ставки мита $t^* = \frac{B'O}{C'O}$ існує в точці S^* , де крива торгової байдужості Батьківщина h^* дотикається з кривою обміну Закордону.

Ставка мита, що максимізує добробут, $t^* = \frac{B'O}{C'O}$ призводить до того, що гранична норма заміщення Батьківщини (крива торгової байдужості) та гранична норма готовності Закордону до обміну (крива обміну Закордону) відповідають одна одній.

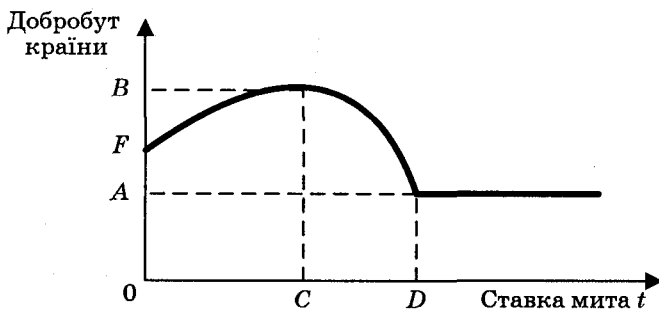
3. Прибутки від торгівлі в умовах протекціоністської політики іншої країни. Розглянемо, чи вигідно одній країні дотримуватися вільної торгівлі, коли інша країна налаштована по-протекціоністськи, впроваджуючи оптимальне мито. З рис. 14.2 видно, що прибутки від торгівлі на Батьківщині зростають, а у Закордоні зменшуються, але щодо автаркії (початкова дотична до кривої обміну Закордону), то рівень торгівлі за оптимального мита Батьківщини все ще дає прибутки від торгівлі для Закордону. Він

¹ У понятті “мито” треба бачити певну умовність: його необхідно розглядати не щодо всього світу або всіх країн одночасно, а щодо конкретної країни.

може здійснювати на світовому ринку вигідніший обмін, ніж в умовах автаркії. Це видно також з рис. 12.1. Тут оптимальне мито Батьківщини створило б їй вигідний “трикутник торгівлі” з кутом $\text{tg}\alpha = \frac{XY}{XP'}$. На Батьківщині точка Y лежала б на вищій ізокванті корисності, однак Закордон усе ще досягав би і за оптимального мита на Батьківщині точки Y , що лежить за межами його кривої трансформації.

Твердження щодо вигідності вільної торгівлі для окремої країни в умовах протекціоністської політики іншої. Вільна торгівля вигідна для окремої країни і тоді, коли інша країна поводить ся по-протекціоністськи. Це твердження випливає з теореми про протекціонізм торгових партнерів (*Free-Trade-for-one-Theorem*). Щоправда, прибутки від торгівлі зменшуються.

4. Ставка мита і добробут. Згідно з теорією оптимального мита національний добробут змінюється залежно від величини мита. Цей взаємозв'язок зображений на рис. 14.4. Із нульового мита на добробут країни, що виражений суспільним продуктом або в одиницях корисності, впливають прибутки від вільної торгівлі (точка F). Велика країна може підвищити свій добробут, коли збільшується ставка мита. OC — це оптимальне мито з відповідно вищим рівнем добробуту OB . Якщо, починаючи з точки C , ставка мита буде й надалі зростати, то зменшаться прибутки від торгівлі, а разом з ними і національний добробут. Біля точки D ставка мита зростає настільки, що зовнішня торгівля занепадає і встановлюється автаркія. В умовах автаркії рівень добробуту в країні нижчий, ніж за вільної торгівлі.

Рис. 14.4. Рівень мита і добробут країни

Національний добробут змінюється залежно від величини мита. Якщо прибутки від вільної торгівлі становлять OF , то за ставки мита $t = 0$ національний добробут дорівнюватиме OF . Проте велика країна може підвищити його ставку до рівня оптимального мита (OC, OD), то національний добробут $OB > OF$. Якщо ставка мита перебуває на проміжку (OC, OD), то національний добробут буде знижуватися, досягнувши при $t = OD$ рівня OA , який існував за умов автаркії і є значно нижчим, ніж за вільної торгівлі.

14.3. НЕТАРИФНІ ТОРГОВІ БАР'ЄРИ

У попередньому розділі визначено відмінність між тарифними і нетарифними методами регулювання міжнародної торгівлі. Слід зазначити, що роль митних тарифів за останні десятиріччя поступово послабилась. Цьому значною мірою сприяли численні переговори, які протягом післявоєнного періоду проводили у рамках Генеральної угоди про тарифи і торгівлю (ГАТТ). Зокрема, середньозважений рівень митних тарифів у промислово розвинутих країнах знизився з 40—50 % у кінці 40-х рр. до 4—5 % у наш час, а в результаті реалізації домовленостей Уругвайського раунду переговорів ГАТТ він повинен становити близько 3 %¹.

Разом з тим багато економістів вважає, що ступінь впливу держави на міжнародну торгівлю зріс у результаті значного розширення форм і методів нетарифних торгових обмежень. За оцінками, їх нині не менше п'ятдесяти. Особливо активно нетарифні методи регулювання торгівлі використовують розвинуті країни. У середині 90-х років у середньому 14 % товарів, що їх імпортують країни ЄС, США і Японія, підпадали під основні нетарифні обмеження: імпорتنі квоти, “добровільні обмеження” експорту й антидемпінгові заходи. Менша відкритість, порівняно з митними тарифами, яка виявляється у введенні нетарифних бар'єрів, містить у собі більше можливостей для довільних дій урядів і створює велику невизначеність у міжнародній торгівлі. Зрозуміло, що за таких обставин перед Світовою організацією торгівлі стоїть складне завдання поступової заборони кількісних обмежень — так звана тарифікація (заміна кількісних обмежень тарифами, які забезпечують еквівалентний рівень захисту).

Введення кількісних торгових обмежень замість мита можна розглянути на рис. 14.5. Наприклад, може бути встановлений максимально допустимий обсяг імпорту. Крива *EA* описує функцію пропозиції Батьківщини; крива *MM* представляє повністю еластичну криву пропозиції Закордону. Якщо впроваджують імпорتنу квоту *EG*, то пряма *GA'* характеризує релевантну для Батьківщини функцію пропозиції. Автаркія представлена через *P*⁰, вільна торгівля — через *P*. Ціни на вітчизняну пропозицію порівняно із ситуацією автаркії зростають. У цьому полягає еквівалентність імпортного мита і квоти (порівняйте з рис. 13.3).

Вітчизняні споживачі втрачають дохід у розмірі $u + a + z + y + c$. Вітчизняні виробники отримують дохід, зображений чотирикутником *u*. Трикутники *a* та *c*, як у випадку з митом, відображають утрачений дохід споживача, який ніхто не отримує (чиста втрата). Дохід $z + y$ можуть отримати

¹ Миклашевская Н.А., Холопов А.В. Международная экономика: Учебник. — М.: МГУ им. М.В. Ломоносова: Дело и Сервис, 1998. — С. 77.

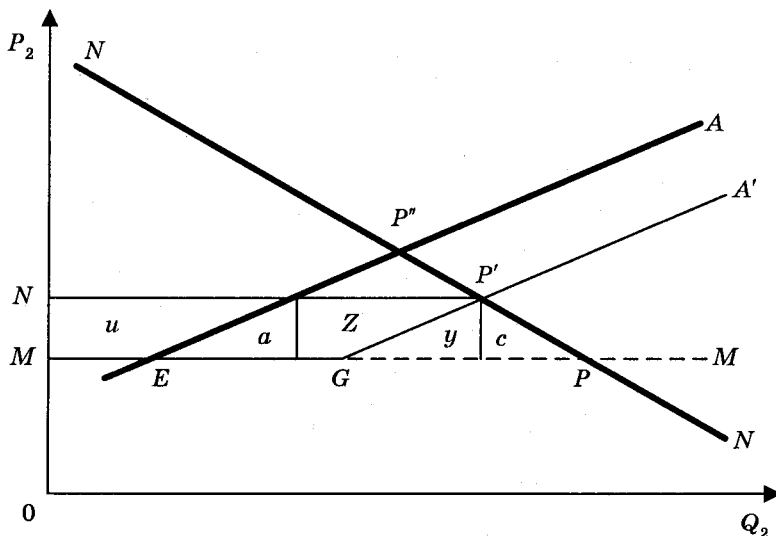

Рис. 14.5. Кількісний контингент (квоти)

EA, NN — криві пропозиції і попиту Батьківщини з рівноважною точкою P'' за умов автаркії. MM — крива пропозиції Закордону (повністю еластична) з рівноважною точкою P за умов вільної торгівлі. Якщо на Батьківщині запроваджують імпорتنу квоту EG , то GA' буде релевантною для Батьківщини кривою пропозиції Закордону з точкою рівноваги P . У результаті кількісної квоти вітчизняні споживачі втрачають дохід у розмірі $u + a + z + y + c$.

різні групи, наприклад, вітчизняні імпортери, коли імпортні квоти дістаються їм безплатно. Дохід $z + y$ отримує Батьківщина, коли продає на аукціоні ліцензії на імпорт. Тоді при перерозподілі також виникає аналогія з митом. Дохід $z + y$, проте, може отримати і Закордон, скажімо, у випадку угоди про добровільне самообмеження. При цьому цей дохід можуть отримати закордонні виробники, коли реалізують угоду про добровільне самообмеження. Але його закордонна держава може отримати в тому випадку, коли вона для виконання угоди про самообмеження продає на аукціоні ліцензії на експорт.

Не всі ефекти застосування нетарифних методів можна побачити на рис. 14.5. Так, угода із зарубіжними виробниками про добровільне самообмеження означає створення картелю виробників. Зарубіжні виробники за наявності квоти перейдуть на дорожчі продукти; одночасно й виробників інших країн приваблюватимуть можливі прибутки, отже, квотування не може обмежуватися однією країною. Розподіл квот між різними країнами буде неминуче довільним.

Приклад 14.1. Основні нетарифні заходи, що застосовувалися в Україні у 1993—2004 рр.¹

До таких нетарифних заходів належать:

- обов'язкова сертифікація відповідності стандартам;
- ліцензування окремих видів експортної та імпоротної діяльності;
- вимоги мінімальної вартості (діяли протягом 1996—2000 рр.);
- попереднє митне декларування;
- екологічний контроль;
- санітарний контроль;
- фітосанітарний контроль;
- дозволи на імпорт медикаментів;
- регулювання державних закупівель з огляду на імпорт;
- запити розрахунку митної вартості (перевірка оголошеної вартості для розрахунку податків та тарифів; діяли у 1996—2000 рр.);
- митний контроль;
- перевірка контрактної ціни та місця походження окремих товарів;
- контроль за окремими видами технологій та обладнання: енергозберігаюче обладнання, метеорологічне обладнання, ядерні матеріали, матеріали для виготовлення зброї, матеріали, які можуть бути використані для виробництва хімічної та бактеріологічної зброї, а також обладнання для таємного збирання інформації.

Фізичний обсяг взаємних поставок можна розглянути також з допомогою рис. 13.4. Тут DC' показує допустимий обсяг імпорту, і можлива точка споживання C' повинна лежати на кривій (не позначено), яку отримують, пересуваючи зменшений трикутник торгівлі $P'DC'$ вздовж кривої трансформації. Тепер EC' — це доходи держави від продажу імпортних контингентів (квот). Припускається, що ці доходи як паушальний платіж перейдуть до домашніх господарств. За цих умов виявляється еквівалентність імпортного мита та імпортних квот. За угоди про добровільне самообмеження країна-експортер зобов'язується постачати товари, не перевищуючи певного визначеного обсягу (наприклад DC'). Тоді доходи, пов'язані з фізичним обсягом взаємних поставок, а саме EC' , дістаються Закордону. У цьому випадку точка споживання C' не може бути досягнута, бо грошовий переказ EC' йде за кордон. Точка споживання Батьківщини за угоди про добровільне самообмеження повинна лежати на прямій p , що є дотичною до кривої трансформації.

Поширення нетарифних методів протекціонізму, як уже було зазначено, вимагає багатоаспектних досліджень. При цьому треба враховувати, що до них належать заходи держави, які безпосередньо впливають на торгові потоки (як, наприклад, митні формальності, вимоги щодо якості продукції), а також заходи, спочатку не пов'язані з торгово-політичними мо-

¹ Джерело: Дослідження торговельної політики України. — К.: Управління зменшення бідності та економічного менеджменту регіону Європи та Середньої Азії. 2004 // www.civica.org/servlet/DataLoad?t=3&c=1&q=118408

тивами, котрі, однак, впливають на торгові потоки (наприклад, норми про відповідність продукції навколишньому середовищу). Останнім часом до класифікацій нетарифних методів додають хабарництво, яке раніше аналізували головним чином у культурному і політичному аспектах, а комуністична ідеологія розглядала його як “буржуазну спадщину”.

Нині корупцію розглядають як метод, за допомогою якого можна обійти протекціоністські бар’єри, що їх створюють уряди, особливо країн “третього” світу. Уряди посткомуністичних країн розриваються між зобов’язаннями підтримувати режим вільної торгівлі та відкритість економіки і прагненням створити “тепличі” умови для неконкурентоспроможних підприємств. Корумповані ринки товарів і послуг порівняно зі звичайними характеризуються високою цінністю місцевої інформації¹. Аналіз корупції як форми економічного протекціонізму можна здійснювати за викладеними методиками, але одночасно для цього необхідно розробляти і специфічні методи. Однак загальний результат впливу корупції на добробут можна проілюструвати за аналогією, яку брали за основу при характеристиці інших нетарифних методів.

Приклад 14.2. Європейська автомобільна угода з Японією.

ЄС у липні 1991 р. уклав угоду з Японією про добровільне експортне обмеження. У ній Японія зобов’язалася обмежувати свій прямий експорт в ЄС з 1 січня 1993 р. до кінця 1999 р. (щорічно 1,23 млн од.). Це відповідає обсягові імпорту 1990 р. Особливу проблему при цьому становлять так звані трансплантанти, тобто ті транспортні засоби, які виробляють японські підприємства в одній з країн ЄС. Хоча вони не входять у квоту, проте їх кількість комісія ЄС розглядає критично.

ЄС очікує від цієї угоди дієвого захисту власних виробників, що повинен дати їм змогу проводити структурні пристосування, які б підвищували продуктивність. Щоправда, викликає сумнів те, що ця мета буде досягнута при усуненні тиску міжнародної конкуренції. Більшою мірою слід очікувати, що європейські виробники після закінчення дії угоди будуть менш конкурентоспроможними, оскільки вони розраховують на те, що угода про самообмеження сприяє створенню японцями експортного картелю, і доходи картелю надходитимуть в Японію. Їх платять європейські споживачі. Зрештою, європейські виробники не враховують, що Японія зацікавлена в тому, щоб у рамках кількісного контингенту експортувати в Європу якомога дорожчі автомобілі. Таким чином потужні європейські виробники дорожчих автомобілів зазнають інтенсивнішої конкуренції.

¹ Див. докладніше: *Красев И.* Политические игры в борьбе с коррупцией. Может ли коррупция считаться формой экономического протекционизма? // Трансформация. — 1999. — № 1. — С. 10—12. Зауважимо, що актуальним могло б бути дослідження української корупції як нетарифного торгового бар’єра та її впливу на зовнішньоекономічні показники та рівень добробуту країни.

14.4. ВІЙНА МИТ

Стосовно оптимального мита є припущення, що Закордон не реагує на його підвищення. Однак, якщо Закордон реагує на підвищення імпортного мита, то його крива обміну зміщується вправо. При застосуванні Закордонном аналогічної митної політики у відповідь із ситуації рівноваги S (до підняття митної ставки) замість ситуації S' (однобічне підняття митної ставки Батьківщиною) отримаємо ситуацію S'' (рис. 14.6). Після наступного митного раунду встановлюється ситуація S''' .

Така некооперативна поведінка гальмує торгівлю, “лінза” переваг від торгівлі стає меншою (рис. 14.6), й обидві країни зазнають втрат. Ця модель притаманна переважно ринкам олігополістичного типу, на яких частина або весь обсяг сумарного виробництва припадає лише на кілька фірм.

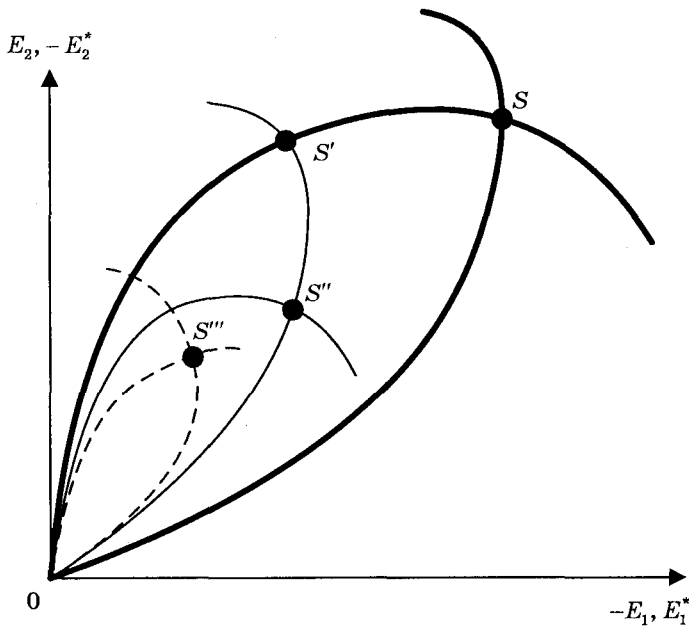

Рис. 14.6. Митна війна і рівновага обміну

На рис. 14.6 зображені криві надлишкового попиту (обміну) Закордону і Батьківщини. За умов вільної торгівлі рівновага перебуватиме у точці S , якщо Батьківщина збільшить митну ставку, то рівновага переміститься у точку S' , але Закордон у відповідь теж може збільшити ставки мита, й тоді рівновага обміну буде у точці S'' і т. д. Таким чином, збільшення ставки мита в обох країнах призводить до зменшення переваг від зовнішньої торгівлі та збільшення втрат на Батьківщині й у Закордоні.

На таких ринках кілька фірм у довготерміновому періоді отримують значні прибутки, оскільки вхідні бар'єри ускладнюють або унеможливають входження "фірм-новачків" на ринок. В умовах, характерних для олігополістичних ринків, в Україні працюють автомобільна, металургійна, електротехнічна, бавовняна індустрії.

Рівновагу на олігополістичному ринку вперше чітко виклав математик Джон Неш (*Nash*) у 1951 р. Цю рівновагу називають рівновагою за Нешем. Суть її полягає у тому, що кожна фірма повністю реалізує свій потенціал залежно від того, як діють її конкуренти.

Рівновагу за Нешем можна показати на прикладі бавовняної промисловості. Припустимо, що через млявий збут бавовни адміністрація ВАТ "Тернопільський бавовняний комбінат" розглядає можливість 15-відсоткової знижки цін, щоб стимулювати збут. Вона має всебічно обдумати реакцію на її дії ВАТ "Донецький бавовняний комбінат" і ВАТ "Херсонський бавовняний комбінат". Ці підприємства можуть взагалі не відреагувати, а можуть лише незначною мірою знизити свої ціни, у цьому випадку обсяг збуту Тернопільського БК значно збільшився б за рахунок ринків його конкурентів. Але можливий сценарій, за яким конкуренти наслідують приклад Тернопільського БК, що сприятиме збільшенню обсягу продажу при зменшенні прибутків через знижені ціни для трьох підприємств. Проте можливий і "каральний" варіант: конкуренти Тернопільського БК домовляться про зниження цін на 25 %, що призведе до цінової війни та різкого зменшення прибутків усіх трьох фірм.

В описаному прикладі єдине раціональне рішення для Тернопільського БК — зважити на можливу реакцію з боку конкурентів, знаючи, що вони діятимуть за його ж методикою. Модель, яку розробив Неш для одного ринку, може бути поширена й на міжнародну економіку, якщо припустити, що названі фірми діють на світовому ринку й покривають наявний попит на бавовну.

Найпростішу модель рівноваги в умовах олігополії розробив ще у 1838 р. французький економіст Августин Курно¹. Він виходив з того, що фірми виробляють однорідний товар і знають криву ринкового попиту. Вирішуючи, який обсяг виробляти, й одночасно приймаючи про це рішення, кожна фірма бере до уваги і свого конкурента. У моделі Курно закладено, що кожна фірма розглядає рівень виробництва свого конкурента як фіксований, а потім вирішує, скільки потрібно виробляти самій. Таким чином, рівновага Курно є різновидом рівноваги Неша, тому її називають рівновагою Курно

¹ Вона опублікована у книзі Августина Курно "Recherches sur les Principes Mathematiques de la Theorie des Richesses" (Париж, 1838). В англійському перекладі Н. Бейкона ця робота вийшла 1897 р. у нью-йоркському видавництві Макміллана. Українською і російською мовами працю Курно не видавали.

— Неша¹. Як розвиток моделей Курно та Неша розглядають стратегії, в яких фірми вибирають для себе ціни, приймаючи як задані ціни своїх конкурентів. Відповідно до розглянутого вище механізму в точці рівноваги за Нешем кожна фірма отримує максимально можливий прибуток, знаючи ціни своїх конкурентів і не змінюючи їх для себе².

14.5. СТРАТЕГІЧНА ПОВЕДІНКА І “ДИЛЕМА В’ЯЗНІВ”

“Дилема в’язнів” у теорії конкуренції. Точка рівноваги за Нешем включає можливість співробітництва. Прибуток, який отримують при прийнятті рішення, орієнтованого на найвищий можливий рівень, перевищує прибуток в умовах чистої конкуренції, проте він нижчий, ніж у випадку таємної змови. Назвемо таємну змову економічним терміном “співробітництво” і припустимо, що конкуренти встановлюють митні тарифи, які максимізують добробут.

Завдання, що стоїть перед Батьківщиною і Закордоном, відповідає класичному прикладу з теорії ігор, що називається “дилемою в’язнів”. Суть його можна розглянути на прикладі моделі з двома заарештованими, яких звинувачують у скоєнні злочину. Вони перебувають в окремих камерах в’язниці, тому не можуть спілкуватися між собою, щоб прийняти рішення щодо зізнання, яке від них вимагають. Відповідно до закону, за зізнання кожного із заарештованих він може отримати по п’ять років ув’язнення. Якщо жоден не зізнається, то звинувачувальний вирок важко буде винести, отже, в’язні можуть розраховувати на “м’якший” вирок й отримати лише два роки ув’язнення. Нарешті, є ще одна модель поведінки, за якою один в’язень визнає свою провину, а інший — ні; тоді особу, яка визнала себе винною, засудять на рік ув’язнення, а інша перебуватиме у в’язниці десять років.

Перед певними країнами часто постає “дилема в’язнів”. Розробляючи митну політику, вони мають вирішувати, вдатись їм до агресивної конку-

¹ Ознайомлення з теорією рівноваги за Нешем може спонукати дослідника до поглибленого вивчення її можливостей як для аналізу митної політики, так і теорії ігор, покладеної в основу рівноваги. Для цього фахівці рекомендують публікації: *James W. Friedman. Game Theory with Applications to Economics.* — New York: Oxford University Press, 1990; *Guillermo Owen. Game Theory.* New York: Academic Press, 1982; *David Kreps A. Course in Microeconomic Theory.* — Princeton, N. J. University Press, 1990; *Drew Fudenberg and Jean Tirole. Game Theory.* — Cambridge, Mass.: MIT Press, 1991.

² Див.: *Піндайк Р.С., Рубінфелд Д.Л. Мікроекономіка / Пер. з англ. А. Олійник, Р. Скільський.* — К.: Основи, 1996. — С. 385—431.

ренції, намагаючись залишити за вітчизняними фірмами більшу частку ринку за рахунок створення митних бар'єрів іноземним конкурентам чи "співпрацювати" з ними, утримуючи свою частку ринку і, можливо, навіть вдаватися до таємної змови. Водночас, як і в прикладі з в'язнями, кожен уряд має спокусу "зрадити" своїх конкурентів і встановити оптимальне для себе мито, хоча кожен з них усвідомлює, що їхні конкуренти відчувають таку саму спокусу. Яким би бажаним не було співробітництво, кожна держава побоюється — і небезпідставно — конкурувати пасивно, бо її конкурент може несподівано піти в наступ і захопити левову частку ринку¹.

Проведені дослідження дають підстави для формулювання таких висновків.

1. Взаємозалежність виграшу кожної країни при виборі митної стратегії. За переходу від автаркії до вільної торгівлі обидві країни можуть виграти. Відкриття кордонів робить країни з погляду митної стратегії подібними до сполучених посудин. Рис. 12.2 показує рух від точок автаркії *A* (Батьківщина) і *A** (Закордон) до точки вільної торгівлі *C*, яка є вищим рівнем добробуту для обох країн. Точка *C* перебуває у межах "лінзи переваг".

У табл. 14.2 показані доходи від торгівлі двох країн за різних варіантів торгової політики. Для спрощення припущено, що країни є ідентичними.

Таблиця 14.2. Митна "дилема в'язнів": вільна торгівля проти мита

Закордон / Батьківщина	Вільна торгівля	Мито
Вільна торгівля	I (12;12)*	II (3;15)
Мито	III (15;3)	IV (5;5)

* У табл. 14.2 перше число в дужках характеризує доходи від торгівлі Батьківщини, друге — Закордону. Якби обидві країни займалися вільною торгівлею, то вони змогли б отримати дохід від торгівлі у розмірі 12 од. (клітинка I). Якщо Батьківщина встановлює оптимальну ставку мита, то отримує дохід від зовнішньої торгівлі у розмірі 15 од., а Закордон — 3 од. (клітинка III). При цьому діє припущення, що Закордон не реагує на митну політику Батьківщини. Аналогічно Закордон отримує дохід 15 од., а Батьківщина — 3 од., якщо Закордон здійснює обкладання оптимальним митом, а Батьківщина на це не реагує (клітинка II). Але можна уявити собі ситуацію, коли вони проводять митну політику, завдяки якій обидві країни отримують по 5 од. доходу від торгівлі. На противагу до обох оптимальних ситуацій припущено, що обидві країни реагують на заходи одна одної.

¹ Про мікроекономічний аспект "дилеми в'язнів" див.: Піндайк Р.С. Мікроекономіка. — К.: Основи, 1996. — С. 404—413, 429—436. Підкреслимо ще раз, що в "дилемі в'язнів" ідеальний варіант для обох — це незізнання. Водночас визнання себе винним є домінуючою стратегією для кожного з ув'язнених — вона дає більшу віддачу незалежно від стратегії "напарника". Домінуючі стратегії є одночасно стратегіями максимуму. Отже, випадок, у якому в'язні визнають себе винними, це, одночасно, і точка рівноваги за Нешем, і максимальний розв'язок.

Доходи від торгівлі ще раз по'яснені на рис. 14.7. На осях нанесено доходи від торгівлі Батьківщини (вертикальна вісь) і Закордону (горизонтальна вісь). Починаючи з ситуації вільної торгівлі I $\left(\frac{12}{12}\right)$, Батьківщина може шляхом підвищення мита збільшити свій дохід від торгівлі. Але при цьому погіршується дохід від торгівлі Закордону (рух з I до III). Піднімаючи ставку мита значно вище від оптимальної, наша країна втрачатиме добробут і може встановити таку високу ставку мита, що її дохід від торгівлі стане нульовим. Аналогічно, виходячи із ситуації вільної торгівлі I $\left(\frac{12}{12}\right)$, Закордон може знімати мито і таким чином підвищувати свій добробут, поки не буде досягнутий рівень оптимальної ставки мита. Лінія, що проходить через 0, III, I і II, показує зміну рівня корисності, враховуючи припущення, що щоразу лише одна країна вживає заходів, а інша на це не реагує. Нарешті, точка IV характеризує ситуацію, коли обидві країни використовують імпортерне мито та отримують однаковий дохід від зовнішньої торгівлі.

2. Виграш Закордону від установаження оптимального мита; програш і виграш Батьківщини від установаження оптимального мита Закордоном за переходу від автаркії до вільної торгівлі. Завдяки торговій політиці певна країна може поліпшити добробут своїх громадян, наприклад, у випадку, коли обкладає Закордон оптимальним митом. При цьому Батьківщина ще отримує прибуток від торгівлі, але його розмір зменшено. Отже, точка II характеризує доходи від торгівлі, які Закордон може отримати шляхом установаження оптимальної ставки мита. Закордон збільшує свої доходи з 12 до 15 од., доходи Батьківщини зменшуються з 12 до 3 од., однак є більшими, ніж за автаркії. Точка III є аналогічною для Батьківщини.

3. Вигоди для певної країни від вільної торгівлі за проведення протекціоністської політики іншою країною. Навіть за стратегічної поведінки інших країн теорема "*Free-Trade-for-one-Theorem*" є дійсною. Вона стверджує, що порівняно із ситуацією автаркії зовнішня торгівля вигідна для певної країни, навіть якщо інша країна проводить протекціоністську політику. Це є окремим випадком "дилеми в'язнів". За проведення Закордоном митної політики у межах кривих I—II—0 (рис. 14.7) Батьківщина отримуватиме доходи від торгівлі, якщо митна політика Закордону не знайде настільки далеко, що Батьківщина досягне становища автаркії (точка O).

4. Умови відсутності втрат Батьківщини за агресивної торгової політики Закордону (повернення до умов автаркії). При застосуванні високого імпортерного мита з боку Закордону Батьківщина завжди може відмовитися від експорту, нічого при цьому не втрачаючи порівняно з автаркією. Таким чином Батьківщина отримує нульовий дохід від міжнародної торгівлі.

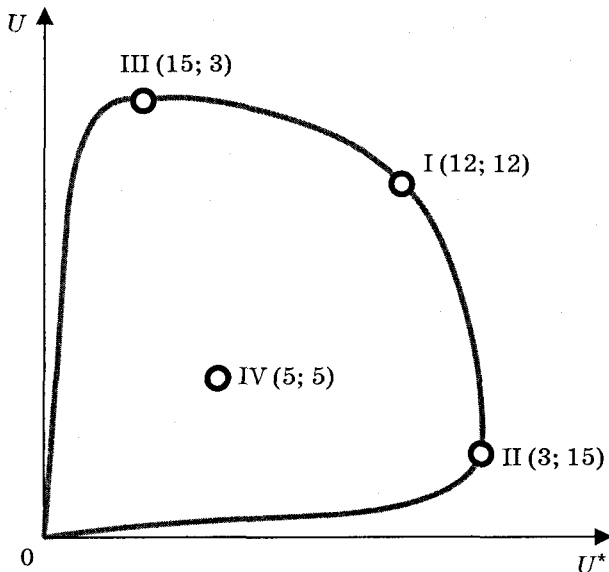

Рис. 14.7. Розподіл прибутків від торгівлі

На вертикальній осі нанесені доходи від торгівлі Батьківщини, на горизонтальній — Закордону. За умов вільної торгівлі I (12; 12) Закордон і Батьківщина отримують однаковий дохід. Якщо Батьківщина введе імпорнтне мито, то її дохід зростатиме і за оптимальної ставки мита стане максимальним III (15; 3), а дохід Закордону зменшиться, але підвищення ставки мита вище від оптимальної призведе до втрати Батьківщиною доходу. Аналогічно, Закордон може обкласти митом імпорнтні товари і цим підвищити рівень свого доходу до максимуму за ставки оптимального мита (ситуація II (3; 15)). Якщо ж обидві країни проводять політику протекціонізму IV (5; 5), то вільна торгівля є вигідною порівняно із ситуацією автаркії (0; 0).

5. Митна стратегія торгівлі між країнами різних “вагових категорій”.

Якщо країни можуть по-різному впливати на співвідношення цін на світовому ринку, то це змінює структуру гри. Тоді для Батьківщини вигіднішим буде не реагувати на введення мита з боку Закордону і самій не здійснювати обкладання митом. “Сильніша” країна (наприклад Закордон) займає незалежну позицію, а інша, “слабша” країна (Батьківщина) пасивно пристосовується. У цьому випадку Батьківщині не варто вводити мито у відповідь, бо її становище тільки погіршиться.

6. Урівноваження всередині країни вигравів і втрат від протекціоністських дій країни-партнера. Прийняття скооперованого рішення між двома країнами ускладнюється тим, що хоча країна може в цілому отримати вигравш від торгівлі (навіть при стратегічній поведінці іншої країни), але

окремі групи цієї країни, зокрема сектор субститутів імпорту, при цьому втрачають. Щоб досягти згоди всередині країни, потрібно компенсувати втрати згаданих груп. Аби покрити ці компенсації, країні потрібно отримувати відповідно високі доходи від торгівлі.

14.6. ПОРЯДОК СВІТОВОЇ ТОРГІВЛІ

1. Умови і цілі створення єдиного порядку міжнародної торгівлі. Досягти скооперованого рішення країни можуть, зобов'язавшись діяти не на основі стратегій, а дотримуючись системи правил. Таку систему слід розуміти як інституційний порядок, на який держави добровільно погоджуються.

Якщо країни хочуть децентралізувати економічні рішення, то порядок з правами користування необхідно впровадити систему правил, якій повинні підкорятися децентралізовані одиниці. Це є чинним і для міжнародної економіки. Так само, як економічне законодавство певної країни накладає обмеження на окремі домогосподарства і підприємства, устрій світової торгівлі має створити умови, які не дозволяють б свавільної поведінки певних країн. Таким урегулюванням є заснована у 1947 р. 23 країнами ГАТТ — Генеральна угода про тарифи і торгівлю. Метою ГАТТ було створення типового порядку для міжнародної торгівлі, що не припускає наслідків, аналогічних тим, які були у 1930-х рр., отже, це стало початком закладення важливої передумови зростання добробуту кожної країни завдяки вільній торгівлі.

2. Недопущення дискримінації імпортованих товарів і послуг та взаємність як принципи ГАТТ. Одним із найважливіших принципів ГАТТ є недискримінація. За умовами найбільшого сприяння імпорту повинні діяти однакові торговельні умови незалежно від країни походження імпорту. Зниження ставок мита в основному поширюється на всіх торговельних партнерів. Двосторонні угоди завдяки цьому стають багатосторонніми. Отже, при застосуванні заходів торговельної політики, таких як мита або нетарифні бар'єри, не можна проводити дискримінацію між різними країнами щодо походження імпорту. Якщо товари обкладаються внутрішніми податками або підлягають національному регулюванню, наприклад, стандартам, то порушується принцип недискримінації, тому що податки і регулятивні обмеження на імпортовані та національні товари мають бути ідентичними. Цей принцип діє і для послуг.

Принцип взаємності вимагає, щоб так звані концесії (поступки) були двосторонніми, тобто на зниження мит однією країною інша країна повин-

на відповіді тим самим. При цьому практикують двосторонню систему попиту — пропозиції. Наприклад, одна країна пропонує поступку X, якщо інша — поступку Y. Однак щодо специфічного товару країна може вимагати лише однієї поступки, якщо вона передбачена у позиції основного продавця, тобто коли вона має найбільшу частку в імпорті країни-партнера.

Зниження мита як поступка відповідає меркантилістським ідеям, згідно з якими ліквідація торгових бар'єрів є жертвою. За теорією міжнародного поділу праці, навпаки, країна може збільшити свій добробут шляхом одностороннього зниження мита. Поняття “концесія” орієнтується на уявлення громадськості про міжнародну торгівлю і, можливо, полегшує у політичному просторі реалізацію зниження митних бар'єрів.

Подальше регулювання ГАТТ стосується іншого аспекту торговельних обмежень — демпінгу і субвенцій.

3. Організаційне забезпечення ГАТТ. На початку засновниками ГАТТ стали 23 країни, нині вона нараховує 125 членів. Очевидно, що за останні півстоліття відбулися зрушення у структурі членів ГАТТ. Слід позитивно відзначити те, що до цієї міжнародної угоди приєдналися й інші країни. Одночасно США втратили становище гегемона у ГАТТ через те, що Європа і Японія збільшили свою частку світовій торгівлі. У такій заплутаній ситуації створювати об'єднання з метою усунення обмежувальних торговельних заходів стало складніше. З 1995 р. ГАТТ було замінено Світовою організацією торгівлі, від якої очікують активніших дій у розв'язанні суперечок в умовах політики ухилення певних країн від дотримання принципів ГАТТ.

4. Невирішені проблеми ГАТТ і створення Світової організації торгівлі. ГАТТ мала певні успіхи щодо ліквідації мита. Часткове зниження ставки мита відбулося в інтернаціональному масштабі тому, що вагомого значення набули нетарифні торговельні бар'єри. Ці перешкоди ГАТТ не вдалося успішно контролювати. Сюди належать імпортні квоти у формі добровільної угоди на самообмеження. Непростим виявився контроль за демпінгом, а також встановлення різниці між обмеженням імпорту й антидемпінговими заходами. ГАТТ не мала успіху також в обмеженні національних субвенцій. Країни намагалися якомога більше вивести сільське господарство від міжнародної вільної торгівлі. Нарешті, правила ГАТТ були сформульовані насамперед щодо торгівлі товарами; при цьому торгівля послугами, яка в деяких країнах становить 30 % експорту, суттєво зросла. Часто міжнародні послуги підлягають не митному оподаткуванню, а національному регулюванню. Нарешті, розпочата за останніх 30 років промислово розвинутими країнами політика захисту навколишнього середовища порушує проблему, як можна відокремити екологічні заходи від торговельних обмежень.

Приклад 14.3. Раунди ГАТТ

Історія ГАТТ складається з раундів переговорів, на яких усували митні або інші обмежувальні торговельні заходи. Перших п'ять раундів стосувалися скорочення мит, Кеннеді- і Токіо-раунди — проблем, пов'язаних з антидемпінговою політикою і кодом для субвенцій. Уругвайський раунд намагався розширити порядок денний за рахунок регулювання інтелектуальної власності, послуг та інвестицій.

1947 — Женевський раунд;

1949 — Еннесі-раунд;

1951 — Торгау-раунд;

1956 — Женевський раунд;

1960—1961 — Діллон-раунд;

1964—1967 — Кеннеді-раунд (антидемпінговий код);

1973—1979 — Токіо-раунд (новий антидемпінговий код, субвенційний код);

1986—1993 — Уругвайський раунд (розширення порядку денного);

2001 — Доха-раунд (Раунд тисячоліття) — переговори продовжуються.

5. Монетарна сфера регулювання протекціонізму. У монетарній сфері може мати місце також стратегічна поведінка, зокрема експорт інфляції з країни з провідною валютою і системою фіксованих валютних курсів (США під час війни у В'єтнамі). Отже, потрібне інституційне врегулювання — світовий валютний порядок. У кінцевому підсумку стратегічна поведінка можлива і щодо транскордонних та глобальних проблем.

Приклад 14.4. Декларація Доха-раунду

У листопаді 2001 р. на IV Конференції міністрів країн — членів СОТ у Досі (Катар) була прийнята Декларація міністрів, що відкрила Новий раунд багатосторонніх переговорів. Передбачалося зробити цей раунд двоетапним. На першому етапі планувалося провести спільні консультації і попередні переговори щодо змісту і формату нового раунду переговорів в обмін на згоду розвинутих держав повніше враховувати інтереси країн, що розвиваються, за всіма питаннями переговорів. Після досягнення компромісу стосовно майбутнього змісту переговорів і формату домовленостей на другому етапі планувалося відкрити переговори за тими напрямками, що будуть узгоджені в ході першого етапу, і для досягнення таких угод, котрі будуть відповідати інтересам усіх сторін, і зможуть бути підготовлені в ході першого етапу.

Перший етап мав завершитися на V Конференції міністрів СОТ у Канкуні в 2003 р. вирішенням питання про кінцевий зміст і формат переговорів. Передбачалося, що Новий раунд багатосторонніх переговорів завершиться до 1 січня 2005 р.

Програма Нового раунду переговорів у тому вигляді, в якому вона була викладена в Декларації міністрів, становила складний компроміс між інтересами розвинутих країн та країн, що розвиваються, з питань змісту і суті самих переговорів. Декларацією проголошувалося, що переговори будуть спрямовані на подальшу лібералізацію торгівлі сільськогосподарськими і несільськогосподарськими товарами та послугами. Щодо сільськогосподарських товарів передбачалося, що переговори будуть спрямовані на суттєве зниження всіх форм внутрішньої підтримки сільського господарства, зниження всіх експортних субсидій, а також зменшення торгових бар'єрів у сільськогосподарській торгівлі. Щодо несільськогосподарських товарів у Декларації підкреслювалося, що метою переговорів будуть зниження і ліквідація тарифних ставок, особливо у тих випадках, коли може йтися про особливо високі тарифні ставки (тарифні піки).

У сфері послуг Декларацією заплановано проведення переговорів за трьома групами питань, пов'язаних з уточненням правових норм ГАТС: надзвичайні захисні заходи, урядові закупівлі у сфері послуг і субсидювання послуг. Окрім того, передбачалося продовження переговорів про подальшу лібералізацію міжнародного обміну послугами за пропозиціями країн — членів СОТ.

Декларація включала у сферу переговорів “Сінгапурські питання”, котрі отримали свою назву, тому що були включені в роботу СОТ на Конференції міністрів у Сінгапурі. Це такі чотири групи питань:

1. Взаємозв'язок між торгівлею і капіталовкладеннями. Декларація пропонувала сконцентрувати переговори за цими питаннями в Робочій групі зі взаємозв'язку між торгівлею та інвестиціями, яка мала сконцентрувати свою увагу на таких складних питаннях у цій сфері, як основні терміни і визначення, використання принципу недискримінації, методи надання уступок і зобов'язань, винятки і захисні заходи, система вирішення суперечок. Як кінцеву ціль переговорів Декларація називала багатосторонню домовленість рамкового типу про торгівлю та інвестиції, котра забезпечила б стабільні, прозорі і передбачувані умови для руху прямих інвестицій. Підкреслювалося, що конкретні переговори в цій сфері почнуться після V Конференції міністрів СОТ на базі прийнятих на цій конференції консенсусом рішень про форму і характер цих переговорів.

2. Взаємодія між торгівлею і конкурентною політикою. Тут також використовувалася формула, що остаточне рішення про характер і формат таких переговорів буде прийняте V Конференцією міністрів СОТ. Декларація пропонувала, щоб Робоча група з проблем торгівлі і конкурентної політики на першому етапі переговорів зосередила увагу на розробці основ багатосторонньої домовленості в цій сфері (гласність, недискримінація, правові положення щодо картельної політики). Другим напрямком мала стати розробка шляхом переговорів багатосторонньої угоди про мінімальні стандарти у сфері конкурентної політики.

3. Питання про торгівлю та екологію. Однак у Декларації міністрів країн — членів СОТ йшлося про те, що згода на переговори не передбачає їх результату, а самі переговори будуть стосуватися двох основних питань: по-перше, взаємовідносин між чинними нормами СОТ і конкретними зобов'язаннями, що містяться у багатосторонніх угодах з екології; по-друге, зниження або ліквідації тарифних і нетарифних бар'єрів у сфері торгівлі екологічними товарами і послугами. Декларація доручила Комітету з торгівлі й екології СОТ продовжити роботу за всіма питаннями, котрі входили до його компетенції, звернувши особливу увагу на вплив заходів щодо захисту навколишнього середовища та доступ на ринки.

4. Визначення заходів, спрямованих на сприяння і полегшення торгівлі. Декларація підкреслювала необхідність прискорення руху товарів через кордони, спрощення їх митного огляду, спрощення всіх формальностей, пов'язаних із ввозом і вивозом товарів як одного з пріоритетних завдань переговорів. Декларація доручила Раді з торгівлі товарами підготувати положення про уточнення і покращення таких статей ГАТТ-1994: ст. V — “Свобода транзиту”; ст. VIII — “Свободи і формальності, пов'язані з імпортом та експортом”; ст. X щодо методів регулювання торгівлі. Декларація міністрів СОТ установила, що активні переговори у цій сфері повинні початися на основі рішення, прийнятого V Конференцією міністрів СОТ.

Згода країн, що розвиваються, із цих питань була обумовлена тим, що розвинені країни суттєво змінять своє ставлення до так званого диференційованого і більш пільгового режиму щодо країн, що розвиваються, котрий по суті майже зник із правових документів щодо створення СОТ. Декларація міністрів СОТ включила спеціальний розділ, які належать до цього режиму. У цьому розділі підкреслювалося, що спеціальний диференційований режим на користь країн, що розвиваються, повинен стати інтегральною частиною угод СОТ. Зазначалося, що всі положення цих угод СОТ, що належать до цього режиму будуть переглянуті з метою посилення і точнішої редакції використання цього принципу. Більше того, Декларація міністрів СОТ підкреслювала, що прийняті раніше документи в рамках ГАТТ щодо використання цього режиму, будуть повністю взяті до уваги в ході нових переговорів. У Декларації також зазначалося, що думки країн, що розвиваються, — членів СОТ про створення спеціальної рамкової угоди про особливий і диференційований режим будуть враховані, а також буде розглянуте питання, якими шляхами диференційований режим на користь країн, що розвиваються, може бути інкорпорований у правову конструкцію СОТ. Таким чином, Декларація міністрів СОТ, що відкрила Новий раунд багатосторонніх переговорів, містила збалансований підхід, що відображав думку як розвинутих країн, так і країн, що розвиваються.

Як зазначалося вище, остаточне рішення про характер і формат результатів Нового раунду багатосторонніх переговорів було віднесено до компе-

тенції V Конференції міністрів країн — членів СОТ, яка проводилася в Канкуні у вересні 2003 р. Вона показала, що два роки консультацій і переговорів з реалізації компромісу, досягнутого в Досі, завершилися нічим. Переговори про порядок денний, можливий набір нових угод, їх формат і зміст закінчилися безуспішно. Спроби знайти компроміс у ході конференції закінчилися повним провалом.

Проте неформальні переговори були продовжені. У кінці 2003 р. і в першій половині 2004 р. у Женеві в рамках Комітету з торгових переговорів продовжилися консультації, формальні і неформальні переговори, котрі в серпні 2004 р. привели до пакета компромісів, що дали змогу членам СОТ повернутися на шлях багатосторонніх торгових переговорів. Компроміс був досягнутий, і так зване Рішення, або “Рамкову угоду”, було прийнято 1 серпня 2004 р. Генеральною радою.

У Рішенні визначаються рамки, структура і напрямок майбутніх переговорів у чотирьох ключових сферах, якими є сільське господарство, доступ до ринків сільськогосподарської продукції, послуги і питання розвитку, до яких на основі явного консенсусу була додана група питань щодо спрощення процедур у торгівлі. У Рішенні підтверджується значення багатосторонніх торгових переговорів, прихильність членів СОТ до реалізації цілей і завдань переговорів. У ньому також підтверджується особливий і диференційований режим як невід’ємна частина угод СОТ. У Рішенні міститься і гнучкіший реалістичний підхід до термінів завершення переговорів шляхом їх продовження принаймні до VI Сесії конференції міністрів СОТ, призначеної на грудень 2005 р. (Гонконг, Китай).

Конференція міністрів, що відбулася у грудні 2005 р. у Гонконзі, визначила 2006 р. роком завершення переговорів.

Проте наступний раунд переговорів, що відбувся у липні 2006 р. у Женеві з приводу лібералізації умов світової торгівлі продукцією сільського господарства і зниженню розміру аграрному сектору в країнах Європейського Союзу і США, як і передбачалося, не прийняв остаточного рішення.

14.7. ІНСТИТУЦІЙНА КОНКУРЕНЦІЯ

Міжнародний поділ праці не лише лежить в основі обміну товарами і послугами; а й сприяє мобільності факторів виробництва. Якщо фактор виробництва є мобільним, то між країнами виникає конкуренція на нього.

Нині країни, як зазначає Майкл Портер, досягають переваг над конкурентами завдяки не стільки сучасним факторам, скільки присутності унікальних інституційних механізмів, здатних безперервно підвищувати їх-

ній рівень¹. В економічній науці й практиці сукупність інституційних одиниць зводиться в єдиний інституційний сектор за функціональним принципом. У системі національних рахунків представлені такі інституційні сектори: виробництво товарів і товарних послуг нефінансового характеру; виробництво нетоварних послуг в інтересах усього суспільства та здійснення операцій з перерозподілу доходів і багатств; виробництво нетоварних послуг в інтересах домашніх господарств; збір, перетворення і розподіл фінансових засобів; споживання. Схематично інституційні сектори представлені у табл. 14.3 на прикладі класифікації, прийнятої у системі національних рахунків Франції².

Для створення конкурентних переваг важливу роль відіграє конкуренція у позавиробничій сфері. Вдосконалення традиційних і створення нових факторів виробництва найінтенсивніше відбувається у тих країнах, де є розуміння необхідності економічного процвітання і наявності консенсусу щодо потреби у постійних капіталовкладеннях. Освіта, наукові дослідження та інфраструктура є пріоритетними галузями розвитку у Німеччині, Японії, Кореї та Сінгапурі. У США цим питанням віддавали переважно словесну данину. В Італії історична відраза до центрального уряду пригальмувала процес створення факторів виробництва і наклала обмежувальні рамки на потенціал підвищення конкурентних переваг у промисловості.

Дослідження проблеми створення факторів виробництва яскраво свідчать, що в кожній країні найбільш конкурентоспроможними часто були саме ті галузі, де у великих розмірах здійснювали спеціалізовані внески в освіту. В Англії, наприклад, діяльність хімічної і фармацевтичної промисловості ґрунтується на тих дисциплінах і навичках, у навчанні яких сильні англійські університети, хоча в цілому система освіти за багатьма напрямками не є найкращою. У Швеції особливо добре поставлено викладання інженерно-машинобудівельних спеціальностей, і багато галузей, що успішно працюють, залежать від цих дисциплін. У США аерокосмічна і фармацевтична промисловість можуть бути прикладами галузей, де налагоджене тісне співробітництво між фірмами й університетами, і в обох галузях США мають сильні позиції. В Україні аналогічна ситуація склалася у військово-промисловому комплексі, особливо у виробництві зброї, авіакосмічній і суднобудівній галузях, що сприяє успішній конкуренції відповідних українських фірм на світовому ринку.

Інституційна конкуренція у створенні сучасної інфраструктури, особливо передових засобів транспорту, логістики і телекомунікацій, тісно пов'язана із впровадженням передових технологій. За оцінками, найрішучіший курс на капіталовкладення в інфраструктуру взяли Японія, Корея і

¹ *Портер М.* Международная конкуренция / Пер. с англ. под ред. и с предисл. В.Д. Щетинина. — М.: Междунар. отношения, 1993. — С. 687.

² *Бернар И., Колли Ж.-К.* Толковый экономический и финансовый словарь. — М.: МГУ им. М.В. Ломоносова: Дело и Сервис, 1998. — С. 518.

Таблиця 14.3. Інституційні сектори (відповідно до класифікації, прийнятої у системі національних рахунків Франції)

Інституційний сектор	Головні функції	Ресурси
Компанії і квазікомпанії нефінансового характеру ¹	Виробництво товарів і товарних послуг	Дохід від продажу нефінансового характеру
Кредитні установи перетворення і розподілу	Фінансування, тобто збирання, фінансових засобів	Засоби, які отримують за договірними фінансовими зобов'язаннями
Страхові компанії	Страховання, тобто гарантування оплати у випадку настання ризикованої події	Договірні премії чи добровільні внески на соціальне страхування
Органи державного управління	Послуги нетоварного характеру, які надають в інтересах суспільства, й операції з перерозподілу національного доходу і національних багатств	Обов'язкові платежі, які здійснюють інші сектори й отримують прямо чи опосередковано
Часткові адміністрації	Послуги нетоварного характеру і в деяких випадках виробництво, що не має на меті отримання прибутку, товарні послуги домашнім господарствам	Добровільні внески домашніх господарств; у деяких випадках ² покупки, які здійснюють домашні господарства
Домашні господарства, у тому числі індивідуальні підприємства	Споживання і (оскільки це стосується індивідуальних підприємців) виробництво товарів та товарних послуг нефінансового характеру	Винагорода, яку отримують власники факторів виробництва; перерахування, здійснювані іншими секторами; доходи від пордажу
Решта світу	У рубриці "Решта світу" зводять в одну групу рахунки операцій, які здійснюють між одиницями-резидентами й одиницями-нерезидентами	

¹ Деякі великі виробничі одиниці, які перебувають під управлінням органів державної влади, фактично володіють автономією у сфері прийняття рішень, що дає змогу розглядати їх як "державні квазікомпанії" (пошта — телеграф — телефон, комерційне державне підприємство з виробництва алкогольних напоїв). Крім цього, якщо якась одиниця-нерезидент здійснює частину своєї діяльності більше року на французькій економічній території, то цю частину вважають діяльністю одиниці-резидента, і вона має назву "квазікомпанії".

² Мають на увазі головним чином ідальні на підприємствах, якими керують комітети підприємств.

Сінгапур. Великобританія та Італія робили такі капіталовкладення у недостатніх розмірах. Після 1980-х років інфраструктура стала розширенішою і складалася не лише з доріг та телефонів. Важливого значення набули також культурне життя і можливості для відпочинку, завдяки чому країна чи певна місцевість стають привабливими для талановитих особистостей, які приїждять сюди жити й працювати. Прикладом може бути німецька федеральна земля Баден-Вюртемберг, що досягла великих успіхів завдяки таким капіталовкладенням¹.

14.8. МИТНИЙ СОЮЗ ТА ІНШІ РЕГІОНАЛЬНІ ФОРМИ ІНТЕГРАЦІЇ

1. Особливості тарифної політики всередині митного союзу і відносини країн-членів з третіми країнами. Регіональні інтеграційні об'єднання є винятком принципу ГАТТ стосовно недискримінації, адже вони використовують дискримінаційні заходи у відносинах між країнами-членами (інсайдерами) і країнами, які не є їхніми членами (аутсайдерами). Однак членів регіональних інтеграційних об'єднань у ГАТТ допускають.

Митний союз — це об'єднання двох чи більше суверенних держав у єдину митну зону. Для нього характерні риси, які можна розпізнати за трьома критеріями: спільний зовнішній тариф щодо третіх країн, ліквідація внутрішніх тарифів між країнами-членами і розподіл митних доходів між ними. Отже, митні й державні кордони розпадаються.

Якщо уявити собі безперервність різноманітних форм інтеграції між двома полюсами (автаркією і здатним до досконалого функціонування світовим ринком), то можна виділити кілька інтеграційних форм (рис. 14.8). Преференційні зони усувають мита для певних товарів або товарних груп між країнами-членами лише частково (також в односторонньому порядку). Нечленам преференційних зон не надають перевагу шляхом найбільшого сприяння. Вони не ліквідовують внутрішні мита в загальному розумінні й не мають спільного зовнішнього мита.

Зони вільної торгівлі, як і митні союзи, скорочують внутрішні тарифи. Однак вони не мають угод щодо спільного зовнішнього тарифу. Кожен член зони вільної торгівлі автономно встановлює розмір мита щодо третіх країн. Щоб не вдаватися до послуг арбітражу, якому підпорядкована зона вільної

---

¹ Докладніше див.: *Портер М. Международная конкуренция / Пер. с англ. под ред. и с предисл. В.Д. Щетинина. — М.: Междунар. отношения, 1993. — С. 678—698.*

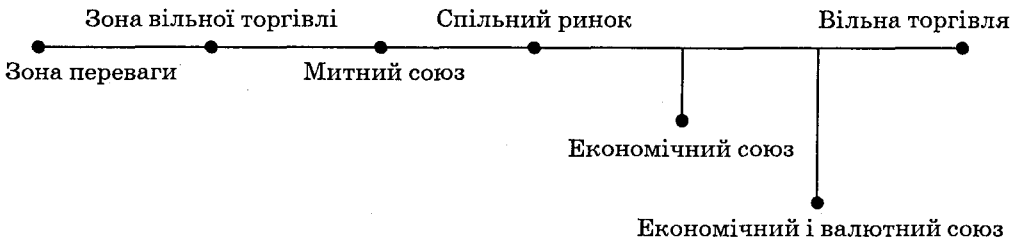

Рис. 14.8. Форми інтеграції

торгівлі, великого значення надають первинним виробам і первинному контролю.

В умовах спільного ринку, яким є, наприклад, ринок Європейського Союзу, усувають інституційні бар'єри щодо мобільності факторів виробництва: праці й капіталу. До того ж необхідним стає уніфіковане визначення стартових умов виробництва, що означає певну гармонізацію податкової (і витратної) політики та введення єдиного для всіх порядку, який регулює конкуренцію. Економічний і валютний союз потребує узгодження між країнами-членами, особливо у сфері стабілізаційної і грошової політики.

Поряд з цими формами інтеграції найдосконалішою є вільна торгівля, яка сприймає весь світ як спільний ринок.

2. Ефект розширення торгівлі між членами митного союзу і скорочення — з третіми країнами. При заснуванні митного союзу між країнами, які його утворили, виникає додатковий обмін товарами. Як зазначає Я. Вайнер, у такому випадку справедливо говорити про торговельний ефект (*“trade creation”*), тобто про формування торгових операцій у результаті заміщення вітчизняного виробництва імпортом за нижчою ціною. На противагу цьому треті країни, які не є членами союзу, внаслідок підсиленої торгівлі всередині митного союзу втрачають у експорті, що дає підстави говорити про зміну напрямків у торгівлі (*“trade diversion”*).

Якоб Вайнер (1892—1970)

Якоб Вайнер народився 3 травня 1892 р. у Монреалі (Канада), в сім'ї емігрантів зі Східної Європи. Звання бакалавра отримав у МакГільському університеті (1914), а звання магістра (1915) і доктора (1922) — у Гарварді. Викладав у Чиказькому університеті в 1916—1917 рр. і з 1919 по 1946 р. У Чикаго був призначений професором в 1940 р.; він також був редактором поважного журналу *Journal of Political Economy* протягом 18 років. У 1946 р. переїхав до Принстона, у 1950 р. став професором економіки та міжнародних фінансів. Протягом своєї кар'єри він також працював із Комісією США з тарифів (тепер — Комісія США з міжнародної торгівлі), з Держдепартаментом і Казначейством.

Найвідомішою була стаття Вайнера “Криві витрат і пропозиції”(1931) — перша робота, що систематизовано представляла аналітичні інструменти кривих граничних, середніх змінних, середніх загальних витрат; ця робота також ввела термін “граничний дохід” у літературу. Крім цього, Вайнер представив у короткій роботі 1921 р. теорії монополістичної конкуренції та перекрученої кривої попиту олігополії, але ці роботи залишалися непоміченими більше, ніж 35 років, доки їх не розробили інші вчені. В міжнародній економіці професор Вайнер працював над багатьма проблемами: механізмом пристосування платіжного балансу, демпінгом, оглядом і формулюванням класичної теорії торгівлі (дослідження з теорії міжнародної торгівлі, 1937), а також економічною інтеграцією (питання митних союзів, 1950). Він також розглядав проблеми менш розвинутих країн. Варто зазначити, що Вайнер досліджував релігійну доктрину та її ставлення до економіки (“Релігійна думка й економічне суспільство”, опублікована посмертно).

За свою визначну діяльність Якоб Вайнер був у 1939 р. обраний президентом Американської економічної асоціації та отримав титули почесного доктора від 13 коледжів та університетів. Помер 12 вересня 1970 р.

Ці ефекти представлені на рис. 14.9. Вітчизняна крива попиту позначена через NN , пропозиції — через AA . BB характеризує криву пропозиції країни B , CC — криву пропозиції країни C . До створення митного союзу Батьківщина стягує мито за ставкою T (кількісне мито), яка зсуває криві пропозиції паралельно вгору. Поки не запроваджено митного союзу, третя країна є конкурентоспроможною, її крива пропозиції після підвищення мита лежить на $C + T$. Точкою виробництва Батьківщини є точка T , точкою споживання — точка U . Обсяг TU імпортують. Якщо створюють митний союз, то країна B стає конкурентоспроможною, оскільки мито для країни B більше не підвищується. Батьківщина зменшує своє виробництво (точка T'), а її споживання зростає (точка U'). У межах митного союзу відбувається додаткова торгівля (відрізок $T'U'$); торгівля з третьою країною переживає період застою. Отже, додаткову торгівлю у митному союзі проводять частково за рахунок певного зменшення торгівлі.

3. Виграш світу в умовах створення митного союзу. Члени митного союзу виграють у добробуті, третя країна — втрачає. Порівняно із ситуацією вільної торгівлі весь світ у цілому програє, адже в ситуації вільної торгівлі мають місце більші доходи від торгівлі, ніж у митному союзі. Насправді не обов'язково порівнювати ситуацію вільної торгівлі з ситуацією повного митного союзу, оскільки вихідною ситуацією у кожному теоретичному моделюванні є наявність протекціоністських елементів. При цьому постає питання, чи приводить створення митного союзу до певного підвищення добробуту. Хоча митний союз шляхом усунення внутрішнього мита створює певну передумову оптимізації, однак через спільне зовнішнє мито порушується інша умова світогосподарського оптимуму. Заснування митного союзу є, таким чином, особливим випадком теорії “іншого кращого”. Після створення митного союзу не слід заперечувати можливості погіршення доб-

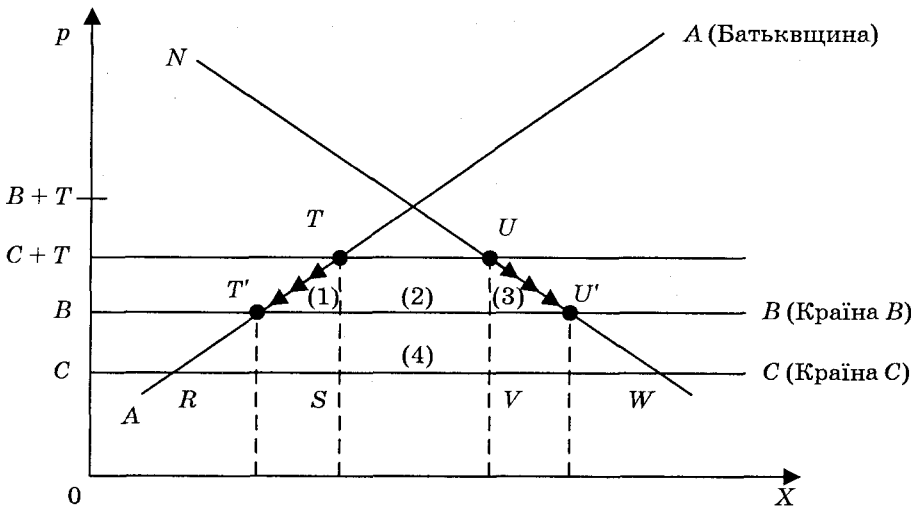

Рис. 14.9. Ефект, створений і змінений торгівлею

NN, AA — вітчизняні криві попиту і пропозиції. BB, CC — криві пропозиції країн B і C . Батьківщина стягує кількісне мито за ставкою T , тоді ціна імпортованого товару з країни C буде нижчою, а ціна товару країни B — вищою порівняно з рівноважною ціною на Батьківщині. Отже, Батьківщина імпортуватиме товар обсягом TU (T — точка виробництва, U — точка споживання) з країни C . Якщо країна B вступає у митний союз із Батьківщиною, то товари країни C стануть неконкурентоспроможними ($C + T > B$), а в межах митного союзу збільшиться зовнішньоторговельний оборот ($T'U' > TU$), тобто торгівля з країною C не відбудуватиметься.

роботу людей у світі. У спрощеному варіанті аналізу започаткування торгівлі та зміни напрямків у ній світ виграє тоді, коли ефект зміни цих напрямків є меншим за ефект започаткування торгівлі.

4. Динамічні ефекти митного союзу. Наш попередній аналіз митного союзу був статично орієнтованим і, до того ж, частковим. Потрібно також зауважити, які динамічні ефекти можуть виникати у митному союзі. Так, конкуренція може ставати інтенсивнішою, переваги кількості — використані краще, економічне зростання — збільшуватися. Це може привести до більших обсягів імпорту, що зменшує негативний вплив на треті країни.

Контрольні запитання і завдання

1. Визначте вплив мита на співвідношення цін на Батьківщині й світовому ринку.
2. Що таке оптимальне мито?
3. Проаналізуйте дію оптимального мита у ситуації монополії.
4. Які нетарифні торгові бар'єри вам відомі?
5. Як ви розумієте митну війну і рівновагу за Нешем?
6. Яку митну стратегію повинна обрати країна, щоб бути у вигадці?
7. Як ви розумієте теорему "*Free-Trade-for-one-Theorem*"?
8. Проаналізуйте мету і принципи створення ГАТТ.
9. Що таке інституційна конкуренція? Яке її місце у світовому господарстві.
10. Які ефекти виникають у результаті створення митного союзу?

Література

1. Айзен Р., Березок Р., Гієрі Л., Ван дер Гук П., Мельник А.Ф. Економічна інтеграція України в Європейський Союз. — Т.: Екон. думка, 2003.
2. Всероссийская академия внешней торговли: Словарь терминов // <http://mba.vavt.ru/DicDoc/DohaDeclaration>
3. Киреев А.П. Международная экономика: Учеб. пособие для вузов: В 2 ч. — Ч. 2: Международная макроэкономика: открытая экономика и макроэкономическое программирование. — М., 2001. — 488 с.
4. Кругман П.Р., Обсфельд М. Международная экономика: Теория и политика: Пер. с англ. — М.: Экон. фак. МГУ: ЮНИТИ, 1997.
5. Козак Ю.Г., Лук'яненко Д.Г., Макогон Ю.В. та ін. Міжнародна економіка: Навч. посіб. — 2-ге вид., перероб. та доп. — К.: Центр навч. л-ри, 2004. — 627 с.
6. Миклашевская Н.А., Холопов А.В. Международная экономика: Учебник. — М.: МГУ им. М.В. Ломоносова: Дело и Сервис, 1998.
7. Пиндайк Р.С., Рубинфельд Д.Л. Микроэкономика. — М.: Дело, 2000.
8. Портер М. Международная конкуренция. — М.: Междунар. отношения, 1993. — 869 с.
9. Протас В.Ф. Мировая экономика: структурно-логические схемы. — М.: Приор-издат, 2002. — 128 с.
10. Розенберг Дж. Международная торговля: Термин. словарь. — М.: ИНФРА-М, 1997. — 368 с.
11. Савельев С.В. Европейська інтеграція і маркетинг: Наукові нариси. — Т.: Карт-бланш, 2003. — 482 с.

12. *Савельєв Є.В.* Передумови поглиблення прискорення європейської інтеграції України // Журнал європейської економіки. — 2006. — Т. 5 (№ 2). — С. 111—118.
13. *Шевчук В.О.* Міжнародна економіка: теорія і практика. — 2-ге вид. — Л.: Каменярь, 2003. — 719 с.
14. *Heffernan S., Sinclair P.* Modern international economics. — Blackwell, 1998.
15. *Ingram J.C., Dunn R.M.* International economics. — 3-rd ed. — John Wiley and Sons: Inc., 2000.
16. *Salvatore D.* International Economics. — Wiley, 2003.
17. *Siebert H.* Außenwirtschaft 6, völlig überarb. Aufl. — Stuttgart: G. Fischer, 1994.
18. *Siebert H., Lorz O.* Außenwirtschaft. — Stuttgart: UTB, 2006.

Розділ 15

ПЛАТІЖНИЙ БАЛАНС І ФАКТОРИ, ЩО ЙОГО ВИЗНАЧАЮТЬ

- 15.1. Зміст і принципи розрахунку платіжного балансу.*
  - 15.2. Складові платіжного балансу.*
  - 15.3. Економічна тотожність сальдо балансу поточних операцій і сальдо балансу руху капіталів.*
  - 15.4. Формальне вирівнювання платіжного балансу.*
  - 15.5. Матеріальне вирівнювання платіжного балансу.*
  - 15.6. Вирівнювання платіжного балансу як мета економічної політики.*
  - 15.7. Платіжний баланс і його розвиток.*
  - 15.8. Механізм сальдування і рівновага.*
  - 15.9. Визначальні фактори сальдо платіжного балансу.*
- Додаток. Схематичне зображення формального вирівнювання платіжного балансу.*

Продукцію однієї країни можна обміняти на продукцію інших країн за цінами, що дадуть змогу оплатити експортом імпорт.

Джон Стюарт Мілль

Платіжний баланс — важливий документ, який використовують для вивчення макроекономічного стану економіки. На його підставі розробляють і реалізують заходи щодо підтримки економічної стабілізації. Особливе значення платіжний баланс має для України, оскільки сприяє досягненню внутрішньої (низький рівень інфляції, загальна зайнятість трудових ресурсів) і зовнішньої (стабільний курс національної валюти, торгова та фінансова збалансованість) рівноваги.

На жаль, до 1994 р. Україна не складала платіжного балансу. Розрізнені дані за міжнародними вимогами та зобов'язаннями країни частково подавали у торговельному балансі, балансі фінансових ресурсів та валютному. Ситуація змінилася лише після введення 1993 р. у дію постанови Кабінету Міністрів України та Національного банку України, яка поклала відповідальність за складання платіжного балансу на Національний банк і заснувала систему збирання інформації, основою якої є банківська звітність.

Необхідність переходу на складання платіжного балансу Україною зумовлена тим, що для країн — членів МВФ воно є обов'язковим і має здійснюватися за єдиною методологією та стандартною класифікацією компонентів. В Україні створена система збирання інформації для складання платіжного балансу під егідою НБУ та Державного комітету статистики України. Безпосередньо складання платіжного банку здійснює Національний банк України. Також ним розробляється методологічна і методична база аналізу і прогнозування платіжного балансу.

Вивчаючи платіжний баланс, варто пам'ятати, що *зовнішньоекономічна рівновага є однією з позицій у політико-економічному переліку цілей розвитку країни*. Цієї мети досягають, коли вирівнюється платіжний баланс. По суті, йдеться про бюджетні обмеження відкритої економіки. У розділі 15 розглянуто платіжний баланс (підрозділ 15.1), його часткові баланси (підрозділ 15.2), зв'язок сальдо балансу руху капіталів і сальдо балансу поточних операцій (підрозділ 15.3), формальне (підрозділ 15.4) та матеріальне (підрозділ 15.5) вирівнювання платіжного балансу. Далі йтиметься про те, чому вирівнювання платіжного балансу є метою економічної політики (підрозділ 15.6), а також розглянемо метод сальдування (підрозділ 15.8) та визначальні фактори платіжного балансу (підрозділ 15.9).

15.1. ЗМІСТ І ПРИНЦИПИ РОЗРАХУНКУ ПЛАТІЖНОГО БАЛАНСУ

Термін “платіжний баланс” увів у XVIII ст. до наукового обігу англійський економіст Дж. Стюарт, представник найпізнішого меркантилізму, хоча спроби підбиття підсумків зовнішньоекономічної діяльності держави робили ще в середні віки. Для Дж. Стюарта джерело багатства країни полягало у підтримці активного торгового балансу. Теорію платіжного балансу безперервно розвивали, накопичували досвід, особливо в Англії і США. На цій основі на початку XX ст. Ліга Націй розпочала роботу з уніфікації методики складання платіжних балансів, яку згодом продовжив Міжнародний валютний фонд.

У літературі є різні визначення платіжного балансу (*balance of payments*), які щоправда, несуттєво відрізняються один від одного і, як правило, підкреслюють його обліковий чи звітний аспект. Так, П.А. Самуельсон і В.Д. Нордхауз зазначають, що “платіжний баланс — це систематичні записи всіх економічних операцій між певною країною і рештою країн світу”¹. Н.А. Миклашевська й А.В. Холопов вважають, що “платіжний баланс — це систематизований запис підсумків усіх економічних операцій між резидентами певної країни і рештою світу протягом визначеного періоду, як правило року”². При визначенні поняття платіжного балансу Г. Зі-

---

¹ Самуельсон П.А., Нордхауз В.Д. Экономика: Пер. с англ. — М.: БИНОМ, 1997. — 709 с.

² Миклашевская Н.А., Холопов А.В. Международная экономика: Учебник. — М.: МГУ им. М.В. Ломоносова: Дело и Сервис, 1998. — С. 123; Див. також: Лоус П.К., Пендлтон Э., Чедвик Л. Большой толковый словарь бизнеса. Русско-английский, англо-русский. — М.: Вече: АСТ, 1998. — 366 с.

берт виділяє “статистичний облік усіх економічних операцій між вітчизняними і зарубіжними господарськими одиницями за один рік”¹. Словник із бізнесу серії знаменитих “Оксфордських” словників визначає поняття платіжний баланс як “звітність, що характеризує участь країни у міжнародному поділі праці”².

В інших визначеннях платіжного балансу наголошують на його функціональному аспекті. Характерним є тлумачення П. Кругмана і М. Обстфельда, які розглядають баланс як один із двох (поряд із національним доходом) інструментів, що дає змогу отримувати повну картину макроекономічних зв'язків між господарствами країн, котрі беруть участь у міжнародній торгівлі. У висновку свого визначення П. Кругман і М. Обстфельд зазначають, що “платіжний баланс допомагає відстежувати як зміни у заборгованості країни іноземцям, так і доходи її галузей, які конкурують у сфері експорту та імпорту. Рахунки платіжного балансу показують також зв'язок між операціями із закордонними партнерами і національною пропозицією грошей”³. Г.П. Овчинников, зазначаючи, що платіжний баланс — це статистичний запис підсумку операцій між резидентами певної країни та рештою світу за визначений період (звичайно за квартал або рік), виділяє його здатність давати кількісну та якісну характеристики зовнішньоекономічної діяльності країни, її участі у світовому господарстві⁴.

Отже, платіжний баланс — це статистична звітність про підсумки всіх економічних операцій резидентів певної країни з рештою світу за певний період (найчастіше за рік або квартал) у формі систематизованих облікових записів, який є інструментом відображення збалансованості макроекономічних зв'язків країни. З цього логічно випливає, що платіжний баланс дає змогу робити висновки про стан міжнародної заборгованості країни, її платоспроможність, а також про зв'язок між операціями із закордонними партнерами і національною пропозицією грошей.

Платіжний баланс є ключем для вивчення монетарних аспектів міжнародної економіки, які часто називають міжнародними фінансами. Головна мета платіжного балансу — інформувати уряд про становище країни на міжнародному рівні та допомога у формуванні монетарної фіскальної і торгової політики. Уряди також регулярно звертаються за інформацією щодо основних торгових партнерів, коли доводиться приймати важливі рішення

¹ Siebert H. Außenwirtschaft 6, völlig überarb. Aufl. — Stuttgart: G. Fischer, 1994. — S. 189.

² Бізнес: Толковый словарь: Англо-русский. — М.: Весь мир, 1998. — С. 51.

³ Кругман П.Р., Обстфельд М. Международная экономика. Теория и политика: Учеб. для вузов / Пер. с англ. под ред. В.П. Колесова, М.В. Кулакова. — М.: Экон. фак. МГУ: ЮНИТИ, 1997. — С. 302—303.

⁴ Овчинников Г.П. Международная экономика: Учеб. пособие. — СПб.: Изд-во Михайлова В.А.: Полиус, 1998. — С. 445—446.

ня. Без інформації, що міститься у платіжних балансах, не обходяться банки, фірми й окремі особи, які мають прямий стосунок до міжнародної торгівлі та фінансів¹.

Варто зазначити, що платіжний баланс відображає не індивідуальні, а агреговані міжнародні операції, у результаті яких право власності на активи, незалежно від форми існування, переходить від резидентів певної країни до резидентів інших країн. Це обумовлено наявністю системи класифікації всіх численних міжнародних операцій і зведенням їх в окремі облікові статті.

Проблеми зі складанням платіжного балансу пов'язані з численністю форм і умов проведення міжнародних операцій: торгівля товарами та послугами, бартер, обмін одних фінансових активів на інші. До них відносять і односторонні фінансові перекази (гуманітарна допомога, переоцінка валютних резервів країни у зв'язку зі зміною валютного курсу країни). Тому статистичний облік будують так, щоб факт переходу власності на активи відображався у національному рахівництві. Це може бути час укладення контракту, відвантаження товару, проходження митних процедур і т. ін. Крім цього, за оцінки зовнішньоекономічних операцій пріоритет надають ринковим цінам чи їхнім еквівалентам.

Платіжний баланс будується за принципом "*подвійного рахунку*", тобто має двосторонній запис усіх економічних операцій за дебетовим і кредитовим рахунками. До кредиту відносять ті операції, у результаті яких відбувається відплив цінностей і приплив валюти у країну (їх записують зі знаком "плюс"). Так, продаж металу за кордон, надання послуг іноземним туристам, отримання пенсій з-за кордону, купівлю іноземцями акцій вітчизняних компаній записують за кредитом, оскільки ці операції характеризують надходження іноземної валюти.

До дебету відносять ті операції, які є наслідком витрачання країною валюти в обмін на придбання цінностей (їх записують зі знаком "мінус"). За дебетовим рахунком платіжного балансу відображають, наприклад, такі операції, як імпорт нафти і нафтопродуктів, купівля ліцензій, перекази прибутків іноземних компаній з Батьківщини, надання довготермінових позик. Характерною рисою цих операцій є зменшення запасів іноземної валюти на рахунках резидентів. Принцип подвійного рахунку передбачає, що будь-яку міжнародну операцію автоматично обліковують у платіжному балансі двічі: один раз як кредит, удруге як дебет. Це пояснюється тим, що будь-яка операція має два аспекти: при купівлі певного товару в іноземного партнера резиденти Батьківщини повинні заплатити йому, а партнерові, у свою чергу, необхідно використати отримані кошти (витратити їх або покласти на рахунок у банк).

---

¹ Див.: *Salvatore D. International Economics*. — New Jersey: Prentice Hall, Upper Saddle River, 1998. — 397 с.

Наведемо приклад, який дасть змогу проаналізувати практику ведення платіжного балансу за принципом подвійного рахунку. Припустимо, що українська фірма продає цукор у Росію на суму 2 млн грн. Покупець із Росії оплачує цю покупку з гривневого рахунку в тернопільському банку. Така торгова операція відобразиться одночасно на двох рахунках (табл. 15.1).

Таблиця 15.1. Відображення експортної операції у платіжному балансі України

Показник	Кредит (+)	Дебет (-)
Експорт цукру	+2 млн грн	
Іноземні активи в Україні: пасив тернопільського банку		-2 млн грн

З табл. 15.1 можна побачити, що експорт українського цукру до Росії приводить до зростання попиту на гривні, тоді як його оплата з рахунку в тернопільському банку сприяє зростанню пропозиції гривні. Здійснення оплати скорочує пасиви банку, які одночасно є активами для російського покупця. Отже, у платіжному балансі України буде відображено потік як поставки товарів, так і платежу за них.

Звернемося ще до одного умовного прикладу (табл. 15.2), який пов'язаний з імпортними операціями. Припустимо, що українська фірма придбала в Росії паливно-мастильні матеріали на 5 млн грн, а гроші надійшли на рахунок одного з київських банків. Український імпорт можна оцінювати як фактор, що впливає на пропозицію гривні, а зміну суми депозиту в банку — як фактор, що впливає на попит. Платіж збільшує пасиви банку.

Таблиця 15.2. Відображення імпоротної операції у платіжному балансі України

Показник	Кредит (+)	Дебет (-)
Імпорт паливно-мастильних матеріалів		-5 млн грн
Іноземні активи в Україні: пасив київського банку	+5 млн грн	

Загальне правило обліку за кредитом і дебетом наводять П.А. Самуельсон і В.Д. Нордхауз. Операція, у результаті якої *країна отримує валюту, називається кредитом*, і її заносять у платіжний баланс зі знаком "плюс". Операція, у результаті якої *країна витрачає валюту, називається дебе-*

том, і її заносять у платіжний баланс зі знаком “мінус”. Як правило, експорт — це кредит, а імпорт — це дебет¹.

Таким чином, у платіжному балансі України двічі обліковують кожну міжнародну операцію. Сукупність таких операцій впливає на співвідношення попиту і пропозиції валюти на валютному ринку. Іншими словами, операції з кредиту відображають попит на гривні, який виникає у результаті купівлі іноземцями вітчизняних товарів та послуг, фінансових і реальних активів. Такі операції реєструють зі знаком “плюс”. Одночасно операції за дебетом відображають пропозицію гривні, що виникає через купівлю українцями закордонних товарів і послуг, фінансових та реальних активів.

15.2. СКЛАДОВІ ПЛАТІЖНОГО БАЛАНСУ

Орієнтиром для розробки платіжного балансу є стандартні схеми, які періодично готує і публікує Міжнародний валютний фонд. Черговий (п'ятий) порадник, що діє і нині, опубліковано у 1993 р.

Україна почала складати платіжний баланс за рекомендаціями Міжнародного валютного фонду починаючи з 1992 р. Головними проблемами у цій галузі є недостатність інформаційної бази, тому в нашій країні платіжний баланс складають із деякими відступами від методичних рекомендацій МВФ, який перераховує його за єдиною методикою і в єдину валюту — долари США. Враховуючи тимчасовість такого становища, методика складання платіжного балансу розглядатимемо за схемою, рекомендованою МВФ (табл. 15.3).

Платіжний баланс згідно зі стандартною класифікацією, розроблено МВФ, включає два рахунки: *рахунок (баланс) поточних операцій* і *рахунок операцій із капіталом та фінансовими інструментами*.

У рахунку (балансі) поточних операцій виражаються всі надходження від продажу товарів і послуг нерезидентам та всі витрати резидентів на товари й послуги, надані іноземцям, а також чисті доходи від інвестицій і чисті поточні трансферти.

Різниця між товарним експортом і товарним імпортом становить *торговий баланс*. У торговому балансі експорт товарів відображає надходження платежів, а імпорт — виплати. Аналіз торгових балансів окремих країн дає уявлення про сукупний обсяг міжнародної торгівлі.

Показником оцінки стану торгового балансу є його *сальдо*. Наявність активного сальдо торгового балансу свідчить про здоровий стан економіки.

---

¹ Самуельсон П.А., Нордхаус В.Д. Економіка: Пер. с англ. — М.: БІНОМ, 1997. — 709 с.

Таблиця 15.3. Платіжний баланс

Кредит	Дебет
I. Рахунок поточних операцій	
1. Експорт товарів	2. Імпорт товарів
Сальдо балансу зовнішньої торгівлі	
3. Експорт послуг	4. Імпорт послуг
5. Чисті доходи від інвестицій	
6. Чисті поточні трансферти	
II. Рахунок операцій з капіталом і фінансовими інструментами	
Сальдо балансу поточних операцій	
7. Чисті капітальні трансферти	
8. Довготермінові й короткотермінові кредити (отримані)	9. Довготермінові й короткотермінові кредити (надані)
10. Чисті пропуски і помилки	
Сальдо балансу офіційних розрахунків	
	11. Чисте збільшення офіційних валютних резервів

Вважається, що воно виражає зростання попиту на товари певної країни, і покупці на внутрішньому ринку віддають перевагу товарам місцевого виробництва, а не імпортом. Хоча ймовірний вплив й інших факторів. Перевищення експорту над імпортом в Україні може бути наслідком несприятливого інвестиційного клімату, через що повільно закупаються за кордоном устаткування та ноу-хау, незважаючи на гостру потребу в них для структурної перебудови.

Паралельно з рухом товарів відбувається *торгівля послугами*. Баланс послуг включає такі статті, як перевезення вантажів і людей, телекомунікаційні послуги, реклама, ярмарки та ін. Надходження платежів у балансі послуг — це “експорт” послуг туристам із-за кордону (і продаж товарів туристам), транспортні послуги українських організацій іноземцям (разом із виплатами страхових компаній), надходження дивідендів, тантьєм, роялті, процентів та митних зборів.

Послуги, що входять до рахунку поточних операцій, поділяються на *нефакторні* та *факторні*. Типовими для перших є платежі за користування інтелектуальною власністю (патентами, авторськими правами), витрати, пов’язані з міжнародним туризмом, транспортом, страхуванням. Інформацію про них можна отримати лише за допомогою непрямих розрахунків.

До факторних послуг, що формують баланс поточних операцій, належать чисті доходи від інвестицій, пов’язані з “чистим експортом” кредит-

них послуг, тобто послуг національного грошового капіталу, який вкладають за кордоном¹. До цієї статті входять власне доходи на інвестиції, проценти за борговими зобов'язаннями, а також оплата праці резидентів, які працюють за кордоном. Якщо національний капітал за кордоном дає більший обсяг процентів і дивідендів, ніж іноземний, інвестований у Батьківщині, то чисті доходи від інвестицій будуть додатними, у протилежному випадку — від'ємними.

Чисті поточні трансферти включають перекази приватних і державних коштів в інші країни без отримання за них товарів та послуг (пенсії, грошові перекази за кордон, подарунки, безкоштовна допомога зарубіжним країнам). Оскільки перекази поточних трансфертів здійснюються без помітного припливу цінностей, то штучно вписують дебетову стрічку з метою збереження принципу подвійного рахунку.

В аналізі рахунку поточних операцій широко використовують поняття “додатне сальдо балансу поточних операцій” і “дефіцит балансу поточних операцій”. Про додатне сальдо балансу поточних операцій ідеться, коли доходи країни від експорту товарів і послуг та поточні трансферти з-за кордону перевищують її видатки на імпорту товарів і послуг. Дефіцит балансу поточних операцій виникає при перевищенні витрат на товари та послуги з-за кордону, а також поточних трансфертів над доходами від продажу товарів і послуг за кордон, спричиняючи виникнення або динаміку заборгованості країни іншим країнам. Щоб профінансувати дефіцит рахунку поточних операцій платіжного балансу можна скористатися трьома такими можливостями:

- продати частину активів іноземцям, тобто за рахунок вкладення іноземного капіталу в економіку нашої країни у формі прямих чи портфельних інвестицій;
- отримати позику від іноземного банку, уряду іншої країни або міжнародної організації;
- скоротити офіційний валютний резерв, який є у розпорядженні Національного банку України.

Достатньо скористатися досвідом України, аби переконатися, що фінансування поточного рахунку не безмежне. Кредитори призупиняють надання кредитів, коли бачать, що вичерпуються активи, на які є попит, і до мінімуму зведені офіційні валютні резерви. Як правило, у такому випадку доводиться скорочувати витрати країни за кордоном або шукати можливості нарощування експорту товарів та послуг.

Рахунок операцій із капіталом і фінансовими інструментами висвітлює всі міжнародні операції з активами країни, пов'язані з їх купівлею та продажем, а також чисті капітальні трансферти (безкоштовну передачу влас-

---

¹ Поняття “чистий” у системі складання платіжного балансу використовують для визначення сальдо щодо “кредиту” та “дебету” його певного розділу.

ності на основний капітал). Зауважимо, що надання кредитів означає витрати на купівлю активів за кордоном (акцій, облигацій, нерухомості та ін.), а їх отримання — надходження від продажу активів.

Коли йдеться про рух капіталів, мають на увазі позики, які надають або отримують громадяни й уряди. Для визначення, які статті рахунку операцій із капіталом і фінансовими інструментами є кредитом, а які — дебетом, П.А. Самуельсон і В.Д. Нордхауз пропонують правило¹. *Щодо Батьківщини треба виходити з того, що вона експортує та імпортує акції, облигації й інші цінні папери, або ще стисліше — експортує та імпортує боргові зобов'язання в обмін на іноземну валюту. Це дає підстави трактувати названі види експорту й імпорту за аналогією з іншими. Коли здійснюють зовнішню позику для фінансування дефіциту рахунку руху капіталів, то за кордон пересилають казначейські зобов'язання, а натомість отримують валюту. Кредит це чи дебет? Безумовно, ця операція стосується кредиту, тому що в Україну залучають більше валюти.*

Формами надання довготермінових кредитів є *прямі та портфельні інвестиції*. До прямих інвестицій належать вкладання у зарубіжні компанії, за яких інвестор отримує пакет акцій, або надходження у країну від юридичних чи фізичних осіб, котрі претендують на право власності на інвестований капітал. Усі інші інвестиції вважають портфельними.

У той час, як платіжним балансом вимірюється міжнародний рух товарів, послуг і капіталу за однорічний період, уявлення про стан іноземних інвестицій подає загальний обсяг та розподіл активів країни за кордоном і зарубіжних активів у країні на кінець року. Отже, платіжний баланс репрезентує концепцію руху, а стан іноземних інвестицій (який часто називають балансом міжнародної заборгованості) — концепцію фондів.

Цінність звітності щодо міжнародних інвестицій можна продемонструвати на прикладі платіжних балансів США, показники яких систематизовані за станом на кінець 1980, 1985, 1990 і 1995 рр. у табл. 15.4². Найважливіше те, що її можна використовувати для прогнозування майбутнього припливу доходів або надходжень від іноземних інвестицій країни і потоку платежів щодо іноземних інвестицій, які здійснюють у певну країну.

У табл. 15.4 наведено обсяги іноземних інвестицій США на кінець 1980, 1985, 1990 і 1995 рр. Представлено два різні виміри: перший (рік позначений цифрою 1) оцінює прямі іноземні інвестиції за поточною вартістю, другий (рік позначений цифрою 2) — оцінює прямі іноземні інвестиції за ринковими цінами. За 1980 р. подана тільки поточна вартість прямих іноземних інвестицій. У період з 1980 до 1985 р. через величезний спад ринкових цін на золото відбулося різке зменшення золотих запасів.

¹ Самуельсон П.А., Нордхауз В.Д. Экономика: Пер. с англ. — М.: БИНОМ, 1997. — С. 710.

² Salvatore D. International Economics. — New Jersey: Prentice Hall, Upper Saddle River, 1998. — P. 411—414.

Таблиця 15.4. Динаміка іноземних інвестицій США у 1980—1995 рр., млрд дол. США на кінець року

Інвестиції	1980 ¹	1985 ¹	1985 ²	1990 ²	1990 ²	1995 ¹	1995 ²
Стан чистого міжнародного інвестування США	393	125	129	250	224	814	774
Активи США за кордоном	936	1 296	1 288	2 067	2 166	2 932	3 353
Активи офіційного резерву	171	118	118	175	175	176	176
Золото	156	86	86	102	102	101	101
Спеціальні права запозичення	3	7	7	11	11	11	11
Резервна позиція в МВФ	3	12	12	9	9	15	15
Іноземні валюти	10	13	13	52	52	49	49
Інші державні активи США	64	88	88	82	82	82	82
Приватні активи	701	1 091	1 083	1 810	1 909	2 674	3 095
Прямі інвестиції	396	387	379	621	719	880	1 301
Іноземні цінні папери	63	114	114	220	229	722	722
Банківські зобов'язання	204	447	447	696	696	761	761
Інше	38	142	142	265	265	311	311
Зарубіжні активи у США	544	1 171	1 160	2 318	2 390	3 746	4 127
Офіційні активи	176	202	202	375	375	678	678
Приватні активи	368	969	957	1 943	2 014	3 068	3 449
Прямі інвестиції	126	231	220	468	540	638	1 019
Інше	242	738	737	1 475	1 474	2 430	2 430

Джерело: U.S. Department of Commerce, Survey of Current Business (Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office). — October, 1972. — P. 18—23; June, 1994. — P. 71; and July, 1996. — P. 43.

¹За поточною вартістю.

²За ринковими цінами.

З табл. 15.4 видно, що обсяги іноземних інвестицій США (за поточною вартістю) різко скоротилися: наприкінці 1980 р. сума інвестицій становила 393 млрд дол. США, у 1985 — 125 млрд, 1990 — 251 млрд і наприкінці 1995 р. — 814 млрд дол. США. Таке саме погіршення відбулося з 1985 по 1995 р., коли прямі іноземні інвестиції оцінювали за ринковими цінами.

З табл. 15.4 також видно, що обсяг американських активів за кордоном зріс більш ніж утричі — з 936 млрд дол. США у 1980 р. до 2,932 млрд у 1995 р., коли прямі іноземні інвестиції оцінені за поточними цінами. Найзначнішим було збільшення приватних активів США за кордоном, особливо приватне володіння зарубіжними цінними паперами. У США іноземні активи зростали ще швидшими темпами (майже у сім разів) — з 544 млрд дол. США у 1980 р. до 3746 млрд у 1995 р., коли прямі іноземні інвестиції визначали за поточними цінами.

Слід виділити найважливіші пункти табл. 15.4. По-перше, Сполучені Штати Америки з 1985 до 1990 р. уперше, починаючи з 1914 р., стали країною-боржником, що для однієї з найбагатших держав світу було дещо дивно. По-друге, швидке зростання зарубіжних вкладів в американські цінні папери та банківських зобов'язань на користь США відбулось у результаті збільшення процентних ставок та кращої політичної стабільності США порівняно з іншими країнами, завдяки чому було профінансовано близько половини дефіциту величезного федерального бюджету США середини 1980-х років. Унаслідок різкого погіршення стану іноземних інвестицій починаючи з 1980 р., Сполучені Штати стали найбільшою країною-боржником у 1990-х роках.

Включення операцій з капіталом та фінансовими інструментами до платіжного балансу є своєрідним доповненням до балансу поточних операцій. Воно дає змогу отримати так званий баланс офіційних розрахунків. Разом з операціями з капіталом та фінансовими інструментами, що відображають надання й отримання довготермінових і короткотермінових кредитів, а також чистими капітальними трансфертами до балансу офіційних розрахунків включають статтю "Чисті пропуски та помилки". Завдяки цьому реалізують можливість коригування платіжного балансу при виявленні помилок та включення до нього тих операцій, що залишаються поза статистичним обліком, особливо коли це стосується протизаконних операцій.

Серед операцій, які проводять на рахунку руху капіталів, одна є настільки важливою, що її виділяють окремо. Це — чисте збільшення офіційних валютних резервів, завдяки якому обліковують купівлю та продаж офіційних валютних резервів Національного банку України і формують інформацію для регулювання макроекономічної ситуації в країні. До офіційних валютних резервів належать іноземні активи, які Національний банк зберігає як буфер, що запобігає економічній катастрофі у країні. Колись офіційні резерви складалися в основному із золота, але нині вони включають значний обсяг іноземних фінансових активів. Поширеними ви-

дами офіційних валютних резервів у наш час є монетарне золото, іноземна валюта (готівка), депозити та цінні папери іноземних урядів, спеціальні права запозичення (СДР) і резервна позиція у МВФ.

Спеціальні права запозичення (СДР) — це міжнародні резервні кошти, створені МВФ у 1969 р. на основі міждержавної домовленості як джерело додаткової ліквідності. СДР¹ — це активи, які дають дохід і розподіляють між усіма державами — членами МВФ пропорційно до їхніх квот. У 1970 р. СДР були розподілені між членами МВФ під час його створення. Згідно з інструкцією МВФ країна — член цієї організації повинна надати іншій країні свою національну валюту в обмін на СДР за умови накопичення в неї кількості СДР, яка втричі перевищує отриману при початковому розподілі суму. Вартість СДР спочатку виражалася у золоті, однак з 1974 р. курс СДР почали визначати на основі корзини валют країн-учасниць.

СДР відкривають перед країнами, які входять до МВФ, нові кредитні можливості. На відміну від наявних кредитних можливостей СДР не підлягають виплаті, завдяки чому виникає постійне доповнення до резервів країн — членів МВФ, а самі СДР функціонують як міжнародна резервна валюта. Оскільки СДР є еквівалентом валюти, їх можна використовувати для сплати боргів. МВФ може допомагати своїм членам, виділяючи для них суми іноземної валюти, яку вони хочуть купити за еквівалентну суму своєї валюти. Країна-член повертає кошти фонду, викупуваючи назад свою валюту протягом трьох — п'яти років за валюту, яку приймає фонд.

У регулюванні платіжного балансу нині головне місце належить валютам розвинутих країн, частка яких у 1996 р. досягла (не враховуючи монетарного золота) 94,8 %. На СДР припадало 1,7 %, резервна позиція у МВФ становила 3,5 %. Золото для регулюючої функції майже не використовують.

Отже, стаття “чисте збільшення офіційних валютних резервів” відображає методи і джерела регулювання платіжного балансу офіційних розрахунків. Дефіцит платіжного балансу (баланс офіційних розрахунків) дорівнює чистому продажу іноземної валюти Національним банком. І навпаки, додатне сальдо платіжного балансу точно дорівнюватиме чистим закупівлям іноземної валюти Національним банком.

Поняття “дефіцит платіжного балансу” безпосередньо пов'язане з поняттям “криза платіжного балансу”. Дефіцит означає, що країна не може погасити зовнішню заборгованість, а можливості отримання нових кредитів вичерпані, тому залишається єдиний шлях макроекономічного регулювання платіжного балансу — коригування валютного курсу, що може мати негативні наслідки для економіки.

У міжнародних валютних розрахунках використовують показник чистих офіційних валютних резервів, значення якого полягає у тому, що він є

¹ СДР (Special Drawing Rights, SDRs) — стандартна облікова одиниця, яку використовує МВФ.

критерієм оцінки можливостей країни погасити заборгованість перед іноземними кредиторами, а також є показником ефективності кредитно-грошової політики Національного банку. На основі чистих офіційних валютних резервів розраховують показник достатності валютних резервів для оплати імпорту за формулою

$$\frac{\text{Чисті резерви іноземної валюти}}{\text{Загальний обсяг імпорту}} \cdot 12 \text{ міс.}$$

Цей показник характеризує період, протягом якого імпорт може бути оплачений за рахунок наявних валютних резервів. Від величини цього показника залежить можливість отримання міжнародних кредитів, перш за все країнами з перехідною економікою і країнами, що розвиваються. Прийнято вважати, що у країні склалася несприятлива ситуація для отримання нових кредитів, якщо показник достатності резервів для оплати імпорту перебуває на рівні, меншому за тримісячне покриття імпорту.

15.3. ЕКОНОМІЧНА ТОТОЖНІСТЬ САЛЬДО БАЛАНСУ ПОТОЧНИХ ОПЕРАЦІЙ І САЛЬДО БАЛАНСУ РУХУ КАПІТАЛІВ

Сальдо балансу поточних операцій і сальдо балансу руху капіталів іноді називають двома сторонами однієї медалі¹. Це пов'язано з економічною відповідністю, що існує між ними: за незмінної валютної позиції вони мають відповідати одне одному. Математично це моделюють так: якщо сукупні загальні витрати всіх резидентів позначити через U , а витрати держави через G , то

$$U = C + I + G, \quad (15.1)$$

тобто для чистого суспільного продукту² за ринкових цін у відкритій економіці отримаємо

¹ Siebert H. Außenwirtschaft 6, völlig überarb. Aufl. — Stuttgart: G. Fischer, 1994. — S. 192.

² Чистий суспільний (національний) продукт — це зведений рахунок у системі національного рахівництва, який оцінює активність усіх суб'єктів національної економіки. На відміну від валового національного продукту, в нього не включають величину зносу основних фондів. Можливі дві оцінки суспільного продукту: за ринковими цінами і за вартістю факторів. В останньому випадку в ціну не включають частку, яка належить до оподаткування в економічному розумінні цього слова, тобто віднімають непрямі податки і додають субсидії на експлуатаційні витрати (своєрідне від'ємне оподаткування).

$$Y = C + I + G + X - Im; \quad (15.2)$$

$$Y = U + X - Im, \quad (15.3)$$

де C — споживчі витрати резидентів як на товари, вироблені у певній країні, так і на імпорتنі товари, I — інвестиційний попит резидентів на імпорتنі та вироблені у власній країні основні засоби виробництва. Таким чином, $U + X - Im$ — сукупні витрати на всі вітчизняні товари. Для сальдо торгового балансу Z^H отримуємо

$$Y - U = X - Im = Z^H. \quad (15.4)$$

Слід виділити два таких випадки:

- 1) $Y > U$: обсяг виробництва країни є більшим, ніж попит резидентів на товари, звідси $X > Im \rightarrow Z^H > 0$. Тут є надлишок торгового балансу;
- 2) $Y < U$: попит резидентів на товари перевищує їх випуск; таким чином, $X < Im \rightarrow Z^H < 0$. У цьому випадку є дефіцит торгового балансу.

Приклад 15.1. Споживання і сальдо балансу поточних операцій Східної Німеччини

У Східній Німеччині сукупне виробництво і сукупне споживання (абсорбція) не збігаються. Споживання — кінцеве використання товарів усередині країни — становило у 1992 р. 431,3 млрд DM (у відповідних цінах), при цьому приватне споживання — 216,1 млрд, державне використання — 105,9 млрд, інвестиції — 108,9 млрд DM. Їм відповідав ВВП у розмірі 253,3 млрд DM і зовнішній внесок — -196 млрд. Розходження між ВВП і споживанням відповідало від'ємному торговому балансові у розмірі 196 млрд DM. Це сальдо було профінансовано як через державні трансферти, так і через приватний приплив капіталів.

Приклад 15.2. Подвійний дефіцит

У другій половині 80-х років у США були проблеми з “подвійним дефіцитом” (“*twin deficits*”). Державний бюджет і платіжний баланс були дефіцитними. Наприклад, дефіцит державного бюджету в 1992 р. становив 4,7 % ВВП, сальдо балансу поточних операцій дорівнювало приблизно 10 % ВВП.

Із тотожності (15.6) знаємо, що це свідчить про надлишок заощаджень $S - I$ у розмірі 3,7 %. США були не здатні профінансувати дефіцит свого державного бюджету власними силами. Для рівняння (15.6) діє:

$$S - I + (T - G) = \text{сальдо балансу поточних операцій};$$

$$3,7 - 4,7 = -1,0.$$

Німеччина у 1992 р. також не могла профінансувати свої інвестиції власними заощадженнями. Для Німеччини сальдо становило

$$1,5 - 2,8 = -1,3.$$

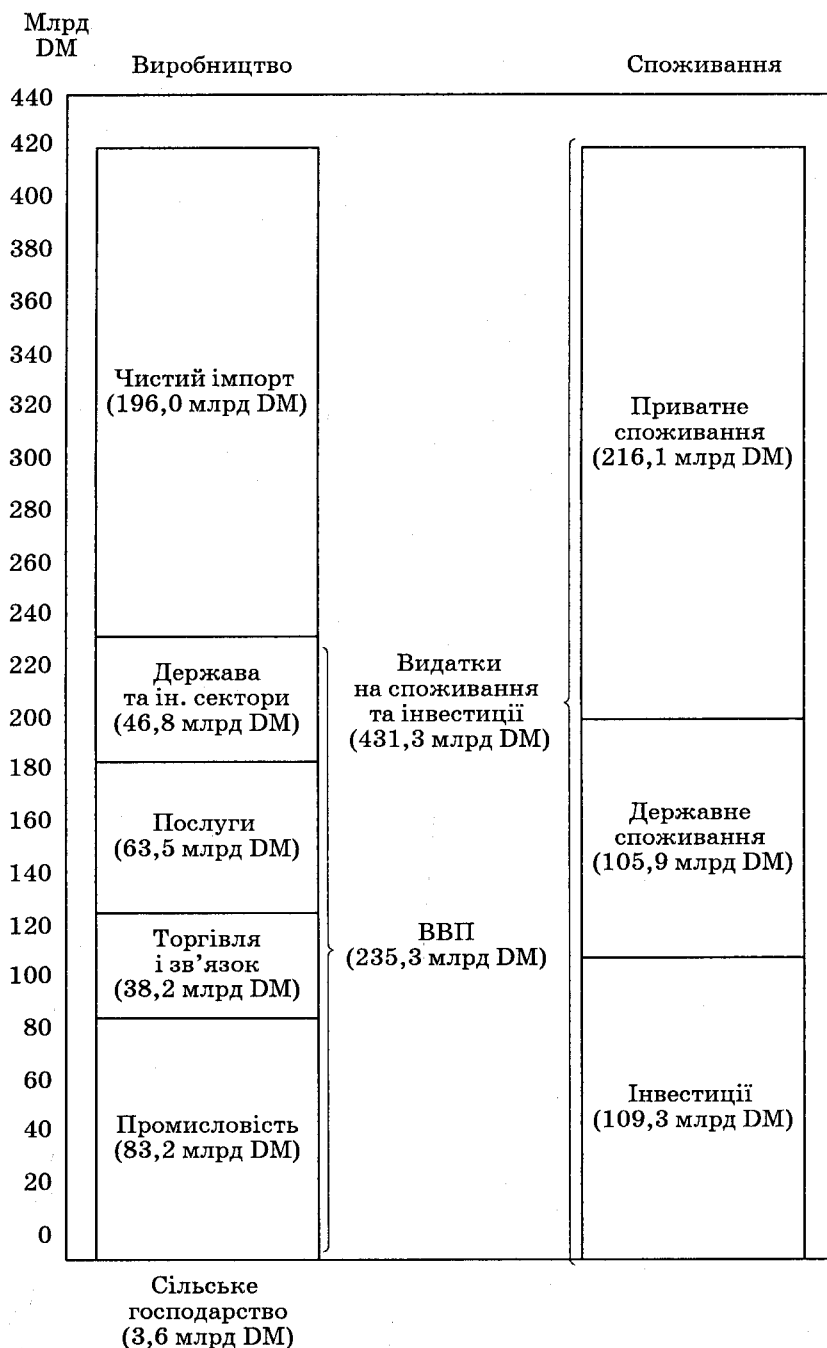

Рис. ВВП і сукупний попит у Східній Німеччині у 1992 р.

Якщо у рівнянні (15.2) від обох частин відняти податки (нетто, беручи до уваги внутрішні трансферти) і додати чисті трансферти, що надходять з-за кордону, та факторні доходи (Tr) резидентів, то отримаємо

$$Y + Tr - T = C + I + (G - T) + (X - Im + Tr). \quad (15.5)$$

Ліва частина рівняння характеризує доходи, що є у розпорядженні резидентів країни. Якщо заощадження приватного сектора визначити як

$$S = Y + Tr - T - C,$$

то маємо

$$(X - Im + Tr) = S - I + (T - G). \quad (15.6)$$

Сальдо балансу поточних операцій відповідає надлишку заощаджень над інвестиціями плюс бюджетні надлишки (заощадження країни). Коли є дефіцит бюджету, то заощадження мають бути більшими, ніж інвестиції, для вирівнення балансу поточних операцій. Права частина рівняння (15.6) також може бути позначена як сальдо фінансування. Коли є дефіцит балансу поточних операцій, то права частина рівняння вказує на “потребу” фінансування країни. Цей дефіцит фінансування за незмінного валютного резерву має бути погашений імпортом капіталів.

Дефіцит балансу поточних операцій у США в 1986 і 1987 рр. становив 140—170 млрд дол. США. Дефіцит фінансування був погашений імпортом капіталів.

Табл. 15.5 дає огляд складових рівняння (15.6), показує, що США і Німеччина не спроможні профінансувати свої інвестиції власними заощадженнями. Вони є імпортерами капіталу. Японія навпаки, надає у розпорядження світовому ринкові капіталів свої заощадження та є експортером капіталу.

Таблиця 15.5. Бюджетне обмеження окремих країн, 1992 р., % від ВВП

Країна	$S - I$	$T - G$	Надлишок балансу поточних операцій
ФРН	1,5	-2,8	-1,3
Франція	4,1	-3,9	0,2
Великобританія	4,7	-6,7	-2,0
Італія	7,4	-9,5	-2,1
Японія	1,4	1,8	3,2
США	3,7	-4,7	-1,0

Приклад 15.3. Сальдо балансу поточних операцій і німецьке відродження

Завдяки возз'єднанню Німеччина перетворилася з чистого експортера капіталу в його імпортера. Особливо вражають зміни, що відбулись у

1989—1992 рр. Надлишок балансу поточних операцій у розмірі 110 млрд DM 1989 р. перетворився у дефіцит, що становив 40 млрд DM. Це — зміна на 150 млрд DM.

Таблиця. Експорт капіталу Німеччини, у млрд DM

Рік	Зміни в експорті капіталу
1985	+48,3
1986	+85,8
1987	+82,5
1988	+88,9
1989	+108,0
1990	+76,1
1991	-32,9
1992	-39,1

15.4. ФОРМАЛЬНЕ ВИРІВНЮВАННЯ ПЛАТІЖНОГО БАЛАНСУ

1. Обліковий характер формального вирівнювання. За принципом подвійних рахунків сальдо балансу поточних операцій і балансу руху капіталів, з одного боку, і сальдо валютного балансу, з іншого, мають бути ідентичними. Це пояснюється наявністю двох альтернатив: 1) операції всередині балансу поточного рахунку статей і балансу руху капіталів вирівнюються (наприклад, експорт кредитується, а імпорт оплачують з валютного резерву комерційних банків); 2) за операціями в балансі поточного рахунку має бути зроблена зворотна проводка на інвалютному рахунку (наприклад, імпорт товарів і відповідно експорт капіталів спричиняють зменшення валютного резерву Національного банку).

2. Розходження між сальдо балансу поточних операцій і сальдо балансу руху капіталів. Описана вище тотожність не повинна виникати на практиці. Розходження виникає з таких причин:

— внаслідок недостатніх статистичних даних не всі операції можуть бути проведені подвійно за рахунками бухгалтерського обліку. Експорт та імпорт обліковують на основі повідомлень підприємств (зовнішньоторгова статистика), тому можуть виникнути розходження, які відображають у статті “чисті пропуски і помилки”;

— внаслідок розподілу спеціальних прав запозичення збільшуються закордонні боргові зобов'язання Національного банку;

— зміни валютного курсу спричиняють переоцінку валютних запасів у Національному банку (в період девальвації чи ревальвації).

Ці контрстатті для зміни закордонної позиції Національного банку, які не зводяться до балансу поточних операцій і руху капіталів, відображені в статті “чисте збільшення офіційних валютних резервів”.

3. Сальдо балансу поточних операцій і стаття нетто-майна. Формування платіжного балансу за схемою, зображеною в табл. 15.3, забезпечує формальне вирівнювання платіжного балансу. Цей процес можна відстежувати за виведеними вище моделями. У рівнянні (15.6) ліва частина вказує на те, як змінюється стаття майна Батьківщини щодо Закордону. Коли країна витрачає менше свого доходу, зростають її вимоги за боргами до Закордону, тобто $\dot{V} = \frac{dV}{dt} > 0$. Нетто-вимоги до Закордону V можуть складатися з правових підстав фінансового характеру B або з валютних резервів R . Тоді на основі обмеження платіжного балансу за сталого валютного курсу отримаємо

$$X - Im + Tr = \dot{V} = \bar{w}(\dot{B} + \dot{R}), \quad (15.7)$$

де $\dot{B} = \frac{dB}{dt}$ — зміна фінансових титулів (законів, вартості цінних паперів);

$\dot{R} = \frac{dR}{dt}$ — зміна валютних резервів.

З рівнянь (15.6) і (15.7) випливає

$$S - I + (T - G) = \dot{V}. \quad (15.8)$$

Надлишок приватних і державних заощаджень над інвестиціями становить приріст вимог до Закордону. Якщо відкинути зміну валютної позиції, то надлишок балансу поточних операцій відповідає приросту вимог (експорт капіталів).

4. Сальдо платіжного балансу і валютний баланс. Перепишемо рівняння (15.7), припустивши, що валютний курс сталий, тоді отримаємо

$$Z = X - Im + Tr - w\dot{B} = w\dot{R}. \quad (15.9)$$

Отже, сальдо платіжного балансу Z відповідає сальдо валютного балансу. Платіжний баланс формально завжди зрівнюється з сальдо валютного балансу (дод. до розд. 15). Це дає підстави для формального вираження двох закономірностей, що характеризують зв'язок між платіжним і валютним балансами.

1) $Z > 0 \rightarrow \dot{R} > 0$. Якщо платіжний баланс має надлишок, то валютні резерви збільшуються.

2) $Z < 0 \rightarrow \dot{R} < 0$. В умовах дефіциту платіжного балансу валютні резерви зменшуються.

15.5. МАТЕРІАЛЬНЕ ВИРІВНЮВАННЯ ПЛАТІЖНОГО БАЛАНСУ

Формальне вирівнювання платіжного і валютного балансу не слід плутати з матеріальним вирівнюванням, яке стосується сальдо часткових балансів. Як правило, про вирівняний платіжний баланс говорять тоді, коли валютна стаття Національного банку не змінюється і відповідно сальдо валютного балансу дорівнює нулю.

Приклад 15.4. ВВП і ВНП у Східній Німеччині.

Чистий факторний дохід Східної Німеччини, що надійшов ззовні у 1992 р., становив 11,8 млрд DM, переважно це були доходи мігрантів. У 1992 р. східнонімецький ВНП у розмірі 246,9 млрд (номінальний) був на 11,6 млрд більший, ніж ВВП у розмірі 235,3 млрд DM. ВНП старих федеральних земель у 1992 р. перевищував ВВП на 2,9 млрд DM.

Сальдо валютного балансу можна знайти шляхом зіставлення операцій, включених до платіжного балансу. Для визначення матеріального вирівнювання платіжного балансу необхідно розрізнити автономні й зумовлені платіжним балансом операції.

До операцій, зумовлених платіжним балансом, належать ті, які проводять з метою його вирівнювання. Як правило, йдеться про такі політико-економічні заходи: позики урядам, акції підтримки (наприклад, кредит “стенд-бай” відповідно до резервної угоди¹, кредит Банку міжнародних розрахунків), урядовий імпорт.

Автономні операції, навпаки, проводять незалежно від ситуації з платіжним балансом (наприклад, приватний експорт та імпорт, а також приватний рух капіталів). До автономних операцій належать також операції уряду, метою яких не є вирівнювання платіжного балансу.

Платіжний баланс є вирівняним тоді, коли сума автономних статей активу збігається з сумою автономних пасивних статей балансу. За умови, що сума автономних активних статей перевищує суму пасивних, маємо надлишок платіжного балансу.

Разом з тим, слід зазначити, що поділ господарських операцій на автономні й викликані платіжним балансом є певною мірою проблематичним. Позика, взята за кордоном, може як вирівнювати платіжний баланс, так і, наприклад, фінансувати інфраструктури, тому важко вирішити, про яку господарську операцію — автономну чи індуковану — йдеться у цьому випадку.

¹ Йдеться про угоди, які укладають між МВФ і країною-учасницею, що надає цій державі право вдаватися до запозичення валюти з Фонду на визначену суму і на певний термін.

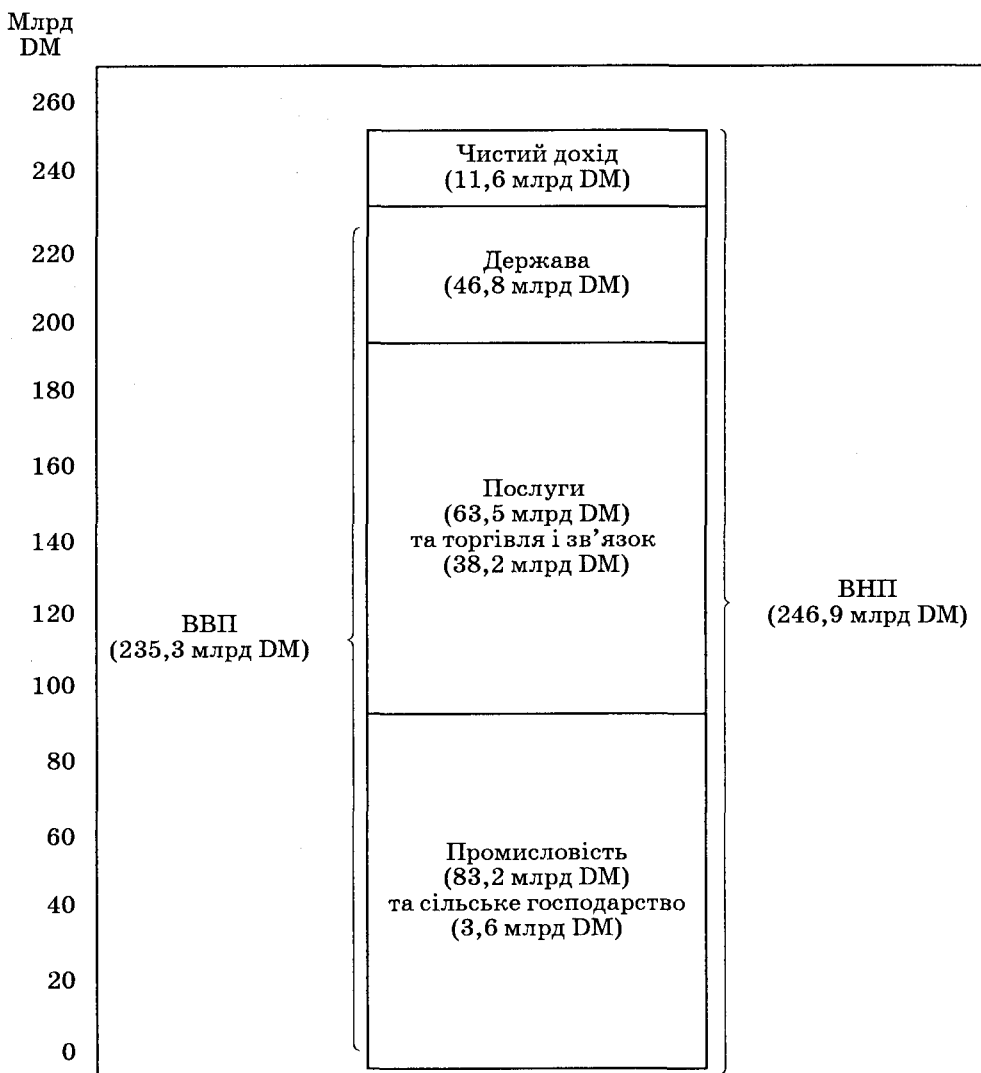

Рис. Валовий внутрішній і валовий соціальний продукт у Східній Німеччині, в млрд DM у 1992 р.

Вирівнювання платіжного балансу можна досягнути поряд з індукованими операціями шляхом адміністративних втручань. Наприклад, дефіцит усувають, коли уряд через митні тарифи й інші адміністративні заходи перешкоджає виникненню фактичного дефіциту. Тому розрізняють дійсне і потенційне порушення рівноваги. Потенційна нерівновага платіжного балансу дорівнює сальдо автономних операцій, яке б виникло, якщо держава відмовилася б від заходів, що обмежують торгівлю.

15.6. ВИРІВНЮВАННЯ ПЛАТІЖНОГО БАЛАНСУ ЯК МЕТА ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ

Вирівнювання платіжного балансу є головною політико-економічною метою, тому що невіривняний платіжний баланс може мати небажані економічні та політичні наслідки. У зв'язку з цим варто розглянути типові ситуації, які зумовлюють необхідність у певній спрямованості економічної політики.

1. Вплив дефіциту на економічну політику. Дефіцит у платіжному балансі означає, що люди живуть у кредит. Цю “сприятливу” статтю обміну фінансують за рахунок кредитів (імпорт капіталів). Як правило, згаданий імпорт капіталів не триває довго. Отже, дефіцит платіжного балансу означає втрату валюти. З огляду на першопочаткові валютні резерви країни зменшення наявної валюти призводить до обмеження імпортних можливостей країни і цим самим до скорочення наявних товарів для споживання та інвестицій. Якщо торговий партнер уже не надає кредитів, країна, що має дефіцит, повинна якомога швидше знизити рівень споживання, а якщо імпорт використовують для виробництва, то скоротити виробництво та змінити його структуру. Однак за короткий період країна може змиритися з дефіцитом платіжного балансу тоді, коли в умовах надлишкової зайнятості тут проводять політику стабілізації, у результаті якої очікують ліквідацію дефіциту.

За кейнсіанською теорією з позиції політики зайнятості (особливо за безробіття в країні) дефіцит балансу поточних операцій є небажаним. До того ж, тимчасове “життя понад фінансові можливості” тягне за собою в наступні періоди сплату процентів. Для вирішення проблеми у майбутньому необхідно задіювати експорт, щоб отримати валюту для сплати процентів. Народне господарство розширює своє споживання сьогодні, але обмежує у майбутніх періодах. Проте дефіцит балансу поточних операцій виправданий тоді, коли він слугує для фінансування інвестицій і спричиняє цим зростання виробництва та уможливорює повернення боргу в майбутньому.

2. Вплив надлишку на економічну політику. Надлишок платіжного балансу свідчить про приплив валюти, а також про те, що товарів у вартісному вираженні реалізують більше, ніж купують. Отже, надлишок платіжного балансу означає, що вигоди від зовнішньої торгівлі використовують не повністю.

До наслідків надлишку платіжного балансу слід віднести також можливість його негативного впливу на рівень цін, оскільки надлишок валют-

ного балансу збільшує пропозицію грошей у народному господарстві. Це спричиняє підвищення цін усередині країни.

Розробляючи економічну політику, країна за короткотерміновий період може прагнути до активного платіжного балансу у випадку безробіття, щоб збільшити зайнятість. Але надлишок валютного балансу країни сигналізує, що її торгові партнери мають дефіцити валютного балансу. Надлишок валюти може потягнути за собою торгово-політичні заходи торгових партнерів із відповідно різкими протидіями щодо країни, яка має позитивне сальдо платіжного балансу.

3. Економічна політика. Вирівнювання платіжного балансу є найважливішою метою економічної політики будь-якої країни. Це обумовлено такими міркуваннями:

— вирівнювання платіжного балансу є бюджетним обмеженням для країн, задіяних у міжнародному поділі праці, й порушення його означає, що економічні суб'єкти країн — учасниць зовнішньої торгівлі не можуть повністю використовувати переваги міжнародного поділу праці;

— вирівнювання платіжного балансу сигналізує підсистемам народного господарства про нестачу іноземної валюти;

— такі заходи, що впливають на платіжний баланс, як операції, індуковані платіжним балансом, чи митні тарифи, призводять до неоптимального розподілу факторів виробництва між країнами;

— державне регулювання валютного курсу неточно сигналізує про бюджетне обмеження країни і призводить до неоптимального використання факторів виробництва.

15.7. ПЛАТІЖНИЙ БАЛАНС І ЙОГО РОЗВИТОК

Робота з платіжним балансом потребує постійного вивчення тенденцій у світовій системі міжнародних операцій. Це, зрештою, забезпечує об'єктивну і своєчасну оцінку ефективності міжнародних економічних зв'язків країни та визначення її перспектив. Динаміка платіжного балансу України за 2001—2006 рр. представлена у табл. 15.6. У 2006 р. уперше після 1999 р. в Україні зафіксовано від'ємне сальдо поточного рахунку платіжного балансу, котре було повністю компенсоване додатним сальдо рахунку операцій із капіталом та фінансових операцій. Суттєвою особливістю фінансового рахунку у 2006 р. були найвищі за останні шість років обсяги надходжень довготермінових ресурсів (прямих іноземних інвестицій та середньо- і довготермінових негарантованих кредитів та єврооблігацій).

Таблиця 15.6. Динаміка платіжного балансу України (аналітична форма представлення), млн дол. США

Статті платіжного балансу	2001 р.	2002 р.	2003 р.	2004 р.	2005 р.	2006 р.
Рахунок поточних операцій	1 402	3 173	2 891	6 909	2 531	-1 617
Баланс товарів та послуг	613	1 857	1 288	4 978	671	-3 068
Експорт	21 086	23 351	28 953	41 291	44 378	50 239
Імпорт	-20 473	-21 494	-27 665	-36 313	-43 707	-53 307
Баланс товарів	198	710	518	3 741	-1 135	-5 194
Експорт	17 091	18 669	23 739	33 432	35 024	38 949
Імпорт	-16 893	-17 959	-23 221	-29 691	-36 159	-44 143
Баланс послуг	415	1 147	770	1 237	1 806	2 126
Експорт	3 995	4 682	5 214	7 859	9 354	11 290
Імпорт	-3 580	-3 535	-4 444	-6 622	-7 548	-9 164
Доходи (сальдо)	-667	-606	-581	-645	-985	-1 722
Поточні трансферти (сальдо)	1 456	1 922	2 184	2 576	2 845	3 173
Рахунок операцій з капіталом та фінансових операцій	-188	-1 050	247	-4 332	8 038	3 687
Рахунок операцій з капіталом	3	15	-17	7	-65	36 843
Фінансовий рахунок	-191	-1 065	264	-4 339	8 103	5 336
Прямі інвестиції	769	698	1 411	1 711	7 533	3 583
Портфельні інвестиції	-866	-1 716	-922	2 067	2 757	-5 235
Інші інвестиції	-94	-47	-225	-8 117	-2 187	5 639
Середньо- та довготермінові кредити	-306	124	418	2 888	3 470	-168
Надані МФО і гарантовані Урядом	-538	-367	-363	929	80	5 807
Негарантовані	232	491	718	1 959	3 390	-10 874
Короткотерміновий капітал	212	-171	-643	-11 005	-5 657	338
Помилки та упущення	-231	-885	-953	-38	152	2 408
Баланс	983	1 238	2 186	2 539	10 721	-2 408
Фінансування	-983	-1 238	-2 185	-2 539	-10 721	-1 999
Резервні активи	-1 606	-1 045	-2 045	-2 226	-10 425	-409
Використання кредитів МВФ (чисте)	-79	-191	-215	-313	-296	0
Виключне фінансування	702	-2	75	0	0	

Джерело: Про стан платіжного балансу у 2006 р. НБУ // http://www.bank.gov.ua/Balance/2006_PB/state_2006.pdf

15.8. МЕХАНІЗМ САЛЬДУВАННЯ І РІВНОВАГА

Вище було детально висвітлено, що надлишку балансу поточних операцій має відповідати експорт капіталу в балансі руху капіталів і кредитів, якщо не брати до уваги зміни валютних резервів. Дефіцит балансу поточних операцій має відповідати імпорту капіталу.

Механізм сальдування допомагає і тоді, коли платіжний баланс усіх країн світу агрегується і розглядається для двох регіонів світу (Північ і Південь) чи інших об'єднань (промислово розвинуті країни, ОПЕК, країни, що розвиваються). Якщо знехтувати послугами, то надлишок торговельного балансу Півночі мусить відповідати дефіцитові торговельного балансу Півдня. З іншого боку, це має означати, що Північ експортує капітал, а Південь — імпортує.

З погляду економістів Заходу, помилковою є теза про необхідність двостороннього зрівноваження платіжного балансу між двома країнами, яку постійно згадують у політико-економічних дискусіях. Подібно до того, як окремих економічний суб'єкт при купівлі фунта м'яса не зрівноважує свій "платіжний баланс" із м'ясником під час обміну з ним, платіжний баланс є бюджетним обмеженням у тому розумінні, що не можна видати валюти більше, ніж отримувеш¹.

Серед фахівців СНД переважає думка про доцільність двосторонніх платіжних балансів, що пов'язано з підвищенням ролі регіональних або двосторонніх платіжних балансів у таких сферах, як статистичний облік, макроаналіз і розробка економічної політики щодо двосторонніх зв'язків. Так, до економічного департаменту НБУ щоквартально надходять десятки запитів щодо стану двосторонніх платіжних балансів з окремими країнами світу, що зумовлено підготовкою до обговорення і вирішення різних зовнішньоторговельних проблем, розробки стратегії розвитку економічних взаємовідносин та ступенем інтеграції².

Зміщення акцентів на регіональну статистику має такі причини:

— необхідність постійного відстеження впливу зрушень валютної структури двосторонніх платіжних балансів на довготермінові тенденції зміни валютних курсів та коливання ефективних валютних курсів;

— виникнення значної заборгованості за зовнішньоекономічними розрахунками між конкретними країнами і групами країн;

---

¹ Siebert H. Außenwirtschaft 6, völlig überarb. Aufl. — Stuttgart: G. Fischer, 1994. — S. 205.

² Воронова Л., Іваник Н., Стьопіна О. Двосторонні платіжні баланси: суто теоретичний інтерес чи життєва необхідність? // Вісник НБУ. — 1997. — С. 21—22. — Липень.

— посилення процесів економічної інтеграції і створення валютних союзів.

Подібна ситуація склалася в усіх країнах колишнього СРСР, і, як результат, зростає зацікавленість урядів цих країн щодо побудови двосторонніх платіжних балансів з основними торговельними партнерами. Наприклад, є рішення уряду Росії про складання, узгодження та офіційну публікацію двостороннього платіжного балансу з Україною. У зв'язку з цим Центральний банк Росії виступив з ініціативою щодо серії робочих зустрічей для підготовки та узгодження даних двостороннього платіжного балансу, яку підтримав Національний банк України. Тіснішими стали контакти НБУ з центральними банками Молдови, Казахстану, Узбекистану та інших держав.

Складність побудови двосторонніх платіжних балансів полягає у відсутності у світовій практиці досконалих методів вирішення проблем складання платіжного балансу в географічному зрізі. Є різні підходи до питання реєстрації як товарних, так і капітальних та фінансових потоків.

У ситуації, що склалася, виникає потреба детально проаналізувати структуру зовнішньоторговельних відносин у географічному розподілі для узгодження взаємних балансів і взаємозаборгованості під час переговорів на вищому рівні між керівниками центральних банків.

Особливого значення набувають питання створення інформаційної бази для розробки платіжного балансу.

Коли стверджують, що приріст надлишку балансу поточних операцій викликає приріст експорту капіталу, виникає запитання: що впливає на збільшення експорту капіталу — збільшення заощаджень чи зменшення споживання? Або, як може країна, що має борги, хоче їх сплатити і тому експортує капітал, досягти необхідного надлишку балансу поточних операцій.

Сальдо платіжного балансу відображає рішення економічних суб'єктів Батьківщини і Закордону щодо охоплених платіжним балансом країни трансакцій, наприклад, товарооборот, послуги, перекази, рух капіталу. На ці рішення впливають ціни товарів і факторів виробництва (заробітна плата та проценти) у нашій країні й за кордоном, проценти від фінансових та реальних інвестицій і багато інших факторів. Отже, сальдо має бути зведене до рішень економічних суб'єктів. При цьому слід усвідомити, що будь-яке рішення домогосподарства, наприклад про споживання, впливає як на торговельний баланс (наприклад, імпорт товарів), так і на баланс руху капіталів та кредитів (наприклад, менші заощадження внаслідок імпорту товарів).

15.9. ВИЗНАЧАЛЬНІ ФАКТОРИ САЛЬДО ПЛАТІЖНОГО БАЛАНСУ

Із попереднього аналізу можна вивести деякі визначальні фактори впливу на сальдо платіжного балансу. Як зазначено у розд. 3, абсолютні цінові переваги визначають її експортний потенціал та обсяги експорту й імпорту. Зміна цін впливає на зміну сальдо балансу поточних операцій за сталого обмінного курсу. Але ціни змінюються відповідно до умов виробництва (забезпеченість факторами, виробнича функція, технічні знання), умов попиту (національний дохід, уподобання), економіко-політичних заходів і грошової маси. Як наслідок, слід поставити запитання: як впливають перелічені фактори на сальдо балансу поточних операцій? Крім цього, з розд. 3 дізнаємося, що абсолютні цінові переваги залежать від змін валютного курсу. Отже, сальдо балансу поточних операцій реагує на зміни валютного курсу, залежить від змін цін, національного доходу, валютного курсу і рівноваги на грошовому ринку.

Сальдо балансу руху капіталів залежить від різниці процентних ставок на Батьківщині й у Закордоні та очікувань щодо валютного курсу $\dot{w}^e$. Тому на сальдо платіжного балансу Z впливають такі фактори:

$$Z = f(p_i, p_i^*, Y, Y^*, w, L - M, L^* - M^*, i, i^*, \dot{w}^e).$$

Додаток

Схематичне зображення формального вирівнювання платіжного балансу

У табл. Д.15.1 і Д.15.2 показаний зв'язок між сальдо платіжного балансу Z і сальдо валютного балансу Z^D . Для спрощення розглянуто лише рух товарів та капіталів. Сальдо платіжного балансу визначають із сальдо балансу поточних операцій Z^L і сальдо балансу руху капіталів та кредитів Z^K :

$$Z = Z^L + Z^K. \quad (\text{Д.15.1})$$

Сальдо балансу поточних операцій визначають як різницю між вартістю експорту й імпорту. Якщо товар 1 експортують ($E_1 < 0$), то вартість експорту буде $-p_1 E_1$; якщо товар 2 імпортують, то вартість імпорту становить

Таблиця Д.15.1. Часткові баланси платіжного балансу

Показник	Надходження платежів	Платежі	Сальдо
Баланс поточних операцій	$-p_1 E_1 - p_2 E_2$		Z^L
Баланс капіталів і кредитів	$K^M - K^X$		Z^K
Сальдо			Z

Таблиця Д.15.2. Зміна валютної позиції

Показник	Зменшення валютних резервів	Збільшення валютних резервів	Сальдо
Товарооборот	$p_2 E_2 + p_1 E_1$		$-\dot{R}$
Рух капіталів	$K^X - K^M$		$-\dot{R}$
Сальдо			$-\dot{R}$

$p_2 E_2$ (рівняння (11.4)). Сальдо балансу руху капіталів і кредитів визначають як різницю імпорту (K^M) та експорту (K^X) капіталу, тобто

$$Z^K = K^M - K^X. \quad (\text{Д.15.2})$$

Із використанням рівнянь (11.4), (Д.15.1) і (Д.15.2) отримуємо:

$$Z = -(p_1 E_1 + p_2 E_2) + K^M - K^X.$$

Зміна валютної позиції представлена у табл. Д.15.2. R позначає валютний резерв на певний момент часу $\dot{R} = \frac{dR}{dt}$ — зміна валютного резерву, причому $\dot{R} > 0$ характеризує його зростання, $-\dot{R} > 0$ — зменшення. Для зменшення валютного резерву ($-\dot{R}^w$) з товарообороту отримуємо

$$-\dot{R}^w = p_2 E_2 + p_1 E_1.$$

Для зменшення валютного резерву ($-\dot{R}^K$) з руху капіталів отримуємо

$$-\dot{R}^K = K^X - K^M.$$

Зменшення валютного резерву ($-\dot{R}$):

$$-\dot{R} = -\dot{R}^w - \dot{R}^K = p_2 E_2 + p_1 E_1 + K^X - K^M.$$

Із порівняння табл. Д.15.1 і Д.15.2 випливає, що

$$Z = \dot{R}.$$

Контрольні запитання і завдання

1. Що таке платіжний баланс? Розкрийте його економічну суть.
2. Дайте характеристику статей платіжного балансу.
3. Проаналізуйте математичні моделі сальдо балансу поточних операцій і сальдо балансу руху капіталів.
4. Поясніть різницю між формальним і матеріальним вирівнюванням платіжного балансу.
5. Як, на вашу думку, вирівняний платіжний баланс впливає на стан економіки? Обґрунтуйте свою відповідь.
6. Висловіть свою думку щодо доцільності або недоцільності розрахунку двосторонніх платіжних балансів.
7. Проаналізуйте вплив різноманітних факторів на сальдо платіжного балансу.

Література

1. Амосов А. Результативны ли иностранные инвестиции? // Экономист. — 2007. — № 1.
2. Бролл У., Фьорстер А. Макроекономіка України: оцінка тенденцій // Журнал європейської економіки. — Т. 6 (№ 1). — Березень. — 2007. — С. 51—61.
3. Дзюблюк О.В. Валютна політика: Підручник. — К.: Знання, 2007. — 422 с.
4. Козак Ю.Г., Ковалевський В.В., Ржепішевський К.І. Міжнародні фінанси в питаннях та відповідях. — К.: ЦУЛ, 2003. — 294 с.
5. Кравченко Л.М., Шапошников О.О. Валютне регулювання і валютний контроль в Україні. — К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2001. — 102 с.
6. Кругман П.Р., Обсфельд М. Международная экономика: Теория и политика: Пер. с англ. — М.: Экон. фак. МГУ: ЮНИТИ, 1997.
7. Миклашевская Н.А., Холопов А.В. Международная экономика: Учебник. — М.: МГУ им. М.В. Ломоносова: Дело и Сервис, 1998.
8. Мишкін Ф. Економіка грошей, банківської справи і фінансових ринків. — К.: Основи, 1999.
9. Международные финансы: Учеб. пособие / Ю.В. Макогон, Н.А. Бударина, Г.Ю. Псарев. — Донецк: ДонНУ, 2005. — 342 с.
10. Рокоча В.В. Міжнародна економіка: Навч. посіб. — Кн. 2: Монетарна теорія міжнародної економіки — К.: Таксон, 2003.
11. Шевчук В.О. Міжнародна економіка: теорія і практика. — 2-ге вид. — Л.: Каменяр, 2003. — 719 с.

-
12. *Salvatore D.* International Economics. — Wiley, 2003.
  13. *Heffernan S., Sinclair P.* Modern international economics. — Blackwell, 1998.
  14. *Siebert H., Lorz O.* Außenwirtschaft. — Stuttgart: UTB, 2006.
  15. *Siebert H.* Außenwirtschaft 6, völlig überarb. Aufl. — Stuttgart: G. Fischer, 1994.

Розділ 16

МЕХАНІЗМИ ВРІВНОВАЖЕННЯ ПЛАТІЖНОГО БАЛАНСУ

- 16.1. Монетарна рівновага за сталого валютного курсу або наявності єдиної валюти на Батьківщині та у Закордоні.*
- 16.2. Автоматичне пристосування.*
- 16.3. Механізми врівноваження за сталого валютного курсу.*
- 16.4. Монетарна рівновага за гнучного валютного курсу.*
- 16.5. Механізми врівноваження за гнучкого валютного курсу.*
- 16.6. Значення механізмів врівноваження.*

*Погані гроші витісняють хороші.
Томас Грешам*

Вивчення механізму врівноваження платіжного балансу потребує розрізнення понять сталих та гнучких (ринкових) валютних курсів. Монетарна рівновага як аналог торгово-бартерної рівноваги пояснена для сталого і змінного валютного курсу (підрозділ 16.1). При цьому розглянуто автоматичне пристосування за сталого валютного курсу (підрозділ 16.2) й описані можливі механізми врівноваження: зміна ціни грошової маси, відносної ціни, доходів за фіксованих (підрозділ 16.3) і гнучких цін на товари (підрозділ 16.4), а також мобільність капіталу. Проаналізовано механізми врівноваження за гнучкого валютного курсу й умови, за яких вони активізуються (підрозділи 16.5 і 16.6).

16.1. МОНЕТАРНА РІВНОВАГА ЗА СТАЛОГО ВАЛЮТНОГО КУРСУ АБО НАЯВНОСТІ ЄДИНОЇ ВАЛЮТИ НА БАТЬКІВЩИНІ ТА У ЗАКОРДОНІ

1. Сальдо платіжного балансу і торгова рівновага. Сальдо платіжного балансу відображає рішення суб'єктів економічної системи на Батьківщині та у Закордоні щодо таких операцій, як товарорух, перекази та рух капіталу. На ці рішення впливають такі фактори: ціни на товари та фактори виробництва (наприклад зарплата) на Батьківщині та у Закордоні, наявний і

очікуваний валютні курси, дивіденди від фінансових та реальних інвестицій. Ціни, у свою чергу, залежать від пріоритетів споживачів, озброєності факторами виробництва, наявної інфраструктури, інвестиційних тенденцій і т. ін.

Постає запитання, в яких випадках виникають дефіцит та надлишок платіжного балансу і за допомогою яких механізмів можна ліквідувати сальдо платіжного балансу.

Торгову рівновагу з рівноважною відносною ціною $p = \frac{P_1}{P_2}$ (розд. 10) визначають через умови попиту і пропозиції на Батьківщині та у Закордоні, тобто через криві обміну. Порівняльні цінові переваги встановлюють напрям торгівлі.

Якщо свідомо допустити наявність грошей, то товарній рівновазі має відповідати монетарна рівновага. Ми розрізняємо при цьому два випадки: сталий та гнучкий валютні курси. *Припущення сталого валютного курсу означає, що відносну ціну двох валют не враховують під час аналізу.* Можна уявити дві країни з однією валютою, наприклад золотом чи євро.

2. Монетарна рівновага. Слід розглянути ситуацію, в якій гроші складаються із золотих монет (або наявний постійний валютний курс, що дорівнює одиниці). Нехай дано номінальну грошову масу $\tilde{M}^W$, яка, у свою чергу, поділяється на номінальні грошові маси $\tilde{M}$ і $\tilde{M}^*$ у двох країнах, причому $\tilde{M}^W = \tilde{M} + \tilde{M}^*$. На рис. 16.1 пряма WW' показує, як грошова маса світу OW розподілена між двома країнами. Точки A , B та M характеризують алокацію грошової маси світу у двох країнах. Точка M відображає розподіл грошової маси між Батьківщиною (OC) і Закордоном (OD)¹.

Вітчизняні фахівці визначають грошову масу як “сукупність залишків грошей у всіх їх формах, що перебувають у розпорядженні суб’єктів грошового обороту на певний момент. Такими суб’єктами є приватні особи, підприємства, господарські організації, громадські об’єднання, держава та інші”². Згідно з останнім визначенням Національної кредитної ради Франції, грошова маса (*masse monetaire*) — це “сукупність цінних паперів, яка складається з грошової і квазігрошової готівки”³. Одночасно у Франції розрізняють поняття “грошові засоби” (*disponibilites monetaires*), яке означає “сукупність платіжних засобів, що в певний період та у певних географічних межах (держави) надані у розпорядження суб’єктів господарюван-

¹ Порівняйте з постановкою проблеми в книзі: *Ethier W.J. Modern International Economics*. — New York, 1988.

² Порівняйте: Гроші та кредит: Підручник / М.І. Савлук, А.М. Мороз, М.Ф. Пуховкіна та ін. — К.: Либідь, 1992. — С. 66.

³ *Бернар И., Колли Ж.-К.* Толковый экономический и финансовый словарь: французская, русская, английская, немецкая, испанская терминология: В 2 т. — Т. 2 / Пер. с фр. — М.: Междунар. отношения, 1997. — С. 203.

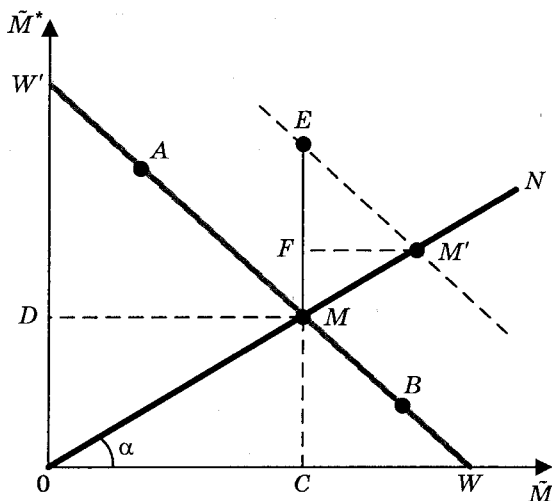

Рис. 16.1. Монетарна рівновага за сталого валютного курсу

Пряма WW' показує розподіл світової номінальної грошової маси OW між країнами. Світова грошова маса $\tilde{M}^W$ поділяється на грошову масу Батьківщини $\tilde{M}$ і Закордону $\tilde{M}^*$ ($\tilde{M}^W = \tilde{M} + \tilde{M}^*$). У точці M — монетарна світова рівновага, за якої $\tilde{M} = OC$ і $\tilde{M}^* = OD$. Промінь ON відображає $\frac{p_1}{p_2}$ та $\frac{Y}{Y^*}$, тому нахил його залежить від торгової рівноваги, $\operatorname{tg}\alpha = \frac{Y^*}{pY} = \frac{p_2 Y^*}{p_1 Y}$, де p_1 — номінальна ціна експортного товару 1 Батьківщини, p_2 — номінальна ціна експортного товару 2 Закордону, Y і Y^* — національні доходи відповідних країн. Ситуація нерівноваги: у точці A , коли $\tilde{M}^* > OD$ і $\tilde{M} < OC$; у точці B — $\tilde{M}^* < OD$ і $\tilde{M} > OC$. Нова монетарна рівновага світу перебуває у точці M' . При цьому $\tilde{M}^*$ збільшується на величину FM , а $\tilde{M}$ — на величину FM' порівняно з точкою M .

ня (індивідів, приватних і державних структур)"¹. Щодо англо- та німецькомовних країн, то тут ці поняття розглядають як синоніми, для чого вживають єдиний термін: англійський *money supply* і німецький *Geldmenge*. У цій темі грошова маса розглянута у широкому значенні.

Тоді нехай номінальний попит на гроші визначається лише метою операцій і залежить від доходів відповідно до коефіцієнта k (частки загального доходу, яку економічні агенти зберігають у формі грошей). Для спрощення припускаємо, що цей коефіцієнт для двох країн є однаковим. Реальний дохід на Батьківщині (Y) та у Закордоні (Y^*) розглядають як заздалегідь

¹ *Бернар И., Колли Ж.-К.* Толковый экономический и финансовый словарь: французская, русская, английская, немецкая, испанская терминология: В 2 т. — Т. 2 / Пер. с фр. — М.: Междунар. отношения, 1997. — С. 586.

заданий, крім цього, Батьківщина та Закордон спеціалізуються на виробництві своїх експортних товарів.

Тоді рівновагу на грошовому ринку на Батьківщині визначають так:

$$\tilde{M} = kp_1 Y. \quad (16.1)$$

Аналогічна формула для Закордону

$$\tilde{M}^* = kp_2^* Y^*. \quad (16.2)$$

Для досягнення міжнародної монетарної рівноваги має бути досягнута спочатку рівновага грошових ринків в обох країнах.

Якщо (16.1) поділити на (16.2), то отримуємо

$$\frac{\tilde{M}}{\tilde{M}^*} = \frac{kp_1 Y}{kp_2^* Y^*}. \quad (16.3)$$

Рівняння (16.3) є умовою рівноваги; воно визначає співвідношення обох грошових мас $\left(\frac{\tilde{M}}{\tilde{M}^*}\right)$ у стані рівноваги і залежить від національного доходу та відносної ціни $p = \frac{p_1}{p_2}$.

Тангенс кута, утвореного променем ON (рис. 16.1), визначає відносна ціна товарної торгової рівноваги за заданих доходів населення $\left(\operatorname{tg} \alpha = \frac{Y^*}{pY}\right)$.

Відносну ціну визначають через торгову рівновагу, номінальні ціни p_1 і p_2^* встановлюють відповідно до кількісної теорії грошей. Для рівнянь (16.1) і (16.2) за умови

$$p_2^* = \frac{p_1}{p} \quad (16.4)$$

діє

$$\tilde{M}^w = \tilde{M} + \tilde{M}^* = k(p_1 Y + p_2^* Y^*) = kp_1 \left(Y + \frac{Y^*}{p} \right). \quad (16.5)$$

У формулі (16.5) всі величини визначені рівнем цін Батьківщини, який є пропорційним до $\tilde{M}^*$. Якщо світова грошова маса збільшується, то рівень цін Батьківщини має теж зрости. Зміна грошової маси впливає (з позиції кількісної теорії грошей) на рівень цін за заданого коефіцієнта k .

За умови єдиної валютної системи (золото) або сталого валютного курсу, що дорівнює одиниці, зростання рівня цін не обмежується Батьківщиною. Згідно з рівнянням (16.4) він зростає й у Закордоні.

Отже, монетарна рівновага пов'язана з торговою через рівняння (16.3). Рис. 10.3. та 16.1 зображують міжнародну рівновагу за сталого курсу¹.

¹ Рівняння (16.4) діє у випадку цілковитої спеціалізації. Якщо розглядати агрегований товар 1 Батьківщини і Закордону, то рівняння (16.4) можна записати як $p = \frac{p_1}{p_2^*}$.

3. Фактори впливу на рівновагу. Оскільки промінь ON на рис. 16.1 відображає відносну ціну і доходи Батьківщини та Закордону, то він буде утворювати різний кут, залежно від торгової рівноваги. Низька відносна ціна для товару 1, низький дохід на Батьківщині й високий у Закордоні відображаються великим кутом. Нахил променя ON характеризує певне значення відносної ціни і доходу в двох країнах.

16.2. АВТОМАТИЧНЕ ПРИСТОСУВАННЯ

Для того, щоб існувала монетарна рівновага, світова грошова маса має перебувати на прямій WW' . Тоді виникає запитання, чи точка M на промені ON відповідає рівноважному відношенню $\frac{\tilde{M}^*}{\tilde{M}}$.

Припустимо, що монетарна рівновага M відповідає товарній рівновазі у світі. Якщо світові товарні ринки неврівноважені, тоді й на грошовому ринку нерівновага (закон Вальраса). Проте баланс поточних операцій Батьківщини може бути врівноваженим, тобто

$$-Z^L = p_1 E_1 + p_2 E_2 = 0.$$

Слід передбачити ситуацію нерівноваги (точка A на рис. 16.1), коли грошова маса Закордону завелика, а Батьківщини замала, порівняно з рівноважною грошовою масою. Іноземці розпоряджаються більшою кількістю грошей, ніж за умови рівноваги у точці M (їхній попит на товари у точці A недостатній). Вони будуть зменшувати свою грошову масу, причому “надлишкову” грошову масу використовуватимуть для імпорту товарів із Батьківщини. Цим самим Закордон зменшує дефіцит поточного балансу, що приводить до скорочення грошової маси. Для Батьківщини виникає надлишок поточного балансу через зростання експорту, і його грошова маса зростає. Тобто нерівновага в точці A є короткотерміновою, тому що система досягне рівноваги в точці M .

Розглянемо монетарну рівновагу в точці M' і припустимо, що Закордон збільшить свою грошову масу на відрізок ME (рис. 16.1). Тоді точка E лежатиме на прямій, яка відображає новий розподіл грошової маси у світі (пунктирна паралель до WW'). Точка E , щоправда, не відображає рівновагу, оскільки задана відносна ціна p вимагає точки M' . У точці E є завелика грошова маса, що зменшується через дефіцит торгового балансу. Зворотна алокація відбувається доти, доки не буде досягнута точка M' .

За умов єдиної валютної системи країна не може автономно визначити свою грошову масу, бо через сальдо торгового балансу експансія грошової маси поширюється на іншу країну. Водночас рівень цін як у Закордоні, так і на Батьківщині пристосовується до експансії грошової маси у Закордоні відповідно до рівняння (16.5).

16.3. МЕХАНІЗМИ ВРІВНОВАЖЕННЯ ЗА СТАЛОГО ВАЛЮТНОГО КУРСУ

Описана раніше монетарна рівновага розроблена для міні-моделі, у якій охоплене лише пристосування грошової маси. Аналізуючи реальність чи розглядаючи розширені моделі, слід брати до уваги інші фактори, що впливають на встановлення рівноваги. Суттєву роль у згаданих процесах відіграють також зміни національного доходу і відносних цін. Як правило, їх розглядають не в єдиній системі, а в різних моделях та теоріях (монетарна теорія платіжного балансу, неокласична модель алокації, кейнсіанська модель зайнятості і модель пакета цінних паперів (ЦП)). Цим моделям відповідають *чотири механізми*, за допомогою яких може бути виконане автоматичне пристосування у поточному і платіжному балансах, а саме: *зміна ціни грошової маси, зміна відносних цін, пристосування національного доходу і зайнятості, а також пристосування у поділі пакета цінних паперів.*

У табл. 16.1 представлені механізми врівноваження платіжного балансу і моделі та теорії, що їх пояснюють.

Таблиця 16.1. Механізми врівноваження платіжного балансу за сталого валютного курсу

Механізм	Пояснювальні теорії / моделі
1. Механізм ціни грошової маси	1. Монетарна теорія платіжного балансу
2. Зміна відносної ціни	2. Неокласична модель
3. Зміна доходу	3. Кейнсіанська система
4. Рух капіталу	4. Модель пакета ЦП

1. Зміни ціни грошової маси як механізм урівноваження сальдо поточного балансу в умовах сталого валютного курсу. Сальдо поточного балансу можна врівноважити завдяки зміні грошової маси, проіндукованої сальдо і рівнем цін. Як доказ цього наведена модель з агрегованим товаром і загальним рівнем цін.

Якщо у Закордоні грошова маса збільшується, то рівновага на грошовому ринку порушується: суб'єкти економічної системи мають більше грошей, ніж вони бажають заощадити. Як можна усунути цю нерівновагу? Суб'єкти економічної системи витрачають гроші, щоб зменшити їх кількість, тоді витрати на товари є більшими за доходи. Завдяки такому витрачання грошей з часом відновиться рівновага на грошовому ринку. Швидкість переходу до нової рівноваги залежить від схильності до витрачання.

Якщо іноземці витрачають гроші, то за заданого рівня цін є надлишковий попит на товари. Для його зменшення, повинен зрости рівень цін. Оскільки номінальний попит на гроші залежить від рівня цін, то попит на гроші у Закордоні зросте, зменшивши тим самим надлишкову пропозицію грошей (частково). За сталого валютного курсу рівень цін має зрости і на Батьківщині завдяки закону про відсутність різниці цін (міжнародний взаємозв'язок цін). Тому номінальний попит на гроші громадян Батьківщини зростає, спричиняючи виникнення надлишку попиту на гроші. Громадяни нагромаджують гроші, що приводить через багато періодів до стану рівноваги. У якийсь заданий період витрачання грошей іноземцями і нагромадження їх громадянами Батьківщини мають збігтися одне з одним.

Витрачання грошей у Закордоні відповідає дефіцит поточного балансу, а нагромадженню грошей на Батьківщині — його надлишок. Розмір сальдо поточного балансу залежить від схильності до витрачання (у Закордоні) та до нагромадження (на Батьківщині). Через це сальдо і початкова експансія грошової маси у Закордоні знову зменшуються, а на Батьківщині грошова маса зростає, тобто відбувається автоматичне врівноваження сальдо поточного балансу через зміну грошової маси, проіндукованої ним (див. розд. 18).

2. Зміна відносної ціни як механізм урівноваження поточного балансу в умовах сталого валютного курсу. За механізму врівноваження поточного балансу, що базується на зміні ціни грошової маси, відносну ціну сприймають як сталу. Номінальні ціни змінювалися в одному напрямку, а тому, вплив зміни відносної ціни не був відчутним. Проте допустимі зміни відносних цін між експортними й імпортними товарами країн можуть варіювати.

У неокласичній моделі теорії чистої зовнішньої торгівлі сальдо поточного балансу не виникає. Гнучкі відносні ціни з неокласичної моделі врівноважують поточний баланс, допускаючи, що умова стабільності (наприклад, умова Маршалла — Лернера) виконана. Розглянемо ситуацію зі спів-

відношенням цін $\frac{C'O}{O'I}$, зображену на рис. 10.5. Батьківщина має попит SN на товар 2, Закордон пропонує $S'I$, тобто спостерігається надлишкова пропозиція товару 2. Ціна товару 2 повинна впасти, відносна ціна $\frac{P_1}{P_2}$ — зрос-

ти, поки в точці S не встановиться рівновага. Зростаюча відносна ціна призведе до зменшення пропозиції товару 2 Закордону, одночасно зросте попит Батьківщини. Якщо брати до уваги товар 1, то зростаюча відносна ціна означає, що пропозиція Батьківщини зростає, а попит Закордону зменшується.

Із розд. 11 відомо, що у неокласичній моделі також може виникати сальдо поточного балансу, якщо брати до уваги гроші, причому грошовий ринок перебуває в умовах нерівноваги.

Якщо, наприклад, грошова маса у Закордоні зростає, то підвищується і номінальна ціна товару 2, який експортує Закордон. За таких умов відносна ціна за сталої ціни товару 1 на Батьківщині має зменшуватися ($\frac{C'I}{OI}$ на рис. 10.5). Нижча відносна ціна означає дефіцит поточного балансу Закордону з його надлишком на Батьківщині. Проте така ситуація не є тривалою, тому що сальдо спричиняє зміну грошової маси в обох країнах. На Батьківщині грошова маса зростає, а у Закордоні зменшується. Номінальні ціни на Батьківщині зростають, а у Закордоні спадають, відносна ціна у свою чергу зростає.

Описаний механізм зміни відносної ціни залежить в основному від того, як попит і пропозиція реагують на зміну відносної ціни, тобто від еластичності цін. За великої еластичності, тобто якщо криві обміну на рис. 10.5 мають малий нахил, зміни відносної ціни викликають більші відхилення сальдо поточного балансу. За нееластичності цін (криві обміну мають великий нахил) співвідношенню відносних цін не надають великого значення.

Зміни відносної ціни як механізму пристосування відіграють велику роль в умовах реального економічного шоку. Припустимо, що у Закордоні змінюються пріоритети на користь товару 2 так, що крива обміну Закордону зміщується вниз і вправо. Оскільки в одній країні існує єдине значення відносної ціни, то в торговій рівновазі відношення $\frac{P_1}{P_2}$ спадає, тобто товар 2 буде для цієї країни порівняно дорогим.

Для Батьківщини невигідним стає імпорт товару 2, тобто він зменшується. Відносна ціна пристосовуватиметься доти, доки на світовому ринку не запанує рівновага. А це означає, що поточний баланс буде врівноваженим. Відносні ціни можуть визначатися не лише між експортним та імпортним товаром, а й між торговими і неторговими (див. розд. 21).

3. Зміни доходу та зайнятості за фіксованих цін на товари як механізм урівноваження сальдо платіжного балансу в умовах сталого валютного курсу. Врівноваження поточного балансу спричиняється змінами доходу та зайнятості. Якщо брати до уваги кейнсіанську позицію, то ціни на товари є фіксованими, і зміни відносних цін не відіграють важливої ролі. Якщо у Закордоні зростає національний дохід за експансії грошової маси, то збільшується попит на експорт Батьківщини. Відповідно національний дохід і

зайнятість населення Батьківщини підвищуються. Вищий національний дохід приводить у свою чергу до зростання імпорту, тому експансивний імпульс Закордону пом'якшується.

Експорт, що зменшується за фіксованих цін, сприяє зниженню доходів населення та зайнятості на Батьківщині. Зниження національного доходу призводить до скорочення імпорту (дефіцит поточного балансу зменшується). У цьому випадку скорочення зайнятості можна інтерпретувати як механізм зменшення сальдо поточного балансу. Варто зазначити, що це пристосування не є достатнім для врівноваження поточного балансу.

Розмір зміни зайнятості залежить в основному від схильності до імпорту. За великої схильності до імпорту на Батьківщині може сильно зростати конкуренція між іноземними та вітчизняними виробниками, за незначної схильності потрібні сильні коливання зайнятості, щоб скоротити імпорт для врівноваження балансу.

4. Зміни доходу та зайнятості за гнучких цін як механізм врівноваження сальдо платіжного балансу в умовах сталого валютного курсу. Якщо у Закордоні спадає попит на експортний товар Батьківщини за гнучких цін, то ціни на нього теж спадають при одночасному зменшенні цін на товари — субститути імпорту в Закордоні. Якщо розглядати двосекторну модель, то за зниження цін на фактори виробництва (працю) в одному секторі відбудеться їх переміщення в інший сектор, тобто спадатиме ціна на товари сектора 2. Таким чином, гнучкі ціни відшкодовують частину втрачених експортних шансів зменшенням дефіциту поточного балансу, а індуковані зміни зайнятості є незначними. Якщо ціни нееластичні, то за спадаючого попиту Закордону на експортний товар Батьківщини можна очікувати більшого дефіциту поточного балансу на Батьківщині.

Якщо ціни швидко реагують на зміни попиту й пропозиції на товарному ринку, то вони гнучкі. Окрім цього, гнучкість цін обумовлена економічною політикою країни. За нееластичних цін вищезазначені процеси пристосування не відбуваються.

5. Рух капіталу як механізм урівноваження сальдо платіжного балансу в умовах сталого валютного курсу. Наведені вище механізми врівноваження стосуються товароруху. Проте вирівнювання платіжного балансу можна здійснювати також у процесі руху капіталу. Така постановка проблеми може бути вирішена з використанням ідеї портфельного підходу, беручи до уваги, що портфель суб'єктів господарської діяльності складається частково з грошових коштів, що не приносять процентів. Ці ресурси можна інтерпретувати як фінансові джерела неотриманих доходів. В економічній літературі їх називають опортуністичними (альтернативними) витратами або ймовірними втраченими витратами.

Якщо виходити знову з експансії грошової маси Закордону, то оптимальний портфель цінних паперів іноземних інвесторів буде порушеним.

Вони мають забагато грошей і замало цінних паперів, тобто виявляють попит на цінні папери.

Якщо цінні папери в обох країнах взаємозамінні, то попит Закордону на фінансові папери Батьківщини зростає, збільшується курс, спричиняючи дефіцит балансу руху капіталів у Закордоні (експорт капіталу Закордону) і відповідно надлишок цього балансу на Батьківщині (імпорт капіталу). Але з дефіцитом балансу руху капіталу в Закордоні знову зменшується експансія грошової маси; водночас грошова маса на Батьківщині зростає.

Рух капіталу як механізм урівноваження залежить від мобільності капіталу: якщо капітал є мобільним, то механізм спрацьовує, якщо мобільність капіталу обмежується, то цей механізм не має великого значення. Важливу роль для інвесторів відіграє взаємозамінність цінних паперів Закордону та Батьківщини.

16.4. МОНЕТАРНА РІВНОВАГА ЗА ГНУЧКОГО ВАЛЮТНОГО КУРСУ

Раніше між Батьківщиною та Закордоном ми розглядали сталий валютний курс, або єдину валюту. Надалі згадані передумови зникають. Тепер Батьківщина та Закордон мають власну валюту, отже, номінальні грошові маси ($\tilde{M}, \tilde{M}^*$) визначені відповідно у національних валютах і валютний курс визначається як w (UAH/USD). Надалі припускаємо повну спеціалізацію Батьківщини на товарі 1 і Закордону — на товарі 2.

Відносну ціну визначаємо як

$$p = \frac{P_1}{P_2^* w}, \quad (16.6)$$

з вимірами

$$\left[\frac{ME_2}{ME_1} \right] \cdot \left[\frac{\frac{UAH}{ME_1}}{\frac{USD}{ME_2}} \right]$$

Якщо помножити обидві сторони рівняння (16.2) на валютний курс w , отримаємо

$$w \tilde{M}^* = k w p_2^* Y^*. \quad (16.7)$$

Рівняння (16.1) і (16.7) описують монетарну рівновагу за гнучкого валютного курсу, тобто рівняння (16.7) замінює рівняння (16.2), якщо взяти до уваги дві валюти.

Розділивши рівняння (16.7) на (16.1), отримаємо

$$w \frac{\tilde{M}^*}{\bar{M}} = \frac{kwp_2^* Y^*}{kp_1 Y} = \frac{Y^*}{Yp}. \quad (16.8)$$

Рівняння (16.8) описує монетарну рівновагу між Батьківщиною і Закордоном з урахуванням валютного курсу. За заданої відносної ціни p , заданого доходу в певній країні та у Закордоні й заданої грошової маси є лише єдине значення валютного курсу w , за якого спостерігається рівновага на грошовому ринку Батьківщини та Закордону. Добуток валютного курсу та відносних грошових мас — величина стала.

На рис. 16.2 монетарна рівновага зображена з урахуванням двох валют. На горизонтальній осі пропозицію грошей двох країн відображено як їх співвідношення. Відрізок OG характеризує відносну грошову масу між Закордоном і Батьківщиною $\left(\frac{\tilde{M}^*}{\bar{M}}\right)$; вертикаль GH показує функцію пропозиції грошей. Площа під кривою FM зображує попит на гроші відповідно до рівняння (16.8); монетарна рівновага перебуває у точці M (перетин двох кривих).

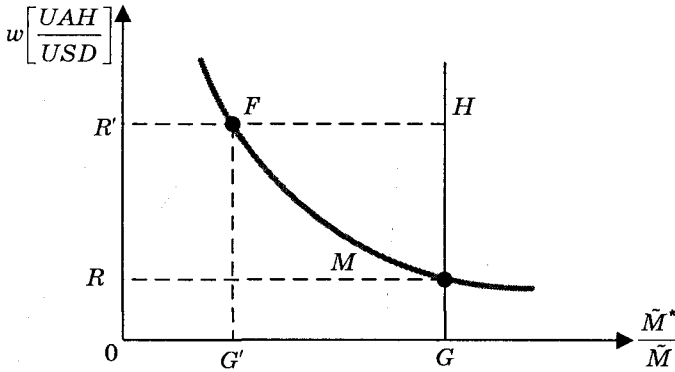

Рис. 16.2. Монетарна рівновага і валютний курс

Відрізок OG — відносна грошова маса Закордону і Батьківщини $\frac{\tilde{M}^*}{\bar{M}}$, вертикаль GH — пропозиція грошей, крива FM — попит на гроші. У точці M спостерігається міжнародна монетарна рівновага за $w = OR$. У точці H є нерівноважний стан за $w = OR'$. Пропозиція грошей Закордону перевищує попит на них ($OG > OG'$), є надлишкова пропозиція валюти $G'G$ ($G'G = OG - OG'$). Цю ситуацію можна усунути двома шляхами: зафіксувати валютний курс на рівні $w = OR'$, зменшити відносну грошову масу $\frac{\tilde{M}^*}{\bar{M}}$ до OG' , тоді рівновага встановиться в точці F , або задати певну величину відносної грошової маси OG за ревальвації національної валюти до $w = OR$, і тоді рівновага буде у точці M . Комбінації двох пристосувань до нової рівноваги — між точками F і M .

Якщо грошові маси Батьківщини та Закордону задані через OG , то рівновага в точці M може існувати лише тоді, коли встановиться валютний курс OR .

Нехай валютний курс буде OR' , а відносна пропозиція грошей — OG . У цьому випадку це стан нерівноваги. Попит Закордону на гроші (OG') є малим, порівняно до пропозиції (OG), тобто точка H характеризує нерівноважний стан. У точці H є надлишкова пропозиція грошей Закордону. Точку H можна, однак, інтерпретувати й як занижену вартість валюти Батьківщини. Якщо б замість валютного курсу OR' панував курс OR , то рівновага реалізувалася б у точці M .

Згідно з цим аналізом нерівноважний стан у точці H можна усунути двома шляхами: 1) якщо зафіксувати валютний курс на OR' , то рівновага може встановитися у точці F , причому відносна грошова маса зменшиться, тобто грошова маса у Закордоні стане меншою (чи збільшиться на Батьківщині); 2) якщо, навпаки, задано відносну грошову масу OG , то рівновага встановиться завдяки збільшенню вартості місцевої валюти на OR . Врешті-решт можуть виникнути комбінації двох пристосувань. Результатом таких процесів буде нова монетарна рівновага на функцію попиту, якщо перебуватиме між точками F і M .

16.5. МЕХАНІЗМИ ВРІВНОВАЖЕННЯ ЗА ГНУЧКОГО ВАЛЮТНОГО КУРСУ

Розглянемо механізми врівноваження платіжного балансу за гнучкого валютного курсу.

1. Зміна ціни грошової маси як механізм врівноваження сальдо платіжного балансу в умовах гнучкого валютного курсу. Якщо у Закордоні грошова маса зростає, то іноземна валюта знецінюється. Обсяги експорту Закордону зростають, що призводить до зменшення сальдо поточного балансу Батьківщини, порівняно з випадком сталого валютного курсу. Механізм ціни грошової маси у цьому випадку має менше значення, ніж за сталого валютного курсу. Автоматичне пристосування шляхом нагромадження та витрачання грошей, а також шляхом змін рівня цін втрачає свою вагу.

Якщо зміну відносної ціни проігнорувати (як зазвичай за механізму ціни грошової маси), то з рівняння (16.6) для взаємозв'язку між змінами рівня цін у Закордоні й на Батьківщині та змінами валютного курсу отримуємо теорію паритету купівельної спроможності

$$\bar{w} = \bar{p}_1 - \bar{p}_2^* \quad (16.9)$$

Гнучкий валютний курс урівноважує сальдо поточного балансу, а за сталого валютного курсу діє механізм зміни ціни грошової маси і загально-го рівня цін.

2. Зміни відносної ціни як механізм урівноваження сальдо платіжного балансу в умовах гнучкого валютного курсу. За сталого валютного курсу ми розглядали імпульс експансії грошової маси Закордону, щоб через зростання номінальних цін викликати зміну відносної ціни, а саме — зменшення $p = \frac{P_1}{P_2}$. Цього результату за гнучкого валютного курсу можна досягти також унаслідок знецінення іноземної валюти, тобто зростання $\frac{1}{w}$. Для спрощення припустимо, що номінальні ціни залишаються фіксованими. Тоді з рівняння (11.9) випливає

$$\frac{\hat{1}}{w} = -\hat{w} = \hat{p}. \quad (16.10)$$

Знецінення іноземної валюти впливає на відносну ціну. Співвідношення обміну між товаром 1 і товаром 2 спадає. Через девальвацію (w спадає) Закордон може зменшити дефіцит поточного балансу.

Зміни відносної ціни мають особливе значення тоді, коли до уваги беруть неторгові товари. Тому внаслідок знецінення (у Закордоні) номінальна ціна торгових товарів в іноземній валюті зростає і збільшується стимул для їх виробництва.

Сектор торгових товарів у Закордоні вилучає фактори виробництва зі сфери неторгових товарів, ціна яких має зрости внаслідок вторинного ефекту. Тут відбувається підвищення відносної ціни між торговими і неторговими товарами (реальне знецінення).

3. Зміни доходу та зайнятості як механізм урівноваження сальдо платіжного балансу в умовах гнучкого валютного курсу. Гнучкий валютний курс діє за аналогією до гнучкості цін на товари. За девальвації валюти у Закордоні підвищується конкурентоспроможність товарів. Гнучкі валютні курси зменшують коливання зайнятості, необхідні для досягнення зовнішньоекономічної рівноваги. Навіть кейнсіанська модель з фіксованими цінами на товари завдяки пристосуванню валютного курсу досягає гнучкості.

4. Рух капіталу як механізм урівноваження сальдо платіжного балансу в умовах гнучкого валютного курсу. Для двох різних валют очікування зміни валютного курсу має велике значення, оскільки портфельна рівновага визначається тим, що очікувані проценти від цінних паперів на Батьківщині та у Закордоні однакові.

16.6. ЗНАЧЕННЯ МЕХАНІЗМІВ ВРІВНОВАЖЕННЯ

У табл. 16.2 подано механізми врівноваження платіжного балансу.

Таблиця 16.2. Механізми врівноваження платіжного балансу за гнучкого валютного курсу

Механізм	Способи поведінки / економічні умови
1. Механізм ціни грошової маси	1. Схильність до нагромадження
2. Зміни відносної ціни	2. Еластичність
3. Зміни доходу	3. Схильність до імпорту / негнучкість цін
4. Рух капіталу	4. Мобільність капіталу

За значної схильності до нагромадження грошей механізм ціни грошової маси відіграє важливу роль. Водночас він вимагає, щоб ринки між двома країнами не були сегментованими, тому що лише тоді діють міжнародний взаємозв'язок цін або паритет купівельної спроможності. Якщо товарні ринки характеризуються значною еластичністю, то великого значення надають механізму відносної ціни. Тоді міжнародний взаємозв'язок цін і паритет купівельної спроможності майже не діють. Якщо ціни на товари та фактори виробництва є фіксованими, то важливе значення має зміна зайнятості. За фіксованих товарних цін вимір коливань зайнятості залежить в основному від схильності до імпортування. Велика гнучкість цін зменшує необхідність коливань зайнятості. І, нарешті, роль руху капіталу як механізму врівноваження залежить в основному від мобільності капіталу.

Контрольні запитання і завдання

1. Обґрунтуйте вплив сальдо платіжного балансу і монетарної рівноваги на ситуацію в торгівлі.
2. Поясніть умову монетарної рівноваги і ситуацію нерівноваги на світовому ринку.
3. Проаналізуйте зміну ціни грошової маси як механізму врівноваження сальдо поточного балансу в умовах сталого валютного курсу.
4. Поясніть дію монетарної рівноваги за гнучкого валютного курсу.
5. Які механізми врівноваження сальдо платіжного балансу, на вашу думку, використовують за гнучкого валютного курсу?
6. Проаналізуйте значення механізмів урівноваження сальдо платіжного балансу в межах європейської монетарної інтеграції.

Література

1. *Гусаков Н.П., Белова И.Н., Стренина М.А.* Международные валютно-кредитные отношения: Учеб.-метод. пособие. — М.: РУДН, 2006. — 80 с.
2. *Дзюблюк О.В.* Валютна політика: Підручник. — К.: Знання, 2007. — 422 с.
3. *Козак Ю.Г., Ковалевський В.В., Ржепішевський К.І.* Міжнародні фінанси в питаннях та відповідях. — К.: ЦУЛ, 2003. — 294 с.
4. *Кравченко Л.М., Шапошников О.О.* Валютне регулювання і валютний контроль в Україні. — К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2001. — 102 с.
5. *Кругман П.Р., Обсфельд М.* Международная экономика: Теория и политика: Пер. с англ. — М.: Экон. фак. МГУ: ЮНИТИ, 1997.
6. *Миклашевская Н.А., Холопов А.В.* Международная экономика: Учебник. — М.: МГУ им. М.В. Ломоносова: Дело и Сервис, 1998.
7. *Мишкін Ф.* Економіка грошей, банківської справи і фінансових ринків. — К.: Основи, 1999.
8. Международные финансы. Учеб. пособие / Ю.В. Макогон, Н.А. Бударина, Г.Ю. Псарев. — Донецк: ДонНУ, 2005. — 342 с.
9. *Рокоча В.В.* Міжнародна економіка: Навч. посіб. — Кн. 2: Монетарна теорія міжнародної економіки — К.: Таксон, 2003.
10. *Страшек С., Ягріч Т., Шпес Н., Ягріч В.* Фінансові кризи: як упоратися з ними? // Журнал європейської економіки. — 2007. — Т. 6. — № 1.
11. *Шевчук В.О.* Міжнародна економіка: теорія і практика. — 2-ге вид. — Л.: Каменяр, 2003. — 719 с.
12. *Юрій С.І.* Управління зростання на основі боргу і Україна // Журнал європейської економіки. — Т. 6 (№ 1). — Березень. — 2007. — С. 6—27.
13. *Ющенко В.А., Міщенко В.І.* Валютне регулювання. — К.: Т-во “Знання”, КОО, 1999. — 359 с.
14. *Heffernan S., Sinclair P.* Modern international economics. — Blackwell, 1998.
15. *Salvatore D.* International Economics. — Wiley, 2003.
16. *Siebert H., Lorz O.* Außenwirtschaft. — Stuttgart: UTB, 2006.
17. *Siebert H.* Außenwirtschaft 6, völlig überarb. Aufl. — Stuttgart: G. Fischer, 1994.

Розділ 17

ВАЛЮТНИЙ РИНОК І ПЛАТІЖНИЙ БАЛАНС

- 17.1. Поняття валютного ринку.*
  - 17.2. Моделі валютного ринку в умовах обміну товарами.*
  - 17.3. Валютний ринок і рух капіталу.*
  - 17.4. Зміни валютного курсу і сальдо поточного рахунку платіжного балансу.*
- Додаток. Похідна умови Робінсона.*

У далекій перспективі можливим є усунення національних валют. Створення євро — крок у цьому напрямку. Набуває поширення розуміння того, що наявність власної валюти створює для невеликої економіки серйозні проблеми. Деякі країни Латинської Америки, які охопила криза, мають намір визнати долар США як свою валюту, однак, як наслідок, їхня залежність від політичних рішень, які приймають у США, стане ще очевиднішою. Національні валюти не можна усунути, не створивши міжнародного центрального банку, а до цього ще далеко. Сьогодні ж домінують цілком протилежні тенденції.

Джордж Сорос

Цей розділ започатковує безпосередній розгляд однієї з найважливіших проблем міжнародної макроекономіки: визначення зміни обмінних курсів валют і досягнення ефекту монетарної політики в умовах відкритої економіки. Маємо на увазі, що монетарна практика щодня, кожного місяця і року постає перед великою кількістю питань, які зумовлюють необхідність вибору політики курсоутворення. При цьому діапазон рішень може бути дуже великим: від відмови від власної монетарної політики та запровадження режиму прив'язування до валюти іншої країни (так званий режим *currency board*), який обрали, наприклад, Аргентина і країни Балтії (до вступу у валютний союз), який реалізує Західна Європа.

У 1990-ті роки валютний ринок України був дуже нестабільним. На його прикладі можна вивчати більшість монетарних законів і наслідків їхньої дії: інфляцію, девальвацію, ревальвацію, коливання валютних курсів тощо. Всі ці процеси відбуваються на валютному ринку і виражають грошові вимоги та зобов'язання, пов'язані з міжнародним рухом товарів, послуг, капіталу, виробничим і науково-технічним співробітництвом, міграцією робочої сили, туризмом. Сучасна наука має широко розроблену теорію функціонування валютного ринку, оволодіння якою дає змогу оптимізувати поведінку суб'єктів міжнародних економічних відносин.

Вивчення валютного курсу базується на визначенні попиту та пропозиції валюти на валютному ринку. У цьому розділі розкривається поняття валютного ринку (підрозділ 17.1), торгівля товарами розглядається як фактор, який визначає попит на валюту (імпорт Батьківщини) і пропози-

цію валюти (імпорт Закордону) (підрозділ 17.2). Далі коротко висвітлено взаємозв'язок валютного ринку з рухом капіталу (підрозділ 17.3) і детально обговорено вплив зміни валютного курсу на сальдо поточного рахунку платіжного балансу (підрозділ 17.4), що пов'язано з валютним курсом і обміном товарів. Ці теми дають змогу дослідити поведінку курсу на валютному ринку, здійснення міжнародних фінансових операцій та їх вплив на економіку України в цілому і на проведення монетарної політики зокрема.

17.1. ПОНЯТТЯ ВАЛЮТНОГО РИНКУ

Валютний ринок — дуже складне економічне поняття, що зумовило широкий вибір його визначень в економічній літературі. Кращому розумінню суті валютного ринку сприятиме наведення різних визначень, що акцентують увагу на його певних аспектах. Дещо описову характеристику валютного ринку дає Ф.С. Мишкін.

“Більшість країн світу мають свої власні валюти: США — долар, Франція — франк, Бразилія — крузейро, а Індія — рупію. Торгівля між країнами викликає обмін різних валют (або, як кажуть, банківських депозитів, поійменованих у різних валютах) одна на одну. Коли американська фірма, наприклад, купує іноземні товари, послуги або фінансові активи, то долари США (банківські депозити, поійменовані у доларах США) потрібно обміняти на іноземну валюту (банківські депозити, поійменовані в іноземній валюті).

Купівля-продаж валюти та банківських депозитів, поійменованих у різних валютах, відбувається на валютному ринку. Обсяг такого роду операцій лише у США становить у середньому понад 100 млрд дол. США щоденно. Операції, які проводять на валютному ринку, встановлюють курси, за якими валюти обмінюють одна на одну, а ті у свою чергу визначають вартість купівлі іноземних товарів та фінансових активів”¹.

Навчальний посібник колективу викладачів Фінансової академії при уряді Російської Федерації “Валютний ринок і валютне регулювання” подає таке визначення валютного ринку: “*Валютний ринок у широкому розумінні слова — це сфера економічних відносин, яка виявляється під час здійснення операцій з купівлі-продажу іноземної валюти, а також операцій з інвестування валютного капіталу. Саме на валютному ринку відбу-*

---

¹ Мишкін Ф.С. Економіка грошей, банківської справи і фінансових ринків / Пер. с англ. С. Панчишин, Г. Стеблій, А. Стасишин. — К.: Основи, 1998. — С. 559, 561.

вається узгодження інтересів продавців і покупців валютних цінностей”¹. Близьке до такого розуміння визначення Г.П. Овчинникова, який стверджує, що “сукупність відносин, які виникають між домогосподарствами, фірмами, комерційними банками та іншими фінансовими установами з приводу міжнародних операцій з валютою, утворюють світовий валютний ринок”².

Н.А. Міклашевська й А.В. Холопов при визначенні валютного ринку акцентують увагу лише на функції обміну валюти: “Валютний ринок — це особливий ринок, на якому здійснюють обмін валюти однієї країни на валюту іншої країни за визначеним номінальним валютним курсом”³. Подібне визначення дають П. Кругман і М. Обстфельд: “Ринок, на якому відбуваються міжнародні операції з валютою, називається міжнародним валютним ринком”⁴.

Разом із тим викладачі Фінансової академії при уряді РФ розширюють трактування валютного ринку, вказуючи на такі передумови виникнення валютних ринків, як формування світового ринку, розвиток регулярних економічних зв’язків, значне поширення кредитних засобів міжнародних розрахунків, посилення концентрації і спеціалізації банківського капіталу: “Валютні ринки — це, крім того, офіційні фінансові центри, в яких здійснюються операції з купівлі-продажу валют і валютних цінностей на основі попиту і пропозиції учасників торгівлі. З організаційно-технічної позиції валютний ринок — це визначена сукупність таких сучасних засобів телекомунікації: телеграф, телекс, телефон, інформаційні системи, комп’ютерні системи “*REUTERS dealing 2000*” та ін., що пов’язують між собою банки та біржі різних країн, які здійснюють валютні операції та обслуговують міжнародні розрахунки”.

Розгорнуте визначення валютного ринку дають також А.Г. Загородній, Г.Л. Вознюк, Т.С. Смовженко, виділяючи в цьому понятті поряд з обмінними операціями зовнішньоторговельні розрахунки, страхування валютних ризиків, диверсифікації валютних резервів, переміщення валютної ліквідності тощо: “Ринок валютний — система фінансово-економічних відносин, пов’язаних зі здійсненням операцій купівлі-продажу (обміну) чужоземних валют і платіжних документів у чужоземних валютах. Р. в. — збірне поняття, що охоплює значну кількість окремих локальних ринків у певних

¹ Валютный рынок и валютное регулирование: Учеб. пособие / Под ред. И.Н. Платоновой. — М.: БЕК, 1996. — С. 4.

² Овчинников Г.П. Международная экономика: Учеб. пособие. — СПб.: Изд-во Михайлова В.А.: Полиус, 1998.

³ Миклашевская Н.А., Холопов А.В. Международная экономика: Учебник. — М.: МГУ им. М.В. Ломоносова: Дело и Сервис, 1998.

⁴ Кругман П.Р., Обстфельд М. Международная экономика. Теория и политика: Учеб. для вузов / Пер. с англ. под ред. В.П. Колесова, М.В. Кулакова. — М.: Экон. фак. МГУ: ЮНИТИ, 1997.

регіонах, центрах міжнародної торгівлі і валютно-фінансових зв'язків, зокрема на міжнародних валютних біржах. На Р. в. здійснюється широке коло операцій щодо зовнішньоторговельних розрахунків, страхування валютних ризиків, диверсифікації валютних резервів, переміщення валютної ліквідності тощо. За своїм режимом Р. в. поділяються на вільні (без валютних обмежень) та обмежені, коли валютні операції дозволяються уповноваженими органами або здійснюються за офіційним валютним курсом”¹.

Розгорнуті визначення валютного ринку наводять і автори тлумачних словників, виданих у країнах Заходу. Зокрема, словник із бізнесу з серії “Оксфордських” довідників інтерпретує сутність валютного ринку так: “Міжнародний валютний ринок — ринок, на якому продають іноземні валюти. На ньому діють в основному дилери, які торгують іноземною валютою, будучи найманими комерційними банками (*commercial banks*) і діючи як принципали, а також агенти з купівлі-продажу іноземної валюти (*foreign-exchange brokers*), що діють як посередники. Хоча багато урядів, серед них і уряд Великобританії, скасували жорсткий валютний контроль (*exchange controls*), цей ринок не є повністю вільним, оскільки на нього певною мірою впливає Банк Англії, що діє від імені уряду, який для цього звичайно використовує рахунок/фонд вирівнювання валютного курсу (*exchange equalization account*). Валютні угоди укладають на ринку готівкового товару (*spot currency market*) з негайним постачанням валюти і на ринку за терміновими операціями (*forward exchange contract*), якщо відповідно до укладених угод іноземну валюту необхідно постачати в обумовлені терміни у майбутньому. Це дає змогу дилерам та їхнім клієнтам, які потребують іноземної валюти, у майбутньому хеджувати/страхувати від втрат свої покупки і продажі. На Лондонській міжнародній фінансовій біржі ф'ючерсів (*London International Financial Futures Exchange*) можна також торгувати опціонами (*options*) майбутніх валютних курсів”.

Розпочатий перелік визначень можна продовжувати, але навряд чи це повністю розкриє суть валютного ринку. Наявні дослідження дають підстави стверджувати, що *валютний ринок, по-перше, є особливим ринком, на якому продають шляхом обміну не матеріальні, а валютні цінності (грошові маси) різних країн; по-друге, як ціни на ньому виступають номінальні валютні курси; по-третє, здійснення обмінних операцій на валютному ринку дає змогу проводити операції з обміну факторами виробництва, товарами і послугами; по-четверте, в організаційно-технічному аспекті валютні ринки складаються з його учасників і певної сукупності сучасних засобів збирання, передачі й оброблення інформації, які розділені на національні та світовий валютні ринки.*

¹ Загородній А.Г., Вознюк Г.Л., Смовженко Т.С. Фінансовий словник. — 2-ге вид., випр. та доп. — Л.: Центр Європи, 1997.

Будь-який ринок функціонує завдяки його учасникам, які перебувають у певних економічних відносинах. Учасниками валютного ринку є банки, валютні біржі, брокерські агентства, зовнішньоторговельні та виробничі фірми, інвестори, спекулянти, хеджери, гравці, індивідууми (туристи; особи, які отримують грошові перекази від родичів, котрі проживають за кордоном), міжнародні валютно-кредитні та фінансові організації. Всіх учасників валютного ринку можна поділити на організованих і неорганізованих. Організовані учасники працюють на організованому ринку, яким є *біржовий валютний ринок*. Валютні біржі — це, як правило, некомерційні організації, завданням яких є мобілізація тимчасово вільних валютних ресурсів і встановлення курсу валюти.

Найбільшим валютним ринком є ринок *“спот”*, що забезпечує негайне постачання валюти (протягом двох робочих днів). Набуває поширення також *терміновий (форвардний) валютний ринок*, на якому укладають угоди між двома учасниками ринку про обмін фіксованої кількості валюти на визначену дату в майбутньому за наперед обумовленим курсом. Аналогічний контракт *може мати форму ф'ючерсного і відрізнятися від форвардного лише тим, що перший укладають поза біржою*. Терміновий контракт складається з курсу спот на момент укладання угоди і премії чи дисконту, тобто надбавки або знижки, залежно від процентних ставок у цей момент.

Щоденний обіг світового валютного ринку становить від 500 млн до 4 трлн дол. США, 20 % обігу припадає на азіатський ринок, 40 — на європейський і 40 % — на американський. Найбільшою інтенсивністю розвитку відрізняється американський ринок, валютний обіг на якому зріс більше ніж на 120 %, у той час як на Лондонському ринку — лише на 107 %.

Найважливішим елементом валютної системи є валютний курс, оскільки економічні операції між учасниками валютного ринку неможливі без обміну однієї національної валюти на іншу. При визначенні поняття валютного курсу підкреслюють здатність виражати співвідношення різних валют¹ або його цінову функцію². Отже, *валютний курс — це ціна однієї валюти, виражена в іншій валюті, або пропорція, за якою валюту однієї країни обмінюють на валюту іншої країни, що має форму коефіцієнта перерахунку однієї валюти в іншу й призначена для взаємного обміну валют, порівняння цін і вартісних статистичних показників різних країн, вира-*

¹ Миклашевская Н. А., Холопов А. В. Международная экономика: Учебник. — М.: МГУ им. М. В. Ломоносова: Дело и Сервис, 1998. — С. 150; Валютный рынок и валютное регулирование: Учеб. пособие / Под ред. И. Н. Платоновой. — М.: Изд-во БЕК, 1996. — С. 69.

² Бизнес: Толковый словарь: Англо-русский. — М.: ИНФРА-М: Весь мир, 1998. — С. 539; Овчинников Г. П. Международная экономика: Учеб. пособие. — СПб.: Изд-во Михайлова В. А.: Полиус, 1998. — С. 389; Международные валютно-кредитные и финансовые отношения: Учебник / Под ред. Л. Н. Красавиной. — М.: Финансы и статистика, 1994. — С. 24.

жених у національних та іноземних валютах, а також для періодичної переоцінки рахунків у іноземній валюті фірм і банків.

У більшості країн, говорячи про валютний курс, мають на увазі кількість національної валюти, необхідної для купівлі однієї одиниці іноземної валюти, що називається *прямим котируванням*. Наприклад, 1 дол. США дорівнює 5 грн (іноді такий валютний курс називають *американським валютним курсом*). Однак у деяких випадках, зокрема у Великобританії, ситуація протилежна: обмінний курс показує, скільки одиниць іноземної валюти можна купити на одиницю національної валюти, що називається *непрямим котируванням*, у нашому прикладі воно становитиме $\frac{1}{4} = 0,25$ дол. за одну грн (валютний курс, отриманий на основі непрямого котирування, називають ще *європейським валютним курсом*).

У банківській практиці України поширюється використання *крос-курсів*, котрі визначають розрахунковим шляхом із використанням валюти третьої країни, яка широко застосовується у валютних операціях і становить співвідношення між двома валютами, що впливає з їхнього курсу щодо третьої валюти. Оскільки більшість валютних операцій виражена у доларах США, то звичайно дві недоларові валюти співвідносяться між собою за допомогою крос-курсу.

Економічна наука розробила теорії валютного курсу, що пояснюють ті чи інші сторони його утворення і використання у системі регулювання народногосподарських процесів. Найпопулярнішими серед них є теорія паритету купівельної спроможності й кількісна теорія грошей.

Теорію паритету купівельної спроможності висунув ще у 1556 р. Мартін де Ацилкуета Наварро, згодом її активно досліджували багато економістів, зокрема англійські економісти Д. Юм і Д. Рікардо. Останній стверджував, що занижка вартість фунта стерлінгів призвела до дефіциту платіжного балансу: “вивіз монети зумовлений її дешевизною і є не наслідком, а причиною несприятливого балансу”. На його думку, знецінення грошей — “наслідок їх надлишку”¹, і відповідно купівельна спроможність валют визначається кількістю грошей в обігу відповідних країн. Така ситуація є дуже суттєвою, адже на ній базуються всі теорії паритету купівельної спроможності, включаючи сучасні.

Головна ідея теорії паритету купівельної спроможності полягає в тому, що валютний курс визначається відносною вартістю грошей двох країн, яка залежить від рівня цін, а останній — від кількості грошей в обігу. Отже, паритет купівельної спроможності може бути визначений формулою

$$P(m) = SP(n),$$

де $P(m)$ — ціна товару A на Батьківщині; S — курс спот, $P(n)$ — ціна товару A у Закордоні.

¹ Рікардо Д. Соч. — Т. 2 / Пер. с англ. — М.: Полит. лит., 1995. — С. 55.

Теорія паритету купівельної спроможності спрямована на пошук “курсу рівноваги”, що сприяв би підтримці врівноваженого платіжного балансу, і тим самим пов’язана з концепцією автоматичного саморегулювання платіжного балансу. Найповніше теорію обґрунтував шведський економіст Г. Кассель у 1918 р., і відтоді до неї не раз зверталися, викликаючи дискусії (у 40-х, 60-х, середині 70-х років)¹.

У певній мірі розвитком теорії валютного паритету можна вважати підхід, що ґрунтується на регулюванні валютного курсу, спираючись на залежність між ціною та кількістю грошової маси в обігу. Цей підхід є складовим *кількісної теорії грошей* і виражається рівнянням, запропонованим лауреатом Нобелівської премії математиком І. Фішером

$$MV = PY,$$

де M — грошова маса; V — швидкість обігу грошей; P — середній індекс цін; Y — реальний обсяг виробництва (валовий продукт).

За цих умов валютний курс відображає рівноважний стан національних економік, що обумовлено рівністю середньозваженої цінової оцінки всієї товарної маси країн, яку порівнюють. Варто зауважити, що оцінка, котру отримують таким чином, не є абсолютно достовірною, оскільки неможливо знайти дві країни, які мали б цілком однаковий набір продуктів споживання через відмінності у кліматичних умовах, традиціях, моді, звичках населення. Тому під час аналізу валютного курсу і прогнозування його змін враховують різноманітні фактори, які визначають чи можуть визначати зміну його тенденцій.

17.2. МОДЕЛІ ВАЛЮТНОГО РИНКУ В УМОВАХ ОБМІНУ ТОВАРАМИ

17.2.1. Рівновага на валютному ринку

Читачеві вже відомо з підрозд. 3.1, що валютний курс w визначається на валютному ринку попитом на валюту та її пропозицією (див. рис. 3.6). Попит та пропозиція валюти формуються під впливом економічних операцій із Закордоном, відображених у балансі поточних операцій і балансі руху капіталу.

Так, Україна виявляє попит на валюту для імпорту товарів та послуг, трансферту, а також інвестицій за кордон, погашення закордонних позик.

¹ Международные валютно-кредитные и финансовые отношения: Учебник / Под ред. Л.Н. Красавиной. — М.: Финансы и статистика, 1994. — С. 33—35.

Сконцентруємо увагу насамперед на рахунку поточних операцій платіжного балансу. Попит на іноземну валюту впливає з попиту Батьківщини на імпорту товарів та послуг, а її пропозиція — з попиту Закордону на імпорту товарів і послуг з Батьківщини.

Рівновага на валютному ринку означає, що надлишковий попит на валюту (E^{USD}) дорівнює нулю, тобто

$$E^{USD}(w) = N^{USD}(w) - A^{USD}(w) = 0. \quad (17.1)$$

Надалі припускаємо, що Батьківщина (Україна) експортує товар 1 (товар 2 імпортує), а Закордон (США) експортує товар 2 (товар 1 імпортує). Попит України на валюту тоді задаємо як $N^{USD} = p_2^* E_2$, а пропозицію валюти США як $A^{USD} = p_1^* E_1^* = -p_1^* E_1$, $E_1^* = -E_1$. Надлишковий попит на валюту можна визначити через рівняння

$$E^{USD} = p_2^* E_2 + p_1^* E_1, \quad (17.1')$$

а зважаючи на вираження сальдо рахунку поточних операцій платіжного балансу в доларах:

$$E^{USD} = N^{USD} - A^{USD} = p_2^* E_2 + p_1^* E_1 = -Z \frac{L}{W}, \quad (17.1'')$$

тобто сальдо поточного рахунку платіжного балансу і надлишковий попит на валюту збігаються, а отже, додатний надлишковий попит на валютному ринку протиставлений дефіцитові поточного рахунку платіжного балансу. Рис. 17.1 відображає три можливі ситуації на валютному ринку.

А. За рівноважного валютного курсу w_0 надлишковий попит на валюту дорівнює нулю. Сальдо поточного рахунку платіжного балансу дорівнює нулю ($E^{USD} = -Z \frac{L}{USD} = 0$).

Б. Якщо валютний курс становлює держава на рівні w' , то існує надлишок пропозиції валюти. Поточний рахунок платіжного балансу є активним ($E^{USD} = -Z \frac{L}{USD} < 0$). Цей надлишок можна усунути, зменшивши w до w_0 . Оскільки w визначено як курс долара, то зменшення w означає, що на придбання одного дол. США витрачають менше гривні: гривня дорожчає (ревалюація національної валюти, тобто $dw < 0$). Значимо, що ревалюація валюти (*revaluation of currency*) є підвищенням її вартості щодо золота або інших валют. Її, як правило, проводить країна, котра протягом тривалого часу має додатне сальдо платіжного балансу. Результатом ревалюації є здешевлення імпорту за одночасного подорожчання експорту й, отже, спад конкурентоспроможності товарів країни на зовнішніх ринках.

В. Якщо валютний курс установлений на рівні w'' , спостерігається надлишковий попит на валюту. Поточний рахунок платіжного балансу є дефі-

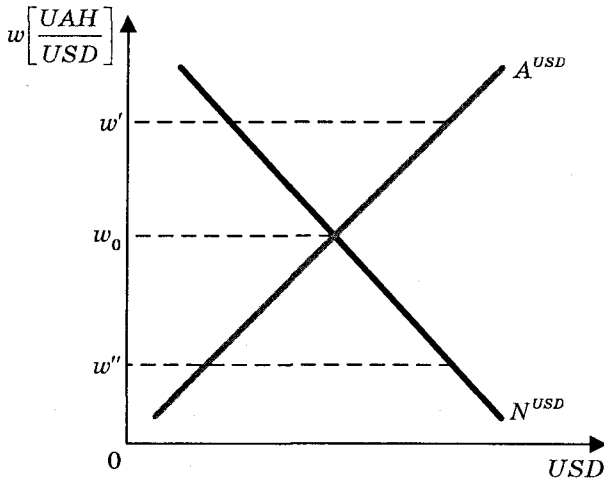

Рис. 17.1. Валютний ринок

Попит на іноземну валюту впливає з попиту Батьківщини на імпорт (крива N^{USD}); а її пропозиція — із попиту Закордону на імпорт (крива A^{USD}). За рівноваги на валютному ринку надлишковий попит на валюту E^{USD} дорівнює нулю: $E^{USD}(w) = N^{USD}(w) - A^{USD}(w) = 0$. Надлишковий попит на валюту пов'язаний із сальдо рахунку поточних операцій платіжного балансу: $E^{USD}(w) = N(w)^{USD} - A(w)^{USD} = p_2^* E_2 + p_1^* E_1 = -Z_{USD}^L = -Z \frac{L}{w}$. За рівноважного w_0 надлишковий попит на валюту і сальдо поточного рахунку платіжного балансу дорівнюють нулю ($E^{USD} = -Z_{USD}^L = 0$), за курсу w' — пропозиція валюти перевищує її попит ($A^{USD} > N^{USD}$), тобто сальдо поточного балансу додатне ($E^{USD} = -Z_{USD}^L < 0$), і за w'' — попит на валюту перевищує її пропозицію ($A^{USD} < N^{USD}$), сальдо поточного балансу від'ємне ($E^{USD} = -Z_{USD}^L > 0$).

цитним ($E^{USD} = -Z_{USD}^L > 0$), w має зрости, тобто гривня має знецінитися (девальвація національної валюти: $dw > 0$). Девальвація (*devaluation of currency*) означає зниження вартості валюти щодо вартості золота чи інших валют. Її проводять уряди у тих випадках, коли вони розуміють, що курс їхньої валюти виявився завищеним. Наприклад, якщо стає очевидним, що через високі темпи інфляції експортна продукція країни втратила конкурентоспроможність або торговий баланс надто несприятливий для країни. Завдання девальвації полягає в тому, щоб зробити експортні товари дешевшими, а імпорتنі — дорожчими, хоча при цьому виявляються негативні аспекти, пов'язані з утратою довіри до держави, яка змушена девальвувати свою валюту. Крім цього, девальвація — це захід, на який змушені йти тільки держави з фіксованим обмінним курсом своєї валюти. Якщо режим валютного курсу плаваючий, то девальвація і ревальвація відбуваються постійно й автоматично.

17.2.2. Залежність попиту на валюту від зниження валютного курсу

У розд. 3.1 зазначено, що попит на валюту зі зниженням валютного курсу зростає (див. рис. 3.5). Нехай у вихідній ситуації валютний курс w становить 2 : 1, а ціна в'язки кедрового гонту — 100 дол. США. Громадяни Батьківщини мусять витратити 200 грн за одну в'язку. Якщо w спадає до 1,5:1, тобто гривня дорожчає, то громадяни Батьківщини тепер платять 150 грн за в'язку кедрового гонту, тобто попит на товар збільшується. *За зростаючого попиту ціна в дол. США мусить також підвищитися.* Зростання обсягу і ціни імпортного товару призводить до того, що *вартість імпорту в дол. США, тобто попит українців на іноземну валюту, має також зрости.*

Важливо дотримуватися того, щоб вартість імпорту в іноземній валюті завжди відповідала зміні валютного курсу. Цього можна досягнути при її оцінюванні у валюті Батьківщини.

17.2.3. Залежність пропозиції валюти від зміни валютного курсу Батьківщини

Раніше припускалося, що крива пропозиції валюти завжди має додатний нахил. Проте це лише один із можливих випадків. Пропозиція валюти може залишатися сталою або навіть зменшуватися за зростаючого валютного курсу. Зокрема, пропозиція доларів пояснюється попитом США на імпорт, якщо знехтувати іншими джерелами пропозиції доларів (наприклад, експорт капіталу США). Якщо курс гривні спадає $\left(\frac{USD}{UAH}\right)$, то американці витрачають менше доларів, щоб купити одну гривню. За заданих цін (у гривнях) українські товари за спадаючого курсу гривні стають дешевшими для американців. Наслідком цього є те, що американці будуть мати попит на більшу кількість гривень. Попит США на гривню (імпорт у гривнях) зростає зі спадом курсу гривні (рис. 17.2а).

Проте для визначення валютного курсу на рис. 17.2 необхідно враховувати твердження щодо того, що *вартість імпорту США, вираженого в доларах, змінюється залежно від зміни курсу доларах.* При цьому, розглядаючи рис. 17.2а і 17.2б, слід мати на увазі, що валютний курс виражає співвідношення валют під час їх обміну, або, інакше, він є ціною грошової одиниці однієї країни, вираженої в грошових одиницях іншої країни. Якщо йдеться про курс долара, то треба розуміти це як кількість гривень, необхідну для придбання одного долара. І навпаки, говорячи про курс гривні,

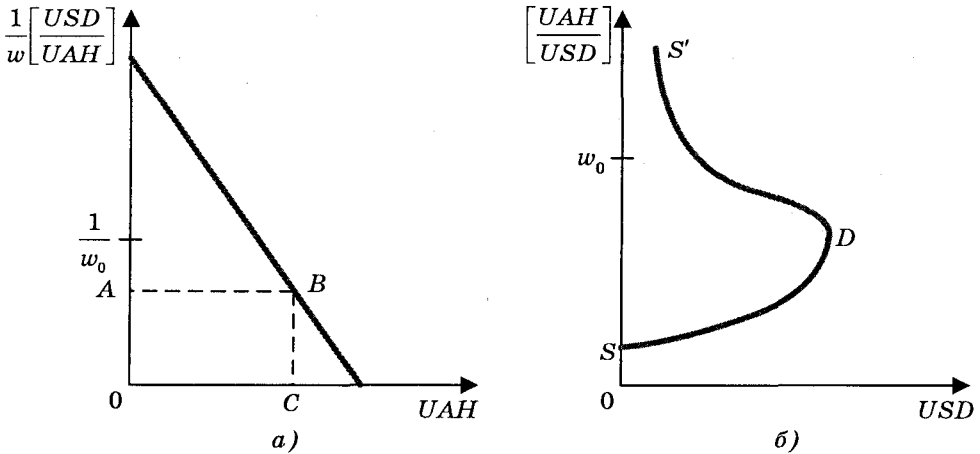

Рис. 17.2. Крива пропозиції валюти

Зміна вартості імпорту США, вираженої у доларах США, залежить від курсу долара. На основі вартості імпорту США у гривнях як функції курсу гривні можна розрахувати пропозицію США залежно від курсу долара. Кожному курсу гривні на рисунку 17.2а відповідає певний курс долара США на рисунку 17.2б;

w — курс долара $\left(\frac{UAH}{USD} \right)$, $\frac{1}{w}$ — курс гривні $\left(\frac{USD}{UAH} \right)$, тобто нижчому курсу гривні

$\left(\frac{1}{w_0} \right)$ відповідає вищій курсу долара (w_0). Чотирикутник $OABC$ (рис. 17.2а)

показує пропозицію валюти США і має вимір $\left[\frac{USD}{UAH} \cdot UAH \right]$. За зниження курсу

гривні $\left(\frac{1}{w_0} \right)$ вартість імпорту в доларах США (чотирикутник під кривою) спочатку зростає і досягає максимуму — $OABC$, а починаючи з деякого значення

курс гривні, спадає. Крива SS' — пропозиція долара США (рис. 17.2б). Відрізок OS — співвідношення цін $\frac{P_1}{P_1^*}$ і відповідно валютний курс в умовах автаркції.

мають на увазі кількість доларів, необхідну для придбання однієї гривні. Якщо у грудні 1998 р. офіційний курс долара, який установив Національний банк України з урахуванням фіксингу долара на Українській міжбанківській валютній біржі, становив 3,427 00, то це відповідатиме курсу гривні 0,291 80 (1 : 3,427 00).

Тепер розглянемо пропозицію валюти за допомогою рис. 17.2. Для визначення обмінного курсу беремо до уваги з твердження щодо зміни вартості імпорту США, вираженої у доларах, залежно від курсу долара, якому відповідає таке твердження: з вартості імпорту США у гривнях як функції

курсу гривні можна розрахувати пропозицію доларів США залежно від курсу долара. Чотирикутник $OABC$ на рис. 17.2а має вимір $\left[\frac{USD}{UAH} \cdot UAH \right]$, тобто показує пропозицію валюти США. Ці значення перенесені пунктиром на рис. 17.2б. При цьому слід зауважити, що кожному курсу гривні на рис. 17.2а відповідає певний курс долара на рисунку 17.2б. Якщо w — це курс долара, то $\frac{1}{w}$ — курс гривні, тобто нижчому курсові гривні $\left(\frac{1}{w_0} \right)$ на рис. 17.2а відповідає вищий курс долара (w_0) на рис. 17.2б. Якщо курс гривні на рис. 17.2а знизити, то вартість імпорту в доларах (чотирикутник під кривою) спочатку зростає, а починаючи з деякого визначеного курсу гривні, знову спадає. Попит США на імпорт відображає криву пропозиції долара. Крива пропозиції долара SS' зображена на рис. 17.2б. Відрізок OS характеризує співвідношення цін в умовах автаркії $\frac{P_1}{P_1^*}$ (порівняйте з рис. 3.6).

На рис. 17.2а показано також, що вартість імпорту в іноземній валюті (чотирикутник $OABC$) реагує нормально на зміни валютного курсу, а в національній валюті — не завжди.

17.2.4. Стабільність

Якщо зобразити на рис. 17.2б криву попиту на валюту, то можна проаналізувати, як реагують надлишковий попит на валюту і сальдо поточного балансу на зміну валютного курсу, та визначити, якою є рівновага на валютному ринку — локально стабільною чи нестабільною. Для спрощення аналізу на рис. 17.3а наведені криві попиту і пропозиції валюти, на рис. 17.3б виведена крива надлишкового попиту.

Ринок є стабільним тоді (так звана стабільність Вальраса), коли за додатного надлишкового попиту на валюту її ціна зростає (надлишок попиту буде зменшуватися), а за від'ємного надлишкового попиту — спадає. Отже, валютний ринок є стабільним, якщо

$$E^{USD} > 0 \rightarrow \frac{dw}{dt} < 0. \quad (17.2)$$

А. Розглянемо ситуацію навколо точки P і припустимо будь-яке порушення рівноваги внаслідок зміщення кривої попиту вправо до точки N' . За валютного курсу w_0 , заданого у вихідній точці P , є надлишковий попит на валюту, тобто дефіцит поточного рахунку платіжного балансу Батьківщини, що вирівнюється завдяки зростанню валютного курсу. Аналогічно при зміщенні кривої попиту на валюту вліво до точки N'' (надлишок поточного

рахунку платіжного балансу) валютний курс навколо точки P має знизитися. Рівновага в цій ситуації є стабільною (локальною).

Якщо валютний курс фіксується економічною політикою, а не формується на валютному ринку, то (локальну) стабільність навколо точки P потрібно інтерпретувати таким чином: нехай валютний курс буде w_0 для функції попиту N' , поточний рахунок платіжного балансу Батьківщини буде дефіцитним, то за умови зростання валютного курсу (гривня девальвує) дефіцит вітчизняного балансу поточних операцій зменшується.

Аналогічно надлишок поточного балансу спостерігається тоді, коли при функції попиту N'' є валютний курс w_0 . Якщо валютний курс буде спадати, то надлишок зменшуватиметься.

Б. Розглянемо ситуацію навколо точки B на рис. 17. За і припустимо деяке порушення рівноваги, наприклад зміщення кривої попиту на валюту вправо (крива N'). Дефіцит пропозиції валюти за курсом w' , заданий у точці B , зумовлює зростання валютного курсу, проте через це дефіцит пропозиції збільшується. Рівновага у точці B нестабільна. Гнучкі валютні курси навколо точки B не зменшують дефіцити та надлишки пропозиції валюти і цим самим не вирівнюють поточний рахунок платіжного балансу. Якщо крива попиту N' , яка перетинає криву пропозиції у точці B за валютного курсу w' , переміститься вліво, то виникне дефіцит надлишкового попиту на валюту ($-F^{USD}$) та надлишок поточного балансу. Тому для врівноваження поточного рахунку платіжного балансу валютний курс мав би знизитися (ревальвація гривні), але це призведе до більшого зростання дефіциту надлишкового попиту на валюту.

Якщо валютний курс встановлюється економічною політикою, то цю нестабільність слід інтерпретувати таким чином. Розглянемо точку B на рис. 17. За і зміщення кривої попиту на валюту вправо до N' , тоді буде дефіцит поточного рахунку платіжного балансу (дефіцит пропозиції валюти). Валютний курс має зрости, але ця девальвація збільшує дефіцит пропозиції валюти або дефіцит поточного рахунку платіжного балансу.

В. Зменшення попиту на валюту (крива N^{USD} пересувається вліво) за фіксованого значення валютного курсу w' (точка B) призводить до надлишку поточного рахунку платіжного балансу. Якщо проводити ревальвацію (w спадає) для досягнення рівноважного стану, то обсяг пропозиції доларів зростає більшою мірою, ніж попит на них. Початковий надлишок пропозиції валюти і надлишок поточного рахунку платіжного балансу ще більше зростають після ревальвації. Стає зрозуміло, що зміни валютного курсу лише за визначених умов мають бажаний вплив на сальдо платіжного балансу¹.

¹ Ці умови будуть проаналізовані згодом.

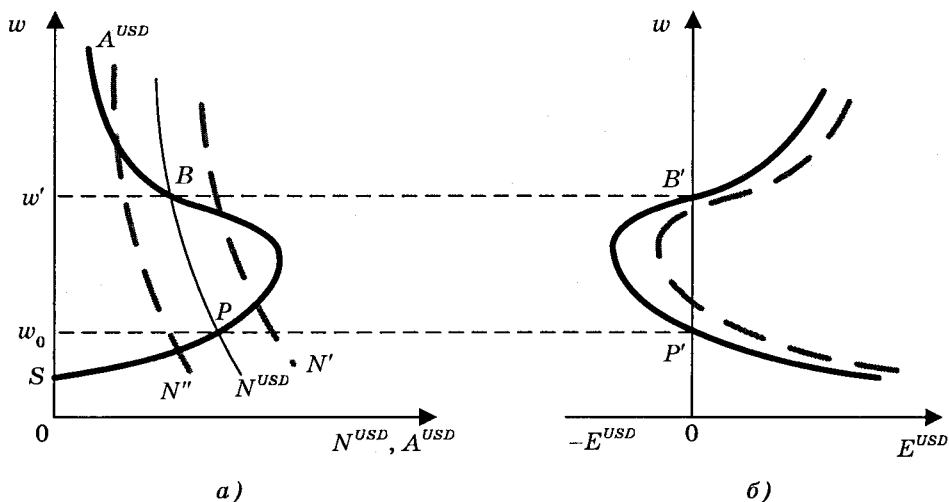

Рис. 17.3. Стабільність валютного ринку

А. Крива попиту і пропозиції валюти.

Крива A^{USD} — пропозиція валюти, крива N^{USD} — попит на валюту, точка P — стан рівноваги. Зміщення кривої попиту вправо до N збільшує попит на валюту. Поточний рахунок платіжного балансу Батьківщини тоді є дефіцитним, але якщо w зростає (девальвація гривні), то дефіцит зменшується. Аналогічно при зміщенні кривої попиту вліво до N' (пропозиція перевищує попит) є надлишок поточного рахунку платіжного балансу; валютний курс w біля точки P має впасти (ревальвація гривні) для досягнення рівноваги. Рівновага у цій ситуації є стабільною. Розглянемо ситуацію біля точки B : зміщення кривої попиту вправо до N' збільшує попит на валюту. Дефіцит пропозиції валюти ($N^{USD} > A^{USD}$) за курсу w' зумовлює його зростання і ще більше поглиблюється. Якщо крива попиту зміщується вліво до N'' , за валютного курсу w' — дефіцит попиту ($N^{USD} < A^{USD}$); валютний курс має впасти, але через це дефіцит попиту поглиблюється (відповідно і дефіцит поточного рахунку платіжного балансу Батьківщини). Рівновага у точці B нестабільна.

Б. Крива надлишкового попиту.

Точка P' характеризує стабільну рівновагу, точка B' — нестабільну рівновагу. Додатний надлишковий попит на валюту протиставлений дефіцитові поточного рахунку платіжного балансу ($E^{USD} = -Z_{USD}^L$), тобто імпорт товарів Батьківщини перевищує її експорт. Від'ємний надлишковий попит на валюту протиставлений надлишку поточного рахунку платіжного балансу $-E^{USD} = Z_{USD}^L$, тобто експорт товарів Батьківщини перевищує її імпорт. Збільшення валютного курсу у визначених межах має позитивний вплив на сальдо поточного рахунку платіжного балансу.

17.3. ВАЛЮТНИЙ РИНОК І РУХ КАПІТАЛУ

Попит і пропозиція валюти залежать не лише від операцій поточного рахунку платіжного балансу. Якщо взяти до уваги рух капіталу, то надлишковий попит на валюту визначають так:

$$E^{USD} = p_2^* E_2 + K^X + p_1^* E_1 - K^M, \quad (17.3)$$

причому експорт українського капіталу підвищує попит на валюту, а імпорт капіталу в Україну визначає пропозицію валюти. На рис. 17.4 цей взаємозв'язок зображений для простого випадку, коли експорт капіталу (K^X) зміщує криву надлишкового попиту на валюту вправо, а імпорт капіталу (K^M) — вліво. Тоді $E^{USD} = \frac{-Z}{w}$, тобто надлишковому попиту на валютному ринку відповідає від'ємне сальдо платіжного балансу Z за незмінного валютного курсу¹.

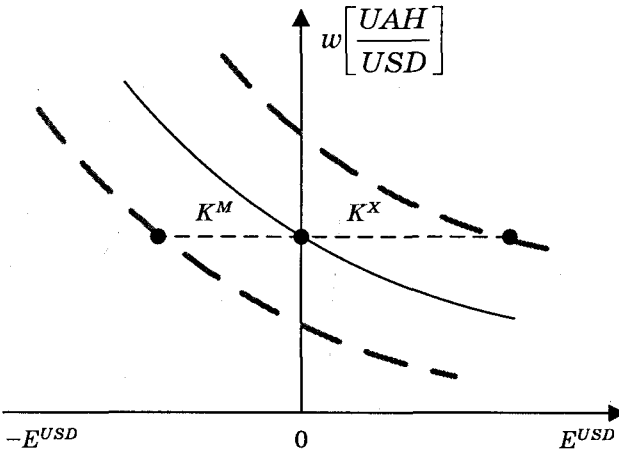

Рис. 17.4. Надлишковий попит на валюту та рух капіталу

Надлишковий попит на валюту залежить не лише від операцій поточного рахунку платіжного балансу, а й від руху капіталу $E^{USD} = p_2^* E_2 + K^X + p_1^* E_1 - K^M$. Попит на валюту обумовлений експортом капіталу (K^X), пропозиція на валюту — імпортом капіталу (K^M). Експорт капіталу зміщує криву надлишкового попиту на валюту вправо, а імпорт капіталу — вліво, тобто $E^{USD} = \frac{-Z}{w}$.

¹ У цьому розділі розглядаємо проблему взаємозв'язку валютного ринку з рухом капіталу для системного представлення проблем валютного курсу. Детальніше вона розглянута у наступній темі.

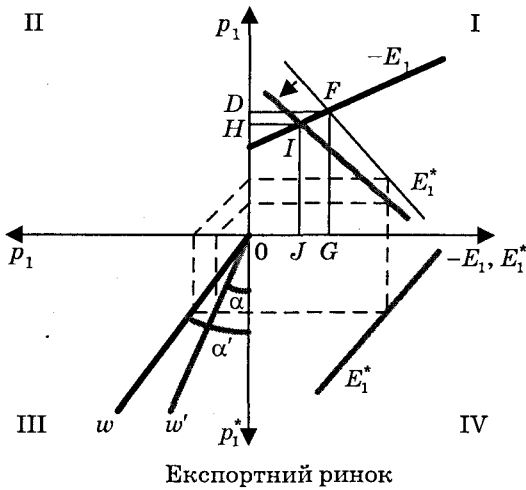
17.4. ЗМІНИ ВАЛЮТНОГО КУРСУ І САЛЬДО ПОТОЧНОГО РАХУНКУ ПЛАТІЖНОГО БАЛАНСУ

1. Нормальна реакція. Через помітний надлишок валютного балансу німецька марка в Бреттон-Вудській системі неодноразово ревальвувала. Ревальвація у 1961 р. становила 5 %, у 1969 р. — 9,3, у 1971 р. — 13,6, у 1973 р. — 3 %. Метою цього процесу було зменшення надлишку валютного балансу, причому німецький експорт завдяки ревальвації зріс у ціні, а імпорт подешевшав. З 1973 р. валютні курси визначалися переважно на основі попиту і пропозиції на валюту. До 1980 р. DM дорожчала щодо USD, до 1985 р. — спадала, з 1985 р. DM подорожчала знову. Якщо ревальвація здійснюється у результаті політичних рішень або дії ринкового механізму, то очікується зменшення надлишку поточного рахунку платіжного балансу. Тоді говорять про нормальну реакцію, тобто $\frac{dZ^L}{dw} > 0$: за ревальвації ($dw < 0$) сальдо поточного рахунку платіжного балансу зменшується ($dZ^L < 0$), а за девальвації ($dw > 0$) — зростає ($dZ^L > 0$).

Далі розглянемо, за яких умов відбувається нормальна реакція поточного рахунку платіжного балансу на зміни валютного курсу. Зміни валютного курсу можуть визначатися економічною політикою (системою твердих валютних курсів) або на валютному ринку (системою гнучких валютних курсів).

2. Ринок експортного товару Батьківщини і вплив ревальвації на нього. Вплив ревальвації на експортний ринок можна пояснити таким чином. Припустимо, що пляшка горілки коштує 10 грн. За ціни 5 дол. США попит американців дорівнює одній пляшці. Іншими словами, якщо валютний курс у вихідній ситуації становить 2 : 1 (курс гривні дорівнює 0,5 дол. США), то американці купують одну пляшку за 10 грн. Якщо курс спадає до 1,5 : 1 (гривня дорожчає), то він стає рівним 0,6666 дол. США, американці мусять витратити за одну пляшку (10 грн) 6,66 дол. США. Обсяг попиту на горілку зменшується. Крива попиту на експорт E_1^* зміщується вліво (квадрант I на рис. 17.5).

3. Графічна інтерпретація ринку експортного товару Батьківщини в умовах ревальвації. На рис. 17.5 зображено зміщення кривої попиту на експорт. Криві надлишкового попиту Батьківщини та Закордону — це кількісні реакції покупців і продавців на відповідні ціни на Батьківщині.

Експортний ринок

Рис. 17.5. Ревальвація національної грошової одиниці і ринок експортного товару Батьківщини

У квадранті I показано функцію пропозиції експорту Батьківщини ($-E_1$) і функцію попиту на імпорт Закордону (E_1^*) залежно від ціни Батьківщини p_1 ; у квадранті IV — функцію попиту на імпорт Закордону (E_1^*) залежно від ціни Закордону p_1^* . Валютний курс $w \left(\frac{UAH}{USD} \right) = \frac{p_1}{p_1^*} = \text{tg} \alpha$ зображено у квадранті III. За допомогою квадранта II переносять ціни Батьківщини з горизонтальної на вертикальну вісь. За ревальвації вітчизняної валюти попит на вітчизняний експорт у Закордоні скорочується, крива надлишкового попиту E_1^* пересувається вниз зліво у I квадранті.

Розглянемо спочатку експортний ринок. У квадранті I рис. 17.5 представлено функцію пропозиції експорту Батьківщини $-E_1^1$. Функція надлишкової пропозиції Батьківщини (функція пропозиції експорту) визначена залежно від ціни на Батьківщині (p_1), а кількісні реакції іноземних покупців подані залежно від цін в іноземній валюті (p_1^*). У квадранті IV крива надлишкового попиту Закордону представлена як функція від ціни у Закордоні (p_1^*).

Оскільки сальдо поточного рахунку платіжного балансу має бути виражене у гривнях, то криву надлишкового попиту Закордону необхідно

¹ Знак “—” перед E_1 ставлять тому, що E_1 — від’ємне саме собою, проте на рисунку зображають лише додатні обсяги. Слід взяти до уваги, що $\frac{d(-E_1)}{dp_1} > 0$, тобто $\frac{dE_1}{dp_1} < 0$, і, крім того, $\frac{dE_1^*}{dp_1} < 0$.

розглядати як функцію ціни p_1 в українських гривнях. Квадрант III служить для перерахунку зарубіжних цін p_1^* у вітчизняні ціни p_1 , причому

$$\text{tg}\alpha = \frac{p_1}{p_1^*} = w \text{ — це валютний курс } w \left(\frac{\text{UAH}}{\text{USD}} \right).$$

Квадрант II уможливує перенесення цін Батьківщини з горизонтальної на вертикальну вісь. Тоді у квадранті I показано підпорядкування обсягів надлишкового попиту Закордону (E_1^*) цінам у валюті Батьківщини.

Припустимо, що гривня дорожчає і її валютний курс спадає з w до w' . Функція надлишкового попиту Закордону в квадранті IV на рис. 17.5 (залежність надлишкових обсягів від цін у Закордоні) не зазнає ніякого впливу від цієї зміни.

Зниження валютного курсу змінює $\text{tg}\alpha$ у квадранті III. Нехай нижчий валютний курс (ревальвація) характеризується $\text{tg}\alpha'$. Крива надлишкового попиту Закордону на товар 1 зміщується вліво. Вартість експорту зменшується з $ODFG$ до $OH'IJ$.

4. Ринок імпортного товару Батьківщини. Про ринок імпорту можна сказати таке. Американці пропонують у вихідній ситуації одну пару жіночих туфель за 100 дол. США (курс гривні дорівнює 0,5 дол. США). За валютного курсу 2 : 1 одну пару пропонують за ціною 200 грн. Якщо валютний курс спадає до 1,5 : 1 (курс гривні стає 0,6666), американці пропонують одну пару і надалі за 100 дол. США. Але співвідношення “200 грн за одну пару” за нового валютного курсу вже не діє. 200 грн відповідають 133,33 дол. США (0,6666 · 200). За цієї ціни американці пропонують більший обсяг товару. Крива пропозиції імпортного товару — E_2^* зміщується вправо.

5. Графічна інтерпретація ринку імпортного товару Батьківщини. Зміщення функції пропозиції імпорту показано на рис. 17.6, де представлені криві надлишкового попиту Батьківщини і Закордону на товар 2, який, згідно з припущенням, експортує Закордон.

На рис. 17.6 у квадранті IV зображено функцію надлишкового попиту Закордону ($-E_2^*$) залежно від цін у Закордоні (p_2^*). За валютного курсу $w = \text{tg}\alpha$ функція пропозиції $-E_2^*$ розміщена у I квадранті. Внаслідок ревальвації валютний курс спадає. Через низький валютний курс функція пропозиції Закордону зміщується у квадранті I вправо. За заданої функції попиту на імпорт на Батьківщині (E_2) пропозиція імпорту зростає. Ціна імпортного товару спадає, а обсяг зростає, тобто неможливо зробити однозначний висновок про зміни вартості імпорту без алгебраїчного аналізу.

Порівнявши рис. 17.5 і 17.6, можна константувати, що за ревальвації криві попиту на експорт та пропозиції імпорту зміщуються вниз (якщо ціни виражені у валюті Батьківщини). За девальвації обидві криві зміщуються вгору.

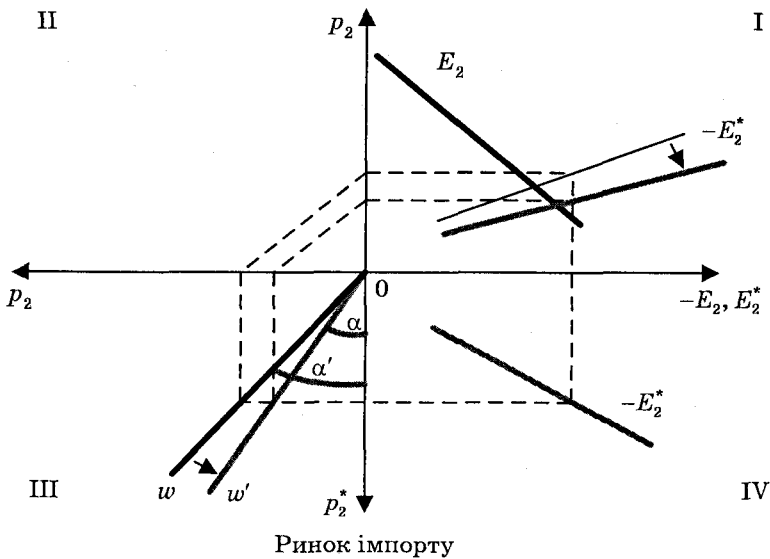

Рис. 17.6. Ревальвация і ринок імпорту

У квадранті IV показано функцію пропозиції імпорту в Закордоні ($-E_2^*$) залежно від ціни p_2^* . У I квадранті: попит на імпорт Батьківщини (E_2), пропозиція імпорту Закордоном ($-E_2^*$) залежно від цін Батьківщини. У III квадранті зображено валютний курс $w \left(\frac{UAH}{USD} \right) = \frac{p_2}{p_2^*} = \operatorname{tg} \alpha$. У II квадранті здійснено перенесення цін із горизонтальної осі на вертикальну. За ревальвации вітчизняної валюти пропозиція імпорту збільшується, крива надлишкового попиту ($-E_2^*$) пересувається вправо вниз у I квадрант.

6. Умова Робінсона. Звернемося до мікроекономічної моделі двох секторів, що розглянута у розд. 10

$$\begin{aligned}
 E_1(p_1) + E_1^*(p_1^*) &= 0; \\
 E_2(p_2) + E_2^*(p_2^*) &= 0; \\
 p_1 - wp_1^* &= 0; \\
 p_2 - wp_2^* &= 0; \\
 p_1 E_1(p_1) + p_2 E_2(p_2) + Z^L &= 0^1.
 \end{aligned} \tag{17.4}$$

¹ При визначенні знака (+/-) еластичності слід узяти до уваги, що обсяги попиту (наприклад E_2) є додатними, але перша похідна функції попиту від'ємна $\left(\frac{dE_2}{dp_2} < 0 \right)$. За еластичності пропозиції обсяги пропозиції E_1 відповідно до визначення від'ємні (наприклад $E_1 < 0$), але $\frac{d(-E_1)}{dp_1} > 0$ або $\frac{dE_1}{dp_1} < 0$.

Перше із системи рівнянь (17.4) відображає умову рівноваги на товарному ринку; друге — перерахунок товарних цін у різних валютах через валютний курс; третє — визначення сальдо балансу поточних операцій.

Наш аналіз у цьому випадку є також спрощеним (частковий аналіз). Обсяги надлишкового попиту не залежать від національного доходу, а також від відносних товарних цін. Тобто, зв'язки перехресних цін проігноровані. Крім цього, і надалі передбачено, що Батьківщина експортує товар 1, а товар 2 імпортує.

Система рівнянь (17.4) містить п'ять рівнянь і шість змінних — $p_1, p_2, p_1^*, p_2^*, w, Z^L$. Якщо w задана екзогенно, і її змінюють за параметрами як економіко-політичну інструментарну змінну (Національний банк), то можна визначити, як змінюється сальдо балансу поточних операцій під впливом валютного курсу. Ендогенними змінними є $p_1, p_2, p_1^*, p_2^*, w, Z^L$.

Як розв'язок системи рівнянь отримуємо умову (див. додаток)

$$\frac{dZ^L}{dw} = \frac{-X^{USD} \eta_1^* (1 + \varepsilon_1)}{(\varepsilon_1 - \eta_1^*)} + \frac{Im^{USD} \varepsilon_2^* (1 + \eta_2)}{\eta_2 - \varepsilon_2^*}, \quad (17.4')$$

або

$$\frac{dZ^L}{dw} \geq 0 \text{ за умови, що } \frac{Im^{USD} \varepsilon_2^* (1 + \eta_2)}{X^{USD} (\eta_2 - \varepsilon_2^*)} \geq \frac{\eta_1^* (1 + \varepsilon_1)}{(\varepsilon_1 - \eta_1^*)}. \quad (17.4'')$$

Еластичність визначають так (табл. 17.1).

Таблиця 17.1. Еластичність

Еластичність	Батьківщина	Закордон
Пропозиції	$\varepsilon_1 = \frac{dE_1}{dp_1} \frac{p_1}{E_1} \geq 0$	$\varepsilon_2^* = \frac{dE_2^*}{dp_2^*} \frac{p_2^*}{E_2^*} \geq 0$
Попиту	$\eta_2 = \frac{dE_2}{dp_2} \frac{p_2}{E_2} \leq 0$	$\eta_1^* = \frac{dE_1^*}{dp_1^*} \frac{p_1^*}{E_1^*} \leq 0$

Оскільки товар 1 Батьківщина експортує, а товар 2 імпортує, тобто $E_1^* < 0$, то

$$p_1^* E_1 = -X^{USD} \text{ (з } p_1^* = 1),$$

а оскільки $E_2 > 0$, то

$$p_2^* E_2 = Im^{USD} \text{ (з } p_2^* = 1).$$

В особливому випадку, коли баланс поточних операцій у вихідному положенні вирівняний ($Im^{USD} = X^{USD}$), після множення (17.4") на $\varepsilon_1 - \eta_1^*$ і $\eta_2 - \varepsilon_2^*$ ¹ отримаємо

$$\frac{dZ^L}{dw} > 0: \frac{\eta_1^* \eta_2}{\varepsilon_1 \varepsilon_2^*} (1 + \varepsilon_1 + \varepsilon_2^*) > 1 + \eta_2 + \eta_1^*. \quad (17.5)$$

Рівняння (17.5) — умова Робінсона для нормальної реакції балансу поточних операцій на зміну валютного курсу. Якщо гривня дорожчає ($dw < 0$), то сальдо балансу поточних операцій зменшується ($dZ^L < 0$), коли виконується рівняння (17.5).

7. Інтерпретація рівняння Робінсона як визначення загальнодіючих коефіцієнтів еластичності для обсягу експорту та імпорту. У рівнянні (17.4') перша частка у правій частині показує, як змінюється вартість експорту, а друга частка — як змінюється вартість імпорту в результаті зміни валютного курсу.

Якщо розглянути (як переважно на рисунках) лише ринок експорту Батьківщини, то завдяки тому, що $X^{USD} > 0$, $\varepsilon_1 \geq 0$ та $\eta_1^* \leq 0$, отримуємо

$$\frac{dX^{USD}}{dw} = -\frac{X^{USD} \eta_1^* (1 + \varepsilon_1)}{\varepsilon_1 - \eta_1^*} \geq 0, \quad (17.5')$$

причому знак рівності правильний лише тоді, коли $\eta_1^* = 0$. Отже, вартість експорту реагує завжди нормально аж до цього особливого випадку, коли $\eta_1^* = 0$, тому за ревальвації ($dw < 0$) вартість експорту спадає ($dX < 0$). Це підтверджує аналіз на рис. 17.7а.

Якщо на противагу цьому розглядати ізольовано лише ринок імпорту, то отримуємо

$$-\frac{dIm^{UAH}}{dw} = \frac{Im^{USD} \varepsilon_2^* (1 + \eta_2)}{(\eta_2 - \varepsilon_2^*)} > 0, \text{ за умови що } 1 + \eta_2 < 0. \quad (17.5'')$$

Отже, баланс поточних операцій реагує нормально на зміни валютного курсу, тобто вартість імпорту збільшується ($dI_m > 0$), коли $\eta_2 < -1$ або $|\eta_2| > 1$, тобто якщо цінова еластичність попиту на імпорт країни за модулем більша за одиницю (еластичний попит на імпорт). Оскільки $\frac{dX}{dw} > 0$, то $|\eta_2| > 1$ достатнє для нормальної реакції балансу поточних операцій. На рис. 17.7б так є для області *OP* кривої вартості імпорту *OPR*. Слід зважити на те, що

$$\frac{dZ^L}{dw} = \frac{dX^{UAH}}{dw} - \frac{dIm^{UAH}}{dw}.$$

Твердження. За еластичного попиту Батьківщини на імпорт баланс поточних операцій нормально реагує на зміни валютного курсу. З іншого

¹ Оскільки $\eta_2 < 0$ і $\eta_2 - \varepsilon_2^* < 0$, знак нерівності в (17.5) змінюється на протилежний унаслідок множення на від'ємний множник.

боку, за незмінної цінової еластичності попиту на імпорту та ревальвації вартість імпорту спадає ($dIm < 0$). Тоді вартість експорту, яка зменшилася за ревальвації, може бути не компенсована зменшеною вартістю імпорту. Сальдо балансу поточних операцій може зрости, і ревальвація не приведе до бажаних результатів. Аналогічні відхилення від очікуваних результатів можна спостерігати за нееластичного попиту на імпорту Батьківщини і девальвації. Вартість імпорту може зростати більшою мірою, ніж вартість експорту. Сальдо балансу поточних операцій може зменшуватися, і девальвація не приведе до бажаних результатів.

8. Умова Маршалла — Лернера. У рівнянні (17.5) ліва частина завжди додатна, бо еластичності пропозиції ϵ_1 , ϵ_2^* додатні, а добуток η_1^* , η_2 також додатний. Отже, умова (17.5) виконана тоді, коли права частина рівняння (17.5) від'ємна, тобто¹

$$\frac{dZ^L}{dw} > 0, \text{ за умови що } 0 > \eta_2 + \eta_1^* + 1. \quad (17.5''')$$

Це умова Маршалла — Лернера для нормальної реакції балансу поточних операцій. Зрештою, згадана умова вже була виведена для стабільності рівноваги обміну²

$$-\eta_2 - \eta_1^* > 1,$$

тобто сума еластичностей попиту на імпорту (за модулем) має бути більшою за одиницю. Для цього достатньо, щоб попит на один з імпортованих товарів був еластичним.

¹ Умову (17.5) отримуємо також тоді, коли обидві еластичності пропозиції спрямувати до безкінечності.

² Слід взяти до уваги, що з метою спрощення еластичності стосуються змін абсолютних цін, тоді як у розд. 10 було розглянуто відносні ціни.

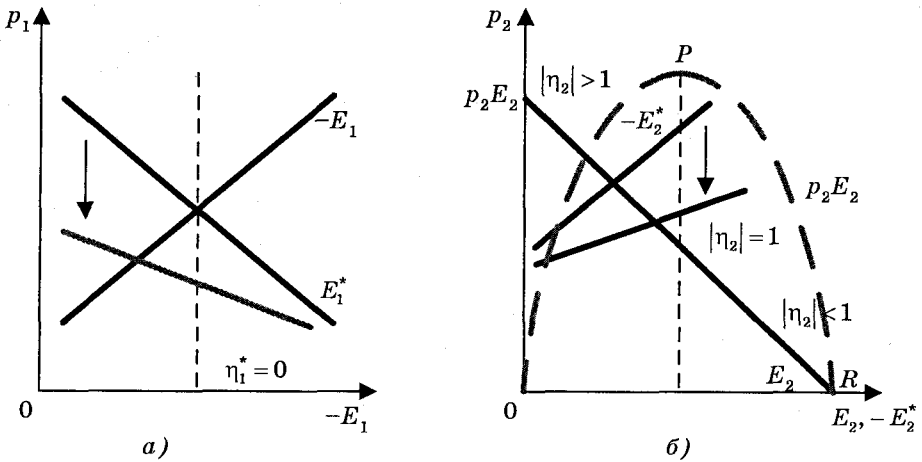

Рис. 17.7. Еластичність попиту на імпорт

А. Ринок експорту Батьківщини.

Експорт товару 1 Батьківщиною відображено через надлишковий попит крива $(-E_1)$, імпорт для Закордону вітчизняного товару 1 (крива (E_1^*)). За ревальвації вітчизняної валюти ціна експортного товару (p_1) у Закордоні в перерахунку на гривні зменшується. Експорт товару 1 Батьківщини відповідає імпорту Закордону. Вартість імпорту в гривнях буде збільшуватися за еластичного попиту на імпорт $|\eta_1^*| > 1$, коли зниження обсягів імпорту здійснюватимуть повільніше, ніж зменшення ціни імпортного товару. Вартість імпорту спадатиме за нееластичного попиту на імпорт $|\eta_1^*| < 1$.

Б. Ринок імпорту Батьківщини.

Імпорт товару 2 Батьківщиною показано кривою E_2 , а експорт Закордону — $(-E_2^*)$. За ревальвації вітчизняної валюти ціна імпортного товару (p_2) у гривнях зменшується. Вартість імпорту $(p_2 \cdot E_2)$ залежатиме від еластичності попиту на імпорт. Якщо попит на імпорт Батьківщини еластичний $|\eta_2^*| > 1$, то вартість імпорту зростає в результаті того, що зменшення ціни імпортного товару компенсується зростанням обсягів імпорту. Якщо попит на імпорт нееластичний $|\eta_2^*| < 1$, то вартість імпорту спадає. Крива OP показує зростання вартості імпорту за $|\eta_2| > 1$, крива PR характеризує зменшення вартості імпорту за $|\eta_2| < 1$.

Приклад 17.1. Розвиток валютного курсу грошових одиниць та рішення у сфері валютної політики України¹

Рік здійснення рішень	Зміст рішень
1991—1992 рр.	Проголошення незалежності України; використання рубля як платіжного засобу
1 січня 1991 р.	Введення на території України купонів багаторазового використання для розрахунків населення за куплені в роздрібній торговельній мережі продовольчі, а згодом і промислові товари
12 листопада 1992 р.	Припинення з 23 год 12 листопада 1992 р. на території України функціонування рубля в грошовому обігу. Єдиним законним засобом платежу стає український карбованець, представником якого в готівковому обігу виступив купон Національного банку України
1993 — серпень 1996 р.	Введення і використання купонокарбованця як тимчасової грошової одиниці країни; девальвація купонокарбованця на 70 % і більше
2—16 вересня 1996 р.	Введення гривні як національної грошової одиниці, започаткування створення валютного ринку з нуля
Перша половина 1990-х рр.	Дисбаланси валютного ринку України через наявність загальноекономічних диспропорцій провокують підвищені девальваційні та інфляційні очікування
1991—2000 рр.	Існування у ролі єдиного загальновибраного засобу грошових заощаджень іноземної валюти і, внаслідок цього, стійке підвищення попиту і пропозиції на неї
1995—2000 рр.	Формування міжнародних резервів НБУ за рахунок зовнішніх запозичень з метою стабілізації динаміки курсу гривні та внутрішніх цін
2000—2003 рр.	Зростання ролі гривні як засобу грошових заощаджень

¹ Джерело: Deutsche Bundesbank, Pressenotiz. — 1995. — 19 September; Frankfurter Allgemeine Zeitung. — 1995. — 21 September; Maennig W., Wilfling B. Aussenwirtschaft: Theorie und Politik. — München: Valen Verlag, 1998. — S. 322.

Закінчення табл. 17.1

Рік здійснення рішень	Зміст рішень
1999—2007 рр.	Послідовне запровадження НБУ у сфері валютного регулювання заходів, що спрямовуються на лібералізацію валютного ринку, а саме стосовно: розширення операцій, що здійснюються на ньому, в тому числі і з банківськими металами, ввезення в Україну та вивезення за її межі валютних цінностей уповноваженими банками, здійснення переказів та вивезення іноземної валюти фізичними особами за кордон
2000—2005 рр.	Здійснення заходів зі стабілізації курсу гривні щодо долара США і підтримання процесів фінансового оздоровлення, уповільнення інфляції та початку економічного зростання
2001—2007 рр.	Нарощування міжнародних резервів Національного банку України до 24 млрд дол. США і перевищення ними монетарної бази на 17 %
2004—2007 рр.	Підвищення попиту на іноземну готівку з метою здійснення заощаджень через невизначеність політичних процесів
21 квітня 2005 р.	Разове зміцнення курсу гривні щодо долара США на 2,7 % та ліквідація негативного потенціалу девальваційних очікувань, уникнення панівних настроїв серед населення та припинення припливу короткотермінового капіталу
Квітень 2005—2007 р.	Утримання НБУ офіційного курсу гривні на рівні 5,055 грн/дол. США
2006 р.	Здешевлення гривні відносно євро на 11,4 % та російського рубля на 9,3 % відповідно до кон'юктури міжнародних ринків
2007 р.	Домінування пропозиції іноземної валюти над попитом на неї та збільшення обсягів міжнародних резервів
2007 р.	Наближення валютного ринку України до стандартів ЄС

9. Резюме. Табл. 17.2 охоплює всі наведені до цього аргументи для випадку $|\eta_1^*| < 0$. За ревальвації вартість експорту зменшується ($dX < 0$). Якщо попит Батьківщини на імпорт є еластичним ($|\eta_2| > 1$), то вартість імпорту зростає, тобто сальдо балансу поточних операцій зменшується (нормальна реакція) (випадок а). Якщо $|\eta_2| = 1$, то вартість імпорту залишається сталою, тобто додатне сальдо також зменшується (випадок б). Якщо попит на імпорт є нееластичним ($|\eta_2| < 1$) (випадок в), то можливі два результати: 1) зменшення вартості імпорту, що компенсує зменшення вартості експорту (нормальна реакція, тобто $dZ^L < 0$); 2) за ревальвації вартість імпорту впаде більше, ніж вартість експорту (ненормальна реакція, тобто $dZ^L > 0$).

Таблиця 17.2. Вплив ревальвації

W	X^{UAH} ($\eta_1^* < 0$)	Im^{UAH}	Z_{UAH}^L
$W \downarrow$	$\downarrow$	а) $ \eta_2 > 1 \uparrow$	—
		б) $ \eta_2 = 1$ —	—
		в) $ \eta_2 < 1$ —	A $\downarrow$ B $\uparrow$

10. Умови відсутності реакції сальдо балансу поточних операцій на зміну валютного курсу. Особливий випадок можливий тоді, коли $\varepsilon_2^* = 0$ і $\eta_1^* = 0$, причому вартість імпорту й експорту не змінюється. Сальдо балансу поточних операцій не реагує на зміну валютного курсу.

11. Мала країна. Ще одним особливим випадком є випадок із малою країною. Така країна є настільки малою, що крива попиту на експорт для неї за заданого валютного курсу проходить горизонтально. Обсяги попиту Закордону і пропозиції малої країни є настільки незначні стосовно світового ринку, що світова ринкова ціна не залежить від обсягу попиту ($\eta_1^* \rightarrow \infty$).

Ревальвація валюти цієї країни зміщує функцію попиту на експорт паралельно вниз (рис. 17.8). Функція пропозиції імпорту також розміщена горизонтально. Обсяг попиту в цій країні є таким незначним, що він не має ніякого впливу на світову ціну ($\varepsilon_2^* \rightarrow \infty$).

Ревальвація валюти малої країни зміщує функцію пропозиції імпорту вниз. Вартість імпорту реагує нормально, якщо функція пропозиції імпорту перетинає функцію попиту на імпорт в еластичній області кривої E_2 .

12. Песимізм щодо еластичності. Емпіричні оцінки еластичності попиту в 1950-х роках привели до висновку, що умова Маршалла — Лернера не виконується. Проте нові обчислення не дали жодного приводу для песимізму щодо еластичності.

13. Затримка у часі. Важливим аспектом щодо зміни валютних курсів є питання, з якою часовою затримкою проявляються згадані реакції. У дій-

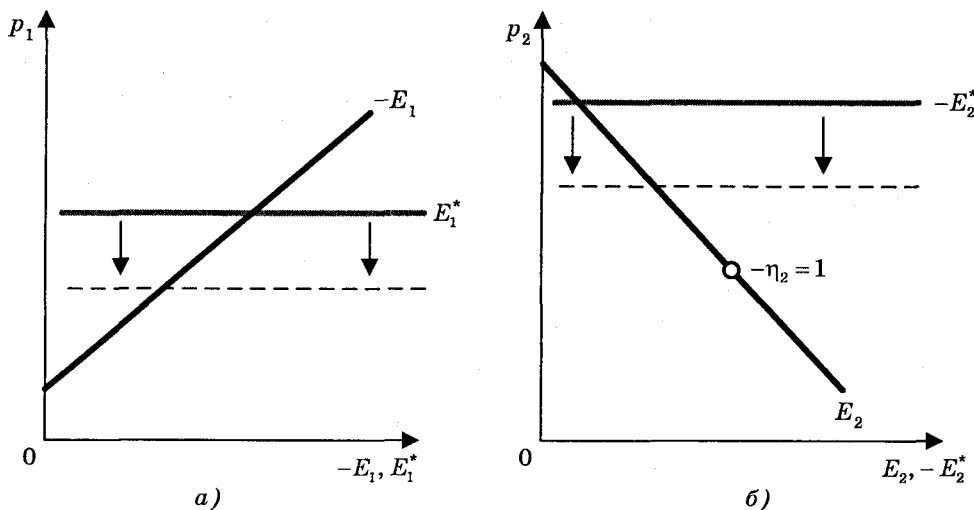

Рис. 17.8. Мала країна і ревальвація

А. Мала країна і ринок експорту.

Мала країна не впливає на світову ринкову ціну і попит Закордону на експорт. Пряма надлишкового попиту Закордону (E_1^*) проходить горизонтально. За ревальвації вітчизняної валюти ціна експортного товару 1 Батьківщини за кордоном у перерахунку на гривні зменшується, що зміщує функцію попиту на вітчизняний експорт паралельно вниз.

Б. Мала країна та ринок імпорту.

Мала країна не впливає на пропозицію імпорту Закордону. Пряма надлишкового попиту Закордону ($-E_2^*$) проходить горизонтально. За ревальвації вітчизняної валюти ціна імпортного товару 2 на Батьківщині у вітчизняній валюті зменшується, що зміщує функцію пропозиції іноземного експорту паралельно вниз. Вартість імпорту реагує нормально тоді, коли функція пропозиції іноземного експорту перетинає функцію попиту на імпорт в еластичній області кривої E_2 .

сності можна побачити, що обидва ринки реагують у часі асиметрично на зміни валютного курсу.

У разі девальвації очікується нормальна реакція (активізація поточного рахунку платіжного балансу). Однак в економічній практиці частіше спостерігається, що сальдо поточного рахунку платіжного балансу, розраховане у національній валюті, після девальвації спочатку має тенденцію до пасивізації, що відповідно до графічної форми кривої цієї реакції у літературі отримало назву *ефект кривої J*. Іноді вона називається ще *ефектом тростини*. Ефект кривої *J* зображений на рис. 17.9.

Отже, Батьківщина під час імпортних операцій має враховувати ціни світового ринку, які визначають у доларах США якщо йдеться про найважливіші імпортні товари. Наприклад, в умовах українського імпорту нафти і газу рахунки-фактури виписують у дол. США. Особливістю короткотер-

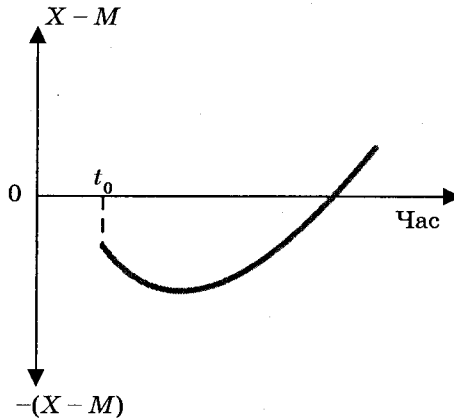

Рис. 17.9. Ефект кривої J

Ефект кривої J виникає тому, що внаслідок девальвації внутрішня ціна у вітчизняній валюті на імпортні товари зростає швидше, ніж знижуються ціни на експортні товари в іноземній валюті. У короткотерміновому періоді обсяги імпорту й експорту суттєво не змінюються, тому вартість імпорту зростає. Оскільки витрати на дорожчий імпорту у національній валюті, обсяги якого не скоротилися, не компенсуються збільшенням доходів від кількісного зростання дешевшого в іноземній валюті вітчизняного експорту, в короткотерміновому періоді може виникнути дефіцит балансу поточних операцій, що зникає лише з часом.

мінних відносин під час імпорту товарів є те, що попит на імпорту неможливо зменшити відразу. Цьому перешкоджають різні причини: існування середньо- і довготермінових зобов'язань із закупівлі товарів, наявність обмежених можливостей субститування у короткі терміни імпорту товарів вітчизняними, відсутність умов регулювання споживання. Наслідком таких обставин є зростання вартості імпорту в іноземній валюті. З іншого боку, вітчизняні експортери найчастіше намагаються використати девальвацію не для підвищення експортних цін у вітчизняній валюті, а для збільшення частки експорту на світовому ринку в довготерміновій перспективі. Щодо попиту на експортні товари, то у короткотерміновому періоді він навряд чи підвищиться. Тому після девальвації в короткотерміновому періоді може відбутися пасивізація поточного рахунку платіжного балансу. У середньо- і довготерміновому аспектах високі можливості пристосування для того, щоб викликати нормальну реакцію поточного рахунку платіжного балансу.

За девальвації обсяг імпорту може короткочасно залишитися сталим, так що вартість імпорту зростає, тобто у короткотерміновому періоді може виникнути дефіцит балансу поточних операцій, що зникає лише з часом. Сальдо балансу поточних операцій змінюється в часі, маючи вигляд літери " J ".

Ефект тростини у 1980—1990-ті роки відігравав певну роль у поясненні дефіцитів японського й американського платіжних балансів. Так, у середині 1980-х років у США був високий дефіцит поточного рахунку платіжного балансу. На початку 1985 р. сталося так, що сальдо балансу поточних операцій не відреагувало на значну девальвацію долара. Аналогічна ситуація спостерігалася в Японії, де, незважаючи на значну девальвацію єни, теж був дефіцит поточного рахунку платіжного балансу.

Якщо розглядати в якомусь періоді ситуацію з девальвацією гривні та її вплив на вартість експорту й імпорту, то з'ясується, що вартість експорту й імпорту в зовнішньоторговельних договорах України у більшості випадків визначається у дол. США. Отже, у короткотерміновому часі девальвація вітчизняної валюти вимагає більшої кількості гривень для оплати імпорту, зазначеної в укладеній угоді. Це має місце особливо у так званому доларовому просторі та під час імпорту найважливіших сировинних матеріалів (наприклад нафти), щодо яких угоди фактурують тільки в дол. США. Враховуючи, що у короткотерміновому періоді навряд чи може відбутися швидке збільшення експорту, матимемо ситуацію з погіршенням платіжного балансу протягом кількох місяців, поки не настане зворотний ефект завдяки зростанню середньо-термінового ефекту еластичності.

І навпаки, за ревальвації може виникнути насамперед активізація балансу поточних операцій, поки цей ефект не вплине на ринок експорту, тобто пристосування обсягу і ціни потребують часу. Наприклад, американська алюмінієва промисловість зреагувала на ревальвацію долара (до весни 1985 р.) закриттям старих алюмінієвих копалень, укладенням нових договорів з енергетичною промисловістю і зміною договорів про ставку зарплати з профспілками. На все це був необхідний час.

За ревальвації надлишок поточного рахунку платіжного балансу спочатку зростає, а потім зменшується (крива "J"). За загальною оцінкою потрібно від одного до двох років, поки ці чинники вплинуть на ринок експорту. Крім цього, не виключено, що спочатку реакція платіжного балансу (від одного до трьох місяців) буде ненормальною, і лише потім проявиться нормальна реакція.

14. Відхилення від сформульованих висновків. Наведений вище аналіз виходить з того, що на надлишкову пропозицію Батьківщини не впливає зміна валютного курсу. Проте у довготерміновому періоді допускають, що вітчизняні експортери після зміни валютного курсу докладатимуть значних зусиль, наприклад знижуватимуть виробничі витрати, щоб підтримати обсяг свого експорту. У цьому випадку зміщується також крива експортної пропозиції Батьківщини ($-E_1$). Отже, ймовірно, що тоді зможе збільшитися вартість експорту. Це стосується й того випадку, коли експортери посилено займаються маркетингом, краще визначають терміни поставок або поліпшують сервіс.

Похідна умови Робінсона

Для спрощення аналізу початкові ціни та обмінний курс приймають за одиницю, тобто вибирають такі одиниці, початкові ціни яких дорівнюють одиниці. Продиференціювавши перше та третє рівняння з (17.4), отримуємо

$$\begin{aligned} \frac{dE_1}{dp_1} \frac{dp_1}{dw} + \frac{dE_1^*}{dp_1^*} \frac{dp_1^*}{dw} &= 0; \\ \frac{dE_2}{dp_2} \frac{dp_2}{dw} + \frac{dE_2^*}{dp_2^*} \frac{dp_2^*}{dw} &= 0; \\ p_1 \frac{dE_1}{dp_1} \frac{dp_1}{dw} + E_1 \frac{dp_1}{dw} + p_2 \frac{dE_2}{dp_2} \frac{dp_2}{dw} + E_2 \frac{dp_2}{dw} + \frac{dZ^L}{dw} &= 0. \end{aligned} \quad (\text{Д.17.1})$$

Знайшовши диференціал другого рівняння із системи 17.4 за w , маємо

$$\frac{dp_1^*}{dw} = \frac{1}{w} \frac{dp_1}{dw} - \frac{p_1}{w^2}. \quad (\text{Д.17.2})$$

Підставивши (Д.17.2) у (Д.17.1), отримуємо систему рівнянь, у якій змінні величини взяті у рамки

$$\begin{aligned} \frac{dE_1}{dp_1} \left| \frac{dp_1}{dw} \right| + \frac{dE_1^*}{dp_1^*} \left| \frac{dp_1^*}{dw} \right| &= \frac{dE_1^*}{dp_1^*}; \\ \frac{dE_2}{dp_2} \left| \frac{dp_2}{dw} \right| + \frac{dE_2^*}{dp_2^*} \left| \frac{dp_2^*}{dw} \right| &= \frac{dE_2^*}{dp_2^*}; \\ \frac{dE_1}{dp_1} \left| \frac{dp_1}{dw} \right| + E_1 \left| \frac{dp_1}{dw} \right| + \frac{dE_2}{dp_2} \left| \frac{dp_2}{dw} \right| + E_2 \left| \frac{dp_2}{dw} \right| + \left| \frac{dZ^L}{dw} \right| &= 0. \end{aligned}$$

Звідси отримуємо

$$\begin{bmatrix} \left(\frac{dE_1}{dp_1} + \frac{dE_1^*}{dp_1^*} \right) & 0 & 0 \\ 0 & \left(\frac{dE_2}{dp_2} + \frac{dE_2^*}{dp_2^*} \right) & 0 \\ \left(E_1 + \frac{dE_1}{dp_1} \right) & \left(E_2 + \frac{dE_2}{dp_2} \right) & 1 \end{bmatrix} \begin{bmatrix} \frac{dp_1}{dw} \\ \frac{dp_2}{dw} \\ \frac{dZ^L}{dw} \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} \frac{dE_1^*}{dp_1^*} \\ \frac{dE_2^*}{dp_2^*} \\ 0 \end{bmatrix}. \quad (\text{Д.17.3})$$

З рівняння (Д.17.3) отримуємо розв'язок

$$\frac{dZ^L}{dw} = \frac{\Delta_3}{\Delta} = \frac{-\frac{dE_1^*}{dp_1^*} \left(E_1 + \frac{dE_1}{dp_1} \right) \left(\frac{dE_2}{dp_2} + \frac{dE_2^*}{dp_2^*} \right) - \frac{dE_2^*}{dp_2^*} \left(E_2 + \frac{dE_2}{dp_2} \right) \left(\frac{dE_1}{dp_1} + \frac{dE_1^*}{dp_1^*} \right)}{\left(\frac{dE_1}{dp_1} + \frac{dE_1^*}{dp_1^*} \right) \left(\frac{dE_2}{dp_2} + \frac{dE_2^*}{dp_2^*} \right) + \left(\frac{dE_1}{dp_1} + \frac{dE_1^*}{dp_1^*} \right) \left(\frac{dE_2}{dp_2} + \frac{dE_2^*}{dp_2^*} \right)}$$

Розписавши, матимемо

$$\frac{dZ^L}{dw} = \frac{-\frac{dE_1^*}{dp_1^*} \frac{p_1^*}{E_1^*} \frac{E_1^*}{p_1^*} \left(E_1 + \frac{dE_1}{dp_1} \frac{p_1}{E_1} \frac{E_1}{p_1} \right) - \frac{dE_2^*}{dp_2^*} \frac{p_2^*}{E_2^*} \frac{E_2^*}{p_2^*} \left(E_2 + \frac{dE_2}{dp_2} \frac{p_2}{E_2} \frac{E_2}{p_2} \right)}{\frac{dE_1}{dp_1} \frac{p_1}{E_1} \frac{E_1}{p_1} + \frac{dE_1^*}{dp_1^*} \frac{p_1^*}{E_1^*} \frac{E_1^*}{p_1^*} + \frac{dE_2}{dp_2} \frac{p_2}{E_2} \frac{E_2}{p_2} + \frac{dE_2^*}{dp_2^*} \frac{p_2^*}{E_2^*} \frac{E_2^*}{p_2^*}}$$

Якщо підставимо еластичності, то вийде

$$\frac{dZ^L}{dw} = \frac{-E_1^* E_1 \eta_1^* (1 + \varepsilon_1)}{E_1 (\varepsilon_1 - \eta_1^*)} + \frac{-E_2^* E_2 \varepsilon_2^* (1 + \eta_2)}{E_2 (\eta_2 - \varepsilon_2^*)}$$

З цього випливає рівняння (17.4').

Контрольні запитання і завдання

1. Що таке валютний ринок? Які операції здійснюються на ньому?
2. Хто, на вашу думку, є учасником валютного ринку? Які валютні операції здійснюються на ринку спот і ринку форвард?
3. Обґрунтуйте суть теорії паритету купівельної спроможності. Хто її вперше висунув?
4. Поясніть, як встановлюється рівновага на валютному ринку.
5. Як залежать попит і пропозиція валюти від змін валютного курсу?
6. Обґрунтуйте вплив руху капіталу на формування попиту і пропозиції на валюту.
7. Поясніть, як девальвація і ревальвація впливають на ринок експорту й імпорту.
8. Дайте економічне обґрунтування умови Робінсона.
9. У чому полягає зміст умови Маршалла — Лернера?

Література

1. Бизнес: Толковый словарь: Англо-русский. — М.: ИНФРА-М: Весь мир, 1998. — 760 с.
2. Валютный рынок и валютное регулирование: Учеб. пособие / Под ред. И.Н. Платоновой. — М.: БЕК, 1996. — 475 с.

3. Дзюблюк О.В. Валютна політика: Підручник. — К.: Знання, 2007. — 422 с.
4. Дзюблюк О.В. Проблеми реалізації валютної політики в умовах трансформаційних змін економіки України // Журнал європейської економіки. — 2006. — Т. 5. — № 3.
5. Загородній А.Г., Вознюк Г.Л., Сможенко Т.С. Фінансовий словник. — 2-ге вид., випр. та доп. — Л.: Центр Європи, 1997.
6. Козак Ю.Г., Ковалевський В.В., Ржепішевський К.І. Міжнародні фінанси в питаннях та відповідях. — К.: ЦУЛ, 2003. — 294 с.
7. Кравченко Л.М., Шапошников О.О. Валютне регулювання і валютний контроль в Україні. — К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2001. — 102 с.
8. Кругман П.Р., Обстфельд М. Международная экономика. Теория и политика: Учеб. для вузов / Пер. с англ. под ред. В.П. Колесова, М.В. Кулакова. — М.: Экон. фак. МГУ: ЮНИТИ, 1997. — 799 с.
9. Кругман П.Р., Обстфельд М. Международная экономика: Теория и политика: Пер. с англ. — М.: Экон. фак. МГУ: ЮНИТИ, 1997.
10. Международные валютно-кредитные и финансовые отношения: Учебник / Под ред. Л.Н. Красавиной. — М.: Финансы и статистика, 1994. — 592 с.
11. Международные финансы. Учеб. пособие / Ю.В. Макогон, Н.А. Бударина, Г.Ю. Псарев. — Донецк: ДонНУ, 2005. — 342 с.
12. Миклашевская Н.А., Холопов А.В. Международная экономика: Учебник. — М.: МГУ им. М.В. Ломоносова: Дело и Сервис, 1998. — 272 с.
13. Мишкін Ф. Економіка грошей, банківської справи і фінансових ринків. — К.: Основи, 1999.
14. Мишкін Ф.С. Економіка грошей, банківської справи і фінансових ринків / Пер. з англ. С. Панчишин, Г. Стеблій, А. Стасишин. — К.: Основи, 1998.
15. Овчинников Г.П. Международная экономика: Учеб. пособие. — СПб.: Изд-во Михайлова В.А.: Полиус, 1998. — 620 с.
16. Рокоча В.В. Міжнародна економіка: Навч. посіб. — Кн. 2: Монетарна теорія міжнародної економіки. — К.: Таксон, 2003.
17. Шевчук В.О. Міжнародна економіка: теорія і практика. — 2-ге вид. — Л.: Каменяр, 2003. — 719 с.
18. Шемет Т.С. Міжнародні фінанси. — К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т., 2000. — 336 с.
19. Corrine A.-C., Kemp H. Bargainig over monetary policy in a monetary union and the case for appointing an independent central banker // Oxford economic papers. — 2006. — Vol. 58. — № 1.
20. Heffernan S., Sinclair P. Modern international economics. — Blackwell, 1998.

21. *Ingram J.C., Dunn R.M.* International economics. — 3 ed. — John Wiley and Sons, Inc., 2000.
22. *Maenning W., Wilfling B.* Aussenwirtschaft: Theorie und Politik. — München: Valen Verlag, 1998.
23. *MacGee S.P.* Currency Contracts, Pass-Through and Devaluation. — Brookings Papers on Economic Activity. — 1973. — № 3.
24. *Razin A., Rubinstain Y.* Evaluation of currency regimes: the unique role of sudden stops // Economic policy. — 2006. — № 45.
25. *Salvatore D.* International Economics. — Wiley, 2003.
26. *Siebert H.* Außenwirtschaft 6, völlig überarb. Aufl. — Stuttgart: G. Fischer, 1994.
27. *Siebert H., Lorz O.* Außenwirtschaft. — Stuttgart: UTB, 2006.

Розділ 18

ВАЛЮТНИЙ КУРС І ТОРГІВЛЯ ТОВАРАМИ

18.1. Ринок експорту, імпорту та валютний ринок.

18.2. Зміни валютного курсу і цін на товари.

18.3. Зміни валютного курсу та реальні відносини обміну.

18.4. Вплив зміни валютних курсів. Огляд.

18.5. Теорія паритету купівельної спроможності.

Додаток 18.1. Міжнародний взаємозв'язок цін, сальдо балансу поточних операцій і розрахунків, імпорт інфляції.

Додаток 18.2. Відносини між цілями стабільності рівня цін і вирівнювання платіжного балансу.

*Курс — барометр, який легко можна зіпсувати.
Антон Чехов*

У розділі 18 розглядаються ринок експорту, ринок імпорту та валютний ринок (підрозділ 18.1), зміни валютного курсу і цін на товари (підрозділ 18.2), і реальні відносини обміну (підрозділ 18.3), вплив зміни валютних курсів на зайнятість (підрозділ 18.4), теорія паритету купівельної спроможності (підрозділ 18.5).

18.1. РИНОК ЕКСПОРТУ, ІМПОРТУ ТА ВАЛЮТНИЙ РИНОК

Оскільки попит на іноземну валюту (дол. США) випливає з попиту на імпорт товарів країни, а пропозиція валюти залежить від пропозиції експорту товарів цієї країни, то певний взаємозв'язок між ринками експорту, імпорту та валютним ринком.

1. Нормальна реакція і стабільність валютного ринку. Умова нормальної реакції балансу поточних операцій та розрахунків на зміну валютного курсу ($\frac{dZ^L}{dw} > 0$ через те, що $E^{USD} = \frac{-Z^L}{w}$) може бути інтерпретована і як умова стабільності валютного ринку, тому маємо рівність

$$\frac{dE^{USD}}{dw} = -\frac{w \frac{dZ^L}{dw} - Z^L}{w^2}.$$

Стабільність валютного ринку вимагає (див. рис. 17.3б), щоб додатний надлишковий попит на валюту зростає, коли спадає w , або щоб від'ємний надлишковий попит на валюту зростає, коли зростає w . Якщо з метою спрощення у початковому положенні прирівняти обмінний курс до одиниці та припустити, що баланс поточних операцій і розрахунків вирівняний ($Z^L = 0$), то отримаємо

$$\frac{dE^{USD}}{dw} = -\frac{dZ^L}{dw}.$$

Твердження щодо стабільності валютного ринку при вирівняному балансі поточних операцій і його нормальній реакції. Якщо умову нормальної реакції балансу поточних операцій $\left(\frac{dZ^L}{dw} > 0\right)$ виконують, то за вирівняного балансу поточних операцій у початковому положенні ($Z^L = 0$) валютний ринок є стабільним.

Вже говорилося, що еластичний попит Батьківщини на імпорт достатній для нормальної реакції. Отже, еластичний попит Батьківщини на імпорт є достатнім для стабільності валютного ринку.

2. Ринок гривні. На рис. 18.1в зображено ринок української гривні. Криві пропозиції та попиту на гривню отримуємо таким чином: ревальвація ($dw < 0$, $d\left(\frac{1}{w}\right) > 0$) спричиняє те, що на діаграмах з вітчизняною валютою криві надлишкового попиту пересуваються вниз. Вартість експорту (рис. 18.1а) зменшується. Пропозиції експорту Батьківщини відповідає попит США на імпорт, отже, попит на гривню збільшується. За ревальвації гривні вартість експорту в гривнях зменшується, попит на гривню скорочується.

Пропозиція гривні залежить від вартості імпортованих товарів Батьківщини, оскільки наша країна пропонує гривню, щоб мати змогу імпортувати американські товари. Таким чином, вартості українського імпорту відповідає пропозиція гривні. За ревальвації гривні пропозиція гривні (вартість імпорту) збільшується тоді, коли попит на імпорт є еластичним ($|\eta_2| > 1$). Пропозиція гривні за $|\eta_2| = 1$ залишається незмінною, а для $|\eta_2| < 1$ — зменшується (рис. 18.1б).

3. Ринок долара. На рис. 18.2в зображено ринок долара. За ревальвації функція пропозиції Батьківщини пересувається вліво, оскільки Батьківщина пропонує кожну одиницю товару внаслідок ревальвації за вищою ціною в доларах. Збільшення чи зменшення вартості експорту в іноземній валюті залежить від $|\eta_1^*| > 1$ (рис. 18.2а).

Вартість експорту відповідає попиту США на імпорт, тобто пропозиції валюти. Крива пропозиції валюти, таким чином, знову загинається. На противагу цьому попит на долари впливає з вартості українського імпорту в іноземній валюті, яка за ревальвації однозначно зростає (рис. 18.2б).

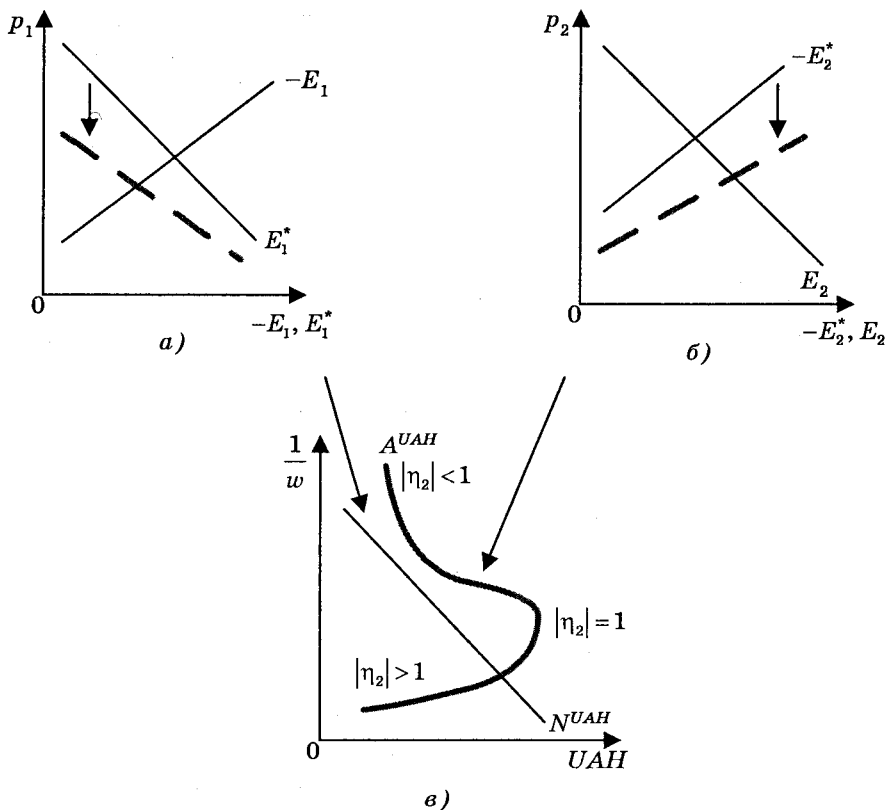

Рис. 18.1. Взаємозв'язок між ринком гривні і ринками експорту та імпорту А. Національний ринок експорту товару 1.

E_1^* — функція попиту іноземних покупців на вітчизняний експортний товар 1; $-E_1$ — функція пропозиції експортного товару 1. У результаті ревальвації гривні ($dw < 0$ або $d\left(\frac{1}{w}\right) > 0$) зменшиться попит іноземних покупців на експортний товар 1, що призведе до переміщення кривої E_1^* вліво.

Б. Національний ринок імпорту товару 2.

E_2 — функція попиту вітчизняних покупців на імпортований товар 2; $-E_2^*$ — функція пропозиції товару 2 іноземними виробниками. У результаті ревальвації гривні ($dw < 0$ або $d\left(\frac{1}{w}\right) > 0$) крива пропозиції імпортованого товару 2 пересунеться вправо вниз.

В. Ринок гривні.

N^{UAH} — крива попиту на гривні, пов'язана з вітчизняним ринком експорту; A^{UAH} — крива пропозиції гривні, яка залежить від вітчизняного ринку імпорту. Ревальвація гривні призводитиме до збільшення її пропозиції, якщо попит на імпорт є еластичним ($|\eta_2| > 1$). У випадку нееластичного попиту на імпорт ($|\eta_2| < 1$) пропозиція гривні зменшуватиметься. Одиначна еластичність попиту на імпорт ($|\eta_2| = 1$) не впливає на рівень пропозиції гривні.

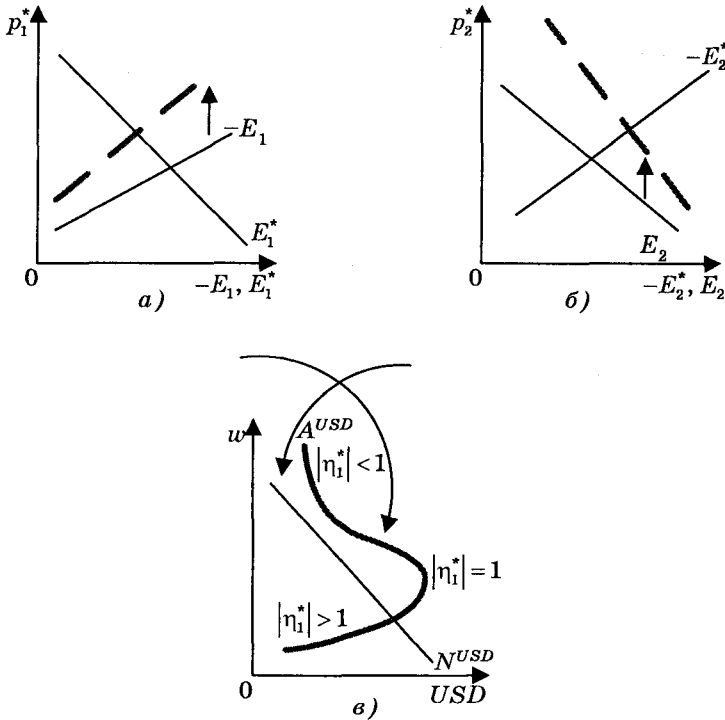

Рис. 18.2. Взаємозв'язок між ринком долара і ринками експорту та імпорту
 А. Іноземний ринок імпорту.

E_1^* — функція попиту на імпорт; $-E_1$ — функція пропозиції імпорту. Ревальвація гривні ($dw < 0$ або $d\left(\frac{1}{w}\right) > 0$) призведе до переміщення функції пропозиції вліво, оскільки країна — експортер товару 1 пропонує кожен одиницю цього товару за вищою ціною в доларах.

Б. Іноземний ринок експорту.

E_2 — крива попиту на експорт Закордон з боку вітчизняних покупців; $-E_2^*$ — крива пропозиції іноземними виробниками експортного товару 2. У результаті ревальвації гривні ($dw < 0$ або $d\left(\frac{1}{w}\right) > 0$) іноземний експортер товару 2 пропонує кожен одиницю цього товару за нижчою ціною в гривнях, тому зросте попит вітчизняних покупців на товар 2, що відображено за допомогою переміщення кривої E_2 вправо.

В. Ринок долара.

N^{USD} — крива попиту на долари, пов'язана з іноземним ринком експорту; A^{USD} — крива пропозиції долара, яка залежить від іноземного ринку імпорту. Ревальвація гривні призводитиме до зростання пропозиції долара, якщо попит на імпортований товар є еластичним ($|\eta_1^*| > 1$). У випадку нееластичного попиту на імпорт Закордоном ($|\eta_1^*| < 1$) пропозиція долара скорочуватиметься. Одиначна еластичність попиту на імпорт в іноземній країні ($|\eta_1^*| = 1$) не впливає на рівень пропозиції долара.

18.2. ЗМІНИ ВАЛЮТНОГО КУРСУ І ЦІН НА ТОВАРИ

1. Цінові ефекти. Зміна валютного курсу впливає не тільки на сальдо балансу поточних операцій та розрахунків, а й на товарні ціни і тим самим на рівень цін. Припустимо, що певна країна (Батьківщина) з дефіцитом балансу поточних операцій і розрахунків проводить девальвацію з метою скоротити дефіцит балансу. Тоді функція попиту на експорт E_1^* пересувається не вліво (див. рис. 17.5), а вправо, ціна на експортний товар зростає. Функція пропозиції імпорту зміщується не вправо (див. рис. 17.6), а вліво, ціна імпортованих товарів зростає. Таким чином, девальвація має небажаний вплив на рівень цін.

Якщо припустити, що ціни у початковому положенні дорівнюють одиниці, то з рівняння (17.4) випливає

$$\frac{dp_1}{dw} = \frac{\frac{dE_1^*}{dp_1^*}}{\frac{dE_1}{dp_1} + \frac{dE_1^*}{dp_1^*}} \geq 0; \quad (18.1)$$

$$\frac{dp_2}{dw} = \frac{\frac{dE_2^*}{dp_2^*}}{\frac{dE_2}{dp_2} + \frac{dE_2^*}{dp_2^*}} \geq 0. \quad (18.1')$$

Твердження щодо впливу ревальвації та девальвації на товарні ціни Батьківщини. Ревальвація ($dw < 0$) спричинює спад абсолютних цін на товари Батьківщини, так званого курсу грошей ($dp_i < 0$). Девальвація підвищує товарні ціни на Батьківщині.

2. Стабільність валютного ринку. Тепер можна зробити твердження про стабільність валютного ринку. Слід розглянути криву пропозиції на рис. 17.26, яка показує, скільки доларів готові запропонувати США за альтернативних курсів долара. Відомо, що США пропонують долари, оскільки їм потрібна українська валюта, щоб мати змогу імпортувати. Пропозиція в доларах, таким чином, визначена вартістю імпорту США, а саме: $A^{USD} = Im_{USD}^* = p_1^*(w) E_1^*[p_1(w)]$. Валютний ринок за від'ємного нахилу кривої попиту на валюту буде стабільним тоді (достатня умова), коли ми перебуваємо на зростаючій вітці кривої пропозиції валюти, тобто коли $\frac{dA^{USD}}{dw} = \frac{dIm_{USD}^*}{dw} > 0$.

$$\frac{dIm_{USD}^*}{dw} = E_1^*(1 + \eta_1^*) \frac{dp_1^*}{dw}.$$

Для визначення вартості імпорту слід забезпечити рівновагу на ринку імпорту, тобто $E_1 [p_1(w)] + E_1^* [p_1^*(w)] = 0$. З цього випливає

$$\frac{dE_1}{dp_1} \frac{dp_1}{dw} = - \frac{dE_1^*}{dp_1^*} \frac{dp_1^*}{dw}$$

або

$$\frac{dp_1^*}{dw} = - \frac{\frac{dE_1}{dp_1}}{\frac{dE_1^*}{dp_1^*}} \frac{dp_1}{dw}$$

Оскільки перші похідні функції надлишкового попиту від'ємні, то з рівняння (18.1) випливає, що $\frac{dp_1}{dw} \geq 0$, маємо: $\frac{dp_1^*}{dw} \leq 0$. Таким чином, зміна вартості імпорту Закордону залежить від виразу $(1 + \eta_1^*)$. Якщо попит США на імпорт є еластичним ($|\eta_1^*| > 1$), то вартість імпорту, а разом з тим і пропозиція валюти зростають. Ми перебуваємо на зростаючій вітці кривої пропозиції валюти на рис. 17.26. Якщо попит США на імпорт нееластичний, то вартість імпорту та пропозиція валюти зменшуються (вітка кривої пропозиції валюти загинається назад). За $|\eta_1^*| = 1$ пропозиція валюти не змінюється (точка *D* на рис. 17.26).

Твердження щодо умов еластичного попиту Закордону на валютному ринку, стабільності валютного ринку, нормальної реакції балансу поточних операцій Батьківщини за зміни валютного курсу. Попит Закордону на імпорт товарів є еластичним, якщо виконується умова $|\eta_1^*| > 1$. За допомогою цього забезпечується стабільність валютного ринку. Графічно це можна відобразити додатним нахилом кривої пропозиції на валютному ринку (рис. 18.2). За умовою Маршалла — Лернера еластичний попит Закордону на імпорт є також достатнім і для нормальної реакції балансу поточних операцій Батьківщини на зміну валютного курсу¹.

¹ Можна показати, що за $|\eta_1^*| > 1$ баланс поточних операцій та розрахунків Закордону в доларах за умовою Робінсона реагує нормально на зміну валютного курсу.

18.3. ЗМІНИ ВАЛЮТНОГО КУРСУ ТА РЕАЛЬНІ ВІДНОСИНИ ОБМІНУ

1. Ефект *Terms of Trade* (умов торгівлі). Оскільки зміни валютного курсу відображаються на номінальних цінах, то вони також впливають на реальне співвідношення обміну (*Terms of Trade*). Погіршення відносин обміну, визначене як співвідношення цін експортного товару до імпортного, означає скорочення імпорту за заданого обсягу експорту. Розглянемо країну, що розвивається, котра, як і більшість цих країн, має дефіцит платіжного балансу та задля його ліквідації проводить девальвацію. Тоді разом з питанням щодо поліпшення платіжного балансу виникає проблема стосовно погіршення реального мінового співвідношення внаслідок девальвації. Подібна проблема постає і перед промислово розвинутими країнами, які хотіли б за допомогою девальвації поліпшити ситуацію зі своїми платіжними балансами. І, нарешті, виникає також питання: чи має ревальвація небажаний ефект *Terms of Trade*. Якщо вирівнювання платіжного балансу та поліпшення реального мінового співвідношення визначити як цілі економічної політики, то постановка проблеми звучатиме так: чи зможе такий інструмент економічної політики, як зміна валютного курсу, призвести до конфлікту цих двох цілей.

2. Умови для ефекту *Terms of Trade*. Для визначення залежності реального мінового співвідношення від змін обмінного курсу отримуємо рівність

$$\frac{d \frac{P_1}{P_2}}{dw} = - \frac{P_2 \frac{dp_1}{w} - P_1 \frac{dp_2}{w}}{(P_2)^2}. \quad (18.2)$$

Якщо підставити (18.1) та (18.1') у 18.2, то для впливу змін валютного курсу на *Terms of Trade*, взявши до уваги еластичність та те, що $E_1 = -E_1^*$, отримаємо

$$\frac{d \frac{P_1}{P_2}}{dw} = - \frac{\eta_1^*}{(\varepsilon_1 - \eta_1^*)} + \frac{\varepsilon_2^*}{(\eta_2 - \varepsilon_2^*)}. \quad (18.2')$$

Внаслідок перетворення¹ отримуємо

$$\frac{d \frac{P_1}{P_2}}{dw} \geq 0 \text{ за умови, що } \frac{\eta_1^* \eta_2}{\varepsilon_1 \varepsilon_2^*} \geq 1. \quad (18.2'')$$

Твердження щодо умов поліпшення і погіршення реального мінового співвідношення за девальвації та ревальвації. Девальвація ($dw > 0$) веде до поліпшення реального мінового співвідношення $\left(d \frac{P_1}{P_2} > 0 \right)$, якщо добуток еластичностей попиту більший, ніж добуток еластичностей пропозиції. Девальвація спричиняє погіршення *Terms of Trade*, якщо добуток еластичностей пропозиції більший, ніж добуток еластичностей попиту (табл. 18.1).

Таблиця 18.1. Вплив ревальвації та девальвації

Девальвація $dw > 0$	$\eta_1^* \eta_2 > \varepsilon_1 \varepsilon_2^*$ $\eta_1^* \eta_2 < \varepsilon_1 \varepsilon_2^*$	$d \frac{P_1}{P_2} > 0$ $d \frac{P_1}{P_2} < 0$
Ревальвація $dw < 0$	$\eta_1^* \eta_2 < \varepsilon_1 \varepsilon_2^*$ $\eta_1^* \eta_2 > \varepsilon_1 \varepsilon_2^*$	$d \frac{P_1}{P_2} > 0$ $d \frac{P_1}{P_2} < 0$

Ревальвація ($dw < 0$), навпаки, веде до поліпшення (погіршення) реального мінового співвідношення, якщо добуток еластичностей попиту менший (більший), ніж добуток еластичностей пропозиції.

3. Відносини між цілями. На прикладі зміни валютного курсу видно, що певний інструмент економічної політики може підвищувати ступінь досягнення однієї її цілі, але перешкоджати досягненню іншої. У табл. 18.2 порівняно умови реакції сальдо балансу поточних операцій зі зміною реальних відносин обміну за проведення ревальвації.

¹ Маємо $\frac{d \frac{P_1}{P_2}}{dw} \geq 0 : \frac{\varepsilon_2^*}{\eta_2 - \varepsilon_2^*} \geq \frac{\eta_1^*}{\varepsilon_1 - \eta_1^*}$. Множення на (від'ємний!) вираз $(\eta_2 - \varepsilon_2^*)$

та на додатний вираз $(\varepsilon_1 - \eta_1^*)$ дає $\frac{d \frac{P_1}{P_2}}{dw} \geq 0 : \eta_1^* (\eta_2 - \varepsilon_2^*) \geq \varepsilon_2^* (\varepsilon_1 - \eta_1^*)$.

Якщо за ревальвації є нормальна реакція сальдо балансу поточних операцій, то *Terms of Trade* можуть поліпшитися, погіршитися або залишитися незмінними (випадок 1). Таким чином, неможливо виключити конфлікт економіко-політичних цілей. Якщо сальдо балансу поточних операцій реагує ненормально (випадок 2), то внаслідок того, що $\varepsilon > 0$ та $\eta < 0$, впливає: $\eta_1^* \eta_2 < \varepsilon_1 \varepsilon_2^*$, тобто *Terms of Trade* за ревальвації поліпшиться. При цьому сальдо балансу поточних операцій у цьому випадку реагує в небажаному напрямку. Маємо конфлікт цілей.

Таблиця 18.2. Сальдо балансу поточних операцій і *Terms of Trade* та ревальвація ($dw < 0$)

1. $\frac{dZ^L}{dw} > 0$	$\frac{\eta_1^* \eta_2}{\varepsilon_1 \varepsilon_2^*} (1 + \varepsilon_1 + \varepsilon_2^*) > 1 + \eta_2 + \eta_1^*$	$\frac{\eta_1^* \eta_2}{\varepsilon_1 \varepsilon_2^*} \geq 1$	$\frac{d \frac{P_1}{P_2}}{dw} \geq 0$
2. $\frac{dZ^L}{dw} < 0$	$\frac{\eta_1^* \eta_2}{\varepsilon_1 \varepsilon_2^*} (1 + \varepsilon_1 + \varepsilon_2^*) < 1 + \eta_2 + \eta_1^*$	$\frac{\eta_1^* \eta_2}{\varepsilon_1 \varepsilon_2^*} < 1$	$\frac{d \frac{P_1}{P_2}}{dw} < 0$

4. Нееластична пропозиція. На рис. 18.3а та 18.3б проілюстровано вплив ревальвації на сальдо балансу поточних операцій та розрахунків і на реальні відносини обміну для особливого випадку повністю нееластичної пропозиції в обох країнах ($\varepsilon_1, \varepsilon_2^* = 0$). Вартість експорту знижується (рис. 18.3а), вартість імпорту не змінюється (рис. 18.3б); отже, маємо нормальну реакцію. Ціна експортного товару знижується, у той час як ціна імпортного товару залишається незмінною. Реальні відносини обміну погіршуються (для дуже малих еластичностей пропозиції виконується нерівність $\frac{\eta_1^* \eta_2}{\varepsilon_1 \varepsilon_2^*} > 1$).

5. Нееластичний попит. На рис. 18.3в та 18.3г зображено особливий випадок повністю нееластичного попиту на імпорт ($\eta_2, \eta_1^* = 0$). Вартість експорту тоді не змінюється (рис. 18.3в), а вартість імпорту зменшується (рис. 18.3г). Сальдо балансу поточних операцій та розрахунків реагує ненормально. За ревальвацією настає активізація балансу поточних операцій і розрахунків. Ціна експортного товару залишається сталою, імпортного — спадає. *Terms of Trade* поліпшуються.

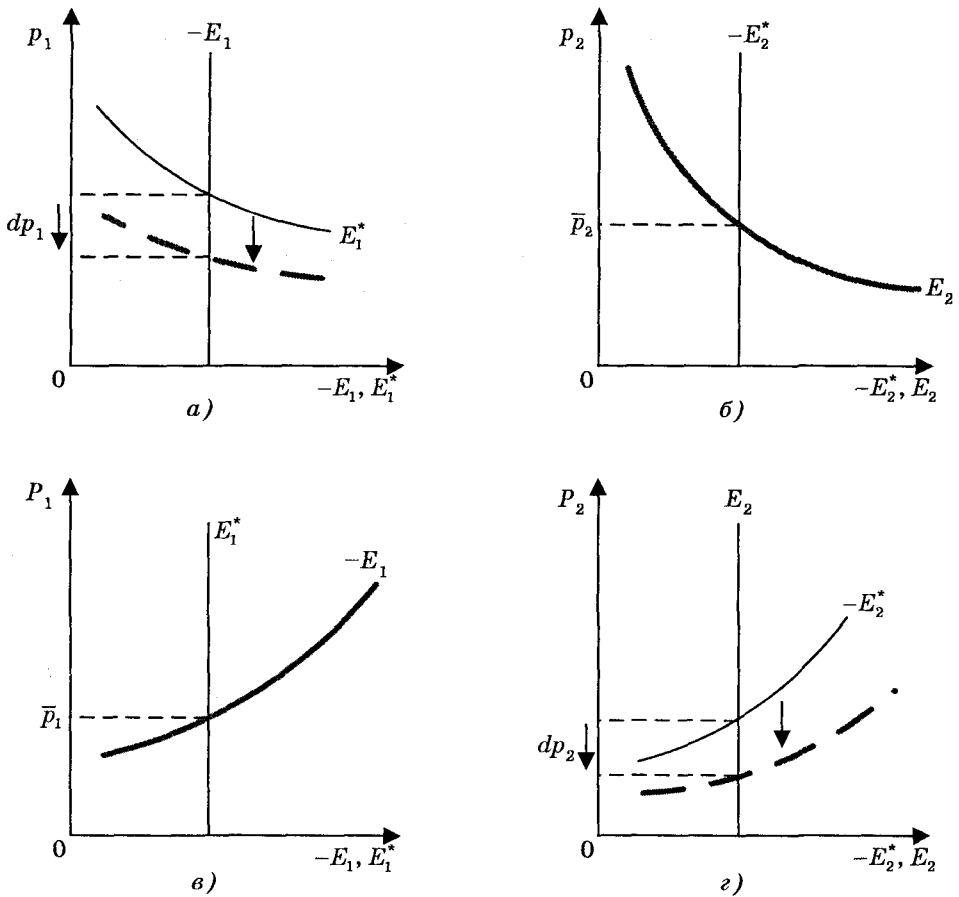

Рис. 18.3. Ревальвація і реальні відносини обміну

а, б) вітчизняний ринок експорту й імпорту за повністю нееластичної пропозиції експорту й імпорту.

$-E_1, -E_2^*$ — функції пропозиції експорту й імпорту (повністю нееластичні); E_1^*, E_2 — функції попиту відповідно на експорт та імпорт. Ревальвація національної грошової одиниці ($dw < 0$) призводить до зменшення вартості експорту (переміщення кривої E_1^* вліво), проте вартість імпорту не змінюється. За таких умов сальдо балансу поточних операцій та розрахунків реагує нормально на зміну валютного курсу, а реальні відносини обміну нашої країни погіршуються.

в, г) вітчизняний ринок експорту та імпорту за повністю нееластичного попиту на експорт та імпорт.

$-E_1, -E_2^*$ — функції пропозиції експорту й імпорту; E_1^*, E_2 — повністю нееластичні функції попиту на експорт та імпорт. Ревальвація національної грошової одиниці ($dw < 0$) призводить до зменшення вартості імпорту (переміщення кривої $-E_2^*$ вправо), проте вартість експорту не змінюється. Відбувається активізація балансу поточних операцій, тобто сальдо балансу поточних операцій реагує в небажаний спосіб, а торгові умови країни поліпшуються.

18.4. ВПЛИВ ЗМІНИ ВАЛЮТНИХ КУРСІВ. ОГЛЯД

Розглянемо вплив гнучкого обмінного курсу на зайнятість у кейнсіанській системі. Якщо експорт Батьківщини збільшується, наприклад у результаті підвищення доходів у Закордоні, то зростає пропозиція валюти Закордону. Крива пропозиції валюти пересувається вправо. Обмінний курс спадає, вітчизняна валюта зазнає ревальвації. Ревальвація погіршує експортні шанси Батьківщини, а це означає, що обсяги експорту зменшаться, оскільки еластичність попиту Закордону на експорт (η_1^*) дорівнює нулю. Обсяги імпорту, на які Батьківщина виявляє попит, будуть зростати.

Припущення. Еластичність попиту Батьківщини на імпорт (η_2) дорівнює нулю. Результатом збільшення обсягу імпорту та зменшення обсягу експорту є скорочення виробництва, тобто реального національного доходу та зайнятості. Отже, маємо $\frac{dY_r}{dw} > 0$. З іншого боку, гнучкі обмінні курси за нормальної реакції забезпечують вирівнювання балансу поточних операцій і розрахунків.

Якщо прокрутити цей ланцюжок міркувань для випадку скорочення доходу в Закордоні (зменшення експорту), то обмінний курс підвищуватиметься, вітчизняна валюта девальвуватиме, збільшиться експорт та зросте реальний національний дохід.

Твердження. Гнучкий обмінний курс зменшує необхідність скорочення зайнятості задля послаблення дефіциту балансу поточних операцій і розрахунків у кейнсіанській системі. Гнучкий обмінний курс за нормальної реакції забезпечує вирівняний баланс поточних операцій і розрахунків та, за винятком $\eta_1^* = 0$ чи $\eta_2 = 0$, поліпшення ситуації у сфері зайнятості.

Гнучкий обмінний курс здатний послабити існуючий у кейнсіанській системі конфлікт між цілями забезпечення повної зайнятості й вирівнювання балансу поточних операцій та розрахунків.

Нарешті, слід вказати на те, що зміни валютного курсу в дійсності впливають на грошову масу M . Це пояснюється тим, що менше сальдо балансу поточних операцій і розрахунків приводить до меншого припливу валюти, і тому грошова маса скорочується.

На рис. 18.4 наведено вплив зміни валютного курсу на деякі важливі показники. При цьому припускаємо, що відбувається ревальвація вітчизняної валюти ($dw < 0$).

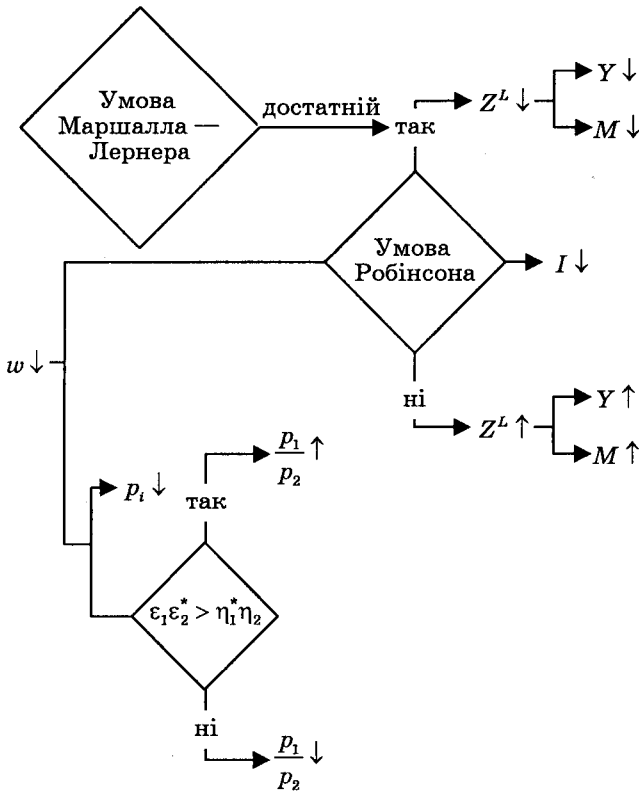

Рис. 18.4. Ефекти зміни обмінного курсу

18.5. ТЕОРІЯ ПАРИТЕТУ КУПІВЕЛЬНОЇ СПРОМОЖНОСТІ

1. Валютний курс — ціна двох валют. Як і будь-яку ціну, валютний курс визначають на основі попиту і пропозиції.

У цьому розділі обговорено питання, як міжнародна торгівля визначає пропозицію та попит на валюту.

2. Теорія паритету купівельної спроможності (ПКС). Теорія абсолютних цінових переваг пояснює виникнення міжнародної торгівлі різницею абсолютних цін в умовах автаркії. Після початку зовнішньої торгівлі за торгової рівноваги повинна бути рівність $p_1 = p_1^*w$ (закон однієї ціни)¹. Цієї умови досягають тому, що ціни на товар і обмінний курс пристосовуються

¹ Це формулювання ПКС припускає, що на Батьківщині та в Закордоні виробляють однаковий товар, на зразок “composite commodity”.

одні до одних. Якщо виходити з торгової рівноваги та задати ціни на товари екзогенно, то обмінний курс є величиною, яку необхідно визначити, тобто

$$w = \frac{p_1}{p_1^*}. \quad (18.3)$$

Цей вираз називають ще абсолютним ПКС. Продиференціювавши за часом та поділивши на w , отримуємо

$$\dot{w} = \hat{p}_1 - \hat{p}_1^*, \quad (18.3')$$

де $\hat{}$ означає темпи (чи норми) зміни, наприклад

$$\dot{w} = \frac{dw}{dt} \cdot \frac{1}{w}.$$

Рівняння (18.3') є так званим відносним ПКС, в якому спрощено інтерпретується p_1 та p_1^* як рівні цін на Батьківщині та в Закордоні.

Теорія ПКС стверджує, що валютний курс змінюється відповідно до купівельної спроможності в обох країнах.

Якщо рівень цін на Батьківщині зростає у більшій мірі, ніж у Закордоні, то зростає і w , тобто вітчизняна валюта девальвує. Якщо рівень цін у Закордоні зростає більшою мірою, ніж на Батьківщині, w зменшується, тобто вітчизняна валюта ревальвує.

3. Особливий випадок міжнародного взаємозв'язку цін. Міжнародний взаємозв'язок цін за сталого обмінного курсу є особливим випадком ПКС. Якщо підставити у рівняння (18.3')

$$\dot{w} = 0,$$

то отримуємо

$$\dot{w} = 0 \Rightarrow \hat{p}_1 = \hat{p}_1^*.$$

4. Критика теорії ПКС. Рівняння (18.3') є відносно простою гіпотезою, яка розглядає зміну цін екзогенно. У такій спрощеній формі ця теорія не відповідає дійсності, оскільки під час визначення рівня цін країни важливу роль відіграють неторгові товари, торгові бар'єри (сегментування ринку), умови попиту та пропозиції, які мають таку еластичність, що рівень цін на Батьківщині не залежить від підвищення цін у Закордоні. В економічній літературі рівняння (18.3') розширено зі взяттям до уваги цих аспектів.

ПКС стосується торгової рівноваги. А паритет процентних ставок доповнює пояснення обмінного курсу, але з погляду руху капіталів.

Приклад 18.1. "Паритет за біг-маком"

Англійський тижневик "The Economist", котрий, до речі, повністю заслуговує на те, щоб рекомендувати його кожному студенту, який вивчає міжнародні економічні відносини, регулярно визначає паритет купівель-

ної спроможності валют на основі цін на “гамбургери” чи “біг-маки”. При цьому споживчий кошик децю звужується, а саме до одного продукту. Це вигідно тому, що такий споживчий кошик може бути зіставлений (порівняний) у міжнародному масштабі, оскільки рецепт приготування цього продукту достатньо стандартизований в усьому світі. У США один “біг-мак” коштував 2,28 дол., у Німеччині — 4,6 нім. марки. Таким чином, відповідний ПКС становив 2,02, обмінний курс 17 квітня 1993 р. було зафіксовано на рівні 1,58 DM/USD. Отже, нім. марка на 28 % переоцінена. А російський рубль був, навпаки, недооцінений.

Таблиця. “Паритет за біг-маком”¹

Країна	Ціна одного “біг-мака” в національній валюті	Фактичний обмінний курс на 17.04.93	Відповідний ПКС US — USD	Переоцінення (+) або недооцінення (-) US — USD, у %
Австралія	2,45	1,39	1,07	-23
Німеччина	4,6	1,58	2,02	+28
Франція	18,5	5,34	3,46	+52
Велика Британія	1,79	1,56	1,27	+23
Голландія	15,45	1,77	2,39	+35
Гонконг	9,0	7,73	3,95	-49
Італія	4,5	1,523	1,974	+30
Японія	391,0	113,0	171,0	+51
Росія	780,0	686,0	342,0	-50
Південна Корея	2,30	796,0	1,009	+27
США	2,28	—	—	—

¹ Джерело: The Economist. — 1993. — 17 April.

Міжнародний взаємозв'язок цін, сальдо балансу поточних операцій, імпорт інфляції

Двосекторну модель, що була використана у цій темі (рівняння (17.4)), можна застосувати для аналізу впливу інфляції у Закардоні на сальдо балансу поточних операцій та на рівень цін на Батьківщині. Ще раз слід нагадати, що йдеться про частковий аналіз.

1. Міжнародний взаємозв'язок цін і сальдо балансу поточних операцій

1.1. За інфляції за кордоном експортні товари Батьківщини стають конкурентоспроможнішими (абсолютна цінова перевага), обсяги експорту зростають, ціни на експортні товари піднімаються, а вартість експорту збільшується. Товари, які імпортує Батьківщина, дорожчають, обсяги імпорту скорочуються. Вартість імпорту залежить від того, чи ефект обсягу переважить ефект ціни. А зростання чи зменшення сальдо балансу поточних операцій у свою чергу залежить від того, впаде чи зросте вартість імпорту, тобто чи зможе вартість імпорту компенсувати зміни у вартості експорту.

1.2. Інфляція за кордоном графічно може бути інтерпретована як зсув кривої надлишкового попиту Закардону. Криві надлишкового попиту зображені на рис. Д.18.1 та Д.18.2.

1.3. Рис. Д.18.1 зображує ринок експорту Батьківщини. Функцію пропозиції експорту Батьківщини отримуємо у результаті $E_1 = C_1 - Q_1$ з різниці обсягів попиту і пропозиції, тобто це стосується, наприклад, відрізків $RS = VW$. Функцію надлишкового попиту Закардону E_1^* аналогічно отримуємо з різниці обсягів попиту та пропозиції у Закардоні, наприклад $TU = VW$. Слід зауважити, що всі ціни визначені в УАН. Криві попиту та пропозиції Закардону як кількісні реакції домашніх господарств та підприємств на альтернативні ціни спочатку визначені залежно від цін в іноземній валюті, наприклад, у доларах. Слід провести перерахунок цін, який передбачає ситуацію фіксованого валютного курсу. Крім цього, варто зауважити, що на рис. Д.18.1 виконана умова для торгівлі. Для того, аби Батьківщина експортувала товар 1, в умовах автаркії необхідно виконувати умову $p_1 < p_1^* \bar{w}$, що і маємо в цьому випадку.

Інфляцію у Закардоні можна зобразити графічно зсувом кривої пропозиції Закардону A^* вліво чи кривої попиту N^* вправо (рис. Д.18.1). Надалі крива надлишкового попиту Закардону $E_1^* = E_1^*(p_1^*, \alpha)$ зсувається вправо,

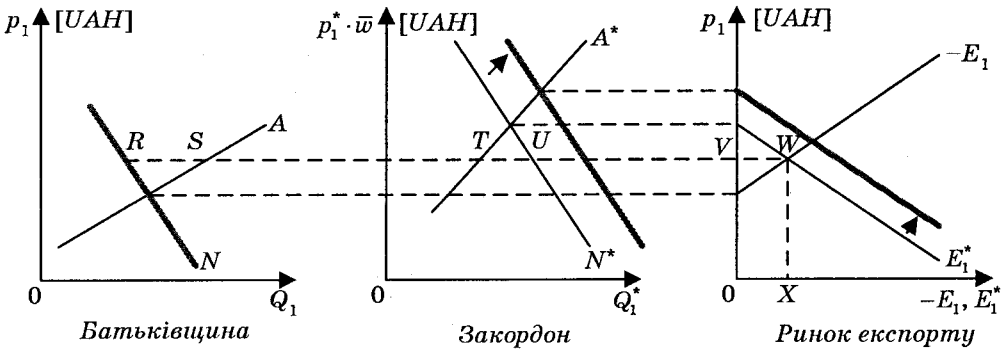

Рис. Д.18.1. Ринок експорту Батьківщини

N, N^* — криві попиту; A, A^* — криві пропозиції товару 1 на Батьківщині й у Закордоні; E_1^*, E_1 — криві надлишкового попиту і пропозицій експортного товару Батьківщини. Якщо у Закордоні виникне інфляція, то крива попиту (N^*) і крива надлишкового попиту (E_1^*) на товар 1 перемістяться вправо, а першопочаткова вартість експорту (площа прямокутника $OVWX$) збільшиться.

тобто $\frac{\partial E_1^*}{\partial \alpha} > 0$, де параметр α відображає зсув функції внаслідок інфляційних процесів. Початково задана вартість експорту (площа $OVWX$) збільшуватиметься, тому що крива попиту має еластичність $\eta_1^* = -\infty$. У цьому випадку крива надлишкового попиту E_1^* не зміщується. Вартість експорту залишається сталою, тобто $dX \geq 0$.

1.4. Рис. Д.18.2 зображує ринок імпорту Батьківщини. $-E_2^*$ — крива пропозиції імпорту Закордону, E_2 — крива попиту Батьківщини на імпорт. У цьому випадку діє умова для торгівлі $p_2 > p_2^* \bar{w}$, тобто країна II експортуватиме товар 2. Крива надлишкового попиту Закордону $E_2^* = E_2^*(p_2^*, \alpha)$ зсувається вліво, тобто $\frac{\partial (-E_2^*)}{\partial \alpha} < 0$, або (виражена в додатних обсягах) пропозиція експорту скорочується. Для цього випадку можна також записати $\frac{\partial E_2^*}{\partial \alpha} > 0$.

Вартість імпорту (у вихідній ситуації — $OKNP$) може збільшитись або зменшитись. З визначення вартості імпорту у вітчизняній валюті $Im = p_2 E_2(p_2)$ випливає, що

$$\frac{dIm}{dp_2} = \left(E_2 + p_2 \frac{dE_2}{dp_2} \right) = E_2 \left(1 + \frac{dE_2}{dp_2} \frac{p_2}{E_2} \right) = E_2 (1 + \eta_2) \quad (Д.18.1)$$

або

$$\frac{dIm}{dp_2} \geq 0 \text{ за умови, що } \eta_2 \geq -1. \quad (Д.18.2)$$

Для $dZ^L = dX - dIm \geq 0$ через те, що $dX \geq 0$, достатньо, щоб $dIm \leq 0$ ($dIm \geq 0$), тобто вартість імпорту зменшилась. Так є, коли $|\eta_2| \geq 1$, тобто коли попит на імпорт еластичний. Коли $|\eta_2| < 1$, то вартість імпорту зростає. У випадку, якщо ця зміна є достатньо великою, баланс поточних операцій і розрахунків може стати пасивним.

1.5. Взаємозв'язок між інфляцією в Закордоні та сальдо балансу поточних операцій і розрахунків Батьківщини можна визначити за допомогою системи рівнянь (17.4). У цих рівняннях у функціях надлишкового попиту Закордону слід враховувати параметр α . Питання полягає в тому, як зміняться змінні величини системи, а саме: Z^L , p_1 та p_2 за інфляції у Закордоні.

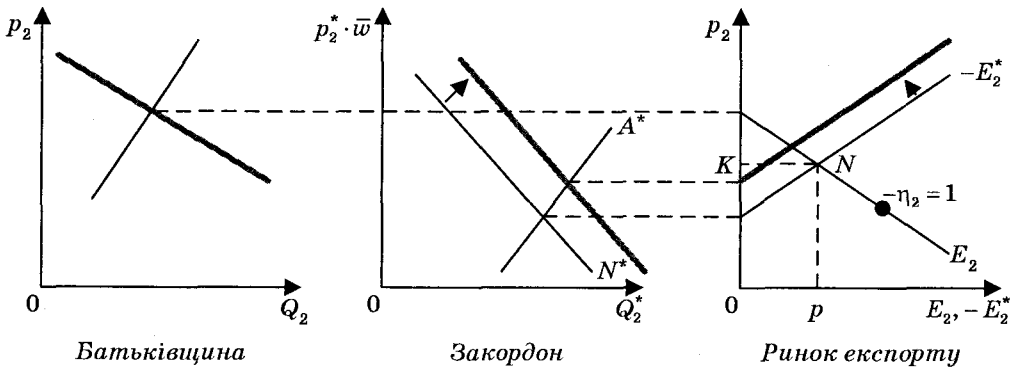

Рис. Д.18.2. Ринок імпорту Батьківщини

Інфляція у Закордоні підвищує ціну (p_2) на його експортний товар, крива попиту N^* переміщується вправо. Внаслідок зростання ціни скорочується імпорт Батьківщини і, відповідно, крива надлишкового попиту Закордону $-E_2^* = -E_2^*(p_2^*, \alpha)$ пересувається вліво. Початкова вартість імпорту (площа $OKNP$) буде зменшуватися.

Розглянемо систему рівнянь:

$$\begin{aligned} E_1(p_1) + E_1^*(p_1^*, \alpha) &= 0; \\ E_2(p_2) + E_2^*(p_2^*, \alpha) &= 0; \\ p_1 E_1(p_1) + p_2 E_2(p_2) + Z^L &= 0. \end{aligned} \quad (\text{Д.18.3})$$

Продиференціювавши за α та взявши до уваги зв'язок $p_i^* = \frac{p_i}{\bar{w}}$, отримаємо

$$\begin{bmatrix} \left(\frac{dE_1}{dp_1} + \frac{1}{\bar{w}} \frac{\partial E_1^*}{\partial p_1^*} \right) & 0 & 0 \\ 0 & \left(\frac{dE_2}{dp_2} + \frac{1}{\bar{w}} \frac{\partial E_2^*}{\partial p_2^*} \right) & 0 \\ \left(E_1 + p_1 \frac{dE_1}{dp_1} \right) & \left(E_2 + p_2 \frac{dE_2}{dp_2} \right) & 1 \end{bmatrix} \cdot \begin{bmatrix} \frac{dp_1}{d\alpha} \\ \frac{dp_2}{d\alpha} \\ \frac{dZ^L}{d\alpha} \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} -\frac{\partial E_1^*}{\partial \alpha} \\ -\frac{\partial E_2^*}{\partial \alpha} \\ 0 \end{bmatrix}. \quad (\text{Д.18.4})$$

Для зміни сальдо балансу поточних операцій та розрахунків Z^L Батьківщини у вітчизняній валюті внаслідок інфляційних процесів у Закордоні отримаємо¹

$$\frac{dZ^L}{d\alpha} = \frac{\frac{\partial E_1^*}{\partial \alpha} \left(E_1 + p_1 \frac{dE_1}{dp_1} \right)}{\frac{dE_1}{dp_1} + \frac{1}{\bar{w}} \frac{\partial E_1^*}{\partial p_1^*}} + \frac{\frac{\partial E_2^*}{\partial \alpha} \left(E_2 + p_2 \frac{dE_2}{dp_2} \right)}{\frac{dE_2}{dp_2} + \frac{1}{\bar{w}} \frac{\partial E_2^*}{\partial p_2^*}}. \quad (\text{Д.18.5})$$

З огляду на припущення, що Батьківщина експортує товар 1 та імпортує товар 2, після підстановки визначених у підрозд. 18.3 цінових еластичностей отримуємо

$$\frac{dZ^L}{d\alpha} = \frac{\frac{\partial E_1^*}{\partial \alpha} E_1 (1 + \varepsilon_1)}{\frac{E_1}{p_1} (\varepsilon_1 - \eta_1^*)} + \frac{\frac{\partial E_2^*}{\partial \alpha} E_2 (1 + \eta_2)}{\frac{E_2}{p_2} (\eta_2 - \varepsilon_2^*)}. \quad (\text{Д.18.6})$$

Оскільки $\frac{\partial E_1^*}{\partial \alpha} > 0$, то як умову для активізації балансу поточних операцій та розрахунків як реакції на інфляцію за кордоном маємо²

$$\frac{dZ^L}{d\alpha} > 0 \text{ за умови, що } \frac{p_1 \frac{\partial E_1^*}{\partial \alpha} (1 + \varepsilon_1)}{\varepsilon_1 - \eta_1^*} > \frac{p_2 \frac{\partial E_2^*}{\partial \alpha} (1 + \eta_2)}{\varepsilon_2^* - \eta_2}. \quad (\text{Д.18.7})$$

Твердження.

1. Якщо розглядати тільки експортний товар 1, то $dZ^L \geq 0$, тобто, наприклад, баланс поточних операцій та розрахунків у початковому положенні

¹ Для детермінанти отримаємо $\Delta = \left(\frac{dE_1}{dp_1} + \frac{1}{\bar{w}} \frac{\partial E_1^*}{\partial p_1^*} \right) \left(\frac{dE_2}{dp_2} + \frac{1}{\bar{w}} \frac{\partial E_2^*}{\partial p_2^*} \right)$.

² Припустимо, що ціни обох товарів у початковому положенні дорівнюють одиниці, тобто одиниці обсягу вибирають так, щоб у початковому положенні ціни дорівнювали одиниці, тоді (Д.18.7) можна записати так: $\frac{dZ^L}{d\alpha} > 0$ за умови, що $\frac{\partial E_1^*}{\partial \alpha} (1 + \varepsilon_1) (\varepsilon_2^* - \eta_2) > \frac{\partial E_2^*}{\partial \alpha} (1 + \eta_2) (\varepsilon_1 - \eta_1^*)$.

вирівнений, отже, виникне його надлишок (вартість експорту зростає), тому що $-\eta_1^* \rightarrow \infty^1$.

2. Якщо розглядати тільки імпортний товар 2, то $dZ^L > 0$ при $(1 + \eta_2) < 0$, тобто $\eta_2 < -1$ або $|\eta_2| > 1$. Загальний вплив інфляції у Закордоні на баланс поточних операцій і розрахунків нашої країни залежить від того, чи перевищить збільшення вартості експорту можливе зростання вартості імпорту.

Із (Д.18.7) випливає, що для врівноваження балансу поточних операцій та розрахунків при інфляції у Закордоні достатньо, щоб еластичність попиту Батьківщини на імпорт за модулем була більшою від одиниці. За еластичності попиту Батьківщини на імпорт (за модулем), меншої від одиниці, баланс поточних операцій та розрахунків Батьківщини внаслідок інфляції у Закордоні може стати пасивним:

$dX \geq 0$	$ \eta > 1$	$dI_m < 0$	$dZ^L > 0$
	$ \eta = 1$	$dI_m = 0$	$dZ^L \geq 0$
	$ \eta < 1$	$dI_m > 0$	a) $dZ^L \geq 0$
			b) $dZ^L < 0$

1.6. Твердження про вплив інфляції у Закордоні на сальдо балансу поточних операцій та розрахунків за інших незмінних обставин містять деяке припущення про грошовий сектор нашої країни. Розглянемо, наприклад, випадок, коли відбувається активізація балансу поточних операцій і розрахунків. Надлишок балансу означає приріст пропозиції грошей, тобто спостерігається ефект ліквідності. Якщо враховувати припущення, що приріст грошової маси збільшує абсолютні ціни, то виявляється, що зростання цін за інших незмінних обставин припускає вплив грошової системи. Якби, на противагу цьому, грошова політика нейтралізувала зовнішнє збільшення пропозиції грошей внаслідок продажу емісійним банком цінних паперів на відкритому ринку, то не відбулося б зростання цін на експортні й імпортні товари. Таким чином, стає зрозуміло, що аналіз впливу зміни цін на сальдо балансу поточних операцій і розрахунків відповідно припускає нерівновагу на грошовому ринку.

1.7. Отриманий результат має політико-економічний інтерес: платіжний баланс, вирівняний у початковому положенні, за відносно незмінного попиту на імпорт може стати дефіцитним, коли приріст вартості імпорту за

¹ У цьому граничному випадку попит Закордону реагує безкінечно еластично на зміни ціни. В економічному доведенні можна припустити, що за безкінечно еластичної цінової еластичності зростання цін, спричинене також інфляцією, скоротить попит до нуля. Тоді зсуву кривої E_1^* не відбудеться, отже, $\frac{\partial E_1^*}{\partial \alpha} = 0$.

інфляційних процесів у Закордоні є достатньо великим. Це може бути тоді, коли економіка сильно орієнтована на імпорт, наприклад, коли імпортними товарами є сировина (та інші проміжні продукти), а сировинна база країни порівняно слабка. Якщо для такої країни ціни на сировину на світовому ринку підвищуються, то внаслідок зростаючої вартості імпорту баланс її поточних операцій і розрахунків стане дефіцитним, і країна не зможе за валютних резервів, що зменшуються, втримати імпорт на попередньому рівні. Необхідність вирівнювання платіжного балансу може стати обмеженням для економічного розвитку та економічної політики країни; у дефіцитах платіжного балансу за обмежених загальносвітових запасів сировини проявляється межа національного зростання.

Якщо баланс у результаті інфляції в Закордоні активізується, як у ФРН у 1960-х роках, то це також може стати небажаним з погляду економічної політики (збільшення ліквідності може негативно впливати на рівень цін).

1.8. За допомогою цього підходу можна розглянути також питання, як впливає на сальдо балансу поточних операцій і розрахунків параметричне зниження цін у Закордоні або як відбиваються зміни цін на Батьківщині на балансі її поточних операцій і розрахунків.

Після Другої світової війни у наукових колах (на противагу поширеним у політичних сферах уявленнях) домінувала така думка: еластичність попиту в зовнішній торгівлі буває настільки малою, що можна не брати до уваги нормальну реакцію поточного рахунку платіжного балансу на зміну валютного курсу. Саме такі погляди отримали назву “песимізму щодо еластичності”.

Разом з тим, значне зростання міжнародної торгівлі після Другої світової війни привело до зміни цієї думки. Одночасно зі зростанням кількості учасників світової торгівлі збільшилися субституційні можливості споживачів, а вплив окремих оферентів на ринку зменшився. Це приводило до зростаючої еластичності пропозиції і попиту.

Однак ще з'являлися сумнівні висловлювання загального характеру. Це можна було пояснити великими різницями економічної ситуації, особливо у міжнародній торгівлі, яку мали окремі країни. Тому висловлювання про очікувану реакцію поточного рахунку платіжного балансу могли стосуватися не тільки певної країни, а й, у крайніх випадках, групи країн, які мали близькі економічні структури¹.

2. Імпорт інфляції за незмінного валютного курсу

З рівнянь (18.4) випливає висновок про зміни цін p_1 та p_2 внаслідок інфляційних процесів у Закордоні. Надалі припустимо, що валютний курс є стабільним. Для спрощення w прирівнюємо до одиниці.

¹ Maennig W., Wilfling B. Aussenwirtschaft: Theorie und Politik. — München: Valen Verlag, 1998. — S. 63.

Розрізняють три механізми, за допомогою яких інфляція може бути передана з-за кордону: міжнародний взаємозв'язок цін, ефект ліквідності, ефект доходу.

2.1. Міжнародний взаємозв'язок цін. Якщо у Закордоні виникає інфляція, то це означає, що там (не обов'язково на кожному окремо взятому ринку, а в економіці в цілому) надлишок попиту буде ліквідовано підвищенням цін. Надлишок попиту в Закордоні відображається зсувом або кривої попиту на імпорту вправо, або кривої пропозиції експорту вліво. Інфляція за кордоном має два наслідки:

- крива попиту Закордону на імпорту (E_1^*) на рис. 18.1 зміщується вправо. Вітчизняні експортні товари стають конкурентоспроможнішими. Обсяг експорту зростає. Товари вивозять з Батьківщини, і зменшується їхнє внутрішнє споживання або використання для виробничих цілей, тобто пропозиція товарів на внутрішньому ринку Батьківщини зменшується через експорт (ціни повинні зрости). Інфляція імпортується через ринок експорту (ефект експортних цін);

- крива пропозиції експорту Закордону ($-E_2^*$) на рис. 18.2 зсувається вліво; ціни на імпортуні товари зростають. Інфляція імпортується через ринок імпорту (ефект імпортуних цін).

2.2. Ефект експортних цін. Для зміни ціни отримуємо¹

$$\frac{dp_1}{d\alpha} = \frac{-\frac{\partial E_1^*}{\partial \alpha}}{\frac{E_1}{P_1}(\varepsilon_1 - \eta_1^*)} \quad (\text{Д.18.8})$$

Оскільки згідно з припущенням $E_1 < 0$ та $\frac{\partial E_1^*}{\partial \alpha} > 0$, то

$$\frac{dp_1}{d\alpha} > 0, \text{ якщо } \varepsilon_1 - \eta_1^* < \infty;$$

$$\frac{dp_1}{d\alpha} = 0, \text{ якщо } \varepsilon_1 - \eta_1^* = \infty.$$

Твердження. Якщо виходити з особливого випадку, що країна має нескінченно велику еластичність пропозиції експортного товару або цінова еластичність попиту за кордоном нескінченно еластична (у цьому випадку функція надлишкового попиту не зміщується), то інфляція за сталого валютного курсу імпортується через експортний ринок (див. рис. Д.18.1).

---

¹ $\frac{dp_1}{d\alpha} = \frac{-\frac{\partial E_1^*}{\partial \alpha}}{\frac{dE_1}{dp_1} + \frac{\partial E_1^*}{\partial p_1}}$ або після перетворення в еластичності — (Д.18.8).

Якщо відмовитися від припущення щодо моделі “два товари” та проаналізувати ефект експортних цін поза моделлю, то отримаємо таку послідовність дій.

1. Ціни на експортні товари зростають, оскільки ці товари через інфляцію у Заході стають конкурентоспроможнішими, що приводить до зростання попиту на них. Для Батьківщини імпорту інфляції через ринок експорту можна охарактеризувати як інфляцію попиту.

2. Вітчизняні споживачі через зростаючі ціни відмовляються від споживання експортного товару на користь його субститутів. У результаті повинні зрости ціни на товари — субститути експорту.

3. Розширення експортного виробництва можливе тільки тоді, коли в експортну галузь будуть залучені додаткові фактори виробництва. У результаті в цьому секторі мають зрости номінальна заробітна плата і номінальний процент. Цей ефект заробітної плати та процента поширюється і на інші сектори народного господарства, пропозиція факторів для яких зменшується.

4. Якщо галузеві профспілки добиваються підвищення заробітної плати, то ефект заробітної плати зростає. Високі прибутки в експортному секторі впливають на зростання вимог профспілок щодо збільшення заробітної плати, які задовольняють без великого опору. Профспілка в експортному секторі переймає лідируючу роль щодо заробітної плати, а профспілки в інших секторах народного господарства будуть домагатися виконання подібних вимог.

2.3. Ефект цін на імпорту. Для імпорту інфляції через ринок імпортного товару Батьківщини здійснюється умова

$$\frac{dp_2}{d\alpha} = \frac{\frac{\partial E_2^*}{\partial \alpha}}{\frac{E_2^*}{p_2} (\varepsilon_2^* - \eta_2)} \quad (Д.18.9)$$

з $\frac{dp_2}{d\alpha} > 0$ за умови, що $\varepsilon_2^* - \eta_2 < \infty$

та $\frac{dp_2}{d\alpha} = 0$ за умови, що $\varepsilon_2^* - \eta_2 = \infty$.

Твердження. Інфляція імпортується через ринок імпорту тому, що цінова еластичність попиту Батьківщини або пропозиції Заходу дорівнюють безкінечності (див. рис. Д.18.2).

У той час, коли імпорту інфляції через ринок експорту може бути інтерпретований для Батьківщини як інфляція попиту, то ефект цін на імпорту є прикладом інфляції витрат. Якщо відмовитися від моделі “два товари” та проаналізувати ефект цін на імпорту для n секторів економіки, то отримаємо такі твердження.

1. Якщо йдеться про імпорт споживчих товарів, то внаслідок зростаючих цін імпортованих товарів підвищується загальний рівень цін у країні.

2. Якщо, на протипагу цьому, йдеться про імпорт сировини або проміжних продуктів, то зростають витрати виробництва, а підвищення цін передається далі по вертикальному ланцюгові виробництва. Зростання цін поширюється через витрати виробництва на інші сектори економіки. Секторне нашарування підвищених цін на імпорт можна обчислити за допомогою аналізу витрат та віддачі від виробництва.

3. Сила впливу ефекту цін на імпорт залежить також від цінової еластичності попиту нашої країни на імпорт ($-\eta_2$). За еластичного попиту на імпорт, тобто за $-\eta_2 > 1$, наша країна може значно скоротити свій попит на імпортовані товари; зростання цін за таких умов слабше.

Якщо, навпаки, попит на імпорт нееластичний за ціною, тобто наша країна сильно зорієнтована на імпортований товар, то обсяг імпорту не можна помітно скоротити. Тоді ефект цін на імпорт більший.

4. Якщо Батьківщина може виробляти товари — субституту імпорту, то цей факт пом'якшує зростання цін на імпортовані товари, але ціни на товари-субституту зростають.

5. Зростаючі ціни на товари — субституту імпорту — це стимули до виробництва у згаданих галузях. Але розширення виробництва цих товарів можливе тільки тоді, коли є змога залучити необхідні фактори виробництва. Для цього мають зрости ціни на такі фактори: ефект заробітної плати та процента. Ефект заробітної плати може підсилитися профспілковою активністю.

6. І нарешті, результатом усього цього є також підвищення рівня цін, тому що збільшення виробництва товарів — субститутів імпорту, як правило, зумовлює зростаючі граничні витрати.

2.4. Ефект ліквідності. Результатом надлишку експорту за стабільного обмінного курсу є надходження валюти. Внаслідок обов'язкового обміну (експортери обмінюють свою виручку в іноземній валюті на гривні), якого вимагає центральний банк, відбувається збільшення грошової маси, що дорівнює сальдо балансу поточних операцій і розрахунків. Цей первинний ефект може підсилюватися розширеними можливостями банків щодо кредитування. За мікроекономічного підходу до грошей приріст грошової маси зумовлює зміну відносною ціни на товари, а також збільшення попиту на товари. У кейнсіанській системі внаслідок зростаючої грошової маси (за винятком $L_i = -\infty$) буде зростати спекулятивний попит на гроші за сталого трансакційного попиту на гроші. Процентна ставка, що стимулює приплив інвестицій, зменшується; за повної зайнятості їх мультиплікативні дії ведуть до зростання рівня цін.

2.5. Ефект доходу. Якщо проаналізувати міжнародну взаємозалежність економік країн за допомогою мікроекономічної моделі двох секторів, то отримуємо взаємозалежність через ефект доходу, подібно як і при мультиплікаторі двох країн.

Припустимо, інфляція у Закордоні веде до активного балансу поточних операцій і розрахунків. Тоді закордонна інфляція зумовлює в країні з неповною зайнятістю експансію грошової маси. Якщо припустити, що в країні була повна зайнятість, то надлишок експорту, що з'являється, призводить до інфляції, якщо він не компенсується приростом заощаджень. Надлишок експорту зумовлює в народному господарстві з повною зайнятістю надлишок попиту (інфляційну "дірку"), який ліквідується зростанням цін.

3. Імпорт інфляції за гнучкого валютного курсу

У попередньому аналізі валютний курс вважали незмінним. Виникає думка, що стабільні курси є причиною імпорту інфляції, а гнучкі валютні курси створюють перешкоду для імпорту інфляції. Надалі припустимо, що обмінні курси є гнучкими. Баланс поточних операцій та розрахунків реагує на зміни валютного курсу нормально.

Оскільки у нашому аналізі платіжний баланс складається тільки з балансу поточних операцій та розрахунків і валютного балансу, то за нормальної реакції балансу поточних операцій та розрахунків гнучкі валютні курси вирівнюють валютний баланс. Припливу валюти та ефекту ліквідності немає. Але гнучкі валютні курси за нормальної реакції вирівнюють баланс поточних операцій та розрахунків. Внаслідок цього не може виникнути ефект доходу.

Постає запитання, чи достатньою мірою гнучкі валютні курси захищають країну від імпорту інфляції через міжнародний взаємозв'язок цін. Тут слід виділити два випадки.

А. Зростаючі ціни у Закордоні роблять експорт нашої країни конкурентоспроможнішим. Крива попиту на експорт пересувається вправо (рис. Д.18.3а). За винятком обговореного особливого випадку $\eta_1^* = -\infty$, зростають як обсяг експорту, так і ціна експортного товару (інфляційний ефект). Вартість експорту нашої країни, тобто імпорту Закордону, збільшується (рис. Д.18.3а). Приріст вартості експорту означає, що за такого курсу зростає пропозиція валюти Закордону. Крива пропозиції валюти пересувається вправо (рис. Д.18.3б). За даних умов приріст пропозиції валюти Закордоном може призвести до спаду w . Цей взаємозв'язок позначений на рис. Д.18.3 стрілкою 1. За зростаючих цін у Закордоні крива пропозиції експорту Закордоном ($-E_2^*$) зміщується вліво. Ціна імпортного товару на Батьківщині зростає. Якщо попит Батьківщини на імпорт еластичний за ціною, то вартість імпорту країни за цін, що зростають у Закордоні, має впасти. Тоді крива попиту Батьківщини на іноземну валюту пересунеться вліво (стрілка 2). Також цей ефект призведе до спаду обмінного курсу w (рис. Д.18.3в). Якщо обмінний курс (w) знижується, то вітчизняна валюта ревальвує. Це означає, що вітчизняні товари для Закордону дорожчають. Крива попиту Закордону на експорт зсувається вниз (стрілка 3), ефект экс-

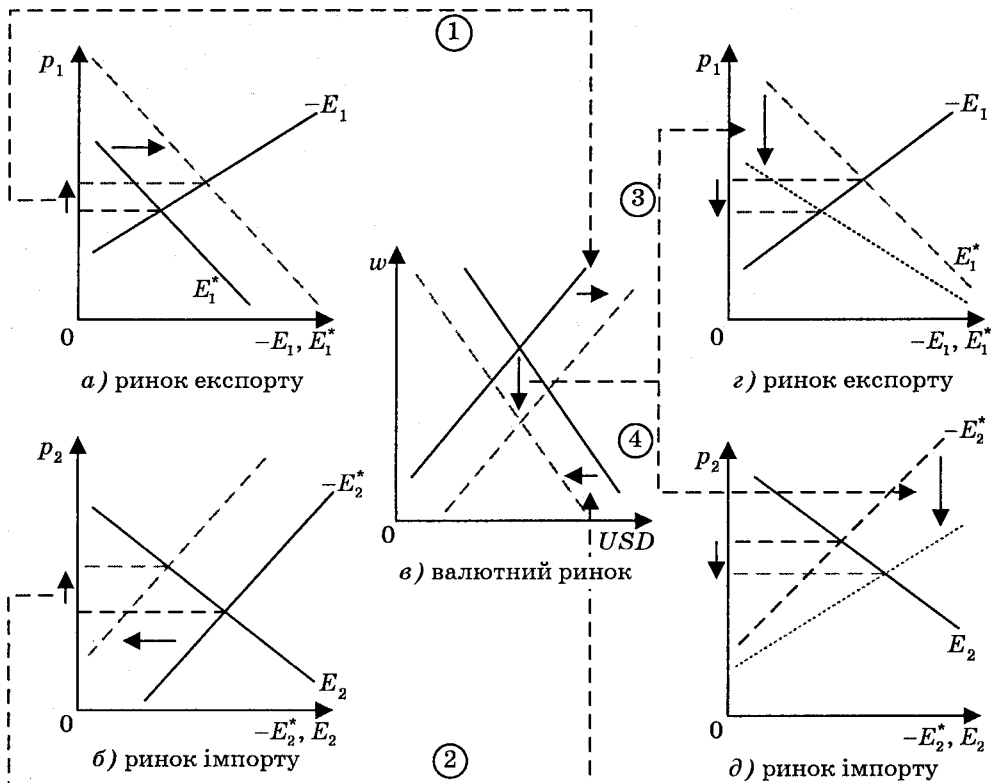

Рис. Д.18.3. Міжнародний взаємозв'язок цін за еластичного попиту на імпорту

E_1^* , E_2 — криві попиту; $-E_1$, $-E_2^*$ — криві пропозиції відповідно експортного товару 1 та імпортного товару 2. Інфляційні процеси Закордону підвищують конкурентоспроможність вітчизняного експортного товару, що призводить до переміщення кривої E_1^* вправо, зростання ціни експортного товару, його обсягу та в цілому до зростання вартості експорту Батьківщини (рис. Д.18.3а). Якщо ціни у Закордоні зростають, то крива $-E_2^*$ зміщується вліво, ціна імпортного товару (p_2) на Батьківщині підвищується, а вартість імпорту зменшується (рис. Д.18.3в). Внаслідок цього на валютному ринку (рис. Д.18.3в) зростає пропозиція долара, тобто крива пропозиції долара переміститься вправо, а крива попиту Батьківщини на долари пересунеться вліво, що призведе до спаду валютного курсу, тобто до ревальвації національної валюти. Таким чином вітчизняні товари подорожують у Закордоні, тобто крива E_1^* зсунеться вниз (рис. Д.18.3г). На ринку імпорту ревальвація національної валюти спричинить переміщення вниз кривої $-E_2^*$ (рис. Д.18.3г). Отже, гнучкий валютний курс перешкоджає (принаймні частково) імпорту інфляції.

портних цін усувається щонайменше частково, завдяки гнучкому валютному курсу.

На ринку імпорту ревальвація спричинює приріст пропозиції імпорту, крива пропозиції імпорту Закордоном пересувається вниз (стрілка 4). Ціна на імпорт спадає, а початкове зростання цін (теж щонайменше частково) знову усувається.

У цьому випадку гнучкий валютний курс забезпечує (щонайменше частково) перешкоду імпорту інфляції. Аналогічний результат отримуємо, коли $|\eta_2| = 1$, тобто якщо вартість імпорту не змінюється.

В. Якщо попит Батьківщини на імпорт нееластичний (наприклад, на сировину), то обсяг імпорту при інфляції у Закордоні незначно скорочується; ціна імпортного товару порівняно дуже підвищується. Вартість імпорту повинна також зрости. У результаті цього збільшується попит Батьківщини на іноземну валюту. Крива попиту на згадану валюту зсувається вправо. Якщо приріст вартості імпорту є досить великим, то може статися так, що підвищиться обмінний курс, тобто вітчизняна валюта девальвує. Але девальвація за нормальної реакції балансу поточних операцій і розрахунків на зміну валютного курсу означає, що крива попиту Закордону на експорт (E_1^*) пересунеться вгору і разом з тим зросте ціна на експортний товар. Крім цього, крива пропозиції імпорту Закордоном ($-E_2^*$) пересувається також вгору, тобто зростає і ціна імпортного товару. Інфляція у цьому випадку імпортується і за гнучких валютних курсів, ще більше підсилюючи зростання цін на Батьківщині (рис. Д.18.4).

Твердження. За еластичного попиту на імпорт або за $\eta_2 = -1$ гнучкі валютні курси усувають або зменшують імпорт інфляції. Це стосується ефекту цін як на експорт, так і на імпорт. За незмінного попиту на імпорт гнучкі обмінні курси не забезпечують цього зовнішньоекономічного захисту. Вони можуть навіть підсилити імпорт інфляції.

Це твердження можна звести також до того, що уникнення імпорту інфляції за допомогою гнучких валютних курсів стає проблематичним, коли інфляцію імпортують на Батьківщину, в основному через ринок імпорту, тобто у формі інфляції витрат. Якщо, навпаки, за імпорту інфляції переважає інфляція попиту, тобто інфляцію в основному імпортують через ринок експорту, то гнучкі валютні курси можуть забезпечити зовнішньоекономічний захист.

Можна припустити, що для ФРН під час обох нафтових криз 1973—1974 та 1979—1980 рр. більшого значення набув ефект підвищення витрат через ринок імпорту. Якщо Батьківщина орієнтована на імпорт, то імпорту інфляції неможливо уникнути. Цей випадок відповідає погіршенню ситуації з платіжним балансом за стабільних курсів. Дефіцит платіжного балансу або “перевидатки” можна інтерпретувати як “межу зростання”, наприклад коли перманентний (постійний) дефіцит платіжного балансу внаслідок

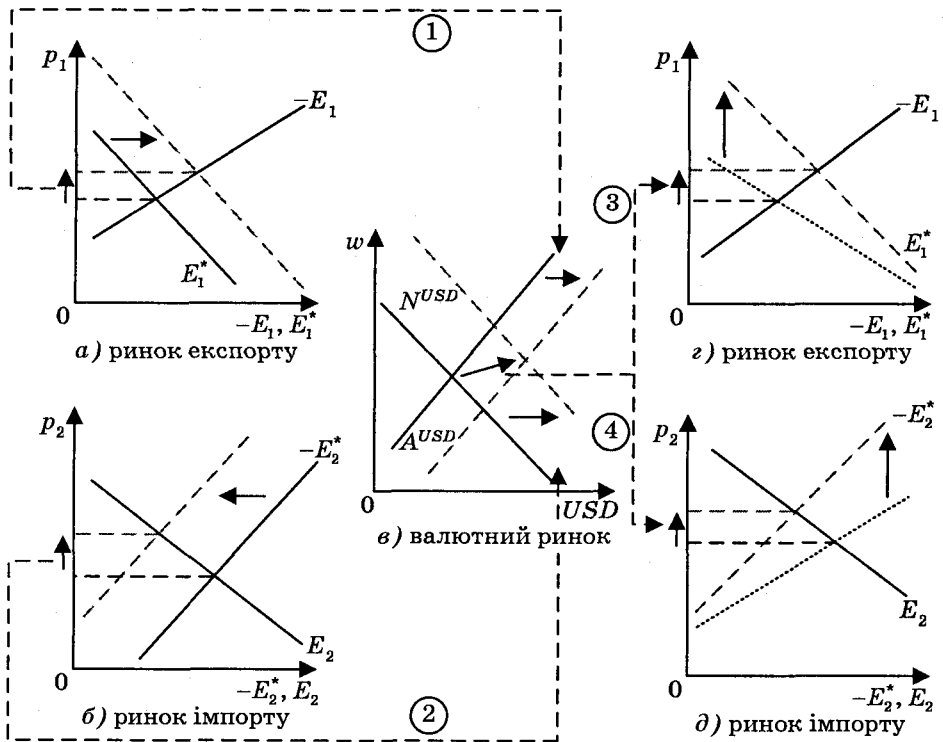

Рис. Д.18.4. Міжнародний взаємозв'язок цін за нееластичного попиту на імпорт

E_1^* , E_2 — функції попиту, а $-E_1$, $-E_2^*$ — функції пропозиції експортного товару 1 та імпортного товару 2. За інфляції у Закордоні крива E_1^* переміщується вправо, зростає ціна експортного товару та збільшується його обсяг (рис. Д.18.4а). За умов нееластичного попиту на імпорт у результаті інфляції у Закордоні обсяг імпорту скорочується на відносно незначну величину (переміщення кривої $-E_2^*$ вліво), а ціна імпортного товару відносно сильно зростає, що приводить до зростання вартості імпорту (рис. Д.18.4б). На валютному ринку (рис. Д.18.4в), де A^{USD} — крива пропозиції долара, N^{USD} — крива попиту на доллар, зростає пропозиція долара, тобто криві A^{USD} та N^{USD} пересунуться вправо. Значний приріст вартості імпорту призведе до зростання обмінного курсу, тобто відбудеться девальвація вітчизняної валюти, яка за умов нормальної реакції балансу поточних операцій та розрахунків на зміну валютного курсу спричинить переміщення кривої E_1^* вгору та зростання ціни на експортний товар (рис. Д.18.4г). На ринку імпорту девальвація національної валюти призведе до підвищення ціни на імпортований товар, тобто відбудеться переміщення кривої $-E_2^*$ вгору (рис. Д.18.4д). Отже, у цьому випадку гнучкий валютний курс не перешкоджає імпорту інфляції, а ще більше підсилює зростання цін на Батьківщині.

док недостатньої кредитоспроможності більше не дає можливості певній країні імпортувати важливі для процесу зростання товари (сировину). Гнучкі валютні курси за нормальної реакції можуть забезпечити досягнення мети врівноваження платіжного балансу, але межа зростання відображається в імпортованій інфляції. Надалі вона виявиться у погіршенні *Terms of Trade* (умов торгівлі).

Додаток 18.2.

Відносини між цілями стабільності рівня цін і вирівнювання платіжного балансу

У цьому розділі вже обговорювалися відносини між цілями стабільності рівня цін та вирівнювання платіжного балансу.

1. Відносини між цілями. Під відносинами між цілями в подальшому розуміється взаємозалежність у досягненні цілей економічної політики. Гармонія цілей існує тоді, коли досягнення однієї цілі завдяки економіко-політичним заходам веде до досягнення іншої цілі. Конфлікт між цілями спостерігаємо тоді, коли певний захід сприяє досягненню однієї цілі й перешкоджає досягненню іншої. Нейтральність цілей маємо тоді, коли певний захід забезпечує досягнення однієї цілі, не впливаючи на виконання іншої.

2. Детермінанти (визначники) відносин між цілями. З теорії економічної політики відомо, що вид відносин між цілями залежить від:

- економіко-політичної ситуації;
- властивостей системи;
- використаних інструментів.

3. Стабільний обмінний курс. Якщо за стабільного обмінного курсу в початковому положенні спостерігаються інфляція та дефіцит балансу поточних операцій і розрахунків, то антиінфляційна політика спричиняє спад темпів інфляції та ліквідацію дефіциту балансу поточних операцій і розрахунків (IV квадрант на рис. Д.18.5). Має місце гармонія між цілями вирівнювання балансу та стабілізації рівня цін. Гармонія між цілями є також і в ситуації з надлишком балансу поточних операцій, розрахунків та дефляцією. Експансивна політика усуває надлишок та дефляцію (II квадрант на рис. Д.18.5)

Якщо, навпаки, існують надлишок балансу та високі темпи інфляції, то антиінфляційна політика спричиняє подальшу активізацію балансу. Виникає конфлікт між цілями (I квадрант). За дефіциту балансу та дефляції експансивна політика підсилює цей дефіцит (конфлікт між цілями, III квадрант).

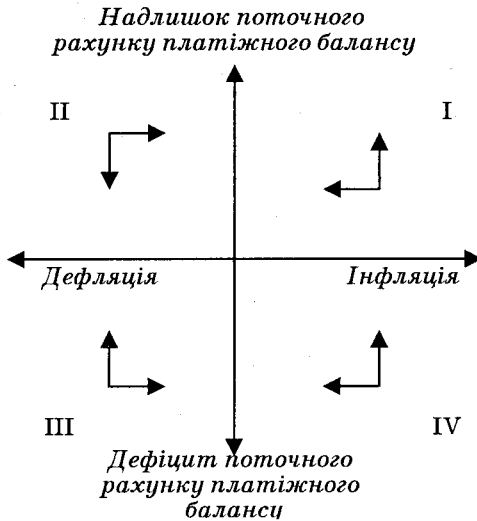

Рис. Д.18.5. Відносини між цілями

Гармонія або конфлікт між цілями вирівнювання платіжного балансу і стабілізацією рівня цін залежить від вихідної ситуації. Експансивна політика приводить до гармонії між цілями при вихідній ситуації: надлишок балансу поточних операцій та дефляція (II квадрант); дефіцит балансу поточних операцій та інфляція (IV квадрант).

Твердження. Відносини між економіко-політичними цілями залежать від заданого початкового положення.

4. Гнучкий валютний курс. Якщо встановлено стабільний обмінний курс, то може виникнути конфлікт між цілями стабілізації рівня цін, вирівнювання балансу поточних операцій та розрахунків. Припустимо, що рівень цін зростає внаслідок імпорту інфляції, а баланс активізується. Якщо вжити заходів щодо зниження попиту, то темпи інфляції спадуть, а баланс активізується ще сильніше. Маємо конфлікт між цілями. Якщо лібералізувати обмінний курс, то баланс поточних операцій та розрахунків (за нормальної реакції на зміни курсів) вирівнюється, а імпорт інфляції (за еластичного попиту на імпорт) послабиться. Перехід від стабільного курсу до змінного трансформує за цих умов конфлікт між цілями в їх гармонію.

Твердження. Відносини між економіко-політичними цілями залежать від використаного інструменту.

5. Властивості системи. Властивостями економічної системи можуть бути економічні умови (наприклад, задана наявність ресурсів), технології, спосіб дій, інституційні правила. У нашому випадку йдеться про спосіб поведінки споживачів, які виявляють попит на товари. За попиту на імпорт, еластичному за ціною, лібералізація обмінного курсу веде як до вирівню-

вання балансу поточних операцій, так і до зникнення або послаблення імпортованої інфляції. Це означає, що у випадку імпорту інфляції є гармонія між цілями внутрішньої стабільності (у розумінні усунення інфляції), врівноваження балансу поточних операцій і розрахунків. За нееластичного попиту на імпорт, навпаки, може виникнути конфлікт між цілями.

Твердження. Відносини між економіко-політичними цілями залежать від заданих властивостей економічної системи.

Контрольні запитання і завдання

1. Проаналізуйте, як і за яких умов працює ринок української гривні і долара США.

2. Яким чином зміни валютного курсу впливають на народне господарство, а саме на рівень цін?

3. Чому, на вашу думку, погіршення відносин обміну призводить до скорочення можливості імпорту за заданого обсягу експорту?

4. Що таке нееластична пропозиція і нееластичний попит, як вони формуються? Поясніть це графічно.

5. Поясніть дію обмінного курсу на баланс поточних операцій та на зайнятність в аспекті кейнсіанської системи.

6. Проаналізуйте, як змінюється валютний курс щодо купівельної спроможності країн. Обґрунтуйте цю дію з огляду теорії ПКС.

7. Що таке імпорт інфляції? Який вплив має імпорт інфляції на економіку країни?

Література

1. Гусаков Н.П., Белова И.Н., Стренина М.А. Международные валютно-кредитные отношения: Учеб.-метод. пособие. — М.: РУДН, 2006. — 80 с.

2. Дзюблюк О.В. Валютна політика: Підручник. — К.: Знання, 2007. — 422 с.

3. Козак Ю.Г., Ковалевський В.В., Ржепішевський К.І. Міжнародні фінанси в питаннях та відповідях. — К.: ЦУЛ, 2003. — 294 с.

4. Кравченко Л.М., Шапошников О.О. Валютне регулювання і валютний контроль в Україні. — К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2001. — 102 с.

5. Кругман П.Р., Обсфельд М. Международная экономика: Теория и политика: Пер. с англ. — М.: Экон. фак. МГУ: ЮНИТИ, 1997.

6. Миклашевская Н.А., Холопов А.В. Международная экономика: Учебник. — М.: МГУ им. М.В. Ломоносова: Дело и Сервис, 1998.

7. *Мишкін Ф.* Економіка грошей, банківської справи і фінансових ринків. — К.: Основи, 1999.
8. *Международные финансы: Учеб. пособие / Ю.В. Макогон, Н.А. Бударина, Г.Ю. Псарев.* — Донецк: ДонНУ, 2005. — 342 с.
9. *Наговицин А.Г.* Валютная политика. — М.: Экзамен, 2000. — 512 с.
10. *Рокоча В.В.* Міжнародна економіка: Навч. посіб. — Кн. 2: Монетарна теорія міжнародної економіки. — К.: Таксон, 2003.
11. *Ющенко В.А., Міщенко В.І.* Валютне регулювання. — К.: Т-во “Знання”, КОО, 1999. — 359 с.
12. *Fischer C.* Real Currency Appreciation in Accession Countries: Balassa-Samuelson and Investment Demand // Review of World Economics. — 2004. — Vol. 140. — № 2.
13. *Salvatore D.* International Economics. — Wiley, 2003.
14. *Heffernan S., Sinclair P.* Modern international economics. — Blackwell, 1998.
15. *Siebert H., Lorz O.* Außenwirtschaft. — Stuttgart: UTB, 2006.
16. *Siebert H.* Außenwirtschaft 6, völlig überarb. Aufl. — Stuttgart: G. Fischer, 1994.

Розділ 19

ВАЛЮТНИЙ РИНОК У КОРОТКОТЕРМІНОВОМУ ПЕРІОДІ

19.1. Обмінний курс і монетарні порушення. Огляд.

19.2. Рух капіталу за незмінного обмінного курсу.

19.3. Процентний паритет.

19.4. Обмінний курс і портфельна рівновага.

19.5. Порушення на грошовому ринку і портфельна рівновага у короткотерміновому періоді.

Додаток. Монетарна теорія платіжного балансу.

У довготерміновому періоді слід розглядати обмінний курс як відповідну ціну національного доходу, а в короткотерміновому — як відповідну ціну національних грошей.

Вільям Бренсон

У взаємозв'язку між обмінним курсом, грошовим і фінансовим ринками велику роль відіграють цінні папери. Перерозподіл їх портфеля позначається на зміні попиту та пропозиції на валюту. При цьому перерозподіл портфеля може бути проведений моментально, а його адаптація до товарних ринків потребує певного часу. Отже, оборот капіталу може виступати одним із важливих визначальних факторів для обмінного курсу, і разом з тим обмінний курс, зумовлений оборотом капіталу, може збігатися з обмінним курсом, що встановлюється на товарному ринку. За відповідних умов здійснюється перекриття обмінних курсів.

У підрозділі 19.1 буде висвітлений зв'язок між обмінним курсом і портфельною рівновагою. При цьому особлива увага приділена впливу перерозподілів портфеля, передусім зміни грошової маси, на обмінний курс. У підрозділі 19.2 буде проаналізовано рух капіталу за незмінного обмінного курсу. Процентний паритет можна тлумачити як умову для оптимального портфеля цінних паперів (підрозділ 19.3).

У підрозділі 19.4 буде детально обговорено зв'язок між обмінним курсом і портфельною рівновагою. Як впливає порушення грошового ринку на портфельну рівновагу в короткотерміновому періоді за умов незмінності рівня цін, пояснено у підрозділі 19.5. У додатку буде проаналізована монетарна теорія платіжного балансу.

19.1. ОБМІННИЙ КУРС І МОНЕТАРНІ ПОРУШЕННЯ. ОГЛЯД

1. Сальдо торгового балансу. У розд. 18 попит і пропозиція валюти були похідними від торгівлі товарами. Попит на іноземну валюту виникає у результаті попиту Батьківщини на імпорт, а пропозицію валюти отримуємо з попиту Закордону на імпорт. Сальдо торгового балансу означає, що споживання і виробництво продукції не збігаються. Згадана нерівновага на товарному ринку може бути пояснена нерівновагою на грошовому ринку. Саме з цього починається розгляд монетарної теорії платіжного балансу.

2. Монетарна теорія платіжного балансу. Припустимо, що протягом деякого періоду в певній економіці є надлишок попиту на грошовому ринку, тобто суб'єкти економічної діяльності бажають володіти більшою кількістю грошей, ніж вони мають у готівковій формі і на депозитних вкладах, тому попит на гроші перевищує пропозицію. Суб'єкти економічної діяльності будуть намагатися збільшувати грошову масу шляхом заощадження (нагромадження), тобто не витрачаючи доходу. Іншими словами, заощадження означає, що споживання є меншим, ніж дохід, тобто надлишок попиту на грошовому ринку супроводжується дефіцитом попиту на національному товарному ринку. Таким чином, є надлишок торгового балансу, але при цьому за незмінного обмінного курсу відбувається приріст валютної готівки. Отже, надлишковий попит на грошовому ринку усувається шляхом встановлення фіксованого курсу, за якого збільшується валютна готівка і зростають грошова маса та рівень цін. Отже, монетарна теорія платіжного балансу вбачає одним із важливих механізмів пристосування адаптацію залишку валютних резервів, тобто йдеться про модель залишкової (резервної) рівноваги.

Якщо на грошовому ринку в певний період спостерігається дефіцит попиту, то це рівнозначно надлишкові попиту на товарному ринку. Споживання перевищує виробництво, тобто виникає дефіцит торговельного балансу, країна втрачає валюту. Валютний резерв зменшується. Однак при цьому зменшується грошова маса і через зменшення валютного залишку встановлюється нова рівновага. Зв'язок між товарним ринком, грошовим ринком і платіжним балансом буде детальніше розглянутий у додатку.

3. Валютний ринок, грошовий ринок і очікування. Якщо пояснити попит і пропозицію валюти через торгівлю товарами, то надлишок попиту на валюту буде збільшуватися у результаті зниження обмінного курсу. На рис. 19.1 зображена крива надлишкового попиту на валюту TT . Коли відбувається девальвація UAH , то надлишок попиту на валюту ($-E^{USD}$) спадає. Якщо брати до уваги оборот капіталу, а також портфельний капітал, то

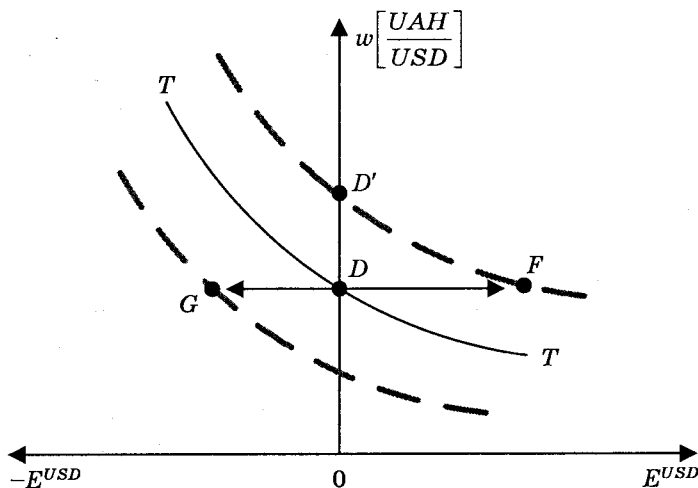

Рис. 19.1. Валютний ринок і оборот капіталу

Попит і пропозиція валюти залежать не лише від операцій поточного рахунку платіжного балансу (експорту та імпорту товарів), а й від руху капіталу. Надлишковий попит на валюту визначають як $E^{USD} = p_2^* E_2 + K^X + p_1^* E_1 - K^M$, причому експорт вітчизняного капіталу зумовлює попит на валюту, а імпорт — пропозицію валюти. За ревальвації валюти надлишковий попит Батьківщини збільшується, а за девальвації зменшується. Надлишковий попит на валюту відображений кривою TT . При зростанні попиту на валюту в цій країні крива TT зсувається вправо (точка D переміщується в точку F) внаслідок експорту капіталу або збільшення грошової маси, що спричиняє девальвацію національної валюти з OD до OD' . При зростанні пропозиції валюти, коли збільшується продуктивність капіталу або підвищується дохід від портфельних інвестицій, крива TT зміщується вліво (точка D переміщується в точку G). Вітчизняна валюта ревальвує.

крива надлишкового попиту зсувається вправо при зростанні попиту на валюту в певній країні внаслідок прагнення резидентів вкладати свої гроші за кордоном (тобто вони експортують капітал).

4. Переміщення кривої надлишкового попиту. Переміщення кривої надлишкового попиту на валюту внаслідок обороту капіталу відбувається у таких випадках.

- Якщо на Батьківщині збільшується грошова маса і внаслідок цього підвищується рівень цін, то вкладники очікують девальвацію національної валюти. Отже, зростає попит на долар, тобто крива надлишкового попиту на долар (TT) переміщається вправо (точка D зміщується в точку F). Ця ситуація не є рівновагою валютного ринку, оскільки національна валюта девальвує (з OD в OD').

По-іншому треба оцінювати ситуацію, коли грошова маса Батьківщини зростає у такому самому розмірі, як і виробничий потенціал. Тоді вітчизняний рівень цін залишатиметься незмінним і крива надлишкового попиту не буде переміщатися.

- Коли очікування змінюється не на користь певної країни, то це може відобразитись в очікуванні девальвації валюти Батьківщини. Схематично така ситуація відобразатиметься переміщенням кривої надлишкового попиту на іноземну валюту вправо.

- Якщо формуються позитивні очікування щодо майбутнього розвитку економіки Батьківщини, зокрема коли очікують приросту продуктивності капіталу чи збільшення доходу від портфельних інвестицій, то крива надлишкового попиту TT зміщується вліво (точка D перемістилася у точку G). Вітчизняна валюта ревальвує.

Далі буде детальніше досліджене питання, яким чином рух капіталу, а також перерозподіл портфельного капіталу впливають на обмінний курс.

19.2. РУХ КАПІТАЛУ ЗА НЕЗМІННОГО ОБМІННОГО КУРСУ

Економіка завжди займалася фінансовими потоками, але традиційно вони були пов'язані з торгівлею товарами і послугами. Однак у наш час у міжнародних економічних відносинах частіше доводиться мати справу з платіжними потоками, що виникають у результаті рішень інвесторів про капіталовкладення за кордоном. Наприклад, німецький банк купує українські державні облігації, японська інвестиційна група — українські акції, українська приватна особа — острів у Греції і т. ін. У цілому обсяг купівлі й продажу іноземної валюти, пов'язаний з капіталовкладеннями, є набагато більшим, ніж обсяг торгівлі товарами.

Якщо розглядати світові капіталовкладення з погляду отримання доходу від цінних паперів, то логіка підводить до формулювання проблеми про доцільність і можливість розгляду вітчизняних й зарубіжних капіталовкладень як субститутів. Інвестор, незважаючи на різниці у розрахунках на Батьківщині й у Закордоні, не може знехтувати вищим рівнем процента у Закордоні, якщо він там існує, щоб не вкласти саме туди свій капітал. Але він не розглядає капіталовкладення у Закордон як досконалий субститут вітчизняним вкладенням. Адже при іноземних капіталовкладеннях завжди виникають додаткові складнощі, головними з яких є:

- великі правові, культурні та організаційні труднощі (інше законодавство, мова, інституції);

- політичні ризики (особливо невпевненість у тому, що не буде заборони на зворотний трансферт вкладень на Батьківщину);
- різниця в інформаційному забезпеченні (через існування більшої інформації про ризики на Батьківщині, вищу оперативність в отриманні публікацій про прогнози щодо майбутніх прибутків);
- додаткові ризики, пов'язані з обмінним курсом.

Наведені умови дають підстави для розробки портфельної теорії, основою якої є просте правило: “*Don't put all your eggs into one basket!*”. Інший аспект цієї теорії — процентний паритет обмінного курсу. Йдеться про можливість майже повного виключення ризиків шляхом операцій за наперед визначеними умовами. Завдяки новим можливостям попереднього прогнозування коливань обмінного курсу створюються такі форми капіталовкладень, у рамках яких вітчизняні й іноземні авуари розглядають як рівноцінні. Спрощуючи, можна сказати, що курс термінових і біржових операцій залежить від процентних ставок на Батьківщині й у Закордоні. При цьому використовують такі терміни: накидка (дизажю) строкового курсу на курс біржових операцій називається своп-ставкою у %.

За незмінного обмінного курсу чи за єдиної валюти як на Батьківщині, так і в Закордоні різні процентні ставки зумовлюють рух капіталу. Суб'єкти економічної діяльності мають у розпорядженні гроші (виражені в єдиній валюті) й цінні папери (вітчизняні й іноземні). Припустимо, що немає переваги (пріоритету) цінних паперів Батьківщини над іноземними цінними паперами і навпаки, тобто цінні папери — досконалі субститути (замінники). Гроші не приносять процентів, таким чином проценти є альтернативними витратами, що пов'язані із заощадженням грошей.

Портфельну рівновагу внаслідок цього можна охарактеризувати такою ситуацією, коли економічні суб'єкти не мають жодного приводу змінювати свій портфель цінних паперів. Резерви цінних паперів перебувають у рівновазі, тому говорять про залишкову рівновагу. Надлишок попиту на цінні папери (E_p) у такому випадку дорівнює нулю. Схематично цей випадок зображений на рис. 19.2, що ілюструє надлишок попиту громадян Батьківщини OK . Портфельну рівновагу можна виразити так:

$$i = i^* \quad (19.1)$$

Якщо за заданої процентної ставки i у певній країні підвищити процентну ставку i^* в Закордоні, то альтернативні витрати, пов'язані зі зберіганням грошей, збільшуються. Це означає, що економічні суб'єкти за заданої грошової маси бажають мати у своєму розпорядженні більшу кількість цінних паперів. Надлишок попиту на цінні папери є додатним. І навпаки, за нижчої процентної ставки у Закордоні надлишок попиту є від'ємним; економічні суб'єкти Батьківщини намагаються продати цінні папери. Надлишковий попит резидентів зображений прямою VV .

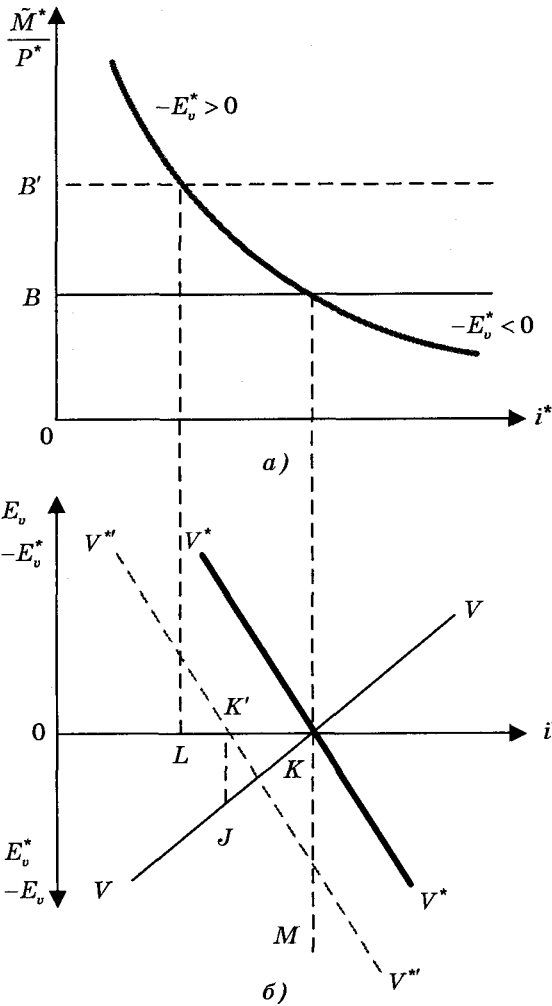

Рис. 19.2. Грошовий ринок і портфельний капітал за незмінного обмінного курсу

$-E_v^*$ — крива надлишкового попиту на цінні папери в Закордоні; VV і V^*V^* — криві надлишкового попиту на цінні папери відповідно на Батьківщині й у Закордоні. Якщо процентна ставка $i^* = OK$, то точка K відображає портфельну рівновагу. У результаті експансії грошової маси Закордоном портфельна рівновага порушиться (з $O'B$ до $O'B'$), тобто за незмінної процентної ставки надлишкова рівновага пропозиції цінних паперів у Закордоні буде від'ємною (KM). Функція надлишкової пропозиції Закордону (V^*V^*) пересуватиметься вниз, а в точці J встановлюється короткотермінова портфельна рівновага: попит іноземців (JK) дорівнює пропозиції Батьківщини на цінні папери. Нова портфельна рівновага має встановитися між точками L і K у результаті зсуву кривих VV і V^*V^* .

Цінні папери зі зростаючою процентною ставкою в Закордоні будуть користуватися попитом у іноземців; крива їх надлишкового попиту відобразить аналогічно вітчизняній. На рис. 19.2 замість кривої надлишкового попиту іноземців зображена крива надлишкової пропозиції $-E_b^*$; надлишок пропозиції іноземців зменшується з підвищенням процента i^* (пряма V^*V^*). Надлишок пропозиції іноземців $-E_b^*$ перенесений на додатний відрізок осі ординат. За заданих національних грошових мас точка K відображає портфельну рівновагу обох країн.

На рис. 19.2 зображений зв'язок між іноземним грошовим ринком і арбітражним режимом за незмінного обмінного курсу. Рівновага на грошовому ринку визначає рівноважну процентну ставку i^* в Закордоні; економічні суб'єкти перебувають у портфельній рівновазі. Надлишок пропозиції цінних паперів дорівнює нулю.

Якщо через експансію грошової маси Закордоном портфельна рівновага порушиться з $O'B$ в $O'B'$, то іноземці матимуть у своєму розпорядженні надлишок грошей і за заданої процентної ставки OK — нестачу цінних паперів у своєму портфелі. За заданої процентної ставки OK попит на гроші $O'B$ є меншим від грошей, що перебувають на збереженні в касі $O'B'$. Отже, за заданої процентної ставки цінні папери користуються більшим попитом; надлишок пропозиції цінних паперів при заданій процентній ставці у Закордоні буде від'ємним (KM), функція надлишкової пропозиції рухається вниз. Встановлюється нова рівновага у точці J : JK' відображає попит іноземців на цінні папери і пропозицію Батьківщини на цінні папери. Спільний процент знизився до OK' . Це зниження відбувається тому, що додатний надлишок попиту в Закордоні встановлює курс на такому рівні, що ефективна процентна ставка зменшується.

Надлишок попиту на цінні папери у Закордоні на рівні JK' відповідає надлишку пропозиції Батьківщини. Закордон придбає боргові зобов'язання, тобто відбувається експорт капіталу; баланс руху капіталів Закордону є дефіцитним. Відповідно Батьківщина імпортує капітал і має позитивне сальдо балансу руху капіталів.

Рівновага у точці J є не портфельною, а лише поточною рівновагою для короткотермінового портфельного перерозподілу. Якщо перерозподіл здійснений та іноземці мають у своєму портфелі бажаний набір цінних паперів, то внаслідок експорту капіталу грошова маса у Закордоні зменшиться і крива $V^{*'}V^{*'}$ зміститься вправо (не позначено). Але крива VV нашої країни зміститься вліво, оскільки грошова маса через продаж цінних паперів на Батьківщині зросла. Таке переміщення цих кривих повинно встановити нову портфельну рівновагу між точками L і K у точці перетину горизонтальної осі. Відбулося відносне зростання процента за кордоном до OK' .

Представлений перерозподіл у портфелі цінних паперів як результат збільшення грошової маси в Закордоні при мобільності фінансового капіталу може відбуватися моментально. Якщо збільшиться грошова маса у пев-

ній країні й за заданого процента економічні суб'єкти будуть мати меншу кількість цінних паперів, то крива VV переміститься вліво. Якщо в Закордоні грошова маса зменшується і крива V^*V^* переміщується вправо, то встановлюється рівновага між точками K' і K . Тоді баланс руху капіталу обох країн вирівняно. Порівняно з вихідним положенням (K) процент знизився. За заданого обмінного курсу в контексті цієї моделі спостерігається тимчасове зростання процента.

Якщо фінансовий капітал взагалі не є мобільним, наприклад через проsegmentовані ринки, то внаслідок збільшення грошової маси у Закордоні повинна встановлюватися різниця між процентною ставкою на Батьківщині OK і Закордоном OL . Якщо цінні папери Закордону і цінні папери Батьківщини не є досконалими субститутами, то також виникає різниця між процентами.

Вища гранична продуктивність капіталу в Закордоні внаслідок технічного прогресу спричиняє експорт капіталу за кордон. Вкладати капітал за кордон стає вигідно.

19.3. ПРОЦЕНТНИЙ ПАРИТЕТ

Якщо немає припущення щодо фіксованого обмінного курсу, то зміни обмінного курсу суттєво впливають на міжнародний обіг, наприклад через девальвацію іноземної валюти відбувається знецінення фінансової інвестиції в Закордоні. Тоді для прийняття рішення щодо портфеля цінних паперів вже недостатньо лише порівнювати процентні ставки на Батьківщині й у Закордоні.

1. Портфельна рівновага. Перед інвестором постає така проблема: порівняти дохід у процентах від капіталовкладення в гривнях у своїй країні з доходом від капіталовкладення в Закордоні. Якщо він вкладає одну гривню на Батьківщину, то щороку отримуватиме процентну ставку i . Його надходження від капіталовкладення однієї гривні у кінці періоду буде $1 + i$, тобто за процентної ставки 5 % становитиме 1,05 грн. Якщо він вкладає одну гривню у Закордоні, то одну гривню обмінює за курсом w_0 і отримує $\frac{1}{w_0}$ іноземних валютних одиниць, за обмінного курсу $w_0 - 2 : 1 \frac{UAH}{USD}$, тобто 0,5 дол. США. Його надходження в іноземній валюті наприкінці року буде $(1 + i^*) \frac{1}{w_0}$, тобто становитиме 0,53 дол. США за процентної ставки в Закордоні, що дорівнює 0,06. Якщо ця сума буде обмінена на гривні у певний період часу t , за курсом w_t , то надходження (в гривні) від капіталовкладень

у Закордоні будуть $(1+i^*)\frac{w_t}{w_0}$. За курсу $w_t = 1,8 \frac{UAH}{USD}$ дохід становитиме 0,95 грн.

Якщо дійсне

$$1+i > (1+i^*)\frac{w_t}{w_0},$$

то варто вкладати інвестиції на Батьківщину. В іншому випадку, варто інвестувати Закордон. Арбітражна рівновага вимагає, щоб після кожного року дохід від капіталовкладень залишався незмінним, тобто:

$$1+i = (1+i^*)\frac{w_t}{w_0}$$

або

$$\frac{i-i^*}{1+i^*} = \frac{w_t-w_0}{w_0} = \bar{w}^e.$$

Цю рівновагу можна також записати так:

$$i = i^* + \bar{w}^e(1+i^*)$$

чи спрощено

$$i = i^* + \bar{w}^e = R^*, \quad (19.2)$$

де $\bar{w}^e$ — очікувана зміна обмінного курсу, а R^* відображає дохід у вигляді процента (рендиту) в Закордоні.

Права частина двох останніх рівнянь показує суму процентної ставки і прибутку від очікуваної зміни валютного курсу (нарахування складних процентів).

Якщо $\bar{w}^e > 0$, то гривня у цьому році девальвуватиме (іноземна валюта буде ревальвувати). Тому очікується прибуток від зміни валютних курсів. Якщо $\bar{w}^e < 0$, то через рік гривня буде ревальвувати (іноземна валюта девальвуватиме). Очікуються збитки від зміни валютного курсу. Якщо виконується рівність (19.2), то інвестор не має зацікавленості у просторовому переміщенні своїх запасів грошового капіталу. Рівність (19.2) описує таким чином резервну чи портфельну рівновагу.

2. Приклад обчислення. Портфельні калькуляції (обчислення) можна пояснити на такому числовому прикладі. Припустимо, що вітчизняна процентна ставка становить 0,05; процентна ставка у Закордоні — також 0,05. Курс дня — $1,5 \frac{UAH}{USD}$. Очікується обмінний курс на рівні $1,6 \frac{UAH}{USD}$. Це означає, що відбудеться девальвація української гривні та ревальвація долара. Дохід від ревальвації долара обчислюємо за формулою $\frac{(w^e - w_0)}{w_0}$, підставимо задані значення $\frac{(1,6 - 1,5)}{1,5}$ і отримаємо 0,066. Нарухування процента в США визначають: $0,05 + 0,066 = 0,116$. Отже, варто експортувати капітал

(табл. 19.1). Припустимо, що за інших рівних умов очікуваний обмінний курс буде 1,5 і відповідає саме курсу дня, тоді прибуток від ревальвації дорівнюватиме нулю. За однакових вітчизняної та іноземної процентних ставок рух капіталу не відбувається. За очікуваного обмінного курсу, що дорівнює 1,4, треба очікувати ревальвації на користь української гривні $\frac{(1,4-1,5)}{1,5} = -0,066$. Звідси капітальні вкладення (інвестиції) у Закордоні принесуть збитки внаслідок девальвації. У цьому випадку вигідним є імпорт капіталу.

Таблиця 19.1. Процентний паритет і рух капіталу

i	i^*	w^e	w_0	$\bar{w}_e$	$i^* + \bar{w}^e$	Насідок
0,05	0,05	1,6	1,5	0,066	0,116	Експорт капіталу
0,05	0,05	1,5	1,5	0	0	Рух капіталу не відбувається
0,05	0,05	1,4	1,5	-0,066	-0,016	Імпорт капіталу

3. Відкритий процентний паритет. У нашому випадку передбачається наявність ринку термінових валютних угод, таким чином, для прийняття рішення щодо інвестицій відіграє роль лише очікуваний обмінний курс. Йдеться про відкритий процентний паритет. За закритого процентного паритету навпаки є можливість застрахувати майбутній обмінний курс на ринку термінових валютних угод.

19.4. ОБМІННИЙ КУРС І ПОРТФЕЛЬНА РІВНОВАГА

1. Порушення портфельної рівноваги і валютний ринок. Перерозподіли портфельного капіталу спостерігаються доти, доки не виникне портфельна рівновага. У нижній частині рис. 19.3 зображена крива надлишкового попиту на цінні папери у доларах залежно від доходу, вираженого у формі процента, який можна отримати в Закордоні, враховуючи зміни обмінного курсу. Разом з тим — по-іншому, ніж на рис. 19.2, — на одній кривій зображується агрегований надлишковий попит Батьківщини і Закордону. Процентна ставка Батьківщини є заданою величиною.

У точці K процентна ставка Батьківщини дорівнює доходу у формі процента $R^* = i^* + \bar{w}^e$, який отримують у Закордоні. Надлишковий попит на цінні папери дорівнює нулю. Праворуч від точки K діє $R^* = i^* + \bar{w}^e > i$, це означає, що варто експортувати капітал у Закордон. У резидентів виникає попит на іноземну валюту, вони пропонують цінні папери в українських

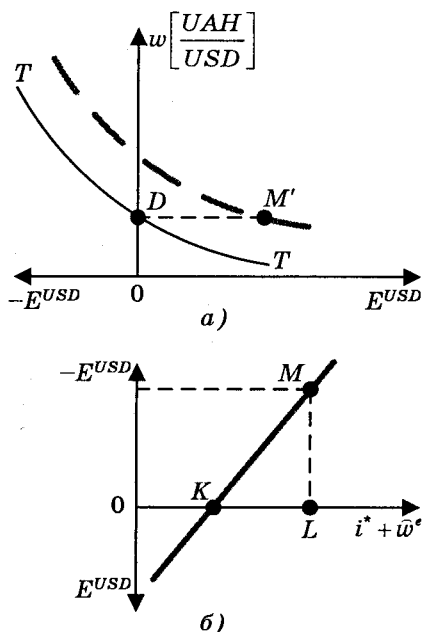

Рис. 19.3. Рух капіталу і валютний ринок

Крива надлишкового попиту (KM) на цінні папери у доларах залежить від доходу у формі процента, який можна отримати в Закордоні. У точці K існує портфельна рівновага: $i = i^* + \hat{w}^e = R^*$. Якщо $R^* = i^* + \hat{w}^e > 1$ (праворуч точки K), то резидентам вигідно придбати іноземні цінні папери у доларах, попит на долар підвищується до ML . Надлишковий попит додатний ($E^{USD} > 0$). Це призводить до зміщення кривої надлишкового попиту TT у верхній частині рисунка вправо (переміщення точки D у точку M') і до порушення рівноваги за заданого обмінного курсу. Внаслідок цього обмінний курс зростає, гривня девальвує. Якщо $R^* < i$ (ліворуч точки K), то резидентам вигідно продати цінні папери у доларах і пропонувати долар. Надлишковий попит на долар буде від'ємним ($E^{USD} < 0$). Крива надлишкового попиту TT зміщується вліво (на рисунку не зображено). Вітчизняна валюта ревальвує.

гривнях. Оскільки іноземці мають у розпорядженні такі папери, то з їхнього боку на валютному ринку виникає пропозиція цінних паперів в українських гривнях, а разом з цим і пропозиція самої гривні. Ліворуч від точки K $R^* < i$, тобто іноземна рендита (дохід у вигляді процента) є нижчою від процентної ставки Батьківщини. Тому вигідно продавати цінні папери у доларах і пропонувати долар.

Надлишковий попит на долар — від'ємний. Точку K розглядають як портфельну рівновагу. Якщо тепер рендита підвищиться до OL , зокрема тому, що в Закордоні зростає процент, то іноземна валюта ревальвує, а надлишковий попит на іноземні цінні папери стає додатним (ML).

Попит на іноземні цінні папери ML спричиняє приріст попиту на долар. У верхній частині рис. 19.3 зображено валютний ринок з кривою надлишкового попиту на долар TT (порівняйте з рис. 19.1). Ця крива вказує лише на попит на валюту, який виникає у результаті зовнішньої торгівлі. Додатковий попит на іноземні цінні папери на рівні ML означає, що крива надлишкового попиту на долар зміщується вправо. На валютному ринку за заданого обмінного курсу виникає нерівновага, обмінний курс зростає, гривня девальвує.

2. Рівноважний обмінний курс за портфельної рівноваги. Портфельна рівновага означає те, що інвестор не зацікавлений у перерозподілі свого портфеля. Якщо процент на Батьківщині заданий, то є лише одна рендита від інвестицій у Закордоні, за якої встановлюється рівновага на ринку портфельного капіталу, а також на валютному ринку. Припустимо, що процент у Закордоні, а також очікуваний обмінний курс w^e задані, тоді є лише один денний курс, який встановлює рівновагу на ринку цінних паперів і на валютному ринку. У табл. 19.2 обчислено дохід у вигляді процента від певної інвестиції в Закордон за різних денних курсів. При цьому припущено, що процентна ставка у Закордоні i^* й очікуваний обмінний курс w^e є заданими.

Таблиця 19.2. Рендита за альтернативних обмінних курсів

i^*	w^e	w^0	$\frac{(w^e - w^0)}{w^0}$	$i^* + \bar{w}^e$
0,05	1,5	1,6	-0,0625	-0,0125
0,05	1,5	1,5	0	0,05
0,05	1,5	1,4	0,0714	0,1214

Зв'язок, зображений на рис. 19.4, показує рендиту від іноземних інвестицій залежно від обмінного курсу. Припустимо, що іноземна процентна ставка є заданою і становить 0,05. Надалі очікуваний обмінний курс — це певне число. Рендита збільшується, коли вітчизняну валюту оцінюють вище.

3. Зв'язок між іноземною рендитою і грошовим ринком у Закордоні. Зв'язок між іноземним грошовим ринком та іноземною рендитою відображений на рис. 19.5. Рівноважну процентну ставку i^* визначають на іноземному грошовому ринку (рис. 19.5б). У випадку, коли денний курс відповідає очікуваному курсові, іноземний процент є і рендитою Закордону. Це впливає з перетворення правої частини рівності (19.2)

$$R^* = \frac{i^* + w^e}{w_0 - 1}. \quad (19.2')$$

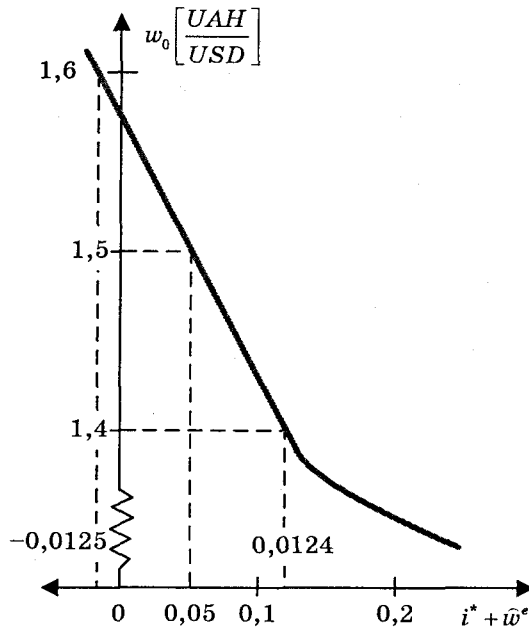

Рис. 19.4. Процентний арбітраж і обмінний курс

На рисунку показана крива доходу (рендита) у вигляді процента від іноземних інвестицій залежно від обмінного курсу. При цьому припускається, що процентна ставка у Закордоні i^* та очікуваний курс w^e — задані, а денний курс w^0 змінюється. Тільки величина денного курсу впливає на рівновагу на ринку цінних паперів і на валютному ринку. Рентиту визначають так: $R^* = i^* + \bar{w}^e = i^* + \frac{w^e - w^0}{w^0}$. Рендита збільшується, коли вітчизняну валюту оцінюють вище.

Якщо очікуваний обмінний курс w^e вищий, ніж денний курс (ревалюація іноземної валюти), то рендита у Закордоні перевищує іноземну процентну ставку. І навпаки, якщо очікуваний обмінний курс w^e нижчий від денного курсу (девалюація іноземної валюти), то рендита у Закордоні нижча, ніж іноземний процент. З рівняння (19.2') випливає

$$\frac{dR^*}{dw_0} = \frac{-w^e}{w_0^2} < 0;$$

це означає, що крива має від'ємний нахил.

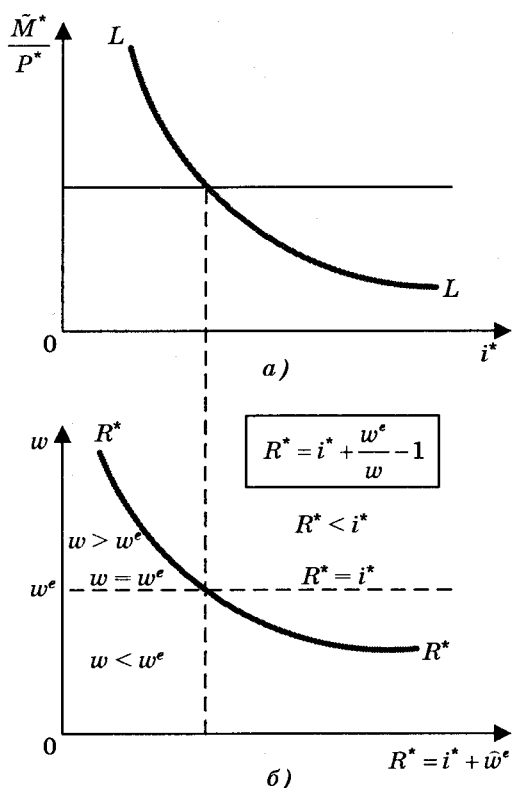

Рис. 19.5. Грошовий ринок Закордону, обмінний курс і крива валютного арбітражу

На рисунку показано взаємозв'язок між іноземним грошовим ринком та іноземною рендитою. LL — крива грошової маси Закордону, R^*R^* — крива іноземної рендиту. Рівноважну процентну ставку i^* визначають на грошовому ринку. Рендиту Закордону визначають: $R^* = i^* + \tilde{w}^e$ або $R^* = \frac{i^* + w^e}{w_0 - 1}$. За портфельної рівноваги $i^* = R^*$, якщо денний курс (w_0) відповідає очікуваному курсові (w^e), тобто $w_0 = w^e$. Якщо $w^e > w_0$ (ревальвация іноземної валюти), то рендита у Закордоні перевищує іноземну процентну ставку, $R^* > i^*$. Якщо $w^e < w_0$ (девальвация іноземної валюти), то рендита у Закордоні нижча, ніж іноземний процент, $R^* < i^*$. Крива R^*R^* має від'ємний нахил $\left(\frac{dR^*}{dw} < 0\right)$.

19.5. ПОРУШЕННЯ НА ГРОШОВОМУ РИНКУ І ПОРТФЕЛЬНА РІВНОВАГА В КОРОТКОТЕРМІНОВОМУ ПЕРІОДІ

1. Портфельна рівновага як короткотермінова рівновага. При порушенні портфельної рівноваги її можна швидко знову встановити внаслідок лише нової комбінації залишку грошей і цінних паперів через купівлю-продаж. Короткотермінову загальногосподарську портфельну рівновагу обох країн можна описати через рівновагу на грошовому ринку Батьківщини (рівняння (19.3)), Закордону (рівняння (19.4)) та режиму валютного арбітражу (рівняння (19.5)).

Рівняння рівноваги на грошовому ринку Батьківщини та Закордону

$$\tilde{M} = PL(i, Y); \quad (19.3)$$

$$\tilde{M}^* = P^* L^*(i^*, Y^*). \quad (19.4)$$

Рівняння режиму валютного арбітражу

$$i = i^* + \frac{w^e}{w_0} - 1. \quad (19.5)$$

Під час аналізу короткотермінового періоду рівні цін обох країн P і P^* розглядають як задані величини. Паритет купівельної спроможності за короткотермінової рівноваги не відіграє ніякої ролі, тому що встановлюється лише через товарний арбітраж. Проте товарний арбітраж потребує часу, тому під час аналізу короткотермінового періоду відносну ціну обмінної рівноваги до уваги не беруть.

На обох грошових ринках визначають процентні ставки; при цьому через процентний паритет встановлюють також рівноважний обмінний курс.

2. На рис. 19.6 зображена короткотермінова рівновага. При цьому крива R^*R^* показує рендиту від інвестиції в Закордон за альтернативних обмінних курсів. Арбітражна рівновага вимагає, щоб іноземна рендита R^* відповідала вітчизняній процентній ставці. Ця ситуація відображена у точці M на рис. 19.6. Праворуч від точки M іноземна рендита є більшою, ніж вітчизняний процент, і тому виникає додатний надлишок попиту на іноземну валюту. Ліворуч від точки M вигідніше вкладати гроші на Батьківщині.

Вітчизняний процент встановлюють на грошовому ринку Батьківщини (нижня частина рис. 19.6). При цьому крива LL показує реальний попит на гроші, пряма SS — реальну пропозицію грошей. Рівновага на грошовому ринку Батьківщини перебуває у точці перетину кривої пропозиції грошей

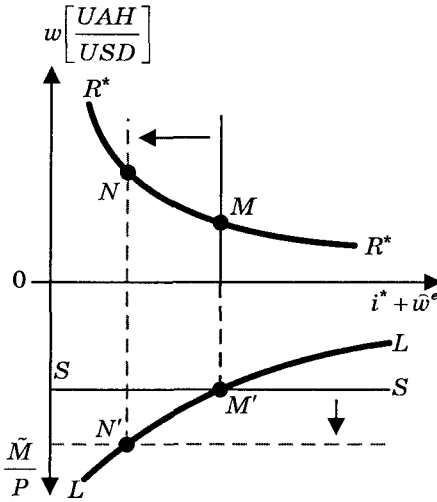

Рис. 19.6. Грошовий ринок Батьківщини, обмінний курс і крива валютного арбітражу.

На рисунку відображена короткотермінова рівновага на грошовому і фінансовому ринках. Крива R^*R^* — рендита від інвестицій Закордону за альтернативних обмінних курсів, крива LL — реальний попит на гроші на Батьківщині, крива SS — реальна пропозиція грошей. Попит на гроші змінюється залежно від зміни процента, пропозиція грошей визначається банківською системою. Рівновазі на грошовому ринку (точка M') відповідає портфельна рівновага (точка M), при цьому рендита Закордону дорівнює процентній ставці Батьківщини ($i^* = R^* = i^* + \bar{w}^\epsilon$). Внаслідок порушення монетарної рівноваги на Батьківщині збільшується реальна грошова маса $\left(\frac{\bar{M}}{P}\right)$ за незмінного рівня цін (P), зменшується процентна ставка i , відповідно з портфельною рівновагою зменшується нарахування процента в Закордоні (вертикальна пряма зміщується вліво). Стає вигідно інвестувати у Закордон ($R^* > i$), тому попит на долари зростає, українська гривня девальвує. У точці N встановлюється нова рівновага.

SS і кривої попиту на гроші LL (точка M' у нижній частині рис. 19.6). Пропозиція грошей визначається банківською системою. Крива попиту на гроші варіює разом із процентом, оскільки процент відображає альтернативні витрати, пов'язані зі зберіганням грошей.

3. За рис. 19.6 можна проаналізувати порушення монетарної рівноваги. Якщо номінальна грошова маса на Батьківщині збільшується, а рівень цін у короткотерміновому періоді залишається незмінним, то реальна грошова маса зростає і зменшується процент. У нижній частині рис. 19.6 крива грошової пропозиції зміщується вниз, і на Батьківщині встановлюється менший процент. Проте разом з тим змінюється найважливіша умова порт-

фельної рівноваги. За меншого процента i на Батьківщині портфельна рівновага вимагає незначного нарахування процента Закордоном. Вертикальна пряма у верхній частині рис. 19.6 зміщується вліво. За заданого вихідного обмінного курсу та за меншого вітчизняного процента інвестиції у США пов'язані з більшим нарахуванням процента, і тому варто інвестувати. Звідси інвестиції в доларах будуть користуватися більшим попитом, у результаті чого зростатиме попит на долари, що призведе до девальвації гривні. Точка N відображає нову рівновагу.

Якщо номінальна грошова маса у Закордоні зростає, а рівень цін залишається незмінним, то реальна грошова маса збільшується і в Закордоні встановлюється нижчий процент i^* . Рівновага на грошовому ринку у верхній частині рис. 19.7 зміщується вліво. За заданого очікуваного обмінного курсу, тобто за w^e , крива іноземної рендиту R^*R^* зміщується вліво або вниз (рис. 19.7). Інвестиції у Закордон здійснюють з нижчою рендитою. Переміщення кривої R^*R^* вліво означає, що рендита у Закордоні стає не вигідною, тому варто вкладати гроші на Батьківщину і забезпечити попит на українську гривню; гривня буде ревальвувати (точка M переміститься у точку M' на рис. 19.7).

Коли змінюються очікування щодо обмінного курсу, то це впливає на портфельну рівновагу в точці M . Розглянемо ситуацію, в якій w^e більший, ніж на рис. 19.5. Тобто в цілому беруть до уваги несприятливе котирування вітчизняної валюти. Тоді крива доходу в Закордоні у нижній частині рис. 19.5 зсувається вправо (рис. 19.8). Тому варто вкладати гроші у Закордон, оскільки через рік іноземна валюта сприятиме цьому. Разом з тим економічні суб'єкти мають уже сьогодні стимул інтенсивніше здійснювати інвестиції у Закордон і пропонувати попит на долар; українська гривня буде девальвувати (переміщення з точки M в точку M' на рис. 19.8).

Слід пам'ятати, що під час аналізу короткотермінового періоду припускали ситуацію, коли рівень цін у певній країні й у Закордоні є незмінним.

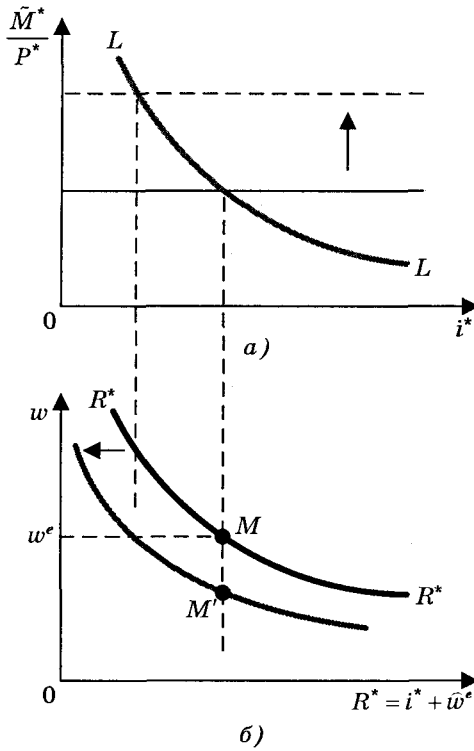
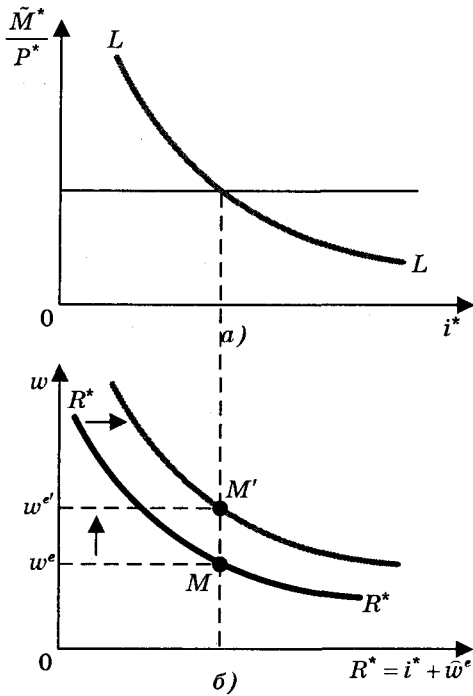

Рис. 19.7. Порушення грошового ринку Закордоном і крива валютного арбітражу.

Крива R^*R^* відображає рендиту Закордону, крива LL — реальний попит на гроші, горизонтальна пряма — реальна пропозиція грошей. При збільшенні номінальної грошової маси у Закордоні за незмінного рівня цін збільшується реальна грошова маса $\left(\frac{M^*}{P^*}\right)$ і зменшується процент i^* . Крива пропозиції грошей пересувається вгору. Рівновага на грошовому ринку зміщується вліво. За заданого очікуваного обмінного курсу (w^e) інвестиції в Закордон здійснюються з нижчою рендитою (крива R^*R^* зміщується вліво вниз). Вкладати гроші вигідно на Батьківщину: попит на гривню збільшиться та відбудеться ревальвація гривні (точка M переміститься в точку M').

Рис. 19.8. Очікуваний обмінний курс і крива валютного арбітражу

Крива R^*R^* показує рендиту в Закордон, крива LL — попит на гроші. За девальвації української гривні (зміна очікуваного обмінного курсу $\tilde{w}^e$) вигідніше вкладати гроші у Закордон. Крива рендиту у Закордон зміщується вправо вгору. Новий рівноважний стан досягається в точці M' .

Монетарна теорія платіжного балансу

Нерівновага на грошовому ринку пов'язана із сальдо платіжного балансу, яке передбачає зміни грошової маси, що у свою чергу мають зворотний вплив на нього через рівень цін. Виникає питання, яким чином сальдо платіжного балансу як динамічна величина впливає на грошову масу (постійну величину) та який вплив здійснює зміна грошової маси на сальдо платіжного балансу.

1. Заощадження і монетарна рівновага

1.1 Основна гіпотеза. Монетарна теорія платіжного балансу абстрагувана від змін відносних цін; також не розглянуті зміни доходу, оскільки припускається, що національний дохід є незмінним. Рух капіталу відповідно або не враховують, або враховують, припускаючи, що процент на Батьківщині дорівнює проценту в Закордоні. Крім того, міжнародний зв'язок цін (за незмінного обмінного курсу), тобто паритет купівельної спроможності, діє за гнучкого курсу.

1.2. Вихідна модель. Основу монетарної теорії платіжного балансу становить рівновага на грошовому ринку. Попит на реальні гроші L залежатиме від реальних доходів і процента. Пропозиція грошей визначається валютними резервами R (постійна величина) і частиною монетарної бази B , яку контролює емісійний банк. Отже, грошова база має дві складові: валютні резерви і вітчизняний компонент грошової бази. Якщо позначити α як мультиплікатор між грошовою пропозицією і монетарною базою ($R + B$), то рівновагу на грошовому ринку можна відобразити так:

$$\alpha(R + B) = p_1 L(Y^r, i). \quad (\text{Д.19.1})$$

Національний дохід Y^r (в умовах рівноваги) за класичним підходом, на відміну від кейнсіанського, є незалежним від грошового ринку. Зміни процентної ставки (за умов рівноваги), наприклад, не впливають на національний дохід. За умов рівноваги доходу досягають за повної зайнятості $\bar{Y}^r$, отже, фактичний національний дохід (НД) Y^r дорівнює доходу за повної зайнятості $\bar{Y}^r$

$$Y^r = \bar{Y}^r. \quad (\text{Д.19.2})$$

Процентна ставка Батьківщини дорівнює процентній ставці у Закордон, що можливо у випадку, коли ці країни є малими країнами чи за досконалого руху капіталу

$$i = i^*. \quad (\text{Д.19.3})$$

Відносна ціна p є фіксованою, отже, можна записати рівняння

$$p_1 = p_2 \frac{w}{p}. \quad (\text{Д.19.4})$$

З цього рівняння впливає міжнародний зв'язок цін за незмінного обмінного курсу й паритет купівельної спроможності за гнучкого обмінного курсу.

Заощадження визначають як невитрачання доходів. Позначимо номінальне споживання як A , загальне споживання — C і загальні інвестиції — I , тоді заощадження визначимо так:

$$H = p_1 Y^r - A. \quad (\text{Д.19.5})$$

Припустимо, що споживання є пропорційним до надлишкового попиту на гроші

$$H = \lambda p_1 (L - M) = \lambda p_1 (L(Y^r, i^*) - \alpha(B + R)). \quad (\text{Д.19.6})$$

Заощадження — це показник розвитку народного господарства за певний період часу, який слугує для того щоб наближати рівновагу постійних величин.

На рис. Д.19.1 виведено функцію заощадження. Рис. Д.19.1а показує, як країна реагує: споживає (чи заощаджує), коли є надлишок попиту на гроші.

За надлишкового попиту на гроші, що дорівнює нулю, існує рівновага платіжного балансу. Економічні суб'єкти не мають жодного приводу змінювати згадану рівновагу, при цьому заощадження дорівнюють нулю.

Якщо попит на гроші перевищує їх пропозицію, то економічні суб'єкти хочуть збільшити свою реальну касу (готівку); вони заощаджують (показник розвитку народного господарства у певному періоді), щоб досягти рівноваги залишків. Коли попит на гроші є меншим, ніж грошова маса, то відбуватиметься детезаврація.

Оскільки попит на гроші залежить від номінального НД, рівновага залишків на грошовому ринку змінюється разом з вітчизняним рівнем цін p_1 . З підвищенням рівня цін зростає попит на гроші, отже, і надлишковий попит на гроші (рис. Д.19.1). Як наслідок, заощадження варіює з рівнем цін на Батьківщині

$$H = H(p_1, M). \quad (\text{Д.19.7})$$

Для заданої грошової маси заощадження з підвищенням цін у певній країні зростає (рис. Д.19.1в): за ціни P''' виникає надлишок пропозиції на товарному ринку ($p_1 Y > A$; тоді $H > 0$); за ціни P' є надлишковий попит на товарному ринку, відбуватиметься детезаврація; за ціни P'' немає заощаджень.

1.3. Короткотермінова рівновага у випадку з двома країнами. На рис. Д.19.2 разом із функцією заощадження нашої країни H зображена

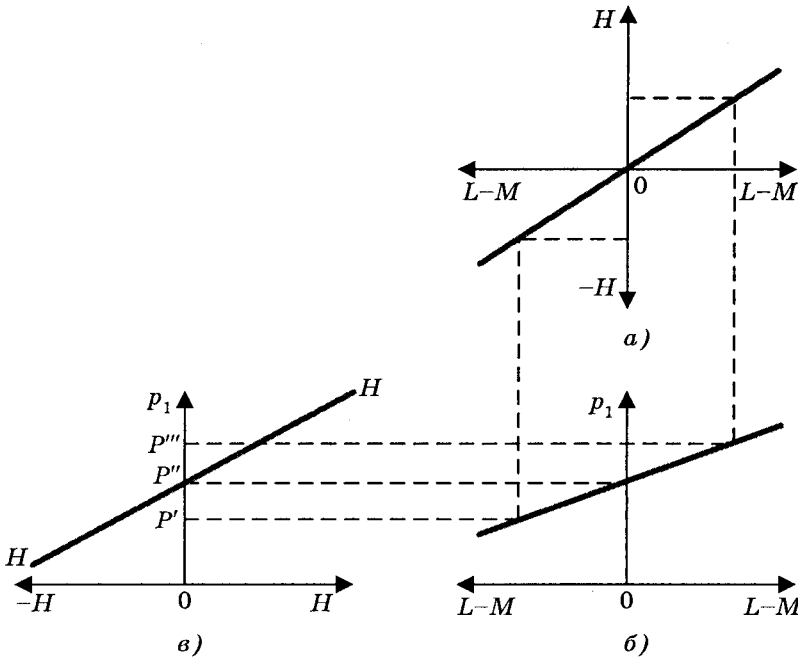

Рис. Д.19.1. Заощадження і рівновага залишків

Заощадження є показником розвитку народного господарства країни. Функцію заощадження (пряма H) визначають як $H = \lambda p_1(L - M)$, де L — попит на гроші, M — пропозиція грошей. Заощадження немає ($H = 0$), якщо надлишковий попит дорівнює нулю ($L - M = 0$). Економічні суб'єкти заощаджують ($H > 0$), якщо $L > M$. У країні здійснюється детезаврація (збільшення споживання) — $H < 0$, якщо $L < M$. Заощадження залежить від рівня цін для заданої грошової маси M , тобто $H = H(p_1, M)$. За ціни $P = P''$ заощаджень немає $H = 0$, за $P = P'''$ відбувається заощадження $H > 0$, за $P = P'$ здійснюється детезаврація $H < 0$.

функція споживання Закордону wH^* . Для порівняння споживання Закордону подано у валюті нашої країни.

Рівень споживання Закордону в іноземній валюті визначають як

$$-H^* = \lambda^* (M^* - p_2^* L^* (.)),$$

а в національній валюті

$$-wH^* = \lambda^* (wM^* - p_2^* wL^* (.)).$$

За незмінного співвідношення цін p , що нормується через одиницю, внаслідок $p_2^* w = \frac{p_1}{p}$ (рівняння (Д.19.4)) впливає

$$-wH^* = \lambda^* (wM^* - p_1 L^* (.)). \tag{Д.19.8}$$

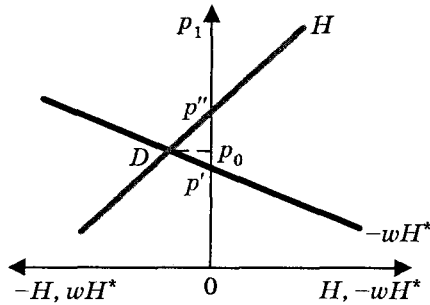

Рис. Д.19.2. Короткострокова поточна рівновага, виражена через споживання і заощадження

Заощадження на Батьківщині відображено прямою H , споживання в Закордоні у вітчизняній валюті становить $-wH^*$. За короткотермінової рівноваги заощадження Батьківщини дорівнює споживанню Закордону, $H = -w^*H$. Споживання Закордону залежить від попиту і пропозиції грошей, а також від рівня цін на Батьківщині $-wH^* = \lambda^*(wM^* - p_1L^*)$. Якщо рівень цін на Батьківщині низький, то є надлишок попиту на товари ($M^* > L^*$), Закордон споживає; якщо рівень цін p високий — Батьківщина заощаджує. За короткотермінової рівноваги (рівень ціни p_0) спостерігається дефіцит торгового балансу для Батьківщини (p_0D) і надлишок у Закордоні в такому самому розмірі. Зменшення номінальної грошової маси (за дефіциту платіжного балансу — $Z < 0$) сприяє приросту заощадження на Батьківщині; збільшення номінальної грошової маси (за надлишку платіжного балансу — $Z > 0$) збільшує споживання в Закордоні. Короткотермінова рівновага (точка перетину двох прямих) відповідає ціні p_0 , яка знаходиться між цінами p'' і p' .

Коли рівень цін у заданій країні є низьким, то у Закордоні спостерігається значний попит на товари, тобто є надлишок попиту на товари; Закордон споживає. І, навпаки, за високих цін у цій країні заощаджує саме вона.

За короткотермінової рівноваги світові доходи мають відповідати витратам. Заощадження однієї країни повинні дорівнювати споживанню іншої

$$H(.) = -wH^*(.). \quad (\text{Д.19.9})$$

Рівняння (Д.19.7), (Д.19.8) і (Д.19.9) описують короткотермінову рівновагу за незмінного обмінного курсу разом з ендогенними змінними p_1 , H і H^* . Екзогенними змінними є M , M^* і обмінний курс, а також задана відносна ціна p .

1.4 Графічне відображення короткотермінової рівноваги. Ця короткотермінова рівновага зображена на рис. Д.19.2 за ціни p_0 . Короткотермінова рівновага включає дефіцит торгового балансу для нашої країни у розмірі p_0D і надлишок для Закордону у відповідному розмірі. Оскільки контро-

льовані компоненти грошової бази Батьківщини залишаються незмінними (не проводиться політика нейтралізації), дефіцит торговельного балансу означає втрату валютних резервів нашої країни і перерозподіл світових грошових запасів на користь Закордону. Зменшення номінальної грошової маси Батьківщини (до ціни вихідного положення p_0) спричинить бажаний приріст заощадження. Функція заощадження Батьківщини зміщується вправо. У Закордоні збільшується номінальна грошова маса, функція споживання зміщується вправо. Ці переміщення триватимуть доти, поки обидві криві не перетнуться на вертикальній ціновій осі між p'' і p' . Довготермінової рівноваги досягають шляхом пристосування залишку резервів.

1.5. Порушення рівноваги. Тепер можна аналізувати ефект від порушення рівноваги, заданої у вихідному положенні. На рис. Д.19.3 p_0 показує рівновагу в початковому положенні, тобто не тільки короткотермінову рівновагу з $H(\cdot) + wN^*(\cdot) = 0$, а й рівновагу залишків на грошовому ринку.

Припустимо, що у Закордоні порушена рівновага p_0 внаслідок зростання грошової маси. Тоді там виникає надлишок пропозиції на грошовому ринку, Закордон здійснює споживання. Функція споживання Закордону зміщується вправо (стрілка 1). На іноземному товарному ринку є надлишковий попит. Ціна у Закордоні зростає, і внаслідок міжнародного зв'язку цін також зростає ціна Батьківщини до p''' . У результаті цього на Батьківщині підвищується попит на гроші: збільшуються заощадження, на товарному ринку встановлюється надлишок пропозиції, якому відповідає додатковий експорт.

Поточна рівновага спостерігається за p''' . Однак надлишок експорту Батьківщини призводить до розширення грошової маси. Приріст грошової маси у нашій країні спричиняє переміщення функції заощадження Батьківщини вліво. Зменшення грошової маси у Закордоні призводить до зсуву ліворуч функції споживання Закордону. За нової рівноваги ціна має встановитися у межах p_0 і p'''' . З рівності (16.6) випливає за заданої відносної ціни та за незмінного обмінного курсу w , що $\hat{p}_1 = \hat{p}_2^*$, тобто є міжнародний зв'язок цін.

Якщо порушення полягає в тому, що грошова маса у Закордоні зменшується (підвищується попит на гроші), то звідси випливає перевищення попиту на грошовому ринку в Закордоні; Закордон заощаджує; іноземна функція споживання пересувається вліво (стрілка 2). На іноземному товарному ринку є дефіцит попиту. Ціна у Закордоні спадає, і внаслідок міжнародного зв'язку цін також спадає ціна у заданій країні (до p'). Зниження ціни у нашій країні зменшує попит на гроші. Заощадження на Батьківщині зменшується (переміщення функції заощадження заданої країни). На товарному ринку Батьківщини є перевищення попиту (надлишок імпорту). Короткотермінова поточна рівновага встановлюється за p' .

Внаслідок дефіциту балансу поточних операцій грошова маса у цій країні зменшується, функція заощадження Батьківщини зміщується вправо вниз.

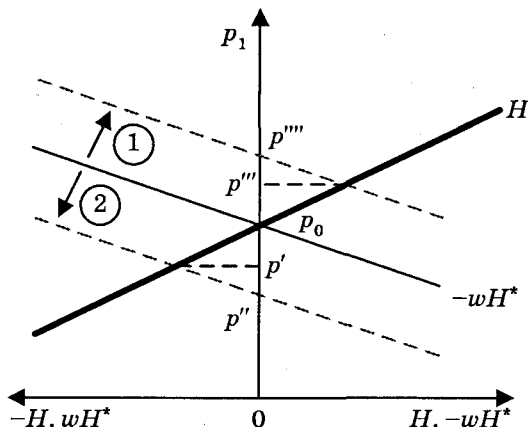

Рис. Д.19.3. Короткотермінова рівновага і рівень цін

За короткотермінової рівноваги заощадження на Батьківщині дорівнює споживанню Закордону, $H = -wH^*$, а також рівновазі залишків на грошовому ринку ($Z = 0$). При порушенні рівноваги у Закордоні внаслідок збільшення грошової маси ($M^* > L^*$) зростає споживання (пряма $-wH^*$ пересувається вгору — стрілка 1). На товарному ринку збільшується попит на товари і зростає їх ціна p^* . У результаті міжнародного зв'язку цін зростає ціна на Батьківщині до p'' , і відповідно збільшується попит на гроші, а на товарному ринку виникає надлишок пропозиції і додатковий експорт. Встановлюється поточна рівновага за ціни p'' . Експорт розширює грошову масу на Батьківщині ($M > L$), споживання зростає, а заощадження знизяться (функція заощадження зміститься вліво). Додатковий імпорт у Закордоні зменшить грошову масу: споживання знизиться (функція споживання зміститься вліво), заощадження зростає. Нова рівновага — за ціни, яка перебуває між p_0 і p''' . При порушенні рівноваги внаслідок зменшення грошової маси ($M^* < L^*$) за кордоном попит на гроші збільшиться, заощадження зростає, споживання зменшиться (стрілка 2). На товарному ринку Закордону дефіцит попиту та ціна на товари спадають, і відповідно знижується ціна до p' на Батьківщині (попит на гроші зменшується). Заощадження на Батьківщині зменшаться, а споживання збільшиться. На товарному ринку — надлишок попиту призводить до збільшення імпорту. Короткотермінова рівновага спостерігається за ціни p' . За дефіциту балансу поточних операцій ($Z < 0$) на Батьківщині грошова маса зменшиться: заощадження зростає в Закордоні ($Z > 0$), грошова маса і споживання відповідно зростуть теж (пряма споживання зміститься вправо). Нова рівновага виникне за ціни, яка знаходиться у межах p_0 і p'' .

У Закордоні, навпаки, зростає грошова маса; функція споживання Закордону зміщується (знову) вправо. Через приплив грошей у Закордон та через грошовий вплив з Батьківщини встановлюється рівновага між p_0 і p'' .

2. Заощадження і зміна обмінного курсу

Якщо обмінний курс гнучкий, то короткотермінова рівновага характеризується двома функціями заощадження (Д.19.7) і (Д.19.8), обмеженням бюджету (Д.19.9) і визначеним з рівності (16.6) за незмінної відносної ціни паритетом купівельної спроможності

$$\bar{w} = \bar{p}_1 - \bar{p}_2^* \quad (\text{Д.19.10})$$

Припустимо, що виникає експансія грошової маси у Закардоні, а тому за незмінного обмінного курсу встановлюється дефіцит торгового балансу в Закардоні. Гнучкий обмінний курс зменшує цей дефіцит шляхом девальвації. Разом з тим необхідна за умов незмінного обмінного курсу реалокція світової грошової маси за гнучкого обмінного курсу буде обмеженою.

Якщо порушення відбувається внаслідок девальвації іноземної валюти, то функція споживання Закардону переміщується, залежно від ціни товару 1 у вітчизняній валюті, вниз (стрілка 2 на рис. Д.19.3). У результаті девальвації іноземної валюти грошова маса Закардону, виражена в гривнях, пропорційно зменшується. Іноземці хочуть за заданої ціни на гривні більше заощаджувати. У рівнянні (Д.19.8) зменшується wM^* і споживання wH^* буде незначним. За заданої ціни p_0 переміщується функція споживання вліво на рис. Д.19.3. Повинна встановитися нова поточна рівновага між p_0 і p'' (наприклад за p'). Отже, девальвація іноземної валюти зменшує грошову масу Закардону.

3. Довготермінова рівновага

Заощадження і споживання є показниками розвитку народного господарства за певний період часу, які через велику кількість короткотермінових рівноваг приводять до довготермінової рівноваги. На противагу короткотерміновій рівновазі також цікаво визначити, як змінюється довготермінова рівновага. Найпростішу модель довгострокової рівноваги можна відобразити для малої країни з позиції теорії платіжного балансу через

$$L(i, Y) = \frac{M}{P_1}; \quad (\text{Д.19.11})$$

$$p_1 = wp_2^*. \quad (\text{Д.19.12})$$

Процент Батьківщини i , пов'язаний із процентом Закардону i^* , є заданою величиною. Y , M і p_2^* для малої країни — екзогенні величини. Рівняння (Д.19.11) і (Д.19.12) містять ендогенні змінні p_1 і w .

Отже, експансія грошової маси у довготерміновому періоді за узгодження процента Батьківщини з процентом Закардону збільшує рівень цін і призводить до девальвації.

4. Перекриття у монетарному проєкті

Незначна зміна передумов у наведеній вище моделі дає змогу також змоделювати перекриття обмінних курсів. Якщо замість паритету купівельної спроможності (Д.19.12) припустити раціональні очікування щодо обмінного курсу із заданим очікуваним зростанням цін у Закордоні $\hat{p}_2^{i^*e}$, то ці зміни обмінного курсу слід охарактеризувати рівнянням (Д.19.15). Щодо процентів Батьківщині й у Закордоні, то припускається відкритий процентний паритет (підрозд. 19.3). Систему описують так:

$$L(i, Y) = \frac{M}{P_1}; \quad (\text{Д.19.13})$$

$$i = i^* + \hat{w}^e; \quad (\text{Д.19.14})$$

$$\hat{w}^e = \hat{p}^e - \hat{p}^{*e}. \quad (\text{Д.19.15})$$

Екзогенними змінними для малої країни є Y , M , i^* , $\hat{p}^e$ і $\hat{p}_2^{i^*e}$. Ендогенні змінні: i , p_1 і $\hat{w}^e$. У цій моделі встановлюється перекриття обмінного курсу.

Контрольні запитання і завдання

1. Як пов'язані між собою валютний курс і рух капіталу?
2. Охарактеризуйте взаємозв'язок між грошовим ринком і портфельним капіталом за незмінного обмінного курсу.
3. Що таке процентний паритет?
4. Розкрийте суть портфельної рівноваги у короткотерміновому періоді.
5. Встановіть, який зв'язок між:
  - а) грошовим ринком Батьківщини, обмінним курсом і кривою валютного арбітражу;
  - б) грошовим ринком Закордону, обмінним курсом і кривою валютного арбітражу.
6. Розкрийте суть монетарної теорії платіжного балансу.

Література

1. Валютный рынок и валютное регулирование: Учеб. пособие / Под ред. И.Н. Платоновой. — М.: БЕК, 1996. — 475 с.
2. Дзюблюк О.В. Валютна політика: Підручник. — К.: Знання, 2007. — 422 с.
3. Козак Ю.Г., Ковалевський В.В., Ржепішевський К.І. Міжнародні фінанси в питаннях та відповідях. — К.: ЦУЛ, 2003. — 294 с.

4. *Кравченко Л.М., Шапошников О.О.* Валютне регулювання і валютний контроль в Україні. — К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2001. — 102 с.
5. *Кругман П.Р., Обсфельд М.* Международная экономика: Теория и политика: Пер. с англ. — М.: Экон. фак. МГУ: ЮНИТИ, 1997. — 799 с.
6. Международные валютно-кредитные и финансовые отношения: Учебник / Под ред. Л.Н. Красавиной. — М.: Финансы и статистика, 1994. — 592 с.
7. Международные финансы: Учеб. пособие / Ю.В. Макогон, Н.А. Бударина, Г.Ю. Псарев. — Донецк: ДонНУ, 2005. — 342 с.
8. *Миклашевская Н.А., Холопов А.В.* Международная экономика: Учебник. — М.: МГУ им. М.В. Ломоносова: Дело и Сервис, 1998.
9. *Мишкін Ф.* Економіка грошей, банківської справи і фінансових ринків. — К.: Основи, 1999.
10. *Наговицин А.Г.* Валютная политика. — М.: Экзамен, 2000. — 512 с.
11. *Овчинников Г.П.* Международная экономика: Учеб. пособие. — СПб.: Изд-во В.А. Михайлова; Полиус, 1998. — 620 с.
12. *Рокоча В.В.* Міжнародна економіка: Навч. посіб. — Кн. 2: Монетарна теорія міжнародної економіки. — К.: Таксон, 2003.
13. *Branson W.H.* Asset Markets and Relative Prices in Exchange Rate Determination // Institute for International Economic Studies. — Seminar Paper. — Stockholm, 1976. — № 66.
14. *Dornbusch R.A.* Portfolio Balance Model of the Open Economy // Journal of Monetary Economics. — 1975. — № 1.
15. *Fischer C.* Real Currency Appreciation in Accession Countries: Balassa-Samuelson and Investment Demand // Review of World Economics. — 2004. — Vol. 140. — № 2.
16. *Frenkel J.A., Mussa M.* Asset Markets, Exchange Rates and the Balance of Payments: Handbook of International Economics. — Vol. 2. — Amsterdam, 1985.
17. *Heffernan S., Sinclair P.* Modern international economics. — Blackwell, 1998.
18. *Krugman P.R., Obstfeld M.* International Economics: Theory and Policy. — 2. Auflage. — New York, 1991.
19. *Salvatore D.* International Economics. — Wiley, 2003.
20. *Siebert H.* Außenwirtschaft 6, völlig überarb. Aufl. — Stuttgart: G. Fischer, 1994.
21. *Siebert H., Lorz O.* Außenwirtschaft. — Stuttgart: UTB, 2006.
22. *Willms M.* Internationale Währungspolitik. — München, 1992.

Розділ 20

ОБМІННІ КУРСИ, ГРОШОВИЙ ТА ФІНАНСОВИЙ РИНКИ

20.1. Грошовий ринок і обмінний курс у довготерміновій рівновазі.

20.2. Рух капіталу за порушення рівноваги: перекриття обмінного курсу.

20.3. Реальне господарське порушення рівноваги.

20.4. Валютний ринок термінових угод.

Додаток. Модель Бренсона.

Вигоди арбітражу мають подвійний характер. По-перше, це зростання обсягів торгівлі основними акціями і деривативами на обох ринках. По-друге, арбітражна торгівля поєднує ринки і забезпечує адекватну оцінку цінних паперів і деривативів.

Бертон Мелкіл

У довготерміновому періоді рівень цін може змінюватися; тоді буде зовсім інший зв'язок між грошовим ринком і обмінним курсом (підрозділі 20.1). Підрозділ 20.2 порівнює рівновагу в довготерміновому і короткотерміновому періодах. Перехід від короткотермінового до довготермінового періоду може призвести до перекриття обмінних курсів. У підрозділі 20.3 з'ясовуються реальні господарські порушення рівноваги. У підрозділі 20.4 розглянуто валютний ринок термінових угод. У додатку висвітлена модель Бренсона.

20.1. ГРОШОВИЙ РИНОК І ОБМІННИЙ КУРС У ДОВГОТЕРМІНОВІЙ РІВНОВАЗІ

1. Рівень цін у довготерміновому періоді. У довготерміновому періоді грошова маса впливає на рівень цін, а економіка отримує дохід від повної зайнятості, який визначають через виробничий потенціал. Разом із тим реальний транзакційний попит на гроші (попит на готівку, яку використовують для обслуговування операцій) за припущення, що економіка не розвивається, є незмінним. Якщо економіка розвивається, то реальний транзакційний попит зростає разом із виробничим потенціалом. Процентна ставка

відображає норму часової преференції: вона є заданою величиною. Разом з тим альтернативні витрати на зберігання грошей постійні. Збільшення грошової маси у цьому довготерміновому періоді означає лише зміну рівня цін. Наприклад, приріст грошової маси на 10 % означає, що ціни на всіх етикетках підвищуються на 10 %. Отже, рівень цін змінюється пропорційно до зміни грошової маси. Оскільки процентна ставка і дохід від повної зайнятості у довготерміновому періоді є заданими, то реальна грошова маса залишається незмінною. У довготерміновому періоді рівновагу на грошовому ринку (19.3) визначає рівень цін

$$P = \frac{\bar{M}}{L(i, Y)}.$$

Аналогічно визначається рівень цін у Закордоні через функцію попиту на гроші (19.4).

У довготерміновому періоді очікуваний обмінний курс w^e не може відхилитися від денного курсу, тому що рендита в Закордоні $R^* = i^*$ і разом з тим процентна ставка на Батьківщині дорівнює процентній ставці у Закордоні, тобто $i = i^*$.

За заданої іноземної грошової маси з приростом грошової маси на Батьківщині пропорційно пов'язана девальвація вітчизняної валюти.

2. Довготермінова монетарна рівновага. Довготермінова рівновага задана через рівновагу на грошовому ринку Батьківщини (рівняння (20.1)) і Закордону (рівняння (20.2)), а також через рівняння (20.3).

$$\bar{M} = PL(i, Y); \quad (20.1)$$

$$\bar{M}^* = P^* L^*(i^*, Y^*); \quad (20.2)$$

$$w = \frac{P}{P^* \cdot \bar{p}}. \quad (20.3)$$

Рівняння (20.3) визначає обмінний курс. Його задають через співвідношення вітчизняного та іноземного рівнів цін і відносної ціни, що визначається обмінною рівновагою¹. У рівнянні (20.3) $\bar{p}$ — відносна ціна між товарами Батьківщини і Закордону за довготермінової обмінної рівноваги. Рівняння (20.1), (20.2), (20.3) визначають разом три змінні P , P^* і w у довготерміновій рівновазі.

3. Обмінний курс у довготерміновому періоді. За довготермінової рівноваги обмінний курс має узгоджуватися, з одного боку, з монетарною рівновагою, а з іншого — з обмінною рівновагою. Це зображено графічно на

¹ Легко перевірити, що виміри у рівнянні (20.3) узгоджені (збігаються).

$$\text{Ці виміри становлять: } \frac{UAH}{USD} : \frac{\frac{UAH}{ME_1}}{\frac{USD}{ME_2}} = \frac{ME_2}{ME_1}.$$

рис. 20.1. Якщо помножити рівняння (20.2) на обмінний курс (w) і поділити на рівняння (20.1), то за допомогою підстановки рівняння (20.3) отримаємо рівняння

$$\frac{w\tilde{M}}{\tilde{M}} = \frac{1}{\bar{P}} L^*(.). \quad (20.4)$$

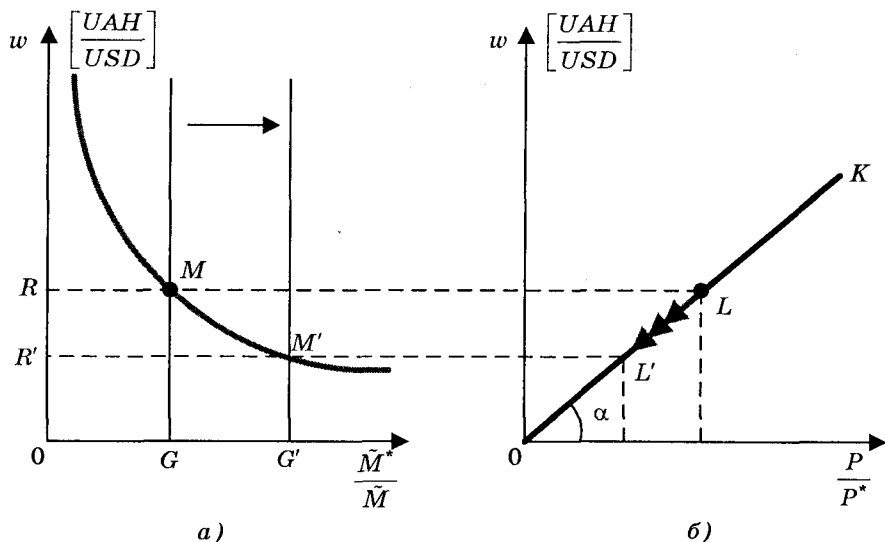

Рис. 20.1. Монетарна і реальна господарська рівновага

Монетарна рівновага для Батьківщини та Закордону спостерігається в точці M за відносної пропозиції грошей $OG \left(\frac{\tilde{M}^*}{\tilde{M}} \right)$ і певного обмінного курсу $OR \left(\frac{UAH}{USD} \right)$. Зв'язок між обмінним курсом w та відносною ціною $\frac{P}{P^*}$ відображено як $\operatorname{tg} \alpha = \frac{1}{P}$. Радіус-вектор OK характеризує довготермінову товарно-господарську рівновагу. За умов існування паритету купівельної спроможності обмінний курс і номінальні ціни переміщуються по прямій OK . При збільшенні грошової маси в Закордоні ($\tilde{M}^*$) у довготерміновому періоді рівень цін (P^*) зростає, а обмінний курс долара $\left(\frac{UAH}{USD} \right)$ спадає, встановлюється нова монетарна рівновага у точці M' . Валюта Батьківщини (UAH) ревальвуватиме, а іноземна (USD) — девальвуватиме. Крива відносної пропозиції грошей $\left(\frac{\tilde{M}^*}{\tilde{M}} \right)$ пересувається вправо, точка L (точка довготермінової рівноваги) на прямій OK переміщується в точку L' . У довготерміновому періоді номінальна експансія грошової маси буде ліквідована внаслідок зростання рівня цін.

Ліва частина рівняння (20.4) описує добуток обмінного курсу w і відносної грошової маси $\frac{\tilde{M}^*}{\tilde{M}}$; права частина, виражена через відносний попит на гроші та відносну ціну обмінної рівноваги, є незмінною, оскільки реальний попит на гроші та відносна ціна у довготерміновій рівновазі незмінні. Звідси добуток w і $\frac{\tilde{M}^*}{\tilde{M}}$ має бути теж сталим (площа $ORMG$ на рис. 20.1).

Монетарна рівновага на Батьківщині й у Закордоні за відносної пропозиції грошей OG і певного обмінного курсу OR задана у точці M .

Згідно з рівнянням (20.3) обмінний курс має виконувати також іншу умову. Реальний обмінний курс встановлюється через обмінну рівновагу. Зв'язок між обмінним курсом w і $\frac{P}{P^*}$ є прямою з кутом нахилу $\text{tg}\alpha = \frac{1}{P}$. Якщо обмінний курс і номінальні ціни переміщуються по цій прямій, то є паритет купівельної спроможності, тобто довготермінова товарно-господарська рівновага має лежати на радіусі-векторі OK , як показано на рис. 20.16.

Приріст грошової маси у Закордоні за цієї довготермінової рівноваги означає, що рівень цін у Закордоні зростає, встановлюється нова монетарна рівновага у точці M' і знижується обмінний курс; валюта Батьківщини девальвуватиме. Довготермінова рівновага переміщується з точки L у точку L' на рис. 20.16; на рис. 20.1а крива відносної пропозиції грошей пересувається вправо. Нова монетарна рівновага у точці M' пов'язана з девальвацією іноземної валюти.

Отже, під час аналізу довготермінового періоду номінальна експансія грошової маси буде фактично знову ліквідована внаслідок зростання рівня цін. На рис. 19.6 крива пропозиції грошей знову переміщується вгору, реальна грошова маса внаслідок зростання рівня цін скорочується (переміщуючись із точки N' у точку M').

20.2. РУХ КАПІТАЛУ ЗА ПОРУШЕННЯ РІВНОВАГИ: ПЕРЕКРИТТЯ ОБМІННОГО КУРСУ

Зовсім інший зв'язок виникає між короткотермівною та довготермівною рівновагою, якщо зважати на те, що фінансовий і товарний ринки неоднаково швидко реагують на певні зміни. Перерозподіл портфеля може відбуватися швидко, а в екстремальному випадку навіть миттєво. В основі такої швидкої реакції фінансових ринків поряд з іншим лежить те, що фінансові ринки пов'язані між собою міжнародною мережею у світовому мас-

штабі й немає високих трансакційних витрат. На противагу цьому товарні ринки потребують часу для адаптації.

Значення швидкості реакції на товарному і грошовому ринках можна об'ємно проілюструвати так: світова торгівля (експорт товарів) за рік здійснюється на суму близько 3500 млрд дол. США, а торгівля валютою за день — на суму близько 1000 млрд дол. США. Валютні ринки світу здійснюють оборот валютних операцій, що дорівнює річному обороту на товарному ринку, за 3—4 дні (при фінансових операціях передбачаються множинні обчислення).

1. Слід чітко визначити поняття ринку цінних паперів. У короткотерміновому періоді ринок цінних паперів має перебувати у рівновазі. Точка L на рис. 20.2 і є тією короткотерміновою рівновагою, а це означає, що економічні суб'єкти не мають жодного приводу змінювати свої портфелі цінних паперів. Надлишковий попит на цінні папери дорівнює нулю. Можна стверджувати, що точка A не може відображати рівновагу на ринку цінних паперів. Тепер потрібно ввести гіпотезу щодо очікувань, пов'язаних з обмінним курсом. Припустимо, що економічні суб'єкти очікують обмінний курс OR за довготермінової рівноваги. У точці A ціна валюти Батьківщини занижена, тобто очікується ревальвація. У результаті цього варто купувати цінні папери Батьківщини; надлишок попиту на цінні папери позитивний. Для того, щоб при рівновазі не виникало надлишку попиту на цінні папери, потрібно нараховувати на них менші проценти. Низькі вітчизняні проценти мають прямо компенсувати очікування ревальвації у значенні відкритого процентного паритету. Проте нижчий процент спричинить підвищення попиту на гроші; оскільки грошова маса є задана, то грошовий ринок може вимагати лише встановлення рівноваги за заданого доходу Y . Тоді на грошовому ринку знизиться трансакційний попит на гроші. Це відбуватиметься у випадку, коли рівень цін Батьківщини (наприклад ціна експортного товару 1) буде нижчим. Отже, точка рівноваги на ринку цінних паперів має знаходитись лівіше від точки A .

У точці B так само не може існувати рівновага на ринку облігацій. Оскільки тепер національна валюта переоцінена, від позик у валюті Батьківщини відмовляються, і це призводить до надлишку пропозиції цінних паперів у валюті Батьківщини. Для того, щоб при рівновазі не існувало надлишку пропозиції цінних паперів Батьківщини, потрібно нараховувати на них вищі проценти. Але за вищого процента зменшується попит на гроші.

Для того, щоб збільшити попит на гроші, потрібно підвищити рівень цін P на Батьківщині (наприклад ціну експортного товару p_1), тоді зросте трансакційний попит на гроші. Тому крива VV має негативний нахил. На рис. 20.2 зображена така ситуація, за якої реалізується монетарна рівновага (точка M) і довготермінова рівновага на товарному ринку (точка L) разом з рівновагою на ринку цінних паперів.

2. Коли грошова маса у Закордоні зростає, то пряма відносної пропозиції грошей OG на рис. 20.3а переміщується вправо, внаслідок чого встанов-

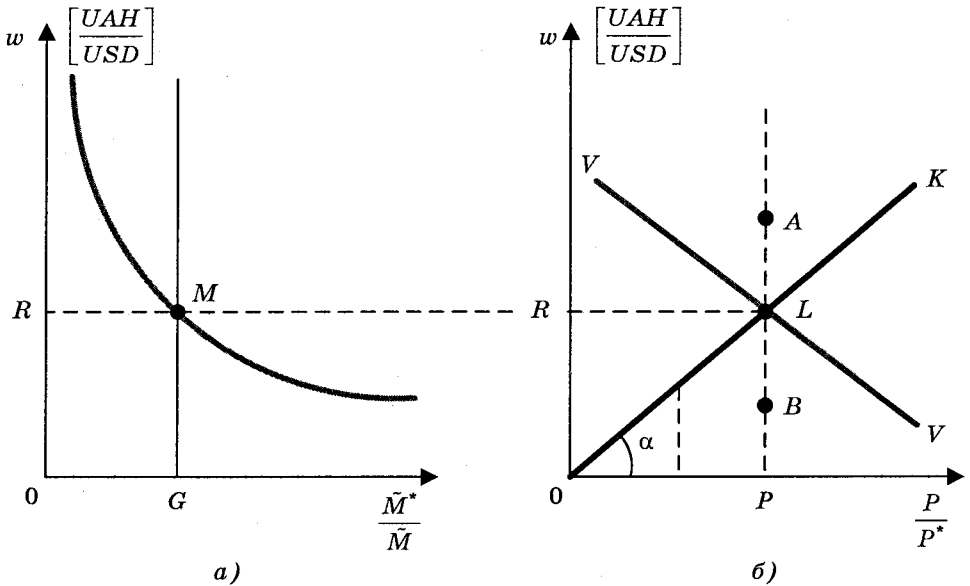

Рис. 20.2. Монетарна рівновага, портфельна рівновага і реальна господарська рівновага

Рівновага у довготерміновому періоді на грошовому ринку показана в точці M , на товарному ринку разом із рівновагою на ринку цінних паперів — у точці L . Грошова маса — величина задана. У точці A порушена портфельна рівновага, ціна валюти Батьківщини занижена, тобто є очікувана ревальвація. Доцільно купувати цінні папери Батьківщини ($E_v > 0$). Для того, щоб за рівноваги не було надлишку попиту на цінні папери, слід нарахувати на них вищі проценти ($d_i < 0$), що компенсує очікувану ревальвацію ($dw < 0$). За нижчого процента підвищується попит на гроші. Попит перевищує пропозицію грошей ($N > A$). Для зниження попиту на гроші необхідно знизити рівень цін P на Батьківщині (ціна експортного товару 1 знизиться). Внаслідок цього зменшиться трансакційний попит на гроші. Нова точка рівноваги на ринку цінних паперів знаходиться лівіше від точки A . У точці B також порушено портфельну рівновагу (валюта Батьківщини переоцінена), тобто невигідно купувати цінні папери Батьківщини. Пропозиція цінних паперів у вітчизняній валюті перевищує попит на них ($A > N$). Очікується девальвація вітчизняної валюти ($dw > 0$). Для того, щоб за рівноваги не було надлишку пропозиції на цінні папери Батьківщини, слід нараховувати на них вищі проценти ($di < 0$). За вищого процента знижується попит на гроші ($N < A$). Для підвищення попиту на гроші потрібно підвищити рівень цін P на Батьківщині (ціна експортного товару збільшиться). Внаслідок цього збільшиться трансакційний попит на гроші. Знову досягається рівновага.

люється нова монетарна рівновага у точці M' за нижчого обмінного курсу OR' . Іноземна валюта девальвує. Довготермінова рівновага перебуває у точці L' . Крива VV переміщує рівновагу на ринку цінних паперів вліво.

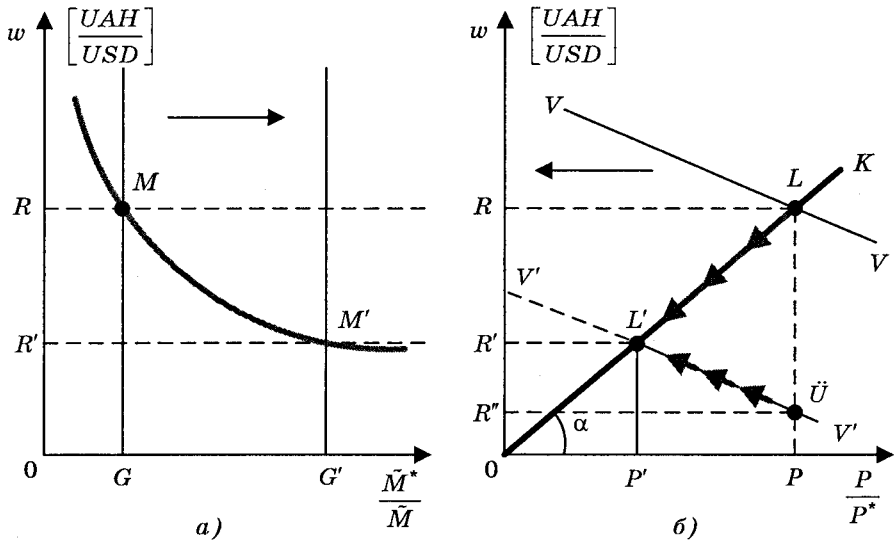

Рис. 20.3. Перекриття обмінних курсів

Монетарна рівновага за обмінного курсу OR знаходиться в точці M , портфельна і реальна господарська рівновага — в точці L . За зростання грошової маси у Закордоні відносна пропозиція грошей збільшується (OG переміщується до OG'). Встановлюється $\bar{M}$ нова монетарна рівновага в точці M' при нижчому валютному курсі ($w = OR'$). Довготермінова рівновага на ринку цінних паперів і товарному ринку перебуває в точці L' . Вітчизняна валюта ревальвує, а іноземна — девальвує. Крива VV переміщується вліво до VV' . Відносна ціна $\frac{P}{P^*}$ — незмінна, валютний курс w і співвідношення цін змінюється по прямій OK , тобто діє паритет купівельної спроможності. При збільшенні грошової маси у Закордоні в умовах повільного пристосування цін на товари новий рівноважний стан (точка L') може встановитися різними шляхами. По-перше, грошову масу в Закордоні можна зменшити за рахунок детезаврації (збільшити споживання і підвищити рівень цін P^* , що потребує часу); по-друге, провести реструктуризацію портфеля, вклавши гроші іноземців у цінні папери Батьківщини. Попит на вітчизняні цінні папери зросте, іноземна валюта сильно девальвує (до $w = OR''$). Внаслідок цього іноземні товари стануть дешевшими, ніж вітчизняні ($\bar{p} = \frac{P}{P^*w}$ зменшиться). Експортні можливості Закордону збільшаться, а також виникне надлишок торгового балансу $Z^{*L} > 0$. Паритет купівельної спроможності буде порушений (точка $\dot{U}$). Поступово ціни на товари Закордону підвищуються, співвідношення $\frac{P}{P^*}$ зменшиться від OP до OP' . Нова рівновага виникне у точці L' , в якій є паритет купівельної спроможності. Пристосування до нової рівноваги здійснюється за рахунок гнучкого обмінного курсу.

Встановлюється нова рівновага в точці L' , коли обмінний курс w і співвідношення номінальних цін рухаються вздовж радіуса-вектора OK . Тоді відносна ціна залишається незмінною, тобто дійсний паритет купівельної спроможності.

Якщо ціна на товари все-таки повільно реагує на зміну грошової маси, то перш за все $\frac{P}{P^*}$ (чи за повної спеціалізації $\frac{P_1}{P_2^*}$) залишається незмінним за OP . Внаслідок експансії грошової маси у Закордоні рівновагу буде порушено. Іноземці мають забагато готівкових грошей. Загалом є дві можливості зменшити грошову масу Закордону: здійснити детезаврацію, тобто збільшити споживання (і разом з тим підвищити рівень цін P^* або номінальну ціну p_2^*); зменшити готівку, вклавши її в цінні папери і реструктуризувавши портфель. Ця реструктуризація може відбуватися миттєво. Проте монетарна теорія платіжного балансу поточних операцій наголошує на тому, що детезаврація потребує часу.

Попит на цінні папери з боку іноземців призводить до підвищення курсів цінних паперів і зниження процентів. За досконалої взаємозамінності цінних паперів попит на вітчизняні цінні папери зростає, при цьому попит на гривню підвищується відразу, й іноземна валюта значно девальвуватиме.

3. Внаслідок девальвації іноземні товари будуть дешевшими, ніж вітчизняні. Це впливає з $\bar{p} = \frac{P}{P^*w}$ (чи з $\bar{p} = \frac{P_1}{p_2^*w}$) за спадаючого w ; зростання відносної ціни p на Батьківщині свідчить про те, що Закордон є конкурентоспроможнішим. У Закордоні виникає надлишок торгового балансу, а паритет купівельної спроможності порушується.

Поступово починають зростати ціни на товари у Закордоні, таким чином $\frac{P}{P^*}$ (чи $\frac{P_1}{P_2^*}$) спадає. У точці L' знову встановлюється паритет купівельної спроможності і виникає нова рівновага. За такого адаптивного процесу внаслідок перерозподілу портфеля проявляється гнучкість обмінного курсу, який, виходячи з OR , через свою довготермінову вартість OR' зміщується вниз (OR'').

Слід зазначити, що грошова маса у Закордоні знову зменшиться через дефіцит балансу руху капіталу (на Батьківщині грошова маса збільшиться). Поступово грошова маса у Закордоні через позитивне сальдо у торговому балансі знову збільшиться. Внаслідок надлишку торгового балансу Закордон може поступово акумулювати фінансовий капітал з Батьківщини, який має фінансуватися через експорт капіталу або імпорт товарів (перехід від точки $\bar{U}$ і до точки L').

4. Рис. 20.4 схематично підсумовує результати монетарного порушення при перекрытті обмінного курсу.

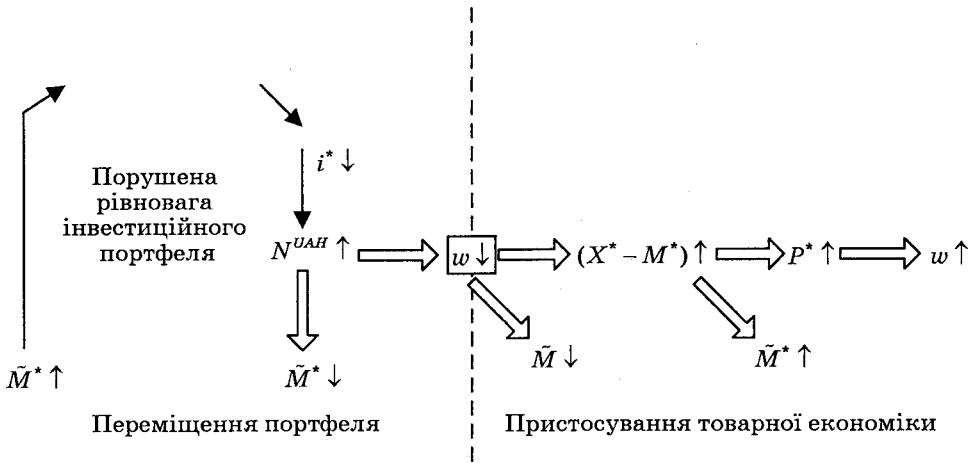
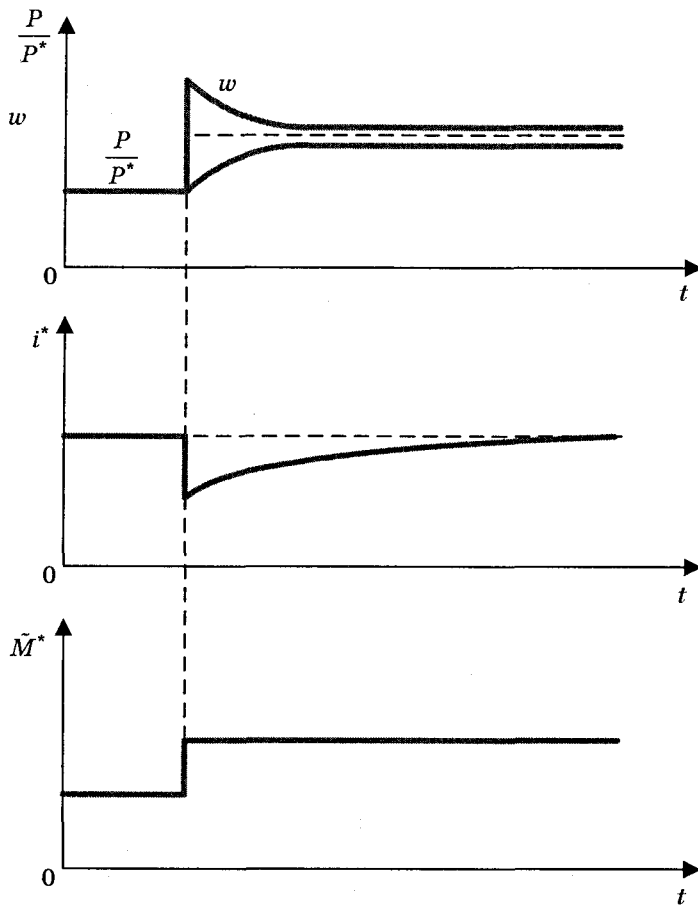

Рис. 20.4. Вплив експансії грошової маси Закардону

5. На рис. 20.5 відображається часовий профіль найважливіших величин. Зміна грошової маси у Закардоні призводить до негайної зміни іноземної процентної ставки та обмінного курсу, який перебивається і відхиляється від паритету купівельної спроможності. Якщо у довготерміновому періоді у Закардоні зросте рівень цін P^* , то знову встановиться паритет купівельної спроможності. Процентна ставка зміниться відповідно до нової рівноваги.

6. Перекриття обмінних курсів залежить від багатьох умов. Якщо ціни на товари є гнучкими, то обмінні курси і товарні ціни будуть змінюватися, поки не виникне паритет купівельної спроможності. Очікування обмінного курсу, як і нееластичність цін на товари, має дуже важливе значення під час перекриття. З відкритого процентного паритету випливає, що за експансії грошової маси перекриття існує тоді, коли очікування обмінного курсу є статичним ($\dot{w}^e = 0$). Якщо очікуваний обмінний курс враховує новий рівноважний обмінний курс $\bar{w}$, тобто $\dot{w}^e = f\left(w_0 - \frac{\bar{w}}{w_0}\right)$, то за переміщення з точки L у точку L' девальвація іноземної валюти, яка виникає у довготерміновому періоді, буде заздалегідь передбачена. Якщо навколо точки $\bar{w}$ згідно з раціональним очікуванням іноземна валюта протягом певного періоду знову ревальвуватиме, то у цьому випадку не варто поспішати з позиками в українській гривні.

Ринок термінових угод згладжує перекриття. У випадку порушення ринку термінових угод надаватиме інформацію про те, що обмінний курс OR'' не буде існувати, оскільки іноземна валюта знову ревальвує. Тоді є стимул купувати іноземні, а не вітчизняні цінні папери. У результаті цього зниження обмінного курсу було б незначним.

Рис. 20.5. Часовий профіль змінних за монетарного порушення

Експансія грошової маси Закордону (M^*) у короткотерміновому періоді призводить до диспропорційного зниження валютного курсу ($w = \frac{P}{P^*}$) та іноземної процентної ставки i^* . У довготерміновому періоді рівень товарних цін, що є менш гнучкими, поступово починає зростати, поки не досягне нового рівноважного стану. Рівень цін зросте настільки, наскільки збільшилася грошова маса. Валютний курс, який значно низився, підвищиться до рівня довготермінової рівноваги, котрий відповідатиме новому рівню цін. Процентна ставка поступово теж зросте до нового рівноважного стану. Внаслідок цього встановиться паритет купівельної спроможності.

20.3. РЕАЛЬНЕ ГОСПОДАРСЬКЕ ПОРУШЕННЯ РІВНОВАГИ

Реальне господарське порушення може позначатися на торговій рівновазі й на рівновазі на фінансовому ринку.

У випадку пріоритетного переміщення на користь товару 1 підвищується попит на товар 1 і пряма паритету купівельної спроможності OK на рис. 20.6 рухається вниз (OK'). За нової рівноваги (точка L') вітчизняна валюта буде ревальвувати.

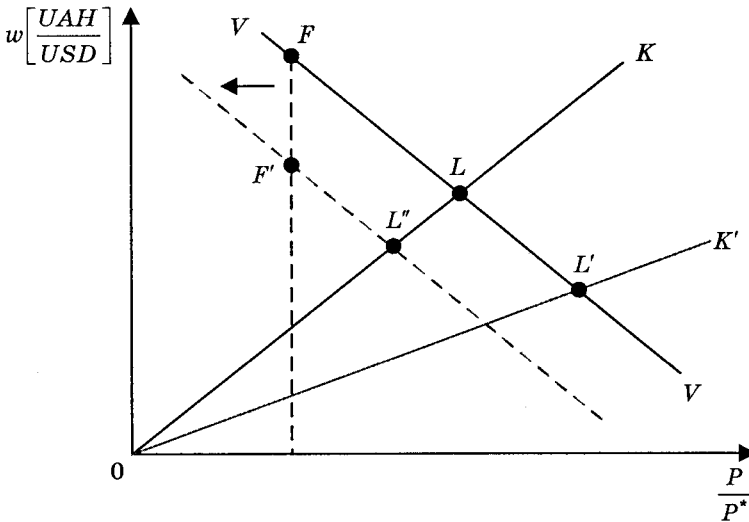

Рис. 20.6. Реальне господарське порушення

Рівновага на товарному та фінансовому ринках зображена в точці L . Пряма OK (пряма паритету купівельної спроможності) встановлює зв'язок між обмінним валютним курсом w і співвідношенням цін $\frac{P}{P^*}$; її визначають як тангенс кута, який вона утворює. При зростанні попиту на товар 1 на Батьківщині збільшується його ціна p і відповідно співвідношення цін $\frac{P}{P^*}$, пряма паритету купівельної спроможності зміщується вниз до OK' . Досягається нова рівновага (точка L'), вітчизняна валюта ревальвує. Технічний прогрес у виробництві товару 1 також впливає на господарську рівновагу (крива трансакційного попиту на гроші зміщується вліво). За заданого $\frac{P}{P^*}$ і w інвесторам вигідно вкладати гроші в Батьківщину. Вітчизняна валюта ревальвує (точка F переміщується в точку F'), у результаті імпорту капіталу встановлюється нова рівновага (точка L'').

Якщо замість пріоритетного зрушення розглядають технічний прогрес у виробництві товару 1 на Батьківщині, то крива VV зміститься вліво. За заданого співвідношення цін $\frac{P}{P^*}$ (чи $\frac{P_1}{P_2^*}$) і заданого обмінного курсу інвестори були б зацікавлені вкладати свої фінансові активи на Батьківщині. Отже, точка F не може бути точкою рівноваги. Проте якщо відбудеться ревальвація вітчизняної валюти завдяки руху капіталу, то рівновага передбачатиметься у точці F . Тому крива VV переміщується вліво. На простому прикладі з малою країною можна припустити, що радіус-вектор OK є заданим і нова рівновага (точка L'') характеризується ревальвацією національної валюти.

20.4. ВАЛЮТНИЙ РИНОК ТЕРМІНОВИХ УГОД

Валютний ринок характеризується тим, що валюта у певний заданий період часу пропонується та користується попитом і операції на ньому здійснюються у цей самий період часу (тобто йдеться про угоди спот). Валютний ринок термінових угод, навпаки, характеризується сьогоднішнім взяттям зобов'язань поставити (зарезервувати) або купити валюту за встановленою ціною в майбутньому. Набуте сьогодні зобов'язання (право) погашається лише у майбутньому. Відносна ціна погашення зобов'язання і є терміновим курсом, який відомий уже сьогодні.

1. Роль валютного ринку термінових угод. Основна функція валютного ринку термінових угод полягає у захисті від ризиків, пов'язаних із коливанням обмінного курсу. Наприклад, німецький експортер може сьогодні продати очікувані через три місяці надходження у доларах на певний термін, а тому має змиритися з певною процентною знижкою-ставкою свого $\hat{w} = \frac{(w_t - w_0)}{w_0}$, де w_t — терміновий курс, але при цьому він вже не несе жодного валютного ризику. Аналогічно імпортер може купувати валюту на термін і таким чином уникнути ризику девальвації власної валюти. Імпортер буде готовий заплатити за це премію, щоб не нести жодного валютного ризику.

За системи фіксованих обмінних курсів валютних ризиків немає, тому ринки термінових угод не мають великого значення. Проте по-іншому відбувається за системи гнучких обмінних курсів. З 1973 р. часова тривалість операцій на валютному ринку термінових угод істотно збільшилася.

2. Агенти. Агенти валютного ринку термінових угод:

- арбітражери, які отримують прибуток з процентних різниць у значенні покритого процентного паритету;
- експортери та імпортери, які хочуть зменшити валютний ризик;
- спекулянти, які готові взяти на себе валютні ризики і за це очікують отримати прибуток.

3. Захищений і незахищений арбітраж. При захищеному процентному арбітражі очікувану зміну обмінного курсу визначає для себе окремий інвестор, при незахищеному — інвестор має змогу захистити свої фінансові інвестиції в іноземній валюті і сплату процентів у іноземній валюті та вже сьогодні продати долари на певний термін. За інтервенції на валютному ринку, наприклад, Національний банк намагається впливати на w_t і водночас на своп-курс, він продає комерційним банкам готівковий долар за одним курсом і одночасно купує терміновий долар за іншим курсом, який він встановлює.

4. Попит і пропозиція на валютному ринку термінових угод відповідно до процентного арбітражу. Попит і пропозицію на валютному ринку термінових угод можна вивести з арбітражу. З умови процентного арбітражу (19.2)

$$i - i^* = \hat{w} = \frac{(w_t - w_0)}{w_0}$$

впливає: якщо різниця у процентних ставках задана через OA на рис. 20.7 і своп-курс $\hat{w}$ також становить OA , то рух капіталу не відбувається. При цьому немає стимулу використовувати незахищений процентний арбітраж. Якщо різниця у процентних ставках $i - i^*$ (OA), а своп-курс заданий через OC , то рендита Закордоном вища, ніж на Батьківщині, капітал буде експортуватися у Закордон (виникне попит на долар на ринку касових угод), і арбітражери перестраховуватимуться на ринку термінових угод (захищений процентний арбітраж), продаючи сьогодні долар на термін (CC'). Якщо своп-курс $\hat{w}$ менший (наприклад OB), ніж задана різниця у процентних ставках OA , то капітал імпортують на Батьківщину, долар будуть пропонувати на касовому ринку. З метою перестрашування долар купуватиметься на термін (BB'). Крива попиту на терміновий долар через валютний арбітраж спадатиме.

5. Попит і пропозиція на валютному ринку термінових угод, що встановлюються завдяки міжнародній торгівлі. Експортер чи імпортер прагне покрити свою “відкриту позицію” на валютному ринку термінових угод, тобто “позбутися” свого валютного ризику шляхом сплати страхової премії. Якщо, наприклад, український імпортер очікує через три місяці розрахунку в доларах, то сьогодні він може продати ці долари на певний термін і таким чином мати захищену суму в гривнях $w_t S$ (у вимірах $\frac{UAH}{USD} \cdot USD$).

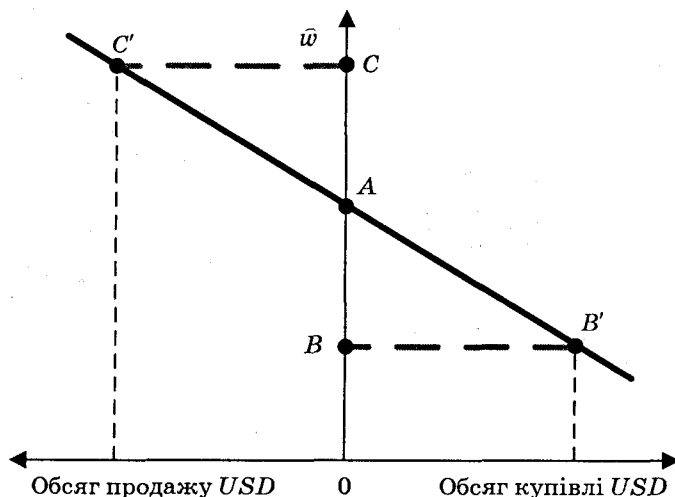

Рис. 20.7. Валютний ринок термінових угод

Попит і пропозиція на валютному ринку термінових угод пов'язані з процентним арбітражем: $i - i^* = \hat{w} = \frac{(w_t - w_0)}{w_0}$, де $\hat{w}$ — своп-курс, w_t — терміновий курс. Якщо різниця в процентних ставках дорівнює своп-курсу ($i - i^* = \hat{w} = OA$), то рух капіталу не відбувається. Якщо $i - i^* < \hat{w}$ ($OA < OC$), то рендита у Загородні вища, ніж на Батьківщині ($R^* > i$), капітал експортують за кордон. Виникає попит на долар на ринку касових угод, і для захисту від ризиків арбітражери продають сьогодні долар на термін CC' . Якщо $i - i^* > \hat{w}$ ($OA > OB$), то капітал імпортують на Батьківщину, долар пропонують на касовому ринку. Для захисту від ризиків арбітражери купують долари на термін BB' .

Український експортер може себе захистити і в інший спосіб: він позиचाє фактичну вартість суми S у Нью-Йорку (тобто менше тієї доларової суми S , що має надійти через три місяці), а саме $\frac{S}{(1+i^*)}$, обмінює цю суму відразу на гривні за касовим курсом (курсом спот) w_0 і вкладає ці гроші у свою країну так, що через три місяці він має суму в гривнях

$$w_t S = \frac{S}{1+i^*} \cdot w_0 (1+i).$$

Експортеру байдуже, який спосіб вибрати — наведений вище чи отриманий після перетворення

$$i - i^* = \hat{w},$$

де $\hat{w}$ — своп-курс.

При цьому український експортер здійснює арбітраж (хеджування) між різними можливостями захисту. Зауважимо, що він не займається спеку-

ляцією, тому очікування майбутнього курсу спот не відіграє жодної ролі. Очевидно, що хеджування і процентний арбітраж слід трактувати як аналогічні поняття. Рис. 20.7 також може бути використаний для цього випадку. На рис. 20.7 OA знову характеризує різницю між процентними ставками $i - i^*$. Якщо своп-курс $\hat{w} = i - i^*$, то українському експортереві байдуже, чи продавати суму в доларах сьогодні на термін, чи захистити себе шляхом позики. Якщо $\hat{w} > i - i^*$, тобто $OC > OA$, то варто продавати терміновий долар, а в протилежному випадку — купувати терміновий долар. Крива попиту на терміновий долар для захисту торговельних операцій має негативний нахил.

Загальний попит на долар для термінових угод отримуємо шляхом агрегування попиту на долар для захисту торговельних операцій і захисту руху капіталу згідно з валютним арбітражем, тобто через горизонтальне додавання обох кривих попиту (пряма NN на рис. 20.8).

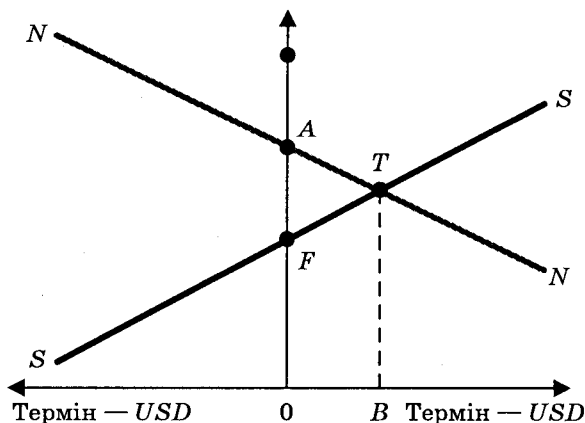

Рис. 20.8. Рівновага на валютному ринку термінових угод

Загальний попит на долар для термінових угод відповідає агрегованому попиту, який складається з попиту на долар для захисту торговельних операцій і захисту руху капіталу. Відповідно до процентного арбітражу, рівновага на валютному ринку встановлюється, коли $i - i^* = \hat{w} = \frac{(w_t - w_0)}{w_0}$, де $i - i^* = OF$ і своп-

курс $\hat{w} = OF$. Рух капіталу не відбувається. Якщо $i - i^* < \hat{w}$, то рендита у Закордон ($R^* = i^* + \hat{w}$) вища, ніж на Батьківщині. Капітал експортуватимуть за кордон, виникає попит на долар. Якщо $i - i^* > \hat{w}$, то рендита у Закордоні буде меншою, ніж на Батьківщині. Капітал імпортують на Батьківщину, виникає пропозиція валюти. Попит на долар має від'ємний нахил, пропозиція — додатний. Попит на терміновий долар для захисту торговельних операцій також має від'ємний нахил. Рівновага на валютному ринку відповідає точці T , коли сукупний попит на долар дорівнює його пропозиції.

6. Реальні інвестиції. Не лише міжнародна торгівля зумовлює необхідність захисту від валютних ризиків. Прямі інвестиції також вимагають захисту на випадок, коли виручка від експорту прямих інвестицій (наприклад у Бразилію) надходить у валюті, з допомогою якої не можна фінансувати інвестиції.

7. Спекулянти. Спекулянти готові брати на себе ризик, а отже, діяти згідно з відкритим процентним паритетом. Спекулянт очікує на касовий курс у майбутньому, порівнює заданий своп-курс $\bar{w}$ з очікуваною курсовою зміною

$$\bar{w}^e = \frac{w_t^e - w_0}{w_0},$$

де w_t^e — очікуваний касовий курс у періоді t .

Якщо очікувана спекулянтом зміна обмінного курсу (OF на рис. 20.9) дорівнює курсу своп, то спекулянт не буде активним на терміновому ринку. Якщо $\bar{w}$ (OF') є більшим, ніж $\bar{w}$ (OF), то ф'ючерсний ринок очікує більшу девальвацію UAH , ніж спекулянт. Іншими словами: спекулянт очікує більшої девальвації долара. Він продає долар на термін t і пізніше запасається дешевшим долларом на касовому ринку (якщо його очікування виявляться правильними).

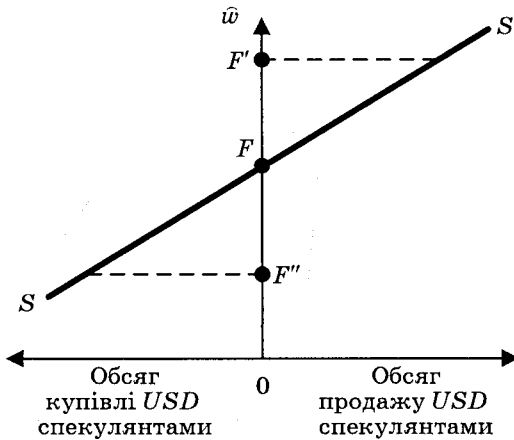

Рис. 20.9. Валютний ринок термінових угод і спекуляція

Спекулянти очікують отримати прибуток за рахунок прийняття на себе валютного ризику. Крива SS — пропозиція на терміновий долар на основі очікувань спекулянтів. Якщо очікувана зміна валютного курсу $\bar{w}_t^e$ спекулянтом дорівнює своп-курсу $\bar{w}$ ($\bar{w}_t^e = \bar{w}$), то спекулянт не виявляє ділової активності. За $\bar{w} > \bar{w}_t^e$ ($OF' > OF$) девальвація гривні або ревальвація долара на ф'ючерсному ринку більша, ніж очікує спекулянт. Тоді йому вигідно продати долар на термін t , а потім купити дешевше долар на касовому ринку; при $\bar{w} < \bar{w}_t^e$ ($OF'' < OF$) спекулянт очікує на більшу ревальвацію долара або девальвацію гривні. Він може отримати прибуток за рахунок того, що купить дешевше долар на термін, а потім дорожче продасть його на касовому ринку.

І навпаки, якщо своп-курс $\hat{w}$ (OF'') менший, ніж очікуваний спекулянтами (спекулянт очікує девальвацію української гривні щодо термінового курсу, тобто ревальвацію долара). Він купує долар (дешевше) на термін і згодом вигідно продає його на касовому ринку. Крива пропозиції SS на терміновий долар є результатом очікувань спекулянтів. Поведінка спекулянтів на валютному ринку термінових угод разом з очікуваннями буде визначатись їх ставленням до ризику.

8. Тривалість у часі. Тривалість у часі на валютному ринку термінових угод для основних валют охоплює сьогодні 12—18 місяців. Спеціалізовані міжнародні банки укладають ф'ючерсні угоди в основних валютах і на триваліші періоди, звичайно зі значними преміями. Якщо є валютний ризик політичного характеру, то часова тривалість, як правило, істотно нижча.

Перехід від системи фіксованих обмінних курсів до гнучких курсів надав валютному ринку термінових угод більшого значення, тому що у світі гнучких курсів торговці товарами більшою мірою хочуть застрахуватися від коливань обмінного курсу. Відтоді, коли обмінні курси стали гнучкими, тривалість у часі операцій на валютних ринках термінових угод істотно зросла.

Додаток

Модель Бренсона

Формальний розгляд портфельної рівноваги та її порушення можна провести за допомогою моделі Бренсона (1976 р.).

1. Постановка питання. У рамках теорії паритету купівельної спроможності не було враховане відхилення обмінного курсу від співвідношення рівня цін на Батьківщині і в Закордоні. Теорія портфеля (*Asset-Market-Approach*) передбачала пошук обмінного курсу через складові ринкової рівноваги фінансових активів (грошей, вітчизняних та зарубіжних фінансових активів). При цьому основною умовою була відсутність обмежень на рух капіталу і будь-яких витрат на реструктуризацію портфеля, тобто повна мобільність капіталу. Ці умови портфельної теорії використовують у численних модифікаціях, пріоритет серед яких у навчальній економічній літературі надають моделі Бренсона.

Згідно з умовами Бренсона все майно приватних економічних суб'єктів WE (*Wealth*) народного господарства певної країни складається з трьох компонентів:

- вітчизняні гроші M ;
- вітчизняні цінні папери, на які нараховують проценти B (бони);
- іноземні цінні папери, на які нараховують проценти, B^* (оцінені в іноземній валюті).

Одна з умов портфельної теорії — умова про те, що вітчизняні та іноземні цінні папери не є досконалими субститутами, тому очікувані доходи від них не мають бути в усіх випадках ідентичними, що певною мірою суперечить теорії міжнародного цінового паритету. За цієї умови мають силу бюджетні обмеження, тобто

$$WE = M + B + w \cdot B^*.$$

Величини WE , M і B позначені у вітчизняній валюті, у той час як величина B^* , що оцінювалася в іноземній валюті, перераховується у вітчизняну валюту шляхом множення на валютний курс w . Якщо поділити обидві сторони попереднього рівняння на WE , то отримаємо

$$1 = \frac{M}{WE} + \frac{B}{WE} + \frac{w \cdot B^*}{WE} = m + b + b^*.$$

При цьому через m , b , b^* позначають частку різних видів майна у загальному майні. Кожна з частин описує бажану структуру портфеля економічних суб'єктів. У свою чергу ринкову рівновагу для трьох титулів власності визначають такими рівняннями:

$$M = m(Z, Z^* + \hat{w}^e)WE \text{ (ринок грошей);}$$

(-) (-)

$$B = b(Z, Z^* + \hat{w}^e)WE \text{ (ринок цінних паперів Батьківщини);}$$

(+) (-)

$$wB^* = b^*(Z, Z^* + \hat{w}^e)WE \text{ (ринок цінних паперів Закордону).}$$

(-) (+)

Ліва сторона наведених рівнянь характеризує фактичний стан (портфель пропозицій), а права — стан попиту економічних суб'єктів (портфель попиту). Всі три попити залежать перш за все від системи нарахування процентів на цінні папери на Батьківщині й у Закордоні, яка відображається у показниках Z і Z^* . Отже, ставку процента Закордону Z^* слід коригувати на очікувану зміну обмінного курсу за формулою

$$\hat{w}^e = \frac{w^e - w}{w},$$

де $\hat{w}^e$ — очікуваний обмінний курс.

Для фінансових активів Закордону суттєвою є рендита, розрахована у валюті Батьківщини

$$Z^* + \hat{w}^{e1}.$$

¹ Цю процентну ставку для фінансових активів Закордону треба розуміти як апроксимацію. Для точного розрахунку є спеціальні методики. Див.: *Maennig W. Aussenwirtschaft: Theorie und Politik.* — München: Valen Verlag, 1998. — S. 343.

Знаки “плюс” і “мінус” під аргументами функцій попиту відображають знаки їхніх часткових похідних. У цілому функції попиту мають такі властивості

1. Структура портфеля не залежить від величини загального майна (лінійна гомогенність попиту на M , B , і wB^* щодо WE).

2. Попит на гроші зменшується, якщо зростає нарахування процентів на цінні папери Батьківщини і Закордону.

3. Попит на цінні папери Батьківщини і Закордону зростає, якщо зростає процентна ставка відповідних фінансових активів за постійної ставки альтернативних вкладень капіталу.

4. Попит на цінні папери Батьківщини і Закордону знижується, якщо зростає нарахування процентів на альтернативні фінансові активи за постійної процентної ставки відповідних вкладень капіталу.

Викладене вище дає змогу розглянути модель Бренсона аналітично.

Як і в попередньому аналізі, обмінний курс у довготерміновому періоді буде пояснений через теорію паритету купівельної спроможності. Отже, обмінний курс у довготерміновому періоді можна тлумачити як відносну ціну національних товарів. Згідно з поняттям моделі портфеля, обмінний курс у короткотерміновому періоді буде визначатися тим, що рішення власників майна щодо портфеля цінних паперів впливають на попит чи пропозицію валюти таким чином, що власники майна бажають змінити свої резерви в іноземних цінних паперах. Отже, обмінний курс на ринку для іноземних фінансових активів визначається короткотерміново; обмінний курс є короткотерміновим тоді, коли він сприймається як відносна ціна національних валют.

2. Припущення. Модель розглядає вітчизняний грошовий ринок, вітчизняний (B) та іноземний (F) фондові ринки. У короткотерміновому періоді товарний ринок не розглядається. Батьківщина є малою країною. Разом з тим, процентна ставка у Закордоні i^* задана; Закордон не зберігає гроші Батьківщини і жодних цінних паперів. Цінні папери Батьківщини і Закордону не є досконалыми субститутами, тому очікувані рендити не обов'язково будуть рівними. За статичних очікувань щодо обмінного курсу позитивна різниця процента ($i > i^*$) сприяє припливу капіталу на Батьківщину.

У короткотерміновому періоді на всі зміни реагують лише фінансові ринки, а ціни і дохід у короткотерміновому періоді не можуть пристосуватися до змін. Нарешті, припустимо, що портфель цінних паперів Батьківщини B є заданий. Торгують лише іноземними цінними паперами. Проте вважається, що портфель іноземних цінних паперів F , яким володіють особи Батьківщини, у короткотерміновому періоді є фіксованим. Це одне з основних припущень, яке на протигагу моделі з підрозд. 20.2 виключає, що особи Батьківщини можуть короткотерміново змінювати свій портфель F .

У тривалішому періоді цінні папери можна накопичити через сальдо балансу поточних операцій.

Рівновагу на ринку для цих трьох титулів власності: гроші Батьківщини (M), облігації Батьківщини (B) та іноземні цінні папери (F) описують через наведені вище рівняння.

3. Грошовий ринок. Попит на гроші Батьківщини залежить від НД, вітчизняної та іноземної процентних ставок, а також від капіталу (V)

$$L = (\bar{Y}, i, i^*, V) = M. \quad (\text{Д.20.1})$$

Національний дохід є заданим. Вважають, що $L_i < 0$, $L_{i^*} < 0$ і $L_v > 0$.

4. Ринок облігацій. Попит на облігації Батьківщини залежить від вітчизняної та іноземної процентних ставок і від капіталу

$$B^n(i, i^*, V) = B \quad (\text{Д.20.2})$$

за $B_i^n < 0$, $B_{i^*}^n < 0$, $B_v^n > 0$.

5. Ринок іноземних титулів власності. Попит на іноземні титули власності визначається як процентом Батьківщини й Закордону, так і фактичним станом капіталу

$$F^n(i, i^*, V) = wF \quad (\text{Д.20.3})$$

за $F_i^n < 0$, $F_{i^*}^n > 0$ і $F_v^n > 0$.

Функція попиту має такі властивості: зі зростанням капіталу підвищується попит не тільки на гроші, а й на фінансові активи Батьківщини і Закордону; попит на $B_i(F)$ збільшується, коли процентна ставка за заданими фінансовими активами i (або i^*) зростає; попит на $B_i(F)$ спадає, коли процентна ставка іншого фінансового активу i^* (або i) зростає; попит на гроші спадає, коли дохід у формі процента альтернативних можливостей розміщення капіталу (i та i^*) зростає.

6. Скорочення капіталу. Капітал V (оцінений в гривнях) складається з трьох компонентів: гроші, що не приносять дохід у вигляді процента; випущені у певній країні процентні активи B (облігації); резерви в іноземних процентних активах (F), що визначаються в іноземній валюті. Позики Батьківщини (облігації B) використовують, як правило, для фінансування державних витрат у приватному секторі.

$$V = M + B + wF. \quad (\text{Д.20.4})$$

7. Відображення рівноваги. На рис. Д.20.1 одночасно представлена рівновага на трьох ринках, зважаючи на змінні величини — процент і обмінний курс. Слід зазначити, що, за законом Вальраса, якщо встановлюється рівновага на двох фінансових ринках, то третій фінансовий ринок також буде у рівновазі. Рівноважна система (Д.20.1) — (Д.20.4), у якій одне рівняння є зайвим, містить екзогенні величини B , i^* , F та ендегенні змінні i , w , V . При цьому V є ендегенним, тому що через зміну обмінного курсу зміна капіталу може відбуватися внаслідок переоцінки.

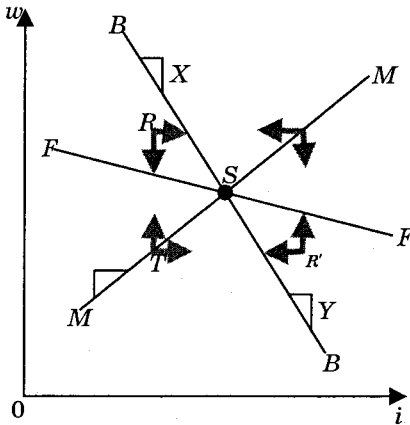

Рис. Д.20.1. Монетарна рівновага і портфельна рівновага

Рівновазі на вітчизняному грошовому ринку відповідає крива MM , на вітчизняному фінансовому ринку — крива BB , іноземному — крива FF . Зміну рівноваги на ринках розглядають залежно від зміни обмінного курсу w та процентної ставки i . Рівновага на вітчизняному грошовому ринку позначена точкою T .

Якщо вітчизняна валюта девальвує, зростає $w \left(\frac{UAH}{USD} \right)$, то відповідно збільшиться вартість іноземних цінних паперів (wF) у гривнях. Попит на гроші зростає ($N > M$), порушується рівновага. Внаслідок цього збільшується процент, який за заданої грошової маси зменшує попит на гроші, і знову встановлюється рівновага. Крива MM має додатний нахил. Рівновага на ринках вітчизняних цінних паперів позначена точкою X . Девальвація гривні призводить до вищої оцінки вітчизняних цінних паперів. Підвищується попит на позики (B), ціна вітчизняних цінних паперів збільшується, а процент i спадає. Крива BB має від'ємний нахил. Рівновага встановлюється на ринках іноземних цінних паперів. За девальвації гривні $w \left(\frac{UAH}{USD} \right)$ зростає процентна ставка i , відповідно

збільшується капітал $V (V = M + B + wF)$. Зростає попит на іноземні папери (F) — ефект капіталу — й одночасно виникає ефект ціни — стимул продавати цінні папери. Якщо ефект ціни більший від ефекту капіталу, то для підвищення попиту на іноземні папери необхідно знизити процент. На ринку іноземних цінних паперів знову встановлюється рівновага. Крива FF має від'ємний нахил. Загальна рівновага на трьох ринках встановиться в точці S . У точці R порушена рівновага на ринку вітчизняних цінних паперів (B), якщо w — заданий, то для досягнення рівноваги процент i занижений, курс облігацій — завищений (пропозиція більша від попиту). Курс облігацій:
$$K = \frac{\text{Дивіденд}}{\text{Позичковий процес}} \cdot 100$$
. Надлишок пропозиції призводить до зниження курсу i відповідно до зростання процентної ставки (переміщення вправо). Якщо розглядати порушення рівноваги в

точці R за заданого i , то для рівноважного стану $w \left(\frac{UAH}{USD} \right)$ — завищений. Збільшується продаж іноземних цінних паперів, відповідно пропозиція валюти зростає, а вітчизняна валюта ревальвує.

Рівновага на грошовому ринку. Точка T — це точка рівноваги на грошовому ринку. Зростання обмінного курсу w означає, що вітчизняна валюта девальвує, тобто визначена в іноземній валюті вартість титулів власності в гривнях (wF) зростає. Попит на гроші підвищується. Рівноважний процент, що забезпечує рівновагу на грошовому ринку за заданої вітчизняної грошової маси, має зрости у результаті збільшеного попиту на гроші, щоб привести попит на гроші до рівноваги. Як наслідок, крива MM , що характеризує грошову рівновагу, повинна мати додатне зростання.

Рівновага на вітчизняному ринку цінних паперів. Точка X є точкою рівноваги на вітчизняному ринку цінних паперів. Підвищення обмінного курсу призводить до вищої оцінки титулів власності в гривнях (wF) Батьківщини. Разом з тим, підвищується попит на вітчизняні позики (B), тому їх курс також зростає, у той час як процент спадає. З цього випливає, що крива BB повинна мати від'ємне зростання.

8. Рівновага на ринку іноземних цінних паперів. За підвищення обмінного курсу збільшується капітал (оскільки wF підвищується) і зростає попит на F (ефект капіталу). Проте девальвація вітчизняної валюти стає стимулом для продажу іноземних цінних паперів (ефект цін). Припустимо, що ефект цін компенсує ефект капіталу, тоді зростання обмінного курсу призводить до зменшення попиту на іноземні цінні папери. Тому процент Батьківщини має зменшитися, щоб повернути привабливість іноземним цінним паперам і знову привести ринок іноземних цінних паперів F у рівновагу. З цього випливає від'ємне зростання FF -кривої.

Зростання кривої FF є меншим, ніж зростання кривої BB , оскільки для заданого приросту процентної ставки виникнення рівноваги на ринку іноземних цінних паперів F обмінний курс має не так різко спадати, як це необхідно для встановлення рівноваги на ринку вітчизняних цінних паперів B .

9. Загальна рівновага. Рівновага на всіх трьох ринках досягається у точці S . Оскільки агрегація трьох титулів власності (грошей, вітчизняних цінних паперів та іноземних цінних паперів) становить загальний капітал, то задана зміна процентної ставки й обмінного курсу, що встановлює рівновагу на двох ринках, також має спричинити рівновагу на третьому ринку. З цих міркувань у нашому випадку можна обмежитись аналізом лише двох ринків.

10. Обговорення стабільності. Розглянемо, чи досягається точка рівноваги S (на рис. Д.20.1), якщо у вихідному положенні задана будь-яка комбінація процента й обмінного курсу. У точці R для заданого обмінного курсу процентна ставка i є заниженою, щоб гарантувати рівновагу на ринку вітчизняних цінних паперів B . Пропозиція цінних паперів певної країни перевищує попит, а це означає, що у вихідному положенні курси облігацій є завищеними. Надлишок пропозиції цінних паперів Батьківщини спричиняє зниження курсу, зростає процент (переміщення вправо). З іншого боку, для заданого процента в точці R обмінний курс для рівноваги є завищеним.

Власники іноземних цінних паперів прагнуть продати свої портфелі, пропонують валюту. Через пропозицію валюти обмінний курс спадає, таким чином вітчизняна валюта (*UAH*) ревальвує (переміщення вниз). З точки *R* система рухається у напрямку до точки *S*. Аналогічні міркування дають змогу визначити переміщення в напрямку до точки *R'* або також у двох інших площинах, позначених на рис. Д.20.1.

11. Критика. Модель Бренсона є досить спрощеною, бо припускається, що для Батьківщини відносна пропозиція іноземних цінних паперів *F* незмінна у короткотерміновому періоді. Отже, перерозподіл портфеля позначається не на обороті капіталу, а на попиті (чи на пропозиції) на валюту. Разом з тим, перерозподіл портфеля обмежується через його переоцінку.

12. Приріст грошової маси. Якщо грошова маса на Батьківщині зростає, то економічні суб'єкти пристосовують свої портфелі, купуючи цінні папери Батьківщини та іноземні цінні папери. За постійної заданої пропозиції цих цінних паперів процент *i* повинен зменшуватись, а обмінний курс *w* — зростати. Цей взаємозв'язок показаний на рис. Д.20.2. Зростаючий попит на позики зменшує процентну ставку, що призводить до рівноваги на ринку цінних паперів Батьківщини *B* за заданого обмінного курсу. Тому крива *BB* зміщується вліво. Так само підвищений попит на іноземні цінні папери спричиняє підвищення обмінного курсу, який за заданого процента забезпечує рівновагу на ринку іноземних паперів *F*.

Крива *FF* переміщується вгору. Замість рівноваги у точці *S* встановлюється нова рівновага у точці *S'*. Отже, першопочаткова експансія грошової маси спричиняє зниження процента і девальвацію вітчизняної валюти.

13. Приріст вітчизняних цінних паперів країни. Якщо портфель вітчизняних цінних паперів збільшується внаслідок того, що держава заборгувала приватним економічним суб'єктам, то приріст пропозиції облігацій призводить до зниження курсу і зростання процентної ставки. Хоча (як вторинний ефект) капітал зростає, оскільки економічні суб'єкти тримають більше облігацій, однак ефект пропозиції перевищує ефект попиту. На рис. Д.20.3 крива *BB* переміщується вправо. Для заданого обмінного курсу *w* лише вища процентна ставка може привести до рівноваги на *B*-ринку.

Приріст капіталу приводить до зростання попиту на іноземні цінні папери *F*. За заданої процентної ставки лише вищий обмінний курс може встановити рівновагу на *F*-ринку. Крива *FF* зміщується вгору (рис. Д.20.3). Вітчизняна валюта девальвує.

14. Динамічне пристосування обмінного курсу. У короткотерміновому періоді обмінний курс має бути встановлений так, щоб на грошовому ринку, ринку облігацій та іноземному ринку цінних паперів існувала рівновага (рис. Д.20.4). У вихідному положенні резерви фінансових активів є заданими. Тоді короткотермінова рівновага встановлює обмінний курс, який через порівняльні цінові переваги впливає на експорт та імпорт і разом з тим на сальдо торгового балансу Z^L . Якщо взяти до уваги доходи від про-

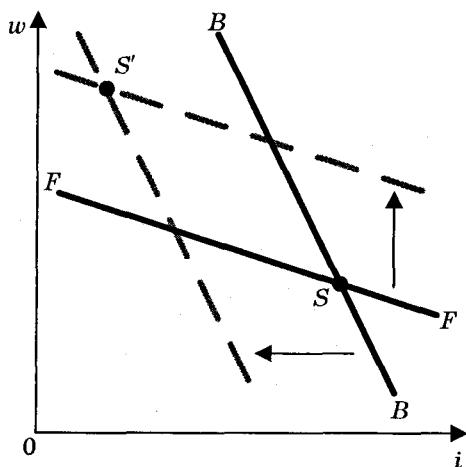

Рис. Д.20.2. Рівновага за монетарних порушень

Рівновага на фінансових ринках: вітчизняні цінні папери позначені кривою BB , іноземні цінні папери — кривою FF , точка S — вихідна рівновага на двох ринках. При зростанні грошової маси на Батьківщині збільшується попит на вітчизняні та іноземні цінні папери. При збільшенні попиту на позики (B) Батьківщини зменшується процентна ставка i , що приводить до рівноваги на ринку вітчизняних паперів (крива BB зміщується вліво). Збільшення попиту на іноземні облігації (F) спричиняє підвищення w $\left(\frac{UAH}{USD}\right)$ і за заданого процента i забезпечує рівновагу на ринку іноземних паперів F (крива переміщується вгору). Нова рівновага досягається в точці S' за вищого обмінного курсу (девальвації національної валюти) та нижчого процента.

пента за іноземними цінними паперами, то можна визначити сальдо балансу поточних операцій, які відповідають контрольному сальдо балансу руху капіталу

$$Z^L + i^* w F = \dot{F}. \quad (\text{Д.20.5})$$

Залишок балансу поточних операцій включає створення фінансових активів. Оскільки портфель іноземних цінних паперів зростає, то змінюється капітал V_i і разом з тим попит на цінні папери (і попит на товарному ринку). Обмінний курс має знову змінитися. У довготерміновому періоді рівновага досягається лише тоді, коли капітал у приватному секторі більше не змінюється, тобто коли $\dot{V} = 0$ і водночас $\dot{F} = 0$.

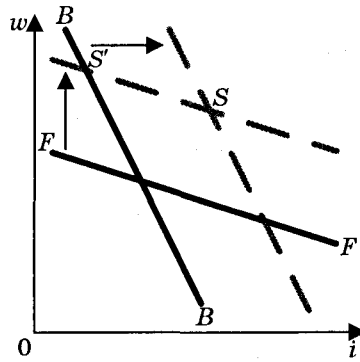

Рис. Д.20.3. Рівновага при порушенні внаслідок додаткової заборгованості країни

Зростання заборгованості держави перед приватними економічними суб'єктами сприяє збільшенню портфеля вітчизняних цінних паперів, що призводить до зростання їх пропозиції. Внаслідок цього відбувається спад курсу облігацій і збільшення процентної ставки. Разом з тим зростає капітал (вторинний ефект), оскільки суб'єкти тримають більше акцій. Ефект пропозиції є більшим, ніж ефект попиту. Крива BB переміщується вправо, а крива FF — вгору. Нова рівновага на ринку вітчизняних цінних паперів (S) за заданого обмінного курсу w досягається за вищого процента i (перетин пунктирних кривих).

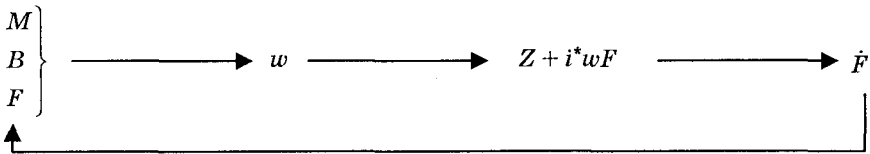

Рис. Д.20.4. Монетарні чи фінансово-господарські порушення і довгострокова рівновага.

У результаті пристосування обмінного курсу в короткостроковому періоді до певної величини w на грошовому ринку (M), на ринку вітчизняних облігацій (B) та на ринку іноземних цінних паперів (F) встановлюється рівновага. Зміна обмінного курсу через порівняльні цінові переваги впливає на рівень експорту або імпорту та на сальдо торгового балансу Z^L . Сальдо балансу поточних операцій враховує доходи від процента за іноземними цінними паперами (i^*wF). Залишок у балансі поточних операцій дає змогу створювати додаткові фінансові активи $-\dot{F} = \frac{dF}{dt}$. Збільшується портфель іноземних активів (F), зростає капітал

(V), зростає попит на цінні папери і товари. Внаслідок цього обмінний курс знову пристосовується до цих змін. Рівновага в довготерміновому періоді досягається за умови, що капітал у приватному секторі не змінюється $\left(-\frac{dV}{dt} = \dot{V} = 0\right)$

і разом з тим не змінюється портфель іноземних цінних паперів $\left(\frac{dF}{dt} = \dot{F} = 0\right)$.

Контрольні запитання і завдання

1. Поясніть, які результати дасть приріст грошової маси, коли економічні суб'єкти реагують на цю зміну через споживання або перерозподіл портфеля.

2. В якій мірі можна стверджувати, що за монетарного порушення існує різниця між швидким та повільним реагуванням цін на товари?

3. Припустимо, що очікування змінюються на користь ревальвації певної валюти. Як позначиться це на портфельній рівновазі та обмінному курсі?

4. Покажіть, як впливає очікування ревальвації певної валюти на валютний ринок і як ринок термінових угод реагує на ринок касових угод?

5. Що зумовлює виникнення монетарних і фінансово-господарських порушень?

6. До яких наслідків може призвести зовнішня заборгованість країни?

Література

1. Гусаков Н.П., Белова И.Н., Стренина М.А. Международные валютно-кредитные отношения: Учеб.-метод. пособие. — М.: РУДН, 2006. — 80 с.

2. Дзюблюк О.В. Валютна політика: Підручник. — К.: Знання, 2007. — 422 с.

3. Козак Ю.Г., Ковалевський В.В., Ржепішевський К.І. Міжнародні фінанси в питаннях та відповідях. — К.: ЦУЛ, 2003. — 294 с.

4. Кравченко Л.М., Шапошников О.О. Валютне регулювання і валютний контроль в Україні. — К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2001. — 102 с.

5. Кругман П.Р., Обсфельд М. Международная экономика: Теория и политика: Пер. с англ. — М.: Экон. фак. МГУ: ЮНИТИ, 1997.

6. Международные финансы: Учеб. пособие / Ю.В. Макогон, Н.А. Бударина, Г.Ю. Псарев. — Донецк: ДонНУ, 2005. — 342 с.

7. Мишкін Ф. Економіка грошей, банківської справи і фінансових ринків. — К.: Основи, 1999.

8. Наговицин А.Г. Валютная политика. — М.: Экзамен, 2000. — 512 с.

9. Рокоча В.В. Міжнародна економіка: Навч. посіб. — Кн. 2: Монетарна теорія міжнародної економіки. — К.: Таксон, 2003.

10. Страшек С., Ягріч Т., Шпес Н., Ягріч В. Фінансові кризи: як упоратись з ними // Журнал європейської економіки. — 2007. — Т. 6 (№ 1). — Березень. — С. 78—92.

11. Юрій С.І. Международные финансы: концептуальне основы теории и практики // Актуальные вопросы корпоративных финансов. — 2003.

12. Юрїй С.І. Орієнтири теорії міжнародних фінансів в умовах глобалізації // Вісн. ТАНГ. — Т., 2002. — № 8-1. — С. 131—139.

13. Fischer C. Real Currency Appreciation in Accession Countries: Balassa-Samuelson and Investment Demand // Review of World Economics. — 2004. — Vol. 140. — № 2.

14. Heffernan S., Sinclair P. Modern international economics. — Blackwell, 1998.

15. Salvatore D. International Economics. — Wiley, 2003.

16. Siebert H. Außenwirtschaft 6, völlig überarb. Aufl. — Stuttgart: G. Fischer, 1994.

17. Siebert H., Lorz O. Außenwirtschaft. — Stuttgart: UTB, 2006.

Розділ 21

ВАЛЮТНИЙ КУРС У ДОВГОТЕРМІНОВОМУ ПЕРІОДІ

- 21.1. Паритет купівельної спроможності валют.*
- 21.2. Паритет купівельної спроможності валют: емпіричне зображення.*
- 21.3. Очікування валютного курсу і паритет купівельної спроможності валют.*
- 21.4. Інфляційні різниці та різниці у процентних ставках.*
- 21.5. Реальний валютний курс.*
- 21.6. Реальні економічні порушення.*
- 21.7. Реальний процентний паритет.*
- 21.8. Торгові й неторгові товари.*

Доки сильніша теорія не змінить дану, я припускатииму, що паритет купівельної спроможності серед товарів, які продають, сприятиме, коли не буде явних перешкод до торгівлі між країнами з конвертованими валютами у довготерміновому періоді.

Рональд Дж. Маккінон

У двох попередніх темах розглядалися деякі елементи теорії валютного курсу в довготерміновому періоді, які в цій темі взаємопов'язуються і розширюються. У підрозділі 21.1 ідеться про теорію паритету купівельної спроможності валют. Емпіричний аналіз купівельної спроможності валют і валютного курсу показує, що ці дві величини з 1970 р. розвиваються нерівномірно (підрозділ 21.2). У підрозділі 21.3 паритет купівельної спроможності валют залучений для пояснення очікувань валютного курсу. Якщо очікування валютного курсу формуються відповідно до паритету купівельної спроможності валют і одночасно діє процентний паритет, то це означає, що реальні процентні ставки в обох країнах збігаються (підрозділ 21.4). У підрозділі 21.5 розглянуто реальний валютний курс: він показує, як може обмінюватися вітчизняна товарна корзина на корзину, яку сформував Закордон. При цьому валютний курс розглядається як відношення обміну експортних та імпорتنих товарів. Реальний валютний курс змінюється разом з виникненням порушень у реальній економіці, які виникають внаслідок підвищення продуктивності і зміни вподобань економічних суб'єктів (підрозділ 21.6). Реальний процентний паритет характеризується тим, що очікуваний реальний процент на Батьківщині дорівнює очікуваному реальному процентові у Закордоні плюс реальна ревальвація (підрозділ 21.7). Реальний валютний курс пояснюється не лише як відносна ціна між експортними та імпортними товарами, а також як відносна ціна між торговими і неторговими товарами. Зміна реального валютного курсу означає також перерозподіл факторів виробництва між цими двома галузями народного господарства (підрозділ 21.8).

21.1. ПАРИТЕТ КУПІВЕЛЬНОЇ СПРОМОЖНОСТІ ВАЛЮТ

Коли товарний арбітраж між двома економіками є досконалим, то, беручи до уваги валютний курс, ціну одного товару на Батьківщині, (p_1) та ціну такого товару в Закордоні, (p_1^*), можна стверджувати, що останні повинні бути рівними, отже, $p_1 = wp_1^*$ (рівняння (18.3)). Це також дійсне для рівня цін усіх товарних кошиків, тобто індексів цін P та P^* . Таким чином отримуємо обмінний курс w .

$$w = \frac{P}{P^*}. \quad (21.1)$$

Рівень цін Батьківщини визначають у різних випадках по-різному. У найбільш простому випадку країни обмінюються подібним товаром. Позначимо його як товар 1. Тоді маємо $w = \frac{P_1}{P_1^*}$. Може бути розглянутий також випадок, коли обидві країни повністю спеціалізуються на певному товарі, Батьківщина — на товарі 1, а Закордон — на товарі 2. Тоді валютний курс набирає форми: $w = \frac{P_1}{P_2^*}$. У більшості випадків рівень цін певної країни є індексом, котрий враховує ціни товарів, які виробляють; у нашому випадку двох товарів, отже

$$P: \{p_1, p_2\}. \quad (21.2)$$

При цьому можна розглядати ситуацію, коли Батьківщина експортує і споживає товар 1, а товар 2 імпортує, причому певну кількість товару 2 виробляють на Батьківщині як товар — субститут імпортного товару. Для зміни валютного курсу діє

$$\hat{w} = \hat{P} - \hat{P}^*. \quad (21.3)$$

Вітчизняна валюта знецінюється, коли вітчизняний рівень цін зростає сильніше, ніж закордонний. У розд. 20 зазначено, що вітчизняний рівень цін зростає, якщо номінальна грошова маса зростає швидше, ніж реальна потреба в грошах.

21.2. ПАРИТЕТ КУПІВЕЛЬНОЇ СПРОМОЖНОСТІ ВАЛЮТ: ЕМПІРИЧНЕ ЗОБРАЖЕННЯ

Розглядаючи паритет купівельної спроможності валют $\frac{P}{P^*}$ між Німеччиною та США і валютний курс $w \left(\frac{DM}{USD} \right)$, слід зазначити, що з 1950 по 1970 р. обидві величини розвивалися рівномірно (рис. 21.1). При цьому співвідношення рівня цін у 1950 р. було взято за одиницю. Після 1970 р. вже немає такого тісного зв'язку. Паритет купівельної спроможності валют і валютний курс розвиваються окремо. У період з 1980 по 1985 р. американський долар сильно ревальвував, тому можна говорити про перевищення над паритетом купівельної спроможності. Є припущення, що в цій проміжній фазі рух портфельного капіталу значно вплинув на зміни валютного курсу.

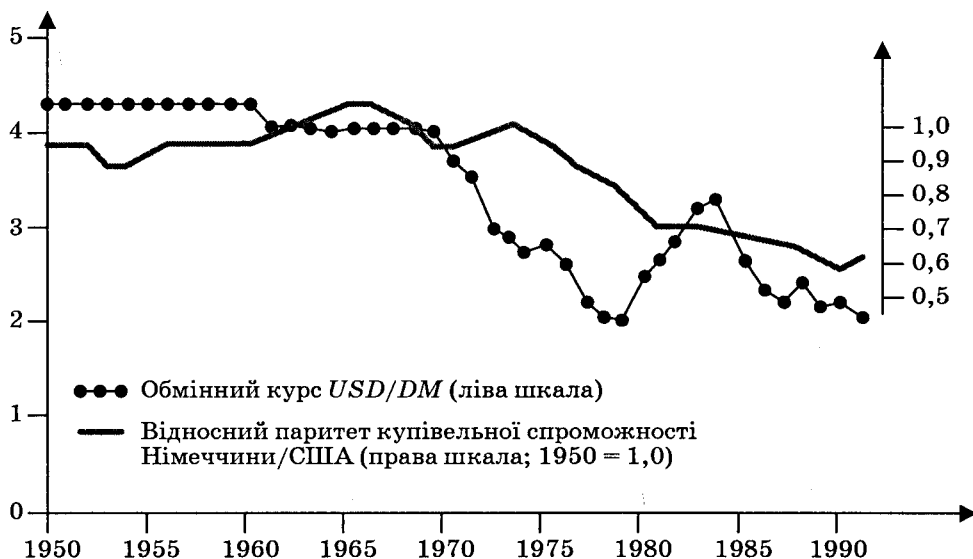

Рис. 21.1. Обмінний курс $\frac{DM}{USD}$ і паритет купівельної спроможності

21.3. ОЧІКУВАННЯ ВАЛЮТНОГО КУРСУ І ПАРИТЕТ КУПІВЕЛЬНОЇ СПРОМОЖНОСТІ ВАЛЮТ

У довготерміновій рівновазі у ретроспективі паритет купівельної спроможності валют (рівняння (20.3)) завжди виконується, якщо не брати до уваги переміщення капіталу внаслідок фінансових операцій. Це відображається завдяки товарному арбітражу чи перерозподілу грошової маси в розумінні монетарної теорії платіжного балансу. Звичайно, під час розгляду довготермінового періоду не беруться до уваги короткотермінові порушення, тобто монетарні нерівноваги та їхній вплив на валютний курс. Рівняння (21.3) можна використовувати і для очікуваних величин. Якщо $\hat{P}^e = \frac{(\hat{P}^e - P)}{P}$ відображає очікуваний темп зростання цін, то можна пояснити очікувану зміну валютного курсу в довготерміновому періоді за допомогою різниці очікуваних темпів зростання цін Батьківщини і Закордону

$$\hat{w}^e = \hat{P}^e - \hat{P}^{e*}. \quad (21.4)$$

Коли домашні господарства та підприємства очікують, що на Батьківщині країні рівень цін зростає сильніше, ніж у Закордоні, то вони розраховують на девальвацію вітчизняної валюти. Коли очікування стосується незначного зростання рівня цін на Батьківщині, ніж за кордоном, тоді w спадає; вітчизняна валюта ревальвує.

21.4. ІНФЛЯЦІЙНІ РІЗНИЦІ ТА РІЗНИЦІ У ПРОЦЕНТНИХ СТАВКАХ

Нехай у певній країні виникла інфляція, причиною якої були не зміни в оснащеності факторами виробництва і не відставання у технічному прогресі. Отже, немає економічних підстав для зміни відносин обміну в торгівлі товарами. Реальний валютний курс, тобто співвідношення в обміні товарами, залишається постійним, тому що номінальний валютний курс має пристосовуватися до різних норм інфляції.

Наведені міркування лежать в основі теорії паритету купівельної спроможності. Вони означають, що визначальними факторами обмінного курсу є ціни на товари. Їх вирівнювання бере на себе товарний арбітраж, що у свою чергу виходить з позиції споживача, для якого, наприклад, англійське, португальське й українське сукно є рівноцінними. До цього треба дода-

ти ще одне припущення щодо відсутності транспортних і трансакційних витрат.

Коли домашні господарства і підприємства очікують, що валютний курс у довгостроковому періоді реагує на зміни в рівнях цін, говорячи про паритет купівельної спроможності, то одночасно повинен існувати процентний паритет для портфельної рівноваги.

$$i - i^* = \hat{w}^e = \hat{P}^e - \hat{P}^{e*}. \quad (21.5)$$

Отже, різниця у номінальних процентах відповідає різниці в очікуваних рівнях цін. Таким чином, зростання очікуваного рівня цін на Батьківщині має бути пов'язане з підвищенням номінального процента (девальвації). З рівняння Фішера номінальний процент (i) дорівнює реальному процентові (r) плюс очікуваний темп зростання цін

$$i = r + \hat{P}^e. \quad (21.6)$$

Підставивши це й аналогічне йому рівняння для Закордону в рівняння 21.5, отримаємо

$$r = r^*.$$

Це означає, що в довготерміновій рівновазі реальні процентні ставки в обох країнах мають збігатися.

21.5. РЕАЛЬНИЙ ВАЛЮТНИЙ КУРС

1. У довготерміновому періоді мають збігатися монетарна рівновага, рівновага реальної економіки та рівновага обміну. Також мають бути рівними валютні курси, що відповідають обом цим видам рівноваги. Розрізняємо номінальний і реальний валютні курси.

Номінальний валютний курс є ціною різних валют; наприклад, він має вимір $\frac{UAH}{USD}$ і показує, скільки треба витратити гривень, щоб отримати одну одиницю долара. Це валютний курс, який досі постійно використовувався. На відміну від нього реальний валютний курс вказує, як обмінюються товари один на інший.

Коли розглядати ситуацію, в якій Батьківщина експортує і споживає товар 1, імпортує товар 2 і сама виробляє його частину як субститут імпорту (про це йдеться у підрозд. 21.2), то реальний валютний курс визначають

$$w_R = \frac{wP^*}{P}. \quad (21.7)$$

Це рівняння має вимір

$$\frac{ME}{ME^*} = \frac{UAH}{USD} \cdot \frac{\frac{USD}{ME}}{\frac{UAH}{ME}}$$

Реальний валютний курс (рівняння (21.7)) інформує про те, як можна обмінювати вітчизняні товари на закордонні, отже, як експортні товари обмінюються на імпорتنі. Він показує купівельну спроможність вітчизняного товару або вітчизняного товарного кошика. Тому ми також говоримо про валютний курс з урахуванням паритету купівельної спроможності. Реальний валютний курс має при цьому обернений вимір до умов торгівлі ($p = \frac{p_1}{p_2}$ з виміром $\frac{ME_2}{ME_1}$). Усі твердження, що належать до умов торгівлі (розд. 10), слід розглядати з оберненим знаком для реального валютного курсу.

Реальний валютний курс, обернено пропорційний до умов торгівлі, підпорядкований товарно-економічній рівновазі й торговельній рівновазі (розд. 10).

Реальна девальвація ($\bar{w}_R > 0$) означає втрату купівельної спроможності, а реальна ревальвація — виграш купівельної спроможності вітчизняного товару.

Слід зазначити, що реальна девальвація для споживачів і виробників є різним поняттям. Наслідком реальної девальвації для споживачів буде те, що їм стає не вигідно обмінювати вітчизняний товар на закордонний. Потрібно віддати більшу кількість одиниць вітчизняного товару, щоб отримати задану кількість одиниць закордонного товару. Для підприємств, навпаки, реальна девальвація означає те, що стає вигідніше виробляти експортні товари.

2. На рис. 21.2 за допомогою кривої обміну видно, який вплив має реальна девальвація на сальдо торговельного балансу. Тангенс кута β відображає реальний валютний курс та позначає умови торгівлі. За реального валютного курсу, що визначається променем OXY , Батьківщина прагне імпортувати більше (OZ'), ніж Закордон експортувати (OX'). Країна має дефіцит торговельного балансу. Ця ситуація не може тривати довго. Реальний валютний курс занижений, тобто вітчизняна валюта реально переоцінена, а це означає, що вона має девальвувати.

Якщо валюта девальвує, то промінь OXY рухається вниз, отже, зменшується дефіцит торговельного балансу. При промені OS торговельний баланс вирівняний. Результатом подальшої девальвації до OAB було б те, що Батьківщина прагне імпортувати товару 2 менше, ніж пропонує Закордон, тобто вона має надлишок торгового балансу.

Рис. 21.3 відображає зв'язок між сальдо торговельного балансу і реальним валютним курсом. За реального валютного курсу OS сальдо торговель-

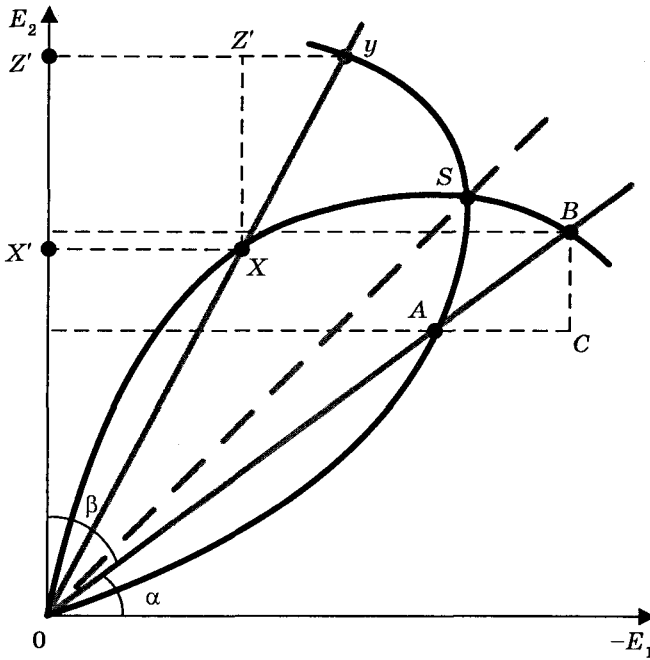

Рис. 21.2. Реальний обмінний курс і рівновага обміну

Зміна реального валютного курсу впливає на сальдо торговельного балансу. Реальний валютний курс визначають як $w_R = \text{tg}\beta$, а умови торгівлі як $\text{tg}\alpha$. За w_R , що визначається променем OXY , Батьківщина прагне імпортувати більше, ніж Закордон експортувати ($Im > X \rightarrow OZ' > OX'$). Існує дефіцит торговельного балансу Батьківщини ($Z^L < 0$). Вітчизняна валюта переоцінена (w_R — занижкий). Внаслідок цього вона повинна девальвувати. При девальвації гривні (промінь OXY рухається вниз) зменшується дефіцит торгового балансу. При w_R , що позначається променем OS , торговий баланс вирівняний, $Z^L = 0$. При подальшій девальвації (w_R позначене променем OAB) Батьківщина бажає імпортувати меншу кількість товару 2, ніж пропонує Закордон. Існує надлишок торговельного балансу, $Z^L > 0$.

ного балансу дорівнює нулю. За умов реальної девальвації більший реальний валютний курс OA викликає надлишок торговельного балансу; за ревальвації нижчий реальний валютний курс OX спричинює дефіцит торговельного балансу. Крива на рис. 21.3 показує, як сальдо торговельного балансу реагує на реальну девальвацію. Зміна реального валютного курсу задана через

$$\hat{w}_R = \hat{w} + (\hat{P}^* - \hat{P}). \quad (21.8)$$

Отже, реальна девальвація ($\hat{w}_R > 0$) є втратою купівельної спроможності вітчизняного товару, якщо вітчизняна валюта девальвує ($w > 0$), а рівень цін у Закордоні зростає швидше, ніж на Батьківщині. В обох випадках об-

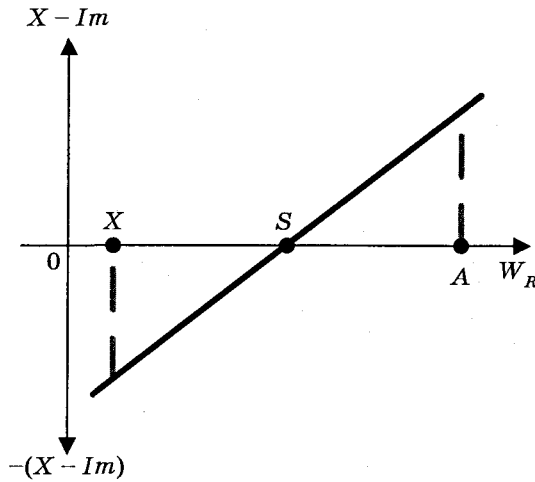

Рис. 21.3. Сальдо торгового балансу і реальний обмінний курс між експортними та імпорнтними товарами

Сальдо торгового балансу залежить від величини реального обмінного курсу між експортними та імпорнтними товарами. За реальної девальвації вітчизняної валюти ($\hat{w}_R > 0$) знижується купівельна спроможність вітчизняного товару. Ціни у Закордоні зростають швидше, ніж на Батьківщині, торгові умови останньої погіршаються. Величина w_R від врівноваженого значення в точці S , коли $Z^L = 0$, зростає до OA . Є надлишок торгового балансу, $Z^L > 0$ та $X > Im$. За ревальвації ($\hat{w}_R < 0$) вітчизняна валюта порівняно із Закордоном має вищу вартість. Ціни у Закордоні зростають повільніше, ніж на Батьківщині. Торгові умови на Батьківщині поліпшаються. Спостерігається дефіцит торгового балансу, $Z^L < 0$. Величина w_R від врівноваженого значення зменшується до OX .

мін несприятливий для Батьківщини. Умови торгівлі погіршуються. Ревальвація ($\hat{w}_R < 0$) існує тоді, коли вітчизняна валюта має вищу вартість, ніж закордонна, і коли в Закордоні ціни зростають повільніше, ніж на Батьківщині.

3. Визначений рівнянням (21.7) реальний валютний курс розраховують у випадку більшої кількості країн, в якому двосторонні валютні курси Батьківщини опосередковуються між валютами відповідних країн $w_1 \dots w_n$, та рівнями цін відповідних країн $P_1^* \dots P_n^*$. Тоді йдеться про ефективні валютні курси. При цьому кожний торговельний партнер отримує певну частку, що відповідає його значенню в зовнішній торгівлі для Батьківщини. Частка (" g_i ") виражається часткою імпорту та експорту торговельного партнера в експорті й імпорті Батьківщині. Для окремих країн " g_i " зважають двосторонні валютні курси " w_i ". Тоді ефективний номінальний валютний курс країн $i = 1 \dots n$ визначають як

$$w = w_1^{g_1} \cdot w_2^{g_2} \dots \cdot w_n^{g_n}. \quad (21.9)$$

Рівень цін Закордону визначають аналогічними методами, якщо рівень цін окремих країн геометрично зважується їх часткою у зовнішній торгівлі Закордону.

$$P^* = P_1^{*g_1} P_2^{*g_2} \dots P_n^{*g_n}. \quad (21.9')$$

Тоді ефективний реальний валютний курс визначають

$$w_R = \frac{wP^*}{P} = \frac{(w_1 P_1^*)^{g_1}}{P} \cdot \frac{(w_2 P_2^*)^{g_2}}{P} \dots \frac{(w_n P_n^*)^{g_n}}{P}. \quad (21.9'')$$

4. Рівняння (21.8) дає змогу пояснити європейську валютну систему з 1987 по 1992 р., під час якої не було жодних змін ($\hat{w} = 0$). Оскільки у деяких країнах, наприклад в Італії, рівень цін зростав швидше, ніж у Німеччині, то для Німеччини у результаті цього виникала реальна девальвація, тому німецькі товари було не вигідно обмінювати на італійські. Німеччина повинна була віддавати більше експортних товарів, щоб мати змогу ввозити певну кількість імпортованих товарів. Звичайно це було стимулом для німецького експорту.

5. Рівняння (21.8) можна записати по-іншому:

$$\hat{w} = \hat{w}_R + (\hat{P} - \hat{P}^*). \quad (21.8')$$

Номінальна девальвація ($\hat{w} > 0$) може зводитися до двох різних аспектів: до реальної девальвації, зумовленої реальними економічними змінами, та до несприятливого ефекту рівня цін (сильнішої інфляції у Батьківщині).

6. Будь-які світові зміни попиту і пропозиції товарів впливають на реальний валютний курс. При цьому, якщо споживчі кошики у міжнародних порівняннях не збігаються, то Національний банк не повинен стримувати зміну реального валютного курсу шляхом проведення інтервенцій на валютному ринку або використанням інших інструментів грошової політики. Протидіючи, наприклад, реальній тенденції до ревальвації шляхом купівлі іноземної валюти, він тільки б стримав реальну ревальвацію на деякий час. У цілому збільшення національної грошової маси призвело б до підвищення цін. Реальна ревальвація відбулася б, але не на основі номінальної ревальвації, а через підвищені темпи інфляції.

Припустимо, що Національний банк, незважаючи ні на що, здійснює нові інтервенції. Тому необхідне зростання продажу валюти, тобто Національний банк збільшує грошову масу. Це пояснюється тим, що до нездійсненої у попередньому періоді потреби в реальній ревальвації приєдналася поточна тенденція реальної ревальвації.

Отже, спроба протидіяти тенденції реальної ревальвації, що зумовлена міжнародним рухом товарів, призводить до інфляційних процесів вибухового характеру. Оскільки звичайно не можливо визначити, чи тенденції ревальвації і девальвації, що спостерігаються у дійсності, є результатом товарних або монетарних змін, така небезпека є під час проведення будь-яких інтервенцій на валютному ринку, що мотивуються цілями реального валютного курсу.

21.6. РЕАЛЬНІ ЕКОНОМІЧНІ ПОРУШЕННЯ

Реальний валютний курс у довготерміновому періоді змінюється тоді, коли змінюється пропозиція чи попит на Батьківщині або в Закордоні. За великого приросту продуктивності в експортному секторі (товар 1) зростає пропозиція експортного товару. Якщо Батьківщина є великою, то існуюча торговельна рівновага, що представлена точкою перетину кривих обміну обох країн, буде порушуватися. За заданої відносної ціни на світовому ринку виникає надлишок пропозиції товару 1. Тому відносна ціна $p = \frac{P_1}{P_2}$ на світовому ринку має зменшитись. Умови торгівлі погіршуються, і виникає реальна девальвація, яка дає змогу реалізувати на світовому ринку більшу кількість експортного товару. Подібні наслідки виникають, якщо уподобання Закордону змінюється не на користь вітчизняного експортного товару 1. Тоді на світовому ринку за такого співвідношення цін є надлишкова пропозиція товару 1, відносна ціна має спадати, щоб зменшити виробництво і збільшити попит. Умови торгівлі погіршуються і виникає реальна девальвація.

21.7. РЕАЛЬНИЙ ПРОЦЕНТНИЙ ПАРИТЕТ

Рівняння Фішера і процентний паритет дають можливість пояснити очікувані реальні процентні ставки (r^e), тобто граничну ефективність капіталу. Реальна очікувана процентна ставка дорівнює очікуваному номінальному проценту (i^e) мінус очікуваний темп зростання цін ($\hat{P}^e$):

$$r^e = i^e - \hat{P}^e. \quad (21.10)$$

Для Закордону діє аналогічне рівняння:

$$r^{e*} = i^{e*} - \hat{P}^{e*}. \quad (21.10')$$

Різниця в очікуваних реальних процентних ставках отримується з рівнянь (14.10) і (21.10'):

$$r^e - r^{e*} = i^e - i^{e*} - (\hat{P}^e - \hat{P}^{e*}). \quad (21.10'')$$

З рівняння (21.8) для очікуваних величин випливає

$$\hat{P}^e - \hat{P}^{e*} = \hat{w}^e - \hat{w}_R^e. \quad (21.10''')$$

Вставивши це в рівняння (21.10''') і врахувавши короткотерміновий процентний паритет $i = i^* + \hat{w}^e$, отримуємо реальний процентний паритет

$$r^e = r^{e*} - \dot{w}_R^e. \quad (21.11)$$

Реальний процентний паритет виникає тоді, коли очікуваний реальний процент на Батьківщині дорівнює очікуваному реальному процентові у Закордоні плюс очікувана реальна ревальвація.

21.8. ТОРГОВІ Й НЕТОРГОВІ ТОВАРИ

1. Реальний валютний курс як ціна між торговими і неторговими товарами. Реальний валютний курс в економічній літературі визначають не лише як співвідношення обміну, що показано в рівнянні (21.7), а також як відносну ціну між торговими та неторговими товарами. Індекс цін у рівнянні (21.2) можна визначити для іншого товарного кошика, а саме — для торгових і неторгових товарів, припускаючи при цьому, що в народному господарстві виробляють як торгові, так і неторгові товари.

Розглядаючи товарний кошик з торговими та неторговими товарами і позначивши ціну для торгових товарів P_H і ціну для неторгових товарів P_N , визначаємо індекс цін з рівняння (21.2) як

$$P: \{P_H, P_N\}. \quad (21.12)$$

Тоді реальний валютний курс визначаємо як співвідношення (у перерахунку на вітчизняну валюту) ціни P_H до ціни P_N

$$w_R = \frac{w P_H^*}{P_N}. \quad (21.13)$$

Реальний валютний курс виражає конкурентоспроможність торгових товарів щодо неторгових.

2. Вплив зміни реального валютного курсу. Величина реального валютного курсу впливає на розподіл товарів між секторами торгових та неторгових товарів і на сальдо торговельного балансу. Нехай вихідне становище країни визначене як дефіцит торговельного балансу AA' (рис. 21.4). Споживання ($A'B$) перевищує вітчизняне виробництво торгових товарів (AB) на величину AA' .

У цій ситуації, типовій для багатьох країн, які розвиваються, котрі протягом тривалого часу позбавляли вітчизняне виробництво імпортною конкуренції, простежується реальне переоцінення (ревальвація), що виражається малим кутом $\text{tg}\alpha$. Країна може підвищити свою конкурентоспроможність на світовому ринку, що виражається через сальдо торгового балансу, балансу послуг і некомерційних платежів лише шляхом реальної девальвації. Реальна девальвація означає, що ціна у вітчизняній валюті

(wP_H^*) на торгові товари зростає швидше, ніж ціна на неторгові товари, оскільки зростає національний валютний курс, і тому за всіх інших рівних умов відбувається девальвація.

Наслідком реальної девальвації або підвищення відносної ціни торгових та неторгових товарів буде зростання пропозиції торгових товарів, оскільки збільшується стимул для виробництва торгових товарів. Одночасно висока відносна ціна призводить до зменшення попиту на торгові товари. Надлишок попиту на торгові товари, а отже від'ємне сальдо торгового балансу, балансу послуг і некомерційних платежів зменшуються, відстань AA' стає меншою. Реальна девальвація може бути настільки великою, що дефіцит торговельного балансу зникає (точка C на рис. 21.4). Коли країна є боржником, то їй необхідно досягти надлишку торговельного балансу (EE'), щоб можна було здійснювати виплати за процентами, і тоді реальна девальвація має бути ще сильнішою.

Цей аналіз підводить до відносних цінових змін, якщо говорити про вираження еластичності. Тоді умова нормальної реакції достатня для того, щоб торговельний баланс став активним за реальної девальвації. Беручи до уваги ефект доходів, необхідно, щоб він підтримував або принаймні не перекомпенсовував зміну відносної ціни. Нехай реальний дохід

$Y = Q_H + \left(\frac{P_N}{wP_H^*} \right) Q_N$, який розраховують у цінах, що були у вихідному становищі, спадає. Розрахований у нових цінах дохід спадає, якщо вимірюється в одиницях торгового товару, який подорожчав, і зростає, якщо вимірюється в значно дешевших одиницях неторгового товару.

На рис. 21.4 зображено зв'язок між дефіцитом торговельного балансу, тобто різницю між споживанням і виробництвом та реальним валютним курсом.

$$\frac{wP_H^*}{P_N} : \frac{ME_N}{ME_H}$$

За реального валютного курсу, що представлений дотичною $D'C$, отримуємо рівноважний торговельний баланс (точка C на рис. 21.5). Реальна девальвація призводить до зростання тангенса кута α (точка E' на рис. 21.4), виникнення надлишку торговельного балансу. Виробництво торгових товарів у країні буде перевищувати їх споживання. Реальна девальвація, навпаки, відображається меншим тангенсом кута α (точка A'); споживання перевищує виробництво. Виникає дефіцит торговельного балансу. Рис. 21.5 показує, як впливає реальний валютний курс на сальдо торговельного балансу.

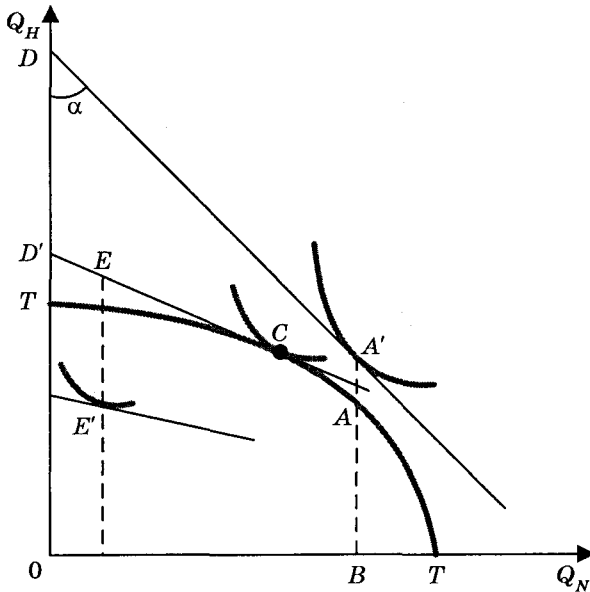

Рис. 21.4. Рівновага і сальдо торгового балансу в моделі торгових і неторгових товарів

Величина реального валютного курсу w_R впливає на структуру виробництва торгових (Q_H) і неторгових (Q_N) товарів, а також на сальдо торгового балансу (Z^L). Трансформаційна крива Батьківщини зображена кривою TT , крива байдужості дотична до кривої трансформації в точці C , що визначає рівноважний стан торгового балансу ($Z^L = 0$). Споживання здійснюється за рахунок власного виробництва. У точці A' споживання перевищує виробництво вітчизняних товарів (AB) на величину відрізка AA' , спостерігається дефіцит торгового балансу ($Z^L < 0$). За рахунок реальної девальвації вітчизняної валюти можна поліпшити конкурентоспроможність країни та врівноважити торговий баланс. За девальвації ціна в Закордоні у вітчизняній валюті (wP_H^*) на торгові товари зростає швидше, ніж ціна (P_N) на неторгові товари на Батьківщині. Внаслідок девальвації підвищуються відносні ціни $\frac{wP_H^*}{P_N} = \text{tg}\beta$. Залежно від рівня девальвації відбувається зменшення дефіциту торгового балансу і можливе досягнення його рівноважного стану, $Z = 0$ (точка A). Якщо країна є боржником, реальна девальвація має бути ще сильнішою для досягнення надлишку торгового балансу, $Z^L > 0$ ($Z^L = EE'$). Це дасть змогу Батьківщині сплатити борги.

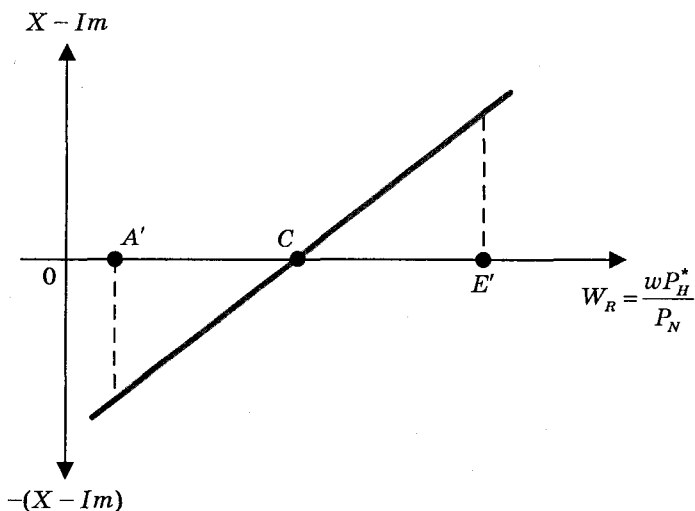

Рис. 21.5. Сальдо торгового балансу і реальний валютний курс при торгових і неторгових товарах

Величина реального валютного курсу: $w_R = \frac{wP_H^*}{P_N}$, сальдо торгового балансу:

$Z^L = X - Im$. За дефіциту торгового балансу ($Z^L < 0$) і певного значення w_R (точка A') споживання торгових товарів усередині країни перевищує їх виробництво, $Im > X$. Девальвація вітчизняної валюти призводить до рівноважного торгового балансу $Z^L = 0$ (точка C): виробництво торгових товарів дорівнює їх споживанню, $X = Im$. Якщо вітчизняна валюта ще більше девальвує (точка E'), то встановлюється надлишок торгового балансу ($Z^L > 0$): виробництво торгових товарів перевищує їх споживання, $Im < X$.

Контрольні запитання і завдання

1. Що таке паритет купівельної спроможності валют?
2. Як визначають реальний валютний курс?
3. Поясніть зв'язок між реальним валютним курсом, сальдо торгового балансу та рівнем цін на торгові й неторгові товари.
4. Як визначають реальний процентний паритет?

Література

1. *Гусаков Н.П., Белова И.Н., Стренина М.А.* Международные валютно-кредитные отношения: Учеб.-метод. пособие. — М.: РУДН, 2006. — 80 с.
2. *Дзюблюк О.В.* Валютна політика: Підручник. — К.: Знання, 2007. — 422 с.
3. *Козак Ю.Г., Ковалевський В.В., Рженішевський К.І.* Міжнародні фінанси в питаннях та відповідях. — К.: ЦУЛ, 2003. — 294 с.
4. *Кравченко Л.М., Шапошников О.О.* Валютне регулювання і валютний контроль в Україні. — К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2001. — 102 с.
5. *Кругман П.Р., Обфельд М.* Международная экономика: Теория и политика: Пер. с англ. — М.: Экон. фак. МГУ: ЮНИТИ, 1997.
6. *Миклашевская Н.А., Холопов А.В.* Международная экономика: Учебник. — М.: МГУ им. М.В. Ломоносова: Дело и Сервис, 1998.
7. *Мишкін Ф.* Економіка грошей, банківської справи і фінансових ринків. — К.: Основи, 1999.
8. Международные финансы: Учеб. пособие / Ю.В. Макогон, Н.А. Бударина, Г.Ю. Псарев. — Донецк: ДонНУ, 2005. — 342 с.
9. *Наговицин А.Г.* Валютная политика. — М.: Экзамен, 2000. — 512 с.
10. *Рокоча В.В.* Міжнародна економіка: Навч. посіб. — Кн. 2: Монетарна теорія міжнародної економіки — К.: Таксон, 2003.
11. *Ющенко В.А., Міщенко В.І.* Валютне регулювання. — К.: Т-во “Знання”, КОО, 1999. — 359 с.
12. *Cecchetti G., Debelle G.* Has the inflation process changed? // Economic policy. — 2006. — № 46.
13. *Fischer C.* Real Currency Appreciation in Accession Countries: Balassa-Samuelson and Investment Demand // Review of World Economics. — 2004. — Vol. 140. — № 2.
14. *Heffernan S., Sinclair P.* Modern international economics. — Blackwell, 1998.
15. *Salvatore D.* International Economics. — Wiley, 2003.
16. *Siebert H., Lorz O.* Außenwirtschaft. — Stuttgart: UTB, 2006.
17. *Siebert H.* Außenwirtschaft 6, völlig überarb. Aufl. — Stuttgart: G. Fischer, 1994.

Розділ 22

ПОЛІТИКА СТАБІЛІЗАЦІЇ У КЕЙНСІАНСЬКІЙ МОДЕЛІ ТВЕРДИХ ЦІН ЗА ФІКСОВАНОГО ОБМІННОГО КУРСУ

- 22.1. Деякі альтернативні припущення.*
- 22.2. Основи макроекономічної моделі для відкритої економіки.*
- 22.3. Мультиплікатор експорту.*
- 22.4. Інвестиційний мультиплікатор з міжнародним зворотним впливом.*
- 22.5. Грошова політика.*
- 22.6. Фіскальна політика.*
- 22.7. Комбінація інструментів економічної політики.*
- 22.8. Зміни обмінного курсу.*

Якби казначейство наповнило старі пляшки банкнотами і закопало їх у безодні покинутих шахт, які б потім наповнило муніципальним сміттям і віддало б це приватним підприємцям за основними принципами економічної політики невтручання (laissez faire) для того, щоб знову відкопати банкноти, не було б більше ніякого безробіття...

Джон Мейнард Кейнс

Відкрита економіка через міжнародний товарообмін, рух капіталу та інші операції, що охоплюється платіжним балансом, пов'язана з економічними подіями, які відбуваються в інших країнах. Для політики стабілізації через цей міжнародний взаємозв'язок виникають певні проблеми. Тоді постає запитання, як може експортна діяльність впливати на рівень зайнятості у відкритій економіці та які можливості має політика стабілізації для підвищення рівня зайнятості. При цьому особлива увага присвячена зв'язку цілей між стабільністю всередині країни і зовнішньою рівновагою. В основі розділу лежить кейнсіанська система, яка представлена в підрозділах 22.1 і 22.2. Після розгляду експорту (підрозділ 22.3) й автономних інвестицій (підрозділ 22.4) буде обговорена грошова (підрозділ 22.5) і фіскальна політика (підрозділ 22.6). В останніх розділах буде розглянута комбінація грошових і фіскальних заходів та зміни обмінного курсу.

22.1. ДЕЯКІ АЛЬТЕРНАТИВНІ ПРИПУЩЕННЯ

Під час попереднього аналізу розглядалися два різні види товарів — експортні й імпорتنі. У макроекономічному додатку цієї теми, навпаки, розглядається агрегована економіка лише з одним товаром. Нехай Батьківщина виробляє певний товар, споживає його й експортує, а також імпортує “подібний” товар, що може бути агрегований разом з товаром, який випускають у цій країні. Для цього єдиного товару в економіці можна застосовувати макроекономічні функції.

Джон Мейнард Кейнс (1883—1946)

Джон Мейнард Кейнс, син економіста (Джона Невіла Кейнса), народився 5 червня 1883 р. у Кембриджі (Англія). Навчався в Ітоні, а згодом у Королівському коледжі (Кембридж), де здобув вчений ступінь з математики. Потім студіював під керівництвом Альфреда Маршалла, який просив його стати економістом. Кейнс вступив на британську цивільну службу в індійському офісі, і його перша книга — “Індійська валюта і фінанси” (1913) оцінювала індійську валютну систему як приклад золотого обмінного стандарту. Широку славу здобув у 1919 р., коли написав “Економічні наслідки миру”. Ця книга, як і пізніші відомі статті в журналах, жорстко критикувала Версальську угоду за тяжкі умови, покладені на Німеччину щодо виплати репарацій після Першої світової війни. Погляд Кейнса полягав у тому, що пристосування цін, які вимагали від Німеччини для зароблення іноземної валюти, щоб здійснити виплати (тобто зміни цін, потрібні для збільшення експорту і зменшення імпорту, достатні, щоб надлишок поточного рахунку покрив необхідний відплив капіталу, пов’язаний з виплатами), будуть надмірними. Вони значно погіршать добробут і умови торгівлі для Німеччини, і виплати можуть бути не здійснені через їх жорсткість.

Кейнс на той час опублікував впливову книгу “Праці з імовірності” (1921). Проте його найважливіший академічний внесок був зроблений у 30-х роках — “Праці про гроші” (1930) й особливо “Загальна теорія зайнятості, процентів та грошей” (1936). Загальна теорія була широкомасштабним нападом на апарат класичної економіки з її поглядами про те, що економіка автоматично врівноважується за рівня доходу, що веде до повної зайнятості. Він наголошував на ролі сукупного попиту і можливості досягнення рівноваги національного доходу за менш ніж повної зайнятості. Попит на гроші та його ставлення до рівня процентних ставок також були визнані революційними і зіграли найбільшу роль у формулюванні сукупного попиту. Щодо політики, то кейнсіанський аналіз надавав визначну роль фіскальній політиці щодо впливу на національний дохід та зайнятість, хоча це заперечували у класичній моделі. Кейнс також зустрічався з Франкліном Рузвельтом, який згодом використовував витрати на громадські роботи як засіб виходу з депресії.

Життя Кейнса було заповнене різноманітною діяльністю. Крім ролі політичного радника Британського уряду і викладача в Кембриджі, він патрунував мистецтво, збирав рідкісні книги, редагував “Економічний журнал”, був першим казначеєм Королівського коледжу, головою правління страхової компанії “National Mutual Life Insurance Company”. Він здобув особисте багатство завдяки розумним інвестиціям. Кейнс також був членом гуртка “Bloomsbury”, групи митців, інтелектуалів і письменників, до яких входили Літтон Стракі та Вірджинія Вульф. Деякі були вражені тим, що він одружився з російською прима-балериною в 1925 р., породивши вислів: “Ніколи не було такого союзу краси і розуму, як шлюб Лідії Лопокової і Джона Мейнарда Кейнса”.

В останні роки життя Кейнс успішно обговорював питання отримання великої військової позики для Британії від США і працював над Бреттон-Вудською угодою для створення Міжнародного валютного фонду.

Джон Мейнард Кейнс помер на Пасхальну неділю в 1946 р.

Під час розгляду теми слід враховувати істотні припущення.

1. Мала країна. В економічній дійсності зміна рівня цін або процентної ставки на Батьківщині впливає на відповідні показники у Закордоні; разом з тим є зворотній вплив на Батьківщину. Проте слід спростити нашу модель і не брати до уваги міжнародну зворотню дію (за винятком міжнародного інвестиційного мультиплікатора). Тому під час розгляду теми будемо виходити з гіпотези про малу країну і розглядати змінні у Закордоні (рівень цін або процентну ставку) як такі, що не підлягають впливу Батьківщини.

2. Фіксований обмінний курс. За фіксованого курсу може виникати сальдо платіжного балансу; гнучкий курс, навпаки, намагається, принаймні в моделі, вирівняти (збалансувати) платіжний баланс.

3. Політика нейтралізації. За фіксованого курсу сальдо платіжного балансу впливає на грошову масу. Тому необхідно відрізнити, чи припускається нейтралізація цієї дії на грошову масу, чи ні.

4. Тимчасова рівновага. За сталого обмінного курсу важливою є різниця між короткотерміновим і довготерміновим аналізом. Припустимо, що грошова маса на Батьківщині збільшується, ціни зростають, експорт зменшується, тому баланс поточних операцій буде дефіцитним. Ця дефіцитна ситуація не може довго існувати. Тому у випадку відмови від політики нейтралізації дефіцит означає вплив валюти і разом з тим зменшення грошової маси. Цей процес може повторюватися кілька разів, тому є ймовірність виникнення рівноваги платіжного балансу в довготерміновому періоді. Отже, необхідно відрізнити тимчасову і довготермінову рівновагу.

5. Тверді ціни на товари. Звичайна кейнсіанська модель припускає тверді ціни на товари і задану номінальну заробітну плату. Економічні проблеми необхідно вирішувати через зміну кількісних величин (коливання зайнятості), оскільки ціни не є гнучкими. Як альтернативу, ми можемо розглянути модель, в якій ставка заробітної плати і ціни на товари є гнучкими.

22.2. ОСНОВИ МАКРОЕКОНОМІЧНОЇ МОДЕЛІ ДЛЯ ВІДКРИТОЇ ЕКОНОМІКИ

1. Рівновага на ринку товарів. Рівновага на ринку товарів спостерігається тоді, коли реальний попит дорівнює реальному результату господарської діяльності (пропозиції) Y . Реальний попит складається з реального споживчого попиту C , реального попиту на інвестиції I і реального саль-

до торговельного балансу, балансу послуг і некомерційних платежів $X - Im$, тобто

$$Y = C + I + X - Im + G$$

або

$$S(Y) + Im \left(Y, w, \frac{P^*}{P} \right) = G + I(i) + X \left(w, \frac{P^*}{P} \right). \quad (22.1)$$

Рівняння (22.1) визначає рівновагу на ринку товарів з позиції витрат, але це рівняння також можна записати по-іншому. Країна виробляє товар Y , який використовують для внутрішнього споживання (C_h), інвестицій (I_h) та експортують. Звідси

$$Y = C_h + I_h + X.$$

Усе споживання складається із внутрішнього споживання (C_h) і реального споживання імпортованих товарів

$$C = C_h + \frac{P^* w}{P} C_m,$$

де C_m — кількість споживання імпортованого товару; $P^* C_m$ — вартість імпорту в цінах Закордону; $P^* w C_m$ — вартість імпорту в цінах Батьківщини; ділення на P показує реальну вартість імпорту товарів. Аналогічним є рівняння для загального попиту на інвестиції I

$$I = I_h + \frac{P^* w}{P} I_m.$$

Якщо підставити обидва рівняння в Y -рівняння, то отримаємо

$$Y = C - \frac{P^* w}{P} C_m + I - \frac{P^* w}{P} I_m + G + X.$$

Оскільки реальну вартість імпорту Im визначають як

$$Im = \frac{P^* w}{P} (C_m + I_m),$$

то звідси впливає рівняння (22.1).

2. Рівновага на грошовому ринку. Реальний грошовий попит на гроші L залежить від національного доходу (НД) і процентної ставки

$$L = L(Y, i) \text{ з } L_y > 0, L_i < 0.$$

Номинальна грошова пропозиція економіки складається з грошової пропозиції попереднього періоду ($\tilde{M}_{-1}^g$) і зміни грошової пропозиції, що має два компоненти: внутрішня зміна резерву в національній валюті ($d\tilde{M}$), який контролює Національний банк і зміна резерву іноземних валют, вираженого у національній валюті ($d\tilde{M}^a$). Якщо позначимо $d\tilde{M}_{-1}^g$, $d\tilde{M}$ і $d\tilde{M}^a$ як реальні величини, то рівновага на грошовому ринку має місце тоді, коли реальний попит на гроші дорівнює реальній пропозиції грошей

$$L(Y, i) = M_{-1}^e + dM + dM^a. \quad (22.2)$$

Зміна грошової маси за межами країни впливає з сальдо платіжного балансу

$$dM^a = \gamma Z, \quad (22.3)$$

де γ (з $0 \leq \gamma \leq 1$) — параметр нейтралізації. Якщо не існує політики нейтралізації, то $\gamma = 1$; грошова маса, яка підлягає впливу ззовні, змінюється відповідно до сальдо платіжного балансу Z . Якщо здійснюється нейтралізація, то $\gamma = 0$. Сальдо платіжного балансу не має ніякого впливу на грошову масу. Якщо є надлишок платіжного балансу ($Z > 0$), то це означає, що емісійний банк продає цінні папери на відкритому ринку, щоб позбутися ліквідності. При дефіциті платіжного балансу ($Z < 0$) емісійний банк купує цінні папери для того, щоб компенсувати викликане платіжним балансом зменшення грошової маси. Оскільки за гнучкого обмінного курсу не виникає сальдо платіжного балансу, то питання щодо політики нейтралізації має значення лише за фіксованого курсу.

3. Сальдо платіжного балансу. Сальдо платіжного балансу Z визначають як сальдо торгового балансу, балансу послуг і некомерційних платежів плюс чистий імпорт капіталу $\aleph(i)$, який при заданій процентній ставці у Закордоні залежить від процента даної країни з $\aleph i > 0$.

$$Z = X \left(\frac{P^* w}{P} \right) - Im \left(Y, \frac{P^* w}{P} \right) + \aleph(i). \quad (22.4)$$

4. Привхідний аналіз, в якому містяться додаткові величини. Якщо припустити задану рівновагу в кейнсіанській системі, то можна аналізувати, як ця рівновага реагує на реальні економічні порушення. При поясненні економічної політики можна використовувати як ситуаційний і привхідний аналіз. За ситуаційного аналізу постановка цього завдання звучить так: як змінюються такі важливі величини як зайнятість чи сальдо платіжного балансу, сальдо балансу поточних операцій без втручання економічної політики (наприклад, автономне зменшення експорту Закордону). За привхідного аналізу досліджується вплив фіскальної та грошової політики на розподіл доходів та рівень зайнятості.

Далі будемо досліджувати, як реагуватиме визначена у рівняннях (22.1) і (22.2) внутрішня рівновага і ситуація, пов'язана з платіжним балансом, коли параметрично змінюється одна з таких змінних: експорт, грошова маса, державні видатки та обмінний курс.

22.3. МУЛЬТИПЛІКАТОР ЕКСПОРТУ

1. Проста постановка питання кейнсіанської моделі твердих цін звучить так: як змінюються рівень зайнятості і сальдо балансу поточних операцій, коли експорт Батьківщини змінюється автономно. Припустимо, що у Закордоні зменшується попит на імпорт, тоді скорочується експорт Батьківщини. Оскільки ціни на товари у кейнсіанській моделі є твердими у сторону зниження, то склади Батьківщини наповнюються товаром, що призводить до незапланованих інвестицій. Зайнятість і НД зменшуються. Разом з падаючим НД зменшується імпорт. Цей ефект діє всупереч першопочатковому збільшенню пасивної частини балансу поточних операцій.

Твердження. За твердих цін (і сталих обмінних курсів) викликані платіжним балансом зміни у зайнятості зменшують розмір незрівноваженості балансу поточних операцій. Але до якої міри має спадати НД (і разом з тим зайнятість) за автономного зменшення експорту для того, щоб існувала рівновага на товарному ринку. При цьому виникає запитання, як змінюється сальдо балансу поточних операцій за автономного зменшення експорту.

Припущення 1. Батьківщина є малою країною.

Припущення 2. Обмінний курс — сталий.

Припущення 3. Рух капіталу не враховують.

Припущення 4. Інвестиції залежать від процента, який визначають на грошовому ринку на основі попиту і пропозиції на гроші.

2. Нееластичність цін. У попередніх розділах переважав підхід, за якого ціни на товари були гнучкими, і тому міжнародні товарні ринки забезпечували реалізацію товарів без спеціальних форм розподілу неринкового характеру (карткова система і т. ін.). Розглянемо ситуацію з припущеннями, що ціни на товари нееластичні. Це суттєво наближає звичайні загальноживані мультиплікаційні моделі відкритої економіки і потребує обговорення з урахуванням так званої теорії абсорбції платіжного балансу. Такий підхід уможлиблює розгляд порівняно статичних проблем, що ігнорують звичайні “кейнсіанські моделі”.

3. Мультиплікатор за змінного процента та інвестицій, що залежать від процентів. За цих припущень для автономного спаду попиту на експорт розглядаємо такий ланцюжок дій. Внаслідок зменшення попиту на експорт певної країни скорочується її рівень виробництва і разом з тим НД. Зі спадом НД зменшується трансакційний попит на гроші (L^T). За заданої грошової маси нерівновага, що встановлюється на грошовому ринку, викликає зміни процента: щоб скоротити операції з готівкою, економічні суб'єкти збільшують попит на цінні папери. Курс цінних паперів зростає. Проценти зменшуються. Збільшується ліквідний попит на гроші. Зі спадом процентів зростає обсяг інвестицій. НД підвищується. Потрібно перевірити, чи це

збільшення НД покриває його перспективне зниження. За такого аналізу виникає згадана раніше проблема — у відкритій економіці за сталого обмінного курсу грошову масу визначає не лише емісійний банк. Дефіцит балансу поточних операцій означає втрату валюти, що призводить до зменшення грошової маси Батьківщини. Для спрощення аналізу припустимо, що емісійний банк проводить політику нейтралізації, а це означає, що він повністю зрівноважує зменшення грошової маси внаслідок витрачання іноземної валюти на купівлю цінних паперів на відкритому ринку.

Припущення 5. Емісійний банк успішно проводить політику нейтралізації. Припущення 1, 2, 3, 4 і 5 можна записати як систему рівнянь:

$$\begin{aligned} S(Y) - I(i) + Im(Y) &= X; \\ L(Y, i) &= M; \\ Z^L + Im(Y) &= X. \end{aligned} \quad (22.5)$$

Перше рівняння є умовою рівноваги на ринку товарів, друге — на грошовому ринку, третє — визначає сальдо балансу поточних операцій. Через диференціацію за X впливає

$$\begin{bmatrix} (s+m) & -I_i & 0 \\ L_y & L_i & 0 \\ m & 0 & 1 \end{bmatrix} \cdot \begin{bmatrix} dY \\ di \\ dZ^L \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} dX \\ 0 \\ dX \end{bmatrix}. \quad (22.5')$$

У (22.5') $L_y = \frac{\partial L}{\partial Y} > 0$ — перша похідна від функції транзакційного попиту на гроші за Y і $L_i = \frac{\partial L}{\partial i} < 0$ — перша похідна від функції ліквідного попиту на гроші й $I_i = \frac{\partial I}{\partial i} < 0$ — перша похідна функції інвестиції за i .

Для зміни НД за зменшення експорту впливає

$$\frac{dY}{dX} = \frac{1}{D} \quad (22.5'')$$

за $D = s + m + \frac{I_i L_y}{L_i}$.

Третій доданок знаменника D є більшим від нуля, оскільки $I_i < 0$, $L_y > 0$ і $L_i < 0$. Через те, що знаменник є більшим, ніж за автономних інвестицій, зміна НД незначна. Це пояснюється тим, що падіння процента стимулює інвестиції. Якщо допустити, що інвестиції не залежать від процента, то $I_i = 0$. Третій вираз дорівнює нулю.

Ця ситуація відображена на рис. 22.1 (діаграма Гікса). Крива LM не змінює свого положення за заданої грошової маси. Крива $IXSIm$ відображає рівновагу на товарному ринку у відкритій економіці: $I + X = Im + S$. Ця крива зміщується в результаті зменшення експорту. За інвестицій, що реагують на зміну процента, необхідне не таке значне зменшення НД (DC) як за інвестицій, що не реагують на зміну процента (BA).

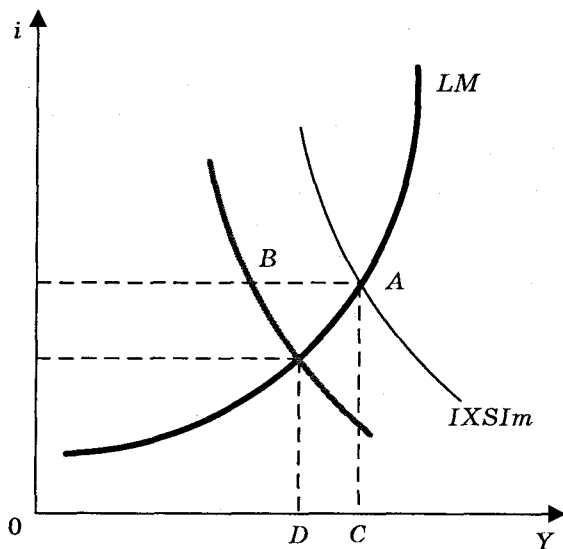

Рис. 22.1. Зменшення експорту і НД

Діаграма Гікса показує вплив експорту Батьківщини на товарногосподарську рівновагу (крива $IXSim$) за заданої грошової маси LM . Крива $IXSim$ відображає умову рівноваги при товарному ринку ($I + X = Im + S$). Внаслідок зменшення автономного попиту на експорт скорочується виробництво експортних товарів Батьківщини та відповідно зменшується національний дохід і зайнятість, крива $IXSim$ пересувається вліво. Величина зміни НД обумовлена залежністю інвестицій від процентної ставки (i). НД зменшується не значною мірою (DC), якщо інвестиції залежать від величини процентної ставки (i), та більшою мірою (AB), якщо інвестиції не залежать від i (BA). У короткотерміновому періоді НД може суттєво зменшитись, але в довготерміновому періоді зі спадом НД зменшується трансакційний попит на гроші (L_T), це приводить до збільшення попиту на цінні папери і зростання їх курсу. Процентна ставка знижується, що спричиняє збільшення інвестицій, а також НД. Враховуючи НД, мультиплікатор експорту буде тим меншим, чим більша процентна еластичність інвестицій.

Твердження. Мультиплікатор експорту, зважаючи на НД, є тим меншим, чим сильніший ефект процента, тобто чим більша процентна еластичність інвестицій.

Процентна еластичність інвестицій впливає на рівень НД і зайнятість так, щоб встановити рівновагу на товарному та грошовому ринках. Проте, пристосування процента може пом'якшувати коливання зайнятості лише тоді, коли він гнучкий.

Необхідно розглянути такі випадки за інтерпретації рівняння (22.5'): Нехай $L_T = -\infty$, тоді третій вираз знаменника D прямує до нуля. Це є область кейнсіанського випадку падіння ліквідності. Процент залишається

незмінним, лише НД змінюється. Якщо $L_i = 0$, то знаменник прямує до безкінечності. Зміна НД у цій, так званій класичній, області, не відбувається. Зменшення експорту позначається лише на процентній ставці. Для мультиплікатора балансу поточних операцій визначено, що

$$\frac{dZ^L}{dX} = \frac{s + \frac{I_i L_y}{L_i}}{s + m + \frac{I_i L_y}{L_i}} \quad (22.5''')$$

Твердження. За інвестицій, що залежать від процента, пасивізація сальдо балансу поточних операцій за автономного зменшення експорту є більшою (за винятком випадку падіння ліквідності та класичної області), ніж за інвестицій, що не залежать від процента.

У той час як еластичні проценти зменшують коливання зайнятості, що виникають під час скорочення експорту, зростає від'ємне сальдо балансу поточних операцій. Якщо перехід від незмінного процента до еластичних процентів тлумачити як заходи економічної політики (за заданого зменшення експорту), то саме такі заходи сприяють наближенню до цілі (підвищення рівня зайнятості), але одночасно не досягається врівноваження балансу поточних операцій. На рис. 22.2 зображено ланцюжок дій кейнсіанського мультиплікатора експорту і різні спеціальні випадки. (Треба зауважити, що на рис. 22.2 L_T — транзакційний попит на гроші і L_S — ліквідний попит на гроші.)

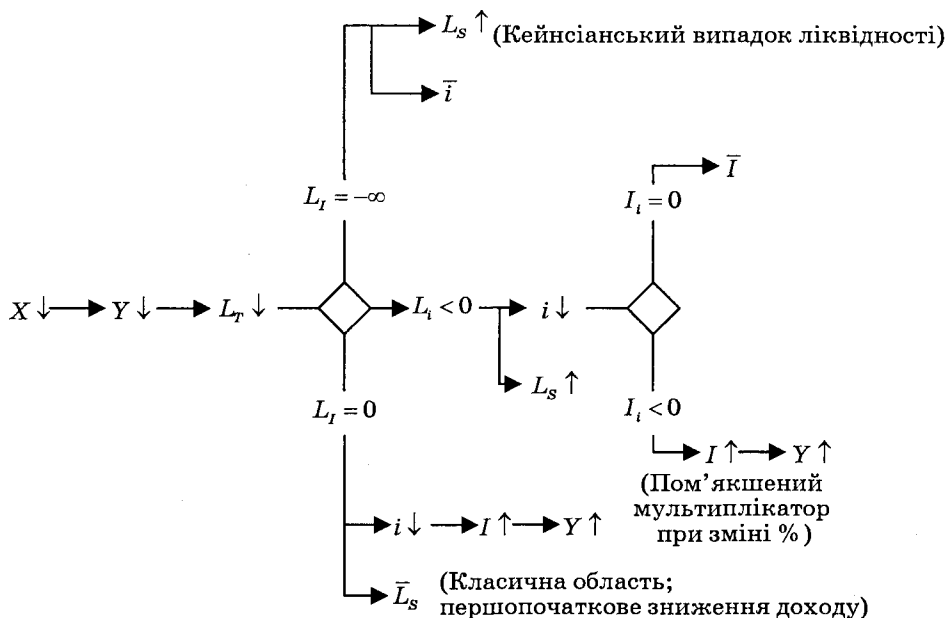

Рис. 22.2. Ланцюг дій при експортному мультиплікаторі

4. Прогноз статус-кво і привхідний аналіз (з урахуванням грошової і фіскальної політики). Попередній аналіз мультиплікатора необхідно розглядати з позиції економічної політики як ситуаційний аналіз або статус-кво прогноз: як змінюється сальдо балансу поточних операцій, НД і зайнятість, коли експорт Батьківщини автономно зменшується. Цей аналіз може бути вдосконалений шляхом врахування причин зменшення (падіння) експорту. У Закордоні змінюються приватні чи державні інвестиції, держава зменшує чи підвищує ставку податку, збільшує контингент імпортованих товарів (тобто встановлює імпортні квоти).

Поряд із прогнозом статус-кво аналіз мультиплікатора може також бути застосований для здійснення привхідного аналізу. Як змінюється сальдо балансу поточних операцій, НД (і зайнятість), коли Батьківщина використовує певні заходи економічної політики, наприклад автономно збільшує інвестиції, зменшує податки, згортає імпорт шляхом контингентування (встановлення імпортованих квот)?

5. Гнучкий обмінний курс. Якщо відмовитися від припущення про фіксований обмінний курс, то економіка отримає додатковий механізм адаптації. Якщо спадає попит у Закордоні, то національна валюта має девальвувати. Проте ця девальвація означає, що порівняльна цінова перевага Батьківщини поліпшиться.

22.4. ІНВЕСТИЦІЙНИЙ МУЛЬТИПЛІКАТОР З МІЖНАРОДНИМ ЗВОРОТНИМ ВПЛИВОМ

Надалі припускаємо, що Батьківщина у ситуації неповної зайнятості збільшує свої інвестиції, наприклад через фіскальну політику.

Припущення 4'. Грошовий ринок і зумовлені змінами попиту на гроші зміни процента не враховуються. Мультиплікатори інвестицій щодо НД у відкритій економіці за незмінного експорту можна представити формулами

$$\frac{dY}{dI} = \frac{1}{s+m} \quad \text{і} \quad \frac{dZ^L}{dI} = -\frac{m}{s+m}.$$

Проходить витіснення заощаджень та імпорту, НД зростає, чим спричиняє приріст імпорту і разом з тим — у вихідному положенні зрівноваженого балансу поточних операцій — його пасивізацію. Механізм дії інвестиційного мультиплікатора розглядається щодо великої країни.

Припущення 1'. Зміни доходу на Батьківщині мають зворотний вплив через Закордон знову на неї.

Якщо брати до уваги міжнародний зворотний вплив, то разом зі зростаючим НД країни I збільшується її імпорт, тобто експорт країни II. Оскільки він є компонентом країни II, то разом зі зростаючим експортом збільшується НД країни II. При цьому збільшується імпорт країни II і т. ін. Потрібно очікувати, що на основі цієї міжнародної зворотної дії здійснюється більше зростання НД Батьківщини, ніж за незмінного експорту. Це відображено на рис. 22.3.

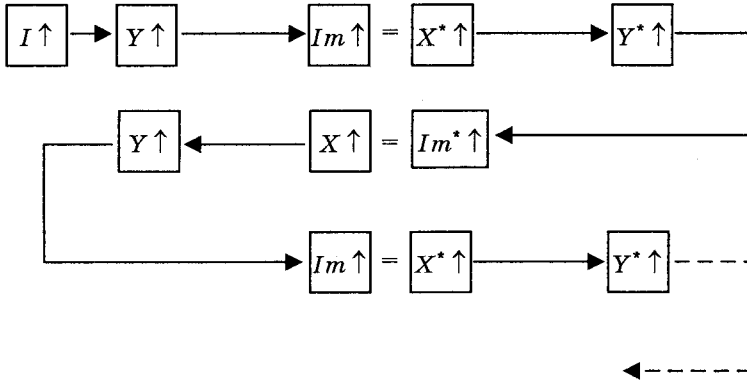

Рис. 22.3. Інвестиційний мультиплікатор і міжнародний зворотний вплив

Отримуємо таку систему рівнянь:

$$\begin{aligned}
 S(Y) + Im(Y) - X(Y^*) &= I; \\
 S^*(Y^*) + Im^*(Y^*) - X^*(Y) &= I^*; \\
 Z^L = Im(Y) - X(Y^*) &= 0.
 \end{aligned}
 \tag{22.6}$$

Нехай у країні I відбувається автономний приріст інвестицій, тоді через загальну диференціацію, враховуючи, що $m^* = \frac{dX}{dY^*}$ та $m = \frac{dX^*}{dY}$, впливає

$$\begin{bmatrix}
 (s+m) & -m^* & 0 \\
 -m & (s^*+m^*) & 0 \\
 m & -m^* & 1
 \end{bmatrix} \cdot \begin{bmatrix} \frac{dY}{dI} \\ \frac{dY^*}{dI} \\ \frac{dZ^L}{dI} \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} 1 \\ 0 \\ 0 \end{bmatrix}.
 \tag{22.6'}$$

Для зміни НД на Батьківщині, залежно від інвестицій у цій країні, отримаємо

$$\frac{dY}{dI} = \frac{s^* + m^*}{ss^* + sm^* + s^*m}.
 \tag{22.6''}$$

Для зміни НД у Закордоні, як результат збільшення інвестицій у країні 1, впливає¹

$$\frac{dY^*}{dI} = \frac{m}{ss^* + sm^* + s^*m} \quad (22.6''')$$

Зміну сальдо балансу поточних операцій країни 1 можна визначити як

$$\frac{dZ^L}{dI} = \frac{-ms^*}{ss^* + sm^* + s^*m} \quad (15.6''''')$$

Якщо брати до уваги міжнародну зворотню дію, то імпорт Батьківщини призводить до збільшення національного доходу у Закордоні і в результаті цього зростає її експорт. Оскільки викликане зростання імпорту Закордону збільшує експорт Батьківщини, то пасивізація балансу поточних операцій у випадку міжнародного зворотнього впливу є меншою. Це підтверджує порівняння мультиплікаторів².

Твердження. У випадку мультиплікатора в моделі з двома країнами інвестиційний мультиплікатор щодо НД (і разом з цим ефект зайнятості) є більшим, а пасивізація балансу поточних операцій менша, ніж у випадку без міжнародної зворотньої дії. Міжнародна зворотня дія пом'якшує небажані ефекти автономного зростання інвестицій.

Рівняння (22.6) становить цікаву вихідну точку для теорії передачі кон'юнктурного імпульсу. Звичайно, для постановки цього питання слід відмовитися від нехтування різноманітними процентними ставками (припущення 4).

22.5. ГРОШОВА ПОЛІТИКА

У цьому підрозділі розглянемо, як впливає зміна грошової маси Батьківщини в кейнсіанській моделі твердих цін відкритої економіки. Надалі припустимо, що Батьківщина є малою країною (припущення 1), обсяг експорту і закордонна процентна ставка є заданими величинами, а обмінний курс — сталий.

Для студентів важливо з'ясувати, що вплив політики грошової маси у відкритій економіці щодо ситуації із зайнятістю не відрізняється від її впливу в закритій економіці. Зовсім новим і специфічним є питання, як впливає грошова політика на сальдо платіжного балансу.

¹ Детермінанта $\tilde{D} = (s+m)(s^*+m^*) - mm^* = ss^* + sm^* + s^*m$.

² $\frac{m}{s+m} > \frac{ms^*}{ss^* + sm^* + s^*m}$ або $\frac{m}{s+m} < \frac{m}{s+m + \frac{sm^*}{s}}$.

1. Політика нейтралізації. За фіксованого обмінного курсу виникає сальдо платіжного балансу. Отже, грошова маса в результаті зовнішнього впливу змінює сальдо платіжного балансу, тобто

$$d\tilde{M} = Z.$$

Нехай Батьківщина здійснює політику нейтралізації, тобто припустимо, що емісійний банк компенсує зумовлену через сальдо платіжного балансу зміну грошової маси (рівняння (22.3)). Тоді $d\tilde{M} = 0$. Якщо знайти повний диференціал рівнянь (22.1 — 22.3), то (за $dG = 0$)¹

$$\begin{bmatrix} (s+m) & -I_i & 0 \\ L_y & L_i & 0 \\ m & -\aleph_i & 1 \end{bmatrix} \cdot \begin{bmatrix} dY \\ di \\ dZ \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} 0 \\ dM \\ 0 \end{bmatrix}. \quad (22.7)$$

2. Розв'язок. Для детермінанти Δ отримаємо

$$\Delta = (s+m)L_i + I_i L_y < 0. \quad (22.7')$$

$\Delta < 0$, оскільки $L_y, I_i < 0$. Як результат впливає

$$\frac{dY}{dM} = \frac{1}{\Delta} I_i \geq 0; \quad (22.7'')$$

$$\frac{di}{dM} = \frac{1}{\Delta} (s+m) \leq 0; \quad (22.7''')$$

$$\frac{dZ}{dM} = \frac{1}{\Delta} (-mI_i + (s+m)\aleph_i) \leq 0. \quad (22.7''''')$$

Твердження. Якщо не брати до уваги спеціальні випадки, то приріст грошової маси в кейнсіанській системі твердих цін за фіксованого обмінного курсу призводить до приросту НД, спаду процентної ставки та до пасивізації платіжного балансу.

Варто згадати, що політика грошової маси за нейтралізації у відкритій економіці має аналогічний вплив, як і в закритій економіці, отже, відбувається зміщення кривої LM . Однак як додатковий аспект аналізу виникає ще одне запитання: як впливає політика грошової маси на сальдо балансу поточних операцій та платіжного балансу.

3. Криві $IXSI_m$ і LM . Рівновага товарної економіки представлена кривою $IXSI_m$. Повний диференціал рівняння (22.1) визначає нахил кривої $IXSI_m$

¹ Диференціація рівнянь (22.1 — 22.3) у підсумку становить

$$s dY + m dY - I_i di = 0;$$

$$L_y dY + L_i di = dM;$$

$$m dY - \aleph_i di + dZ = 0.$$

$$\frac{di}{dY} = \frac{s+m}{I_i} < 0.$$

Крива $IXSI_m$ має від'ємний нахил. Якщо інвестиції не реагують на процентну ставку ($I_i = 0$), то крива $IXSI_m$ прямує до безкінечності. Повний диференціал рівняння, що відображає рівновагу на грошовому ринку (рівняння (22.2)) визначає нахил кривої LM

$$\frac{di}{dY} = -\frac{L_y}{L_i} \geq 0.$$

Для $L_i = -\infty$ (випадок падіння ліквідності) нахил кривої LM дорівнює нулю; для $-\infty < L_i < 0$ крива LM має додатний нахил; для $L_i = 0$ крива прямує до безкінечності (класична область).

4. Зовнішньоекономічна рівновага без руху капіталу. Якщо знехтувати рухом капіталу та припустити, наприклад, що $N_i = 0$, то можна виразити зовнішню рівновагу через зрівноважений баланс поточних операцій. Зовнішня рівновага встановлюється тоді, коли $Z^L = X - mY = 0$. На рис. 22.4 представлена крива Z^L , котра показує комбінації i та Y , за яких є дійсним $Z^L = X - Im = 0$. Спираючись на припущення про малу країну, впливає, що лише Y є заданою величиною для $Z^L = \bar{X} - mY = 0$. Крива Z^L проходить вертикально. Праворуч від Z^L ($X < mY$) відображається дефіцит, ліворуч від Z^L — надлишок балансу поточних операцій.

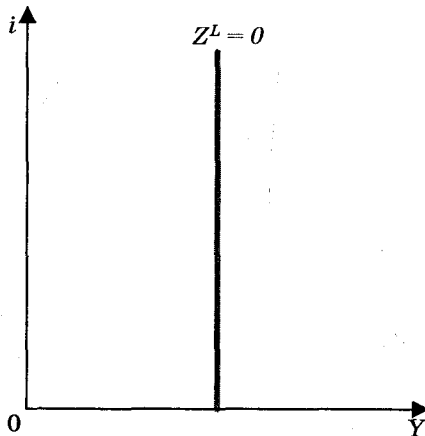

Рис. 22.4. Крива зрівноваженого балансу поточних операцій

Зовнішню рівновагу можна виразити через зрівноважений торговий баланс, якщо рух капіталу не реагує на зміну процентної ставки $N_i = 0$. За зовнішньої рівноваги сальдо торгового балансу становитиме $Z^L = X - Im = 0$, або $Z^L = X - mY$. Ґрунтуючись на припущенні про малу країну, величина доходу Y задана, крива Z^L проходить вертикально і показує комбінацію i та Y , за яких $Z^L = 0$. Дефіцит торгового балансу $Z^L < 0$ за $X < mY$ відображений праворуч від $Z^L = 0$, а надлишок $Z^L > 0$ за $X > mY$ ліворуч від $Z^L = 0$.

5. Грошова політика в умовах іммобільності капіталу. Представимо вплив збільшення грошової маси графічно. Нехай задане вихідне положення в точці P (рис. 22.5). Якщо грошова маса збільшується (стрілка 1 на рис. 22.5), то в точці P' виникає дефіцит балансу поточних операцій; процент спадає і НД збільшується. Ґрунтуючись на зроблені припущення, доходимо висновку, що у кейнсіанській системі є конфлікт цілей між збалансованістю балансу поточних операцій і повною зайнятістю.

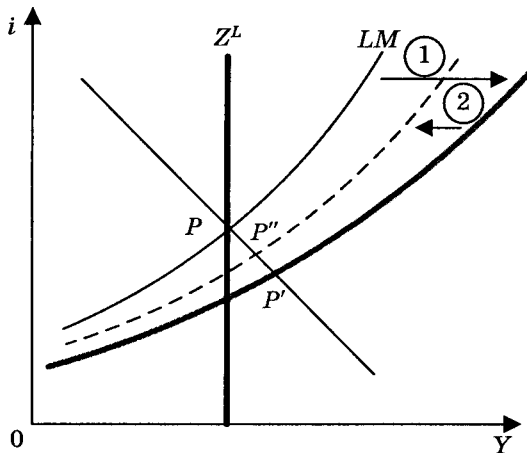

Рис. 22.5. Грошова політика і НД

Збільшення грошової маси за повної неіммобільності капіталу підвищує рівень національного доходу і сприяє зростанню імпорту. Це призводить до пасивізації балансу поточних операцій. У вихідній точці P існує товарногосподарська рівновага (крива $IXSI m$), рівновага на грошовому ринку (LM) і зовнішня рівновага (Z^L). При збільшенні грошової маси (стрілка 1) зростають НД, рівень надзайнятості, падає процентна ставка й виникає дефіцит балансу поточних операцій. Виникає конфлікт цілей між зовнішньою рівновагою і внутрішньою стабільністю. Якщо капітал неіммобільний, то його приплив з-за кордону для фінансування дефіциту балансу поточних операцій неможливий. Покриття дефіциту може здійснюватися скороченням грошової маси. Крива LM пересувається в напрямку першопочаткового положення (стрілка 2). Це призводить до активізації балансу поточних операцій. За вихідного положення в зоні падіння ліквідності $\left(L_i = \frac{dL}{di} = -\infty \right)$, коли точка рівноваги P перебуває в горизонтальній частині кривої LM , грошова політика не має ефекту процента: збільшення грошової маси не впливає суттєво на величину процента. Коли вихідна точка рівноваги P перебуває на вертикальній частині кривої LM , то грошова політика має потужний ефект процента: зростання грошової маси сильно впливає на величину процента.

Якщо у вихідному положенні точка рівноваги P знаходиться в області падіння ліквідності ($L_i = -\infty$), то політика грошової маси не має ефекту процента; якщо P перебуває у класичній області (вертикальна частина кривої LM), то ефект процента та зайнятості є найсильнішим. Баланс поточних операцій також залишається зрівноваженим. Проценти спадають, але внаслідок припущення $\aleph_i = 0$ вони не мають жодного впливу на рух капіталу.

Твердження. Збільшення грошової маси під час руху капіталу, що не є еластичним до процента, через приріст НД викликає збільшення імпорту і разом з тим пасивізацію балансу поточних операцій.

З рис. 22.4 видно, що політика грошової маси впливає на зайнятість та НД у відкритій економіці так само, як і в закритій економіці. Звичайно, виникає додаткове запитання щодо сальдо балансу поточних операцій.

6. Похідна кривої $Z = 0$. Нехай відбувається рух капіталу ($\aleph_i > 0$), то з повної диференціації рівняння (22.4) отримаємо нахил кривої $Z = 0$

$$\frac{di}{dY} = \frac{m}{\aleph_i} > 0.$$

Це означає, що крива збалансованого платіжного балансу має додатний нахил. Ця крива зображена на рис. 22.6¹.

У квадранті II рис. 22.6 представлений чистий імпорт капіталу Батьківщини² $\aleph(i)$, який залежить від процентної ставки Батьківщини. З підвищенням процентної ставки Батьківщини (i) збільшується імпорт капіталу. У квадранті III представлений дефіцит балансу поточних операцій ($-Z^L$) залежно від НД (Y). Зі збільшенням НД зростає дефіцит балансу поточних операцій, оскільки зростає імпорт. Експорт є незмінною величиною. Для НД = OX баланс поточних операцій зрівноважений; у цьому випадку OX характеризує незмінний експорт та імпорт ($Im = mY$).

Врівноваження платіжного балансу означає, що імпорт капіталу (відрізок OG) і дефіцит балансу поточних операцій (відрізок OG) компенсуються. За допомогою квадранта IV через переміщення отримаємо точку G' , яка відображає (пояснює) зрівноважений платіжний баланс. Точки вище від кривої Z^L (наприклад U) відповідають надлишку платіжного балансу; точки нижче від кривої Z^L (наприклад D) — його дефіциту. Зауважимо, що відрізок ED вказує на різницю в доходах, яка за процентної ставки EX є причиною дефіциту платіжного балансу.

7. Грошова політика в умовах мобільності капіталу. Нахил кривої врівноваженого платіжного балансу змінюється разом із процентною еластичністю руху капіталу. Якщо рух капіталу повністю нееластичний до процента, тобто $\aleph_i = 0$, то $Z = Z^L$ і крива Z проходить вертикально до осі абсцис.

¹ Рис. 22.6 може бути представлений для випадку, коли Батьківщина має надлишок балансу поточних операцій і експортує капітал.

² На рис. 22.6 для спрощення допускаються лінійні функції.

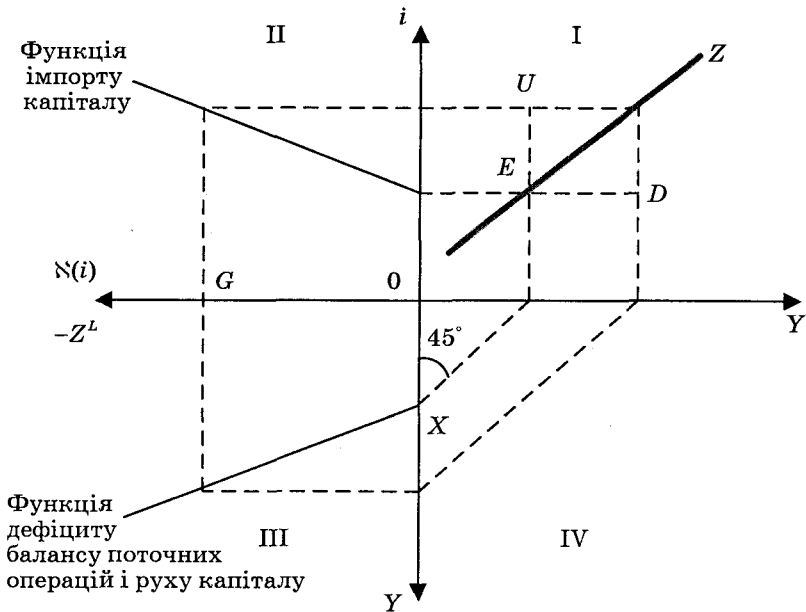

Рис. 22.6. Похідна кривої Z

На рисунку показаний ефект грошової політики за мобільності капіталу. Крива збалансованого платіжного балансу $Z = 0$ має додатний нахил, тобто при збільшенні (зменшенні) доходу зростає (знижується) процентна ставка $\left(\frac{di}{dY} > 0\right)$. В умовах мобільності капіталу з підвищенням процентної ставки (i) Батьківщини збільшується чистий імпорт капіталу ($\mathcal{N}_i > 0$) — крива в II квадранті. Криву дефіциту балансу поточних операцій ($-Z^L$) залежно від НД (Y) відображено в III квадранті. Зростання НД призводить до дефіциту балансу поточних операцій ($-Z^L < 0$), оскільки імпорт збільшується при зростанні Y . Експорт — стала величина. За НД = OX баланс поточних операцій врівноважений ($Z^L = 0$). Якщо $Z^L = 0$, то імпорт капіталу ($\mathcal{N}_i = OG$) і дефіцит балансу поточних операцій ($-Z^L = OG$) компенсується, $\mathcal{N}_i = -Z^L$. Відрізок ED — це різниця в доходах, яка за $i = EX'$ є причиною дефіциту платіжного балансу $Z^L < 0$, що пояснюється більшим доходом і відповідно імпортом у точці D , ніж у точці E за однакової процентної ставки. Точки, які перебувають вище від кривої Z^L (точка U), відповідають надлишкові платіжного балансу $Z^L > 0$.

На рис. 22.7 розглянуто вплив збільшення грошової маси на змінні Y, i, Z за різної реакції руху капіталу на процент $\mathcal{N}_i$. Важливо пригадати, що сальдо платіжного балансу не впливає на грошову масу (гіпотеза нейтралізації). Надалі слід зауважити, що рух капіталу в цьому припущенні не впливає і на процентну ставку. Рух капіталу (чи реакція на процент $\mathcal{N}_i$) визначає сальдо платіжного балансу.

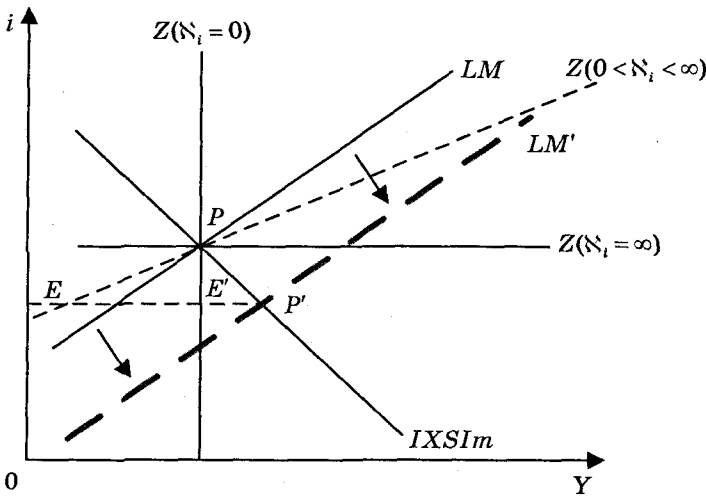

Рис. 22.7. Вплив грошової політики

Якщо капітал іммобільний, то крива врівноваженого платіжного балансу проходить вертикально $Z(N_i = 0) = Z^L$; коли капітал частково мобільний, то крива $Z^L = Z(0 < N_i < \infty)$ має додатний нахил і за повністю мобільного капіталу крива $Z^L = Z(N_i = \infty)$ паралельна осі абсцис. Збільшення грошової маси призводить до збільшення доходу і зниження процентної ставки, що впливає на збалансований платіжний баланс залежно від реакції руху капіталу на процентну ставку. За рівноважного стану у вихідній ситуації в точці P в умовах повної немобільності капіталу (Z — вертикальна) зростання грошової маси до LM' збільшує дохід на величину $E'P'$ (імпорт зростає) і знижує процентну ставку на PE' . Це призводить до дефіциту платіжного балансу на величину PE' . Якщо капітал мобільний, тобто крива $Z(0 < N_i < \infty)$ має додатний нахил, то експансія грошової маси до LM' збільшує дохід на величину EP' (імпорт зростає) і знижує процентну ставку на PE' (експорт капіталу зростає). Внаслідок цього дефіцит платіжного балансу дорівнює відрізку $E'P'$. Пасивізація буде тим більшою, чим більша реакція руху капіталу на зміну процента.

Твердження. Пасивізація платіжного балансу є тим більшою, чим більша реакція імпорту капіталу на процент. Вона пояснюється двома причинами: зростаючий НД сприяє збільшенню імпорту, зниження процентної ставки внаслідок зростання грошової маси спричиняє експорт капіталу.

На рис. 22.7 показана горизонтальна відстань точки рівноваги P від кривої $Z = 0$, отже, відрізок EP' є різницею в доходах, яка спричиняє дефіцит платіжного балансу. Якщо зменшити національний дохід на $E'P'$, то рух товарів буде зрівноваженим. Якщо НД зменшити на $E'E$, то у результаті руху капіталу не буде дефіциту балансу руху капіталу.

8. На рис. 22.8 узагальнені ефекти збільшення грошової маси.

9. Зв'язки цілей. Хоча політика грошової маси за стабільного обмінного курсу й викликає підвищення зайнятості, проте відбувається пасивізація

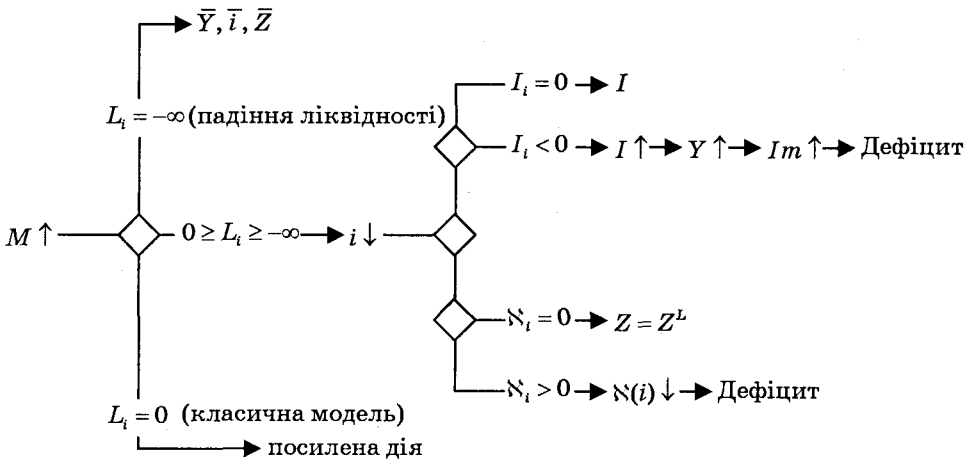

Рис. 22.8. Ланцюг дій грошової політики

платіжного балансу. Якщо виходити з вихідної позиції A (рис. 22.9), за безробіття і збалансування платіжного балансу, збільшення грошової маси викликає приріст зайнятості (відрізок AA'), але одночасно виникає дефіцит платіжного балансу (відрізок $A'A''$), що створює конфлікт цілей між політикою зайнятості і збалансуванням платіжного балансу. Якщо виходити з вихідного положення B (безробіття і дефіцит платіжного балансу), то посилюється дефіцит через збільшення грошової маси.

У вихідному положенні C (безробіття і надлишок платіжного балансу) приріст грошової маси зменшує безробіття і надлишок платіжного балансу. Обидві цілі досягаються одночасно. У вихідному положенні A приріст грошової маси пов'язаний з конфліктом цілей, однак у вихідному положенні C є гармонія цілей.

Твердження. Зв'язки цілей між зовнішньою і внутрішньою стабільністю залежать від заданого вихідного положення в країні.

10. Неповна нейтралізація. Тепер ми змінимо припущення щодо політики нейтралізації і введемо параметр нейтралізації γ , для якого діє $0 \leq \gamma \leq 1$, у випадку, коли $\gamma = 0$, існує повна нейтралізація, а у випадку, коли $\gamma = 1$, не відбувається нейтралізація (рівняння (22.3)).

Припущення 5'. Політика нейтралізації представлена через параметр γ . Якщо нейтралізація здійснюється неповна або взагалі не здійснюється, то отримуємо такий ланцюг дій: збільшення грошової маси призводить до пасивізації платіжного балансу; цей вплив валюти проходить разом зі зменшенням грошової маси. Крива LM зміщується вліво (стрілка 2 на рис. 22.5). Зменшується спад процента і знижується зростання НД (ефект зайнятості). Збільшення грошової маси втрачає ефект, якщо не від-

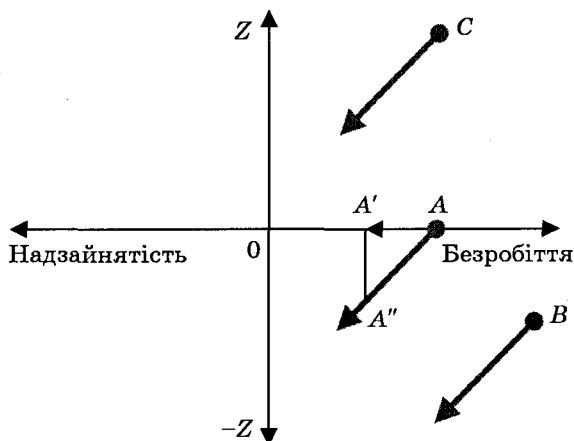

Рис. 22.9. Зв'язки цілей за грошової політики

Грошова політика впливає на зовнішню рівновагу та внутрішню стабільність. У вихідному положенні C є безробіття і надлишок платіжного балансу, $Z > 0$. Збільшення грошової маси ($dM > 0$) зменшує безробіття і знижує надлишок платіжного балансу ($dZ < 0$). Є гармонія цілей. У точці A — безробіття і врівноважений платіжний баланс, $Z = 0$. Збільшення грошової маси зменшує безробіття (відрізок AA') і призводить до пасивізації платіжного балансу (відрізок $A'A''$). Виникає конфлікт цілей. У точці B є безробіття і дефіцит платіжного балансу, $Z < 0$. Збільшення грошової маси зменшує безробіття і посилює дефіцит платіжного балансу. Зв'язки цілей залежать від заданого вихідного положення у країні.

бувається (чи відбувається не у повному обсязі) нейтралізація. Для зміни грошової маси впливає

$$dM^s = dM + \gamma Z, \quad (22.8)$$

і, враховуючи рівність (22.7), отримаємо

$$A \cdot \begin{bmatrix} dY \\ di \\ dZ^L \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} 0 \\ dM + \gamma Z \\ 0 \end{bmatrix}, \quad (22.9)$$

де через A позначена матриця з рівняння (22.7).

Якщо ми визначимо вираз $\alpha = 1 + \frac{\gamma Z}{dM}$, то змінюються результати (22.7''), (22.7''') і (22.7''''') у такий спосіб, що чисельник щоразу має бути помножений на α . Оскільки за неповної нейтралізації $Z < 0$ (тенденція пасивізації), $\alpha < 1$, то результати послаблюються.

11. Довготерміновий аналіз. Під час здійснення довготермінового аналізу збільшення грошової маси в періоді 1 (dM_1) спричиняє дефіцит (dZ_1^L). Із (22.7''') звичайно випливає, що зміна в балансі поточних операцій є меншою, ніж першопочаткове збільшення грошової маси $\left(\frac{dZ_1^L}{dM_1} < -1\right)$. Дефіцит у періоді 1 означає зменшення грошової маси у періоді 2 ($-dZ_1^L = dM_2$), отже зводить до нуля частину першопочаткового збільшення грошової маси. Зведення до нуля грошової маси у другому колі зумовлює активізацію балансу поточних операцій у другому періоді, звичайно $dZ_2^L < -dM_1$. Зумовлені зміни грошової маси та сальдо будуть з кожним наступним періодом дедалі меншими, у n -му періоді вони прямуватимуть до нуля. У довготерміновому періоді не відбувається жодної зміни резервних (страхових) запасів, платіжний баланс є зрівноваженим.

22.6. ФІСКАЛЬНА ПОЛІТИКА

Розглянемо вплив приросту державних витрат.

1. Постановка питання. Приріст державних витрат дає змогу через зміщення кривої $IXSIm$ підвищити НД і проценти. Разом з тим на платіжний баланс впливають два різних ефекти: зростаючий НД передбачає збільшення імпорту, при цьому від руху товарів виникає тенденція до пасивізації платіжного балансу; зростаючий процент приваблює капітал або гальмує експорт капіталу, при цьому виникає тенденція до активізації платіжного балансу.

2. Основа. Математичний запис фіскальної політики описаний у рівняннях (22.1—22.4). Нехай державні витрати фінансують за рахунок внутрішньої позики. Отже, економічні суб'єкти купують державні цінні папери. Через повну диференціацію рівнянь (22.1—22.3) отримаємо рівність, аналогічну рівності (22.7)

$$A \cdot \begin{bmatrix} dY \\ di \\ dZ \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} dG \\ 0 \\ 0 \end{bmatrix}, \quad (22.10)$$

де матрицю A визначають так само, як і в (22.7) чи (22.7').

3. Розв'язки. Отримаємо такі розв'язки:

$$\frac{dY}{dG} = \frac{L_i}{\Delta} \geq 0; \quad (22.10')$$

$$\frac{di}{dG} = -\frac{L_y}{\Delta} \geq 0; \quad (22.10'')$$

$$\frac{dZ}{dG} = -\frac{1}{\Delta}(mL_i + L_yN_i). \quad (22.10''')$$

Фіскальна політика впливає на НД і на процент у відкритій економіці так само, як і в закритій економіці. Єдина відмінність полягає у запитанні, яке сальдо встановлюється у балансі поточних операцій та у платіжному балансі.

4. Фіскальна політика в умовах немобільності капіталу. Фіскальна політика спричиняє зміщення кривої $IXSIm$ вправо і разом з тим приріст НД і процентної ставки (переміщення з точки P у точку P'). Якщо припустити, що $N_i = 0$, то виникає дефіцит. Підвищений НД сприяє збільшенню імпорту (рис. 22.10).

5. Фіскальна політика в умовах мобільності капіталу. Якщо припустити, що $N_i > 0$, то підвищення процента спричиняє тенденцію до активізації платіжного балансу. Наскільки ця тенденція є сильною та достатньою, щоб

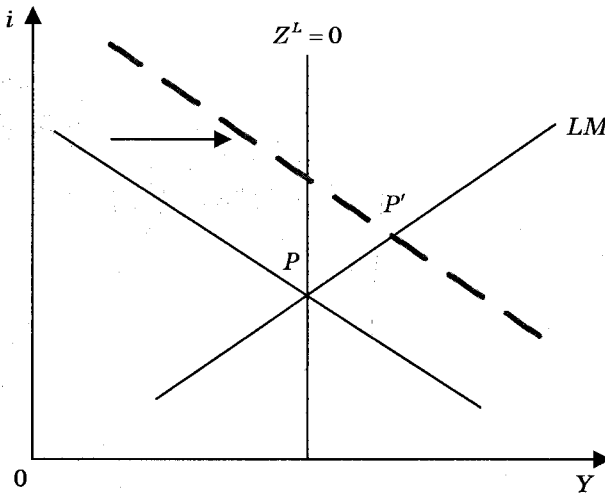

Рис. 22.10. Фіскальна політика і НД

На рисунку відображено ефект експансіоністської фіскальної політики для розширення сукупного попиту і стимулювання економічного зростання за повної немобільності капіталу, $N_i = 0$. Спочатку країна перебуває в стані макроекономічного балансу в точці P . Фіскальна політика, яка передбачає зростання державних витрат, сприяє збільшенню сукупного попиту (крива $IXSIm$ переміщується вправо), зростанню рівня НД і процентної ставки (переміщення з точки P у точку P'). Підвищення НД призводить до збільшення імпорту. Виникає дефіцит платіжного балансу, $Z^L < 0$.

компенсувати тенденцію до пасивізації в результаті руху товарів, залежить від реакції руху капіталу на процент. Якщо рух капіталу не дуже сильно реагує на процент, то переважає тенденція до пасивізації. І навпаки, якщо рух капіталу дуже сильно реагує на процент, то домінує тенденція до активізації платіжного балансу.

Твердження. Якщо чистий імпорт капіталу реагує на процент — активізується платіжний баланс через фіскальну політику; якщо не реагує — пасивізується платіжний баланс. На рис. 22.11 показані випадки з рухом капіталу, який реагує або не реагує на процент. Якщо рух капіталу реагує на процент (крива $Z = 0$ горизонтальна), то фіскальна політика спричиняє активізацію платіжного балансу. Як результат фіскальної політики відбувається підвищення процента, яке компенсує збільшення імпорту внаслідок приросту НД (рис. 22.11а). І навпаки, якщо рух капіталу не реагує на процент, то імпорт капіталу внаслідок зростаючої процентної ставки, є незначним. Це спричиняє пасивізацію платіжного балансу (рис. 22.11б).

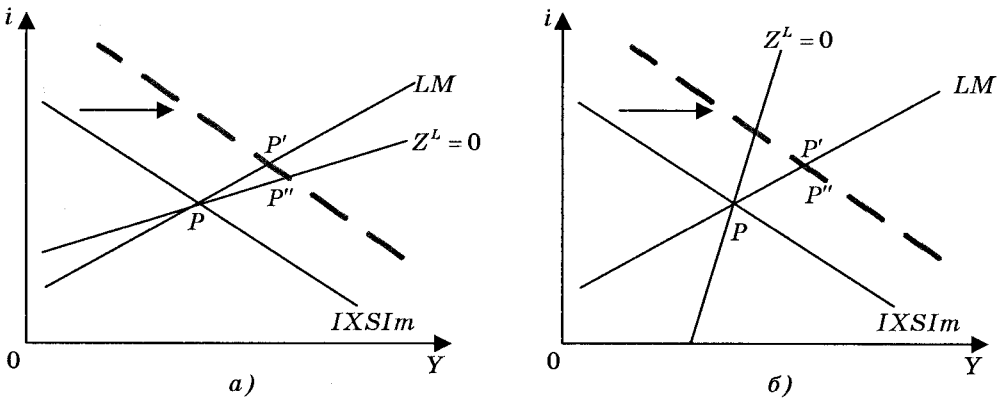

Рис. 22.11. Вплив фіскальної політики

Результати використання того або іншого інструмента залежать від того, яку політику проводять у країні щодо міжнародного руху капіталу — повної немобільності або мобільності капіталу. Якщо рух капіталу реагує на процентну ставку (крива $Z = 0$ горизонтальна), то фіскальна політика спричиняє активізацію платіжного балансу (точка P'). Збільшення державних витрат сприяє зростанню НД та процентної ставки i (крива $IXSI_m$ пересувається угору) — рис. 22.10а. Зростання процентної ставки призводить до зростання експорту із Закордону на Батьківщину, який компенсує збільшення імпорту внаслідок приросту Y . Якщо рух капіталу не реагує на процент, то імпорт капіталу на Батьківщину незначний за зростання процентної ставки (крива $Z = 0$ вертикальна). Збільшення імпорту товарів за рахунок зростання рівня НД не компенсується імпортом капіталу. Є дефіцит платіжного балансу (точка P'') — рис. 22.11б.

6. Умова реакції платіжного балансу. Порівнюючи рис. 22.11а і 22.11б, можна побачити, що активізація відбувається тоді, коли крива $Z = 0$ має нижчий нахил, ніж крива LM . Ця умова впливає з рівності (22.10^м),

$$mL_i + L_y \aleph_i > 0 \rightarrow \frac{dZ}{dM} > 0,$$

отже,

$$-\frac{L_y}{L_i} > \frac{m}{\aleph} \leftrightarrow \frac{di}{dY} > \frac{di}{dY} = 0 \quad (22.11)$$

7. На рис. 22.12 зображено вплив фіскальної політики.

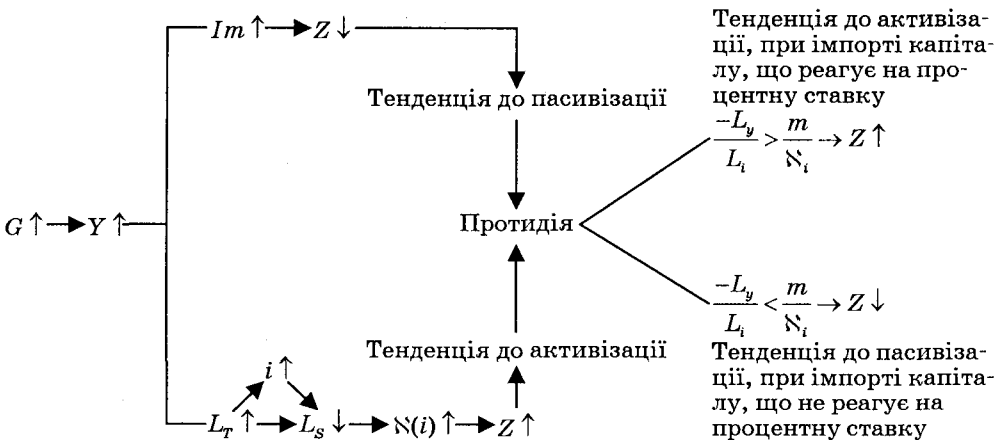

Рис. 22.12. Ланцюг дій фіскальної політики

8. Зв'язки цілей. Зв'язки цілей між збалансованістю платіжного балансу і повною зайнятістю змінюються не лише з вихідним положенням та з введенням у дію інструмента економічної політики, а й зі станом економіки. Якщо припустити вихідну ситуацію зі зрівноваженим платіжним балансом та безробіттям, то фіскальна політика може спричинити надлишок чи дефіцит, що залежить від того, як чистий імпорт капіталу реагує на процент. Якщо чистий імпорт капіталу реагує на процент, то виникає надлишок платіжного балансу. І навпаки, якщо чистий імпорт капіталу не реагує на процент, то маємо дефіцит (рис. 22.13).

9. Відсутність нейтралізації. Відмовимося від припущення, що сальдо платіжного балансу нейтралізується. Таким чином, сальдо має вплив на грошову масу. Отже, крива LM зміщується. За надлишку платіжного балансу грошова маса зростає, за дефіциту — зменшується.

10. Фінансування з податків. Якщо додаткові витрати держави фінансуються не через позику (кредит), а через податки, то система рівнянь

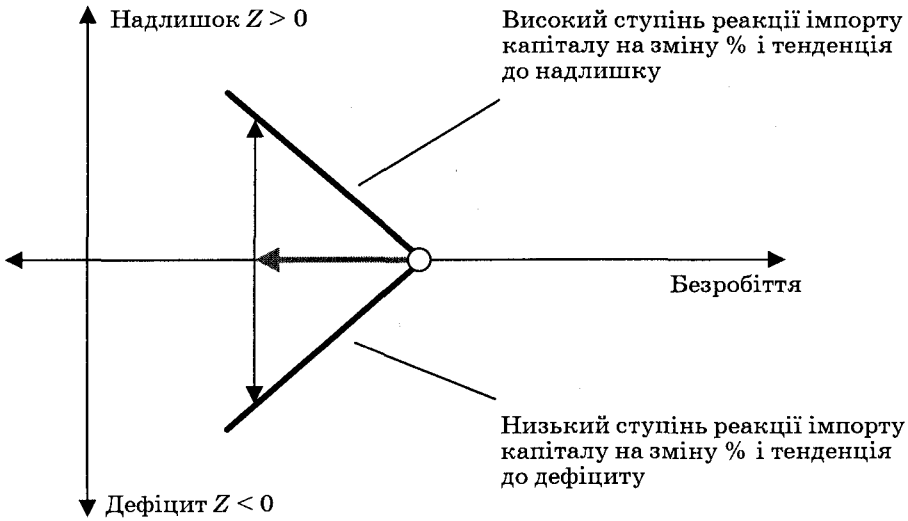

Рис. 22.13. Зв'язки цілей за фіскальної політики

(22.10) має бути змінена. Наявний дохід Y_p визначається як НД мінус прями податки

$$Y_p = Y - T.$$

Далі діє збалансування бюджету: це означає, що державні витрати мають дорівнювати податковим надходженням, через які (у найпростішому випадку) здійснюють фінансування

$$G = T.$$

22.7. КОМБІНАЦІЯ ІНСТРУМЕНТІВ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ

За заданого обмінного курсу немає нейтральності цілей між повною зайнятістю і рівновагою платіжного балансу, коли проводиться грошова (конфлікт цілей) чи фіскальна політика (конфлікт цілей чи гармонія цілей).

Виникає питання, чи може певна комбінація грошової та фіскальної політики спричинити нейтральність цілей за сталого обмінного курсу.

На рис. 22.14 відображено ізольоване застосування грошової та фіскальної політики. У вихідному положенні P є надзайнятість. Якщо ввести у дію тільки грошову політику (стрілка 1), то зменшується надзайнятість (точка P'), але є надлишок платіжного балансу (конфлікт цілей).

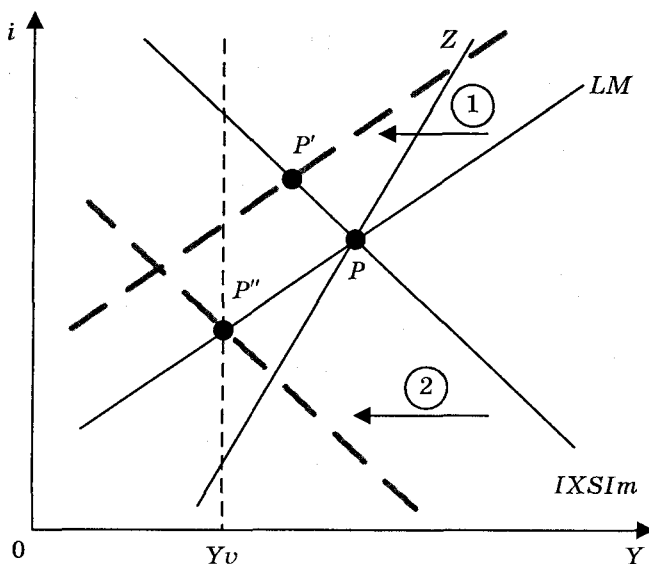

Рис. 22.14. Ізольоване застосування грошової і фіскальної політики

Ізольоване застосування грошової та фіскальної політики призводить до виникнення конфлікту цілей між зовнішньою рівновагою і внутрішньою стабільністю. У вихідному стані країни спостерігаються надзайнятість (точка P) і дефіцит платіжного балансу. Скорочення грошової маси знижує рівень НД і підвищує процентну ставку (стрілка 1). Зменшення рівня НД призводить до скорочення імпорту, що є причиною активізації платіжного балансу, а також веде до зменшення надзайнятості (точка P'). При введенні в дію фіскальної політики за рахунок скорочення державних витрат (стрілка 2) зменшується рівень НД і знижується процентна ставка порівняно з вихідним становищем. Унаслідок цього виникає надлишок платіжного балансу і зменшується надзайнятість (точка P'').

Якщо ввести в дію тільки фіскальну політику, то встановлюється P'' (стрілка 2). Звідси випливає надлишок платіжного балансу. За ізольованого застосування обох інструментів економічної політики є конфлікт цілей.

На рис. 22.15 представлений випадок, коли використовують комбінацію обох інструментів економічної політики. Експансія грошової маси знижує процентну ставку, а фіскальна політика також сприяє її спаду. Через відповідну комбінацію політики грошової маси і фіскальної політики теж ліквідовують надзайнятість, встановлюється P''' , при чому досягається внутрішня і зовнішня рівновага. На початку 1980-х років США комбінували експансійну фіскальну політику (дефіцит бюджету!) з рестрикційною грошовою політикою.

Твердження. Зв'язки цілей між зовнішньою і внутрішньою стабільністю залежать від інструментів економічної політики. Відповідна комбінація інструментів може переводити конфлікти цілей у нейтральність цілей.

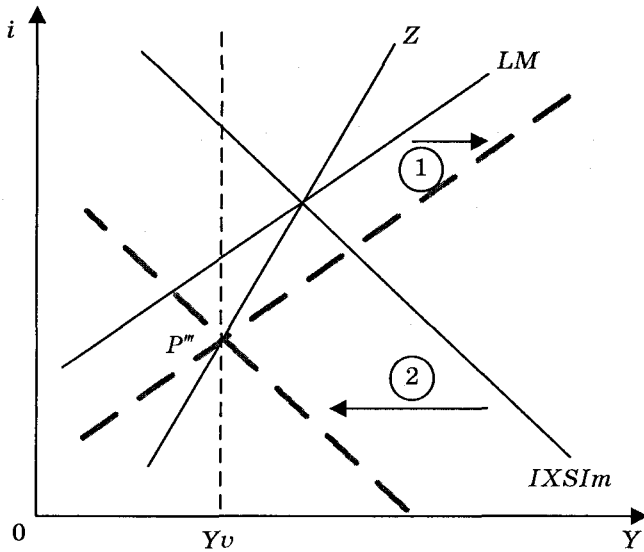

Рис. 22.15. Комбінація застосування грошової і фіскальної політики.

Відповідна комбінація застосування грошової та фіскальної політики може ліквідувати конфлікти цілей між зовнішньою рівновагою і внутрішньою стабільністю. Якщо використовувати обидва інструменти економічної політики, то експансія грошової маси (стрілка 1) знижує процентну ставку і збільшує рівень доходу (надзайнятість зростає); скорочення державних витрат (стрілка 2) теж сприяє падінню процента, зменшенню рівня доходу і відповідно надзайнятості. Через відповідну комбінацію ліквідується надзайнятість і встановлюється рівноважний платіжний баланс, $Z = 0$. Досягається внутрішня та зовнішня рівновага.

22.8. ЗМІНИ ОБМІННОГО КУРСУ

1. Постановка питання. У системі фіксованого обмінного курсу певна країна разом з політикою грошової мас пристосування обмінного курсу. Далі будемо обговорювати, яким чином можна застосовувати девальвацію як інструмент політики зайнятості.

2. Припущення. Надалі дійсними є припущення щодо малої країни і політики нейтралізації. Обмінний курс буде параметрично змінюватися залежно від економічної політики.

3. Нормальна реакція. Будемо аналізувати насамперед як змінюється сальдо балансу поточних операцій для заданого НД (див. рис. 22.4). При цьому для реального імпорту запишемо

$$Im = wIm^{USD}.$$

З формули

$$Z^L = X^{UAH}(w) - Im(w, Y) \quad (22.12)$$

випливає

$$\frac{dZ^L}{dw} = \frac{dX}{dw} \cdot \frac{w}{X} \cdot \frac{X}{w} - w \cdot \frac{dIm^{USD}}{dw} \cdot \frac{w}{Im^{USD}} \cdot \frac{Im^{USD}}{w} - Im^{USD}.$$

Якщо для спрощення припустити, що є зрівноважене сальдо у вихідному положенні, то отримуємо (за уніфікації обмінного курсу w вихідного положення на 1)

$$\left. \frac{dZ^L}{dw} \right|_Y = (\eta_x - \eta_{Im} - 1)X = \pi.$$

Нормальна реакція відбувається тоді, коли

$$\frac{dZ^L}{dw} > 0 \leftrightarrow \eta_x - \eta_{Im} > 1 \leftrightarrow \pi > 0. \quad (22.12')$$

Ця умова є відомою умовою Маршалла — Лернера. Беручи до уваги, що у рівнянні (22.12') (на противагу умові Робінсона рівняння (17.5)) η_x і η_{Im} (еластичність попиту на експорт та еластичність попиту на імпорт) визначаються не щодо цін на товари, а відносно обмінного курсу. Але якщо ціни p_1 і p_2 у кейнсіанській моделі є сталими, то η_x і η_{Im} можна тлумачити як еластичність попиту, тому що $X = -p_1 E_1$. Оскільки в моделі твердих цін ми припускали, що $p_1 = 1$, то X через $X = -E_1$ буде відображати обсяг експорту. Відповідно

$$\eta_x = \frac{dX}{dw} \frac{w}{X} = \frac{d(-E_1)}{dw} \frac{w}{-E_1} \geq 0$$

характеризує еластичність попиту на експорт, враховуючи обмінний курс w .

Коли $Im^{USD} = p_2^* E_2$, за незмінного p_2^* (нормованого на одиницю), можна записати

$$\eta_{Im} = \frac{\partial Im^{USD}}{\partial w} \frac{w}{Im^{USD}} = \frac{\partial E_2}{\partial w} \frac{w}{E_2} < 0.$$

4. Для визначення зміни обмінного курсу в кейнсіанській системі фіксованих цін, то слід продиференціювати систему рівнянь (22.13)¹

$$\begin{aligned} S(Y) &= I(i) + G + X(w) - wIm^{USD}(Y, w); \\ L(Y, i) &= M + \bar{M}; \\ X(w) - wIm^{USD}(Y, w) + \aleph(i) &= Z. \end{aligned} \quad (22.13)$$

¹ У результаті того, що $w \cdot \frac{\partial Im^{USD}}{\partial Y} = m$;

$$sdY + mdY - I_i d_i = \pi dw = 0;$$

$$L_Y dY + L_i di = 0;$$

$$m dY - \aleph_i d_i + dZ = \pi dw.$$

З цього випливає

$$\begin{bmatrix} s+m & -I_i & 0 \\ L_y & L_i & 0 \\ m & -\aleph_i & 1 \end{bmatrix} \cdot \begin{bmatrix} dY \\ di \\ dZ \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} \pi dw \\ 0 \\ \pi dw \end{bmatrix}. \quad (22.13')$$

Детермінанта $\Delta < 0$ є ідентичною з детермінантою в рівнянні (22.11). Як розв'язок отримуємо

$$\frac{dY}{dw} = \frac{L_i}{\Delta} \pi \geq 0; \quad (22.13'')$$

$$\frac{di}{dw} = -\frac{L_y}{\Delta} \pi \geq 0; \quad (22.13''')$$

$$\frac{dZ}{dw} = \frac{1}{\Delta} [sL_i + L_y(I_i - \aleph_i)] \pi \geq 0. \quad (22.13''''')$$

5. Дискусія щодо кривих рівноваги. Крива $IXSI_m$ за заданої процентної ставки і девальвації має зміщуватися вправо. Для заданої процентної ставки з визначення кривої $IXSI_m$ випливає $sdY = \pi dw - mdY$, отже, $dY = \frac{\pi dw}{s+m} > 0$, це означає, що Y зростає. Девальвація спричиняє переміщення кривої $IXSI_m$ вправо, аналогічно до фіскальної політики.

Крива LM' , навпаки, залишається незмінною, оскільки грошову масу розглядають як задану величину. Внаслідок припущення щодо політики нейтралізації виключається, що грошова маса змінюється у результаті сальдо платіжного балансу, яке виникає випадково. Якщо не приділяти уваги рухові капіталу ($\aleph_i = 0$), то отримуємо для заданої процентної ставки i з $Z^L = X(w) - wIm^{USD}(Y, w) = 0$, що $dY = \frac{\pi dw}{m} > 0$, це означає, що крива $Z^L = 0$ за девальвації переміщується паралельно вправо. Порівнюючи зміщення кривих $IXSI_m$ і $Z^L = 0$, побачимо: внаслідок того, що $\frac{\pi}{s+m} < \frac{\pi}{m}$, крива $IXSI_m$ переміщається не так різко вправо. Отже, якщо виходити зі зрівноваженого торговельного балансу $Z^L = 0$ у вихідному становищі, встановлюється активний торговельний баланс (рис. 22.16а).

6. Рух капіталу. Якщо брати до уваги рух капіталу ($\aleph_i > 0$), то крива $Z = 0$ для заданої процентної ставки зміщується паралельно вправо. У цьому випадку крива $IXSI_m$ переміщується не так різко порівняно з кривою $Z = 0$. Виникає тенденція до активізації (рис. 22.16б).

7. Дія девальвації. Девальвація впливає на процентну ставку і НД аналогічно впливу фіскальної політики. Збільшується НД і процентна ставка. За гіпотезою нормальної реакції активізується баланс поточних операцій; процентна ставка приваблює капітал. Баланс поточних операцій і рух капіталу реагують однаково (в одному напрямі) (рис. 22.17).

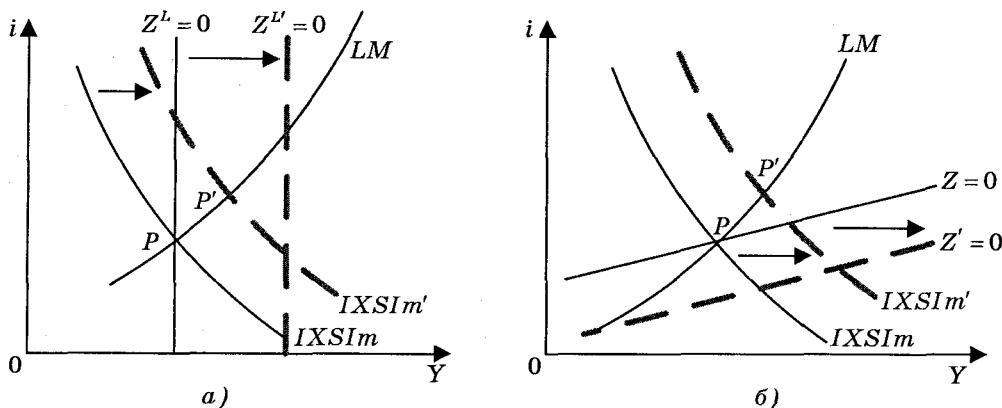

Рис. 22.16. Вплив девальвації:

а) у вихідній ситуації економіка перебуває в точці P , в якій усі три сектори збалансовані. При збільшенні державних витрат зростає сукупний попит, і крива $ISXIm$ пересувається вправо. Внаслідок цього встановлюється проміжна рівновага у точці P' , в якій збільшується дохід і зростає процентна ставка порівняно з вихідною ситуацією. Якщо капітал немобільний, то в точці P' виникає потенційний дефіцит платіжного балансу, що призводить до девальвації вітчизняної валюти і пересуває криву $Z=0$ вправо. Здійснюється активізація сальдо платіжного балансу;

б) в умовах мобільності капіталу збільшення державних витрат призводить до активізації сальдо платіжного балансу (точка P'). Криві $ISXIm$ і $Z=0$ пересуваються паралельно вправо. Це виникає внаслідок припливу іноземного капіталу, який компенсує дефіцит торгового балансу. Дефіцит торгового балансу може виникнути за рахунок зростання імпорту, який обумовлений підвищенням рівня національного доходу. Виникає тенденція до активізації сальдо платіжного балансу

8. Значення реакції руху капіталу на процент. З рис. 22.17 бачимо, що вищий рівень реакції руху капіталу на процент підсилює тенденцію до активізації за нормальної реакції.

Крива $Z=0$ для сильнішої реакції руху капіталу на процент проходить відносно горизонтально; це означає, що тенденція до активізації за девальвації є більшою.

9. Зв'язки цілей. За умови нормальної реакції та гіпотези про політику нейтралізації за девальвації виникає тенденція до активізації сальдо платіжного балансу і зменшення безробіття.

Нейтральність цілей відбувається тоді, коли виходять із ситуації безробіття і дефіциту платіжного балансу (точка B на рис. 22.18).

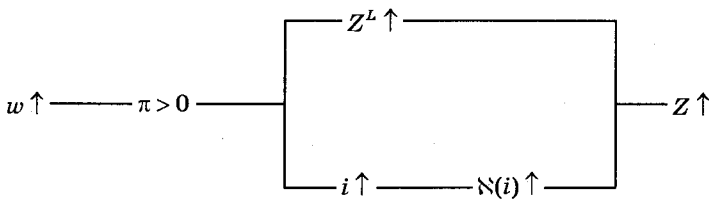

Рис. 22.17. Ланцюг дії за девальвації

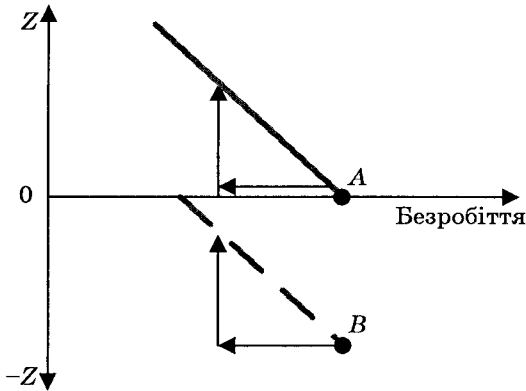

Рис. 22.18. Зв'язок цілей за девальвації

У вихідній ситуації країни в точці *A* існують безробіття і врівноважений платіжний баланс, $Z = 0$. Девальвація національної грошової одиниці сприяє зменшенню безробіття і надлишку платіжного балансу, виникає конфлікт цілей. У вихідній ситуації в точці *B* — безробіття та дефіцит платіжного балансу. Девальвація сприяє зменшенню безробіття та активізації сальдо платіжного балансу. Існує нейтральність між цілями.

Контрольні запитання і завдання

1. Розгляньте інвестиційний мультиплікатор з міжнародною зворотною дією. Як змінюється цей мультиплікатор, якщо беруть до уваги ринок грошей і при цьому процентна ставка є ендогенною величиною?
2. Коли спостерігається рівновага на товарному ринку, грошовому ринку та у зовнішньому секторі?
3. Розкрийте суть експортного мультиплікатора.
4. Як впливають заходи грошової політики на зовнішню і внутрішню рівновагу?
5. Чи можна за допомогою заходів фіскальної політики досягти рівноваги відкритої економіки?

Література

1. *Кругман П.Р., Обсфельд М.* Международная экономика: Теория и политика: Пер. с англ. — М.: Экон. фак. МГУ: ЮНИТИ, 1997.
2. *Миклашевская Н.А., Холопов А.В.* Международная экономика: Учебник. — М.: МГУ им. М.В. Ломоносова: Дело и Сервис, 1998.
3. *Овчинников Г.П.* Международная экономика: Учеб. пособие. — СПб.: Полиус, 1998.
4. *Faini R.* Fiscal policy and interest rates in Europe // Economic policy. — 2006. — № 47.
5. *Jonung L., Larch M.* Improving fiscal policy in the EU: the case for independent forecasts // Economic policy. — 2006. — № 47.
6. *Siebert H., Lorz O.* Außenwirtschaft. — Stuttgart: UTB, 2006.
7. *Siebert H.* Außenwirtschaft 6, völlig überarb. Aufl. — Stuttgart: G. Fischer, 1994.

Розділ 23

ПОЛІТИКА СТАБІЛІЗАЦІЇ ЗА ГНУЧКОГО ОБМІННОГО КУРСУ

23.1. Основні положення.

23.2. Експансія грошової маси.

23.3. Фіскальна політика.

23.4. Порівняння грошової і фіскальної політики.

23.5. Припущення моделі і політико-економічні інструкції дій.

23.6. Зв'язки цілей між внутрішньою і зовнішньою рівновагою.

Гнучкість обмінного курсу є... субститутом для інших інструментів, наприклад, податкової політики, яку звичайно, дуже часто застосовують...

Герберт Гієрш

За гнучкого обмінного курсу платіжний баланс буде завжди врівноваженим, тому немає необхідності проводити політику нейтралізації. Отже, сальдо платіжного балансу не впливає на грошову масу.

Адаптація гнучкого обмінного курсу до ринкових умов впливає на товарно-економічну рівновагу, оскільки обмінний курс впливає на порівняльну цінову перевагу і, відповідно, на сальдо торгового балансу, балансу послуг і некомерційних платежів.

Основні положення моделі кейнсіанської системи за умови гнучкого обмінного курсу розглядаються у підрозділі 23.1.

Далі описуються політика грошової маси (підрозділ 23.2) і фіскальна політика (підрозділ 23.3) у кейнсіанській системі.

У підрозділі 23.4 порівнюється ефективність грошової та фіскальної політики.

У підрозділі 23.5 розглядаються важливі припущення, які можуть обмежити попередні висловлювання, а у підрозділі 23.6 порушуються питання стосовно зв'язків цілей.

23.1. ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ

Розглянемо кейнсіанську систему.

Гіпотеза 1. Батьківщина є малою країною. Припущення щодо Батьківщини означає, що процентна ставка Закордону та величина експорту нашої країни, за заданого обмінного курсу, є величинами також заданими. Якщо наша країна змінює свій валютний курс, то змінюється автономний експорт, наприклад, девальвація вітчизняної валюти приведе до поліпшення її абсолютних цінових переваг і відповідно до зростання експорту. Отже, експорт малої країни залежить від обмінного курсу.

Гіпотеза 2. Обмінний курс є гнучким.

Попередні припущення відрізняються від інших тим, що за гнучкого обмінного курсу платіжний баланс буде завжди зрівноваженим, тобто $Z = 0$. Отже, у рівнянні (22.13) $Z = 0$. Через загальну диференціацію рівняння (22.13) одержимо¹

$$\begin{bmatrix} s+m & -I_i & -\pi \\ L_y & L_i & 0 \\ m & -\aleph_i & -\pi \end{bmatrix} \cdot \begin{bmatrix} dY \\ di \\ dw \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} dG \\ dM \\ 0 \end{bmatrix}. \quad (23.1)$$

Для детермінанти Δ' отримаємо

$$\Delta' = \pi \{ -[(s+m)L_i + L_y I_i] + mL_i + L_y \aleph_i \} = \pi \{ -\Delta + mL_i + L_y \aleph_i \}. \quad (23.1')$$

$\Delta < 0$ — детермінанта, що визначена в рівнянні (22.7').

Детермінанта Δ' є додатною, якщо існує нормальна реакція², тобто

$$\pi > 0 \rightarrow \Delta' > 0.$$

23.2. ЕКСПАНСІЯ ГРОШОВОЇ МАСИ

1. Політика грошової маси. Розглянемо такий випадок: емісійний банк збільшує грошову масу ($dM > 0, dG = 0$), то за нормальної реакції одержимо

$$\frac{dY}{dM} = \frac{1}{\Delta'} (-I_i + \aleph_i) \pi \geq 0; \quad (23.2)$$

¹ $s dY = I di - m dY + \pi dw$.

² Δ' також можна розписати як $\Delta' = \pi [-sL_i + L_y (\aleph_i - I_i)]$.

$$\frac{di}{dM} = -\frac{s}{\Delta'} \pi \leq 0; \quad (23.3)$$

$$\frac{dw}{dM} = \frac{1}{\Delta'} [-mI_i + (s+m)N_i] \geq 0. \quad (23.4)$$

2. Інтерпретація. У випадку гнучкого обмінного курсу збільшення грошової маси за нормальної реакції призводить до експансивного ефекту. Відбувається зростання національного доходу (рівняння (23.2)), зменшення процентної ставки (рівняння (23.3)), що призводить до девальвації (рівняння (23.4)). У кейнсіанській моделі твердих цін збільшення грошової маси позначається позитивно на зайнятості через девальвацію.

Вплив розширення грошової маси можна графічно поділити на дві частини:

- збільшення грошової маси за незмінного обмінного курсу, що зумовлює виникнення сальдо платіжного балансу (підрозд. 22.5);
- пристосування обмінного курсу, спрямовані на усунення сальдо платіжного балансу, і реакції, зумовлені пристосуванням обмінного курсу (підрозд. 22.6).

На рис. 23.1 стрілка 1 показує переміщення кривої LM у результаті збільшення грошової маси за фіксованого обмінного курсу (P_0P') за якого виникає дефіцит платіжного балансу, і тому його врівноваження може відбутися шляхом девальвації, що зумовить переміщення кривих $IXSI_m$ і $Z = 0$

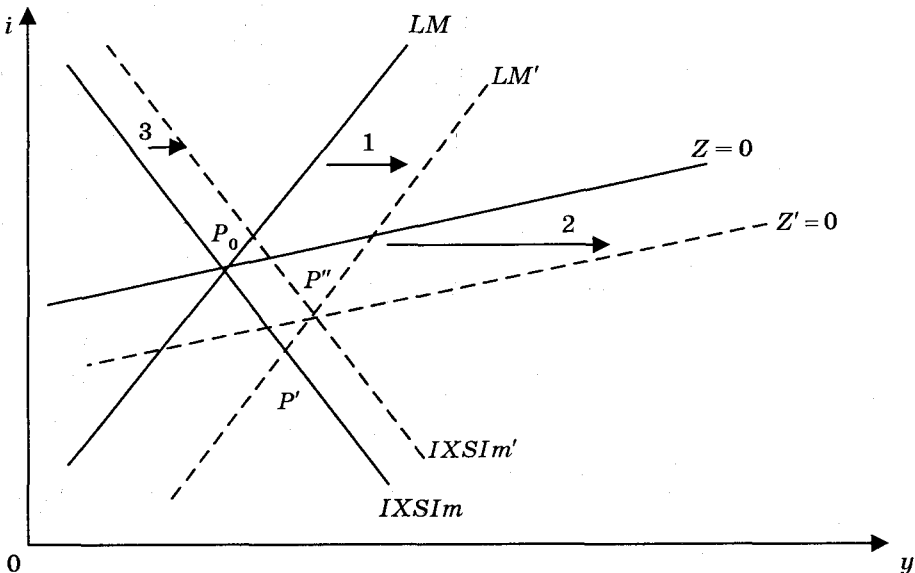

Рис. 23.1. Грошова політика за гнучкого обмінного курсу

У підрозд. 22.8 зазначалося, що крива $IXSI_m$ у результаті девальвації переміщається не так різко вправо, як крива $Z = 0$. Відрізок $P'P''$ характеризує ефект зайнятості й ефект процента в результаті девальвації.

Загальний вплив політики грошової маси за гнучкого обмінного курсу можна поділити на два ефекти:

- P_0P' : вплив зростання грошової маси за умов сталого обмінного курсу та проведення політики нейтралізації;
- $P'P''$: вплив девальвації.

3. Схема дії. На рис. 23.2 представлений вплив експансії грошової маси за гнучкого обмінного курсу. Також на цій схемі за допомогою стрілок показано, що загальний ефект складається з двох частин. Експансія грошової маси спричиняє дефіцит за незмінного обмінного курсу як через рух товарів (зі зростанням НД збільшується імпорт), так і через рух капіталу (зі зниженням проценту в певній країні зменшується чистий імпорт капіталу). Якщо обмінний курс гнучкий, то дефіцит зумовить девальвацію, що призведе до виникнення додаткового ефекту експансії (за нормальної реакції).

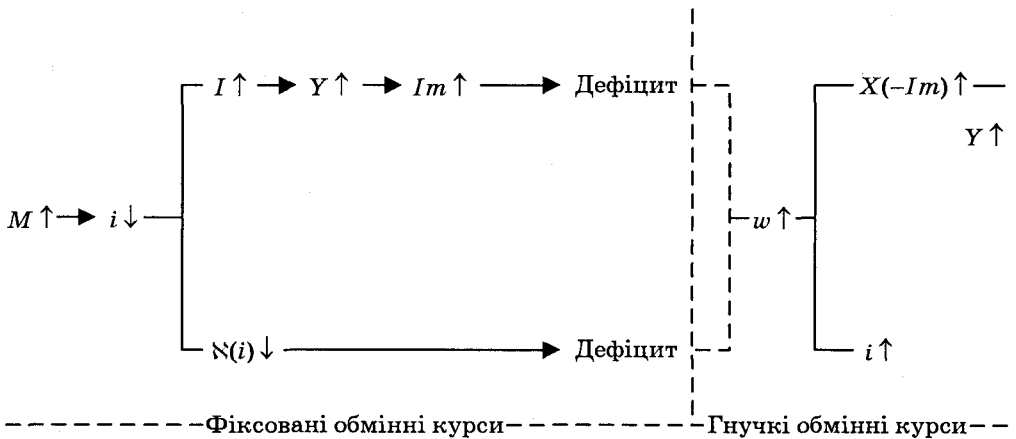

Рис. 23.2. Ланцюг дій грошової політики за гнучкого обмінного курсу

4. Значення процентної еластичності руху капіталу. Якщо рух капіталу помітно реагує на процентну ставку, то за сталого обмінного курсу виникає відносно великий дефіцит, за гнучкого обмінного курсу — сильна тенденція до девальвації. Це призводить до значного зміщення кривої $IXSI_m$.

Твердження. Ефективність грошової політики за гнучких обмінних курсів є тим більшою, чим еластичнішим до процента є чистий імпорт капіталу.

5. Зв'язки цілей. На рис. 23.3 відображені зв'язки між цілями повної зайнятості і врівноваження платіжного балансу за гнучких курсів. За умо-

ви фіксованого обмінного курсу збільшення грошової маси веде у вихідному положенні P_0 до зростання зайнятості, але одночасно і до дефіциту платіжного балансу. Фіксований обмінний курс спричиняє у такому вихідному положенні конфлікт між цілями зайнятості і цілями врівноваження платіжного балансу. За гнучкого обмінного курсу дефіцит ліквідується завдяки девальвації; зайнятість зростає і платіжний баланс врівноважується. Відрізок P_0A відображає, ефект зайнятості у результаті розширення грошової маси за фіксованого обмінного курсу, AP'' — ефект зайнятості внаслідок девальвації.

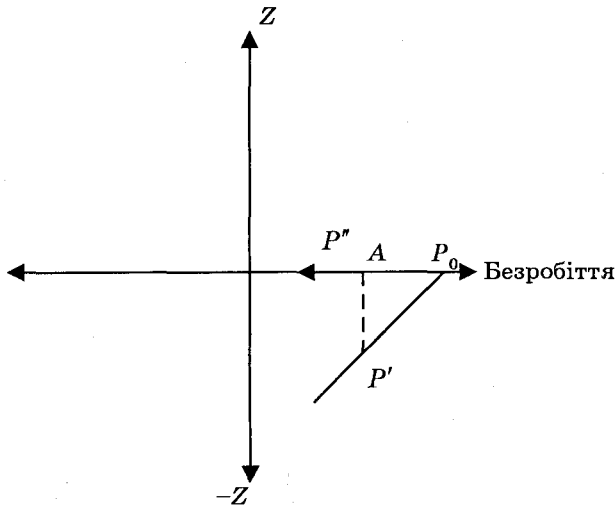

Рис. 23.3. Зв'язки цілей при проведенні грошової політики і за режиму гнучкого обмінного курсу

Твердження. У результаті розширення грошової маси за фіксованого обмінного курсу підвищення зайнятості можна досягнути лише за рахунок дефіциту платіжного балансу (конфлікт цілей), гнучкі обмінні курси перетворюють цей конфлікт цілей у гармонію.

Дефіцит платіжного балансу усувається завдяки девальвації, яка крім того призводить до позитивного ефекту зайнятості.

Твердження. Політика грошової маси як інструмент політики зайнятості є ефективнішою за гнучких обмінних курсів (порівняно з фіксованими обмінними курсами). Гнучкі обмінні курси у результаті здійснення грошової політики пом'якшують конфлікт цілей між врівноваженням платіжного балансу і повною зайнятістю.

6. Межі політики грошової маси. Виведені тут результати політики грошової маси впливають з кейнсіанської системи. Відкинувши цю модель (із фіксованими цінами на товари), побачимо, що в економічній реальності

девальвація призводить до зростання цін. Крім того, за значної девальвації вітчизняної гривні грошова одиниця центрального банку побоюється психологічного ефекту стосовно довіри до валюти і пов'язаної з ним поведінки економічних суб'єктів.

З погляду центрального банку країни простір дії грошової політики стає більшим, коли внутрішні тенденції розвитку прямують до ревальвації, як, наприклад, інновації, стабільність рівня цін і утримання заробітної плати.

Така внутрішньо обґрунтована тенденція до ревальвації дає змогу розширювати грошову масу без надто сильного ефекту девальвації. Простір дії грошової політики перебуває під впливом політики заробітної плати. Якщо є внутрішня тенденція до девальвації, тоді простір дії грошової політики обмежується, якщо ЦБ не хоче переступити психологічне клеймо девальвації.

23.3. ФІСКАЛЬНА ПОЛІТИКА

1. Результати. З рівняння (23.1) для фіскальної політики випливає ($dG > 0$):

$$\frac{dY}{dG} = -\frac{L_i}{\Delta'} \pi \geq 0; \quad (23.5)$$

$$\frac{di}{dG} = \frac{L_Y}{\Delta'} \pi \geq 0; \quad (23.6)$$

$$\frac{dw}{dG} = -\frac{1}{\Delta'} (mL_i + \delta_i L_Y). \quad (23.7)$$

Необхідно розрізняти, чи реагує рух капіталу на процентну ставку (випадок А), чи не реагує (випадок Б).

2. Випадок А. Імпорт капіталу не реагує на процент. Якщо виходити зі стану рівноваги P на рис. 23.4 і проводити фіскальну політику, тоді спочатку за сталого обмінного курсу і політики нейтралізації встановлювалася б нова рівновага у точці P' (стрілка 1), в якій існує дефіцит балансу поточних операцій, відбувається девальвація та зміщення кривої $Z = 0$ вправо (стрілка 2). У зв'язку зі збільшенням сальдо платіжного балансу девальвація призводить до додаткового зміщення кривої $IXSIm$ вправо. Проте цей ефект є не таким сильним як зміщення кривої $Z = 0$ (див. підрозділ 22.8). Отже, виходить, що стрілка 2 > за стрілку 3. У точці P'' виникає тепер нова “внутрішня” і “зовнішня” рівновага. Отже, гнучкі курси усувають конфлікт цілей між повною зайнятістю і врівноваженням балансу поточних операцій.

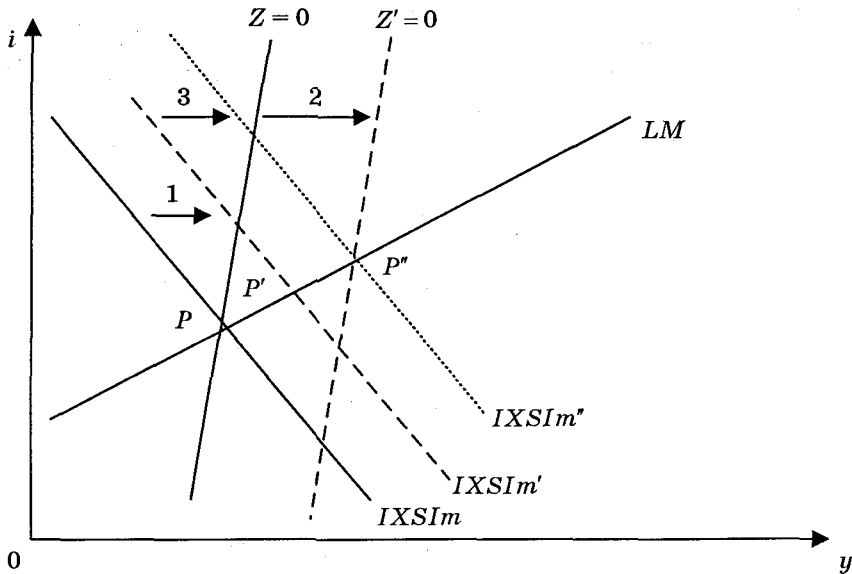

Рис. 23.4. Фіскальна політика за гнучкого обмінного курсу

3. Зв'язки цілей. За сталого обмінного курсу та імпорту капіталу, який не реагує на процент, виникає конфлікт цілей, що характеризується на рис. 23.5 відрізком AC . За гнучких курсів, навпаки, цей конфлікт розв'язується і досягається у точці P'' у результаті додаткового ефекту BP'' , який спричиняється девальвацією.

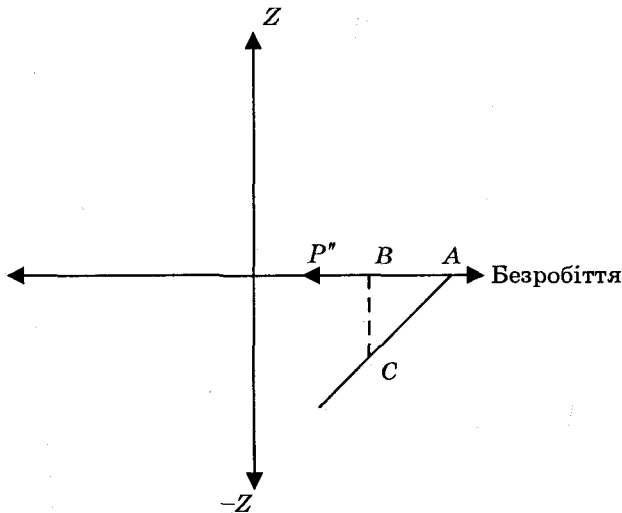

Рис. 23.5. Зв'язки цілей за фіскальної політики, режиму гнучкого обмінного курсу та імпорту капіталу, який не реагує на процент

4. Випадок Б. Імпорт капіталу реагує на процент. Стрілка 1 на рис. 23.6 характеризує першопочатковий експансивний ефект фіскальної політики за сталого обмінного курсу. Реакція імпорту капіталу на процент відображається кривою $Z = 0$, яка є майже горизонтальною. Точка P' на противагу випадку А характеризує активний баланс поточних операцій. Це спричиняє тенденцію до ревальвації, у результаті якої відбувається переміщення кривої $Z = 0$ вліво (стрілка 2). Крива $IXSI_m$ зміщується також уліво (стрілка 3), та зменшується сальдо платіжного балансу. У точці P'' виникає нова рівновага. За імпорту капіталу, який значно реагує на процент, рівновага зміщується з точки P'' у точку P , тоді виходить, що за $\xi_i \rightarrow \infty$ $P'' = P'$. Отже, у цьому випадку фіскальна політика не має жодного впливу.

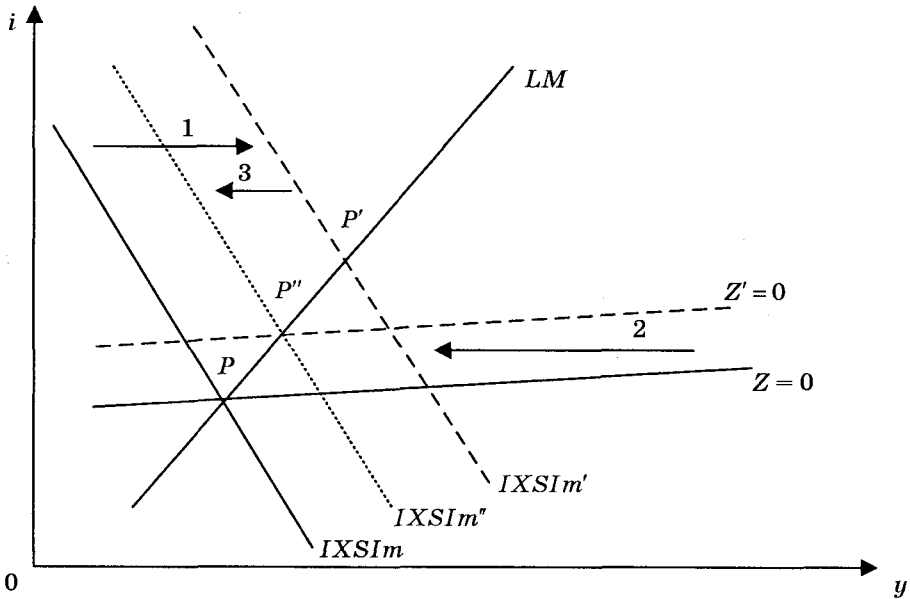

Рис. 23.6. Фіскальна політика за руху капіталу, який реагує на процент у режимі гнучкого обмінного курсу

5. Зв'язки цілей. Трикутник ABC на рис. 23.7 показує вплив фіскальної політики за сталих обмінних курсів і переміщення капіталу, який реагує на процент. Бачимо, що є конфлікт цілей між повною зайнятістю і врівноваженням балансу поточних операцій. Відрізок AP'' на рис. 23.7 відображає вплив фіскальної політики за гнучких обмінних курсів. Чим еластичнішим до проценту є рух капіталу, тим меншим є відрізок AP'' .

Твердження. Фіскальна політика в режимі гнучких обмінних курсів не в кожному випадку є ефективною. За вищого ступеня реакції руху капіталу на процентну ставку обмежується її ефективність.

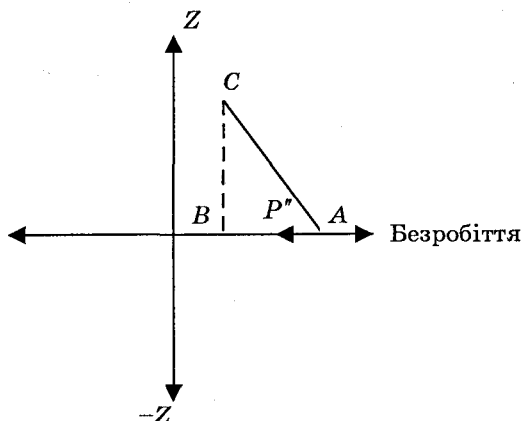

Рис. 23.7. Зв'язки цілей за фіскальної політики, гнучкого обмінного курсу і руху капіталу, який реагує на процент

6. Схема дії. Загальний ефект фіскальної політики складається з двох ефектів: фіскальної політики за фіксованого обмінного курсу і за гнучкого обмінного курсу (рис. 23.8). За фіксованих обмінних курсів перевищення державних видатків над приростом національного доходу спричиняє зростання імпорту товарів (пасивізація), а над зростаючою процентною ставкою — приріст імпорту капіталу (активізація). Якщо імпорт капіталу реагує на процент, тоді виникає надлишок. У результаті цього за умови гнучкого обмінного курсу має відбутися ревальвація. Якщо імпорт капіталу не реагує на процент, тоді за фіксованого обмінного курсу виникає дефіцит, а за гнучкого обмінного курсу — девальвація.

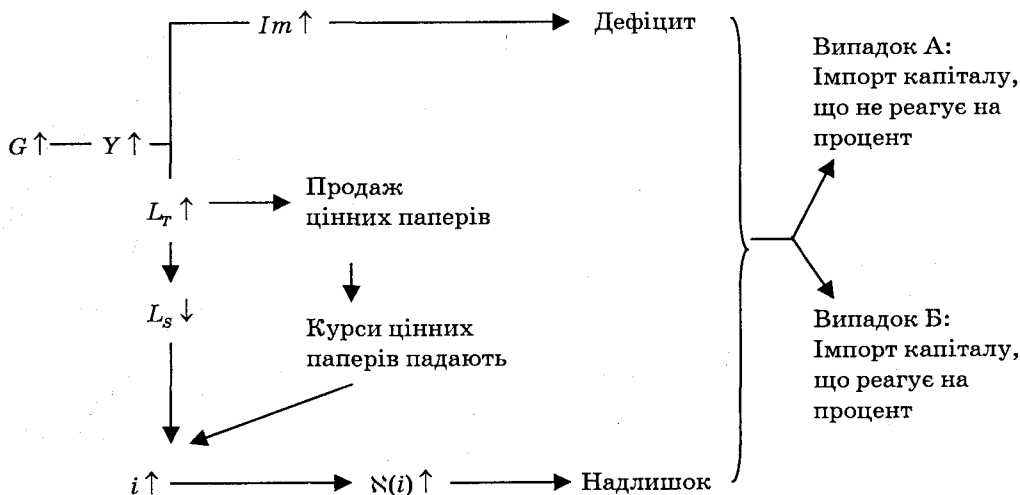

Рис. 23.8. Ланцюг дій фіскальної політики

23.4. ПОРІВНЯННЯ ГРОШОВОЇ І ФІСКАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

Ефективність грошових і фіскальних заходів у кейнсіанській системі змінюється разом із системою обмінних курсів. За сталих обмінних курсів розширення грошової маси веде до дефіциту, тобто у короткотерміновому періоді політика грошової маси є неефективною, оскільки збільшення зайнятості досягається за рахунок дефіциту. У довготерміновому періоді політика грошової маси за сталого курсу є повністю безрезультатною. Фіскальна політика за сталих обмінних курсів запобігає дефіциту, якщо є високий ступінь реакції продуктивних ставок руху капіталів. За гнучких курсів на зміну процентних ставок грошова політика є особливо дієвою, якщо ступінь реакції на процентну ставку руху капіталу високий; і навпаки, фіскальна політика є неефективною за вищої мобільності капіталу.

Твердження. За гнучких обмінних курсів грошова політика є ефективною. За гнучких обмінних курсів і вищого рівня реакції руху капіталу на зміну процентної ставки фіскальна політика є безрезультатною (табл. 23.1).

Таблиця 23.1. Ефективність грошової та фіскальної політики

Курс	Грошова політика	Фіскальна політика
Фіксований	У довготерміновому періоді неефективна	Ефективна за мобільності капіталу
Гнучкий	Ефективна за мобільності капіталу	Порівняно недієва за мобільності капіталу

23.5. ПРИПУЩЕННЯ МОДЕЛІ І ПОЛІТИКО-ЕКОНОМІЧНІ ІНСТРУКЦІ ДІЙ

Розглянуті вище твердження щодо впливу політико-економічних інструментів показують, як заходи стабілізаційної політики через мобільність капіталу за фіксованих і гнучких обмінних курсів впливають на її ефективність. Перед прямим перенесенням цих висновків на політико-економічну практику читач має зрозуміти, що звичайно проведений аналіз створює низку наведених нижче припущень, які, можливо, для отримання результатів є стратегічними.

1. Результати впливають із кейнсіанської моделі фіксованих цін, у якій ціни на товари прийняті сталими і, наприклад, зміни обмінного курсу не впливають на них.

2. Міжнародно-мобільний капітал є постійною величиною, проте у функції імпорту капіталу спостерігається величина потоку.

3. За гнучких обмінних курсів не враховується, що зміна обмінного курсу через зміну умов торгівлі спричиняє ефект доходу, і при цьому зміна обмінного курсу має зворотну дію на заощадження і (можливо) на інвестиції.

4. Припущення однієї малої країни також обмежує результати. Розглянемо грошову політику за змінних курсів у випадку з двома країнами. Девальвація зменшує імпорт капіталу. Дефіцит балансу поточних операцій вітчизняної країни є надлишком балансу поточних операцій закордону; національний дохід там за інших рівних умов має зростати. Імпорт капіталу Батьківщини призведе до зростання процента Закордону, що перешкоджатиме інвестиційному процесу. За міжнародних зворотних дій виникає також питання, як відбуватимуться причинно-наслідкові зв'язки, якщо брати до уваги цінові ефекти.

5. Роль девальваційних і ревальваційних очікувань з погляду ефективності грошової та фіскальної політики не враховується.

23.6. ЗВ'ЯЗКИ ЦІЛЕЙ МІЖ ВНУТРІШНЬОЮ СТАБІЛЬНІСТЮ І ЗОВНІШНЬОЮ РІВНОВАГОЮ

У сказаному нижче згруповуються результати зв'язків цілей між урівноваженням платіжного балансу (балансу поточних операцій) і повною зайнятістю у кейнсіанській моделі (системі).

1. Фіксований обмінний курс. На рис. 23.9 представлено чотири можливих комбінації ступенів досягнення цілей “Врівноваження балансу поточних операцій” і “Повна зайнятість” за фіскальної політики.

Якщо баланс поточних операцій має надлишок і присутня надзайнятість (квадрант I), тоді, приміром, заходи фіскальної політики через зменшення загальногосподарського попиту призведуть до зменшення надзайнятості; одночасно зменшується імпорт внаслідок зниження загальногосподарського попиту і викликаного цим спаду національного доходу; експорт є постійним (припущення малої країни). Надлишок балансу поточних операцій збільшується. Виникає конфлікт цілей між внутрішньою стабільністю і зовнішньою рівновагою.

За безробіття і надлишку платіжного балансу (квадрант II) є гармонія цілей: експансіоністська фіскальна політика для збільшення зайнятості

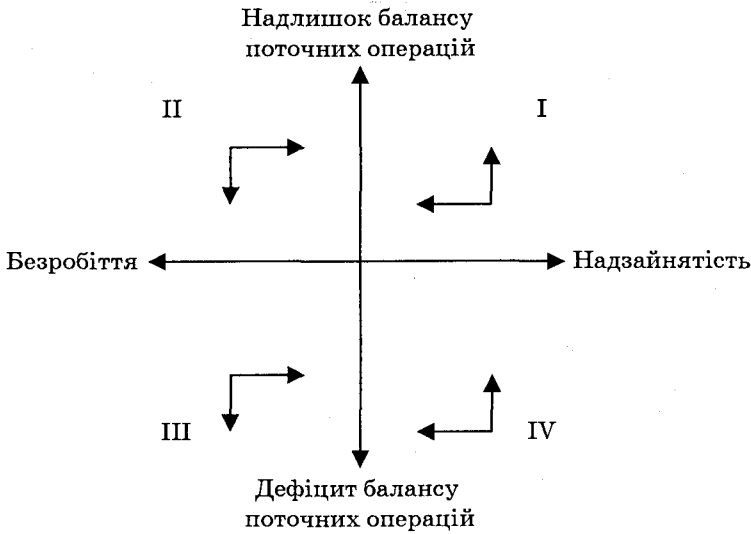

Рис. 23.9. Зв'язки цілей між станом зайнятості і сальдо балансу поточних операцій

зменшує надлишок, оскільки імпорт зростає зі зростаючим національним доходом. Якщо при безробітті спостерігається дефіцит (квадрант III), тоді фіскальні експансіоністські заходи зменшують безробіття, але збільшують дефіцит (конфлікт цілей). Гармонія цілей існує, навпаки, за фіскальних заходів для зменшення надзайнятості, коли дефіцит і надзайнятість збігаються у вихідному положенні (квадрант IV).

2. Відпускання обмінного курсу. У цьому випадку також можна показати, що вид цільового зв'язку змінюється разом з використанням політико-економічного інструменту. Якщо припустити ситуацію з надлишком балансу поточних операцій і надзайнятстю (квадрант I), тоді за такої фіскальної політики існує конфлікт цілей. Якщо обмінний курс у цій ситуації відпускається, тоді він має падати; за нормальної реакції надлишок балансу поточних операцій зменшуватиметься; при цьому, також зменшується надзайнятість. Перехід від фіксованого до гнучкого курсу трансформує конфлікт цілей між врівноваженням балансу поточних операцій і повною зайнятстю в гармонію цілей.

У цьому випадку відпускання обмінного курсу, наприклад, за певної фіскальної політики, аргументовано. Заходом економічної політики є перехід від фіксованого до гнучкого обмінного курсу. Аналогічний результат стосовно зв'язків між цілями існує, наприклад, тоді, коли за певної фіскальної політики обмінний курс не відпускається, але встановлюється новий і при цьому рівноважний курс. Інше запитання полягає в тому, яким є зв'язок цілей між вирівнюванням балансу поточних операцій і повною зайнятстю, коли за гнучкого курсу змінюється фіскальна політика. У цьому

випадку спостерігається нейтралітет цілей: експансіоністська фіскальна політика дає змогу збільшити зайнятість, не впливаючи на баланс поточних операцій, оскільки гнучкі курси дбають про врівноваження балансу поточних операцій.

Контрольні запитання і завдання

1. Проаналізуйте вплив політики грошової маси за гнучкого обмінного курсу.
2. Поясніть, у результаті чого досягається підвищення зайнятості.
3. В яких випадках фіскальна політика в режимі гнучких обмінних курсів є ефективною, а в яких ні? Обґрунтуйте свою відповідь.
4. Проаналізуйте дію фіскальної та грошової політики в умовах мобільності капіталу, гнучких та фіксованих курсів.
5. Які наслідки можуть мати зміни обмінних валютних курсів у європейському валютному союзі?

Література

1. Гусаков Н.П., Белова И.Н., Стренина М.А. Международные валютно-кредитные отношения: Учеб.-метод. пособие. — М.: РУДН, 2006. — 80 с.
2. Козак Ю.Г., Ковалевський В.В., Ржепішевський К.І. Міжнародні фінанси в питаннях та відповідях. — К.: ЦУЛ, 2003. — 294 с.
3. Кругман П.Р., Обсфельд М. Международная экономика: Теория и политика: Пер. с англ. — М.: Экон. фак. МГУ: ЮНИТИ, 1997.
4. Международные финансы: Учеб. пособие / Ю.В. Макогон, Н.А. Бударина, Г.Ю. Псарев. — Донецк: ДонНУ, 2005. — 342 с.
5. Миклашевская Н.А., Холопов А.В. Международная экономика: Учебник. — М.: МГУ им. М.В. Ломоносова: Дело и Сервис, 1998.
6. Овчинников Г.П. Международная экономика: Учеб. пособие. — СПб.: Полиус, 1998.
7. Рокоча В.В. Міжнародна економіка: Навч. посіб. — Кн. 2: Монетарна теорія міжнародної економіки. — К.: Таксон, 2003.
8. Salvatore D. International Economics. — Wiley, 2003.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

А

Абсорбція — сумарні національні (приватні та державні) видатки на товари і послуги.

Автаркія — стан, за якого країна не підтримує економічних зв'язків з іншими країнами.

Автономні операції платіжного балансу — операції, які проводять незалежно від ситуації з платіжним балансом, метою яких є вирівнювання платіжного балансу.

Адвалорне мито — мито, яке встановлюють у формі процента від митної вартості товару.

Альтернативна ціна — ціна, яка визначається робочим часом, необхідним для виробництва одиниці товару, вираженим через робочий час, що потрібний для виробництва одиниці іншого товару.

Арбітраж — операція, що передбачає купівлю валюти або іншого активу (товару, цінних паперів) на одному ринку, її негайний продаж на іншому ринку й отримання прибутку в результаті різниці між ціною купівлі та ціною продажу.

Б

Баланс міжнародних інвестицій — похідний від платіжного балансу статистичний звіт, що відображає зовнішні фінансові активи і зобов'язання країни.

Бюджетне обмеження — лінія, що відображає комбінації благ, які можуть купити споживачі за певного рівня доходу і певного набору цін.

В

Валюта іноземна — грошові знаки інших країн, а також кредитні засоби і платежі, виражені в іноземних грошових одиницях, які використовуються, як правило, в міжнародних розрахунках. У внутрішньому обігу застосовують під час інтенсивного знецінення національної грошової одиниці.

Валютний кошик — набір певної кількості національних валют, нерідко зі встановленою часткою кожної з них у загальній величині “кошика”, який використовують для котирування іноземної валюти за визначення валютного курсу національної або міжнародної колективної валюти.

Валютний курс (обмінний) — курс (або ціна), за яким валюту однієї країни обмінюють на валюту іншої країни.

Валютний курс на основі паритету купівельної спроможності — курс, що прирівнює ціну кошика однакових товарів у двох країнах.

Валютний ринок — ринок, на якому обмінюють іноземні валюти.

Валютний союз — угода незалежних країн про використання спільної валюти.

Виграш від торгівлі — економічний ефект, який отримує кожна з країн, що бере участь у торгівлі, коли спеціалізується на торгівлі тими товарами, у виробництві яких має відносну перевагу.

Виробнича функція — теоретична закономірність між сукупним обсягом продукції і витратами факторів виробництва.

Витрати (ціна) заміщення — кількість товарів, виготовлених за певну одиницю часу.

Відкритий процентний паритет — паритет процентних ставок, за якого передбачено існування ринку термінових валютних угод, і тому для прийняття рішення щодо вкладення інвестицій відіграє роль лише очікуваний обмінний курс.

Відносна ціна — ціна одного товару, виражена через інший товар, яку обчислюють як співвідношення двох номінальних цін.

Відхилення торгівлі — переорієнтація місцевих споживачів із купівлі товару в більш ефективного позаінтеграційного джерела постачання на менш ефективне внутрішньоінтеграційне джерело, яка відбулася в результаті усунення мита в межах митного союзу.

Війна мит — ситуація, за якої встановлення мита однією країною у відповідь на введення мита іншою країною призводить до зменшення переваг від міжнародної торгівлі та зниження рівня добробуту в кожній із країн зокрема та у світі в цілому.

Вільна торгівля — політика мінімального державного втручання у зовнішню торгівлю, що розвивається на основі вільних ринкових сил попиту і пропозиції.

Внутрішній ринок — сукупність операцій купівлі-продажу, в результаті яких вітчизняні виробники реалізують товари і послуги всередині певної країни.

Г

Гнучкий валютний курс — курс, який змінюється під впливом попиту і пропозиції на валютному ринку і на який держава може за певних умов впливати шляхом валютних інтервенцій.

Готівка — металеві монети і паперові гроші.

Гранична корисність — вимірювання додаткового задоволення, отриманого від споживання додаткової одиниці іншого товару.

Гранична норма заміщення — міра того, якою кількістю одного товару споживачам слід пожертвувати, щоб придбати додаткову одиницю іншого товару.

Гранична норма трансформації — міра того, якою кількістю одного з товарів слід пожертвувати, щоб виробити додаткову одиницю іншого товару.

Гранична продуктивність капіталу — додатковий обсяг виробництва при зростанні кількості капіталу на одиницю.

Гранична продуктивність праці — додатковий обсяг виробництва у результаті використання додаткової одиниці праці.

Гранична схильність до імпорту — приріст обсягу імпорту в результаті збільшення ВВП на одну грошову одиницю.

Гранична схильність до споживання — приріст споживання в результаті збільшення наявного доходу на одну грошову одиницю. Її слід відрізняти від середньої схильності до споживання, яка становить співвідношення загального споживання до загального наявного доходу.

Граничний дохід — додаткова виручка фірми в результаті продажу однієї додаткової одиниці випуску.

Граничні витрати — додаткові витрати (або приріст загальних витрат), які необхідно здійснити, щоб виготовити одну додаткову одиницю випуску (або скорочення загальних витрат при зменшенні випуску на одну одиницю).

Грошова маса (пропозиція грошей) — у вузькому визначенні (M_1) складається з монет, паперових грошей і суми всіх поточних операцій або чекових депозитів. У широкому значенні — так звані трансакційні гроші (M_2), що включають M_1 і деякі ліквідні активи або квазігроші — депозити, фонди грошового ринку.

Грошовий ринок — сукупність інститутів, що регулюють купівлю-продаж короткотермінових кредитних інструментів типу казначейських векселів і комерційних паперів.

Д

Девальвація валюти — законодавче зниження курсу валюти або центрального паритету за режиму фіксованого валютного курсу.

Демпінг — штучне зниження цін на товари (роботи, послуги) на зовнішніх ринках з метою усунення конкуренції.

“Дилема ув’язнених” — елемент теорії ігор, коли двоє ув’язнених мають поодиноці вирішити, чи визнати себе винними, що становить варіант конкуренції, за якої всі фірми виграють від співробітництва, проте кожна має потужний стимул збити ціни своїх конкурентів.

Диференціація продажу — індивідуалізація продукції, надання їй нових властивостей, що відрізняють її від аналогічної продукції інших фірм.

Діаграма Гікса — діаграма, на якій відображено рівновагу на грошовому і товарних ринках залежно від зміни національного доходу та процентної ставки.

“Добровільне” обмеження експорту — кількісне обмеження експорту, що базується на зобов’язанні одного з партнерів по торгівлі обмежити або щонайменше не розширювати обсяг експорту, прийняте в рамках офіційної міжурядової чи неофіційної угоди про встановлення квот на експорт товару.

Дохід — заробітна плата, процентні платежі, дивіденди та інші надходження, які отримує індивід або країна протягом певного періоду.

Доходні умови торгівлі — індекс, що відображає можливості країни щодо імпорту за рахунок виручки від експорту.

Дуополістична цінова війна — ситуація, коли блага поставляють на ринок лише дві фірми, які перебувають у стані економічної війни, що полягає у постійному зменшенні своєї ціни порівняно з ціною конкурента.

Дуополя — структура ринку, в якій є лише два продавці.

Е

Екзогенна змінна — змінна, яка визначається зовнішніми умовами щодо економіки.

Економіка добробуту — економіка, предметом якої є вивчення найкращого способу організації економічної діяльності.

Економічна рента — доходи на фактори виробництва, що перевищують номінальну суму, потрібну для утримання цих факторів виробництва в робочому стані.

Економія від масштабу — приріст продуктивності або зниження середніх витрат виробництва у результаті збільшення витрат усіх виробничих факторів в однаковій мірі.

Експорт — продаж вітчизняних товарів за кордон.

Експортна квота — показник, що відображає значення зовнішньої торгівлі для країни і визначається як частка експорту (включаючи експорт послуг) у ВВП.

Еластичність експорту — зміна пропозиції товарів на експорт, що впливає зі зміни умов торгівлі.

Еластичність імпорту — зміна попиту на імпорт, що впливає зі зміни умов торгівлі.

Еластичність попиту за доходом — процентна зміна кількості попиту на товар, спричинена зростанням ціни на цей товар на 1 %.

Еластичність попиту за ціною — процентна зміна кількості попиту на товар, спричинена зростанням доходу на 1 %.

Еластичність пропозиції за ціною — процентна зміна кількості пропозиції товару, спричинена зростанням ціни на цей товар на 1 %.

Ендогенна змінна — змінна, що визначається всередині економічної системи.

Ефект доходу — зміна величини попиту на товар внаслідок того, що зміна його ціни приводить до зміни реального доходу споживача.

Ефект заміщення — намагання покупців споживати товар у більшій кількості, коли його відносна ціна зменшується, й у меншій кількості, коли його відносна ціна збільшується.

Ефект підсилення — зміна ціни фактора у більшій мірі порівняно з ціною товару, за виробництва якого такий фактор інтенсивно використовують.

Ефект поляризації — ефект, за якого місцезнаходження виробництва набуває такої притягальної сили, що зв'язок між рухом товарів і факторів виробництва поляризує виробництво певних продуктів.

Ефективна ставка мита — реальний рівень обкладання митом кінцевих імпортних товарів, обчислений з урахуванням мита, що накладають на імпорт проміжних товарів.

Ефективність за Купманом — ситуація, за якої зростання виробництва одного товару за заданої кількості іншого товару приводить до зростання добробуту у світі.

З

Загальна міжнародна рівновага — одночасне врівноваження попиту і пропозиції на товар у внутрішній і міжнародній торгівлі (на внутрішньому і міжнародному ринках).

Загальні фактори виробництва — фактори, що можуть бути використані у різних секторах виробництва.

Зайнятість — сукупність соціально-економічних відносин між людьми щодо забезпечення працездатного населення робочими місцями, формування розподілу та перерозподілу трудових ресурсів з метою участі їх у суспільно корисній праці та забезпечення розширеного відтворення робочої сили.

Закон Вальраса — закон, згідно з яким, якщо існує рівновага на світовому ринку одного товару, то, враховуючи бюджетні обмеження обох народних господарств, має існувати рівновага на світовому ринку й іншого товару.

Закритий процентний паритет — паритет процентних ставок, за якого є можливість застрахувати майбутній обмінний курс на ринку термінових валютних угод.

Захищений процентний арбітраж — купівля валюти на ринку “spot” для здійснення інвестицій і одночасний форвардний продаж іноземної валюти для хеджування валютного ризику.

Змінні витрати — витрати, що змінюються зі зміною обсягу випуску товарів (наприклад, витрати на сировину, робочу силу і пальне).

Зовнішньоекономічна рівновага — стан, за якого дефіцит балансу поточних операцій має покриватися чистим припливом короткотермінового капіталу з-за кордону.

Зростаючі скалярні доходи — доходи, які отримує підприємство, коли в результаті збільшеного застосування усіх факторів виробництва у λ разів, результат виробництва зростає на величину більшу, ніж λ .

I

Ізокванта — крива, що показує усі можливі комбінації факторів виробництва, використовуючи які, виробляють однаковий обсяг продукції.

Ізокосна лінія — крива рівновеликих витрат, що містить усі можливі комбінації двох факторів виробництва, які можна придбати за певну суму грошей.

Імпорт — купівля іноземних товарів вітчизняними споживачами в результаті ввезення їх на територію певної країни.

Імпорт інфляції — інфляція, зумовлена зовнішніми факторами (надмірним припливом у країну іноземної валюти) і підвищенням імпорتنих цін.

Інвестиційний мультиплікатор — коефіцієнт, що відображає зміну рівня доходу в результаті отримання додаткової одиниці інвестицій.

Інвестиція — збільшення обсягу капіталу, який функціонує в економічній системі.

Індекс виявленої порівняльної рівноваги — індекс, що уніфікує експорт й імпорт однієї галузі із загальним експортом й імпортом усіх галузей певної країни. Додатне значення цього індексу означає, що галузь має порівняльну перевагу, від’ємне — відображає порівняльну втрату.

Індекс Грубеля — Ллойда — індекс, що визначає рівень інтрасекторної торгівлі країни.

Індекс експортних цін — індекс, що фіксує зміну базових цін або цін FOB (вільний на борту) на основні товари експорту.

Індекс імпортних цін — індекс, що фіксує зміну базових цін на основні товари імпорту, включаючи вартість страхування і фрахт (CIF).

Індекс цін — індикатор, що показує, наскільки за певний період змінилася середня ціна відомого набору благ.

Інтрасекторна торгівля — обмін між країнами диференційованими товарами однієї галузі.

К

Капітал — фактор виробництва, яким є накопичений запас коштів у виробничій, грошовій і товарній формах, необхідних для створення матеріальних благ.

Капіталомісткість — показник, що відображає співвідношення капіталу і праці.

Капітальні трансферти — трансферти, що включають права власності на основний капітал і пов'язані з придбанням або використанням основного капіталу чи передбачають анулювання боргу кредитором.

Карта ізоквантів — набір ізоквантів, кожен з яких показує максимальний обсяг, якого можна досягти для будь-якого набору ресурсів.

Карта індиферентності — набір кривих байдужості (індиферентності), що ілюструє споживчі уподобання щодо різних комбінацій ринкових коштів.

Картель — організація незалежних фірм, які виробляють подібну продукцію і вступають у змову з метою підвищення цін та обмеження випуску.

Квота — кількісне нетарифне обмеження експорту або імпорту товару певною кількістю чи сумою на певний проміжок часу.

Коефіцієнти витрат (ресурсні коефіцієнти) — показники, що відображають витрати факторів виробництва на одиницю продукції.

Компенсаційний критерій — ситуація, коли міжнародна торгівля реально збільшує світовий добробут, якщо завдяки їй зростає виробництво настільки, що суб'єкти господарювання, які отримують економічний вигравш, можуть компенсувати втрати тих, чие становище погіршилось, і при цьому підвищити свій добробут.

Комплементарність міжнародного руху товарів і факторів виробництва — взаємозв'язок, котрий посилює переваги країн — лідерів світового бізнесу, що проявляється у залученні додаткових факторів до виробництва тих товарів, у яких досягнуті переваги.

Крива *IXSIm* — крива, яка в моделі внутрішнього і зовнішнього балансу відкритої економіки відображає можливі комбінації рівня доходу і процентної ставки, за яких реальний сектор перебуває у рівновазі.

Крива *LM* — крива, яка в моделі внутрішнього і зовнішнього балансу відкритої економіки відображає можливі комбінації рівня доходу та процентної ставки, за яких грошовий ринок перебуває у рівновазі.

Крива *Z* — крива, яка в моделі внутрішнього і зовнішнього балансу відкритої економіки відображає можливі комбінації рівня доходу і процентної ставки, за яких платіжний баланс перебуває у рівновазі.

Крива байдужості (індиферентності) — графічна ілюстрація усіх можливих ринкових кошиків, що дають однаковий рівень задоволення.

Крива ефективності — крива, кожна точка якої відображає максимальні обсяги виробництва двох товарів за ефективного використання факторів виробництва.

Крива можливостей корисності — крива, що включає ефективні розподіли ресурсів, вимірюваних за рівнями корисності для двох осіб.

Крива надлишкового попиту на валюту — крива, що відображає зв'язок між величиною надлишкового попиту на валюту та її обмінним курсом.

Крива обміну — крива, кожна точка якої відображає обсяг експорту та імпорту країни за заданого валютного курсу.

Крива обміну Онікі — Узав — крива, що відображає обсяг експорту (імпорту) країни залежно від рівня відносної ціни.

Крива попиту — крива, що показує, яку кількість блага готові придбати покупці за кожної зміни ціни (за інших рівних умов).

Крива попиту на валюту — крива, що показує, яку кількість валюти готові придбати покупці за кожного значення валютного курсу (за інших рівних умов).

Крива пропозиції — крива, що показує, яку кількість блага готові продати виробники за кожного значення ціни (за інших рівних умов).

Крива пропозиції валюти — крива, що відображає, яку кількість валюти пропонують на валютному ринку за кожного значення ціни (за інших рівних умов).

Крива пропозиції на гроші — крива, що відображає залежність між запасом грошей і величиною процентної ставки.

Крива реакції — виробничі рішення фірми, що максимізують прибуток дуополії як функцію обсягу виробництва іншої фірми.

Крива сукупного попиту — спадна крива, що характеризує залежність між сукупним попитом і темпом інфляції.

Крива сукупної пропозиції — крива, що має додатний нахил і показує взаємозв'язок сукупного обсягу продукції, який поставляють фірми з темпом інфляції.

Крива-*J* — крива, що відображає тимчасове погіршення торгового балансу в результаті зниження реального курсу національної валюти, яке в подальшому приводить до його поліпшення.

Критерій ефективності Парето — ситуація, коли кожна зміна, внаслідок якої поліпшується добробут хоча б одного індивіда, причому становище будь-якого члена суспільства при цьому не погіршиться, веде до збільшення добробуту в цілому.

Л

“Лесе-фер” — політика державного невтручання в економіку і вільної конкуренції.

Ліквідність — можливість використання активу як засобу оплати (або швидкого перетворення його в засіб оплати) і здатність активу зберігати свою національну вартість незмінною.

Людський капітал — досвід і знання, набуті індивідами в процесі освіти, спеціальної підготовки або трудової діяльності.

М

Максимізація прибутку — збільшення прибутку до максимуму, що досягається тоді, коли граничний дохід фірми дорівнює граничним витратам виробництва.

Матеріальне вирівнювання платіжного балансу — вирівнювання, у результаті якого сума автономних статей активу збігається із сумою автономних пасивних статей балансу.

Меркантилізм — економічна теорія, розроблена європейськими вченими, яка давала змогу вийти за рамки феодальних тверджень про самозабезпечення і розглядала можливість зростання добробуту однієї країни лише за рахунок зuboжіння іншої.

Митний союз — об'єднання двох або більше суверенних держав у єдину митну зону.

Міжнародна економіка — наука, що вивчає закономірності взаємодії економічних об'єктів різних країн і розробляє теорії і концепції, які дають змогу країні будувати найраціональніші економічні відносини з іншими країнами з урахуванням своїх і чужих особливостей.

Міжнародна іммобільність факторів виробництва — нездатність факторів виробництва до переміщення між країнами.

Міжнародна мобільність факторів виробництва — здатність факторів виробництва до переміщення між країнами.

Міжнародна монетарна рівновага — рівновага, яка досягається за рівноваги грошових ринків в обох країнах.

Міжнародна торгівля — сфера міжнародних товарно-грошових відносин, що відображає зовнішню торгівлю усіх країн світу.

Міжнародний ринок — сукупність сегментів національних ринків, орієнтованих на закордон.

Міжнародний трансферт — переміщення купівельної спроможності з однієї країни в іншу.

Міжчасова торгівля — підвищене поточне споживання за рахунок скорочення споживання у майбутньому (позика) або занижене поточне споживання на користь більшого споживання у майбутньому (кредитування).

Міжчасова ціна — ціна завтрашнього споживання, вираженого через сьогоднішнє споживання.

Модель — набір економічних змінних, до якого входять і припущення, зроблені при визначенні переліку ендогенних та екзогенних змінних.

Модель доходів-витрат — модель автоматичного коригування доходів в односекторній економіці через механізм мультиплікації витрат в умовах неповної зайнятості, твердих цін і відсутності державного сектору, яку розробив Дж.М. Кейнс.

Модель Курно — модель олігополії, в якій фірми припускають, що обсяг виробництва їх конкурентів фіксований, і одночасно вирішують, скільки продукції їм виробляти.

Модель мультиплікатора — теорія, розроблена Дж.М. Кейнсом, у якій підкреслено важливість змін автономних витрат (інвестицій, державних витрат і чистого експорту) як фактора зміни випуску продукції і зайнятості.

Монетарна політика — заходи центрального банку, що впливають на грошово-кредитні умови в економіці (бюджетна лінія).

Монополія — структура ринку, за якої благо поставляє на ринок одна фірма.

Моносонія — дзеркальне відображення монополії: ринок, на якому діє один покупець (“монополія покупця”).

Мультиплікатор експорту — коефіцієнт, що відображає зміну рівня доходу в результаті зміни експорту.

Н

Надлишковий попит на товар — різниця між внутрішнім обсягом споживання і внутрішнім обсягом виробництва товару.

Національний ринок — поєднання внутрішнього ринку та торгового обороту, орієнтованого на закордон.

Незахищений процентний арбітраж — купівля валюти на ринку “spot” для здійснення інвестицій без використання механізмів хеджування валютного ризику.

Нерезидент — економічний агент іноземної країни, який тимчасово перебуває на території певної країни.

Нетарифні обмеження — регулювання внутрішньої торгівлі за допомогою кількісних, прихованих і фінансових інструментів.

Неторгові товари — товари, які споживають у тій країні, де їх виробляють; вони не переміщуються між країнами.

Номінальна процентна ставка — процентна ставка, що виражає дохід у грошових одиницях, який отримують з однієї грошової одиниці капіталовкладень без урахування впливу інфляційних процесів.

Номінальний валютний курс — курс між двома валютами, ціна одиниці національної валюти, що виражається в одиницях іноземної валюти.

О

Олігополія — форма недосконалої конкуренції, за якої у галузі домінує становище займає невелика група виробників.

Операції, зумовлені платіжним балансом — операції, які проводять з метою вирівнювання платіжного балансу.

Оптимальна валютна зона — підтримання фіксованого валютного курсу між обмеженою групою країн і гнучкого валютного курсу з іншими країнами.

Оптимальна ставка мита — рівень мита, що забезпечує максимізацію рівня національного економічного добробуту.

Основні фактори виробництва — фактори, які є природними або стали результатом тривалого історичного розвитку.

Офіційні резерви — сукупність валових іноземних активів центрального банку і ліквідних валютних резервів уряду, які можуть бути використані для здійснення зовнішніх платежів.

П

Парадокс Леонтєва — ситуація, яка спостерігається, коли теорія співвідношення факторів виробництва Гекшера — Оліна не підтверджується на практиці: працезабезпечені країни експортують капіталомістку продукцію, тоді як капіталозабезпечені — працемістку.

Паритет процентних ставок — рівень процентних ставок усередині країни і за кордоном, за якого однакові за розміром депозити в кожній з них дають однаковий дохід при переведенні в одну валюту.

Переоцінена/недооцінена валюта — реальний валютний курс, який зростає швидше/повільніше, ніж курс цієї валюти, розрахований на основі паритету купівельної спроможності.

Перехресна еластичність попиту — процентна зміна в кількості попиту на товар, що виникає внаслідок зростання ціни на інший товар на 1 %.

Перша теорема економіки добробуту — теорема, згідно з якою найефективніше забезпечення добробуту суспільства буде досягнуто тоді, коли економічні суб'єкти дбатимуть про власні інтереси.

Платіжний баланс — статистична звітність про підсумки всіх економічних операцій резидентів певної країни з рештою країн світу за певний період (найчастіше за рік або квартал) у формі систематизованих облікових записів, що є інструментом відображення збалансованості макроекономічних зв'язків країни.

Показник достатності валютних резервів — показник, що характеризує період, протягом якого можна оплачувати імпорт за рахунок валютних резервів.

Попит на гроші — ендогенна змінна, пропорційна рівню цін, яка залежить від номінальної процентної ставки і реальних доходів, а також показує потребу в реальних грошових залишках.

Портфельна рівновага — ситуація на ринку, коли інвестор не зацікавлений у перерозподілі свого портфеля, тобто якщо процентна ставка в одній з країн є заданою величиною, то існує лише одна рента від інвестицій за кордоном, за якої встановлюється рівновага на ринку портфельного капіталу.

Портфельні інвестиції — група статей платіжного балансу, що відображає взаємовідносини між резидентами і нерезидентами з приводу торгівлі фінансовими інструментами, які не дають права контролю над об'єктом інвестицій.

Послуга — продукт праці, створений у результаті угоди про купівлю-продаж, якому притаманні властивості товару, але в якого немає уречевленої форми.

Постійні витрати — витрати, які фірма здійснює навіть у тому випадку, коли її обсяг випуску дорівнює нулю.

Поточні трансферти — трансферти, які не означають передачу права власності на основний капітал, не пов'язані з придбанням або використанням капіталу та не передбачають скасування боргу кредитором.

Праця — фактор виробництва, фізична і розумова діяльність людини, спрямована на досягнення корисного результату.

Припущення про малу країну — припущення, згідно з яким економічні процеси в певній країні не впливають на виробничо-економічні та фінансові умови за кордоном.

Проміжний продукт — частина сукупного суспільного продукту, яку використовують на виробниче споживання.

Пропозиція грошей — екзогенна змінна, що регулюється монетарною владою і визначає випуск грошей в обіг (грошова маса).

Протекціонізм — політика державного втручання у зовнішньоторговельні відносини з метою захисту внутрішнього ринку від іноземної конкуренції шляхом використання тарифних і нетарифних інструментів торгової політики.

Прямі інвестиції — вкладення у зарубіжні компанії, за яких інвестор отримує пакет акцій, або надходження у країну від юридичних чи фізичних осіб, що претендують на право власності на інвестований капітал.

Р

Рахунок (баланс) поточних операцій — складова платіжного балансу, де відображаються надходження від продажу товарів і послуг нерезидентам,

усі витрати резидентів на товари і послуги, що надають іноземцям, чисті доходи від інвестицій і чисті поточні трансферти.

Рахунок операцій з капіталом і фінансових операцій — група статей платіжного балансу, де зафіксовано міжнародний рух капіталу, з допомогою якого фінансують експорт та імпорт товарів і послуг.

Реальна девальвація — зниження реального курсу національної валюти в режимі фіксованого валютного курсу, яке відбулося з урахуванням зміни рівня цін у своїй країні і в тій країні, до валюти якої котирується національна валюта.

Реальна пропозиція грошей — номінальна пропозиція грошей з урахуванням інфляційних процесів.

Реальна процентна ставка — процентна ставка, виражена кількістю благ, а не грошей, що дорівнює номінальній процентній ставці за вирахуванням темпів інфляції.

Реальна ставка заробітної плати — купівельна спроможність заробітної плати працівника, виражена кількістю товарів і послуг, яку визначають як співвідношення номінальної ставки заробітної плати до індексу споживчих цін.

Реальний валютний курс — номінальний валютний курс, перерахований з урахуванням зміни рівня цін у власній країні і в тій країні, до валюти якої котирується національна валюта.

Реальний процентний паритет — ситуація, коли очікуваний реальний процент в одній країні дорівнює очікуваному реальному процентові за кордоном з урахуванням очікуваної реальної зміни валютного курсу.

Ревальвація валюти — законодавче підвищення курсу валюти або центрального паритету за режиму фіксованого валютного курсу.

Регіональна диференціація цін — використання фірмою різних видів цінової політики щодо певного товару при виході на зовнішні ринки.

Резидент — економічний агент певної країни, який постійно перебуває на території цієї країни незалежно від його громадянства чи належності до капіталу.

Релевантна крива пропозиції — крива пропозиції іноземних товарів на національному ринку.

Рендита — дохід у вигляді процента від капіталовкладень.

Ринок експорту — механізм взаємодії покупців і продавців експортних товарів, за допомогою якого визначають їх ціну й обсяги реалізації.

Ринок імпорту — механізм взаємодії покупців і продавців імпортних товарів, за допомогою якого визначають їх ціну й обсяги реалізації.

Рівновага за Нешем — набір стратегій чи дій, за якого кожен гравець повністю реалізує свої можливості, передбачаючи дії суперника.

Рівновага Курно — різновид рівноваги за Нешем, що має місце тоді, коли фірми одночасно приймають рішення щодо кількості продукції, яку вони виготовляють.

Рівновага на грошовому ринку — ситуація, коли трансакційний і ліквідний попит на гроші дорівнює пропозиції грошей.

Рівновага на товарному ринку — ситуація, за якої відплив коштів з економічної системи у вигляді заощаджень і витрат на імпорт має дорівнювати припливу коштів у вигляді інвестицій і доходів від експорту.

Рівноважний валютний курс — курс валюти, що забезпечує досягнення рівноваги платіжного балансу за умов відсутності обмежень на міжнародну торгівлю, спеціальних мотивів для припливу й відпливу капіталу та надмірного безробіття.

Розвинуті фактори виробництва — фактори, здобуті у результаті інтенсивних пошуків і капіталовкладень.

Розподільна ефективність (ефективність Парето) — ефективність, за якої неможлива реорганізація виробництва, що поліпшила б становище однієї особи, не погіршивши становища іншої особи.

С

Світовий ринок — сукупність торгових оборотів між країнами.

Своп — угода, учасники якої обмінюються платежами за однаковою сумою заборгованості за наперед обумовленими угодами.

Середні витрати — загальні витрати, поділені на обсяг випуску.

Системна стабільність — стабільність рівноваги в системі моделей.

Специфічне мито — мито, яке визначають як фіксовану суму з одиниці виміру.

Специфічний фактор — фактор виробництва, що характерний лише для певної галузі і не може переміщуватися між галузями.

Спеціальні права запозичення (*Special Drawing Rights, SDR*) — міжнародний резервний актив, створений МВФ у 1969 р., який періодично розподіляють між країнами-членами пропорційно до їх квоти в МВФ і може бути використаний лише для придбання іноземної валюти, надання кредитів і здійснення платежів.

Спеціальні фактори виробництва — фактори, які можна використовувати лише в одній галузі або для випуску дуже вузької групи товарів.

Спот-курс — курс, за яким обмінюють валюти протягом не більше ніж двох робочих днів з моменту досягнення угоди про курс.

Стабільність "Вальраса" — стан валютного ринку, за якого за додатного надлишкового попиту на валюту її ціна (валютний курс) зростає і приводить до зменшення надлишкового попиту на валюту, а за від'ємного надлишкового попиту на валюту валютний курс спадає, і таким чином надлишковий попит збільшується.

Стабільність Маршалла (локальна стабільність) — стабільність окремої ринкової рівноваги.

Створення торгівлі — переорієнтація місцевих споживачів з менш ефективного внутрішнього джерела постачання товарів на ефективніше зовніш-

не джерело (імпорт), яка стає можливою у результаті усунення мита в межах митного союзу.

Субститутна залежність між рухом товарів і факторів виробництва — здатність їх до взаємозаміни у протилежному напрямку, який має позитивний ефект.

Субститутний зв'язок між мобільностями факторів виробництва — використання можливостей додаткового залучення певного фактора з метою кращого використання надлишкового фактора і збільшення міжнародної торгівлі товарами.

Сукупна пропозиція — загальна вартість усіх товарів і послуг, які фірми готові виробити протягом певного періоду.

Сукупний попит — загальні заплановані або бажані витрати в економіці протягом певного періоду.

Т

Тарифні обмеження — інструмент регулювання зовнішньої торгівлі з урахуванням мита.

Теорема вирівнювання цін на фактори виробництва (теорема Гекшера — Оліна — Самуельсона) — теорема, згідно з якою міжнародна торгівля приводить до вирівнювання абсолютних і відносних цін на гомогенні фактори виробництва в країнах, що беруть участь у ній.

Теорема Гекшера — Оліна — теорема, за якою кожна країна експортує ті фактороінтенсивні товари, для виробництва яких вона володіє відносно надлишковими факторами виробництва, та імпортує ті товари, для виробництва яких відчуває відносну дефіцитність факторів виробництва.

Теорема Рибчинського — теорема, відповідно до якої збільшення одного фактора виробництва веде до абсолютного збільшення випуску того товару, під час виготовлення якого цей фактор використовується відносно інтенсивно, та до абсолютного скорочення виробництва іншого товару, випуск якого базується на відносно інтенсивному використанні іншого фактора.

Теорема Столпера — Самуельсона — теорема, за якою міжнародна торгівля призводить до зростання ціни фактора, який інтенсивно використовують для виробництва товару, ціна якого зростає, і зниження ціни фактора, котрий інтенсивно використовують для виробництва товару, ціна на який спадає.

Теорія “другого кращого” — політика невтручання держави на будь-якому ринку, бажана лише у випадку, якщо інші ринки працюють без збоїв.

Теорія абсолютних переваг — теорія, за якою країна має експортувати такі товари, які вона виробляє з меншими витратами, й імпортувати ті товари, які виробляють інші країни з меншими витратами.

Теорія взаємного попиту — теорія, згідно з якою ціну імпортного товару визначають через ціну товару, який потрібно експортувати, щоб оплатити

імпорт, тому кінцеве співвідношення цін при торгівлі визначається внутрішнім попитом на товари у кожній з країн, яка бере участь у міжнародній торгівлі.

Теорія життєвого циклу продукту — теорія, за якою деякі види продукції проходять цикл з чотирьох етапів (впровадження, зростання, зрілість, занепад), а виробництво цієї продукції переміщується з країни в країну залежно від стану життєвого циклу товару.

Теорія периферійної економіки — теорія, відповідно до якої у результаті міжнародної торгівлі між індустріальними країнами (центр) та країнами, що розвиваються (периферія), торгові умови останніх погіршуються.

Теорія порівняльних переваг — теорія, згідно з якою міжнародна торгівля буде взаємовигідною для двох країн доти, доки за умов автаркії є відмінності у співвідношеннях цін між країнами, і тоді у кожній з них знайдеться товар, виробництво якого буде вигіднішим за наявного співвідношення витрат, ніж виробництво інших товарів.

Товар — предмет, що задовольняє будь-яку суспільну потребу і виробляється для обміну, тобто володіє вартістю, що визначається у процесі його обміну на інші товари.

Товари — субститути експорту — ті вітчизняні товари, які продають лише на внутрішньому ринку, але при бажанні можуть продавати і за кордоном.

Товари — субститути імпорту — ті національні товари, якими при бажанні можна замінити іноземні.

Товарні (бартерні) умови торгівлі — співвідношення індексу експортних та імпорتنих цін.

Торгові товари — товари, що можуть переміщатися між різними країнами.

Трансформаційна крива — геометричне місце всіх комбінацій обсягів товарів, які максимально можуть бути вироблені в економіці за наявної технології і факторів виробництва.

У

Угоди спот — обмін двох валют на основі простих стандартизованих контрактів з розрахунками за ними протягом двох робочих днів.

Умова Маршалла — Лернера (для стабільності рівноваги обміну) — умова, за якою рівновага обміну є стабільною, коли сума абсолютних еластичностей національного попиту на імпорт та іноземного попиту на національний експортний товар більша за одиницю.

Умова Робінсона (для нормальної реакції балансу поточних операцій на зміну валютного курсу) — умова, відповідно до якої подорожчання національної валюти і зменшення при цьому сальдо балансу поточних операцій країни означає, що баланс поточних операцій нормально реагує на зміну валютного курсу.

Умови торгівлі — реальні умови, на яких країна продає експортні та купує імпорتنі товари. Їх вимірюють як співвідношення індексу цін на експортні товари до індексу цін на імпорتنі товари.

Ф

Фактори виробництва — вхідні фактори у процесі виробництва (праця, капітал або земля), що створюють додану вартість (на противагу проміжним факторам).

Факторні умови торгівлі — індекс, що пов'язує імпорتنі ціни з продуктивністю одного або кількох факторів виробництва і показує, яку кількість імпорту можна отримати на одиницю приросту продуктивності в експортних секторах.

Фіксований валютний курс — офіційно встановлене співвідношення між національними валютами, що допускає тимчасове відхилення від нього в одну або іншу сторону не більше ніж на 2,25 %.

Фінансові ринки — сукупність ринкових інститутів, які спрямовують потоки грошових засобів від власників до позичальників.

Форвард — угода, що укладається з метою страхування від втрат у випадку змін процентних ставок, у рамках якої сторони домовляються про процентну ставку на певну суму заборгованості, що має бути визначена у встановлені терміни.

Форвардний курс — узгоджений курс, за яким обмінюють валюти у визначений момент у майбутньому більш ніж через три дні після досягнення угоди про курс.

Формальне вирівнювання платіжного балансу — ситуація, коли за принципом подвійних рахунків сальдо балансу поточних операцій і балансу руху капіталів, з одного боку, і сальдо валютного балансу, з іншого, — мають бути ідентичними.

Функція споживання — символічний запис твердження, що сукупне споживання безпосередньо пов'язане із сукупним багатством та використуваним доходом.

Ф'ючерс — угода, що передбачає обмін реального активу, який належить одній зі сторін, або обмін двома фінансовими активами в установленій в угоді термін і за обумовленим курсом.

Х

Хеджування — спосіб уникнення ризику шляхом укладання зворотної угоди.

Ч

Чиста втрата — втрата для суспільства, що виникає у результаті не-ефективного розподілу ресурсів.

Чистий експорт — експорт товарів і послуг за вирахуванням імпорту.

Чистий імпорт — імпорт товарів і послуг за вирахуванням експорту.

Чисті пропуски і помилки — стаття платіжного балансу, що відображає пропуски платежів, котрі з будь-яких причин не були записані в інших статтях платіжного балансу, і помилки, які виникли під час запису окремих платежів.

Я

Ящик Еджуорта — діаграма, що демонструє всі можливі варіанти розподілу двох ресурсів між двома виробничими процесами.

Навчальне видання

САВЕЛЬЄВ Євген Васильович

МІЖНАРОДНА ЕКОНОМІКА

Підручник

НБ ПНУС

732110

Підп. до друку 27.03.2008. Формат 70×100 1/16.
Папір офс. Друк офс. Гарнітура SchoolBook.
Ум. друк. арк. 51,35. Обл.-вид. арк. 50,05. Зам. 8-78.

Видавництво “Знання”

01034, м. Київ, вул. Стрілецька, 28.

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 1591 від 03.12.2003.

Тел.: (044) 234-80-43, 234-23-36

E-mail: sales@znannia.com.ua

<http://www.znannia.com.ua>

ЗАТ «Книга»

04053, Київ-53, Артема, 25.

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру виготівників
Серія ДК № 2325 від 25.10.2005 р.